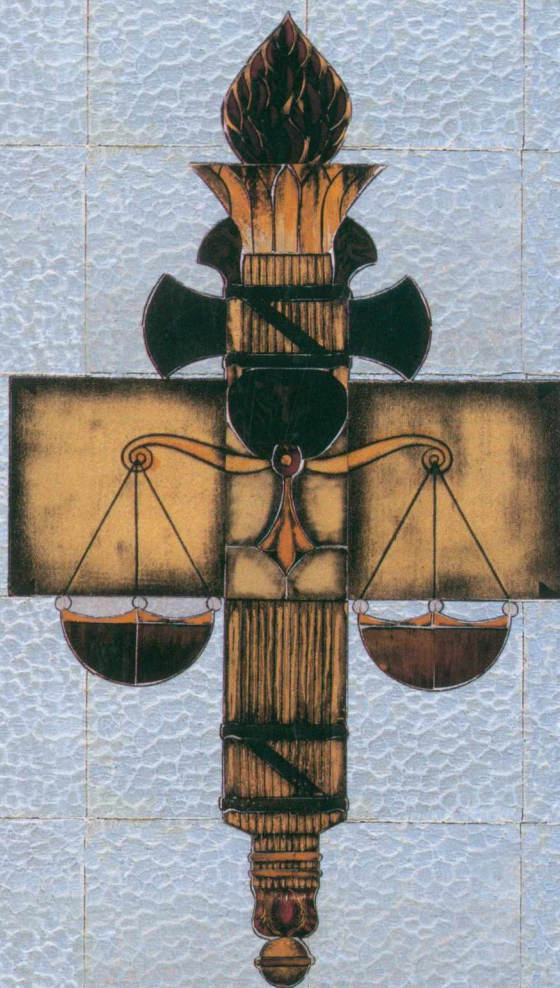

KERTÉSZ IMRE

BEFEJEZHETETLEN HÁBORÚ

B 171463

Kertész Imre

Befejezhetetlen háború

Helyzetjelentések a bűnözés elleni harcról
a rendszerváltás éveiben

(Cikkek, tanulmányok 1989–1990)

2011.11.18

A könyv kiadását
a Belügyminisztérium
és a COLPI (Constitutional & Legislative Policy Institute)
támogatta

Összeállította és szerkesztette: Finszter Géza

ISBN 963 8036 51 6

© Kertész Imre, Budapest, 2000

B 17 14 63

TARTALOM

GYÖRGYI KÁLMÁN előszava	7
-------------------------	---

I. A bűnüldözés természetrajza

Rendőrség, rendőrállam, jogállam – I. rész	11
Rendőrség, rendőrállam, jogállam – II. rész	20
Rendőrség, rendőrállam, jogállam – III. rész	34
Rendőrség, rendőrállam, jogállam – IV. rész	40
Diogenész lámpása vagy elektronikus vallatópad?	49
Kép- és hangtechnikai eszközök a büntetőeljárásban	64

II. A bűnözés kontrollja, az igazságszolgáltatás

A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium és az ügyészségek	75
Törvénykezésünk szigora	90
Ügyészbíráskodás?	107
Az ügyész utasíthatósága	119
Ügyészségi közhelyek	133
A hatóság becsülete	143
Szabad sajtó – igazságos bíróság	161
A tanú védelemre szorul	177
Megállapodás az elkövetővel	187

III. Új kihívások

Kábítószer-bűnözés	
Paternalizmus vagy állampolgári felelősség?	199
A kábítószerfront csatái	213
Kábítószer a boltban	225
A számítógépes hamisítás	234
Gépjárműlopás a statisztika mérlegén	242

IV. Nemzetközi kitekintés

A nemzetközi bűnügyi statisztikai összehasonlítás lehetőségei és buktatói	251
Az ítélezés vezérfonala	270
Új törvény az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről az USA-ban	281
A korrupció ellen büntetőjogi eszközökkel	292
A bűn európai útjain	305

Az előszó rendeltetését illetően a vélemények megoszlanak. Van, aki szerint az a hivatása, hogy a könyv iránt felébressze az érdeklődést (ha még nincs), vagy ezt fokozza (ha már van ugyan, de még tovább fokozható). Kevésbé jóhiszemű bírálók vélhetik úgy is, hogy az előszó az előszó-író fontosságát és a könyvben traktált témák tekintetében el nem vitatható hozzáértését hivatott tudatni mindazokkal, akiknek ez maguktól nem jutna az eszükbe.

Ennek az előszónak ilyesféle feladata nincsen. Azok közül, akik a könyvet majd kezükbe veszik, a legtöbben tudják, hogy ki a szerzője, miről szól, ezért a hírverés jól bevált fogásairól nyugodtan lemondhatnak. Azért pedig, hogy a szerző és a kiadó szíves jóindulatából előszót írhatok, én tartozom köszönettel.

Amiről itt tudósíthatok, az a könyv története. Habent sua fata libelli. Nos ennek a libellusnak a sorsa jóval a megjelenés előtt kezdődött. A kötet gondolata öt évvel ezelőtt merült fel. Különböző okok miatt ez az elképzelés csak jelentős késéssel öltethetett testet. Alkalmunk az kínálkozott, hogy Kertész Imre majd 1996. március 3-án fogja betölteni hetvenedik életévét. Mire annak idején a kötet kézírata nyomdakészen összeállt, megtapasztalhattuk, mily hamar elillanhat az a pillanat, amely a könyv kiadásának ígéretével mosolygott ránk.

Ahogy mondtam, a kötet kiadásának gondolata a szerző hetvenedik születésnapjához kapcsolódott. Elsősorban mégis az ünnepi ezredfordulónál erősebb okok szóltak a közzététel mellett: azok a kitűnő tanulmányok, amelyek az elmúlt tizenegy évben különböző helyeken láttak napvilágot és tárgyválasztásuk, tematikus kapcsolódásaik miatt természetes módon kíváncsiak egy kötetbe, fűzőként illeszkedve a kötet négy fejezetének címeiben kiemelt vezérlő gondolatokhoz.

Könnyebb helyzetben van az a szerző, aki épphogy ki tud állítani egy valamire való kötetnyi írást. Kertész Imrének a kihagyás művészetét kellett gyakorolnia, hiszen az elmúlt tizenegy esztendő nem is egy jeles tanulmányát kellett mellőznie a válogatás során.

Miért említem ismételten az elmúlt tizenegy esztendőt? 1989-ben, harminchét éves szolgálat után vonult Kertész Imre a rendőrségtől nyugállományba, és ekkor Nyiri Sándor ajánlására a Legfőbb Ügyészségen főmunkatársként alkalmazták. Ez az időszak az állami díjaz nyugalmazott rendőr ezredes tudományos szakírói munkásságában új fejezetet nyitott. A napi hivatali munka terheitől megszabadulva jeles tanulmányok sorát írta olyan hévvel és lelkesedéssel, amely nagyra törő fiatal tudósokat jellemez. Aki csak írásából ismeri, annak számára az életkorát, a tudományban és a gyakorlati munkában szerzett tapasztalatát csak az írásokból sugárzó higgadt bölcsesség engedte sejtetni. Ennek a tizenegy esztendőnek a legjobb terméséből válogatott írásokat tartalmazza ez a kötet.

A kényszerű várakozás jutalmának tekintem azt, hogy a kötetbe bekerülhetett a Belügyi Szemlében 1999 őszén, „A bűn európai útjain” címmel közzétett írás, a századvég egyik legkitűnőbb munkája.

Egyetemi berkekben „emlékkönyvet”, kerek születésnap ajándéknak szánt tanulmánykötetet szokás meglepetésként letenni a jubiláns professzor asztalára.

Kertész Imre nem lett igazán egyetemi ember, noha húsz éven át megszakítás nélkül utazott Szegedre, hogy előadja a kriminalisztikát, majd „A bizonyítás elmélete” című speciálkollégiumot. 1974-ben elnyerte a címzetes egyetemi tanári címet.

Ez a tanulmánykötet rendhagyó, mert maga a jubiláns tette az asztalra az olvasónak szánt ajándékát.

Akadhat, akit a kötet címe elkedvetlenít, a „Befejezhetetlen háború”-ban legfeljebb csatát lehet nyerni, a háborút megnyerni – aligha. A tapasztalat is azt tanítja, hogy a bűn eddig elkísérte az emberiséget a maga útján, s nincs olyan tudományosan megalapozott ígéret, amely a jövőt illetően túlzott derűlátásra adna okot. Pedig bölcs receptet már az ókori bölcssek is adtak. Platón tudni vélte, hogy miként kell okosan büntetni. Szállóigévé vált formulája szerint: „... aki ésszerűen jár el, nem abból a szempontból és amiatt bünteti meg a gonosztevőt, mert jogtalanságot követett el; ha ezért büntetne az ember, csupán esztelen, állati bosszú hajtaná. Aki tehát tervszerűen akar a büntetés kérdésében eljárni, nem a már elkövetett gonosztevényt akarja megtorolni – hiszen azt már nem teheti meg nem történtté -, hanem a jövő szempontjából büntet, azért tudniillik, hogy a tettes ne essék újra bűnbe, és általában mindenki, aki tanúja volt megbüntetésének, visszariadjon a gaztettől. Aki pedig ilyen felfogást vall, nyilván meg van győződve róla, hogy az erény neveléssel átszámaztatható...” (Platón Összes Művei I., Magyar Filozófiai Társaság, 1943, 78. o.)

Ennél szerényebb célok szolgálatára ösztönöz vagy kétszáz évvel később Marcus Aurelius, amikor így ír: „Ne reméld a Földön Platón államát! Érd be azzal, ha a legcsekélyebb haladást észleled, s ne gondold, hogy ez az eredmény valami kis dolog. Mert ki tudná megváltoztatni az emberek alapelvét.” (Marcus Aurelius Antonius Elmélkedései. Európa Könyvkiadó, 1974, 129. o.)

Ez a Marcus Aurelius-i bölcsesség áll közel Kertész Imréhez.

A kötetben olvasható írások legnagyobb része bűnügyi és jogi folyóiratokban látott napvilágot. Kertész Imre századunk második felének egyik legkiválóbb szakírója a bűnügyi tudományok területén. Kívánjuk neki és magunknak is, hogy még számos jeles munkával gazdagítsa a magyar bűnügyi szakirodalmat.

Budapest, 2000. február 10.

Györgyi Kálmán

I.

A BŰNÜLDÖZÉS TERMÉSZETRAJZA

Jogfejlődésünk a jogállamiság kialakulása irányába halad. Ha meg akarjuk valósítani ezt a célkitűzést, elkerülhetetlen, hogy felülvizsgáljuk azokat a rendőri módszereket, amelyek a jelenlegi jogi keretek között személyiségi jogokat sértenek. A külföldi tapasztalatok felhasználásával készülő új szabályozásnak a nyomozás érdekeit és az egyén jogait kell egyeztetnie.

A demokrácia és humanizmus eszményeire alapozott társadalom csak jogállam keretei között épülhet fel és létezhet. Jogállamiságunk kialakításának szükségessége kérdésében teljesnek mondható a nemzeti konszenzus, de távolról sem lennének egyöntetűek a vélemények, ha meg kellene határozni és el kellene egymástól határolni a ma egyre többet emlegetett jogállam és rendőrállam fogalmát, még az államélettel foglalkozó jogászok és politológusok sem értenének mindenben egyet.

Tisztázzuk a fogalmakat!

A jogállam egyik legfontosabb jellemzője a törvény „uralma”. A törvények megtartása nemcsak az állampolgárokra, hanem az államhatalmi és igazgatási szervekre is kötelező.

A jogállam és a törvény viszonya nemcsak formai, hanem elsősorban tartalmi kérdés. „Jogállamról s benne a jog uralmáról csak akkor lehet beszélni, ha az a jog, amely az állam szerveinek cselekvését vezérli és egyben megköti, az emberségeség és az igazságosság értékei előtt igazolja magát.”¹ A jogállam fogalmának meghatározásánál a szovjet kutatók is abból indulnak ki, hogy a törvénynek biztosítania kell „az összemberiség értékeinek a prioritását”, az ilyen követelményt ki nem elégítő törvény uralma „nem demokratikus jogállam, hanem rendőri rendszer kialakulásához vezethet”.² A humánus eszméket megtestesítő, előzetes közmegegyezésen alapuló jogot a társadalom magáénak érzi. Követelményrendszerét az állampolgárok túlnyomó többsége önkéntesen megtartja. Az állami szervek elsőrendű feladata az állampolgári jogok érvényesülésének a biztosítása, a jogbiztonság fenntartása.

Az egyes állampolgárok vagy azok kisebb-nagyobb közösségeinek érdekei azonban gyakran kerülnek összeütközésbe egymással, és az így keletkező konfliktus csak az egyik vagy mindkét fél jogainak korlátozásával oldható fel. A személyiségi jogok milliószámra előforduló összeférhetlenségét az emberek a mindennapi életben rendszerint megoldják harmadik fél vagy az állami szervek beavatkozása nélkül. Például két egymással szembejövő gyalogos kitér egymás elől, holott egyaránt joguk lenne a járdán ugyanazt a helyet ugyanabban az időben elfoglalni. Ha azonban nem képesek a józan megfontolásra, és verekedést kezdenek, akkor a közelben tartózkodó járőrök vagy a rendőrök (esetleg ezek is, azok is) beavatkozása jogszerű. Ez az intézkedés jogot véd, és egyben korlátozza valamelyik fél vagy mindkettő jogainak pillanatnyi érvényesülését.

¹ A tanulmány a hazai rendőrségi szakirodalomban először elemezte tudományos igényességgel a bűnügyi felderítés alkotmányos módon történő szabályozásának lehetőségeit. – A szerk.

Az érdekek és jogok korlátozásával jár együtt a szabálysértések és a bűncselekmények elkövetése, sőt azok felderítése, az elkövetők felelősségre vonása is. A hatósági beavatkozások és ezen belül a rendőri intézkedések, akár még a forgalom irányítása is, szükségszerűen korlátozzák az állampolgári jogokat (nemcsak a elkövetőt, hanem például a tanút is, aki köteles az idézésre megjelenni).

A rendőrállamban a rendőri szervek, valamint egyéb (építési, egészségügyi stb.) hatóságok, sőt még egyes hatósági funkciókat kisajátító vállalatok is (vasút, posta, kereskedelmi szervek stb.) igen sokszor törvényi szabályozás nélkül vagy nem pontos, a beavatkozás határait nem szabatosan megfogalmazó törvényi szabályozás mellett – ráadásul megfelelő ellenőrzési, felügyeleti és jogorvoslati garanciák védőhálója hiányában –, önkényesen korlátozzák intézkedéseikkel vagy szolgáltatásaik megtagadásával az állampolgári személyiségi jogok érvényesülését.

A német eredetű rendőrállam (Polizeistaat) fogalmának éppen ezért jobban megfelel az értelmező fordítás szerint az „igazgatási állam” kifejezés. A német liberális polgárság államelmélete az igazgatási állam fogalmával állította szembe a megteremtendő jogállam fogalmát.³

Az igazgatási államban nemcsak a rendőrség, hanem az egész közigazgatás tesz szert jogszabályokkal nem eléggé korlátozott, mértéktelen hatalomra. A rendőrség számára ehhez különösen nagy lehetőségeket adnak az olyan kerejtjogszabályok, amelyek „diszkrecionális jogkörébe” utalják egyes cselekmények és személyek megítélését, attól függően, hogy azok az eljáró hatóság véleménye szerint veszélyeztetik-e, vagy sem a közrendet és a közbiztonságot.

A diszkrecionális jog szerinti értékeléstől függ az állampolgár számára fontos engedélyek kiadása vagy megtagadása, sőt a nemkívánatosnak ítélt személyek kitoloncolása, internálása stb. is. A rendőrállamban a rendőrség bírósági funkciókat is gyakorol, nemcsak pénzbüntetést, hanem rövidebb-hosszabb tartamú szabadságvesztés-büntetést is kiszabhat, ráadásul egyszerűsített bizonyítási eljárás alapján, a védelemhez való jog korlátozásával tartott egyszemélyi tárgyaláson – sőt sok esetben annak mellőzésével is –, valóságos, az adott szervtől független hatóságnál elérhető jogorvoslati lehetőség nélkül.

A jogállam igazgatási szervei – köztük a rendőrség is – kénytelenek korlátozni bizonyos állampolgári jogokat, de az ilyen intézkedéseket igyekszik a lehetséges minimumra szorítani, eljárási módjait a törvény pontosan meghatározza, egész tevékenysége humánus jogszabályok alapján, szigorú ellenőrzés alatt, hatékony jogorvoslati lehetőséggel mellett valósul meg.

Rendőrállam és jogállam egymást kölcsönösen kizáró fogalmak. A rendőrállamiság nemcsak a rendőrség, hanem az egyéb hatóságok vagy hatósági jogkörrel felruházott szervek tevékenységében is tetten érhető, még akkor is, ha azok az adott kor joga szerint járnak el, mivel a törvények nem a szükségszerű minimumban, vagy nem eléggé körülhatárolva szabályozzák az állampolgárok jogai korlátozásának kereteit és módjait, továbbá nem tartalmaznak megfelelő garanciákat a törvényesség betartására. Ezzel szemben „a közigazgatás magas fokú jogi szabályozottsága mindig a jogállamiság feltétele volt, mégpedig abban az értelemben, hogy a közigazgatás csak azt tehesse, amire jogszabályban előírt lehetősége van”.⁴

Az emberi jogok legfontosabbika az élethez való jog. A modern államnak azonban nemcsak az állampolgár biológiai létét kell őriznie, hanem biztosítania kell az emberhez méltó élet minőségének kellékeit, vagyis az emberi méltóságot, a személyiség alkotóerőinek kibontakozásához szükséges anyagi hátteret is létre kell hoznia és meg

kell védenie. Sok minden tartozik ide: a természeti környezet megóvásától a közlekedés biztonságának fenntartásán keresztül a törvényesen szerzett javak és végső soron az egésznek keretet adó alkotmányos rend védelméig.

Egyértelmű, hogy ehhez kiválóan kiképzett, jól felszerelt, hatékonyan szervezett, magas társadalmi presztízsű, az állampolgárok széles rétegeinek bizalmát és támogatását élvező rendőrségre van szükség. A bűnözésben megfigyelhető jelenlegi tendenciák ezt különösen fontossá teszik.

Jogállam és rendőrállam nem abban különböznek egymástól, hogy egyikben kevés a rendőr, a másikban sok. Kis létszámú rendőrség is lehet állami terror megvalósítója, ha korlátlan hatalommal rendelkezik és ellenőrzés nélkül tevékenykedhet. A jogállamban a rendőrség intézkedési módjainak pontos körülírása, az emberi jogok érvényesítése az eljárásban, a szolgáltatási jellegű feladatok kiszélesedése növeli a munkaterheket, és ez egyes területeken még a létszám emelését is igényelheti. Erre a legtriviálisabb példa – az olvasó elnézését kérem érte –: egyszerűbb két pofonnal kicsikarni egy beismerő vallomást, mint előzetesen fáradságos munkával, bonyolult technikai eszközök igénybevételével, szaktanácsadók és szakértők alkalmazásával, tanúk felkutatásával összegyűjteni azokat a bizonyítékokat, amelyek bemutatásának hatására következik be az őszinte beismerés. De mekkora a különbség a kétféle úton beszerzett bizonyítékok megbízhatósága között!

A törvényes eljárás nem piszkolja be a rendőr kezét és lelkiismeretét, de a szakszerű munka lehetővé teszi, hogy eredményei alapján valóban megalapozottan szülessen igazságos ítélet. Hogy visszatérjünk a fenti példára: a sokkal bonyolultabb, magasabb szakképzettség mellett is több időt igénylő munka, az emberi jogok érvényre jutását szolgálva, megtérül a lehetséges eljárási hibák elkerülése és a bizonyítás megbízhatóságának emelése útján. Azonban azzal is számolni kell, hogy „az állampolgárokat szolgáló nagyobb jogvédelmi garanciák”, a „sokféle jogi korlát és fék hátráltathatja a rendőri feladatok hatékony megoldását”.⁵

Minden állampolgár, de a rendőrség tagjai számára is külön jól felfogott érdek a jogállam rendjének védelme. A rendőröknek gyakran kell intézkedniük gátlatlan bűnelkövetőkkel szemben, sokszor kerülnek kritikus helyzetbe, nem ritkaság a velük szembeni hamis vádaskodás, rágalmozás, provokáció. A magyar rendőrség saját keserves tapasztalatából tudja, hogy amikor „mindenki gyanús”, akkor a leggyanúsabb a munkája révén a bűnözőkkel rendszeresen kapcsolatba kerülő rendőr és nyomozó. A törvénytelenység áldozatainak között nem kis számban találhatók a belügyi szervek volt vezetői és munkatársai. A jogállam garanciákkal körülbástyázott eljárása nemcsak a gyanúsított, hanem az eljáró jogait is védi.

A pontos jogi szabályozás természetesen nem zárja ki, sőt meghatározott keretek között feltételezi az intézkedő rendőr mérlegelési kötelezettségét, de kijelöli annak kereteit, törvényes feltételeit, az ellenőrzés, felülvizsgálat rendjét. Így például a büntetőeljárásban a nyomozó hatóság mérlegelésétől, meggyőződésétől függően dönt, hogy megindítja-e az eljárást, milyen erőket mozgósít a tudomására jutott törvénytársítás felderítésére. Megítélése szerint szelektálja a bűncselekményeket, azonban ennek a „szelekciónak” a korlátok között tartására a büntetőjog, az eljárási jog és a jogpolitikai elvek együttesen alkalmasak lehetnek”.⁶

Ez a „korlátok között tartás” indokolt a büntetőeljárásban, de még inkább a rendőri munka kevésbé szabályozott, garanciákkal nem övezett, idáig indokolatlanul titokban tartott régióiban. Ezek közül nem is egy sérti az állampolgárok személyiségi jogait, s ugyanakkor megvalósulásuk ellenőrzése, törvényességük felügyelete megoldatlan,

és ráadásul – mivel az érintett személy előtt is titokban maradnak – kizárt a panasz és a jogorvoslat lehetősége. Új alkotmányunk* minden bizonnyal tartalmaz majd olyan rendelkezést, amely szerint „a hatóság minden olyan intézkedése ellen, ami az állampolgárok jogait vagy kötelességeit érinti, jogorvoslatnak van helye”.⁷

Magyarországon a rendőrállamra jellemző jogintézmények többsége már a múlté, de ugyanakkor további, nagyon megalapozott munkára van szükség a jogállam egész államigazgatását és ezen belül nem utolsósorban a rendőrség tevékenységét meghatározó jogszabályok kidolgozása érdekében.

Rendőrség és nyíltság, a tevékenység társadalmi és népképviselési ellenőrzése

Az állami szervek a társadalom megbízásából, annak érdekében és ellenőrzése alatt gyakorolják hatalmukat. Ennek az ellenőrzésére a legjobb lehetőséget a nyilvánosság teremti meg. Az állampolgár joga megismerni, hogyan sáfárkodnak az általa megtermelt javakkal, mire költik befizetett adóját, mi történik körülötte a nagyvilágban. Ezeknek az információknak a birtokában tudja értékelni és közvetlenül vagy a népképviselési szerveken keresztül bírálni, befolyásolni és ellenőrizni az államgépezet munkáját.

A tájékoztatás szabadsága és a bűnüldözési, valamint igazságszolgáltatási érdekek azonban gyakran kerülnek olyan feloldhatatlan konfliktusba, amely – ha akarjuk, ha nem – korlátozza a rendőri szervek munkájának nyilvánosságát.

A nyomozási titok megtartása valóságos bűnüldözési, tehát társadalmi érdek, az eljárás sikere mellett annak törvényessége és az érdekelt személyek jogainak érvényesülése is függ tőle. Nemcsak arról van szó, hogy a társtettesek és részesek a nyomozási titok birtokában megghiúsíthatják fontos bizonyítási eszközök beszerzését, hanem arról is, hogy a nyomozás nyilvánossága lehetetlenné teheti a vallomások részleteinek vagy a helyszínelés eredményeinek értékelését.

A nyomozási titok megsértése esetén nem lehet elkülöníteni, hogy a terhelt vagy a tanú a szóban előadott vagy megmutatott helyet, cselekményt, tárgyat bűncselekménnyel összefüggő észlelései alapján ismeri-e, vagy azokról az újságokból, televíziós adásból stb. szerzett tudomást.

Súlyos aggályokat ébreszt a nyomozás nyilvánossága a gyanúsított személyi jogainak érvényesülése szempontjából is. Az ártatlanság védelme a jogállam alkotmányos alapelve. Nem tekinthető senki sem bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg [Be. 3. § (1) bekezdés]. Ebben az esetben viszont az újságok milyen módon írnak róla mint elkövetőről?

Elvileg a gyanúsított dönthet neve, arcképe közzétételének engedélyezéséről, ezeket a személyéhez fűződő jogokat a hatóság csak akkor sértheti meg, ha a terhelt súlyos bűncselekmény miatt áll büntetőeljárás alatt vagy azt nyomós közérdek, illetve méltánylást igénylő magánérdek indokolja [Ptk. 80. § (3) bekezdés]. Ilyen nyomós közérdek fűződik például eltűnt vagy körözött személy fényképe és a vele kapcsolatos körülmények leírása közzétételéhez. Esetenként kell azonban megfontolni, hogy a tájékoztatás érdeke az adott körülmények között elég nyomós közérdek-e, és „az ártatlanság védelmének maradéktalan érvényesítése nem fontosabb-e, mint a közvélemény idő előtt történő tájékoztatása”?⁸

* Azóta már tudjuk, hogy az alkotmányozás nálunk hosszú folyamat, ezért az új alaptörvényre még várni kell. – A szerk.

A bíróság jogerős határozata előtti közlemények megjelentetésének célszerűsége abból a szempontból is megkérdőjelezhető, hogy azok vajon milyen módon hatnak a közvéleményre, és nem befolyásolják-e a bíróság tárgyilagosságát.

Az alkotmányos rend védelmével, az állam külső és belső biztonságával kapcsolatos rendőri tevékenység titkosságát a fentiekben nem írt okok is indokolják és közérdekűvé teszik.

A jogállam nyíltsága és bírósága függetlensége egymással gyakran kerül ellentétbe: ahol nincs szabad sajtó, ott nincs szabad bíróság sem⁹, de a szabad sajtó nyilvánossága sok esetben helyezi a bíróságot a közvélemény nyomása alá, ezzel pedig sérti függetlenségét, prejudikálja az ítéletet.¹⁰ Mindez rendkívüli felelősséget ró mind a nyomozásról információkat szolgáltató rendőrökre, mind pedig a sajtó munkatársaira. A tájékoztatáshoz való jog és a közbiztonság erősítéséhez, az igazságszolgáltatás törvényes működéséhez fűződő érdekek vázolt konfliktusa csak józan, a szenzációhajhászást és a túlzó titkolódzást egyaránt visszaszorító kompromisszumban oldható fel.

A rendőri tevékenység nyilvánosságának korlátai különösen fontosak az ellenőrző funkciók kiszélesítését és új formáinak keresését. A rendőrség intézkedései még törvényes keretek között is gyakran korlátozzák az állampolgárok jogait, személyes szabadságát, sőt még testi épségüket és életüket is veszélyeztethetik. Az egyes törvénysértő intézkedéseknél is súlyosabb következménnyel jár, ha a rendőrség tevékenységében tendenciává válik az emberi jogok megsértése. Természetesen, éppen ezért a jogállam a rendőri munka parancsnoki ellenőrző rendszerének kiépítése mellett beiktatja az eljárásba a rendőri szervezettől különálló felügyeleti szervek (ügyészség, bíróság) jogokat garantáló tevékenységét, és emellett széles körben biztosítja a védelemhez és a jogorvoslatihoz való jogot, megteremti ezek hatékony megvalósulásának feltételeit.

A nyíltság korlátai miatt az egész társadalom nem tud közvetlenül részt venni a rendőri munka irányításában és ellenőrzésében, ezt a jogállam azzal ellensúlyozza, hogy a rendőrség tevékenységét a legfelsőbb népképviselési szerv és a helyi önkormányzatok ellenőrzése alá vonja.

Magyarországon már a múlt század végén is javaslat készült arra, hogy angol-szász mintára a rendőrséget a társadalom különböző osztályai képviselőiből álló 24 fős „állami rendőrségi tanács” vezesse.¹¹ A nyugat-európai államok közül napjainkban például Svédországban a rendőrség a parlament által kiküldött Rendőri Bizottság irányítása alatt áll. A Szovjetunióban a Legfelsőbb Tanács két házának együttes ülése határozott a Honvédelmi és Állambiztonsági Bizottság létrehozásáról. A szovjet állambiztonsági szervek vezetője nyugati újságíróknak adott nyilatkozatában elmondta, hogy a Legfelsőbb Tanács bizottságának sok mindenben hasonlítania kell az USA kongresszusa felderítőszerveinek működését felügyelő bizottságaihoz, a legfelsőbb törvényhozó hatalomnak teljes egészében ellenőriznie kell az állambiztonsági munkát, és hatáskörébe kell utalni a vezetői kinevezések jóváhagyását is.¹²

Az NSZK-ban a Szövetségi Alkotmányvédő Hivatal, a Katonai Elhárító Szolgálat és a Szövetségi Hírszerző Szolgálat parlamenti ellenőrző bizottság felügyelete alatt áll. A biztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzéséről szóló 1978. április 11-i törvény kötelezi a kormányt, hogy e hatóságok általános tevékenységéről és a jelentős ügyekről – az adatforrások megfelelő figyelembevételével – átfogóan tájékoztassa a parlamenti ellenőrző bizottságot. A bizottságot negyedévenként, vagy bármely tag kezdeményezésére hívják össze, az ülések zártak, és a tagokat titoktartás kötelezi. A Szövetségi Bünyügyi Hivatal (BKA) ellenőrzésére az NSZK parlamentje két bizottságot hozott létre. Egyik a lehallgatások alkalmazása, a másik pedig a bizalmi egyének (informáto-

rok) foglalkoztatása törvényességét felügyeli (Abhör-Ausschuss, Vertrauensmänner Ausschuss).¹³

Az Országgyűlés ellenőrző szerepének a példákban ismertetettekhez hasonló, a közvéleményt is megnyugtató intézményesítése nálunk is hozzájárulhatna a rendőri munka törvényes keretek között tartásához és presztízsének emeléséhez. Előmozdítaná, hogy a képviselők objektív tájékoztatást kapjanak a közrend és a közbiztonság védelméhez, a bűnüldözéshez szükséges személyzeti és pénzügyi feltételekről, hogy az ország teherbíró képességét is mérlegelve segíthessék azok fejlesztését.

Az államhatalom legfelsőbb szerve ellenőrző funkciójának intézményesítése természetesen felveti a helyi népképviselő és a rendőrség kapcsolatai újragondolását szükségességét is. A „rendvédelmi, jogvédelmi, jogkikényszerítő” szolgálat sok országban működik kettős alárendeltségben, a helyi önkormányzat szervezetében. Van, ahol ez a gyakorlatban csak beszámolási kötelezettséget jelent (Szovjetunió), máshol közvetlen irányítással és a helyi költségvetésből történő finanszírozással jár együtt (Anglia).

Egyrészt a rendőri feladatok bonyolultsága, felszerelési igényessége, másrészt pedig a helyi bűnözés nagy részének országos, sőt nemzetközi jellegűvé válása ma már nem teszi lehetővé egyetlen államban sem a rendőri funkciók teljes decentralizálását. A helyi önkormányzatok mellett szervezett rendőri egységeken kívül mindenütt vannak országos hatáskörrel rendelkező központi szervek is. Ezek járnak el a törvényben meghatározott legsúlyosabb ügyekben, de módjuk van arra is, hogy közvetett eszközökkel befolyásolják – a helyi önkormányzat irányító funkcióinak tiszteletben tartásával – a területi rendőri egységek munkáját.

Az USA-ban például a Szövetségi Nyomozó Iroda tartja kezében a rendőrtisztii képzést és szakosítást, szervezi a számítógépes információs hálózatot. Ha valamely területi szerv ezekkel a lehetőségekkel élni akar, akkor kénytelen – látszólagos önállóságának fenntartása mellett is – integrálódni az országos hálózatba, jogilag ugyan nem, de a valóságban kettős alárendeltségben működik.

Kanadában is egymás mellett létezik az egyes kiemelt ügyekben kizárólagos hatáskörrel rendelkező országos szerv és kiépített helyi egységei, valamint a területi önkormányzatok rendőrségei. A helyi önkormányzat nemcsak abban dönt, hogy milyen létszámú rendfenntartó egységeket hoz létre, hanem úgy is határozhat, hogy nem szervez saját rendőrséget. Ez utóbbi esetben szerződést köt az országos parancsnoksággal, és átutalja folyószámlájára költségvetéséből az erre a célra kikötött összeget. A területi rendőri munkát ezekben a tartományokban az országos szerv helyi egységei látják el, az önkormányzat pedig ellenőrzi a szerződés teljesítését.¹⁴

A rendőrségi szervezet vázolt kialakítási modelljei mindegyikére jellemző a centralizáció és decentralizáció egysége. A helyi népképviselői szervekhez kötődés egy ilyen szervezetben egyrészt biztosítani tudja a munka főbb irányainak központi meghatározását, a súlyosabb, nagyobb területi kiterjedésű bűncselekmények felderítését, másrészt pedig lehetővé teszi a helyi közösség ellenőrző funkciójának és felelősségének megvalósulását, így közvetlenül érdekeltté válik a rendvédelmi szervek hatékony munkafeltételeinek megteremtésében.

Az adatgyűjtés törvényessége

A bűncselekmény felderítéséhez és körülményei bizonyításához a rendőrség nemcsak a büntetőeljárás törvénykönyvben meghatározott bizonyítási cselekmények foganatosítása, hanem „puhatolás”¹⁵, megfigyelés¹⁶, és az ún. operatív munka különböző mód-

szereinek alkalmazása útján is szerez információkat. * Az ilyen adatgyűjtő tevékenység közvetlenül kapcsolódhat a bizonyítási eljáráshoz, mert olyan támpontokhoz juttathatja a nyomozó hatóságokat, amelyek:

- a) a bizonyítási információ lehetséges hordozóira, azok jellegére, helyére, a bizonyítékforrások nyeresének módjára és eljárásjogi hasznosításuk legcélszerűbb módszereire vonatkoznak;
- b) utalnak a bizonyítási eljárásban részt vevő személyek lehetséges magatartására a nyomozási szakaszban és a bíróságon;
- c) tájékoztatnak a bizonyítandó tények köréről, lehetővé teszik a bizonyítási eszközök, valamint a bizonyítási taktika és technika leghatékonyabb megválasztását;
- d) támpontokat nyújtanak az ügyben beszerzett bizonyítékok értékeléséhez.¹⁷

Az OSZSZSZK Be. 118. cikke előírja, hogy a nyomozó szervek kötelesek „operatív körözési” intézkedéseket tenni a bűncselekmények feltárása és elkövetők felkutatása érdekében. Ilyen jellegű intézkedések foganatosítását igényelheti a vizsgáló is a rendőri operatív szervektől. Arról viszont nem tudunk meg a törvény szövegéből semmit, hogy mit kell érteni „operatív körözési” intézkedéseken.

A magyar Be. nem tesz említést a nyomozás „eljáráson kívüli” eszközeiről. Az alkalmazott módszerek elhallgatásának csak egyik hátrányos oldala, hogy az „operatív úton” beszerzett információk nem használhatók a büntetőeljárásban, illetőleg csak bonyolult úton tehető „szalonképesség”. Jogállamiságunk szempontjából ennél sokkal súlyosabban esik a latba, hogy az ilyen intézkedések egy része sérti a személyhez fűződő jogokat, holott a Be. 4. § (1) bekezdés előírása szerint a büntetőeljárásban az „alpolgári jogokat tiszteletben kell tartani, s azok csak az e törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozhatók”.

Ha csak a megfigyelést és az ehhez rendszerint csatlakozó rejtett fényképezést, vagyis a legártatlanabbnak tűnő, nem titkos jellegű tananyagokban is leírt adatgyűjtési módszert vesszük, akkor is megállapítható, hogy az „illetéktelen behatolást jelent a személyiségi érdekkörbe, amellyel kapcsolatban a személyiségi rendelkezés kizárólagossága a személyiség megvalósításához nélkülözhetetlen”.¹⁸

Polgári törvénykönyvünk (Ptk. 80. §) nem tiltja a titkos hangfelvételt és fényképezést, azt írja csak elő, hogy „a képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges”. Nyilvánvaló azonban, hogy a leselekedés, hallgatóság, „más képének, hangjának kifürkészése”¹⁹ bepillantást jelent a személy intim életének jogilag védendő régióiba. Ez egyes nyugati országok szerzőiből erős ellenérzést vált ki, két okból is. Egyrészt azért, mert az elektronika, optika és akusztika mai technikai szintje mellett lehetővé teszi „a magánélet teljes szétzúzását”²⁰, másrészt, mert a megfigyelés eszközeit egyre kiterjedtebben alkalmazzák a politikai tüntetések, sztrájkok, bérviták résztvevői ellen is.²¹

Mindez nem azt jelenti, hogy a megfigyelést vagy rejtett kamera alkalmazását ki lehet vagy ki kell iktatni a rendőrség fegyvertárából. Szükség van viszont az ilyen módszerek és eszközök igénybevétele körének (meghatározott súlyos bűncselekmények megelőzése és felderítése), valamint engedélyezési, ellenőrzési módjának szabályozására. Megfontolandó az érintett személy utólagos értesítésének előírása, a figyelés során felszínre került ügyre nem tartozó információk titkos kezelése és bárminemű felhasználásának eltiltása, az ezeket tartalmazó felvételek megsemmisítése stb.

* A puhatolás mint a nyomozó hatóságok előzetes tájékoztatásának lehetséges módja bekerült az 1997 nyarán elkészült büntetőeljárás törvényjavaslatba. – A szerk.

Helyes lenne a személyiségi jogok megsértésével járó operatív intézkedések elrendelésével, határidejük meghatározásával és meghosszabbításával kapcsolatos eljárást a szabadságkorlátozó eljárási cselekmények mintájára (de nem ugyanúgy!) szabályozni.

„A nyomozó hatóság rendelkezése értelmében – súlyos bűncselekmény esetében – megengedett a rejtett fényképezés és a titokban készült hangfelvétel is, ezeket fel lehet használni a büntetőeljárásban”,²² de ehhez szükséges törvényességük garanciáinak kialakítása.

Számítani kell arra is, hogy jogfejlődésünk várhatóan megcélozza a személyhez fűződő jogok pontosabb megfogalmazását, közülük is egyes, ma még csak polgári jogi eszközökkel védettek megsértését büntetőjogi szankciókkal is megtorlandónak fogja nyilvánítani. Így például feltehetően nemcsak a képmás beleegyezés nélküli nyilvánosságra hozatalát fogja a törvény a személyhez fűződő jogok megsértésének tekinteni, hanem – bizonyos körülmények között – magát a fényképezést is. Ugyancsak várható, hogy több ország hatályos jogához hasonlóan (pl. NSZK bik. 201. §) a törvényben meghatározott esetek kivételével a mi büntetőtörvényünk is bűncselekménnyé fogja nyilvánítani a hangfelvételek titkos készítését.

Az operatív intézkedések jelenlegi eljárásán kívülsége és alkalmazásuk megfelelő szintű szabályozatlansága szorosan összefügg azok titkosított jellegével. Ez azonban nem lehetne akadálya annak, hogy például bizonyos körülmények között ügyési engedélyhez kössék azok alkalmazását.*

A rendőrségi módszerek titkossága különben is felülvizsgálatra szorul. Alig-alig találhatunk közöttük valóban titkolnivalót. Rendszerint ugyanis nem a módszer titkos, hanem annak konkrét alkalmazása valamely adott ügyben, de természetesen az is csak ideig-óráig. Ha visszatérünk előbbi példánkra: nem a megfigyelést mint módszert kell titokban tartani, hanem azt, hogy valamely személyt egy adott időpontban a rendőrség megfigyelés alatt tart. Az emberi jogok érvényesülése szempontjából az úgynevezett operatív eszközök alkalmazása** – még jogi szabályozottságuk esetén is – lényegesen különbözni fog a jelenleg ismert eljárási jogi cselekményektől, ugyanis a büntetőeljárás megindulásáról, a kényszerintézkedésekről, az idézésről, a szemléről, a házkutatásról, a lefoglalásról stb. az érintett személy és védője haladéktalanul tudomást szerez, és módja van velük kapcsolatban jogait érvényesíteni. Az operatív intézkedések sikere viszont rendszerint éppen azon múlik, hogy az alkalmazás időpontjában az érintett személy és védője ne tudjon róluk. Ez különösen aláhúzza a törvényességi garanciák megteremtésének szükségességét.

JEGYZETEK

1 Takács Albert: A jogállam társadalmi és jogi feltételei. *Jogtudományi Közöny*, 1986/11., 523. o.

2 G. N. Manov: Socialisticheskoe pravovoe gosudarstvo: problemü i perspektivü. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1989/6., s. 3. o.

3 Kovács István: Magyar államjog, I. k. Szeged, 1977, 36–39. o.

* A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. tv. (továbbiakban: Rtv.) 7. fejezete szabályozza a titkos információgyűjtés rendjét. Az Rtv. 69. § (1) bekezdése bírói engedélyhez köti a magánlakás titkos átkutatását, a magánlakásban technikai megfigyelés és rögzítés alkalmazását, valamint a levél, postai küldemény, telefonvezeték, avagy azt helyettesítő távközlési rendszerek útján továbbított közlés tartalmának megismerését és annak technikai rögzítését. – A szerk.

** Az Rtv. nyomán a belső szabályzatok is szakítottak az operatív eszköz terminológiával és általánossá tették a titkos információgyűjtés fogalmát. Újabbban a publikációkban előfordul a bűnügyi hírszerzés kifejezés is. – A szerk.

4 Takács Albert: i. m. 527. o.

5 Verebélyi Imre: A belügyi igazgatás reformja. *Belügyi Szemle*, 1989/5., 16. o.

6 Király Tibor: A legalitás a büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 1986/5., 206. o.

7 Nyíri Sándor: A személyi szabadság korlátozása és az alkotmány. *Belügyi Szemle*, 1989/4., 24. o.

8 Törő Károly: Az emberi személyiség védelme jogrendszerünkben. In: Katonáné Soltesz Márta (szerk.): *Emberi jogok hazánkban*. Budapest, 1988, 154. o.

9 V. Royster: The free press and a fair trial. In: R. D. Knudten (ed.): *Criminological Contraversies*. New York, 1968, p. 186.

10 F. G. Raichle: Fair Trial – Free Press. In: R. D. Knudten (ed.): *Criminological Contraversies*. New York, 1968, p. 179.

11 Közbiztonság, 1869/3. Idézi: Katona Géza: Közbiztonság-védelem Magyarországon az I. világháborúig. Budapest, 1998, 89. o.

12 B. Keller: KGB – pod kontrol' Verhovnogo Soveta. *Za rubezsem*, 1989/24., s. 3.

13 J. A. Brückner – H. T. Schmitt: *Verfassungsschutz und innere Sicherheit*. Wuppertal, 1977, S. 42.

14 P. C. Stenning: *Legal Status of the Police*. Ottawa, 1982

15 Illár Sándor (szerk.): *Kriminalisztika*. 2. k. *Krimináltaktika*. Budapest, 1983, 340–342. o.

16 Uo: 343–350. o.

17 R. S. Belkin: *Sobiranie, issledovanie i ocenka dokzatel'stv*. Moszkva, 1966, s. 42–43.

18 Törő Károly: Hiányosságok és ellentmondások a személyiségvédelemben. *Jogtudományi Közöny*, 1986/11., 537. o.

19 Uo.

20 G. Jauch: *Kriminaltechnik – Hilfe oder Gefahr für den Bürger?* In: *Der Sachbeweis in Strafverfahren*. Wiesbaden, 1979, S. 87.

21 D. Damm: *Wie entstehen Verfassungsschutzdossiers?* In: J. A. Brückner – H. T. Schmitt (Hrsg.): *Verfassungsschutz und innere Sicherheit*. Wuppertal, 1977, S. 107.

22 Törő Károly: i. m. 1988, 156. o.

„Hogy állunk a telefonlehallgatásokkal?” – kérdezte egy évvel ezelőtt a magyar állam-biztonsági szolgálat akkori vezetőjét a Képes 7 munkatársa.

„Mindenekelőtt szeretném leszögezni – hangzott a válasz –, hogy ilyen esetekre csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén, a büntetőeljárás jogszabályok által meghatározott módon kerülhet sor. Indokolt esetben tehát élünk ezzel a lehetőséggel.”¹

A lehallgatás

A magyar büntetőeljárás törvény nem szabályozza a telefonlehallgatást.* Egyes lengyel eljárásjogászok úgy vélték, hogy erre nincs feltétlenül szükség, mert a postai és távközlési küldemény lefoglalását lehetővé tevő eljárásjogi szabályok alkalmazhatók telefonvonalak lehallgatására is.² Azóta a kérdés a Lengyel Népköztársaságban megfelelő jogi megoldást nyert: a büntetőeljárás törvénykönyvnek a rendkívüli állapot felüggesztésével kapcsolatos 1982. december 18-i törvény alapján beiktatott 198. §-a tartalmazza a telefonbeszélgetések rögzítésének szabályait. Nálunk azonban nincs ilyen jogszabály, a Be. kiterjesztő értelmezését pedig kizárja az 1964. évi II. törvény, amely kötelezi a Magyar Postát a távközlési titok biztosítására (8. §), és ez alól kivételt kizárólag bűntetőügyekben, a büntetőeljárás szabályai szerint és csak a postai küldemények, valamint a táviratok tekintetében tesz (10. §).³

A lehallgatás engedélyezése körüli viták nem mai keletűek. Kaliforniában már 1862-ben törvényt hoztak a távírvonalak lehallgatásának megtiltására.⁴ A telefonlehallgatások törvényesítésének hívei szerint ez az egyik legfontosabb lehetőség, hogy a bűnözők csoportjairól, azok akcióiról, tervezett bűncselekményeiről előre tudomást szerezzenek, és ezek ismeretében idejében őrizetbe vegyék az ilyen bűnözőket vagy egész bandákat a betervezett súlyos bűncselekmények elkövetése előtt, megakadályozzák a csoportképződést, leleplezzék a szervezett bűnözők sorozatbűncselekményeit.⁵ Nem megalapozatlan az ellenvélemény sem: a lehallgatás intézményesítése arra fogja készíteni a bűnözőszervezetek tagjait, hogy terveiket ne telefonon beszéljék meg.⁶

J. Edgar Hoover, a Szövetségi Nyomozó Iroda volt vezetője érzelmi érvekkel próbálta leszerelni a lehallgatások ellenzőit. „Szeretném látni az FBI legerősebb bírálót – mondotta –, mit szólnának a telefonlehallgatás alkalmazásához, ha gyermeküket rabolná el valaki?”⁶

New York rendőrfőnök-helyettese a szenátus igazságügyi bizottsága előtt a hatékonyság jellemzésére elmondta, hogy a városi rendőrség 1960-ban 267 esetben kapott a bíróságtól engedélyt lehallgatásra, ebből 178 vezetett eredményre, és lehetővé tette 698 személy letartóztatását. 1961-ben már 308 lehallgatást engedélyeztek, ebből eredményesnek bizonyult 201, és 602 személy letartóztatásához vezetett. E számokat azonban egyesek a lakosság és a telefonok mennyiségéhez viszonyítva túlzot-

tan alacsonynak tartották, és arra a következtetésre jutottak, hogy „a rendőrség visszaél a hatalmával ezen a területen”.⁷

A telefonlehallgatás engedélyezése a legtöbb szerző szerint szükséges ugyan, de a személyiségi jogok védelme szempontjából igen problematikus. A lehallgatás ugyanis:

- a) mindig kiterjed az ügygel kapcsolatban nem álló beszélgetésekre is, és alkalmas a megfigyelt személy és a bűncselekménnyel kapcsolatban nem állók magánéletének kifürkészésére;
- b) az adott telefont nemcsak a megfigyelés alatt álló személy, hanem véltlen családtagjai, ismerősei, látogatói, üzleti kapcsolatai is használják;
- c) a számot hívók is belekerülnek a hatósági megfigyelés körébe.⁸

Hogy ez milyen valóságos probléma lehet, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a New York-i rendőrség által 1953–1954-ben lehallgatott telefonok majdnem fele egyesületek, klubok stb. birtokában lévő, úgynevezett társasági készülék volt, ebből eleve következik, hogy a lehallgatott személyek nagy részének semmi köze sem lehetett ahhoz a bűncselekményhez, amely miatt az eljárás megindult.⁹

A bűnüldözéshez fűződő társadalmi érdekek szükségessé teszik, hogy a rendőrség bizonyos telefonbeszélgetéseket lehallgasson. Csak kevés országban vezetett azonban a lehallgatások teljes körű tilalmához az a tény, hogy a lehallgatás a gyanúsítot-
ton kívül más személyek személyiségi jogait is korlátozza. Ez inkább arra készítette a törvényhozókat, hogy a kérdést igen részletesen, az engedélyezés, a felügyelet és az ellenőrzés módjait is meghatározó módon szabályozzák.

Ismereteink szerint egyedül Brazília joga tiltja a lehallgatást,¹⁰ azokban az államokban viszont, ahol nincs részletesen szabályozva, ezt nem érdemnek, hanem sürgősen megoldandó joghézagnak tartják.¹¹ Nagy-Britannia alkancellárja – amikor egy jogeset kapcsán kiderült, hogy a telefonlehallgatásokat csak „homályosan megfogalmazott rendelkezések” szabályozzák – kijelentette, hogy „a telefonbeszélgetések lehallgatása jogi szabályozás után kiáltó terület... Bármennyire azt kívánja is a közérdek, hogy bizonyos köztörvényes bűncselekmények üldözése során a rendőrség rendelkezésére álljon ez az eszköz is, mind ez ideig úgy vélem, hogy bármelyik civilizált jogrendszerrel elvárhatjuk, hogy az emberi szabadságjogok és az igazságosság biztosítása során hatékony és függetlenített garanciákat nyújtson a lehetséges visszaélések ellen.”¹² Minden bizonnyal ez az álláspont is hozzájárult ahhoz, hogy az angol parlament 1985. június 25-én elfogadta a lehallgatási törvényt.

Az INK be. 198. §-a a bíróság vagy az ügyészség hatáskörébe utalja a telefonlehallgatás elrendelését és az igazságügy-minisztert bízza meg, hogy a legfőbb ügyésszel egyetértésben rendelettel szabályozza a telefonbeszélgetések rögzítésének módját, azok biztosítását, őrzését, felhasználásuk és megsemmisítésük módzatait. A legtöbb állam azonban nem rendeleti, hanem törvényi szinten szabályozza ezeket a kérdéseket.

Helyes lenne Magyarországon is megfelelően szabályozni – a külföldi tapasztalatok figyelembevételével – a lehallgatás kérdéseit mind az anyagi, mind pedig az eljárási jog területén.

a) A már idézett lengyel törvényhely azt sem határozza meg, hogy milyen bűncselekmények miatt indított eljárásban lehetséges a telefonbeszélgetések rögzítése. A többi állam joga ennek eldöntésében nem ad korlátlan lehetőséget, hanem elvileg háromféle megoldás között választ:

- felsorolja azokat a tényállásokat, amelyek esetén elrendelhető a lehallgatás („katalogizált bűncselekmények”);

* Az 1997. évi büntetőeljárás törvényjavaslat már tartalmaz ilyen szabályokat, amikor a lehallgatás engedélyezését a nyomozásban a nyomozási bíró hatáskörébe utalja. – A szerk.

** Jelenleg ezt a kérdést a postáról szóló 1992. évi XLV. törvény szabályozza. – A szerk.

- a kiszabható büntetés mértéke vagy más ismerv (például: szándékosság, feljelentési kötelezettség stb.) szerint határozza meg, hogy mikor kerülhet sor lehallgatásra;
- vegyesen alkalmazza az előző két lehetőséget.

Az első megoldás jellegzetes példája az NSZK be. 100. §-a, amely szerint a távközlés ellenőrzését és hanghordozón történő rögzítését abban az esetben lehet elrendelni, ha tényekre alapozott gyanú merült fel, hogy valamely személy tettesként vagy részesként a béke veszélyeztetése vagy hazaárulás büntetett, a demokratikus jogállam veszélyeztetését, hűtlenséget, a külbiztonság veszélyeztetését, az egyesülési törvényben meghatározott büntetett, honvédelmi büntetett, közrend elleni büntetett követ el; továbbá katonai szökéséhez segítséget nyújt vagy engedetlenségre felbújt, az NSZK területén állomásozó külföldi alakulatok biztonsága ellen követ el büntetett, pénz- és értékhamisítást, emberkereskedelmet, emberölést, gyilkosságot vagy genocídiumot, személyi szabadság elleni bűncselekményt, rablást vagy rablás jellegű zsarolást, zsarolást követ el, megsérti a fegyvertörvényt, illetve hivatásszerűen vagy banda tagjaként a kábítószertörvényt.

A felsorolás – mint látjuk – igen részletes, a btk. több mint 60 cikkelyét érinti, mégis sok kritika éri valódi vagy vélt hiányosságai miatt. Törvényalkalmazási szempontból is jobbnak tűnik a tényállások más alapon történő csoportosítása.

Igy például az osztrák be. 149. §-a a távközlési forgalmazás ellenőrzését és tartalmának rögzítését – az egyéb feltételek teljesülése esetén – akkor teszi lehetővé, „ha elvárható, hogy ezúton szándékosan elkövetett, több mint egy év szabadságelvonással fenyegetett büntetendő cselekmény deríthető fel”. Svédországban a telefonlehallgatást a bíróság akkor engedélyezheti, ha a törvény minimum két év szabadságvesztéssel fenyegeti azt a tényállást, amelyre a gyanú vonatkozik. Ez a megoldás mind a törvény szerkesztésének, mind pedig alkalmazásának szempontjából egyszerűbb, és így – feltételezve a szankciók rendszerének kiegyensúlyozottságát – a kitűzött célnak is leginkább megfelel.

Az ebből a szempontból vegyesnek tekinthető megoldás példáját mutatja az NDK be. 115. §-a*. E szerint telefonbeszélgetés ellenőrzése és hanghordozón rögzítése akkor rendelhető el, ha olyan bűncselekmények alapos gyanúja áll fenn, amelyre vonatkozik a feljelentési kötelezettség; amely leküzdését nemzetközi szerződés írja elő (légi kalózkodás, kábítószerek-kereskedeleme stb.); továbbá minden olyan több mint két év elzárásbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény, amelyet telefonkapcsolat felhasználásával készítenek elő vagy követnek el.

Hasonlóan vegyes megoldást alkalmaz a brit törvény is, amely szerint telefonlehallgatás engedélyezhető nemzetbiztonsági érdekből**, az Egyesült Királyság gazdasági jólétének biztosítása céljából; valamint olyan bűncselekmények megelőzésére és felderítésére, amelyek során erőszakot alkalmaztak, nagyszámú embernek okoztak anyagi vagy más jellegű kárt; illetve „amely cselekmény elkövetéséért egy 21 éven felüli, büntetlen előéletű állampolgár – ésszerűen elvárható alapon – három évnél súlyosabb szabadságvesztés-büntetést kapna”.¹³

* Az egységes Németországban a Szövetségi Köztársaságban korábban követett megoldás adja a jogi szabályozás alapját. – A szerk.

** A Nemzetbiztonsági Szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény Magyarországon is lehetővé teszi a nemzetbiztonsági érdekből alkalmazott titkos információgyűjtést. Egyes esetekben – az RtV-vel egyezően – az engedélyezést a bírósághoz utalja, más ügyekben viszont az engedély kiadása az igazságügy-miniszter hatásköre. – A szerk.

Az ismertetett jogszabályok többsége csak konkrét bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja esetén teszi lehetővé a lehallgatást, és nem ad a rendőrségnek engedélyt a távközlés általános megelőzési céllal történő ellenőrzésére.¹⁴ Kivétel ez alól az Egyesült Királyság „lehallgatási törvénye”, amely engedélyezi a telefon-ellenőrzést nemcsak súlyos bűncselekmény felderítésére, hanem annak megelőzésére is.

Több ország joga külön szabályozza a távközlés ellenőrzését rendkívüli állapot vagy az állam alkotmányos rendjét súlyosan sértő bűncselekmények esetére. Az USA 1968. június 19-i, a bűnözés ellenőrzéséről szóló törvénye értelmében az Egyesült Államok elnöke korlátlanul elrendelhet telefonlehallgatást, ha az országot külső veszély fenyegeti, vagy a kormány erőszakos, illetőleg más törvénytelen eszközzel történő megdöntésétől kell tartani.

Izrael állam törvényei szerint a köztörvényes bűncselekmények elkövetőinek leleplezése céljából végzett ellenőrzést a körzeti bíró vagy a helyettese engedélyezheti, állambiztonsági érdekből viszont az illetékes miniszter rendeli el a lehallgatást.^{15*}

Franciaország büntetőeljárás törvényének 30. cikke a megyei prefektusokat hatalmazza fel, hogy az állam biztonsága ellen irányuló büntettek és vétségek esetében elrendeljék a lehallgatást.¹⁶

Olaszországban a maffia jellegű bűncselekmények megelőzéséről és büntetéséről szóló 1982. szeptember 13-i törvény teszi lehetővé a telefonlehallgatások széles körű alkalmazását ebben az ügykategóriában.

b) Az egyes államok törvényei több-kevesebb részletességgel szabályozzák a távközlés ellenőrzésénél követendő eljárást, és általában csak akkor teszik lehetővé az elrendelését, ha más módon nem biztosítható a nyomozás sikere.

Az NSZK be. szerint például telefon-ellenőrzés csak akkor rendelhető el, ha a tényállás felderítése vagy a gyanúsított tartózkodási helyének megállapítása más módon kilitástan vagy lényegesen nehezebb lenne.

A törvények több államban meghatározzák az ellenőrizhető telefonok körét. Az NDK be. szerint például csak olyan távbeszélőt lehet lehallgatni, amely a terhelté, vagy amelyet a terhelt általában használ, vagy amelynek segítségével bűncselekményt szolgáló közléseket juttatnak el.

Az NSZK joga ezt így fogalmazza meg: a telefonlehallgatásra vonatkozó rendelkezés „csak a gyanúsítottra vagy olyan más személyekre vonatkozhat, akiről tényekkel megalapozottan feltételezhető, hogy a gyanúsítottnak szánt vagy a tőle származó közléseket átveszik, továbbadják, vagy a gyanúsított igénybe veszi távközlési berendezésüket”. Még szabatosabb az osztrák be. 149. § (1) bekezdés 1., 2. és 3. fordulata. E szerint a távközlés forgalmazásának a tartalom rögzítését is magában foglaló ellenőrzése csak abban az esetben engedélyezhető, ha a távközlési készülék tulajdonosa alaposan gyanúsítható, hogy a bűncselekményt elkövette, vagy megalapozottan feltételezhető, hogy a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személy a készülék tulajdonosánál tartózkodik, vagy vele távközlési összeköttetésbe fog lépni, illetőleg a készülék tulajdonosa beleegyezik az ellenőrzésbe. Tilos ellenőrizni a védő, az ügyvéd, a kereskedelmi képviselő beszélgetéseit megbízójukkal.

A telefon-ellenőrzés kérdéseit törvényben szabályozó államok joga rendszerint ügyészi vagy bírói engedélyezési eljárást ír elő, de megadja a rendőri szervek veze-

* Franciaországban 1992-ben a Nemzetgyűlés törvényt alkotott a lehallgatásról. Ott az engedélyező hatóság az ügyészség. – A szerk.

tőinek is a lehetőséget, hogy halasztást nem tűrő esetekben korlátozott időtartamra már az engedély megszerzése előtt intézkedjenek a lehallgatásra. Izraelben a legfőbb ügyész megfellebbezheti a legfelsőbb bíróságon az engedély kiadásának megtagadását.¹⁷

Több ország jogszabálya határidőket szab meg a lehallgatás időtartamára, leírja a meghosszabbítási eljárást.* Így például az angol jog szerint a kiadott lehallgatási engedély két hónapig érvényes, de hamarabb is visszavonható, illetőleg további két hónapra is fenntartható, ha bűncselekmény megelőzése vagy felderítése érdekében adták ki, a nemzetbiztonsági és gazdaságvédelmi indokokkal kiadott engedély érvényessége viszont hat hónappal meghosszabbítható.

Rendszerint előírják az érdekelték utólagos értesítését a foganatosított intézkedésekről, lehetővé teszik a panasz utólagos beadását. Az idevonatkozó jogszabályok a legtöbb államban korlátozzák a felvett hanganyag meghallgatásának jogosultságát, és elrendelik az irreleváns részek megsemmisítését.

Az eljárásjogászok többsége az engedélyezett telefon-ellenőrzés szabályszerűen rögzített eredményét bizonyítási eszköznek tekinti. Vitás azonban az ilyen hanganyag felhasználása a bizonyítási eljárásban, ha azon olyan bűncselekmény elkövetésére utaló adatok vannak, amelyek miatt a törvény szerint nem lett volna szabad elrendelni a lehallgatást – függetlenül attól, hogy maga az intézkedés volt törvénytelen, vagy a törvényes intézkedés során rögzítettek olyan beszélgetést, amely nem az eredetileg feltételezett, hanem más bűncselekményre vonatkozott.¹⁸

c) A telefon-ellenőrzésnél is több ellenvetést vált ki a vezetékek nélküli lehallgatókészülékek alkalmazása. Ezek elhelyezése már önmagában is sérti a magánlakáshoz fűződő jogokat.¹⁹ Az „elrejtett mikrofon – Packard szerint – a magánélet zavartalanágához való jog legarcátlanabb megsértése, arcátlanabb, mint a telefonlehallgatás. Hisz ha két ember telefonbeszélgetését lehallgatják, legalább az egyikük az otthonán kívül tartózkodik. A mikrofon viszont a férj és a feleség ágyban folytatott beszélgetését is rögzítheti.”²⁰

A jogi szabályozatlanság ellenére is virágzó iparág a minimikrofonok és -adók gyártása, ebből joggal lehet feltételezni, hogy alkalmazásuk sem megy ritkaságszámba. Ehhez a jogi konstrukciót többen a veszélyelhárító cselekmények jogosultságában vélik megtalálni. Úgy tartják, hogy ilyenkor a végszükség és a jogos önvédelem keretei között lehetséges és jogos a miniadók elhelyezése. Sőt bevezették a „végszükségyszerű” helyzet fogalmát, mivel a zsaroló vagy a becsületsértő személy leleplezéséhez szükséges miniatűr mikrofon és adó elhelyezésének nem mindig elégséges indoka a végszükség, hiszen „a lehallgatás ezen eseteiben jogilag nincs végszükséghelyzet, mert a büntetendő cselekmény – például a becsületsértés – befejeződött abban a pillanatban, amikor a becsület csorbítására alkalmas kifejezés elhangzott, és végszükség a befejezett bűncselekménnyel szemben nem lehetséges”.²¹ Vitás jogilag az is, hogy a bizonyítékok biztosítására irányuló hangrögzítés veszélyelhárító cselekedetnek tekinthető-e.

d) Több állam törvénye bűncselekménynek tekinti a jogosulatlan lehallgatást és a titkos hangfelvételt. Ezek ugyanis oly mértékben sértik az állampolgári jogokat, hogy elkövetésük már eléri a társadalomra veszélyesség büntetőjogi felelősséget is maga után vo-

nó mértékét. Egyes országokban csak hivatalos személy lehet az adott bűncselekmény alanya, másutt viszont elkövetheti ezt magánszemély is.

Izraelben például a jogszabályban meghatározott követelmények megsértésével végzett telefonlehallgatás három év szabadságvesztés-büntetéssel fenyegetett bűncselekménynek számít, és a törvény azt is kimondja, hogy a törvénytelen lehallgatás útján szerzett információkat bizonyítékként nem szabad felhasználni.

Az NSZK büntető törvénykönyvének 201. §-a a magánbeszélgetések bizalmas jellegének megsértése cím alatt kimondja, hogy három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbírsággal büntetendő, aki valamely személy nem nyilvánosan elhangzott beszédéről hangfelvételt készít, továbbá, aki az így készített hangfelvételt felhasználja, illetőleg harmadik személy számára hozzáférhetővé teszi, vagy a lehallgatókészüléket jogosulatlanul alkalmazva lehallgatja a nem hozzá intézett és nem nyilvánosan elhangzott beszédet. Öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbírsággal büntetendő, ha mindezek elkövetője hivatalos személy.

A nyugatnémet jogi irodalom a magánszemély telefonján elhangzó fenyegetések, zsarolások stb. felvételére szintén a végszükség vagy a jogos önvédelem szabályait tartja alkalmazhatónak. Ha valaki rendszeresen zavarja a tűzoltóság munkáját hamis bejelentésekkel, vagy a rendőrség tudomására jut, hogy olyan bűncselekményt készítene elő, amelyhez telefont is használnak – valakinek vesztegetési ajánlatot tesznek stb. –, akkor ezekben az esetekben az elkövető a hírközlési titok alkotmányos védeltségét használja ki, hogy ismeretlenül maradva hajtsa végre a bűncselekményt. Az alapjogok állítólagos gyakorlása ez esetben büntetőjogi tényállást merít ki. Ilyen jellegű ügyekben „... megengedhető a telefonbeszélgetés lehallgatása, hangszalagon rögzítése és nyilvánosan, például a rádióban történő lejátszása”.²²

A titkos hangfelvétel készítésének büntetőjogi tilalma további bizonyítási jogi kérdéseket is felvet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a nem megengedett úton készült felvétel bizonyítéka lehet a „magánbeszéd megsértése” tényállásának, de alkalmassága már vitás lehet más bűncselekmény körülményeinek bizonyításához.

Ma Magyarországon az emberi hanghoz fűződő személyiségi jogok a Polgári törvénykönyvben találunk védelemre, és így a jogosulatlanul készített hangfelvételek bizonyítási jogi problémái is elsősorban polgári perben merülnek fel.²³ Jogállamiságunk jogi intézményrendszerének létrehozásánál egyaránt kimunkálásra vár a kérdés büntetőjogi és büntető eljárásjogi vetülete.

e) A különleges technikai lehetőségek megteremtése sok helyütt előidézte a közvélemény félelmét egy totálisan ellenőrzött társadalom, magánéletet felszámoló orwelli államrend létrejöttétől.

Már említettük, hogy az NSZK-ban parlamenti bizottság őrökdi a lehallgatások törvényessége felett. Ezenkívül a lehallgatásról hozott szövetségi törvény és az annak alapján kiadott tartományi törvények szerint minden tartományban háromtagú ellenőrző bizottságot kell alakítani. Ezek feladata, hogy a telefonok megfigyelésének szükségességét és megbízhatóságát ellenőrizzék. A telefon-ellenőrzést azonnal meg kell szüntetni, ha a bizottság szerint az szükségtelen vagy nem megengedhető.²⁴

Sajátos ellenőrzési rendszert alkotott e területen a brit jog. Az Egyesült Királyságban a miniszterelnök által előzően magas bírói megbízatást betöltő személyek közül kinevezett kormánybiztos kíséri figyelemmel a telefonlehallgatási rendszer működését. Ő felel az érdektelenné vált lehallgatási anyagok megsemmisítéséért, törvénytelen felhasználásuk megakadályozásáért. Éves tevékenységéről jelentést készít, amelyet a mi-

niszterelnök terjeszt a parlament elé. Angliában külön bíróságot is hoztak létre az e területen esetleg előforduló jogsértések elbírálására.

Az öt főből álló bíróság tagjai legalább tíz év gyakorlattal rendelkező jogászok, feladatuk az állampolgárok lehallgatással kapcsolatos panaszainak a kivizsgálása és a jogosnak talált sérelmek orvoslása. A bíróság a feltárt jogsértésekről jelentést készít a miniszterelnöknek és a kormánybiztosnak.

Az ismertetett ellenőrzési rendszerek mutatják, hogy a jogállamiság szigorú követelményei milyen magas szinten igénylik az állampolgári jogokat közérdekből korlátozó intézkedések törvényességének felügyeletét.

A rendőrségi informátorok

A bűncselekmények felderítéséhez a rendőrség nemcsak a tanúk, a sértettek és a terheltek vallomásaiból vagy a szakértők véleményeiből kap adatokat, hanem egyes vele kapcsolatban álló személyek bizalmas közléseiből is. Ezek a – sok ország rendőri irodalmában „bizalmi egyéneknek”, illetőleg „informátoroknak” nevezett – személyek vagy ügyben, vagy több ügyben is hosszabb ideig segítik értesüléseikkel a rendőrséget.*

Többségük nem mer tanúként szerepelni, mert ezzel veszélyeztetné az életét. Ez a rendőrségnek sem érdeke, mert egyrészt kiválthatja az alvilág bosszúját, másrészt pedig megfosztja az adott személyt információszerezési lehetőségétől.

A bizalmas értesüléseket közlők egy része becsületes állampolgár, aki lakó- vagy munkahelyén jut a bűnüldözés számára hasznos adatokhoz, de vannak köztük a bűnözéssel és a bűnözőkkel közvetlenül kapcsolatban álló személyek is. Ez utóbbiakról írja az angol rendőrség volt főfelügyelője sok kiadást megért könyvében: „Kétkedem benne, bár hinni szeretném, hogy eljön az a nap, amikor a bűnöző típusú, általános informátor véglegesen eltűnik. Ezekre mindig úgy tekintettek, mint egy szükséges rosszra, de az idő változik, a körülmények változnak, és szerencsére a társadalom tekintélyes tagjainak hozzáállása is változik. A rendőrségnek ma a társadalom több segítségét nyújt a bűn megelőzésében és felderítésében, mint bármikor azelőtt...”²⁵

A feltételezés – egyelőre – nem vált be. A szervezett bűnözés minden fajtája, de ezen belül különösen a terrorizmus és a nemzetközi kábítószer-csempészet sajátos vonása, hogy nem tűri meg a kitörési kísérletet, kegyetlenül leszámol azokkal, akik árulóvá válnak vagy fel akarnak hagyni bűnöző életmódjukkal, sőt bosszút áll a tanúkon is. Ezek a körülmények nem csökkentik, hanem növelik a bizalmas értesüléseket szolgáló informátorok jelentőségét.

A rendőrség titkos kapcsolataitól kapott adatok nélkülözhetetlenek a szervezett bűnözés elleni harcban, de felhasználásuk sok megoldatlan jogi és erkölcsi kérdést vet fel, és teret enged a visszaéléseknek is.

Az NSZK parlamentje a problémát olyan horderejűnek tartotta – mint azt már az előzőekben említettük –, hogy állandó bizottságot hozott létre a bizalmi személyekkel való munka ellenőrzésére. Emellett a tartományok igazságügy-miniszterei és igazságügyi szenátorai, valamint belügyminiszterei és belügyi szenátorai irányelveket fogadtak el a bizalmi személyek (B egyének) és a titkos állományú nyomozók alkalmazásáról a büntetőeljárásban. Az irányelvek alapján 1966-ban a tartományok megalkották saját

jogszabályait. Érdemes megjegyezni, hogy ezek nyilvánosságra hozott törvények, az irányelvek szövege megtalálható a büntetőeljárás kommentált kiadásában is.

Az irányelvek kiindulási pontja, hogy a rendőrség és az ügyészség egyre nagyobb mértékben szorul rá a bizalmas információkra. Ehhez az adott bűncselekmény felderítését szolgáló informátorok vagy hosszabb ideig adatokat szolgáltató B egyének alkalmazása szükséges, akik csak abban az esetben tudnak a bűnüldözési hatóságokkal együttműködni, ha személyazonosságuk titokban tartása biztosított.

Az informátor igénybevétele vagy a B egyén alkalmazása mérlegelést igényel, egyrészt a bizonyítás közvetlensége és a tényállás teljes körű megállapítása, másrészt a közfeladatok titkos úton történő megoldhatósága között. Ennek során irányadó a jogállam eljárásának a korrektsége.

Informátor és B egyén igénybevitelére csak súlyos bűncselekmények (szervezett bűnözés, illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem, pénzhamisítás, államellenes bűncselekmények) elkövetése vagy közepes súlyú bűncselekmények halmozódása esetén kerülhet sor, és csak abban az esetben, ha egyébként a felderítés kilátástalan vagy lényegesen nehezebb lenne.

Az informátor személyazonosságának titokban tartása csak akkor engedélyezhető, ha a bűnüldözési hatóságokkal való együttműködése reá nézve súlyos veszélyt jelentene.

A személyazonosság bizalmasan kezelése megszűnik, ha az informátor vagy B egyén tudatosan vagy könnyelműségből hamis információt ad, vagy a bűnüldözési szervekkel való együttműködése során bűncselekményt követ el.

A bizalmas, illetve titkos jelleg biztosításáról a vezető ügyész vagy a rendőri egyesség parancsnoka dönt. Az informátor nevének bizalmas kezeléséhez vagy a B egyén valamely ügyben történő célzott alkalmazásához be kell szerezni az ügyészség beleegyezését.

A rendőrség és az ügyészség feljegyzést készít az informátor, illetőleg a B egyén alkalmazásáról, ezek másolatait mindkét szerv kölcsönösen kicseréli, és lerakja saját titkos irattárába. Hasonló eljárást írnak elő az irányelvek a titkos állományú nyomozók igénybeviteléről is, azzal a kikötéssel, hogy azokat csak „konkrét felderítési feladattal és meghatározott időtartamra lehet operatíván bevetni”.

Kétségtelenül a jogállam korrekt eljárásához tartozik az itt vázolt kérdések megfelelő szintű szabályozása. Az ezekkel kapcsolatos jogi és erkölcsi kérdések azonban továbbra is vitások maradtak az NSZK-ban is. Ezek közül az első tisztázatlan ellentmondás a tanúzási köteletség teljesítése és az állampolgár biztonságának védelme között feszül. Ha az állam nem tudja megvédeni a tanút a bűnözők bosszújától (és erre valóban korlátozottak a lehetőségei), akkor természetes a tanúzási készség csökkenése és a bűnüldözés számára fontos információk hozzáférhetetlensége.* A tanúzáshoz fűződő igazságszolgáltatási érdek és az állampolgár biztonságához fűződő közbiztonsági érdek közötti kompromisszum csak megfelelő szinten, meghatározott jogi keretek között alakulhat ki.

Kérdéses az informátor személyazonossága eltitkolásával szerzett adatok eljárásbeli felhasználhatósága is. Egyrészt, joga van-e a rendőrségnek eltitkolni ezeket az adatokat az ügyészi és a bírói szervek előtt (nemcsak terhelő jellegűek lehetnek!), másrészt, figyelembe veheti-e őket az igazságszolgáltatás?

* Az Rt. 64. § (1) bekezdése szerint a rendőrség meghatározott bűnüldözési feladatának teljesítése érdekében informátort vagy bizalmi személyt vehet igénybe. – A szerk.

* Az új büntetőeljárási törvényjavaslat Magyarországon is bevezeti a tanúvédelem intézményét. – A szerk.

A nyugatnémet jog a „közvetett tanú”, vagyis az informátorral kapcsolatot tartó rendőr kihallgatásával próbálja ezt a kérdést megoldani. Annak ellenére, hogy e kérdés jogintézmény sok rossz emlékű politikai perben játszott szerepet,²⁶ a Szövetségi Bíróság 1962-ben a düsseldorfi tartományi bíróság egyik ítéletének fellebbezési tárgyalásán úgy foglalt állást, hogy nem alkotmány sértő, ha a meg nem nevezett bizalmi egyén helyett az őt kihallgató tisztviselő tesz vallomást. A jogi irodalom helyesen veti fel, hogy ez sérti az eljárási alapelveket, mivel így a bíróság nem szerezhet közvetlen benyomásokat a vallomásról és a tanú személyéről, nem kaphat választ a kérdéseire.²⁷

A magyar jog csak akkor teszi lehetővé a rendőr szereplését tanúként, ha a kérdéses körülményeket észlelő személy nem hallgatható ki, például ha a baleset áldozata elhalálozott, mielőtt jegyzőkönyvbe mondta volna a vallomását. A titkosan adatokat szolgáltató személyt a magyar jogban jelenleg nem helyettesítheti az eljáró rendőr, és nem lenne helyes ezt a gyakorlatot meghonosítani a jövőben sem.

Az NSZK joggyakorlatában olyan áthidaló megoldás is született, amely szerint a bíróság nem a kapcsolattartó rendőrt, hanem inkognitójának megőrzése mellett magát a bizalmi egyént hallgatja ki, de nem a tárgyaláson, hanem kiküldött egyesbíró útján, a terhelt és védője távollétében, hogy ezután a kihallgatás jegyzőkönyvét a tárgyaláson felolvassák.

Ezt az utat választotta például a tartományi bíróság egy kábítószerrel való visszaélés miatt indított eljárásban, amelyben a színlelt vevő személyi adatainak a megadásához az NSZK belügyminisztere nem járult hozzá. A névtelenül folytatott kihallgatást törvényesnek minősítette a szövetségi főügyész és a Szövetségi Bíróság 2. számú tanácsa. Az NSZK Szövetségi Bírósága Nagy Büntető Tanácsa azonban arra a véleményre jutott, hogy nem lehet tanúként kihallgatni, akinek a személye titokban marad. Törvénytelennek tekintette a tanú kihallgatását is a terhelt és védője távollétében.²⁸

Bizonyos, hogy az ilyen állásfoglalás megnehezíti a szervezett bűnözés elleni harcot, de még nem született olyan törvényes megoldás, amelyik lehetővé tenné mind az inkognitó megőrzését, mind pedig a vallomás bizonyítékként történő értékelését.

Nem egyöntetű a megítélése a rendőrséggel kapcsolatban álló ügynök beugrató tevékenységének. Az NSZK Szövetségi Bírósága egy konkrét ügyben elfoglalt álláspontja szerint – a körülményektől függően – törvényes is lehet az ilyen tevékenység. Az adott esetben egy kábítószer-csempészség miatt eljárás alá vont személy „érdemeket” akart szerezni a rendőrségnél, és ezért megbízott egy török állampolgárt, hogy szerezzen nagy mennyiségű heroint. Az üzlet létrejött, az előre értesített rendőrség őrizetbe vette a kábítószer eladóját. A Szövetségi Bíróság 2. számú tanácsa szerint veszélyes és nehezen felderíthető bűncselekmények esetén megengedhető a beugratás, de a beugrató magatartását és a felbujtott személy bűncselekmény elkövetésére való készségét a jogállam háteréből kell mérlegelni. Akkor nem lenne helye a büntetőeljárásnak, ha a beugrató tartós és kitaró rábeszélése bírta volna rá a tettest a bűncselekmény elkövetésére.

A bűnügyi védők konferenciája ezzel szemben azt az álláspontot képviselte, hogy a beugratók működtetése megengedhetetlen. Az államnak sem szabad a bűncselekmények felderítése során megengedni vagy elűrni a beugrató tevékenységet.²⁹ A jogállam eszméihez – úgy véljük – ez az álláspont áll közelebb.

Nem tekinthető azonban provokációnak – az adott ügy példáján folytatva – a felajánlott kábítószer színlelt megvásárlása. Az NSZK jogi irodalmában széles körben tárgyalni és több jogeset kapcsán kifejtett álláspont is itt látja a határt a rendőrséget segítő „beugrató besúgó” és a büntetendő cselekményt elkövető felbujtó között.

Talán még ennél is súlyosabb jogi és erkölcsi kérdések merülnek fel azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, amelyekkel a különböző államok a törvényes büntetés elengedésével vagy csökkentésével kívánják a szervezett bűnözés résztvevőit a rendőrséggel való együttműködésre, őszinte beismerésre késztetni.*

Az Egyesült Államokban az 1980-as évek elejétől még arra is van lehetőség, hogy aki feltáró jellegű vallomást tesz, módot kapjon a személyazonosságának megváltoztatására (új személyi okmányok kiadása, új munka- és lakóhely biztosítása, költözés és az újakezdés anyagi támogatása, arcvonásainak megváltoztatása plasztikai műtéttel).³⁰

A bűnözés elleni harcban egyes államok a felelősségre vonás elengedésével vagy mértékének csökkentésével igyekeznek ellensúlyozni a résztvevők félelmét a bosszútól, megszerezni a bűnözőszervezetek felszámolásához szükséges információkat. Különösen nehezen járható út ez a maffia jellegű bűncselekmények esetében, mert a szervezet nemcsak az árulókat, de még azok hozzátartozóit is kegyetlenül bünteti. Ennek ellenére a maffia elleni harc első nagyobb sikereit az olasz hatóságok az 1982 júniusában közzétett, a köznyelvben „megbánást tanúsítókról szóló szabályok”-nak nevezett törvény alkalmazásával érték el. A törvény négy hónap határidőt adott a megbánás tanúsítására, és különböző kedvezményeket helyezett kilátásba azoknak, akik beismerésükkel bizonyos fokban támogatják az igazságszolgáltatás céljainak megvalósulását.

Az első csoportba azokat sorolták, akik csatlakoztak ugyan a maffiacsoportokhoz, de nem követtek el egyéb bűncselekményt. Az ilyen személyek nem büntethetők, ha közvetve vagy közvetlenül előmozdítják a banda felszámolását.

A második csoportba azokat a maffiatagokat sorolták, akik beismerést tesznek, de nem nevezik meg társaikat.

A harmadik csoportba tartozók segítik a rendőrséget és a bíróságot a terroristák elfogásához szükséges adatokkal.

A negyedik csoportba tartoznak, akiknek a közreműködése különös jelentőséggel bír, elősegíti a terroristák elfogását.

A törvény minden csoportra pontosan meghatározta, hogy milyen mértékben enyhíthető a kiszabható büntetés mértéke: a szabadságvesztés-büntetés egyharmadával, felével vagy kétharmadával való csökkentésétől egészen a büntetés felfüggesztéséig.³¹

Az olasz büntető törvénykönyv több tényállás büntetési tételét szabja meg az általánosan megállapítottól lényegesen alacsonyabban, ha a terhelt „konkrétan segíti a rendőrhatalóságot vagy az igazságügyi hatóságot a bűnrészesek meghatározására vagy elfogására irányuló döntő bizonyítékok gyűjtésében” (Olasz Köztársaság, btk. 630. §-a személy fogva tartása zsarolás céljából; 270. §-a társulások terrorizmusra vagy a demokratikus rend felforgatására irányuló célzattal).

Az NSZK büntető törvénykönyve 129. §-a a bűnözőszervezet, 129. § a) pontja pedig a terrorista szervezet létrehozásának tényállását határozza meg, mindkét súlyos büntetéssel fenyegetett tényállásra vonatkozik viszont a 129. § (6) bekezdése, amely szerint a büntetés enyhíthető vagy a büntetés kiszabása mellőzhető, ha a terhelt önkéntesen és komolyan fáradozik azon, hogy a szervezet megszűnjön, vagy a céljaként kitűzött bűncselekményt ne kövesse el, illetve olyan időpontban tesz bejelentést, amikor még a szervezet általa ismert és tervezett bűncselekményei megakadályozhatók.

* Az Rtv. ismeri a nyomozás megtagadásának vagy megszüntetésének kilátásba helyezését bűnüldözési érdekből [Rtv. 67. § (1) bekezdés]. – A szerk.

Az önkéntes elállás fogalmát a magyar jog is ismeri, azonban csak a kísérletre és az előkészületre alkalmazza, viszont az NSZK büntető törvénykönyve, a terrorista és bűnözőszervezetre vonatkozó jogi megoldáshoz hasonlóan, a 139. § (5) bekezdés az összeesküvés vagy a 140. § (6) bekezdés a lázadás tekintetében teszi büntethetőséget kizáró okká az idejében történő feljelentést vagy a lázadás abbahagyását és a helyszínről való távozást.

Vagyis a mi jogunk is büntethetőséget megszüntető körülményként kezeli az olyan szervezetekből való kiválást, illetőleg felszámolásuk elősegítését, amelyekben a részvétel már önmagában is befejezett bűncselekménynek számít.

A bűnözés alakulása Magyarországon is szükségessé teszi a bűnözőszervezet létrehozásának pönalizálását, és ezzel egy időben a szervezetből való kiválás és a bűnüldöző munka segítésének a megfelelő honorálását.

A hivatkozott törvényi megoldások sok kritikát és erkölcsi kifogást váltanak ki. Nem lehet ugyan heroizálni a betyárbecsületet, de jogelvi érvekkel azt is nehéz alátámasztani, hogy bűncselekményt elkövető személyek büntetését információkért enyhítsék. A társadalmi érdekek mégis ilyen lépéseket kényszerítettek ki több állam törvényhozásából. Tanulásként fontos azonban megjegyezni, hogy ezek az intézkedések – bármilyen szükségesek is – csak törvényben meghatározott keretek között fogantathatók.

Néhány következtetés

Tanulmányomban a rendőrség és a jogállamiság problémájával elsősorban a büntető-eljárás nyomozási szakasza tükrében foglalkoztam, nem mintha úgy gondolnám, hogy nem lenne szükséges az államigazgatási jog szemszögéből is felülvizsgálni a rendőrség különböző ágainak tevékenységét.

Egyetértek azzal az állásfoglalással, amely szerint a rendőrség ma még titkos esz-közeinek rendszere indokolt esetekben továbbra is igénybe vehető lesz, „azonban mindezt jelentős törvényességi garanciákkal fogják körülhatárolni, csak a legveszélyesebb bűncselekmények esetében lesz alkalmazható, s az államhatalom legfelsőbb szerve ellenőrizni vagy ellenőriztetni fogja e tevékenység törvényes alkalmazását”.³² Ennek a törvényességi garanciarendszernek a kiépítéséhez igyekeztem hozzájárulni több külföldi példa bemutatásával is.

Alá kell azonban húzni, hogy szükséges ugyan megismernünk más országok tapasztalatait, és tanulhatunk is belőlük, de jogi tradícióinkat és társadalmi helyzetünk sajátosságait figyelembe kell venni, hiba lenne a gondolkodás nélküli másolás.

Ide kívánczik még egy megjegyzés. A jogszabály is olyan forma, amely még az általa szabott keretek között maradván is különböző tartalommal tölthető meg, nem is beszélve kijátszásának, megkerülésének és megsértésének lehetőségeiről. Érdemes azt is szemügyre venni ezért, hogy miként valósulnak meg a gyakorlatban a jogállamiság követelményei azokban az országokban, amelyeknek a törvényeit tanulmányozzuk. Nem elég tehát azt nézni, hogy valamelyik állam törvényhozása milyen garanciákat

* Ebből a szempontból érdemes megemlíteni, hogy a magyar parlament ez idáig nem törekedett arra, hogy a rendvédelem titkos információgyűjtő tevékenységét ellenőrizze, de ennek törvényi garanciái is hiányosak. Ez idáig bírósági iránymutatások sem születtek ezen a területen, holott a fejlett polgári demokráciákban általános gyakorlat, hogy a rendőrségnek az állampolgári jogokat is korlátozó titkos tevékenységének az elveit bírósági ítéletek formálják. Még előttünk álló feladat a nemzetközi emberi jogi bíróság ilyen irányú ítélkező munkájának egybevetése a magyar gyakorlattal. – A szerk.

alkotott, hanem azt is vizsgálni kell, hogy milyen „kiskapukat” hagyott az önkénynek, mert csak így van lehetőségünk túllépni a modellértékűnek tekintett jogszabályokon.*

A lehallgatás parlamenti ellenőrzése NSZK-ban kidolgozott formájával kapcsolatban például a különböző szerzők felvetik, hogy:

- hatástalan, „mivel az ellenőrök mindent kénytelenek elhinni, amit a hivatal velük közöl”;³³
- az ellenőrző bizottság döntéseit az állampolgár nem fellebbezheti meg;³⁴
- a jogi értékek érvényesülését nem könnyíti, hanem nehezíti a kormányzó párt és az ellenzék közötti harc a hatalomért;³⁵
- a bizottság csak objektív jogellenőrzést végez, és nem feladata az állampolgár alanyi jogainak védelme.³⁶

Következtetésként levonható, hogy nem elegendő parlamenti ellenőrző rendszer bevezetése. Egyrészt létre kell hozni a bizottság hatékony munkájának a feltételeit is, másrészt ezzel egy időben ki kell alakítani az érintett állampolgárok számára a jogvédelem és a jogorvoslat megfelelő fórumait.

Különösen fontos a törvényben alkalmazott fogalmak pontos meghatározása. Sok kritika éri például az NSZK-ban az alkotmányvédelmi szervek gyakorlatát, mivel az alkotmányellenes tevékenység fogalmának meghatározatlansága oda vezetett, hogy „gyakorlatilag a titkosszolgálat minden tagja bármely állampolgár magánéletébe beavatkozhat”.³⁷ Az alkotmányvédelem nemcsak az extrémista mozgalmakat, hanem minden baloldali csoportosulást látókörébe vonhat, azokat besúgókkal ellenőrizheti, sőt provokálja, tagjai telefonját hosszú időszakra lehallgattatja, a tüntetések résztvevőit lefényképezteti stb.³⁸ Óvakodni kell újabb diszkrecionális jogok törvénybe iktatásától és a hasonló gyakorlattól, ha azt akarjuk, hogy biztonsági szerveink ne a napi politika eszközei legyenek.

Az Egyesült Államokban is sok kritika éri a „lehallgatási törvényt” alkalmazásának gyakorlatát, de magát a törvényt is. Egyrészt kifogásolják, hogy a jogvédelmi szervek túl gyakran élnek ezzel a lehetőséggel (1977–1982 között csak a szövetségi szervek több mint 260 000 telefont hallgattak le), és várható, hogy ez a gyakorlat a jövőben a rádiótelefonok terjedésével még tovább szélesedik. Ezek lehallgatása ugyanis technikailag még egyszerűbb, mint a vezetékes telefonoké. Ma már jól megoldott a mesterséges bolygók igénybevételével közvetített nemzetközi beszélgetések lehallgatása is, habár az ezeken továbbított jelek dekódolásához számítógépekre van szükség.

Másrészt felvetik, hogy a telefonlehallgatás módszerével csak kis halakat lehet fogni, ez különösen megkérdőjelezi a széles körű alkalmazás jogosságát. Az USA-ban évente mintegy 900 embert ítélnék el telefonlehallgatás útján beszerzett bizonyítékok alapján, ezek többsége csaló vagy utcai narkóárus.

Ma már a bekövetkezett technikai fejlődés miatt is kiegészítésre szorulna az 1968-ban alkotott törvény. Azóta jelentek meg például azok a készülékek, amelyek segítségével regisztrálni lehet a hívó számát. Ennek alkalmazása nem minősül lehallgatásnak, de ugyanúgy korlátozza a személyi jogokat, mivel segítségével meg lehet állapítani a telefon tulajdonosának baráti, üzleti stb. kapcsolatait. A törvény nem tiltja a számítógépes rendszerekbe történő illetéktelen belépést sem, holott az iparilag fejlett államokban az információk áramlásának ez az egyik legfontosabb útja, és az állampolgárnak e területen is szüksége lenne megfelelő jogi garanciákra személyes titkai védelmében.³⁹ A telefonlehallgatás időszzerűvé váló hazai szabályozásánál érdemes a várható technikai fejlődés számbavételével ezt a tapasztalatot is figyelembe venni.

Új jogintézményeink kialakításánál vigyáznunk kell, hogy ne csak formailag tegyünk eleget a jogállamiság követelményeinek, hanem humánus törvények uralmára alapozott, valóban demokratikus államéletet teremtsünk.

- 1 Képes 7, 1988. július 9.
- 2 Sz. Waltos: Protection of Human Rights in Polish Procedure. *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1978/3., p. 256.
- 3 R. D. Knudten: *Criminological Controversies*. New York, 1968, p. 169.
- 4 M. Mönsch: Spezielle Fragen der Telefonüberwachung im Rahmen des § 100/a StPO und des polizeilichen Einsatzes von Abhörgeräten. *Kriminalistik*, 1975/8., S. 337.
- 5 H. E. Barnes – N. K. Teeters: *New Horizons in Criminology*. New York, 1960, p. 226.
- 6 Ap News Dispatch, 1950. január 16.
- 7 E. Silver: The People's Case for Wire Tapping. In: R. D. Knudten (ed.): *Criminological Controversies*. New York, 1968, p. 154.
- 8 H. Schwarz: The Wire Tapping Problem Today. In: R. D. Knudten (ed.): *Criminological Controversies*. New York, 1968, p. 163.
- 9 Uo.
- 10 H. C. Fragoso: La protection des droits de l'homme dans la procédure pénale. *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1978/3., p. 71.
- 11 A. Chavanne: Les résultats de l'audiosurveillance comme preuve pénale. *Revue Internationale de Droit Comparé*, 1986/2., p. 749.
- 12 I. and J. Lloyd: Az 1985-ben alkotott, a távbeszélések lehallgatásáról szóló törvény (*The Modern Law Review*, 1986/1.). IM Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Tudományos folyóirat szemle
- 13 Uo.
- 14 D. Lang-Hinrichsen: Persönlichkeitsrechte und (kriminal)polizeiliche Technik, I. *Die Polizei*, 1970/1., S. 8.
- 15 E. Hamon – D. Chestin: Protection of human rights in criminal proceedings – Israel. *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1978/3., p. 175.
- 16 A. Chavanne: i. m.
- 17 E. Hamon – D. Chestin: i. m.
- 18 H. Blei: Technik und Beweisverbot. In: *Der Sachbeweis in Strafverfahren*. Wiesbaden, 1979, S. 147.
- 19 D. Lang-Hinrichsen: Persönlichkeitsrechte und (kriminal)polizeiliche Technik. II. *Die Polizei*, 1970/2., S. 45.
- 20 V. Packard: Feltörekvés, reklám, szexualitás Amerikában (Válogatott írások). Budapest, 1971, 341. o.
- 21 M. Mönsch: i. m. 340. o.
- 22 D. Lang-Hinrichsen: i. m. I. rész, 7. o.
- 23 Székely László: A titkos hangfelvételek perbeli felhasználhatóságáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1988/11.
- 24 Bayers und Niedersachsens Abhör-Kommission im alten Gleis. *Frankfurter Rundschau*, 1983/9–10.
- 25 R. Morrish: *Criminal Law and Police Investigation*. London, 1957, p. 207.
- 26 H. Meilicke: Der vom Staatsgeheimnis verhüllte V-Mann – Belastungszeuge? *Neue Juristische Wochenschrift*, 1963/10.
- 27 K. Tidemann: Zur Verfassungsrechtlichen Bedeutung der Vernehmung mittelbarer Zeugen im Strafprozess. *Monatschrift für deutsches Recht*, 1963/6.
- 28 Wo bei der Verbrecherbekämpfung die Grenzlinien verlaufen? *Frankfurter Rundschau*, 1983/282., Ismerteti: *Jogi Tudósító*, 1984/9–10., 23–24 o.
- 29 Darf der Staat zur Straftat anstiften, Urteil zum Polizei-Lockspitzel. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1981/115. Ismerteti: *Jogi Tudósító*, 1981/19–20., 28. o.

- 30 V. Vasilie: Così fanno in USA... „l'Unità“, 1985. július 25. Ismerteti: *Jogi Tudósító*, 1985/21–22., 18. o.
- 31 *Gazetta ufficiale della Repubblica Italiana*. 1982. június 3. Ismerteti: *L'Osservatore Romano*, 1982/128. alapján a *Jogi Tudósító*, 1982/17–18., 28. o.
- 32 Diczig István: A Belügyminisztérium a politikai intézményrendszer korszerűsítésének tükrében. *Belügyi Szemle*, 1989/5., 20. o.
- 33 *Der Spiegel*, 1969/41., 107. o. Idézi: D. Damm: Die Praktiken des Verfassungsschutzes. In: P. Brückner – D. Damm – J. Seifert: 1984 schon Heute oder wer hat Angst vorm Verfassungsschutz. Frankfurt, 1976, S. 50.
- 34 H.-U. Evers: Zur Unanständigkeit des Prinzips möglichst lückenlosen Rechtsschutzes, Art. 19. IV. 79 III. Grundgesetz. In: G. Dürig – H.-U. Evers: Zur verfassungsändernden Beschränkung des Post-, Telefon- und Fernmeldegeheimnisses. Bad Homburg, 1969, S. 76.
- 35 Uo.
- 36 G. Dürig: Verfassungswidrigkeit des Art. 10. Abs. II. Satz 2 GG n. F. und der darauf gestützten Vorschriften des Ausführungsgesetzes zu Art. 10. GG. In: G. Dürig – H.-U. Evers: Zur verfassungsändernden Beschränkung des Post-, Telefon- und Fernmeldegeheimnisses. Bad Homburg, 1969, p. 20.
- 37 *Der Spiegel*, 1968, 49. o. Idézi: D. Damm: Die Praktiken des Verfassungsschutzes... 50. o.
- 38 D. Damm: i. m. 110. o.
- 39 *Christian Science Monitor*, 1984. április 16., 17., 19.

„Az állandó társadalmi változások társadalmunkat és a lakosság beállítódottságát nem tartják meg a hagyományos értékeknél, és ezzel megváltoznak a bűnüldözés kerefeltételei is. A lakosság kritikus csoportjai megkérdőjelezzik az állami tevékenység legitimitását.”¹

A jogállamiság és a rendőrség kapcsolatát vizsgálva természetes, hogy tanulságokért elsősorban azon országok tapasztalatait és szakirodalmát igyekszünk tanulmányozni, ahol már minket megelőzve tűzték ki célul a jogállam intézményrendszerének kialakítását. Talán nem érdektelen, hogy eközben igen gyakran találkozunk ugyanazokkal a problémákkal, amelyek nálunk is napirenden vannak, és amelyekről hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy csak a sajátos magyar történelmi körülmények következtében jelentek meg. Így például a mottóul választott idézet sem valamelyik mai magyar ellenzéki lapból származik, hanem az NSZK Szövetségi Bűnügyi Hivatalának alelnöke mondta munkahelyének évi értekezletén.

A rendőrség legitimitása

A nyugatnémet rendőri sajtóban is sokat írnak a „legitimitás-kriszról” és az „értékvesztésről”. Sőt ma már arról is beszélnek, hogy kialakulóban van egy „ellentársadalom”, amelynek a bulvárlapokban megvan a maga „ellen nyilvánossága”, és ez „azzal a veszéllyel jár, hogy a torzított valóság ismételtetése naponként, hetenként, hónap, sőt évszámra elmentmondásos helyzetbe sodorja az állampolgárokat egy nyílt társadalomban”.²

Az iparilag fejlett polgári társadalmak rendőrségeinek a jogállam törvényességi keretei között kell megfelelniük az állampolgárok elvárásainak és az „ellentársadalom” kihívásának. Ezt megnehezíti az a körülmény, hogy bár a közvéleményben gyorsabban, mint a pártokban, de végül is csak nagyon lassan tör magának utat az a felismerés, amely szerint az állampolgárok és szabadságuk védelmét nem tudja egy gyenge rendőrség biztosítani, amelyet ráadásul a politikusok is magára hagynak. Erre csak egy olyan „modern, jól felszerelt és kiképzett rendőrség képes, amelyet pontos jogszabályok kötnek és éber parlament ellenőriz”.³

A magyar rendőrségnek is egyre súlyosbodó bűnügyi helyzettel kell szembenéznie. Lényegesen mások ugyan a történelmi előzmények, de a társadalmi értékvesztés és a legitimitási válság igazán nem ismeretlen fogalmak hazánkban sem, sőt minden bizonnyal nagy szerepet játszanak nálunk is mind a kriminalitás, mind pedig a rendőrségről a közvéleményben megjelenő kép alakulásában, valamint a rendőri hatékonyság csökkenésében.

A nyugati államok rendőri szakirodalmából idézett vélemények egyúttal azt is jelzik, hogy ezekkel a gondokkal tartósan kell számolnunk.

A jogállami rendőrség szervezete, kiképzési és személyzeti munkája, gazdálkodási és technikai infrastruktúrája, munkamódszerei és tevékenysége jogi kereteinek átépítésével igyekszik a fokozott követelményeknek megfelelni.

A mi körülményeink között ezt az átalakulást több tényező is hátráltatja. Sok alapvető jogszabály még csak most van kidolgozás alatt; az egész társadalom olyan gyorsan változik, hogy menet közben kell a szervezeti kereteket alakítani. Egyes reformlé-

pések megtételét és a technikai fejlesztés nagy részének megvalósítását – szükséges-ségük felismerése ellenére is – lehetetlenné teszik pénzügyi nehézségeink.*

A rendőrség „arca”

Tudatosan kell törekedni a rendőrségről és a rendőrökről a közvéleményben kialakult kép javítására. Különösen fontos ez a sajtónyilvánosság körülményei között. Erre nemcsak azért van szükség, hogy kellemesebb közérzete legyen a rendőrnek – bár ez sem utolsó dolog –, hanem azért is, mert ehhez kapcsolódik az eredményes munka feltétele: a lakosság részéről megnyilvánuló támogatás. Arról már nem is beszélve, hogy a rendőrségnek az állampolgárok felé mutatott arcától függ a jövője is: értelmes, jó szándékú emberek csak akkor mennek rendőrnek, ha nemcsak anyagi elismerésre, hanem a társadalom megbecsülésére is számíthatnak.

A rendőrségről a közvéleményben élő kép színezésében bizonyos szerepük van ugyan a tömegkommunikációs eszközöknek, de kialakulása távolról sem csak média-kérdés.

A törvények következetes megtartásának és megtartatásának ötvöződnie a kell humánus, tapintatos intézkedésekkel ahhoz, hogy – Észak-Rajna-Vesztfália szövetségi tartomány belügyminiszterének találó szavaival élve – „a hatalomtól megrészegült, szűkhomlokú, bikanyakú »zsaru« képe éppen úgy a kritikan aluli gúnyrajzok lomtárába kerüljön, mint az álmodozás egy olyan »társadalommérnök», aki a bűnözőt a keblére szorítva vigasztalja és társadalmunk igazságtalanságait okolva vezeti a jó erkölcs ösvényére. A jogállamnak nemcsak törvények alkotására, hanem megvalósításukra is alkalmasnak kell lennie.”⁴

Egyes országokban kiterjedt kutatások folynak ebben a témakörben. Például a tartományi miniszter írásából idézett mondat a „társadalommérnök” rendőrrel célzás egy tanulmányra, amelyet a hesseni rendőrség és a brémai egyetem munkatársai közösen tettek közzé.⁵

Az elméleti modellek egymástól igen eltérőek, egyben azonban minden szerző egyetért: a jogállam rendőreinek képzetettebbeknek és műveltebbeknek kell lenniük elődeiknél, a bűnözés növekedésével erős, korszerűen felszerelt, a társadalom széles rétegei támogatását élvező rendőrséget kell szembeállítani.

A hatalom elfogadása

A jogállamban a törvények végrehajtásában megváltozik a meggyőzés, a gazdasági ráhatás és a kényszerítés eddig kialakult aránya és jellege. Nemcsak arról van szó, hogy törekedni kell a kényszerítés lehető legszűkebb területre szorítására, hanem arról is, hogy módosul az állampolgárok viszonya a hatalomhoz. Ez alapvetően pozitív jelenség, de újabb problémákat is felvet. A demokratikus jogállamban ugyanis „az általános tapasztalt kulturális átalakulás – amelynek központjában a hatalomhoz való viszony áll – a rendőrség munkáját nehezíti”.⁶ E kulturális átalakulás következménye „a hatalom automatikus elfogadásának visszaszorulása”.⁷

* A legitímáláshoz szükséges jogszabályi alapok 1990 óta kiépültek. Egyébként azonban a szerző megjegyzései ma is aktuálisak. – A szerk.

Ezt a jelenséget (már szakkifejezést is találtak rá: deszubordináció), amely a demokratikus fejlődés természetes velejárója, nagyon jól megfigyelhettük az 1945–48-as években, de az államhatalomnak való alávetés alarendeltség magától értetődő jellege később sem állt vissza. A hatalom gyakorlása és a meghirdetett elvek között szakadék tátongott, de a jogtudat alakulására mégis hatottak a deklarált demokratikus elvek.

Napjainkban a demokratikus jogállam eszmerendszerének meghirdetésével és a hatalmi visszaélések nyilvánosságra kerülésével a deszubordináció káros mellékhatásai abban nyilvánulnak meg, hogy a közvélemény a „hatalom” fogalmát gyakran azonosítja a számára elfogadhatatlan „mindenható hatalom”, sőt a helyzetével feltétlenül „visszaélő hatalom” fogalmával.

Ez különösen fontosá teszi, hogy kiépüljön a hatalmi szervek – a közvélemény számára is meggyőzően hatékony – parlamenti, társadalmi ellenőrzési rendszere.

A rendőrök elbizonytalanodása

Több szerző szerint a deszubordinációnak és a központi hatalom képviselésében fellépő rendőrség legitimitása kétségbevonásának következménye, hogy a rendőrök elvesztik magabiztosságukat, csökken intézkedési készségük. Ilyen problémával találta szemben magát például a rendőri vezetés Olaszországban, ahol a sorozatos és elhúzódó kormányválságok idején kialakult helyzetben „valóságos identitászavart okozott a rendőrökben az a nehéz feladat, hogy fenntartsák a közrendet, és ugyanakkor tiszteletben tartsák a demokratikus fejlődés következtében kiterjesztett állampolgári jogokat”.⁸

A gyors politikai változások, a társadalom demokratizálása és humanizálása könnyen vezet a rendőri intézkedések elbizonytalanodásához, különösen ott, ahol hiányoznak a demokratikus hagyományok. Hasonló jelenségről olvashatunk a „peresztrojka” szovjet szakirodalmában is: „... az új körülmények között [demokratizáció, nyíltság, humanizmus az igazságszolgáltatás sférájában stb.] a milícia nem volt felkészülve arra, hogy gyorsan reagáljon a tapasztalt bűnözők aktív tevékenységére. A belügyi szervek és az ügyészség sok munkatársa elvesztette tájékozódóképességét, nem kezdeményezett, egyszerűen elbizonytalanodott. Ennek eredményeként bűnügyi válság alakult ki: a milícia csökkent aktivitással kutatta a bűncselekmények elkövetőit, az ügyészek pedig igyekeztek kibújni az előzetes letartóztatások engedélyezése alól.”⁹ A bizonytalan intézkedések mögött az áll, hogy nem tudják megkülönböztetni a szigorú a kegyetlenségtől, a humanizmust az engedékenységtől.

Bűnügyi válságról beszélt a Szovjetunió Népi Küldötteinek II. Kongresszusán, 1989. december 23-án tartott beszédében V. V. Bakatin belügyminiszter is. Szerinte ez abban nyilvánul meg, hogy a felderítetlen bűncselekmények számának növekedése meghaladja az elkövetett bűncselekmények mennyiségi emelkedését.

S. V. Borodin professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének neves munkatársa a kialakult helyzet értékelésében még ezen is túlment. Szerinte nemcsak bűnügyi válság van, hanem a szovjet büntető igazságszolgáltatás került – az egész adminisztratív-utasításos rendszerrel együtt – válságba.¹⁰

Magyarországon ma még nem beszélünk a büntető igazságszolgáltatás válságáról, holott számos objektív és szubjektív válságtünet diagnosztizálható. A nyomozó hatóságok, a bíróságok és a büntetés-végrehajtási szervek – nagyrészt nem saját hibájukból – nem tudnak a társadalom elvárásának megfelelő szinten eleget tenni feladataik-

nak. Ez nyilvánul meg a bűnözés emelkedésében, mind a felderítési eredményesség elégtelenségében, mind a bírósági eljárások elhúzódásában, mind pedig az elítéltek reszocializálásának megoldatlanságában. Ezek az objektív válságtünetek.

Szubjektív oldalról viszont bizalmi válsággal kell megbirkóznunk a bűnügyi igazságszolgáltatás szerveinek. A múlt törvénytörő eljárásai ismeretében csak hosszabb idő elteltével tudják majd az emberek igazságérzetével találkozó rendőri intézkedések és ítélkezési gyakorlat együttesen megteremtteni a társadalom széles rétegeinek a bizalmát.

A társadalom elvárása nem az engedékenység a bűnözőkkel szemben, hanem a határozottság és az, hogy a bűnözés jellegének megfelelővé tegyék a bűnüldözésünket.

A rendőrök elbizonytalanodásának olyan társadalmi okai vannak, amelyeket mélyebben kell elemezni. Nem helyes ezt a jelenséget csak a sajtó hatásának tulajdonítani. Néha már a „mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás?” kérdését idézik azok a viták, amelyek akörül folynak, hogy a sikertelen rendőri intézkedésekről megjelenő tudósítások okozzák-e a rendőrök identitászavarát, elbizonytalanodását, vagy éppen ellenkezőleg: a rendőrség munkájának hiányosságai válnak ki a nyilvánosság kritikáját. Bőven akadnak rossz intézkedések is, félresikerült újságcikkek is – így aztán könnyű érvelni mindkét nézet számára.

Az elbizonytalanodás előidézésének – a specifikusan rendőri és a jelenben ható vagy a problémát különösen kielező körülményeik mellett – vannak régebben és távolról sem csak a rendőröket befolyásoló okai is. Ezek – írja Kulcsár Kálmán –: „az utolsó négy évtized folyamatai által kialakított anomias jelenségek – különösen a normatív szinten hirdetett értékek és a valóság közötti ellentmondások – természetesen bizonytalanították el nem csupán a gyakorlatot, de az értékek normatív világát is. S ez már jóval előbb bekövetkezett, mint a normatív szinten őrzött értékek, az ideológiailag szentesített elvek és az ugyancsak államilag, politikailag (bár meglehetősen ingadozással) támogatott gyakorlat közötti ellentmondás, a régi szocialista felfogás és az új gyakorlat ellentéte.”¹¹

Sok rendőr – a múltban szerzett képzésével és tapasztalataival a háta mögött – nem tudja pontosan, mi az, ami az új helyzetben megengedett, és mi az, ami tilos, s ha arra kerül a sor, lesz-e aki megvédje a hamis vádtól, kiállnak-e mellette a parancsnokai, ha a jogszabályoknak megfelelő szigorral intézkedett, ha a veszély elhárítása közben kárt okozott. Nincs arról sem meggyőződve, hogy segítségére sietnek, ha bajba kerül, és elavult technikájával tud-e egyáltalán segítséget hívni. A bizonytalan intézkedéseknek ezek a „rendőrspecifikus” okai; feltárásuk egyúttal megmutatja az elhárításukhoz szükséges teendőket is.

Megengedett, ami nem tilos

„Minden megengedett, amit a törvény nem tilt” – mondta ki 1789-ben a francia forradalom Emberi és Polgári Jogok Deklarációjának 5. cikkelye. Sajnos sokan félreértik a törvényességnek ezt az alapelvét. Azt hiszik, hogy „a demokráciában mindent szabad”, de még ennél is többen vannak, akik megfélemlenek a társadalom alapvető erkölcsi normáiról, és úgy gondolják, hogy ami megengedett, az helyes is. Mind a két torz nézet könnyen vezet a közösségi együttélés szabályainak semmibe vételén keresztül a jogszabályok megsértéséhez.

A jogvédő szervek dolgozói sem mindig könnyen veszik tudomásul a munkájuk sikeréhez szükségesnek vélt jogosítványok hiányát. Természetesen nekik sem „szabad

minden", de esetükben még csak nem is minden megengedett, amit a törvény nem tilt. És itt nemcsak az erkölcsi követelmények kötelező betartásáról van szó (például a kihallgatás taktikájának megválasztásánál), hanem arról is, hogy a „megengedett, ami nem tiltott” elv a jogállamban csak az állampolgárokról és azok társadalmi, politikai, érdekvédelmi szerveire érvényes. „Ami az államhatalmi és igazgatási szerveket, valamint a hivatalos személyeket illeti, számukra a magatartási szabály egészen más: csak azt és csakis azt tehetik, ami hatáskörükbe tartozik, és amit számukra a törvény kifejezetten előír.”¹²

A jogállam – ma még úgy tűnik, hogy megoldhatatlan – kettős feladat előtt áll: meg kell erősítenie a közrendet, biztonságos életet kell teremtenie állampolgárai részére, és ugyanakkor meg is kell kötnie rendőrei kezét, hogy munkájukkal ne sérthessék meg az állampolgárok jogait.

A bűnözés alakulása és a felderítés alacsony szintje, valamint a társadalmi elégedetlenség engedély nélküli és rendbontásokkal kísért tüntetésekből, diáksztrájkokban, lakásfoglalási mozgalmakban, terrorista szervezkedésekben és akciókban, valamint hol a sztrájkőrök, hol a sztrájkítőrök elleni tömeges erőszakban megnyilvánuló kitérései mutatják, hogy a hatalom ezt a feladatát csak nagyon hiányosan tudja teljesíteni. Így alakul ki a rendőrség „legitimációs válsága”.

Még a kiemelkedő népszerűségű angol rendőrség társadalmi kapcsolatait szélesítő új szervezeti megoldások bevezetésével is azt célozták meg, hogy „helyreállítsák a rendőrségi intézmények legitimációját”.¹³ Ehhez azonban néhány megjegyzés kívánczik.

Először is, alá kell húzni, hogy a bűnözést és a közrend tömeges megsértését a rendőrség nem tudja felszámolni, sőt még igen jelentős csökkentését sem tudja önmagában elérni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalom a nemkívánatos jelenségek ellenőrzését, megfelelő kezelését és eltűrhető keretek közé szorítását elsősorban nem az arra hivatott szerveitől várja el és követeli meg.

A legitimitás kifejezéssel az utóbbi időben egyre gyakrabban találkozhatunk mind a hazai, mind a külföldi politikai szövegekben. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint: legitim, „aki az érvényben levő törvények alapján valamire jogosult, valamit jogszerűen élvez, törvényes; az érvényben levő törvény, jog szerinti; törvényszerű, jogszerű, törvényes, jogos”.

Korunk szóhasználata más tartalmat kölcsönzött ennek a fogalomnak: legitimnek, különösen közintézményekkel kapcsolatban, a törvénnyel és egyben annak forrásával, a népakarattal összhangban lévő működést tekint. Ebből következik, hogy az adott intézmény legitimitása nem egyszer s mindenkorra adott, amíg hatályos az őt létrehozó törvény és annak előírásai szerint működik. A közvélemény elismerésében is megnyilvánuló legitimitásért mindennap meg kell harcolni, elsősorban a jogszabály intenciójának megfelelő munkával és az állampolgárok bizalmának elnyerésével.

Végül azt is meg kell jegyezni, hogy az utóbbi években egyes iparilag fejlett európai államokban sikerült megállítani a bűnözés meredek emelkedését, sőt 1986-ban az előző évhez viszonyítva Ausztriában 0,5%-kal, Franciaországban 8%-kal csökkent az elkövetett bűncselekmények száma. Angliában és Walesben csökkenést először csak 1988-ban regisztráltak. Nagy-Britannia e két országrészében három évtized alatt a bűncselekmények száma hétszeresére nőtt. Az 1950-es évek elején 100 főre, 1988-ban viszont már minden 13 főre jutott egy-egy bűncselekmény. Azonban 1988 így is reményt kellett, mert a bűncselekmények száma 5%-kal csökkent.¹⁴

Nem szerény mértéke fogja meghatározni a csökkenés jelentőségét, hanem az, hogy vajon véletlen jelenségnek vagy az eddigi tendencia megváltozása kezdetének

bizonyul-e. Érdemes megemlíteni, hogy a rendőri szakemberek ezekben az országokban a kedvező változást elsősorban a rendőri megelőző tevékenység aktivizálódásának és a műszaki vagyoni védelmi eszközök tökéletesedésének, valamint használatuk elterjedésének tulajdonítják.

Az állam a bűnözés emelkedésében, a közrend és közbiztonság romlásában nyilvánuló kihívásra a rendőrség erősítésével, létszámának növelésével, felszerelésének korszerűsítésével igyekszik választ adni. Hogy milyen sikerrel, ezt nehéz megmondani, mert hiszen nem tudható, hogy ezeknek az erőfeszítéseknek a hiányában hogyan alakult volna a bűnözés és az egyéb társadalmi devianciák helyzete.

JEGYZETEK

- 1 Emisch: Was erwartet Polizei von der Kriminalpolitik? *Kriminalist*, 1981/1.
- 2 K. Hübner: Die Polizei im gesellschaftlichen Wandel. *Die Polizei*, 1981/6., S. 167.
- 3 B. Hirsch: Der Musterentwurf eines einheitlichen Polizeigesetzes des Bundes und der Länder. *Die Polizei*, 1978/4., S. 101.
- 4 B. Hirsch: Uo.
- 5 Autorenkollektiv Polizei Hessen – Universität Bremen: Aufstand der Ordnungshüter oder was wird aus der Polizei? Bremen, 1972
- 6 R. Reiner: Le développement de la police britannique moderne: une analyse sociologique. *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 1986/4., p. 471.
- 7 R. Reiner: i. m.
- 8 F. de Fazio – T. de Rose: L'apport des sciences sociales à la modernisation de la police: la situation italienne. *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 1986/4., p. 413.
- 9 S. Borodin: Presztupnoszty: nye panikovaty, a razobratyszja. *Kommunizist*, 1989/14., s. 53.
- 10 S. Borodin: i. m.
- 11 Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a jog. Budapest, 1989, 20. o.
- 12 V. N. Kudrjavcev: Pravovűje grani szvabodu. *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo*, 1988/11., s. 4.
- 13 F. de Fazio – T. de Rose: i. m. 474. o.
- 14 Tackling Crime. Home Office. London, 1989, pp. 9–14.

Rendőrség, rendőrállam, jogállam – IV. rész

(Belügyi Szemle, 1990/4.)

A rendőri szervezet fejlesztési koncepciója kialakításakor számos olyan szempontot kell figyelembe venni, amely alapvetően meghatározza a korszerűsítés irányát. Számolni kell a műszaki fejlesztés lehetőségeivel, az államrendőrség és a magánrendőrség viszonyával és nem utolsósorban a várható költségkihatásokkal is.

Rendőrsűrűség

Illúzióknak bizonyultak azok az elképzelések, amelyek szerint a jogállamnak nem lesz szüksége nagy létszámú rendőrségre. Valamely állam „rendőrállam” vagy „jogállam” jellege nem ettől függ. Jellemző, hogy míg a porosz államban mintegy 1500 állampolgárra jutott egy rendőr, addig a magát demokratikus jogállamnak minősítő NSZK-ban az 1972-ben elfogadott fejlesztési program 400/1-ben határozta meg az ideális „rendőrsűrűséget”, vagyis azt tűzte ki célul, hogy minden 400 állampolgárra jusson egy-egy rendőr.¹

Az emelkedés azonban még ennél is nagyobb mértékű volt. Az Interpolnak jelentett adatok szerint az NSZK rendőri szerveinek létszáma 1984 végén elérte a 193 771 főt, ez azt jelenti, hogy már 315/1 volt a rendőrsűrűség.² Hasonló tendencia figyelhető meg a többi nyugat-európai országban is. Dániában például 1939-ben 1050 lakosra jutott egy rendőr, míg 1988-ban már 590/1 a rendőrsűrűségi mutató. Franciaországban (1988. évi adatok szerint) 120 501 rendőr és 89 600 csendőr teljesít szolgálatot, ez azt jelenti, hogy minden 260 lakosra jut egy közbiztonsági alkalmazott.³ Olaszországban 261/1, Belgiumban 272/1 volt 1986-ban a rendőrsűrűség.

Magyarország rendőrsűrűségi mutatóját még nem hozták nyilvánosságra, holott ez kétségtől olyan közérdekű adat, amelyet az alkotmány [61. § (1) bekezdés] szerint mindenkinek joga van megismerni. A számok összehasonlítása előtt azonban alaposan tanulmányozni kell az egyes országok személyzeti statisztikai rendszerét. Van, ahol a rendőri létszámhoz tartozik pl. a „határrendőrség”, másutt a kormányőrség stb. Félrevezető lehet ezeknek a különbözőségeknek a figyelmen kívül hagyása. Valószínűleg ilyen számításbeli eltérés az oka, hogy a belga belügyminisztérium összehasonlító adatai szerint 1985-ben az NSZK rendőrsűrűsége elérte a 275-öt. (A többi állam általánosan és a belga kollégák által számított adatai egymással megegyeznek.)

Könnyű kiszámítani, hogy hazánkban 40 725 rendőrré van szükség, hogy elérjük a francia rendőrsűrűséget.*

Decentralizáció

A nagyarányú létszámemelés rendszerint decentralizálással járt együtt. Emögött nemcsak szorosan vett szakmai, hanem velük összefüggő politikai megfontolások is vannak. A területi önkormányzatok rendőrségei közelebb kerülnek a lakossághoz, a helyi gondokhoz és körülményekhez. Munkájuk összhangját is meg kell azonban teremteni.

Ennek útjával több országban is a központosítás helyett inkább a területközi kooperáció megszervezését és a regionális szervek létrehozását választották.

A szükséges egységességet szabványosítás útján biztosítják. A helyi önkormányzat tiszteletben tartása nyilvánul meg abban is, hogy ezeket a szabványokat nem a központi kormányzat, hanem szintén területközi szerv – például az NSZK-ban a tartományi belügyminiszterek tanácsa – alkotja.⁴ A helyi problémákhoz való közelítésből kiinduló decentralizációs törekvések végletes változatai nem bizonyultak sehol sem hosszú életűnek. Így például az NSZK-ban a szövetségi belügyminisztérium a megalakulása utáni években csak felügyeleti-igazgatási funkciókkal rendelkezett. Az 1960-as évek végén – az egész országot átfogó diáktüntetések idején – kiderült, hogy a rendőri szervek építették ki az egész országban a legjobb géptáviró és adatátviteli rendszert, ezért a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos legfontosabb politikai döntések meghozatalára is legalkalmasabb hely a belügyminisztérium, ahol a legfrissebb hírek birtokában a politikusok a közbiztonsági szakemberekkel konzultálva hozhatják meg döntéseiket. Ezért először a szövetségi minisztériumban, majd a tartományok belügyminisztériumaiban is létrehozták az ügyleteket, amelyek később is fennmaradva az „optimális” döntések helyévé váltak, így az addig csak irányító feladatokat ellátó központ operatív funkciókat is kapott.⁵

A Szövetségi Bűnügyi Hivatal (BKA) a hetvenes évekig szintén csak információgyűjtő és feldolgozó szervként működött. Jellemző, hogy munkatársai 1970-ig közvetlenül összesen csak 5 ügy felderítésébe kapcsolódtak be. A Baader-Meinhof csoport elfogásában játszott szerepük alapján került sor 1973-ban a BKA-ról szóló törvény módosítására, azóta hatáskörébe tartozik a terrorizmus, a nemzetközi fegyverkereskedelem, a kábítószerrel kapcsolatos bűnözés és a pénzhamisítás elleni küzdelem.

Nagy-Britannia belügyminisztériumának csak irányítási funkciói vannak. Még nevében is hangsúlyt kap, hogy nem olyan szerv, mint a többi főhatóság, nem ad közvetlenül parancsot a rendőri szerveknek (a Home Office nem minisztérium, sőt még csak nem is „titkárság”). Központi bűnüldöző szervvel 1985-ig nem is rendelkeztek, ekkor viszont a rendőrség és a vámőrség együttesen létrehozta a Nemzeti Kábítószer-felderítő Egységet (NKIU), de ez is csak koordináló és nem operatív szerv. Az előző példák jól mutatják, hogy ezekben az országokban mennyire gondosan ügyelnek az irányítási és végrehajtási funkciók elkülönítésére.

Demilitarizálás

A hagyományos angol „közösségi rendőrség” fikciója szerint a rendőr nem más, mint egyenruhás állampolgár, aki munkája során állampolgári jogokat gyakorol.⁶

Ennek a felfogásnak megfelelően a rendőrség nem tartozik sem a fegyveres erőkhöz, sem a fegyveres testületekhez, irányítási rendszere, szervezeti felépítése nem katonai jellegű. A korábban katonai rendben működő rendőrségeknél az önkormányzati rendőri egységek kialakításával egy időben rendszerint megindult azok „demilitarizálása” is. Olaszországban például a rendőrség eredetileg katonai jellegű testület volt, szervezetét azonban „a közvélemény a központi végrehajtó hatalom közvetlen eszközének tekintette”.⁷

A társadalom új demokratikus modelljéről kialakult viták egyre inkább érintették az állampolgári jogok és a törvényesség, valamint az állami erőszakalkalmazás intézményeinek a kérdéseit. Az ezekben a vitákban kikristályosodott vélemények alapján fogal-

* 1997-ben a hivatásos rendőrök létszáma Magyarországon 32 000 körül alakult. A létszámemelés állandóan napirenden van. – A szerk.

mazódott meg a rendőrség mélyreható reformját életre hívó 1981. április elseji törvény. „A reform során – írja erről két ismert olasz szakember – mindenekelőtt demilitarizálták az Államrendőrséget, és megengedték szakszervezet létesítését az Államrendőrségbe integrált közrendvédelem tagjainak. E reform elveiben módosította a rendőrség feladatkörét, tevékenységének módját és céljait. Egyidejűleg változott a rendőrségről kialakult társadalmi kép, átalakultak az állampolgároknak a rendőrség feladataival, az egyes rendőrök eszközeivel és jogaival szembeni elvárásai. Az Államrendőrség demilitarizálása arra készítette tagjait, hogy mondjanak le a katonai hierarchiában történő előlépést jelentő karrierről, és szakmai fejlődésükben találjanak érvényesülési lehetőséget.”⁸

Az NSZK rendőri szakirodalmában vezetésméleti okokkal indokolták a „bürokratikus katonai” vezetési struktúra „belrendőrségi szervezetté” alakításának szükségességét. Szerintük a régebbi időkben a hatékonyságot megfelelően biztosította a katonai jellegű vezetés hármasság alapelve:

- a) parancs – engedelmség;
- b) egy ember – egy parancs;
- c) a szervezet katonai hierarchia szerinti felépítése.

Feltehetőleg jelenleg már a vezetésnek ezek a klasszikus alapelvei csak a zárt rendőri egységekre vonatkozóan lehetnek érvényesek. Ezzel szemben ma „a rendőri végrehajtó és irányítási munka sokirányú differenciálódása a bürokratikus katonai hierarchia váltságához vezetett... A hagyományos alárendeltségi és hatásköri struktúrák diszfunkcionálisan hatnak a rendőri munka széles területeire... Az egyes rendőrök munkája szervezésének új formái szükségesek ahhoz, hogy számítógéppel támogatott ügyelet irányítsa a járőrt, hogy a különböző szakegységeket és a közrendőrt együttesen lehessen bevetni... A magasabb rendőri vezetők modern rendőri gondolkodása szerint szervezés, vezetésmélet és kibernetikai rendszerelmélet kell ahhoz, hogy a rendőrség szakosodott egységeit a mindenkorai célkitűzéshez optimálisan alkalmazkodó rendszerben lehessen összetartani.”⁹

Azért idéztem kissé hosszán az idevonatkozó irodalomból, mert hazai vitáink túlságosan leegyszerűsítik a kérdést arra, hogy legyen-e katonai rangjuk a rendőröknek, vagy sem.*

Csak komplexebb megközelítéssel, a releváns körülmények (a helyi önkormányzatok szervezeti differenciálódása, a számítógépesítés előrehaladása, a vezetői állomány irányítási készségének szintje, a rendőri szakszervezetek megalakulása és katonai irányítási módszerekkel összeférhetetlen jogköre stb.) figyelembevételével válik lehetővé annak az eldöntése, hogy mikor esedékes egy ilyen jellegű szervezeti változás megvalósítása.

A parancsnoki beosztások aránya

A magyar rendőrségnek az utóbbi két évtizedben végrehajtott szervezeti módosításai mindig azt tűzték ki feladatul, hogy csökkentsék a parancsnoki beosztások számát, és növeljék az állományon belül a végrehajtó szolgálatot ellátók arányát. Ez sok látszatmegoldást hívott életre, de kevés valós eredménnyel járt.**

Lehet, hogy ma más a helyzet, és vannak olyan feleslegessé vált munkahelyek, amelyek felszámolásával felszabadíthatók státusok a végrehajtó apparátus részére, de fi-

gyelemben kell venni a kikerülhetetlen nemzetközi tendenciát: a modern rendőrségi szervezetnél – a követelmények állandó fokozásával, a számítógépesítéssel, a krimináltechnikai fejlesztéssel, a tudományos kutatótevékenység szerepének emelkedésével nem csökken, hanem nő a magas képzettséget és vezetési készségeket igénylő munkahelyek száma és aránya.

A szervezet szakosodásával alacsonyabbá válik az „irányíthatósági norma”, vagyis azoknak a beosztottnak vagy alárendelt egységeknek a száma, amelyeket egy vezető közvetlenül irányítani képes.¹⁰ A munka bonyolultabbá válása így feltétlenül megköveteli a vezető-beosztott arány változását, mégpedig a vezetői munkahelyek javára.

Ez a tendencia is jól kirajzolódik az NSZK statisztikai adatainak a tükrében. A rendőrségi és alkotmányvédelmi szervek létszáma 1972 és 1980 között 22%-kal nőtt, de ezen belül a középső és magasabb vezetői beosztások aránya a létszámemelés mértékénél jobban emelkedett. A különböző tartományi szervezetnél eltérő mértékű volt ez az emelkedés, ezen belül a közrendvédelmi szolgálatnál a parancsnoki helyek száma 10-20%-kal, vagyis nagyjából létszámarányosan, a bűnügyi szervezetnél azonban ennél jóval gyorsabban: 37-58%-kal nőtt.¹¹

A közterületi szolgálat

A bűnözés növekedésének hatására csökken a lakosság biztonságérzete, és egyre erősebb az igény az utcai rendőri szolgálat erősítésére. Természetes, hogy a választópolgárok kívánságát a jogállam rendőrsége szeretné kielégíteni, de igen tanulságos, hogy ezt csupán belső átszervezéssel, létszámemelés nélkül még nem sikerült sehol sem megoldani.

A lakosság mindenüvé „sarki rendőrt” igényelne. Ennek megvalósítása azonban a modern nagyvárosokban megoldhatatlanul létszámgigyes feladat. Több helyen végeztek ezzel kapcsolatban számításokat, sőt kísérleteket is. Az NSZK-ban folytatott felmérés azt mutatta, hogy az utcai rendőri szolgálat javítása az állampolgárok közérzetét, de lényeges kihatással nincs a bűnözés alakulására.¹²

Amerikai és angol kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az ór- és járőrszolgálat sűrítése kihatással van ugyan a közbiztonságra, de csak ideiglenesen és csupán rövid időre.¹³⁻¹⁴

Lehet, hogy Magyarországon egy hasonló kísérlet ezzel nem mindenben egyező eredményre vezetne, hiszen annak kimenetelét lényegesen befolyásolhatja az adott helységben kialakult bűnözés struktúrája. Ha nagyobb a közterületen elkövetett bűncselekmények aránya, akkor lehetséges, hogy az erősebb rendőri jelenlét csökkenti a bűnözést, de az is lehetséges, hogy csak területi vagy szerkezeti átalakulását eredményezi.

Nem valósítható meg a rendőri jelenlét minden közterületen. A kérdés megoldása sajnos ismét nagyon költségigényes, és ráadásul függ nemcsak a rendőrség felszereltségének, hanem az adott ország hír-, közlekedési és útrendszerének fejlettségétől is. Nem minden sarokra állítanak rendőrt, inkább azt tűzik ki célul, hogy mindenhol gyorsan lehessen a rendőrséget értesíteni, sőt egyes jelzések automatikusan érkezzenek be az intézkedésre hivatott rendőri szervezetekhez. Ezek drága, de nagyon kifizetődő beruházások. Csak egyetlen példa: a francia belügy- és decentralizációs miniszter a Rendőrségi Szakszervezetek Független Szövetsége nyári egyetemén tartott előadásában elmondta: 1985-ben 3 millió frankot költöttek televíziós kamerák felszerelésére,

* Ez a vita eldőlt. A magyar rendőrség megőrizte a katonai rangok rendszerét, amit a fegyveres szervek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény erősített meg. – A szerk.

** Ez a megállapítás szó szerint igaz 1999-ben is. – A szerk.

ezek segítségével 100 rendőr munkáját lehetett kiváltani, évi költségük 12 millió frank lett volna.¹⁵ A rendőrségre beérkező jelzések továbbadásához szükséges csatornák kiépítésével szorosan összefüggő feladat a megfelelő szervezeti és technikai feltételek biztosítása annak érdekében, hogy a jelzés vétele esetén a megfelelő rendőri erő (esetleg több irányból egyszerre indított különböző egységek) igen rövid időn belül érkezzen az intézkedés helyszínére. Hasonló jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az intézkedő rendőr bármelyik pillanatban tudjon segítséget hívni, és meg is legyen győződve arról, hogy a bajból idejében kisegítik.

A szervezet modernizálásának lehetőségét sok országban keresik a mi körzeti megbízotti szolgálatunkéhoz hasonló rendszer kiépítésében. A legfontosabb tényezőknek ennek kapcsán azt tartják, hogy a „lakótömbrendőrt” – ahogy az NSZK-ban nevezik, vagy az angolszász országokban meghonosodott név szerint: a „szomszédsági rendőrt” – a körzetében ismerjék. Abból indulnak ki, hogy a rendőrség és a lakosság közötti kapcsolat gyümölcsözővé tételének legjobb útja a rendőrök anonimitásának felszámolása. Ennek a gondolatnak a fényében érdemes lenne megvizsgálni nálunk is a nagyvárosi körzeti megbízottak helyzetét. Vajon körzeteik nagysága és az ott lakók száma lehetővé teszi-e, hogy a lakosság megismerje őket, felszámolja a segítségükre hivatott rendőr anonimitását?

A Szovjetunióban a jelenleg hatályos szabályozás szerint 4000 falusi vagy 5000 városi lakos tartozik egy-egy „körzeti felügyelő” területéhez. Ez valamivel kevesebb, mint amennyi lakos nyugalmát egy-egy magyarországi körzeti megbízottnak biztosítania kell. Az OSZSZSZK nemrég létrehozott belügyminisztériumának vezetője már az első miniszteri nyilatkozatában (Pravda, 1989. december 27.) aláhúzta, hogy csökkenten kell a körzeti felügyelőkhez tartozó területet, illetőleg a lakosok számát.

A magánrendőrség

Sok országban még a rendőrség létszámánál is gyorsabban nő a különböző nem állami vagyon- és személyvédelmi szervek állománya. Az Egyesült Államokban a biztonsági magánvállalatoknál foglalkoztatottak száma évenként 12-15%-kal nő, létszámuk eléri az egymillió főt, míg a rendőröké csak 650 000 fő.¹⁶ A különböző rendőri szervek együttes évi költségvetése 15 milliárd dollár, az ezen a területen működő magánszektor bevételei viszont eléri az évi 22 milliárd dollárt.¹⁷ A nyugat-európai államokban is hasonló tendencia érvényesül, ha nem is érte még el azt a mértéket, mint az USA-ban, vagyis a „magánrendőrök” száma még nem haladta meg az állami rendőrökét. Így például az NSZK-ban a biztonsági szolgálat létszáma 1980-ban 316 229 fő volt, az ezen a területen működő magánvállalatok ugyanebben az évben 61 677 főt alkalmaztak. A rendőrség személyügyi kiadásai elérték a 8 milliárd DM-et, míg a magánvállalatok 1,5 milliárdot forgalmaztak.

Államrendőrség és magánrendőrség

A gyakorlatban jól bevált rendszer bizonyos kétségeket is kelt. A jogállam eszmerendszerének egyik központi gondolata a közhatalom állami monopóliuma. Ezt a belső ellenmondást egyes szerzők a „magánrendőrségek” olyan szigorú ellenőrzési rendjének bevezetésével kívánják feloldani, amelyik gyakorlatilag egy integrált, egységes biztonsági rendszer kialakítását jelentené.¹⁸

Közismert, hogy Magyarországon a takarékosági intézkedéseket a legtöbb vállalat a rendészeti szerveken és a vagyonbiztonsági kiadásokon kezdi.* Az előző példák meggyőzően mutatják, hogy ez csak az érdekeltségi viszonyok torzulásának és a tulajdonosi szemlélet hiányának lehet a következménye. Egyértelmű, hogy az ezen a vonalon tervezett kormányzati intézkedések és a piaci viszonyok kialakulása a vagyonvédelemmel kapcsolatos kiadásokat egészen más beállítással fogják helyezni.

Ennek is köszönhető, hogy már hazánkban is megalakult néhány kisebb-nagyobb vagyonvédelmi vállalkozás, sőt külföldi tőkével működő vállalat is jött létre (pénzszállítási feladatokkal). Rendőrségünknek ki kell alakítania az ezekkel kapcsolatos álláspontját, egyrészt arra vonatkozóan, hogy miként lehet elősegíteni az ilyen vállalkozások létrejöttét, másrészt, hogyan lehet tevékenységüket támogatni, ellenőrizni, hasznosítani.**

A külföldi tapasztalatok ezen a téren különbözők. A Szovjetunióban létrehozta olyan rendőri alakulatokat, amelyek a megrendelő szerveknél és azok költségén látnak el őrzési feladatokat. Egyenruházatuk, fegyverzetük, kiképzésük, jogkörük és kötelezettségeik nem térnek el a többi rendőritől. Ennek a rendszernek kétségtelen előnye az állami közhatalmi monopólium fenntartása és az egységes rendőri szervezetbe integráltságból eredő jobb szolgálatellátási feltételek. Hátránya, hogy rendszerint költségigényesebb, mint a polgári őrség szervezése.

Egyes országokban a rendőrség saját szervezetén belül hoz létre vagyonvédelmi jellegű vállalkozásokat. Így például a Szovjetunióban vagy Bulgáriában olyan egységeket alakítottak ki a rendőri szerveknél, amelyek szolgáltatásként vállalják lakások betörésjelző berendezéseinek a kiépítését, rendszeres karbantartását és bekötését ügyeleti jelzőközpontjaikba. Rendszeres havi díj befizetése ellenében ezek az egységek garanciát vállalnak az adott lakás őrzéséért.

Vannak olyan országok is, amelyekben a betörésjelző központokat vállalatok üzemeltetik, és a rendőrség nem is engedélyezi magánszemélyek részére, hogy jelzőberendezéseiket közvetlenül bekössék az ügyeletre. Kanadában például a rendőri szervek csak az ilyen vállalatok központjain keresztül fogadják a betörésjelzést (természetesen csak az automatikus jelzésekről és nem az állampolgárok bejelentéseiről van szó). Így a rendőrség biztos lehet abban, hogy a riasztóberendezések jó állapotban vannak, és a vállalat a téves riasztások túlnyomó többségét kiszűri.

Igen fontos feladata a rendőrségnek az ilyen jellegű vállalkozások felügyelete. Létezésüket a bűnözők is kihasználhatják. A magánnyomozó irodák munkatársai vagy a személyes védelemre vállalkozók sok olyan adathoz jutnak, amelyek zsarolásra alkalmasak. A betörésjelző központok dolgozói ismerik, hogy a megbízóik otthonában hol és milyen berendezést szereltek fel, sőt még azt is tudják, mikor nem tartózkodnak otthon.

A műszaki fejlesztés

Minden szakember a rendőrségi munka hatásfokemelésére alapfeltételének tekinti a híradási közlekedési technika fejlesztését, a velük való ellátottság lényeges emelését és karbantartásuk jó megszervezését. Még talán ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az informatikai fejlesztéseknek.

* 1990 óta a vagyon- és személyvédelmi cégek száma elérte az ezret. – A szerk.

** Az Rtv. 28. §-a az említett magánvállalkozások hatósági engedélyezését a rendőrség feladatává tette. – A szerk.

A modern rendőrség szervezetében a számítógépesítés szinte minden munkafolyamatot áthat, a szolgálat szervezésétől és irányításától az adatgyűjtésen, valamint értékelésen keresztül az ügyvitel gépesítéséig. Felhívják arra is a figyelmet, hogy nagyon fontos, de távolról sem elegendő a szükséges műszaki eszközök beszerzése, üzemelésük technikai feltételeinek megteremtése és a személyi állomány felkészítése.

Nagyon fontos, hogy a különböző eszközök egységes rendszerbe illeszkedjenek, és ami ebből a szempontból talán a leglényegesebb: az új eszközök alkalmazásához és kihasználásához át kell alakítani a szolgálatszervezés és -ellátás egész rendjét.

A bűnügyi technika

A különböző technikai ágazatokba történő beruházásokat általában a rendőri tevékenység hatáskörének emelése szempontjából tárgyalják, a bűnügyi-technikai fejlesztés szükségességét és fontosságát viszont közvetlenül a jogállamiság követelményeiből vezetik le. A krimináltechnika célja e felfogás szerint „az objektivitás olyan zárt rendszerének létrehozása”¹⁹ az eljárásban, amelynek segítségével ki lehet tölteni a bizonyítékok közötti „lyukakat, amelyek gyakran keletkeznek amiatt, hogy sok területen nem lehet megszerezni a gyanúsítottak, a tanúk vagy a tettesek fontos és releváns vallomásait”.²⁰ Ez különösen fontos lehet a szervezett bűnözők elleni bizonyítási stratégiában, ahol „a személyi bizonyítékok hiányát a tárgyi bizonyítékok beszerzésével és releváns ismeretek nyerésével lehet ellensúlyozni”.²¹

Nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati szakemberek is nagy súlyt helyeznek a bűnügyi-technikai fejlesztésre, és azt várják tőle, hogy „hozzájáruljon a nyomozások eredményességének és gyorsaságának emeléséhez”.²² Ezt a mondatot abból a jelentésből idéztük, amelynek alapján a francia Nemzetgyűlés 1985-ben határozatot hozott a rendőrség korszerűsítésére. Az előterjesztést megelőző felmérésről készült ismertetés „katasztrofálisnak” nevezte a francia tudományos rendőrség helyzetét, és megállapította, hogy költségvetése mintegy tizede az NSZK és nyolcada Anglia hasonló szerveiének, a szakértők létszámának aránya még ennél is rosszabb. Ennek alapján a törvényhozás engedélyezte 1986-tól kezdődően öt év alatt 260 millió frank pótkeret kiutalását, 400 szakértői és 80 egyéb (fordítók, adminisztrátorok stb.) új munkahely létesítését, „hogy a tudományos rendőrség felzárkózhasson európai megfelelői sorába”.

A rendőrség korszerűsítésének Magyarországon is fontos feltétele, hogy az őt megillető helyre kerüljön a bűnügyi technika.

A korszerűsítés ára

Sajnos a bűnüldözés igényeinek és a jogállam követelményeinek megfelelő, korszerű rendőrség létrehozása és fenntartása nem nevezhető olcsónak. Ennél már csak a romló közbiztonság kerül többre. És itt nemcsak az emberi életekben, sérülésekben, erkölcsi értékekben bekövetkező – pénzben ki sem fejezhető – károkat kell gondolni, hanem az anyagi javak pusztulására, a kieső termelésre és a bűnözés miatt elmaradó idegenforgalomra is.

A tapasztalatok azt is mutatják, hogy könnyebb a bűnügyi helyzet romlását lelassítani és színvonalát elviselhető szinten tartani, mint a leromlott állapotokat megjavítani.

A korszerű rendőrségnek meglehetősen magasak mind a személyi, mind a dologi kiadásai. A jobban képzett állományt jobban kell megfizetni, a jó felszerelés beszerzése és fenntartása egyre költségigényesebb. Ezeknek a tényezőknek köszönhető, hogy a fejlett országokban növekszenek a rendőrség kiadásai, méghozzá gyorsabban, mint a létszáma. Csak két példa: Anglia és Wales rendőrsége az 1977–1978. költségvetési évben 1035 millió fontba került Nagy-Britanniának, 1986–1987-ben a kiadások már 3128 millióra nőttak és 1989–1990-ben elérik a 4116 milliót.²³ Az NSZK-ban 1972 és 1980 között a biztonsági szervek létszáma 22%-kal, kiadásai viszont ugyan-ezen idő alatt 243%-kal növekedtek.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1989 augusztusában hozott határozatot a bűnözés elleni harc fokozásáról. Ennek a végrehajtására a kormány már arra az évre 100 millió rubelt bocsátott terven felül a belügyminisztérium rendelkezésére technikai fejlesztés céljaira. Két év alatt 40 000 gépkocsit kapnak a milícia szervei, a BM 1990. évi költségvetését 6,4 milliárd rubelben határozták meg, ez 13,6%-kal több, mint az előző évben volt. Ehhez viszonyítva válik érthetővé, hogy a szovjet belügyminiszter miért kritizálta nyilvánosan (Pravda, 1989. december 24.) a köztársaságokat és a helyi szerveket, mivel azok nem a központi költségvetés erre szánt összegének arányában, hanem csak 1,9%-kal növelték a milícia erre az évre szánt költségvetési keretét.

Más országokban a központi költségvetésen kívül a helyi közösségek is hoznak anyagi áldozatokat rendőrségük fenntartására. Angliában például 1989–1990-ben a rendőri szerveknek 94 millió font jut a központi államkasszából, viszont a helyi közösségek ennek a négyszeresét kölik ebben az időben erre a célra. Érdemes megjegyezni, hogy az önkormányzatok ennek az összegnek az 51%-át a központi költségvetésből kapják, de még így is jelentősen támogatják saját forrásaikból rendőrségük fenntartását.

Központi keretből vagy más forrásokból, de a rendőrség korszerűsítéséhez szükséges eszközöket elő kell teremtenie a társadalomnak. Hozzá kell fogni egy – a világkiállítás idején is példás közrend fenntartására alkalmas – modern rendőrség kialakításához. Ma még talán nem késő.*

JEGYZETEK

- 1 H. Busch – A. Funk – V. Kausz – W. D. Narr – F. Werkentin: Die Polizei in der Bundesrepublik. Frankfurt–New York 1985, S. 76.
- 2 European police and judicial system. Interpol, Lyon, 1988, p. 39.
- 3 European police and judicial system. Interpol, Lyon, 1988, p. 23–32.
- 4 H. Busch – A. Funk – V. Kausz – W. D. Narr – F. Werkentin: i. m. 76. o.
- 5 H. J. Gebauer: Aufgaben und Gliederung im Führungsstab des BMI. Die Polizei, 1982/1., S. 19.
- 6 Szikinger István: Rendőrség és politika. Belügyi Szemle, 1988/7., 5. o.
- 7 F. de Fazio – T. de Rose: L'apport des sciences sociales à la modernisation de la police: la situation Italienne. Revue internationale de criminologie et de police technique, 1986/4., p. 413.
- 8 Uo. 415. o.
- 9 H. Busch – A. Funk – V. Kausz – W. D. Narr – F. Werkentin: i. m. 113. o.
- 10 A. P. Ipakjan: Metodü nauchnogo upravlenija v organah vnutrennih del. Moszkva, 1972, s. 28.
- 11 H. Busch – A. Funk – V. Kausz – W. D. Narr – F. Werkentin: i. m. 149. o.

* A magyarországi világkiállítás, mint tudjuk, elmaradt. A rendőrség modernizációja még most is tart. – A szerk.

12 Optimale Größe bügernäher Polizeidienststellen. Schlussbericht des Seminars in Hilstrup vom 30. August 1971.–3. September 1971, S. 148.

13 K. Heal: The Police. Research and Crime Control. In: *Research Bulletin*, 1982/13.

14 G. L. Kelling – M. A. Wycoff – T. Pate: Policing: a Research Agenda for National Policy Making. 1980

15 P. Joxe: Extraits du discours prononcé à l'université d'été de la FASP le 4 septembre 1985. *Revue de la Police Nationale*, 1985. november, p. 26.

16 H. Busch – A. Funk – V. Kausz – W. D. Narr – F. Werkentin: i. m. 26. o.

17 W. C. Cunningham: An Overview of the Hollcrest Report: A Study of Private Security and Police Resources and Relationships in the United States. In: *Nouvelles technologies et justice penale*. Montreal, 1968, p. 501.

18 E. Rössmann: Zum künftigen Verhältnis zwischen Polizei und gewerblichen Sicherheitseinrichtungen. In: *Schriftenreihe der PFA*, 1.

19 H. Herold: Erwartungen von Polizei und Justiz in der Kriminaltechnik. *Kriminalistik*, 1979/1., S. 20.

20 W. Sielaff: Bis zur Bestechung leitender Polizeibeamter? Erscheinungsformen und Bekämpfung der organisierten Kriminalität in Hamburg. *Kriminalistik*, 1983/8–9., S. 422.

21 Uo.

22 Rapport annexe au projet de loi relatif à la modernisation de la Police Nationale. *Revue de la Police Nationale*, 1985. november, p. 77.

23 Tackling Crime. Home Office, London, 1989, pp. 9–14.

Diogenész lámpása vagy elektronikus vallatópad?

(Magyar Jog, 1992/11.)

A rendőrségről szóló törvény tervezete szerint „a gyanúsított – előzetes írásos beleegyezésével – műszeres (poligráfos) vizsgálat alkalmazásával is ellenőrizhető”. A fogalmazás gondosan elkerüli az éles sarkokat (mit ellenőriznek: a gyanúsítottat, vallomását vagy szavahihetőségét?), és ahhoz sem ad útmutatást, hogy a vizsgálat eredménye hogyan kapcsolódik a bizonyításhoz.*

A hazugságvizsgálat könyvtári irodalmában tallózva olyan következtetésre is juthatunk, hogy az igaz embert kereső Diogenész a lámpását ma a „tudományos diagnosztika”¹ műszerére, a poligráfra cserélné, de nem kevés az olyan szerző sem, aki szerint Torquemada ma sutba dobhatná az inkvizíció vallatószerszámaait egy jobb fajta hazugságdetektornak, a „vértelen kényszervallatás”, a „pszichológiai kínzás”² modern eszközének a kedvéért.

Pszichofiziológiai alapok

Az érzelmek stresszhatásra bekövetkező változásai külsőleg is felismerhető fiziológiai kísérőjelenségekkel (pirulás, verejtékezés stb.) járnak együtt. Az ijedség, a félelem ennél mélyrehatóbb hatásokat is előidéz. Ezek a jelenségek azzal magyarázhatók, hogy stresszállapotban „azonos endokrin reakción alapuló védekezési folyamatok indulnak meg”,³ amelyek emelkedő vérnyomásban, a bőr elektromos ellenállásának csökkenésében, a szívverés, a pulzus, a légzés ritmusának megváltozásában, a pupillák kitágulásában stb. nyilvánulnak meg.

A hazugságvizsgálat abból a hipotézisből indul ki, hogy a valótlán állítás vagy az igazság eltitkolása – a lelepleződéstől való félelem következtében – szorongást, feszültséget vált ki, vagyis stresszhelyzetet teremt, sőt ilyen hatást válthat ki a bűncselekmény izgalommal fűtött szituációjának (elsődleges affektusának) a felidézése is (másodlagos affektus). Ezeknek a mérésére olyan sokcsatornás regisztrálókészüléket – poligráfot – használnak, amely „képes arra, hogy egy időben több, az emberi szervezetben lezajló fiziológiai változást mérjen és kijelezzon”.⁴

Hazugság és stressz nincsenek egymással függvényeszerű kapcsolatban. Mindennapi életünk tele van udvariassági vagy kíméleti hazugságokkal, ezeket a társadalom nemcsak megengedi, de még el is várja.⁵ A hallgatólagos közmegegyezés alapján rendszeresen gyakorolt hazugságokat nem kíséri stresszállapot. Társadalmi rétegenként, kultúrkörönként változó az a határ, amely a megszokott, mindennapi kis tódtítástól elválasztja a lelket felkavaró hazugságoktól. Arcátlanul (pirulás és a zavar minden jele nélkül) mondja a valótlant a notórius hazudozó, rációlvra arra a feltevésre, hogy „a hazugság és a stressz egymással univerzális kapcsolatban vannak”.⁶

Még bonyolultabb a helyzet a pszichopátáknál, akik között éppúgy találhatók gátlástalanul és stresszhatás nélkül hazudozók,⁷ mint állandó büntudattól gyötrődő és minden általuk relevánsnak vélt kérdésre kiugró reakciókat mutató szorongásos személyiségek,⁸ számuk meglehetősen nagy, különösen a börtönviselt populációban. Az el-

* Az Rt. 41. §-a teszi lehetővé a műszeres (poligráfos) ellenőrzést. – A szerk.

mebetegség, a gyengeelméjűség, a szellemi leépülés, a tudatzavar, valamint a különböző keringési vagy légzőszervi betegségek értékelhetetlenné torzíthatják a mérési eredményeket. A fiziológiai mutatók csak az érzelmek változásairól és nem azok minőségéről tanúskodnak. Az ember sír bánatában vagy örömeiben, pirul a szégyentől, vagy belevörösödik az erőlködésbe; kiveri a veríték a félelemtől, vagy megizzad izgalomban, felmegy a vérnyomása, ha mérges, vagy ha valamit nagyon feszülten vár. Ellenkező előjelű érzelmek ugyanolyan fiziológiai változásokat eredményezhetnek, mérésükből csak az emóciók szintjére és nem azok minőségére lehet következtetni.

Hazugságvizsgáló készüléket csak abban az esetben lehetne építeni, ha ismeretes lenne egy olyan „specifikus válasz, megkülönböztethető, nem akaratos test reakció, amelyet mindenki produkál, mikor hazudik, és sohasem fordul elő, mikor igazat mond”? Ilyen specifikus hazugságreakciót ma még nem ismer a tudomány.

A műszeres vizsgálat nem a hazugságot jelzi, mindössze az érzelmek változásainak kimutatására alkalmas. Ezeknek a változásoknak a kiváltó okokkal együtt történő tanulmányozásával viszont – bizonyos határok között – következtetni lehet arra, hogy a vizsgált személy valamely feladott „kritikus” kérdésre miért reagált másképpen, mint a többiekre, vannak-e ismeretei az adott bűncselekmény körülményeiről.

A poligráf

A poligráf különböző érzékelőkből, valamint az azoktól érkező jeleket regisztráló egységből áll. Az egyes érzékelőkhöz csatlakozó írók az egyenletesen mozgó papírszalag párhuzamos mezőire rajzolt görbék formájában rögzítik folyamatosan a mért jelenlenség alakulását.

A légzés változásait a mellkasra és a gyomorra felerősített rugalmas hengerek segítségével mérik. A légzőmozgás hatására a hengerekben nő vagy csökken a légnyomás, és ezt a készülék folyamatosan regisztrálja.

A bőrfelület fajlagos elektromos ellenállásának méréséhez a vizsgált személy kezének két ujjára gyengeáramú áramkör két elektródáját kapcsolják. A rendszer folyamatosan rögzíti az ellenállás változásait. Mérik és regisztrálják a vérnyomást és az érverés ütemét a poligráfhoz kapcsolt vérnyomásmérő készülékkel.

A poligráfhoz csatlakoztatható elektrokardiográf (EKG) vagy pleizmográf is. Ez utóbbi az átvilágított ujjakra, illetőleg a fülcimpára helyezett fényérzékelők segítségével méri az átáramló vér mennyiségét.

A forgalomban lévő, különböző gyártmányú poligráfok tovább tökéletesíthetők ugyan, de jelenleg is kielégítik a gyakorlati igényeket. A műszeres vizsgálat ellenzői nem a készülékben látják kifogásaik okát,¹⁰ hívei pedig a módszertan és nem a poligráf fejlesztéséhez fűzik további reményeiket.

A módszerek

A vizsgált személynek – miután testére felhelyezték a készülék érzékelőit – igennel vagy nemmel megválaszolható kérdéseket tesznek fel, esetenként fényképeket, térképeket, tárgyakat mutatnak be, és közben regisztrálják az így kiváltott ingerek reakciójaként megjelenő fiziológiai változásokat.

A poligráfos vizsgálatok kapcsolatos jogi álláspont kialakításához, a vizsgálatok megbízhatóságának megítéléséhez és bizonyításbeli helyük kijelöléséhez ismerni kell az alkalmazható módszereket.

a) A releváns–irreleváns kérdések módszere

A vizsgált személynek feladott kérdések egy része releváns (ellopta a karkötőt?), más része közömbös (hétfő van ma?). Feltételezik, hogy a vétkes személy egyformán fog reagálni mindegyikre, ezzel szemben a vétkes kiugró mutatókat fog produkálni a releváns kérdésekre. A módszer hibája: a vétkes személyt is stresszhatás éri, mikor a kérdésekből megtudja, hogy mivel gyanúsítják.

b) Az ellenőrző kérdések módszere

A releváns és irreleváns kérdések közé olyanokat is beiktatnak, amelyek az adott bűncselekménnyel nincsenek ugyan kapcsolatban, de a vizsgált személy életének valamilyen kellemetlen és ritkolt eseményére vonatkoznak (előfordult már, hogy eltulajdonított valamilyen tárgyat a munkahelyén?). Különböző kikérdezési technikákkal igyekeznek elérni, hogy a válasz ne feleljen meg a valóságnak, feszültséget keltsen. Feltételezik, hogy a vétkes személy erősebben reagál a releváns, mint az ellenőrző kérdésekre, míg a vétkesnél ez éppen fordítva történik. Ez az esetek nagy többségében valóban így is van, de a kivételek száma sem elhanyagolható. Ezek ráadásul – természetükből adódóan – mindig a vizsgált személyt hozzák gyanúba.¹¹ Sokan ugyanis régebbi munkahelyi vétségeiket, ifjúkori félrelépéseiket annyira természetesnek tartják, hogy említésük nem vált ki belőlük különösebb érzelmeket. Másoknál viszont a bűncselekménnyel kapcsolatos körülmények érzelmiileg annyira telítettek, hogy erősebb reakciókat váltanak ki belőlük akkor is, ha nem ők voltak az elkövetők. Az ilyen „téves pozitív” hiba könnyen értelmezhető például az irodalomból ismert több olyan esetben, amelyekben alapítanul gyanúsítottak pedagógust tanítványa sérelmére elkövetett szexuális bűncselekménnyel.¹²

Az ellenőrző kérdések módszerét ettől függetlenül is „csak ritkán lehet igazán eredményesen alkalmazni, mivel nehéz megfelelő kontrollkérdést találni”.¹³

A módszer módosított változata az „igazság-ellenőrző teszt”, vagy más néven „a bűnösségi komplexusra vonatkozó kérdések módszere”. Ez a „tárggyal azonos típusú, olyan kitalált bűneseten alapszik, amelyet a gyanúsított előtt megtörténtnek tüntetnek fel”,¹⁴ és abból vonnak le következtetéseket, hogy egyformán vagy egymástól eltérően reagál-e a valóságra és a fikcióra vonatkozó kérdésekre. E teszt alkalmazásának első sorban törvényességi akadálya van: a terheltnek joga van tudni, hogy mivel gyanúsítják.

Az „ellenőrzőkérdés-teszt” módosított változata az úgynevezett „pozitív ellenőrzőkérdés-teszt” is. Ennél a vizsgálati személynek a kérdéseket kétszer teszik fel, azzal az instrukcióval, hogy először igennel, másodszor nemmel válaszoljon. Vajon mennyire lesz megbízható annak a vallomása, aki – még ha utasításra is – előzőleg már ugyanazt be is ismerte meg le is tagadta?

c) A bűncselekménnyel kapcsolatos ismeretek tesztelésének módszere

Ennél a tesztnél a bűncselekménnyel kapcsolatos tényre úgy kérdeznak, hogy megadják a lehetséges válaszok variációit is. Ezek közül egyik megfelel a valóságnak, míg a többi nem (Milyen volt az áldozat pulóvere: piros? zöld? kék? fehér?). Kérdések feltevése helyett gyakran mutatnak be fényképeket vagy tárgyakat (Melyik volt az áldozat táskája a bemutatottak közül? Ez? Talán ez? Vagy inkább ez?). A teszt alkalmazásának feltétele, hogy a vizsgáló tudja a helyes választ, a vizsgált személy viszont csak abban az esetben ismerhesse, ha valamilyen kapcsolatban volt a bűncselekmény elkövetésével.

A módszer másik változatánál, az úgynevezett feszültségcsúcs-tesztnél a vizsgáló nem tudja a helyes választ, célja nem az őszinteség ellenőrzése, hanem a kérdéses tény megismerése. Ebből a célból például egy négyzetekre osztott térképet mutatnak a tagadásban lévő gyanúsítottaknak, és a terület egyes részeire rámutatva újra és újra felteszik a kérdést: Itt van a holttest elásva? Talán itt? Esetleg itt? (A módszert már a magyarországi gyakorlatban is sikerült eredményesen alkalmazni.)

Feltételezik, hogy ezekben a tesztekben a bűncselekmény elkövetésének körülményeit ismerő személynél a valóságnak megfelelő variánsok fogják a legerősebb reakciókat kiváltani, míg a többiekhez kapcsolódó fiziológiai mutatók véletlenszerű szórást fognak tanúsítani.¹⁵

A módszerrel kimutatott „találatok” értékelése alapos megfontolást igényel. Tudomására juthatott a vizsgált személynek véletlenül is az a körülmény, amiről úgy gondoltuk, hogy csak az elkövető ismerhette; érzelmi reakciót válthat ki belőle a fénykép akkor is, ha nem volt köze a bűncselekmény elkövetéséhez. Erre meglepő példával szolgált a magyarországi gyakorlat. Miskolcon, 1970-ben, egy ápolónő sérelmére elkövetett emberölés ügyében a gyanú egy élelfogytiglani büntetését töltő férfira terelődött. A műszeres vizsgálatnál az illető fiziológiai mutatói szembetűnően kiugrottak, mikor több fénykép bemutatása után az áldozatát került sorra. Beigazolódott azonban a terhelt állítása: a képről azt hitte, hogy élettársát ábrázolja. A hasonlóság valóban megtévesztő volt.

Az is megtörténhet, hogy az elkövető közömbös, mert annak idején nem figyelt fel az adott tényre vagy már el is felejtette azt, a véltén személy viszont valamilyen véletlen folytán ugyanerre erős reakcióval válaszol. Egy századeleji budapesti kísérletsorozatban a vizsgált személy bőrének elektromos ellenállását mérő galvanométer „szokatlanul erős kitérést tett” egy utca nevének említésekor, mint kiderült, „az illetőnek ott lakott a jegyese”.¹⁶

Az ilyen hatások kivédésére mindig több sorozat tesztet alkalmaznak párhuzamosan. Például külön-külön kérdés- vagy fényképsorozatokat állítanak össze az elkövetés eszközeire (Mivel ütötték agyon: baltával? kalapáccsal? szódásüveggel? ácskapoccsal?) vagy az elkövetés módjára, helyére, a sértett öltözkéire, egyéb tárgyaira stb. vonatkozóan. Minél következetesebben követik kiugró mutatók a különböző kritikus kérdések elhangzását, illetőleg tárgy vagy fénykép bemutatását, annál valószínűbb, hogy a vizsgált személy ismeri a bűncselekménnyel kapcsolatos körülményeket. A megfelelő kérdések kiválasztását rendkívül megnehezíti, hogy a terhelt már a gyanúsítás közlésekor megtud egy sor körülményt, és a kihallgatásánál feltett kérdésekből is következtet tényekre; jelen lehet nyomozási cselekményeknél; a bűncselekményről és részleteiről értesülhetett a sajtóból stb.

Gondolni kell a kérdésre adható feleletek valószínűségi sorrendjére is. Egy kisfiú szürke dzsekijének színére rákérdezve nem egyenrangúan fog konkurálni a rózsaszín vagy a piros. A módszer elterjedését akadályozza, hogy ritkán lehet eléggé markánsan eltérő és ugyanakkor ekvivalens válaszverziókat kínálni.¹⁷

d) A klinikai módszer

Az amerikai poligráfusok megfigyelik és megkísérik értékelni az őszinteség vagy a hazudás „klinikai tüneteit”, köztük a vizsgált személy hanghordozását és viselkedésének több olyan jelét, amelyeket a készülék nem regisztrál. Nagy irodalma van az őszinteség hiánya ismérveinek.¹⁸

A klinikai módszer nem önálló, hanem társul a többi metodikához és része a poligráfus „beismerésgörgető” tevékenységének. Ennek során igyekeznek kialakítani és erősíteni a készülék csallhatatlanságába vetett hitet. A klinikai tünetek alapján folyama-

tosan figyelmeztetik a vizsgált személyt, hogy „a készüléknek valami nem tetszik”, „pontatlan lehet a válasz” stb.

Az ilyen fogások alkalmazása az esetek egy részében sikerrel is jár,¹⁹ különösen a naiv, hiszékeny személyeknél és a „kevésbé edzett” bűnözőknél,²⁰ tehát azoknál, akik beismerő vallomást tennének műszeres eljárás nélkül is „egy kicsit is intelligensebb kihallgatás során”.²¹ Ez annál is elgondolkodtatóbb, mert a „poligráf beismerésre készítő nyomása alatt lényegesen megnő az a veszély, hogy az így nyert vallomás nem felel meg a valóságnak”.²²

A vizsgálatok validitása és megbízhatósága

A vizsgálatok érvényességi fokán (validitásán) a levont következtetések és a valóság megfelelésének arányát értik, tehát annál magasabb a módszer érvényességi foka, minél nagyobb arányban esnek egybe a segítségével tett megállapítások a valósággal.

A megbízhatóság mértéke a vizsgálati eredmények különböző szakértők által történő értékelésének az egyöntetűsége. Annál megbízhatóbb a teszt, minél nagyobb azon szakértők száma, akik egymástól függetlenül ugyanarra a következtetésre jutnak az eredmények értékelésekor.

Sok nehézségbe ütközik az érvényesség mérése a büntetőeljárás gyakorlatban. A legegyszerűbb módszernek a vizsgálati eredménnyel egybehangzó vallomások és a jogerős bírósági ítélettel lezárt ügyek adatainak statisztikai feldolgozása tűnik. Ha kizárjuk a hamis beismerés és a téves ítélezés lehetőségét – amiben esetleg éppen a félrevezető vizsgálati eredmény játszhat közre –, még akkor is felmerül a kérdés, hogy vajon a bíróság elé nem kerülő ügyekben ugyanolyan-e az igazságnak megfelelő és az attól eltérő poligráfós vizsgálati eredmények aránya. Az is bizonytalan, hogy a felderítetlen bűncselekmények nyomozásában milyen volt a poligráfós vizsgálat szerepe: nem zárható ki, hogy vannak köztük olyanok is, amelyekben a rosszul alkalmazott módszerek vagy a mérésekből levont téves következtetések járultak hozzá az eljárás eredménytelenségéhez.

Különböző cikkekben 70–90% közötti validitási adatokkal találkozunk. John E. Reid laboratóriuma viszont azt közölte, hogy munkatársai 1% hibával dolgoznak.²³ Különösen magas eredményességről számolnak be a szakértők, ha számadatok nélkül értékelik saját tevékenységüket, pl.: „20 éves szakmai gyakorlat alatt végzett mintegy 50 000 ügyben egy, legfeljebb két hibás vélemény készült”.²⁴ Az ilyen becslésekkel azért nem érdemes részletesebben foglalkozni, mert a szakértők csak ritka esetben kapnak visszajelzést véleményük helytállóságáról.

Négy tanulmányban^{25,26,27,28} közölt adatok összesítése szerint²⁹ a vizsgálatok során gyanúsítottnak ítélt személyek 88%-a bizonyult a továbbiakban valóban vétkesnek. Ezzel szemben az igazmondónak vélelmezett személyeknek csak 53%-a találtatott az eljárás során is vétlennek.

A felmérések eredményének értékelésénél bebizonyosodott, hogy általában jobban detektálható „a magas kockázatú, mint az alacsony kockázatú hazugság”.³⁰ Ennek megfelelően általában rosszabb eredménnyel alkalmazható a poligráf a tulajdon elleni, mint az élet elleni bűncselekmények gyanúsítottjainak vizsgálatánál.³¹

A megbízhatóság vizsgálatának az az akadálya, hogy a különböző szakértők más-más információs háttérrel rendelkeznek. Egy felmérésben³² 112 poligráfós vizsgálat anyagát adták ki újabb szakértőknek. A felülvizsgálati vélemények 63%-a volt az erede-

tível egybehangzó. A vizsgálatot eredetileg végző szakember – akarva-akaratlanul – számításba vette a klinikai tüneteket és a vizsgálati szituációt, amire az utóbb bevont poligráfusnak nincs lehetősége. A reakciók interpretációját befolyásolja a szakértő „személyisége, képzettsége és tapasztalata, a vizsgált személlyel szembeni magatartásmódja, semlegessége vagy elfogultsága, sőt még jogi ismeretei is”.³³

Igen nagyszámú közlemény számol be a különböző poligráfus módszerek kísérleti ellenőrzéséről. A mesterségesen létrehozott körülmények azonban nem mindig modellezik elég hűen az eredeti szituációt. A kísérleti személyeknek egy meghallgatott vagy elolvasott leírás, esetleg megbízásból „elkövetett” pseudo-bűncselekmény (pl.: Menjen be a professzor szobájába és „lopja” el az íróasztalon lévő könyvet!) részleteire vonatkozó ismereteiket kell a vizsgálatban letagadniuk. Nem ugyanolyanok azonban a büntetéstől féltő elkövető és a kísérletben részt vevő diák emocionális reakciói.

Még így is levonhatók bizonyos következtetések a kísérleti adatokból. Így például igazolódott, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos ismeretek tesztelése – és ezen belül a magyar szakértők által is alkalmazott feszültségcsúcs-teszt – lényegesen megbízhatóbb, mint a többi poligráfus módszer.³⁴ Holstein éppen azért tartja időszerűnek az NSZK legfelsőbb bírósága és alkotmánybírósága poligráfus vizsgálatot elutasító álláspontjának revidálását, mert ezeknek a módszereknek az alkalmazása csak az utóbbi években, vagyis a bírói állásfoglalás kialakítása után terjedt el.³⁵

Sok szerző véli úgy, hogy a poligráfus vizsgálat hatására azok a tapasztalatlan bűnelkövetők tesznek feltáró jellegű beismerő vallomást, akiknél ez műszer és szakértő igénybevétele nélkül, hagyományos krimináltaktikai módszerekkel is elérhető lett volna. Jaworski több szerző által is hivatkozott esetében pl. a vizsgálat hozzájárult két gyanúsított véltenségeinek tisztázásához, míg eljutottak az elkövetőhöz, aki viszont elmondta, hogy már régen beismerő vallomást akart tenni, ebben csak félelme akadályozta meg.³⁶

A kísérleti személyeknek nem sikerült megtéveszteniük a poligráf szakértőit. A manipulálás „azonnal felfedezhető”³⁷, vagy legrosszabb esetben is csak „határozatlan diagnózis felállításához”³⁸ vezet. A becsapási módszerek elsajátítása feltételezi „szakismeretekkel rendelkező poligráfus vizsgáló vagy pszichofiziológus és esetleg jogász etikálan, sőt vétkes közreműködését”.³⁹

A gyakorlat értékeléséből, valamint a kísérletek eredményeiből számított validitási és megbízhatósági adatok önmagukban nem zárják ki a poligráfus vizsgálat bizonyítási alkalmazásának lehetőségét, de nem is jelölik ki helyét az eljárásban. Ehhez ugyanis hiányoznak az összehasonlító adatok: nem tudjuk, és nem is számítható ki, hogy a különböző bizonyítási eszközöknek (pl. a tanúvallomásoknak, egyes szakértői vizsgálatoknak stb.) milyen a megbízhatóságuk. Sok bírálat érte ebből a szempontból az NSZK alkotmánybírósága háromtagú előzetes ellenőrzési bizottsága (Vorprüfungsausschuss) állásfoglalását.⁴⁰

A magas bírói testület abból indult ki, hogy a poligráfus vizsgálat találati biztonsága nem nagyobb, mint 90%. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy „a poligráf segítségével végzett kikérdezés – jelenlegi ismereteink állása szerint – csak valószínűségi következtetéshez vezethet, ami negatív tesztelési eredmény mellett sem zárja ki annak lehetőségét, hogy a vizsgált személy az elkövető”. Többek között ezért nem teljesítették a közvetett bizonyítékok alapján életfogytiglani büntetésre ítélt terhelt kérését, és határozott kívánsága ellenére sem engedélyezték, hogy magát poligráfus vizsgálatnak vesse alá.

A döntéssel vitázók nemcsak arra mutattak rá, hogy a bíróság sohasem egy bizonyíték, hanem mindig a bizonyítékok összessége alapján dönt, hanem arra is, hogy

csak a bűnösség kimondásához van szükség 100%-os meggyőződésre, a felmentéshez az is elegendő, ha a bizonyíték kétséget támaszt, hiszen azt csak a terhelt javára lehet értelmezni.⁴¹

A poligráfus vizsgálatot általában az elkövető leleplezése szempontjából értékelik, és rendszerint figyelmen kívül hagyják, hogy az ártatlanul gyanúba keveredett személy véltenségeinek igazolását is szolgálhatja. Helyesebb is lenne a köznyelvben elterjedt „hazugságvizsgáló” helyett „igazságvizsgáló” készülékről beszélni.⁴²

A beleegyezés

A poligráf alkalmazásával foglalkozó szerzők az érintett személy hozzájárulását, sőt többen is annak kezdeményezését⁴³ vagy kifejezett kívánságát⁴⁴ tekintik a vizsgálat elvégzése elengedhetetlen feltételének. Az eljáró hatóság dolga felhívni az érdekeltek figyelmét jogaikra és lehetőségeikre, ezért nem lenne helyes minden esetben kívánni a terhelt kezdeményezését. „A jogállamiság nemcsak azt követeli meg, hogy értékelni kell a már meglevő tesztek eredményeit, hanem azt is, hogy folytassák le a tesztelést, ha annak segítségével a terhelt mentesíthető lenne.”⁴⁵

Rendszerint külön is aláhúzzák a beleegyező nyilatkozat vagy a vizsgálat elvégzésére irányuló kívánság írásba foglalásának és aláírásának fontosságát. A valóságban ez csak formális momentum. Nem lehet megvizsgálni azt, aki nem hajlandó nyugodtan ülni, a kérdésekre figyelni és azokra válaszolni. A zavartalanul lefolytatott vizsgálat önmagában igazolja nemcsak a beleegyezést, hanem annál jóval többet is: az aktív közreműködést.

Sokkal fontosabb annak tisztázása, hogy milyen körülmények között született meg a terhelt hozzájárulása. Elmagarázták-e a lényegét és azt, hogy beleegyezésének hiányában nem folytatható le a vizsgálat, hozzájárulásának megtagadását nem róják fel a terhére, és nemhogy ellene szóló bizonyítéknak, de még vétkességére utaló körülménynek sem fogják tekinteni.

Még e szabályok betartása mellett is kérdéses, hogy mennyire tekinthető önkéntesnek a büntetőeljárás alatt álló, esetleg ráadásul még előzetes letartóztatásban is lévő terhelt akaratnyilvánítása. Az ilyen döntési szituációban a félelem rak béklyót a szabad elhatározásra, azonban a várható következmények közül az egyén számára kedvezőbbet megcélzó, külső kényszerszertől mentes beleegyezés „ugyanúgy legitimizálja az így megengedett intézkedés foganatosítását, mint a szabad akaratból adott beleegyezés”.⁴⁶

A büntetőeljárás jog az önkéntesség fogalmát tudatos döntésnek, értékek közötti választásnak és nem az egyénnek az adott szituációtól elvonatkoztatott óhaja megnyilvánulási formájának tekinti. Ilyen értelemben kell a Be. 103. § (2) bek. szerint a házkutatásnál vagy a Be. 104. § (2) bek. szerint a motozásnál az érdekelteket felszólítani, hogy a keresett tárgyat „önként” adja elő. Ezekre az esetekre az jellemző, hogy választásával az érintett személy „a legitím állami kényszerszert enyhíti vagy bekövetkezését megelőzi”.⁴⁷

A poligráfus vizsgálat mint bizonyítási eszköz

A Be. 5. § (3) bek. szerint a büntetőeljárásban szabadon felhasználható minden olyan bizonyítási eszköz és bizonyíték, amely a tényállás megállapítására alkalmas lehet: a hatóságok ezeket egyenként és összességükben szabadon értékelik, és ezen alapuló meggyőződésük szerint bírálják el.

Magától adódik a kérdés: milyen bizonyítási eszköz lehet a büntetőeljárásban a poligráfos vizsgálat, illetőleg a vizsgálat eredménye?

A „klinikai módszer” alkalmazása tulajdonképpen kihallgatás. Olyan kihallgatás, amelyet a törvény által erre fel nem jogosított személy folytat, a közvetlenség elvének és a védelemhez való jognak a semmibe vételével. Az ilyen kihallgatás sérti azt az alapvető követelményt, hogy a terheltnek joga van tudni, mivel gyanúsítják, és nem köteles vallomást tenni vagy bizonyítékot szolgáltatni önmaga ellen.⁴⁸

A poligráfos vizsgálat specifikus vonását több szerző látja abban, hogy benne „a kihallgatás és a szakértői vizsgálat keveredik”.⁴⁹

A kihallgatás egyes elemei azonban sokféle egyéb eljárási cselekményben is megtalálhatók (bizonyítási kísérlet, felismerésre bemutatás stb.), és a Be. 72. § (4) bekezdése szerint a szakértő a megvizsgált személynek, sőt – bizonyos meghatározott körben – más személyeknek is tehet fel kérdéseket. Kihallgatási elemeket mindig tartalmaz a pszichológiai és az elmekórtani szakvizsgálat, valamint élő személy igazságügyi orvos szakértői vizsgálata is. A poligráf kezelőjének nem az a feladata, hogy kihallgasson, hogy az ingerkérdésekre adott válaszok „kommunikatív” jelentését vizsgálja. Nem is informatív a válaszok tartalma a „feszültségcsúcs” vagy a „pozitív ellenőrzőkérdéskészletnél” és minden egyéb olyan módszernél, amelynél a vizsgált személynek előre megadott módon kell válaszolnia. „A poligráfos kikérdezés nem kihallgatás, hanem kísérlet”⁵⁰, a készülék kezelőjének az a dolga, hogy az ingerkérdéseket és a válaszokat kísérő fiziológias jelenségeket rögzítse, majd értelmezze.

Különös szakértelmet igénylő mérések lebonyolítása és következtetések levonása ezek eredményeiből – ez a szakértői vizsgálat és véleményalkotás tipikus struktúrája.

Úgy tűnhet, hogy a jogi problémákat megoldja a hazugságvizsgálat besorolása az igazságügyi szakértői ágazatok közé. Nem a jogász dolga állást foglalni a szakértői módszerek és eljárások kérdésében, „mint szakértői módszer nem is szorulna törvényi szabályozásra, de mint olyan módszer, amely a személy jogait sérti, igen”.⁵¹

A jogsérelmet a legtöbb szerző abban látja, hogy a poligráfos vizsgálat behatol a tudatba, az egyén féltve őrzött titkaiba. A vizsgálatba történő beleegyezés után függetlenné válik az egyén akaratától az általa kiszolgáltatott információ, „a személyen belüli történések megállapítása pedig olyan beavatkozás a személyiségbe, amely az emberi méltóság megsértésének tekinthető”.⁵²

Az NSZK legfelsőbb bírósága egy 1954-ben hozott ítéletében ugyancsak erre az álláspontra helyezkedett,⁵³ az alkotmánybíróság – fentebb már idézett – 1981. évi álláspontja viszont már „csak” a személyiségi jogok sérelmét látja a poligráfos vizsgálatban. A különbség lényeges: az emberi méltóságot az állam nem sértheti meg, még a személy beleegyezése esetén sem,⁵⁴ azt viszont megválaszthatja az egyén, hogy egymással kollízióba kerülő személyiségi jogai közül melyik érvényesítését részesíti előnyben.

Az USA legfelsőbb bíróságának sokat hivatkozott állásfoglalása a Schmerber v. California esetben⁵⁵ szintén abban látta a problémát, hogy „a testi funkciók változásainak mérése arra is irányulhat, hogy olyan válaszokat csaljon elő, amelyek lényegükben vallomás jellegűek”. Ennek megfelelően a műszaki eszközök segítségével beszerzett bizonyítékok közül (vér vétele alkoholtartalom vagy csoporttulajdonság meghatározására stb.) csak a poligráfos vizsgálatot sorolja az USA bírósági gyakorlata az alkotmány – a terheltet az ellene felhasználható adatok szolgáltatása alól mentesítő – ötödik kiegészítésébe ütközőnek. Ezért nem fogadják el általában bizonyítékként a poligráfos diagnózist.

Ez alól kivétel a vád és a védelem kölcsönös megegyezése alapján lefolytatott vizsgálat. A felek még abban is megállapodhatnak, hogy magukra nézve kötelezőnek fog-

ják elismerni az eredményt, bármilyen legyen is az.⁵⁶ Az önvád alóli mentességből nem következik, hogy a terheltet nem lehet kihallgatni. Az ő joga viszont eldönteni, hogy válaszol-e a kérdésekre vagy megtagadja a vallomástételt. Vajon nem ugyanez-e a helyzet a poligráfos vizsgálatnál? Miért ne lenne az ő joga eldönteni, hogy önkéntes elhatározásából és beleegyezésével aláveti-e magát poligráfos vizsgálatnak, vagy sem?

A kihallgatáson a válaszok a tudat ellenőrzése alatt állnak, de a bíróság figyelembe veszi a vallomást kísérő önkéntelen megnyilvánulásokat is. Van, aki emiatt úgy véli, hogy a poligráfos vizsgálat „nem sérti nagyobb mértékben a szabadságot, mint az öntudatlan megnyilvánulások bírói megfigyelése”.⁵⁷ Ezzel távolról sem ért mindenki egyet. Peters szerint például: „az akaratlan megnyilvánulások értékelése csupán kiegészítő, mellékes megfigyelés a szokásos kihallgatáson... A poligráfos vizsgálat alapvetően más jellegű, mint amilyen a szabadon adott vallomás alatti megfigyelés, azzal, hogy ez benne fő célja, a megfigyelés magjává válik.”⁵⁸

A kihallgató valóban mindig figyeli a kihallgatott magatartását, nemcsak azt, hogy mit mond, de azt is, hogy hogyan. De a műszer nemcsak a megfigyelés mélységét és határfokát növeli, hanem az eredmény felhasználásának jellegét is megváltoztatja. Az izzadságcseppek megjelenésének megfigyelésétől a bőrfelület elektromos ellenállásának műszeres mérése nemcsak pontosságában, hanem céljában is különbözik. A kihallgatás további folytatásához és értékeléséhez nyújtott nem túl szilárd támpontból szakvéleményt megalapozó bizonyító tényné válik. Nem lehet tehát azzal legalizálni a poligráf alkalmazását, hogy „a készülék nem hoz semmit, ami alapvetően új, nélküle teljesen elérhetetlen szimptóma lenne”⁵⁹, mindössze „a szakértő segédeszközeként... objektivizálja azokat a kifejezésekben megnyilvánuló jelenségeket, amelyek elvileg nélküle is megfigyelhetők”.⁶⁰ Inkább arról van szó, hogy a vizsgált személy tisztességes úton megszerzett beleegyezése önkéntes hozzájárulást jelent joga korlátozásához, személyes érdekei megvalósításának reményében.

Találkozunk olyan nézettel is, amely a poligráfos vizsgálatot azért ellenzi, mert az embert az eljárás alanyából tárgyává teszi. Ez érzelmekre apelláló érv, azonban a vérvételt szenvedő személy is „csak” tárgya a vizsgálatnak, és ebből még nem következik, hogy az orvos szakértői véleményeket száműzni kell az eljárásból. Inkább akkor tekintik tárgynak és nem alanynak a személyt, ha megvonják tőle a tudatos döntés jogát.

A poligráfos szakértői vizsgálat és szakvélemény a bizonyításban

A poligráfiai szakvélemény-megengedhetetlenségére több szerző abból következtet, hogy „a szakértő benne az ügy bizonyítékait értékeli, a bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozó területet sért meg”,⁶¹ holott „a bizonyítékok értékelését nem lehet átengedni a szakértőknek”⁶², mert ha „a bíróság a poligráfos nyilatkozatára alapítva fogadná el például a sértett vallomását hitelt érdemlőként, vagy utasítaná azt el mint hitelt nem érdemlőt, akkor a mérlegelés kérdésében alkalmazna szakértőt”.⁶³

A bizonyítékok értékelésének természetes rendje, hogy az egyik bizonyítási eszközből nyert információt szembesítik a másikkal ismertté válttal. A szakértő a feltett kérdésekre, a neki átadott tárgyak, vele tudott adatok figyelembevételével, tudományának, szakmájának módszereivel végez vizsgálatokat és alakít ki véleményt. Ez is bizonyítás, de nem a szó büntetőeljárás értelemben. A tényállás eljárásjogi bizonyításánál viszont a szakvélemény bizonyíték lehet.

A szakértő kirendelése feltételezi, hogy a hatóság már rendelkezik bizonyítékokkal, de ezek hitelt érdemlőségének elbírálásához vagy újabb tények megállapításához to-

vábbi bizonyítékokra van szüksége. A kihallgatást a hatóság végzi, de a vallomás tartalma ellenőrizhető más bizonyítékokkal és – közöttük – szakértői vizsgálatok végeztetésével is.

A poligráfus szakértőnek nem kell és nem is szabad arra nyilatkoznia, hogy hitelt érdemlő-e valamely vallomás vagy sem. Azt kell szakvéleményében leírnia, hogy a vizsgált személy milyen ingerkérdéseket kapott, ezek közül melyek voltak kritikusak, és melyekre hogyan változtak a fiziológiai mutatók. Ebből levonhat olyan jellegű következtetéseket, mint például, hogy a vizsgált személy feltehetőleg felismeri az áldozatot, a helyszínt, az elkövetés eszközét stb. a bemutatott fényképeken, de hogy miért tagadja idevonatkozó ismereteit, arról már nem nyilatkozhat. Nem adhat véleményt arról sem, hogy ki vétkes, ki nem, melyik vallomás felel meg a valóságnak, melyik nem.

A bíróság ilyen szakvélemény alapján kétségbe vonhatja a vallomás hitelt érdemlőségét, de emiatt „az igazságszolgáltatás kompetenciáját a hazugságvizsgáló detektor alkalmazása csöppet sem korlátozza jobban, mint a szavahihetőség vizsgálatának egyéb módszerei és a szakértők elé állított más feladatok”.⁶⁴

A poligráfiai szakvélemény tényanyagának és következtetéseinek mérlegelése ugyanúgy történik, mint az egyéb szakvéleményeké. Ugyanaz az alapprobléma is: a különös szakértelme miatt az eljárásba bevont szakértő álláspontját az ilyen szakértelemmel nem rendelkező jogásznak kell értékelnie. A helyzetet súlyosbítja, hogy ma még Magyarországon hiányoznak e téren mind a jogalkalmazó ismeretei, mind pedig a szakértők igazságügyi jártassága.

Az érintett személy a vizsgálat előtt hozzájárul joga korlátozásához. Ezt több szerző is azzal kívánja kompenzálni, hogy csak a terhelt javára lehessen értékelni a vizsgálat eredményét.^{65,66} Ez megfelelné az in dubio pro reo elvnek, azonban ezt az elvet a bizonyításban sosem önmagában, különállóan vett bizonyítékokra, hanem azok komplexumára alkalmazzák.

A bizonyítékok szabad értékelésének eljárásjogi alapelvét sértené valamely bizonyítási eszköz törvényességének elismerése és ugyanakkor bizonyítási értékének korlátozása. A terhelt jogai érvényesülésének szempontjából tetszetősnek tűnő elgondolás ellen nemcsak jogi érvek vehetők fel. A kockázatmentes vizsgálat eredménye – a stresszhelyzet kiiktatása miatt – megbízhatatlan. Az amerikai szakirodalom „Friendly Examiner Syndrom”-nak nevezi ezt a jelenséget.⁶⁷

Ugyanígy ellentmond a pszichofiziológiai alapoknak az a javaslat, amely szerint a lehetséges manipulációk kizárása érdekében a poligráfus vizsgálat csak „a bírói irányítás alatt álló főtárgyaláson és még ott is csak bizonyítási szükségállapot felmerülésekor, vagyis a bizonyításfelvétel végén engedhető meg”.⁶⁸ Ez a követelmény teljesíthetetlen. A vizsgálatot a külső ingertényezők lehető legszűkebbre korlátozásával kell végrehajtani, erre nem alkalmas a tárgyalóterem. A bűncselekmény körülményeivel összefüggő emocionális változásokból az eljárásnak ebben a szakaszában már semmiféle következtetés nem vonható le, hiszen az érintett személy az ezekhez kötődő ismeretekre nemcsak a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatban, hanem a nyomozás, az iratismertetés vagy a bírósági tárgyalás során is szert tehetett.

Jó eredmény a vizsgálatról rendszerint csak a nyomozás kezdeti szakaszában várható. Jogi megfontolásokból is erre a következtetésre lehet jutni.⁶⁹ Ezzel azonban nem zárható le a vizsgálat eredményei bírói értékelésének a kérdése. Schünemann, aki szerint szintén csak a nyomozási szakaszban engedélyezhető poligráfus ellenőrzés, úgy véli, hogy „a bírósági tárgyaláson ki kell zárni a bizonyításból a vizsgálat közvetlen eredményeinek értékelését”.⁷⁰ E szerint a poligráfus vizsgálat csak közvetve kapcsolód-

na az eljáráshoz, például a tárgyi bizonyítási eszközöknek vagy a holttestnek a feszültségcsúcs-teszt segítségével történő felkutatása útján.

Nem vitás, hogy a bíróság nem fogadhatja el hitelt érdemlőnek vagy utasíthatja el hamisként a vallomást a kihallgatott személy szavahihetőségének szakértői véleménye alapján. Ha ilyen kérdésben venné igénybe a szakértőt, akkor „eléggő különös helyzetbe kerülne... azt kellene állítania, képes annak a bizonyítási eszköznek és bizonyítéknak a mérlegelésére, mely azt a mérlegelési tevékenységet pótolja, amelyre képtelennek érezte magát”.⁷¹

Ez azonban nem jelentheti azt, hogy nem veheti figyelembe a szavahihetőség értékelésénél a vizsgálat adatait és a szakvélemény megállapításait. Csak egy egyszerű példa: a terhelt tagadja, hogy ismerte a sértettet, állítja, hogy nem járt sohasem a helyszínen, még csak nem is hallott a bűncselekmény elkövetéséről. Ugyanakkor szignifikánsan kiugró reakciókat mutat valamennyi, ezekre a körülményekre vonatkozó kritikus kérdésre, bemutatott tárgyra, képre. Ebből a szakértő arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált személy – ezt tagadó állítása ellenére – ismeri a bűncselekmény elkövetésének körülményeit. Mi a teendő? A nyomozó hatóság ne csatolja ezt a szakvéleményt az ügy irataihoz? Vagy csatolja, de a bíróság úgy tegyen, mintha nem is olvasta volna? Az a helyes, ha ilyen esetben beidézi a tárgyalásra a szakértőt, és véleményét – amennyiben megalapozottnak találja – figyelembe veszi a terhelt vallomásának mérlegelésénél.

„Öszinteségvizsgálatnak”⁷² rendszerint a terheltet vetik alá. Az amerikai irodalomból ismert, hogy poligráfot alkalmaznak akkor is, ha kételkednek a tanú vagy a sértett szavahihetőségében.

A Be. 73. § (1) bek. szerint a terhelt és a sértett köteles – a műtétet és a műtétnek minősülő vizsgálati eljárást kivéve – a szakértői vizsgálatnak magát alávetni, és tűrni, hogy a szakértő a véleményadáshoz elengedhetetlen vizsgálatot elvégezze. A poligráfus vizsgálat nem végezhető el erőszakkal, tűrése nem kényszeríthető ki, ezért felesleges „a nyomozó hatóságoknak megtiltani, hogy a gyanúsítottat hívja fel a teszt tűrésére”.⁷³

Nem lenne méltányos, ha a sértettet vetnék vizsgálat alá, hacsak nem merül fel vele szemben hamis vád, hamis tanúzás vagy mentő körülmény elhallgatása büntetnének gyanúja. De ekkor már nem sértett, hanem gyanúsított.

Eljárásjogunknak tisztázatlan kérdése, hogy milyen minőségben kell kihallgatni azt a személyt, aki feltehetőleg az ügy terheltje lesz, de a rendelkezésre álló adatok alapján még nem kerülhet sor a gyanúsítás közlésére.

A terheltet ki kell oktatni arra, hogy nem köteles vallomást tenni, védőt választhat, illetőleg védő kirendelését kérheti, a tanút pedig a hamis tanúzás következményeire kell figyelmeztetni. Nem büntethető hamis tanúzásért, aki a valóság feltárása esetén önmagát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolná, ezért nem helyes a „már nem tanú, még nem gyanúsított” kihallgatását a hamis tanúzás következményeire történő figyelmeztetéssel kezdeni. De lege ferenda helyesnek tartanánk, ha a nyomozás elrendeléséhez és a gyanúsítottá nyilvánításhoz nem lenne szükség „alapos” gyanúra. Ez leegyszerűsítene az eljárást, és az érintett személy jogainak védelmét is hatékonyabbá tenné, ha megtudná, hogy vizsgálják, elkövetett-e bűncselekményt, lehetőséget kapna a védekezésre attól a pillanattól kezdve, hogy a gyanú árnyéka esett rá.*

* A szerzőnek ezt a javaslatát tette magáévá az új büntetőeljárás törvényjavaslat. – A szerk.

A hatályos jogunk szerint vitatott státusú személyek helyzetének tisztázásában segítséget tudna nyújtani a poligráfus vizsgálat. Különösen fontos lehet ez, ha egyszerre több személy is számításba került, vagy ha súlyos bűncselekmény-sorozatot kell megszakítani. Undeutsch szerint „a poligráfus vizsgálat korai alkalmazása a nyomozásban mindenekelőtt azzal az előnnyel járna, hogy a véltlenül gyanúba keveredett személy gyorsan kikerülne a bűnüldözés látóköréből, illetőleg fordítva: az igazságot tagadó terhelt esetében a nyomozó hatóságok gyorsan megtudnák, hogy jó nyomon vannak-e”.⁷⁴

Többek szerint ennek ellenére is csak a gyanúsítottat szabad poligráfus vizsgálatnak alávetni. Úgy véljük, hogy önkéntes beleegyezése esetén senki sem zárható ki eljárásjogi helyzete miatt abból, hogy – ha kívánja – ilyen módon is tisztázza szerepét a bűncselekmény elkövetésében. Ehhez az kell, hogy az érintett személy ne csak a vizsgálat lényegéről és céljáról kapjon megfelelő felvilágosítást, hanem arról is, hogy a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem tekinthető gyanúsítottnak, joga van megtagadni részvételét a vizsgálatban, és e tény nem értékelhető őt terhelő adatnak, beleegyezésével viszont hozzájárulhat a bűncselekmény körülményeinek tisztázásához, a vele kapcsolatban felmerült kételyek kizárásához és személye további ellenőrzésének lezárásához.

Mind a gyakorlati tapasztalatok,⁷⁵ mind pedig a kísérleti adatok⁷⁶ azt mutatják, hogy a vizsgálatok eredményei leginkább a nagy emocionális feszültséggel járó erőszakos bűncselekmények elkövetőinél megbízhatók. Tanácsos ezért kizárni az alkalmazás köréből a tulajdon elleni bűncselekmények gyanúsítottjainak nagy részét.

Nem megbízhatók az eredmények, ha a gyanúsított ittas volt a bűncselekmény elkövetésekor,⁷⁷ egyes mentális és szomatikus betegségek is akadályai a vizsgálatnak. Sok esetben azért nem folytatható le a poligráfus ellenőrzés, mert a nyomozás nem tud ehhez elegendő információt közölni a szakértővel, vagy mert a terhelt az eljárás során már annyi adathoz jutott, hogy azok hatása nem lenne megbízhatóan elkülöníthető az eredeti észlelések és benyomások alapján kialakuló reakcióktól.

Ehhez még hozzá kell adni, hogy nem vizsgálhatók azok a személyek, akik ehhez nem adják beleegyezésüket, vagy nem hajlandók együttműködni a szakértővel.

Európában a vizsgálatok területén a legnagyobb gyakorlattal a lengyel szakértők rendelkeznek. Tapasztalataikat azért is érdemes tanulmányozni, mert: „Lengyelország az európai kontinentális jogú államok köréhez tartozik..., viszont idáig az összehasonlító jogi perspektívákat majdnem kizárólag az amerikai büntetőeljárásra koncentrálták, és ezáltal eleve egy, az összehasonlítás szempontjából másfajta jogi kultúra problémáival terhelték.”⁷⁸

Lengyelországban a sokéves gyakorlat, a bírósági elismerés és a szakértői hálózat kiterjedtsége ellenére is a gyanúsítottaknak mindössze 0,015%-át vizsgálják poligráffal, és ezeknek is csak egy kis hányada kerül bíróság elé.⁷⁹

Nem lehet számítani a poligráfus vizsgálat széles körű elterjedésére hazánk büntetőeljárásában sem. Érdemes azonban a szakértőknek megismernedniük az igazságügyi szakvélemények készítésének követelményeivel, a jogalkalmazóknak pedig a szakértői vizsgálat útján megoldható kérdésekkel és a szakvélemény megállapításai értékelésének módszereivel, mert a poligráfus vizsgálat igen súlyos bűncselekmények felderítésében és bizonyításában nyújthat nagy segítséget a hatóságoknak.

JEGYZETEK

1 A. Podlesny – D. C. Raskin: Effectiveness of Techniques and Psychological Measures in the Detection of Deception. *Psychophysiology*, Vol. 15. 1978, July, p. 344.

2 D. T. Lykken: Forensic uses of polygraphic interrogation. Kézirat, 1987

3 Selye János: Életünk és a stress. Budapest, 1964, 317. o.

4 Bollók Sándor: A poligráf – a szakértő szemével. *Belügyi Szemle*, 1987/6., 42. o.

5 Erdős Ágnes: A hazugság ambivalenciája. *Valóság*, 1973/1., 52–53. o.

6 H. Hollien – J. P. Köster: Stressserkennung und Lügendetektion. *Beiträge zur Phonetik und Linguistik*, 1984/10., S. 12.

7 G. H. Barland – D. C. Raskin: Detection of Deception. In: W. F. Prokasy – D. C. Raskin (eds.): *Electrodermal Activity in Psychological Research*, New York, 1973

8 M. Giesen – M. A. Rollison: Guilty Knowledge versus Innocent Associations: Effects of Trait, Anxiety and Stimulus Context on Skin Conductance. *Journal of Research in Personality*, 1980/14., p. 11.

9 D. T. Lykken: A Tremor in the Blood. Uses and Abuses of the Lie Detector, New York, 1981, p. 55.

10 S. Ja. Rozenblit: Kriminalistika kapitalisticheskikh stran. In: *Sovetskaja kriminalistika na slushbe sledstvija*. Vüp. 8. Moszkva, 1956, str. 208.

11 Ferenc Horvath: The Effect of Selected Variables on Interpretation of Polygraph Records. *Journal of Applied Psychology*, 1977/2, p. 133.

12 J. J. Furedy: Credulousness vs. Critical Police Use of the Polygraph in Criminal Investigations. *Canadian Journal of Criminology*, 1985/4.

13 Bollók Sándor: i. m. 43. o.

14 Kővári István – Gyurácz Andrea: Poligráf a joghallgatók szemével. *Belügyi Szemle*, 1988/5., 46. o.

15 W. G. Iacomo – C. J. Patrick: What Psychologists Should Know About Lie Detection. In: *Handbook of forensic psychology*, New York, 1987, p. 568.

16 Moravcsik Ernő Emil: A pszichés műveletekhez csatlakozó fizikai tünetenyekről. *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*, XLV. füzet/2., 1913, 9. o.

17 D. T. Lykken: The GSR in the detection of guilt. *Journal of Applied Psychology*, 1959/43.

18 J. E. Reid – F. E. Inbau: Truth and Deception. Baltimore, 1977, p. 42.

19 P. C. Gianelli – M. S. Captain: Legal Aspects of Obtaining Evidence by Forensic Techniques. *Journal of Forensic Sciences*, 1974/3., p. 492.

20 D. T. Lykken: i. m. 1981, 214. o.

21 D. T. Lykken: i. m. 1981, 209. o.

22 D. T. Lykken: i. m. 1981, 213. o.

23 J. E. Reid – F. E. Inbau: Uo.

24 Udo Undeutsch: Die Verwertbarkeit unwillkürlicher Ausdruckserscheinungen bei der Aussagenwürdigung. Eine Anfrage von psychologischer Seite. *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaften*. Band LXXXVII. Heft 3. S. 660. (Cleve Backster szakértői vallomása Ernest Medina ügyében.)

25 G. H. Barland – D. C. Raskin: i. m.

26 Ferenc Horvath: i. m.

27 B. Kleinmuntz – J. J. Szucko: A field study of the feasibility of polygraphic lie detection. *Nature*, Vol. 308. March. 1984

28 W. G. Iacomo – C. J. Parick: i. m.

29 D. T. Lykken: i. m. 1981, 15. o.

30 Ferenc Horvath: Detecting Deception: The Promise and Reality of Voice Stress Analysis. *Journal of Forensic Sciences*, 1982/2.

31 W. G. Iacomo – C. J. Parick: i. m. 471. o.

32 Ferenc Horvath: i. m. 1977

33 H. Achenbach: Poligraphie Pro Reo? *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1984/8., p. 350.

34 D. Lee: The Utilization of Psychological Monitoring Equipment to Analyze Blood Pressure Resulting from Verbal Stimuli to Diagnose Truth and Deception. Michigan, 1988, p. 5. (kézirat)

- 35 W. Holstein: Technik und Methodik bei Wahrheits-Tests. *Kriminalistik*, 1990/3., S. 157.
- 36 J. Ryszard: Der Lügendetektor auf dem Prüfstand. *Kriminalistik*, 1990/3.
- 37 Bollók Sándor: i. m. 45. o.
- 38 C. R. Honts – R. L. Hodes – D. C. Raskin: Effects of Physical Countermeasures on the Physiological Detection of Deception. *Journal of Applied Psychology*, 1985/1., p. 17.
- 39 C. R. Honts: Interpreting Research on Polygraph Countermeasures. *Journal of Police Science and Administration*, Vol. 15., No. 3., p. 208.
- 40 BVerfG (Vorprüfungsausschuss), Beschl. v. 18. 8. 1981-2. BvR 166/81. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1982/8., S. 375.
- 41 C. Prittwitz: Der Lügendetektor im Strafprozess. *Monatschrift für Deutsches Recht*, 1982/11., S. 891.
- 42 J. Schwabe: Rechtsprobleme des „Lügendetektors“. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1979/12., S. 576.
- 43 C. Prittwitz: i. m. 896. o.
- 44 B. Schünemann: Entformalisierung des Ermittlungsverfahrens. *Kriminalistik*, No. 3., 1990, p. 131.
- 45 J. Schwabe: i. m. 579. o.
- 46 K. Amelung: Die Einwilligung in die Beeinträchtigung eines Grundrechtsgutes. Berlin, 1981, S. 25.
- 47 K. Amelung: Anmerkungen zu BVerfG, Beschl. V. 18. 8. 1981-2 BvR 166/81. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1982/1., S. 39.
- 48 A korabeli amerikai módszerek ismeretében foglaltam el korábbi munkámban elutasító álláspontot a hazugságvizsgálattal kapcsolatban. Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Budapest, 1965, 71. o.
- 49 Erdei Árpád: Hazugságvizsgálat és igazságszolgáltatás. *Magyar Jog*, 1988/3., 217. o.
- 50 H. Walder: Grenzen der Ermittlungstätigkeit. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, Band XCV. 1983/4., S. 890.
- 51 C. Prittwitz: i. m. 889. o.
- 52 K. Peters: Eine Antwort auf Undeutsch: Die Verwertbarkeit unwillkürlicher Ausdruckserscheinungen bei der Assagewürdigung. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1975/3., S. 672.
- 53 BGHSt I, 332. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1954/11., S. 649.
- 54 K. Amelung: Die Verwendung eines Polygraphen („Lügendetektors“) als Beweismittel im Strafverfahren ist auch bei Einwilligung des Beschuldigten unzulässig. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*. 1982/1., S. 39.
- 55 P. C. Gianelli – M. S. Captain: i. m. 428. o.
- 56 W. Nardini: The Polygraph Technique: An Overview. *Journal of Police Science and Administration*, Vol. 15. No. 3., 1987, p. 245.
- 57 C. Prittwitz: i. m. 894. o.
- 58 K. Peters: i. m. 677. o.
- 59 U. Undeutsch: i. m. 659. o.
- 60 H. Achenbach: i. m. 351. o.
- 61 A. M. Larin: Poligraf i prava lichnosti v ugolovnom processe. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1981/6., s. 103.
- 62 Erdei Árpád: i. m. 214. o.
- 63 Erdei Árpád: Uo.
- 64 C. Prittwitz: i. m. 892. o.
- 65 K. Amelung: i. m. 1982, 39. o.
- 66 J. Schwabe: i. m. 579. o.
- 67 H. Achenbach: i. m. 351. o.
- 68 K. Amelung: i. m. 1982, 39. o.

- 69 Erdei Árpád: i. m. 215. o.
- 70 B. Schünemann: i. m. 150. o.
- 71 Erdei Árpád: i. m. 214. o.
- 72 Bollók Sándor: i. m. 47. o.
- 73 K. Amelung: i. m. 1982, 39. o.
- 74 U. Undeutsch: i. m. 196. o.
- 75 W. G. Iacomo – C. J. Patrick: i. m. 475. o.
- 76 Ferenc Horvath: Effect on different motivation instructions on detection of deception with the PSE and GSR. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 64., 1979
- 77 M. T. Bradley – D. Ainsworth: Alcohol and the Psychophysiological Detection of Deception. *Psychophysiology*, 1984/1.
- 78 B. Schünemann: i. m. 132. o.
- 79 A. M. Larin: i. m. 102. o.

Kép- és hangtechnikai eszközök a büntetőeljárásban

(Tóth Károly [szerk.]: Emlékkönyv dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992.)

Korunk technikájának hallatlanul gyors fejlődése hatást gyakorol egész életünkre, átalakítja munkavégzésünk feltételeit, betört magánéletünkbe, és nem hagyta érintetlenül a büntetőeljárást sem.

Egyre tökéletesebb műszaki eszközök állíthatók a bűnmegelőzés szolgálatába. Korszerű nyomozás nem képzelhető el modern közlekedési, hír- és adatátviteli vagy nyilvántartási, ügyviteli, valamint büntügyi technikai eszközök igénybevétele nélkül. A műszaki fejlődésnek köszönhetően megsokszorozódtak az igazságügyi szakértők lehetőségei, bevonult a technika a tárgyalóterembe is: hangrögzítő eszközök helyettesítik a jegyzőkönyvvezetőt, számítógépek teszik lehetővé az eligazodást a bonyolult ügyek irathalmazában vagy a hatályos jog labirintusaiban. E vívmányok azonban arra is alkalmasak, hogy „totálisan szétverjék a magánszférát”.¹

A technikai eszközök büntetőeljárásbeli alkalmazásának lehetőségeit a jogi elemzésnek ezért sokoldalúan kell vizsgálnia, ellenőrizve, hogy mi a hatásuk:

- a bizonyítási eszközök keletkezésére, rögzítésére, bizonyítási jelentőségükre és értékelésükre;
- az eljárás résztvevői személyiségéhez fűződő jogok érvényesülésére;
- az eljárás gyorsítására és határfokának emelésére.

A fényképezés

Százötven éve indult útjára a büntügyi fényképezés, mindössze három évvel azután, hogy megszületett a dagerrotípia. A párizsi sajtó már 1841-ben hírül adta, hogy a rendőrség minden őrizetést lefényképez², és még ugyanebben az évben Németországban is megkezdtek a bűnözők fényképezését.³ A magyar rendőrség 1887-ben látott hozzá a fényképnilyvántartás felállításához.⁴

A múlt században készültek az első helyszíni felvételek, a vérvonatok első mikroszkópiai fényképei, megkezdtek a boncolások és az ismeretlen holttestek fényképezését, sőt megjelentek és eredményt is hoztak először a betörésnél, majd egy bank elleni rablótámadásnál az automatikusan működésbe lépő fotocsapdák is. A századfordulóra több európai országban létrejöttek a tudományos fényképezés igazságügyi alkalmazásának feltételei, és a szakértők által készített felvételeken láthatóvá váltak az odáig láthatatlan (kiradírozott, leöntött) szövegek. Az amatőr fotózás terjedésével megjelentek az eljárásban a nem büntügyi célra készült, de bizonyítékként lefoglalt felvételek is.

Századunk első éveiben már kialakultak a büntügyi fényképezés területei:

- a büntügyi nyilvántartás céljára történő fényképezés;
- az eljárási cselekmények lefolyásának és eredményeinek rögzítése;
- a szakértői vizsgálatok módszereként és eredményük illusztrálására szolgáló fényképezés;
- a bűncselekmények megelőzését és felderítését segítő titkos fényképezés és fotocsapdák alkalmazása.

Az elmúlt másfél évszázad alatt a fényképezés lehetőségei rendkívül kiszélesedtek. A mai felvevőgépek már nem is hasonlítanak őseikre, az optikai rendszerek lehetővé teszik a mikro- és makrofényképezést, és „az események megfigyelését akár falon keresztül és nagy távolságból is. Teleobjektívvel a gépirás 100 méter távolságból is lefényképezhető.”⁵ Nagy fényérzékenységu és felbontóképességu filmek jelentek meg, a modern nagytők, nyersanyagok és előhívók segítségével magas fokú színhelyesség érhető el, az előhívás és másolás jól automatizálható. Elektronoptikai átalakító segítségével megfigyelhető és láthatatlan infravörös sugarak felhasználásával le is fényképezhető, hogy mi történik a sötétben. A fejlődés fontos eredménye, hogy a fototechnikai módszerek „a bizonyítás szempontjából lényeges rögzítőfunkciójukon túl analitikai eljárásként új információk feltárására is alkalmasakká váltak”,⁶ és új lehetőségeket teremtettek a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok számára.⁷

A jogászok korán felfigyeltek a fotooptikai eszközök alkalmazásában rejlő lehetőségekre, és immár százhuszonöt éve annak, hogy megjelent az első átfogó mű a fényképek hasznosításáról a büntetőeljárásban.⁸ Ez az idő sem volt azonban elég ahhoz, hogy az eljárásjogászok közös nevezőre jussanak a fényképek helyének meghatározásában a bizonyítási eszközök között.

A szemle tárgyáról, „ha lehetséges és szükséges”, felvételt kell készíteni [Be. 84. § (2)], „de hogyan ismerkedik majd meg a bíróság és a felek a fényképpel, arról a törvény hallgat. Biztos, hogy a fénykép, akárcsak a szemlérlől felvett jegyzőkönyv: törvényileg megengedett bizonyítási eszköz, de nem olvasható fel..., legfeljebb felmutatható, mint tárgyi bizonyíték... Ez a fénykép azonban nem tárgyi bizonyíték!”⁹ Ezzel szemben több szerző is úgy véli, hogy igenis tárgyi bizonyíték a fénykép, mivel „nem tartalmaz közvetlen gondolat tartalmat”¹⁰, ismét mások szerint pedig a „fénykép nem szemle tárgy, csak a szemle segédeszköze”.¹¹ Sokan sorolják az okmányokhoz, mivel „valamely önmagán kívül eső releváns tény ... bizonyítására használható”.¹²

Az ellentmondó nézetek azzal függnek össze, hogy a fénykép ugyanolyan Janus-arcú, mint az irat – az eljárásban különböző módon „viselkedhet”, hol dokumentatív, hol pedig tárgyi jellege kerül előtérbe. A fényképezés a bizonyíték rögzítésének kontaktusmentes módja, a származékos bizonyítási eszköz készítésekor alkalmazott optikai eljárás az eredeti nyomot – több más rögzítési módszer alkalmazásától eltérően – nem változtatja meg. Ez nagy előnyük a fotooptikai szakértői vizsgálati módszereknek is.

Az eljárásjogászok rendszerint kiemelik a fényképezés „gépies tárgyilagosságát”, a helyszín és a nyomok „hű és időálló” rögzítésének lehetőségét, de ugyanakkor aláhúzzák, hogy objektivitása és pártatlansága függ a büntügyi fényképezéstől is,¹³ a fénykép értékét befolyásolják a felvétel készítőjének „látása és szándékai” is.¹⁴

A gépiesen tárgyilagossá fénykép nem tudja igazolni saját eredetét, eljárási cselekmény jegyzőkönyvének kell tanúsítania készítésének vagy megtalálásának körülményeit. A hatósági tanúk azonban – ha nem polaroid eljárást alkalmaztak – csak később, az előhívás és másolás után, vagyis akkor írják alá a jegyzőkönyvet, amikor már nem biztos, hogy megbízhatóan tudják összehasonlítani a tárgyak eredeti állapotáról megőrzött emlékképeiket a fényképekkel.

Egyes országokban a fényképezésnek kell tanúként vagy szakértőként vallomást tennie a felvételek készítésének körülményeiről.¹⁵ Az USA több államában egyre inkább olyan gyakorlat alakul ki, hogy „fényképező készíti ugyan a felvételeket, de nem tesz vallomást azok hitelt érdemlőségéről. Bebizonyosodott, hogy a helyszínre elsőnek érkező rendőr jobban tud tanúskodni a fényképek megfelelőségéről, mint a fényképező.”¹⁶

A fényképek eljárásbeli szerepét nemcsak a bizonyítás, hanem a személyiséghez fűződő jogok szempontjából is tanulmányozni kell, különösen a magánszférába való behatolásra alkalmas technikai eszközök gyors fejlődése kapcsán.¹⁷

Az emberi kép és képmás „a személyiség megvalósításának és érvényesítésének az eszköze”.¹⁸ A személy ezzel kapcsolatos rendelkezési jogosultságát védi a polgári törvénykönyv, mikor előírja, hogy képmás nyilvánosságra hozatalához – nyilvános közzsereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges. A szabály alól kivétel tehető a hatóság engedélyével, „nyomós közérdekből vagy méltánylást igénylő magánérdekből”.

Nemkívánatos joghézagnak tekinthető, hogy a jogszabály nem határozza meg, mely bűncselekmények számítanak ebből a szempontból súlyosaknak, és miben rejlik az a „nyomós közérdek vagy méltánylást igénylő magánérdek”, amely felmentést adhat a publikáláshoz való beleegyezés kikérésének kötelezettsége alól. Ilyen lehet például, ha a rendőrség a lakosság segítségét kéri körözött személy kézre kerítéséhez, eltűnt személy felkutatásához, vagy a károsultak jelentkezését várja.

Ez vonatkozik a titkosan készített felvételekre is. Rejtett kamerák alkalmazása „önmagában – a felhasználástól, a nyilvánosságra hozataltól függetlenül is – illetéktelen behatolást jelent a személyiségi érdekkörbe...”, azonban „a nyomozó hatóság rendelkezése értelmében – súlyos bűncselekmény esetében – megengedett a rejtett fényképezés...”, és fel lehet használni a büntetőeljárásban”.¹⁹ Erre azonban törvényi felhatalmazást kellene kapnia a rendőrségnek. * Természetesen „a tolvaj, aki idegen területre akar behatolni, nem hivatkozhat arra, hogy személyiségi jogait megsértették, amikor rejtett kamerával figyelték, hozzájárulása nélkül lefényképezték...”²⁰ Arra is lehetőség van, hogy a helyiséget jogszerűen használók figyelmét megfelelő módon felhívják a fényképezés tényére. Így például egyes amerikai bankokban „kétlencsés kamera egyidejűleg és egy filmkockára veszi fel a benyújtott csekket és azt a személyt, aki benyújtotta. Ez esetben a szabadságjogok sérelméről sem igen beszélhetünk, mert a fényképezőgép-állványon nagybetűs felirat hirdeti: Az ön védelmére bizalmasan kezeli fénykép készül önről és erről az ügyletről.”²¹

A hangrögzítés

Az elektromágneses hangrögzítés történelme 1898-ban kezdődött, ekkor készítette el Poulsen dán fizikus „telegraphone” nevű készülékét, amelyben egy milliméter átmérőjű acélhuzal volt a hanghordozó. A mágneses réteggel borított hangszalagok 1935-ben jelentek meg, ezek tökéletesített válfajai vannak még ma is forgalomban.²² A hangfelvétel bizonyítási célra történő igénybevétele szempontjából kiemelkedő jelentőségű a hang analízisét és a szakértői hangazonosítást lehetővé tevő számítógépes műszerpark megjelenése.²³

A rögzített hang igen gyorsan bekerült a tárgyalóterembe: 1906-ban használták először bizonyítékként, annak igazolására, hogy egy szálloda közelében elhaladó vonat zavaró zajt okoz.²⁴

A büntetőeljárásban szerephez jutó hangszalag rendszerint verbális formába öntött információt rögzít, ebből természetesen adódik bizonyításbeli szerepének az irathoz hasonló megítélése. „A meghatározott hanggal való azonosítás szempontjából a hangfelvétel a szűkebb értelemben vett tárgyi bizonyítékkal esik egy tekintet alá, külö-

nösen akkor, ha a kérdéses személy hangját is hangszalagra veszik, összehasonlítás, azonosítás céljából. Ugyanez áll akkor is, amidőn a felvett szavakból, azok tartalmából a személy bizonyos tulajdonságára (ideg- és elmeállapotára) kell következtetni. A hangfelvétel alkalmas értelmes beszéd rögzítésére is, amikor a gondolat tartalom kinyilvánítása tekintetében az okiratokkal esik azonos elbírálás alá.”²⁵

A hangszalag a fentiekben kívül betöltheti az eljárási jegyzőkönyvezés segédeszközének, sőt esetenként a jegyzőkönyv helyettesítőjének a szerepét is. A hangfelvétel az elhangzottakat a jegyzőkönyvnél rendszerint sokkal részletesebben tartalmazza. Szerintünk csak a szemlén, bizonyítási kísérleten és egyéb nem kihallgatás jellegű eljárási cselekményen készült hangfelvétel tekinthető a jegyzőkönyv fajtájának, ugyanis a jegyzőkönyvben foglaltak mindig a jegyzőkönyv vezetőjének pszichikumán átszűrve tartalmazzák a benne foglaltakat, a vallomás hangfelvétele ezzel szemben tárgyi bizonyítékként tanúsítja a kihallgatás nyugodt körülményeit, és okiratként tartalmazza a vallomást.

A hangszalag „közvetíti a bírósághoz a hang csengését és a nyilatkozó személy beszédmódját”,²⁶ sőt a kihallgatás légkörét is, de „ha fel is hangzik a tanú hangja a tárgyaláson, a hangszalag akkor sem a tanú, a reprodukálás nem az aktív személyiség teljesítménye”.²⁷ A közvelenség és a szóbeliség elveit sértené, ha a hangszalag lejártsága helyettesítené a vallomást.

Az érintett személy hozzájárulása nélkül készült hangfelvétel felhasználása személyiségi jogsérelem. Kétséges a titkos felvételek perbeli felhasználhatósága a polgári eljárásban,²⁸ más azonban a helyzet a büntetőügyekben, különösen, ha a felvétel törvényes keretek között készült. Titkos hangrögzítésre a büntetőeljárásban elsősorban telefonlehallgatás során kerül sor. A jogállamokban a törvények pontosan szabályozzák, hogy ki, mikor, milyen bűncselekmény nyomozásánál alkalmazhat személyi jogok érvényesülését korlátozó eszközöket és módszereket, közöttük a telefonlehallgatást.

A telefonlehallgatás nemcsak a megcélzott személy, hanem családtagjai, lakótársai, esetleg munkatársai, barátai, üzletfelái, vagyis az őt hívó olyan emberek jogait is sérti, akikre a gyanúnak még halvány árnyéka sem esett, a lehallgatókészülék ugyanis nem tud szelektálni. A gyanúsított magánéletének vagy vállalkozásának sem minden titka tartozik a nyomozásra. Ha pedig a gyanú nem igazolódik be, akkor vétklen személy jogait korlátozta a hatóság.

A gyanúsítottal az eljárás minden szakaszában ismertetni kell jogait, védője is segíti azok érvényesítését, panaszt tehet a sérelmesnek talált intézkedések ellen, és végső soron bírósághoz is fordulhat jogorvoslatért. A telefonlehallgatás esetén mindez legfeljebb csak utólag lehetséges – ha egyáltalán tudomásukra hozzák az érdekeltnek, hogy milyen helyzetbe kerültek.

A legtöbb államban a büntető eljárásjogi törvénykönyv szabályozza, hogy milyen esetekben lehet telefont lehallgatni. A büntető törvénykönyv pedig bűncselekménynek nyilvánítja ezeknek a szabályoknak a megsértését. Magyarországon átmenetileg az igazságügy-miniszter engedélyezheti a lehallgatást. * Ez hosszú távon nem tartható fenn, nem válhat ugyan tömegessé a telefonok lehallgatása, de ezzel még nem igazolható az engedélyezési hatáskör ilyen fokú korlátozása. Szükség lenne viszont az alkalmazás körülményeinek törvényi meghatározására.

* Az Rtv. az engedélyezést a bíróság hatáskörébe utalta. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény azonban szűk körben fenntartotta az igazságügy-miniszter engedélyezési jogát. A büntetőeljárás törvényjavaslat megteremtí a nyomozási bíró intézményét, aki a nyomozásban jogosult az engedély megadására. – A szerk.

* Ezt a felhatalmazást adta meg az Rtv. 42. §-a, amely a kép- és hangfelvétel készítését szabályozza. – A szerk.

Edison alkotása a mai filmfelvevő és filmvetítő gépek őse (1893). A Lumiere fivérek 1895 decemberében nyitották meg Párizsban az első nyilvános mozit, és 1928-ban jelentek meg az első hangosfilmek. A technikai fejlődésnek ez az új eredménye is szerephez jutott a büntetőeljárásban.

Az első világháború befejezésének évében szerelték fel a porosz rendőrség filmlaboratóriumát. Századunk húszas éveiben a szőlősgazdák zavargásainál használta először a francia rendőrség a filmfelvételeket a szervezők személyazonosságának megállapítására. 1934-ben a Sándor király ellen Marseille-ben elkövetett merénylet nyomozásánál nagy segítséget nyújtott a filmhíradó tanulmányozása.²⁹ Korunkban a Kennedy elnök ellen elkövetett merénylettől a brüsszeli Heysel stadionban lejátszódott futballdrámáig, és azóta is majdnem minden tömegeket megmozgató eseménnyel kapcsolatos bűncselekmény nyomozásánál szerephez jutnak a filmfelvételek az elkövetők leleplezésében.

Nem sérti a személyhez fűződő jogokat filmfelvételek készítése ilyen alkalmakkor, mivel a nyilvános gyűlés „a közélet része, az állampolgár kilép a nyilvánosságra, az információk itt már nem magánéletéhez tartoznak...”, a nyilvános eseményekre „a hatóságoknak a rendezvény vagy annak vezetése által nem korlátozható belépési joguk van...”, s egyben joguk van az esemény megfigyelésére is. A fényképek készítése a megfigyelés módja, a közbiztonság fenntartását szolgálja...³⁰

Jogi irodalmunk mindig elismerte, hogy nem sért személyiségi jogokat felvételek készítése tömegrendezvényeken, amennyiben „az ábrázolás nem egyénies jellegű...”, ahol merő véletlen, ha valaki a képben felismerhetően benne ül”.³¹ Vitatott viszont, hogy az ilyen tömegfelvételekről kiemelhető-e egy-egy személy képe. A kérdés jogilag helyes megoldását kereste a Pesti Központi Kerületi Bíróság (I. P. 51655/1981. sz.) abban az ügyben, amelyben a felperes azért nyújtott be keresetet, mert hozzájárulása nélkül megjelent a fényképe egy folyóirat címlapján. A kifogásolt „Extázis” című felvételen, amely egy rockfesztiválon készült, a fiatalember barátja nyakában ülve hallgatja a zenét, szinte egész testével átvéve annak ütemét és hangulatát.

A bíróság úgy foglalt állást, hogy a nagy tömegeket vonzó nyilvános koncerten való részvétel nemcsak a zenekar vagy az énekesek, hanem a közönség számára is nyilvános közszereplést jelent, és így az ott készült felvételek nyilvánosságra hozatalához nem szükséges az érintett személy hozzájárulása.

A nyilvános közszereplés ilyen értelmezése „a törvényben meghatározott kivételes szabály meg nem engedhető kiterjesztését jelenti”.³² Közismert tény, hogy a nagy tömegrendezvényeken felvételeket készítenek a fotóriporterek, filmeznek a híradósok. Ebből kiindulva – véleményünk szerint – helyesebb megoldáshoz jutunk, ha azt vesszük alapul, hogy az ilyen rendezvényen való megjelenés egyben a résztvevőknek a felvételeken való szerepléshez adott hozzájárulását is tanúsítja.

A filmezés mint a jegyzőkönyvezés kiegészítője vagy helyettesítője nem tudott igazán elterjedni. Nehézkés volt a felvételek készítése, az előhívás és a filmek bírósági vetítése. Az amatőrök kezében is jól használható videotechnika megjelenése megváltoztatta a helyzetet. A kriminalisták hamar felismerték, hogy milyen előnyös a könnyű kezelhetőség, az előhívás szükségletlensége, a felvétel minőségének azonnali ellenőrizhetősége, valamint a kép és hang szinkronja. A helyesen felvett videofilm hitelesen adja vissza a kihallgatás atmoszféráját, teljességében mutatja be a bizonyítási kísérletet, hézagmentesen rögzíti a helyszínt. A modern videonyomatok megjelenésével lehetővé

vált az ügyirathoz fűzhető papírképek készítése is a videofilm képkockáiról. A modern készülékekbe beépített időkód-generátorok gyakorlatilag kizárják a videofelvételek nyomtalan megvágását vagy összemásolását.

A videotechnika előnyeit igyekszik az eljárásjog minél jobban kiaknázni. Nagy-Britanniában például a nemi erkölcs elleni bűncselekmények gyermekkorú tanuit és sértetteit lehetőleg nem idézik a bíróságra, a tárgyaláson inkább vallomásuk videofelvételét vetítik le.³³

Az USA számos államában a hetvenes évek eleje óta alkalmaznak „élő videokövetést” az előkészítő tárgyaláson. A letartóztatásban lévő terheltet nem vezetik elő a bíróságra, hanem a rendőrség vagy a börtön tv-szobájában foglal helyet. A vádirat ismertetése, a kizárásra vonatkozó javaslat meghallgatása, az óvadék ellenében történő szabadlábra helyezés és a tárgyalás napjának kitűzése – sőt egyes bíróságok előtt még a vádalku is – úgy történik, hogy a bíróság, az ügyész, valamint a terhelt és védője egymást látják és hallják, a kommunikációt a tv-berendezések kölcsönösen biztosítják.³⁴

Magyarországon különösen az előzetes letartóztatás elrendeléséről szóló végzés meghozatala előtt lehetne célszerű az ügyészség és a bíróság számára az őrizetben lévő terhelt video-meghallgatása.

A videotechnika felhasználásával indult útjára a digitális képfeldolgozás, amely alapvető változásokat hoz az igazságügyi szakértői tevékenységbe, a bűnügyi nyilvántartási rendszerekbe és a helyszíni szemle eredményeinek rögzítésébe.

A televízió képernyőjén megjelenő képpontok fényerősségük mért értékének megfelelően számokkal jellemezhetők (ún. világosságkód), illetőleg színes képnél minden képpont a három alapszínnek megfelelően 3 összetevőből álló színkódvektorral alakítható. Az így létrejött digitális (számokká alakított) kép csak nagy tárcapacitású és -sebességű számítógéppel dolgozható fel, hiszen a felbontás finomságától függően 1–10 millió, egyenként 6–12 számjeggyel jellemzett képpontból áll.³⁵

Ma már megoldott a kép átalakítása televíziós rendszer közbeiktatása nélkül is ún. fotodigitalizáló berendezés segítségével, sőt megjelentek a piacon olyan fényképezőgépek is, amelyek a képet nem filmre, hanem mágneslemezre rögzítik elektronikus úton. Az ilyen kép előhívás nélkül azonnal továbbítható telefonvonalon, pl. a helyszínről az ügyeletre. A lézereklemezeken mintegy 50 000 állókép tárolható, és egy másodpercen belül elérhető. Megoldhatóvá vált pl. fényképek automatikus kikeresése a bűnügyi nyilvántartásból személyleírás alapján.

A digitális képfeldolgozás tette lehetővé az ujjnyomat-nyilvántartás automatizálását. A kriminalisztikai szakértők mindig képi információkkal dolgoznak, pl. összehasonlítják a kérdéses iraton lévő kézírást a gyanúsított próbairásával. Ugyancsak képi információt dolgoz fel mikroszkópos vizsgálata során a biológus vagy a vegyész szakértő. Munkájuk számítógépes támogatása szintén csak a digitális képfeldolgozás segítségével oldható meg.

Az okmányszakértő ma még igen bonyolult fotooptikai, elektronoptikai és kémiai módszerekkel hozza létre azt a hasznos kontrasztot, ami szükséges, hogy a láthatatlan, leöntött, kivakart szöveget olvashatóvá tegye. Ilyen és ehhez hasonló képhelyreálítási és képjavítási feladatok is hatékonyan oldhatók meg digitális képfeldolgozási módszerekkel. Közülük különösen fontos a geometriai korrekció, amelynek segítségével helyreállíthatók a perspektivikus hibából vagy más okból bekövetkezett torzulások, megállapíthatóvá válnak a valóságos méretarányok, összehasonlíthatóvá tehetők az ugyanarról a tárgyról különböző szemszögből készített felvételek. Ma már elérhető

áron is beszerezhető olyan berendezések, amelyek segítségével automatizálható a helyszínen felvett fényképek alapján a helyszínrajz készítése.

A digitális képfeldolgozás igen fontos alkalmazási területe a mesterséges képalkotás (image construction). Alapja egy új művészeti ágnek – számítógépes grafikának –, megsokszorozza a tv-műsorok, reklámfilmkészítők, formatervezők lehetőségeit, automatizálhatóvá teszi nyomtatott áramkörök szerkesztését, és még számtalan más területen szolgálhatja az alkotó embert. Nem fog azonban sok örömet okozni a kriminalistáknak! A mesterséges képalkotás ugyanis lehetővé teszi a fényképek olyan tökéletes hamisítását, amelyet ma még nem lehet kimutatni.³⁰ Elterjedésével jócskán megcsappan a fénykép bizonyítási jelentősége, hiszen mindig felmerülhet az a gyanú, hogy nem a valóságot tükrözi, hanem mesterséges képalkotás terméke.

JEGYZETEK

- 1 G. Jauch: Kriminaltechnik – Hilfe oder Gefahr für den Bürger? In: Der Sachbeweis im Strafverfahren. BKA Wiesbaden, 1979, S. 87.
- 2 A. D. M. Julier: 50 Jahre Kriminaltechnik. *Kriminalistik*, 1952/22.
- 3 W. Beese: Zur Geschichte der Polizeiphotographie. *Kriminalistik*, 1964. november
- 4 Pálmai Józsefné: A bűnügyi nyilvántartások kialakulása, fejlődésük szakaszai, fejlesztési célkitűzések. In: Dávid Gábor – Pálmai Józsefné (szerk.): Múlt, jelen, jövő a kriminálinformatikában... Budapest, 1987, 8. o.
- 5 G. Jauch: i. m.
- 6 Vass Kálmán – Pusztai László – Kriston László: A krimináltechnika a felderítés és a bizonyítás szolgálatában. *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, XXIII. Budapest, 1986, 440. o.
- 7 Kriston László – Kriston Lászlóné: Fototechnikai módszerek alkalmazása a kriminalisztikában. *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, XII. Budapest, 1975
- 8 K. T. Odebrecht: Die Benutzung der Photographie für das Verfahren in Strafsachen. Berlin, 1864
- 9 Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Budapest, 1972, 138. o.
- 10 Hámori Vilmos: Tárgyi bizonyítékok a polgári perben. *Jogtudományi Közlöny*, 1970/2–3., 105. o.
- 11 E. Schmidt: Lehrkommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz, Teil II. Erläuterungen zur Strafprozessordnung. Göttingen, 1957, S. 20.
- 12 Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908, 283. o.
- 13 Pusztai László: Szemle a büntetőeljárásban. Budapest, 1977, 377. o.
- 14 Király Tibor: i. m. 65. o.
- 15 H. Pountney: Police Photography. Elsevier. Amsterdam–London–New York, 1971, p. 4.
- 16 Basic Police Photography. (Szerző nélkül.) Kodak Publication. Rochester, New York, 1964, p. 72.
- 17 Sólyom László: Polgárjog és polgári jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1984/12.
- 18 Törő Károly: Személyiségvédelem a polgári jogban. Budapest, 1979, 513. o.
- 19 Törő Károly: Az emberi személyiség védelme jogrendszerünkben. In: Katonáné Soltesz Márta (szerk.): Emberi jogok hazánkban. Budapest, 1988, 156. o.
- 20 Törő Károly: i. m. 1979, 550. o.
- 21 V. Packard: A lemeztelenített társadalom (The Naked Society). In: Feltörekvés, reklám, szexualitás Amerikában. Válogatott írások. Budapest, 1971, 314. o.
- 22 C. Koristka: Magnettonaufzeichnungen und kriminalistische Praxis. Berlin, 1968
- 23 H. Hollien: Voice Recognition. In: New Technologies and criminal Justice. 38th International Course in Criminology. Montreal, 1988, pp. 180–229.

- 24 E. F. Klauwell: Die Urkundenfälschung an Tonaufnahmen nach schweizerischem und deutschem Strafrecht. (Diss.). Basel, 1957, S. 1.
- 25 Hámori Vilmos: i. m. 108. o.
- 26 H. J. Weinmann: Das Tonband als Beweismittel im Strafprozess. (Diss.). Hamburg, 1959, S. 13.
- 27 W. Hahn: Ton- und Bildträger als Beweismittel im Strafprozess. (Diss.). München, 1964, S. 52.
- 28 Székely László: A titkos hangfelvételek perbeli felhasználhatóságáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1988/11.
- 29 A. D. M. Julier: i. m. 29. o.
- 30 H.-U. Evers: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht im öffentlichen Recht und die Aufnahme von Lichtbildern zur Überwachung von Versammlungen. In: Festschrift für Reinhardt. Köln, 1972, S. 386.
- 31 Kolosváry Bálint: Az arckép és a jog. Szeged, 1927, 9. o.
- 32 Törő Károly: i. m. 1988, 155. o.
- 33 Tackling Crime. (Szerző nélkül.) Home Office. London, 1989, p. 20.
- 34 R. Surette: Video Technology in Criminal Justice: Live Judicial Proceedings and Patrol and Surveillance. In: New Technologies and Criminal Justice. 38th International Course in Criminology, Montreal, 1988, pp. 407–422.s
- 35 Álló Géza – Hegedűs Gy. Csaba – Kelemen Dezső – Szabó József: A digitális képfeldolgozás alapproblémái. Budapest, 1989, 61. o.
- 36 F. Ritchin: In Our Own Image. The Coming Revolution in Photography. How Computer Technology is Changing Our View of the World, New York, 1990

A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium és az ügyészségek

(Magyar Jog, 1993/10.)

A törvényhozásnak vagy a kormánynak kell alárendelni az ügyészséget? A vita távolról sem új keletű. A királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. tc. parlamenti tárgyalásánál egy kivétellel minden felszólaló ellene volt az ügyészség kormányzati alárendelésének, de amikor a szavazásra került sor, a jelen lévő képviselők 54%-a adta le voksát a törvényjavaslat 5. §-ára, amely kimondta: „Az ügyészség a bíróságtól független, és közvetlenül az igazságügyi miniszternek van alárendelve.”

A parlamenti szópárbaj végére pontot tett ugyan a szavazás, de a vélemények különbségét nem számolta fel. A törvény elfogadása után is a kormánytól független ügyészség hívei maradtak olyan neves magyar jogtudósok, mint Finkey Ferenc¹, Mende-lényi László², Balogh Jenő³. A most készülő ügyészségi törvény szövegezése szempontjából is időszerű tanulságokkal jár az 1871:XXXIII. tc.-ben szereplő „alárendeltség” fogalmának értelmezése körül kialakult vita. A törvény nem határozta meg az alárendeltség tartalmát, hanem az igazságügyi minisztert hatalmazta fel arra, hogy szabályozza „a kir. ügyészség tagjainak szolgálati viszonyát egymás közt és az igazságügyi miniszter irányában”. Erről vélte Vargha Ferencz – koronaügyész-helyettes, a későbbi korona-ügyész –, hogy „egy kitöltetlen váltót kapott a kormány”.⁴ Szerinte az ilyen fontos közjogi kérdéseket nem rendeletben, hanem törvényben kell szabályozni. Az alárendeltséget „lehet egyszerűen felügyeleti jog szempontjából felfogni. Ebben az esetben az ügyészt törvényalkalmazás szempontjából a bíróval egyenlő függetlenség illeti meg; de lehet azt rablánczokkal is megtönni, mely az ügyészt megfosztja minden szabadságától s a kormánynak automaticæ működő élettelen s lélek nélküli bábjaá teszi.”⁵

A törvény szövegelemzése azt mutatta, hogy az „alárendeltség” fogalma nem tartalmazza az utasítási jogot. A 26. § ugyanis a miniszter jogát meghatározó 5. § szóhasználatát ismételve mondta ki: „a tábla területén alkalmazott összes ügyészségi tagok a főügyésznek vannak alárendelve”, de ehhez a 27. § b) pontjában hozzátette, hogy a főügyész „az alárendelt ügyészségekhez a hatáskörükbe eső ügyek tekintetében kötelező utasítást bocsát”. Ezért teszi fel Vargha Ferencz már idézett tanulmányában a szónoki kérdést: „Hát ha az alárendeltségben benne van az utasítás joga, miért emeli ki azt a főügyésznél a törvény ... Ha pedig nincs benne, miért nem emeli ki azt a miniszternél?”⁶ Ezt a nézetet még inkább alátámasztotta az 1891. évi XVII. tc. 1. §, amely nem használta az alárendeltség kifejezést, hanem így fogalmazott: „a kir. ügyészségek – ép úgy, mint a bíróságok – az igazságügyi miniszter főfelügyelete alatt működnek”. Ebből azonban még inkább lehetett olyan következtetésre jutni, hogy a főfelügyelet nem tartalmazza az utasítási jogot.

A jogértelmezési nézeteltérések azonban nem befolyásolták a gyakorlatot: a miniszterek továbbra is éltek utasításkiadási lehetőségükkel. Az ügyészség miniszteri alárendeltsége vitákkal övezetten ugyan, de több mint nyolc évtizedig tartott, és az ügyészség most küszöbön álló reformjának tervezete a folyamatosság négy évtizedes szünete után kívánja helyreállítani. Tanulságos megvizsgálni, hogy a Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium milyen szervezeti keretek között és milyen módszerekkel valósította meg főfelügyeleti jogkörét.

A magyar Igazságügyi Minisztérium az 1848-as forradalom szülötte. Előzőleg az igazságügyi igazgatás irányítása a magyar és az erdélyi kancelláriához, valamint a helytartótanácsához tartozott. Az 1848. évi III. tc.-kel létrehozott minisztérium a szabadságharc leverése után kénytelen volt majdnem két évtizedig szüneteltetni tevékenységét, és csak 1867 márciusában láthatott újra munkához.⁷ Ekkor a kormány „a helytartótanács és az udvari kancellária ügykörét, valamint a bécsi igazságügyi minisztériumnál tárgyalt magyar ügyeket szakágazatok szerint csoportosítva felosztotta a minisztériumok között. Az Igazságügyi Minisztérium ügykörébe kerültek a jogszolgáltatás szervezése, igazgatása, működése és felügyelete körébe tartozó ügyek.”⁸ A minisztérium első szervezetében hat osztály működött: I. Elnöki osztály; II. Polgári, váltó- és bányajogi osztály; III. Urbéri és büntetőjogi osztály; IV. Erdélyi osztály; V. Legislatív osztály; VI. Segédhivatal. A minisztériumnak a kormány által meghatározott „különös hatásköre” gyorsan változott, elsősorban a jogfejlődés (a törvénykezés és a közigazgatás szétválasztása, a bírósági és az ügyészi szervezet kialakítása) következtében. Átszervezést átszervezés követett, volt, amikor megszűnt a legislatív osztály, és a törvény-előkészítés feladatait átvette a miniszterelnökségen szervezett codificationalis bizottság, volt, amikor külön államiikári osztályt hoztak létre stb. Az osztályok száma az egyes átszervezések során nőtt vagy csökkent, de végül is szép lassan az eredeti kétszeresére emelkedett. 1944-ben a vezetési munkát elősegítő elnöki osztályon és két funkcionális osztályon (számvevőség és segédhivatal) kívül a következő kilenc szakmai osztály működött: I. Törvény-előkészítés; II. Családjog; III. Birtokrendezés és telekkönyv; IV. Büntetőjog; V. Gazdasági ügyek; VI. Börtönügy és fiatalkorúak; VII. Nemzetközi jog; VIII. Bírósági, közjegyzői és ügyvédi felügyelet; IX. Magánjog és közigazgatási jog.

A minisztérium ügybeosztása

Az idők folyamán változott az egyes osztályok neve és feladatköre is. Ezek jól szemmel követhetők a minisztérium újabb és újabb „ügybeosztásán”. Az igazságügyi miniszter először 1889-ben (1.480/1889. I. M. E. számú rendelet), majd 1900-ban, 1906-ban, 1910-ben, 1918-ban, 1920-ban, 1923-ban, 1926-ban, 1932-ben és végül 1943-ban szabályozta rendeletben a minisztériumi osztályok szervezetét, feladatait és államiikári felügyeletét. Ezek közül az 1932. évi az utolsó érdemi ügybeosztás, 1943-ban ugyanis csak az osztályok államiikári alárendeltsége változott. Sokféle szervezeti megoldást találtak ki. Rendszerint az újabb miniszteri kinevezéseket újabb ügybeosztás kiadása követte. Ez azzal is együtt járt, hogy a miniszter meghatározta, milyen intézkedések felülvizsgálatát tartja fenn közvetlenül a maga számára.

Témánk szempontjából ki kell emelni, hogy a sok átszervezés során egyetlen esetben sem került sor ügyészeti osztály létrehozására. A főfelügyeleti jog megvalósítása nem valamilyen erre a célra létrehozott külön részleg, hanem az egyes ügyosztályok kötelessége volt. Az 1932. évi ügybeosztás például az ügyészségek felügyeletéhez kapcsolódóan az egyes ügyosztályok részére a következő feladatokat jelölte meg:

Elnöki osztály

Az igazságügyi alkalmazottak kinevezése, áthelyezése. Ügyészeti megbízottak és állandó helyetteseik kirendelése. Az igazságügyi alkalmazottak személyi táblázatai-

nak és összlétszámának (rangsorának) vezetése; illetményük utalványozása és megszüntetése; végellátásuk; részükre fizetési előleg engedélyezése; fegyelmi ügyek nyilvántartása és egyéb személyi ügyek, kivéve a más ügyosztályok ügykörébe utalt személyi ügyeket. A kir. ügyészeknek a közigazgatási bizottságba kinevezése. Kitiűntések. Az igazságügyi költségvetés szerkesztése. A kir. ügyészeti hivatali állások rendszerezése és megszüntetése a IV. ügyosztállyal egyetértésben. Az igazságügyi tárca költségvetési fedezetének igénylésével kapcsolatos ügyek, valamint az ellátmányok ügyei. Az ügyészségek könyvtáralapjának megállapítása, utalványozása és kezelésének ellenőrzése.

I. Törvény-előkészítő osztály

Az igazságügyi törvények előkészítése. Közreműködés a más ügyosztály ügykörébe utalt jogszabálytervezetek előkészítésében. Az igazságügyi törvények hatásának figyelemmel kísérése a jogalkotás szempontjából. Az igazságügyi hatóságoknak a törvények hiányaira és a jogalkotásra vonatkozóan tett jelentései. A jogegység biztosítása végett szükséges igazgatási intézkedések.

II. Magánjogi osztály

Igazságügyi célú alapítványok ügyei.

III. Birtokrendezési és telekkönyvi osztály

IV. Büntetőjogi osztály

A büntetőtörvénykezéssel kapcsolatos igazgatási ügyek elintézése és szükség esetén a jogegység érdekében perorvoslat kezdeményezése. Büntetőjogi vélemények. A közérdeket érintő nagyobb jelentőségű bűncselekmények miatt indított bűnügyek nyilvántartása. A kir. ügyészségek ügyviteli és ügykezelési szabályainak megállapítása az I. és VIII. ügyosztállyal egyetértve. A főfelügyelet gyakorlása a kir. ügyészségek ügyvitelére, ügykezelésére és személyzete felett. A kir. ügyészek és ügyészeti alkalmazottak ellen emelt büntetőfegyelmi és egyéb panaszok elintézése, amennyiben nem vonatkoznak a nemzetközi jog alkalmazására (VII. ügyosztály). Közreműködés a kir. ügyészeti hivatali állások rendszerezésében és megszüntetésében (elnöki osztály). A kir. ügyészségek szervezésére, felállításukra, megszüntetésükre vonatkozó intézkedések, a VIII. ügyosztállyal és az elnöki osztállyal egyetértve. A felhatalmazás megadása rágalmozás és becsületsértés esetében. A kir. ügyészségek személyzetének szabadságolási ügyei, kivéve a fogházi személyzet szabadságolási ügyeit. A kir. ügyészségek személyzete számára jutalom és segély engedélyezése. Több kir. főügyészség közt vagy több kir. főügyészség területéhez tartozó kir. ügyészségek közt felmerülő illetékességi összeütközés eldöntése.

V. Gazdasági osztály

Ügyészségek elhelyezése. E célból ingatlanok megvétele, épület kibérlése, új építkezések, épületek bővítése, átalakítások, épületfenntartási és egyéb ezzel kapcsolatos munkálatok. Az új építkezéssel kapcsolatos első felszerelések. A fentebb felsorolt célokra szolgáló

költségvetési hitelek felett való rendelkezés. Az ügyészségek vezetőinek kezelése alatt álló ingatlanrészek hasznosítása. Az igazságügyi intézmények munka- és fuvarszközei feletti rendelkezés. Az igazságügyi altisztek és szolgák ruhailletményeinek ügyei.

VI. Börtönügyi és fiataikorúak ügyeit intéző osztály

A bűnügyi múzeumok ügyei. A fiataikorúak visszaesésének és általában erkölcsi romlásának megakadályozására irányuló feladatok.

VII. Nemzetközi jogi osztály

Igazságügyi vonatkozású nemzetközi szerződések, egyezmények, nyilatkozatok és egyéb nemzetközi megállapodások előkészítése és végrehajtása tárgyában intézkedés. Igazságügyi vonatkozású nemzetközi kongresszusok és értekezletek. A hazai igazságügyi hatóságok és a külföldi igazságügyi hatóságok érintkezésének közvetítése. Hazai igazságügyi hatóságok és közegek ellen nem Magyarországon tartózkodó felek részéről emelt olyan panaszok, amelyek a nemzetközi jog alkalmazására vonatkoznak. Büntetések kiadása és átszállítása, valamint az ezzel kapcsolatos ügyek. Büntetőlapok kicserélésének közvetítése.

VIII. Bírósági, kir. közjegyzői és ügyvédi felügyeleti osztály

Igazságügyi alkalmazottaknak a kir. Igazságügyi Minisztérium utalványozása alá tartozó illetményeire vezetett végrehajtások folytán szükséges intézkedések. Igazságügyi alkalmazottak hivatali működéséből folyó kártérítési kérdések. A jogvédő egyesületek felett a felügyelet gyakorlása. Igazságügyi statisztika. A jogegység biztosítása végett szükséges igazgatási intézkedések. Az Igazságügyi Minisztérium működéséről szóló évi jelentés szerkesztése a többi ügyosztálytól szerzett adatok felhasználásával. Közreműködés az Igazságügyi Minisztérium részéről kiadott sajtótermékek szerkesztésében, és az ilyen művek előállításával kapcsolatos intézkedések. A kir. ügyészségek használatára szolgáló iratminták és egyéb nyomtatványok rendszeresítése.

Az ügybeosztások azt mutatják, hogy az ügyészség főfelügyeletéhez közvetlenül vagy közvetve tartozó feladatok szervesen kapcsolódtak a minisztérium feladatrendszeréhez. Különösen jól illeszkedtek az anyagi-pénzügyi jellegű intézkedések, hiszen ezek egységes rendszerben valósultak meg a bíróságok és az ügyészségek részére (ugyanolyan illetménykategóriák, azonos elhelyezés stb.). Egyedül a III. ügyosztálynak nem voltak az ügyészi munkához kapcsolódó feladatai.

A létszám

A minisztérium évi beszámolója sok rétegű jogszabály-alkotási, szervezési és igazgatási tevékenységet tükröznek. Ehhez viszonylag szerénynek tekinthető a tisztviselők létszáma, különösen az első években. A létszám emelésének a költségvetés szabott szigorú korlátot, de a T. Ház kiskapuról is gondoskodott. Az 1899. évi XLVIII. tc. öt év időtartamra felhatalmazta az igazságügyi minisztert „ama teendők ellátására, amelyek a kir. bíróságok és ügyészségek ügyvitelének megvizsgálására, a bírói és ügyészi szervezetre, vélemények adására, törvényjavaslatok előkészítésére és törvények végrehajtására

nak szabályozására vonatkoznak vagy mindezekkel összefüggnek”, ideiglenesen alkalmazhasson ítélőbírákat és ügyészeket. Ezek a személyek minisztériumi alkalmazásuk idején bírói, illetőleg ügyészi teendőket nem végezhettek. A huzamosabb ideig a minisztériumban foglalkoztatott bíró vagy ügyész eredeti szolgálati helyén számfeletti bírót vagy ügyészt lehetett kinevezni. Az öt évre szóló törvény lejártakor már 30 „ideiglenesen alkalmazott” bíró és ügyész tevékenykedett a minisztériumban.

A parlament ötvenként újabb és újabb törvénnyel hatalmazta fel a minisztert a bírák, ügyészek és bírósági hivatalnokok berendelésére (legutóbb 1940. évi XXXVI. tc.). Lassanként a berendelték száma meghaladta a rendszeresített állományt. 1917-ben például már 52 rendszerezett tisztviselőre 53 berendelt, 1944-ben pedig 60 rendszeresítettre 70 berendelt jutott. A minisztériumban ideiglenesen alkalmazott bírák és ügyészek magas beosztásokat is betöltöttek, így például a büntetőjogi osztály vezetője hosszabb ideig Timkó Zoltán koronaügyész-helyettes volt. A berendelésnek ez a rendszere nemcsak a létszámgondok megoldását segítette, hanem hozzájárult a főfelügyeleti munka szakszerűségének emeléséhez is.

Az Igazságügyi Minisztérium rendszeresített és berendelt tisztviselői összlétszáma⁹

Év	Ügyosztályok	Számvevőség	Segédhivatal
1867	45	—	4
1873	50	46	38
1891	48	44	18
1917	105	99	50
1937	86	81	86
1944	130	157	149

Az ügyészség kialakulása

Magyarországon a XVI. század második felében, sőt még inkább a XVII. században alakul ki „az a felfogás, hogy oly jogsértő cselekmények megtorlását, melyek a köz érdekeit sértik, nem lehet függővé tenni a sértett magatartásától, hanem a jogsértőt ettől függetlenül hatósági személynek kell perbe fognia”.¹⁰ Ennek a hatósági személynek a feladatát a kir. ügyészség megalakulása előtt a vármegyék és a szabad királyi városok törvényhatósági tisztviselői és 1848 előtt részben az uradalmi ügyészek látták el.

A tisztviselő ügyész a magisztrátus, vagyis a törvényszék tagja volt, sok esetben ő vezette a vizsgálatot, sőt ügyvédi és ezen belül védői gyakorlatot is folytatott, képviselte a megyét magánjogi perekben, örködött az „illedelem” felett, mint vádló a bíróságtól nem volt független. „A vádolás legtöbb esetben »közhatározat erejével« pensemként adatott fel neki, s köteles volt azt meggyőződése ellenére is keresztülvinni... Egyáltalában pedig egész működésében csupán a külszerű formának, a látszatnak szolgált.”¹¹

A szabadságharc leverése után a Bach-korszak elnyomó rendszere sürgősen hozzáfogott a számára megbízható igazságügyi szervezet kialakításához.¹²

Az 1850-ben kiadott „Ideiglenes rendelet a fenytő bíróságok illetősége és a büntető eljárás tárgyában” kimondta (25. §) „Az első osztályú járási bíróságoknál és a megyei törvényszékeknél az eddigi tisztviselő ügyészek helyébe az állodalmi ügyészek foglalkoznak lépni.”¹³ A bíróságtól független, hierarchikusan felépített császári és királyi ügyészi szervezetet közvetlenül az igazságügyi miniszternek rendelték alá. Egyre több olyan ügyészt neveztek ki, aki az osztrák tartományokból telepített át.

Az ideiglenes szabályozást csak 1854-ben váltotta fel az ügyészség belső berendezkedéséről és ügyrendjéről szóló 1854. augusztus 3-i igazságügyi miniszteri rendelet.¹⁴

Mind a véglegesnek szánt jogszabály, mind pedig az alapján kiépített ügyészi szervezet kérészetének bizonyult. A Birodalom engedményekre kényszerült. A meg egyezést készítette elő az Októberi Diplomával, amely felszámolta a Magyarország-ra kényszerített osztrák eljárást. Helyébe nem korszerű bírósági és ügyészségi szervezet lépett, hanem a megyék újraélesztették az igazságszolgáltatás régi rendszerét. Kozma Sándor veretes szavaival: „Midőn 1860-ban az osztrák intézmények nálunk halomra döntettek, hogy a restitio azzal is teljesebb legyen – visszakívánoztunk ősi igazságszolgáltatásunk emlékezetben kedves forrásaihoz. Ámde nem találtunk többé enyhet ott, ahol azt kegyeletünk kereste, legkevésbé pedig a büntetőjog területén.”¹⁵

Az idő megérlelte a változást. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválás-tása (1869. évi IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról) szükségessé tette az ügyészség létrehozását. Ennek az igénynek tett eleget az 1871. évi XXXIII. tc. megalkotása. Elfogadásának napját tekintjük ügyészségünk születésnapjának. A törvény 2. §-a szerint a kir. ügyészséghez tartoznak:

- a) a koronaügyész, ki a kir. kúria mellé;
- b) a kir. főügyészek, kik a kir. táblák mellé;
- c) a kir. ügyészek, kik az első folyamodású törvényszékek mellé neveztetnek; végre
- d) a koronaügyészi és kir. főügyészi helyettesek s a kir. alügyészek.

Az ügyészségi törvény megelőzte a szervezési lehetőségeket, a vádhatóságot a törvénykezési szervezet mellé telepítette, de az első folyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. tc. még nem kerülhetett végrehajtásra. Az 1871. évi XXXIII. tc. összekötötte a két törvényt, mikor a 29. §-ban kimondta: „ezen törvény az első folyamodású bíróságok rendezését tárgyzó törvénnyel együtt lép hatályba”. A korona-ügyészség felállítására pedig csak 1900-ban került sor.

Az ügyészség szervezete és létszáma

A bíróságok szervezetét és annak módosulásait a későbbiekben is pontosan követték az ügyészség tagozódásának változásai, azzal a lényeges különbséggel, hogy míg a kúria mellett működött a koronaügyészség, az ítélőtáblák mellett a főügyészségek, a törvényszékek mellett az ügyészségek, addig a járásbíróságoknak megfelelő szintű ügyészséget nem állítottak fel, a hatáskörükbe utalt ügyekben a közvád képviseletében ügyészségi megbízottak jártak el (4.700/1899. I. M. E. számú rendelet). 1871-ben két ítélőtábla (Budapest, Marosvásárhely), 102 törvényszék és 360 járásbíróság volt Magyarországon. A kir. ítélőtáblák és kir. ügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. tc. az ítélőtáblák és főügyészségek számát 11-ben állapította meg (Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárada, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár). Ugyanakkor a törvényszékek száma órára csökkent, a járásbíróságoké pedig 382-re emelkedett. A trianoni Magyarországon öt ítélőtábla (Budapest, Szeged, Debrecen, Győr, Pécs), 24 törvényszék és 144 járásbíróság működött. A korona-ügyészség létszáma 1900-ban öt fő volt (egy koronaügyész és négy koronaügyész-helyettes), ez a szám lassan emelkedett, és 1925-re elérte a kilenc főt, majd csökkent, és 1935-re visszaállt az induló ötfős szintre.

A kir. főügyészségek létszáma az első világháború előtti években 25-27 körül mozgott, majd a két világháború között 20-22 főre esett vissza. A kir. ügyészségek létszá-

ma 200-220 fő volt az első világháború előtt, majd 150-160 főre csökkent a trianoni Magyarországon. Az ügyészségi megbízottak száma 1904-ben 435 fő volt (későbbi adatot nem találtam). Kirendelésük a miniszter jogkörébe tartozott. Köztisztviselő vagy gyakorló ügyvéd és ügyészségre beosztott joggyakornok vagy aljegyző is lehetett ügyészségi megbízott. Munkájukért nem fizetés, hanem esetenkénti díjazás járt (1897. évi XXXIV. tc. 9–14. §).

A főfelügyelet és megvalósításának módszerei

A felügyeleti jogkör

A felügyeleti jogkört részletesen szabályozta az 1891. évi XVII. tc., amely leszögezte, hogy a kir. ügyészségek az igazságügyi miniszter főfelügyelete alatt állanak. „A főfelügyelet a felügyelet körébe tartozó minden intézkedés közvetlen megtételének jogát is magában foglalja. Az igazságügyi miniszter ezen jogkörébe eső teendők végzésével, egyes esetekben a vezetése és felügyelete alatt állók sorából vett kiküldötteket bízhat meg.” A főügyész felügyelete kiterjedt a vezetése alatt álló kir. főügyészség kerületébe tartozó ügyészségekre is, felügyeleti joga körében közvetlenül intézkedhetett, de ebben a hatáskörében is az igazságügyi miniszter vezetése és ellenőrzése alatt állott. A törvény 4. §-a szerint a felügyeleti jog köréhez tartoznak különösen: 1. örködés az ügyvitel szabályszerűségére, az alkalmazottak hivatalos működésére és arra; hogy magaviseletük hivatali állásuknak megfelelő legyen; 2. megvizsgálása szabálytalan vagy késedelmes ügyvitel miatt tett panaszoknak; 3. intézkedés a tapasztalt rendetlenség, késedelmeskedés és visszaélés megszüntetése, valamint azok megtorlása iránt. A törvény által meghatározott felügyeleti teendők körét az igazságügyi miniszter 4.600/1899. I. M. E. számú rendeletének 87. §-a kiegészítette. E szerint a törvényben felsorolotakon felül „a felügyeleti hatóság feladatahoz tartozik oda hatni, hogy a közzolgálat, a hivatali személyzet közötti egyetértés, kölcsönös támogatás és a hivatalos fegyelem követelményeinek szigorú teljesítése által megkönnyíttessék és előmozdíttassék; valamint feladatahoz tartozik ellenőrizni, hogy a királyi ügyészséghez beosztott aljegyzőknek és joggyakornokoknak gyakorlati kiképzetése többoldalú és alapos legyen, végre köteles a hivatali személyzet egyes tagjainak képzettségét és tevékenységét figyelemmel kísérni és az erre vonatkozó adatokat gyűjteni”. Kialakult az igazságügyi Minisztériumban a felügyeleti vizsgálatok rendszere.

A főügyészek eleinte évenként, majd 1910-től (24.600/1910. I. M. E. számú rendelet) két évenként voltak kötelesek az ügyészségeken helyszíni hivatalvizsgálatot tartatni. A hivatalos eljárás során tapasztaltak alapján a felügyeleti hatóság sokféle intézkedést tehetett. Kezdvé attól, hogy kifejezte az elismerését az egyes alkalmazottak vagy az egész ügyészség irányában a kötelesség pontos és buzgó teljesítéséért, folytatva azzal, hogy „oktató figyelmeztetést” vagy szóbeli megintést alkalmazott, s végső esetben fegyelmi eljárást kezdeményezett.

Személyügyi jogkör

A minisztérium főhatósági jogkörének legfontosabb elemét – mai szóhasználatlaltól élve: a személyügyi hatáskört – már az 1871. évi XXXIII. tc. is tartalmazta. Kimondta ugyanis, hogy az ügyészség tagjait „az igazságügyi miniszter ellenjegyzése mellett” a király, a segédszemélyzetet az igazságügyi miniszter, a kezelő személyzetet pedig a főügyész

nevezi ki. Az 1920. évi I. tc. az államfői kinevezési jogkört a kormányzóra ruházta. Az 1871. évi XXXIII. tc. felhatalmazta ugyan a minisztert az ügyészi megbízatás megvonására, de azt is előírta, hogy ez esetben „az illető ügyészségi tag, rangjának és fizetésének megtartása mellett azon törvényszék bírának sorába lép át, amely mellé rendelve volt...” Az 1890. évi XXV. tc. a miniszter hatáskörébe utalta az ügyészségek létszámának meghatározását, azzal, hogy „a kir. főügyészek és főügyészi helyettesek külön-külön országos összlétszámba foglalandók”. A hivatali állások betöltése – a koronaügyész és helyettesei, valamint a főügyészek és helyettesei tisztségének kivételével – rendszerint pályázat útján történt. A pályázat kiírását a miniszter engedélyezte. A kinevezésre lehetőleg „hármassal” kellett tenni, felterjesztésénél a hivatal főnöke jellemzést adott a jelölt mindazon tulajdonságairól, amelyek „az ügyészi hivatás gyakorlatában különösen szükségesek, előnyösek vagy hátrányosak [...] különösen megemlítendő a jelentésben az, aki a pályázati iratokból ki nem tűnő, de a javaslattevő előtt ismeretes valamely fogyatkozása miatt látszik alkalmatlannak a kért állásra” (4.600/1899. I. M. E. számú rendelet 8. §). Így tehát annak ellenére, hogy a kinevezési jogkör az uralkodó kezében összpontosult, a valóságban a felvétel kérdése már az ügyészség vagy a főügyészség vezetői szintjén eldőlt.

A miniszternek joga volt – a koronaügyész kivételével – minden ügyészt más, de azonos szintű állásra áthelyezni (1891. évi XVII. tc. 53. §). Ezt különösen sérelmezte Vargha Ferencz, aki az 1876. évi elavult, zsarnoki cselédtörvényt idézve fakadt ki: „Még a cselédet sem lehet akarata s megkérdezése nélkül más községbe hurcolni: de a kormánynak joga van az ügyészség bármelyik érdemes tagját meghallgatása nélkül bárhova áthelyezni vagy ügyészi állásától megfosztani.”¹⁶

Fegyelmi jogkör

A fegyelmi jogkört az 1871. évi VIII. tc. és az 1891. évi XVII. tc. határozta meg. Igazgatási jogkörben csak „csekélyebb rendtelenségek” voltak megtorolhatók. Ilyen esetben a kir. főügyész hivatalosan meginthette a fegyelmi vétség elkövetőjét. A felettes felügyeleti hatóság – adott esetben a miniszter – rendbírságot is kiszabhatott a szolgálati köteleességek „fegyelmi vétségnek nem tekinthető” rendtelenséggel, mulasztással vagy késedelemmel történő megszegése esetén (1891. évi XVII. tc. 14. §).

Minden egyéb vétség felett a fegyelmi bíróság ítél. A megintett személy is folyamodhatott orvoslásért a fegyelmi bírósághoz. A fegyelmi vétséget elkövető személy – beosztásától függően – különböző szintű fegyelmi bíróság előtt felelt. A kir. törvényszéken szervezett fegyelmi bíróság a törvényszék elnökeiből vagy helyetteséből és két ítélőbíróból állt. A kir. táblán az elnökkel együtt öt bírósági tag volt a fegyelmi bíróság tagja. A táblák mellett alkalmazott kir. ügyészek és helyetteseik felett a fegyelmi bírósági hatáskört a hététagú kir. legfőbb ítélőszék gyakorolta.

A kúrián kilenc tagú fellebbviteli tanács működött, az elnöki tisztséget a semmítőszék elnöke vagy alelnöke látta el, négy-négy tagot pedig a semmítőszék és a legfőbb ítélőszék delegált. A koronaügyész felett külön fegyelmi bíróság gyakorolta a fegyelmi hatáskört. Ennek elnöke a felsőház elnöke vagy alelnöke volt, a 36 rendes és 12 póttag felét a felsőház „önkebeléből” választotta, másik fele pedig a „m. kir. Curia alelnökeiből és tagjaiból alakítatik, kineveztetésük sorrendje szerint”. A közbírói teendőket a fegyelmi bíróság mellett az azonos szinten működő ügyész látta el.

Jelentéstételi kötelezettség

A vezetés információellátását igen széles körű jelentéstételi kötelezettség biztosította. A koronaügyész és a főügyészek az igazságügyi miniszterhez, az ügyészek pedig a főügyészhez küldték meg jelentéseiket. Minden olyan ügyről, amely valamilyen intézkedést igényelt, külön jelentést kellett felterjeszteni. A koronaügyész tapasztalatairól minden év végén tett jelentést a miniszternek, ezenkívül esetről esetre írt jelentést: „ha valamely bűnvádi vagy fegyelmi ügyben szerzett tudomása alapján a közbírnoknak helyes képvisellete szempontjából” valamilyen intézkedést tartott szükségesnek. A koronaügyész kevésbé jelentős észrevételeiről nem a minisztert, hanem az illetékes főügyészt értesítette.

Külön rendeletek, illetőleg időnként adott utasítások határozták meg, hogy milyen természetű bűnügyekben volt köteles a főügyész a miniszternek jelentést tenni. A főügyész ugyancsak elrendelhetette, hogy a kerületében működő ügyészek fontosabb ügyekről vagy az ügyek bizonyos csoportjairól esetről esetre, illetőleg időszakonként jelentést tegyenek. A rendőrhatalom mulasztása vagy késedelmes, szabálytalan eljárása miatt a felügyeleti hatóságot kellett megkeresni, de szükség esetén a főügyésznek az igazságügyi miniszter intézkedését kellett kérnie. Jelentést kellett tennie a miniszternek minden fegyelmi ügyről, még a hivatalos megintésről is. Külön-külön kellett jelentést küldeni a határozat meghozataláról és jogerőre emelkedéséről.

Elhúzódozó fegyelmi eljárás esetén az eljárás megindulása után három hónappal, azután pedig havonként kellett az ügy állásáról és az érdemleges intézkedést gátló akadályokról szóló jelentést felterjeszteni. Jelenteni kellett azt is, ha az ügyészségi megbízottak olyan magatartást tanúsítottak, amely „akár az állam érdekeivel, akár az általuk végzett közfunkciónak jelentőségével és az általuk betöltött állásnak tekintélyével össze nem egyeztethető”.

Ügyforgalmi és tevékenységi kimutatást terjesztettek a koronaügyész és a főügyészségek a miniszter elé minden év február végéig. Jelenteniük kellett azt is, ha a koronaügyész vagy a főügyész székhelyét három napnál hosszabb időre elhagyta.

Utasítások és rendeletek

A minisztériumhoz beérkező jelentések lehetőséget teremtettek mind a fontosabb ügyekben való beavatkozáshoz, mind pedig az általános, szervezési vagy büntetőpolitikai intézkedések kidolgozásához. Rendeletek kiadása volt a miniszteri irányítás fő eszköze. A kir. főügyésznek is joga volt rendeletet kiadni a kerületében működő ügyészek részére.

A miniszteri rendeletek kisebb része büntetőpolitikai és jogegységi útmutatásokat tartalmazott, nagyobb hányaduk pedig szervezési, ügyviteli és pénzügyi kérdésekkel foglalkozott.

Büntetőpolitikai és jogegységi rendeletek

„A kir. igazságügyi miniszternek 2.100/1900. I. M. E. sz. körirata, a kir. főügyészekhez a bűnvádi perrendtartás alkalmazásánál szem előtt tartandó irányadó elvek közlése tárgyában” – ez volt a címe a tárgyalta korszak legjelentősebb büntetőpolitikai jellegű miniszteri rendelkezésének.

A tizenhárom fejezetből álló terjedelmes körirat főbb irányelvei a következők voltak:

„A bűnvádi perrendtartás az ügyészséget a felek között említi, és mint ügyfelet szembeállítja a terhelttel, de az ügyészeknek ezentúl is mind a nyomozás, mind a bírói eljárás alatt, minden egyoldalúságtól menten, nem csupán a vád érdekeit kell szemük előtt tartaniok, hanem az anyagi igazság érvényre emelésére, és ehhez képest arra kell törekedniök, hogy a valódi tényállás minden oldalról fel legyen derítve és meg legyen állapítva minden olyan körülmény, melytől a bűnösség kérdésének lelkiismeretes eldöntése, valamint esetleg a bűnösség mértékének igazságos megállapítása függ.”

Az ügyész feladata a nyomozást elrendelni, a szükséges nyomozási cselekményeket indítványozni, az általa elrendelt nyomozást irányítani, ellenőrizni, annak befejezését vagy megszüntetését elrendelni, ha törvényes alapot lát, akkor vádat emelni, illetőleg a közvádat elejteni vagy megváltoztatni. A feljelentés felett tehát döntőleg nem a bíróság, hanem az ügyészség határoz.

A törvényhozó „a közvád emelése kérdésében a határozást csaknem korlátlanul” az ügyészekre bízta, mégsem szabad a közvád emelését tetszésük szerint, önkényesen mellőzni, ahol arra törvényes alap van, „kellő eréllyel, gyorsasággal és igazságszeretettel” járjanak el a vád képviselőjében. A szükségtelen eljárást, üres formalizmust el kell kerülni. A felesleges nyomozásokat mellőzni kell, el kell rendelni a terjengővé váló nyomozások befejezését.

A nagyon bonyolult ügyekben az összefüggő cselekmények miatt ne együttesen, hanem elkülönítve emeljenek vádat. Kerülni kell az olyan eljárást, amely az ügyészség meggyőződése szerint eredménytelen lesz. A nyomozás célja a vádemelés kérdésében való tájékozódás, ezért nem kell nyomozást elrendelni, ha a vád emeléséhez szükséges bizonyító anyag az ügyészség rendelkezésére áll vagy ha céltalan, mivel a bűnvádi eljárás sikeréhez szükséges bizonyítékok meg nem szerezhetők.

Az ügyészség tagjainak „a nyomozás irányítása és teljesítése körül sem szabad kizárólag a vád érdekeit szemük előtt tartaniok, hanem arra kell törekedniök, hogy az ügy állását minden oldalról, különösen a védelem szempontjából is megvilágítsák”.

A körirat legnyomatékosabban figyelmébe ajánlotta az ügyészség tagjainak, hogy „perorvoslással csak komoly szükség esetében és nevezetesen csak akkor éljenek, ha a hozott határozatot a törvénnyel meg nem egyezőknek vélik, vagy ha annak helyessége iránt alapos kétségük van. A büntetés súlyosbítása végett csak felülnő aránytalanság esetében éljenek perorvoslással.” A fellebbviteli tárgyalásokat az ügyészség vezetője arra is használja ki, hogy az ügyészségi megbízottak közzvándlói működését ellenőrizze, és meggyőződést szerezzen eljárásuk lelkiismeretessége felől.

Büntetőpolitikai útmutatást tartalmazott a 4.536/1906. I. M. E. számú rendelet Az általános képviselő-választási bűncselekmények büntetőjogi megtorlása tárgyában. A miniszter felhívta az ügyészségek vezetőit, hogy az ilyen ügyekben érélyesen járjanak el, ügyeljenek az ügyek késedelem nélküli vitelére, az eljárás fontosabb mozzanatairól tegyenek jelentést.

A 67.851/1913. I. M. számú rendelet meghatározta azokat az irányelveket, amelyeket a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi tc. alkalmazása körül az ügyészségeknek szem előtt kell tartaniok.

A büntetőpolitikai jellegű miniszteri útmutatásoknak – függetlenül attól, hogy rendelet vagy körirat formájában jelentek meg – volt egy figyelemre méltó közös stilisztikai vonásuk: mindig ajánlás, figyelemfelhívás és sohasem utasítás jelleget viseltek.

A bűnvádi perrendtartás alkalmazásáról a kir. főügyészhez címzett körirat bevezetőjében például a miniszter – miután kifejtette, hogy az új törvény a kir. ügyészséget

több irányban új perjogi hatáskörrel ruházta fel – az „irányadó elvek” kiadását így indokolta: „Meg vagyok ugyan győződve, hogy a kir. ügyészség tagjai a törvényhozás által a magyar közzvándlói hatóság irányában tanúsított ezen bizalomnak teendők odaadó, lelkiismeretes és pártatlan teljesítésével meg fognak felelni, mindamellett szükségesnek tartom, hogy a következő irányelveket Méltóságodnak és Méltóságod útján a felügyelete alatt álló kir. ügyészség tagjainak figyelmébe ajánljam s a kir. ügyészség tagjait azoknak követésére felhívjam.”

A joggyakorlat egységessége érdekében kiadott rendeletek jellegéről a két alábbi példából lehet következtetni. A 7.809/1911. I. M. számú rendelet felhívta az ügyészek figyelmét, hogy a fegyveres erők tagjai közhivatalnoknak tekintendők, s így a katonaegységek sérelmére hivatali köteleességeikre vonatkozólag elkövetett rágalmozás megtorlása céljából hivatalból van helye büntetőeljárásnak. Az 55/1911. I. M. számú rendelet az egyöntetű gyakorlat biztosítása céljából úgy értelmezte az eljárásjogi szabályokat, hogy az ügyész a nyomozást minden esetben megszüntetheti akkor, ha a beszámítást kizáró, illetve büntethetőséget megszüntető ok a nyomozás adataiból kétséget kizáró módon megállapítható.

Szervezési, ügyviteli és számviteli rendelkezések

A közzvándlói munka szervezését alapvetően két rendelkezés szabályozta: a 4.600/1899. I. M. E. számú rendelet mellékleteként kiadott Utasítás a kir. ügyészség számára (Ügyészségi utasítás) és a 4.700/1899. I. M. E. számú Utasítás az ügyészségi megbízottak számára.

A 167 szakaszból álló Ügyészségi utasítás részletesen szabályozta a szolgálati viszonyokat, a belölük folyó köteleességeket, jogokat és kedvezményeket, az ügyészség működési körét, a hivatal vezetésével járó teendőket, a felügyeleti hatóságokat és intézkedéseket, valamint az ügyvitel rendjét.

Az ügyészségi megbízotti utasítás szabta meg, hogy kik tölthetnek be ilyen hivatali és mik a köteleességeik. Az 1.400/1913. I. M. számú rendelet pedig meghatározta a bűnügyi képviselőnek azokat az eseteit, amelyek az ügyészségi megbízott állásával nem férnek össze.

Először a 15.637/1899. I. M. E. számú rendelet szabályozta a kir. ügyészségek és a rendőri hatóságok és közegek érintkezési módját. A rendelet 3. §-a kimondta, hogy az ügyészség nyomozati ügyekben utasítja a rendőri hatóságokat és közegeket. A kapcsolat több részletére vissza-visszatértek az utóbb kiadott rendeletek is. A 17.167/1909. I. M. számú rendelet felhatalmazta az ügyészeket, hogy a bűnügyi nyomozási ügyek megbeszélése végett a járási tisztí értekezleteken megjelenjenek. A 22.887/1910. I. M. számú rendelet pedig megengedte a kir. ügyésznek, hogy a bűnügyi nyomozás fennakadása esetében a megfelelő közzvetlen ellenőrzés és irányítás végett, ha erre szükség van, személyesen is megjelenjen a hatóságnál.

Az ügyészség a nyomozás ellenőrzése során „magához kívánta vagy a rendőri hatóságnál rövid úton megtekinthette az ügy iratait”. Az ügyész élő szóval vagy rövid átiratban kereste meg a rendőri hatóságot, hogy „a nyomozást miképp folytassa, vagy jövőre miképp teljesítse”.

Sürgős szükség esetén az ügyészségnek joga volt közzvetlenül is megkeresni és utasítani egyes nyomozó cselekmények teljesítése végett a rendőri hatóság nyomozás teljesítésével megbízott tagját. Az ügyészség köteles volt jelenteni a főügyészségnek,

ha a rendőri szerv vagy közeg nem tett eleget a megkeresésnek. A főügyész ilyen esetben a fellebbvalóhoz fordult, eredménytelenség esetén pedig jelentést tett a miniszternek.

Az ügyvitellel, számvitellel foglalkozó rendeletek oly sokrétűek voltak, hogy ismeretűkre e tanulmány keretében nem vállalkozhatunk. Jellemükre lehet következtetni a véletlenszerűen kiragadott példákban.

A 14.270/1902. I. M. E. számú rendelet szabályozta az ügyészségek pénzkezelését. A 23.960/1910. I. M. E. számú rendelet megszüntette a főügyészségeknek azt a kötelezettségét, hogy negyedévenként tegyenek jelentést a folyósított illetményelőlegekről. A 24.600/1910. I. M. számú rendelet megengedte a kir. ügyésznek, hogy kisebb kiadások fedezésére a bűnügyi költségátalányból előleget adjon. A 40.681/1911. I. M. E. számú rendelet rendszerezte a számadási nyomtatványokat. A 41.000/1923. I. M. számú rendelet szabályozta a fizetési csoportba lépés várakozási ideje megrövidítésének a feltételeit. A 7.299/1935. I. M. számú közlemény engedélyezte jutalom adását annak, aki fizetési eszközzel elkövetett kihágás vagy bűncselekmény felderítése körül különös érdemeket szerzett. A 9.277/1908. I. M. számú rendelet módosította az ügyészségi utasítást az egészségügyi szabadságok vonatkozásában, a 4.700/1910. I. M. számú rendelet pedig az utasításban meghatározott ügyvitelt egyszerűsítette. A 20.043/1909. I. M. számú rendelet az útlelvékiadást gátló bűnvádi eljárás felől a kir. ügyészségek által kiállítandó bizonyítványokról rendelkezett. A 2.306/1914. I. M. számú rendelet megállapította az ügyészségek és ügyészségi megbízottak ügyvitelének szabályait fiatalokéi ügyeiben.

Utasítás egyes ügyekben

A koronaügyész és a főügyészek a miniszter utasításait kötelesek voltak végrehajtani. A miniszter utasítási jogával természetesen csak a törvények adta keretek között élhetett: a bűnvádi perrendtartás (1896. évi XXXIII. tc.) 34. §-a szerint például az ügyészség megtagadhatta a vád képviselőt, ha meggyőződése szerint a feljelentett cselekmény nem büntethető. Az Ügyészségi utasítás (4.600/1899. I. M. E. számú rendelet) 31. §-a kimondta: „Mindegyik ügyészi hivatal vezetője hivatala tagjainak, valamint segéd- és kezelőszemélyzetének, a kir. főügyész pedig a kerületében levő hivatalok tagjainak és hivatalnokainak a hatáskörükbe tartozó minden teendő végzésére kötelező utasítást adhat.” Erre az utasításra az ügyész észrevételt tehetett ugyan, de annak teljesítését nem függeszthette fel.

A miniszter rendeletiadási jogát és gyakorlatát nem érte kritika még azoknak a szerzőknek a részéről sem, akik különben az ügyészség miniszteri alárendeltségét helytelenítették. Annál több ellenérv merült fel a miniszter egyes ügyek vitelére vonatkozó utasításiadási jogosultságával kapcsolatban. Fekete Ödön kir. ügyész 1874-ben közölt tanulmányában kifejtette, hogy a közvéleményben az ügyészi intézkedések jogosságával kapcsolatos kételyek felkeltéséhez „már az »utasításadás« és az ezt föltétlen engedelmisséggel nem teljesítő közeg »elmozdításának« lehetősége is elég, hogy minden jelentéktlenebb bűnügyben, s kivált politikai szereplők által elkövetett bűncselekmények esetében, pártüldözést s az üldözöttben mártírt lásson. A magyar kir. ügyészség tagjai, rövid harmadfél évi működésük után máris igen sok példát hozhatnak fel idevonatkozólag.”¹⁷

Vargha Ferenc az ügyész utasíthatóságát az egyes ügyekben jogellenesnek ítélte a büntető perrendtartás legalitás elvét törvénybe iktató 33. §-a alapján. Ha ugyanis

az ügyész köteles minden tudomására jutott, hivatalból üldözendő bűncselekmény miatt eljárást indítani és köteles megtagadni a vád képviselőt, amikor meggyőződése szerint a feljelentett cselekmény nem büntethető, akkor a miniszteri utasítás számára nem marad legális terület. „Ha tehát a miniszter utasítása szolgál az eljárás alapjául, a törvény ki van játszva, s egyrészt a miniszter sérti azt meg, mert az ügyészre oktroálja meggyőződését, másrészt az ügyész, amennyiben saját meggyőződése helyett a miniszter utasításán építi fel az eljárást.”¹⁸

Vargha összefüggést látott a miniszter személyi rendelkezési joga érvényesítésének gyakorlata és az ügyész utasításteljesítő készsége között, mivel „a rendelkezési jog alkalmazásának gyakorisága sohasem a kriminalitástól, hanem a mindenkor politikai helyzettől függ”.¹⁹ Vargha kiváló tudós, jogszabályszerkesztő, kúriai bír, majd koronaügyész volt, jól ismerte a nyugat-európai államok jogrendszerét és a miniszteri utasítások gyakorlatát is. Az ottani ügyészségek kormányzati alárendeltségét elsősorban a napóleoni modell másolásának tekintette, de aláhúzott két másik tényezőt is. Szerinte az utasítási jognak csak azokban az államokban van értelme, amelyekben az eljárás-jog az opportunitás elvét is elismeri, és ahol megbízhatóan stabil demokrácia van.

A legalitás és opportunitás elvének azonban kevés kapcsolata van a kérdéssel. Az opportunitás ugyanis a jogállamban nem jelentheti azt, hogy eljárást kezdeményezhetnek olyan esetekben, mikor a cselekmény nem meríti ki a büntető törvénykönyvben meghatározott valamely tényállást. Diszkrecionális mérlegelésre az ügyésznek csak az eljárás megindításának megtagadásánál vagy az eljárás megszüntetésénél van lehetősége, ha erre az adott állam joga felhatalmazást ad. Ezzel szemben általánosan elismert, hogy a miniszteri utasítás éppen az eljárást akadályozó döntésekre nem terjedhet ki. Lényeges azonban a stabil demokrácia körülményeire utalás. Különösen fontos lehet ebből a szempontból a sajtó szabadsága, amely önkorlátozásra kényszeríti a kormányzatot, hiszen a törvénytelen utasítás nyilvánossága nagyobb politikai presztízsvesztéssel jár, mint amennyi „hasznát” (ideiglenesen) egy-egy politikai megfontolásból kezdeményezett büntetőeljárás jelenthet. A vádemelés-befolyásolás informális módszereinek alkalmazása rendszerint nem hagy írásos nyomot maga után.

Írásban is adott ki a minisztérium utasításokat egyes ügyek kezelésére vonatkozóan. Ezek felkutatása ma már alig-alig lehetséges. Az Igazságügyi Minisztérium régebbi irattári anyagait ugyanis 1949 és 1955 között beszállították az Országos Levéltárba. Ott „az összesen 9099 csomónyi, 1070 kötetnyi, 1120 folyómétert kitevő hatalmas iratmennyiség nagy része azonban az 1956-os levéltári tűzvész áldozata lett”.²⁰ A második világháború idejében keletkezett iratokat viszont csak az 1960-as években levéltárolták, azok jelenleg is hozzáférhetők a kutatók számára.

Az Országos Levéltárban Turi István végzett kutatásokat az ügyészség működésére vonatkozóan. Sok érdekes adatot tárt fel a második világháború időszakából.²¹ Van köztük olyan is, amely egyértelműen bizonyítja az ügyészség jogellenes befolyásolását, de olyan is, amelyik azt mutatja, hogy a minisztérium ellenállt magas állású személyektől jövő befolyásolási kísérleteknek.

Érdemes lenne tovább tanulmányozni a Belügyminisztérium Államvédelmi Központ (ÁVK) ügyésze tevékenységét megörökítő iratokat. Az ÁVK ügyészi nyomozó osztályának feladata volt a közélet tisztaságának védelme és a korrupciós bűncselekmények felderítése. Később az osztály az üldözötteket rejtgető személyek felelősségre vonására szakosodott. Turi István tanulmányából megtudhatjuk, hogy „az ÁVK ügyészi nyomozó osztálya nem egy alkalommal tett jelentést az igazságügyi miniszterhez üldözöttek vagyonának ügyészek, bírák részéről történt rejtgetése miatt, és kért utasítást a to-

vábbi eljárásra. Nincs adat arra, hogy az Igazságügyi Minisztérium akár egyetlen esetben is engedélyezte volna a nyomozást, sőt az egyik ügyben az ÁVK ügyészi nyomozó osztályát kifejezetten arról értesítették, hogy még a felügyeleti intézkedést is megelőzzék.²²

A példa nagyon fontos! Mutatja, hogy elfogulatlanul kell ítélni a miniszteri utasításadási lehetőségéről. A miniszter kiállása és bátorsága válságosan nehéz időkben is biztosíthatja a humánus joggyakorlat érvényesülését.

Az irányítás modellje

Az ügyészség iránti bizalom és az ügyészi munka hatékonysága jórészt attól függ, mennyire tudja függetleníteni magát az ügyészi szervezet a napi politika befolyásától. Ebből a szempontból az lenne a kívánatos, ha – a miniszteri felügyeletet elrendelő törvény elfogadása esetén – a hatáskörökből csak annyi kerülne a legfőbb ügyésztől a miniszterhez, amennyi feltétlenül szükséges a kormányzat végrehajtóhatalmi felelősségének és jogpolitikai elképzeléseinek megvalósításához.

Egy ilyen modellben a miniszter írta alá a törvényi felhatalmazás alapján az állampolgárok jogait is érintő rendeleteket, de változatlanul a legfőbb ügyészi hatáskörben maradna az ügyészség munkájának belső rendjét szabályozó utasítások kiadása. Ez egyben azt is jelentené, hogy a főhatósági alárendeltség változása nem feltétlenül vonná maga után a legfőbb ügyészség jelenlegi központi szervezetének lényeges átépítését.

Az ügyészségi reform előkészítőinek fel kellene készülniük a szervezet várható változásaira is. Olyan sok érv szól háromszintű bírósági fórumrendszerünk négy szintűvé alakítása mellett, hogy aligha kell túl sokat várni az igazságszolgáltatás felépítésének további módosítására. Az ítélőbírák vagy felsőbíróságok létrehozása nemcsak a megyei (fővárosi) bíróságok első fokozatú határozatai ellen benyújtott fellebbezések megfelelő fórumát teremtené meg, hanem egyúttal lehetőséget adna arra is, hogy a Legfelsőbb Bíróság csak a számára valóban sajátos jogelvi kérdésekkel foglalkozzon.²³ A törvénykezési reform maga után vonná az ügyészségi szervezet továbbfejlesztését is.

A felsőbíróságok megalakulásával egy időben létre kellene hozni mellettük a kerületi főügyészségeket, a Legfelsőbb Bíróság mellett pedig az alapvetően megváltozott feladatkörű Legfelsőbb Ügyészséget (koronaügyészséget).

Az ilyen jellegű várható fejlődés előkészítésénél választ kellene találni arra is, hogy vajon a jelenlegi legfőbb ügyészségi apparátust és szerepkört fel kell-e teljes egészében parcellázni a leendő kerületi főügyészségek között, vagy pedig egy részüket meg kell tartani az Igazságügyi Minisztérium szervezetében, valamilyen ügyészi hivatalnál. A kir. minisztériumban kialakított szervezeti modell, vagyis a felügyeleti feladatok szétosztása a funkcionális osztályok között koordináló törzs kialakítása nélkül – a mai feladatok bonyolultsága, az ügyforgalom mennyisége mellett – nem tudná kielégíteni a gyakorlati igényeket.*

JEGYZETEK

- 1 **Finkey Ferenc:** A magyar büntető eljárás. Harmadik kiad. Budapest, 1908, 158. o.
- 2 **Mendelényi László:** A Bp. általános elvei. In: **Auer György – Mendelényi László:** Büntető eljárásjog. V. Ált. rész. Budapest, 1932, 63. o.
- 3 **Balogh Jenő:** A büntető perrendtartás magyarázata. I. k. Budapest, 1910, 310. o.
- 4 **Vargha Ferencz:** Ügyészség és politika. *Jogállam*, VI. évf. 4–5. f. 1907, 243. o.
- 5 Uo.
- 6 Uo. 244. o.
- 7 A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium működése 1895–1898. Budapest, 1899
- 8 **Szászi András:** Adatok az Igazságügyminisztérium ügyintézésének történetéhez 1867–1918. *Levéltári közlemények*, XXVI. évf. 1955, 188–205. o.
- 9 Magyarország igazságügye az 1899. évben. Különlenyomat „A m. kir. kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv” című, a m. kir. miniszterelnök által az 1897. évi XXXV. tc. 5. §-a értelmében az Országgyűlés elé terjesztett műből. Budapest, 1900, és a további évfolyamok 1940-ig.
- 10 **Meznerics Iván:** A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században. Budapest, 1933, 32. o.
- 11 **Fekete Ödön:** Az államügyészség múltja s jelene és a magyar kir. ügyészség jövő fejlődése. *Magyar Igazságügy*, 1874, II. k. 292. o.
- 12 **Kajtár István:** Az államügyészség kiépítése Magyarországon a neoabszolutizmus idején 1850–1854–1861. *Jogtörténeti tanulmányok* VI. Budapest, 1986, 209–225. o.
- 13 **Császár Ferenc:** A magyarországi bírósági szervezetet, perlekedési rendet; telek- és betáblázási könyveket; fenyítőbírói eljárást, csődbírói illetőséget és váltótörvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata. Pest, 1850, 146–147. o.
- 14 *Landesgesetz – und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn* 1854: 208. Hivatkozta: **Kajtár István:** i. m. 220. o.
- 15 **Kozma Sándor:** A magyar alaki büntetőjog fejlődése az utóbbi két év alatt. *Magyar Igazságügy*, Budapest, 1874. I. k. 25. o.
- 16 **Vargha Ferencz:** i. m. 260. o.
- 17 **Fekete Ödön:** i. m. 439. o.
- 18 **Vargha Ferencz:** i. m. 247–248. o.
- 19 Uo. 241. o.
- 20 Összeállította: **Bognár Iván** Igazságügyminisztériumi levéltári Repertórium. Budapest, 1962. Kézirat.
- 21 **Turi István:** Az ügyészség működésének néhány kérdése a II. világháború időszakában. *Jogtudományi Közöny*, 1982. ápr. 312–320. o.
- 22 Uo. 320. o.
- 23 **Szabó Győző:** A magyar igazságszolgáltatásról. *Magyar Jog*, 1993. március, 133. o.

* Az ügyészség minisztériumi alárendeltségével kapcsolatos viták elcsitultak. Az 1997. évi LXX. tv. szerint a legfőbb ügyész tagja az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsnak, és a Legfelsőbb Bíróság előtti jogegységi eljárásban gyakorolja ügyészi jogkörét. Nincs kizárva, hogy az új alkotmány előkészítésénél újra felelevenednek a régi viták az ügyészség helyzetéről. – A szerk.

Törvénykezésünk szigora

(Magyar Jog, 1994/9.)

Valahányszor a közhangulatot felkavarja egy-egy súlyosabb bűncselekmény, szinte menetrendszerűen megjelenik a sajtóban, sőt egyes politikusok nyilatkozataiban is az a követelés, hogy szigorúbban kell büntetni az elkövetőket, és vissza kell állítani a halálbüntetést. Társadalmunk egy része egyetért az ilyen javaslatokkal. Széles körű felmérésen a megkérdezettek 75%-ának volt az a véleménye, hogy a bűnözés gyors növekedését a mostaninál sokkal szigorúbb büntetések kiszabásával lehetne megállítani.¹

Az ítélet szigora csak az eset összes körülményének figyelembevételével mérlegelhető. A törvénykezés összessége szigorának megítéléséhez viszont támpontot nyújthat a nemzetközi statisztikai összehasonlítás is.

Az Európa Tanácsnak az ítélkezés következetességéről hozott ajánlása aláhúzza az ítélkezés statisztikai tanulmányozásának és az adatok nemzetközi összehasonlításának a jelentőségét. Az európai államok nem tűzhetik ki célul ítélkezési politikájuk egységesítését, de a határok átjárhatósága korában nemcsak elvi, hanem gyakorlati szempontok is szólnak az összhang kialakítása mellett. Az ajánlás arra is felhívta a figyelmet, hogy „az egyszerű mennyiségi kutatás valószínűleg nem képes megfelelő módon értelmezni az ítélkezési folyamatot és azon okokat, amelyek miatt a bíróságok az adott döntést hozták. Ezért szükség van olyan minőségi kutatásra, amely magában foglalja a bírák megkérdezését, munkájuk megfigyelését az ítélkezésbeli megközelítések megértése és az egyenlőtlenség forrásainak meghatározása érdekében.”² Igazán szép kutatási feladat, jelen tanulmány azonban – a nemzetközi statisztika néhány adatsorának a bemutatásával – ennél jóval szerényebb célt tűz maga elé.

A börtönnépesség

Az igazságszolgáltatás egyes folyamataira s így az ítélkezés szigorára is vissza lehet következtetni a börtönnépesség alakulásából. Az összesített adatok a nemzetközi összehasonlításban a hazai bírósági gyakorlatot inkább szigorúnak, mint enyhének mutatják.* Míg hazánkban 100 ezer lakosból 110 a börtönlakó, addig Franciaország így számított „börtöngyakorisága” 82,2, ez a mutató Nyugat-Németországban 77,8, Svédországban 58, Olaszországban 56,6, Hollandiában 44.³ A börtönnépességnek a lakossághoz viszonyított aránya 19 európai ország közül Magyarországon a legmagasabb. Az Európa Tanács itt ismertetett börtönnépességi statisztikájában csak hazánk szerepel a közép- és kelet-európai régióból. Valószínű, hogy a volt szocialista országok egyike-másika elvitathatná első helyünket, de ez gyenge vigasz, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy hazánkban 1990 óta még tovább növekedett a fogvatartottak száma, és az 1990. évi 12 319-cel szemben, 1991-ben elérte a 14 810, 1992-ben pedig a 15 913 főt.⁴

* MEGJEGYZÉS: Itt és a továbbiakban, ha az évszám nincs jelölve, az 1990. évi adatok szerepelnek. Magyarországról frissebb adatok is beszerezhetők, de a nemzetközi összehasonlításhoz leginkább az 1990. évi számok voltak elérhetők.

Egész Európában törekszenek a börtönpopuláció csökkentésére. Még Németország büntetés-kiszabási gyakorlatát is kritizálja az ottani szakirodalom,⁵ pedig a 100 ezer főre számított börtönlakosság ott 32,2 fővel kevesebb, mint Magyarországon.

Természetesen a börtönnépesség adatainak összehasonlításánál figyelemmel kell lenni arra, hogy eltérők a különböző államok törvényei, a büntetés-kiszabás elvei, a büntetési tételek.

A büntetés-végrehajtási zárt intézményekben – a jogerős bírósági határozattal kiszabott szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítélteken kívül – a különböző államok jogrendjének megfelelően előzetesen letartóztatott gyanúsítottak, valamint a börtönbe még jogerőre nem emelkedett ítélet alapján befogadott vádlottak is vannak. Természetesen ezek száma nem az ítélkezés szigorúságától, hanem az adott ország eljárásjogi intézményeinek és igazságszolgáltatása működésének szabályaitól függ. Így például különböző államokban más és más az előzetes letartóztatásban lévő büntetés-végrehajtási intézménybe szállításának rendje. Vagy egy másik példa: míg eljárási törvényünk (Be. 393/A §) csak külföldön élő terhelt kérelmére teszi lehetővé biztosíték letételbe helyezését, addig ez az eljárásjogi intézmény több országban alkalmazható lakhelytől függetlenül, a bíróság belátása szerint.* Angliában a magisztrátusi bíróságok a terheltet egyötödét helyezik szabadlábra biztosíték letételbe helyezése mellett.⁶ A nemzetközi összehasonlításhoz és az ítélkezési gyakorlat összevetéséhez emiatt szükséges ismerni a jogerősen elítéltek és ítéletükre várók arányát a börtönnépességben belül.

Hazánkban a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő fogvatartottak 71,5%-át teszik ki az elítéltek, 28% az előzetesen letartóztatottak és 0,5% a kényszergyógykezelésre beutaltak aránya. A 100 ezer főre számított letartóztatásban lévő, de még jogerősen el nem ítélt személyek száma Magyarországon 25,9 fő, csak Franciaországban (33,4) és Svájcban (29) több, mint nálunk. A „letartóztatásgyakorlati mutató” Olaszországban 23,0, Nyugat-Németországban 20,6, és egész Európában Norvégiáé a legkisebb: 11,6.

A letartóztatásgyakorlati mutató igen nagy szóródása alaposan megváltoztatja az államok teljes börtönnépesség-gyakoriság szerinti rangsorolását, de Magyarország változatlanul „az élen jár”, habár néhány tízzel megelőzi Észak-Írország. A 100 ezer lakosra jutó fogva tartott elítéltek száma hazánkban 86,4, Németországban 57,2, Svédországban 46,3, Olaszországban 33,6, Hollandiában 27,2.

Ez az adatsor már közelebb áll az ítélkezési gyakorlathoz, mint a teljes börtönnépesség számai, de csak akkor, ha nincs közvetlen kapcsolata a bűnözés gyakoriságával. Valamely magasabb bűnözési gyakoriságú országban ugyanis magasabb lehet a börtönnépesség száma akkor is, ha az ítélkezési gyakorlat és szigorúság ugyanolyan, sőt még enyhébb is, mint egy másik országban, ahol 100 ezer lakosra kevesebb elkövetett bűncselekmény jut. Ezért nem az ítélkezést jellemezné, és természetesnek lennének tekinthetők a magyarországi viszonylag magas börtönnépességi adatok, ha az ismertté vált bűncselekmények 100 ezer lakosra számított szintje hasonlóan kiemelkedne a mezőnyből.

A szándékos emberölés elkövetési gyakorisága Magyarországon olyan, mint Svájcban, és alacsonyabb, mint Franciaországban, Németországban vagy Svédországban. A 100 ezer lakosra jutó elkövetett testi sértések száma is kisebb, mint Angliában, Franciaországban, Németországban, Svédországban. Hasonló a helyzet az erőszakos kö-

* Az új büntetőeljárás törvényjavaslat szerint is lehetővé válna nemcsak külföldiek számára biztosíték adása. – A szerk.

zűlésekkel és a rablásokkal is. Sok európai országénál alacsonyabb az elkövetett lopások gyakorisági mutatója is, de összehasonlításuknál figyelembe kell venni, hogy a különböző országokban egymástól eltérők a kis értékre elkövetett tulajdon elleni bűncselekmények vagy szabálysértések számbavételének szabályai. Igaz viszont, hogy éppen ezeknek a kis jelentőségű tulajdon elleni vétségeknek (szabálysértéseknek) nincs kihatásuk a börtönnépesség alakulására.

A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények statisztikája azt mutatja, hogy a magyarországi börtönlakosság kimagaslóan magas aránya nem vezethető le a hazai bűnözésnek a nemzetközi összehasonlítás szerinti helyéből.

A fogvatartottak létszáma függ az elkövetett bűncselekmények számától, és a bűnözés növekedését vagy csökkenését a büntetőeljárások megkezdése és befejezése közötti átlag időtartamnak megfelelő fáziskéséssel követi. Ez a törvényszerűség azonban csak kiegyensúlyozott büntetőpolitika esetén érvényesül. Ilyennek tűnik hazánkban például az 1989–1991 közötti időszak, mivel ennek megfelelően 1990–1992 között az elkövetett bűncselekmények száma 31%-kal, a börtönnépesség száma pedig 29%-kal növekedett; ugyancsak párhuzamosan fut a két görbe 1983–1985 között, ezekben az években az elkövetett bűncselekmények és a fogvatartottak száma egyaránt 9%-kal emelkedett.

A következő évben már kisebb a börtönnépesség növekedése, mint az elkövetett bűncselekményeké, majd 1987-től megindul a fokozódó bűnözés mellett a fogvatartottak számának csökkenése. Ezeknek a folyamatoknak az eredménye, hogy míg 1983 és 1992 között az elkövetett bűncselekmények mennyisége háromszorosára (295,18%), az ismertté vált elkövetők száma pedig több mint másfélszeresére (158,48%) nőtt, addig a fogvatartottak létszáma háromnegyedére csökkent (75,31%). Ez mutatja, hogy mennyire függvénye a büntetőpolitikának a fogvatartottak létszáma.

A börtönnépesség összesített adatainak tanulmányozása nem elegendő az ítélkezés szigorára vonatkozó megalapozott következtetések levonásához, már csak azért sem, mert „nem veszi figyelembe az igazságszolgáltatási rendszerek közötti strukturális különbségeket és az alternatív büntetési nemek választási lehetőségeit”.

Az ítélkezési gyakorlat

Az ítélkezés összesített adatainál árnyaltabb képet adhat az egyes bűncselekményfajta-kkal kapcsolatos büntetéskiszabási gyakorlat tanulmányozása.

Befejezett szándékos emberölés elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlag időtartama Svédországban 5,5, Magyarországon pedig 7,8 év, sajnos a többi országban kiszabott büntetések átlag időtartama nem ismeretes és a rendelkezésre álló adatok alapján nem is számítható ki. Így is látszik azonban, hogy ítélkezési gyakorlatunk e területen távolról sem a legszigorúbb. Erről tanúskodik például, hogy az életfogytig tartó börtönbüntetések aránya Magyarországon a legkisebb (5%), ezzel szemben Svédországban és Franciaországban 7%, Németországban 12%, és kimagaslóan magas az angol bíróságok ítéleteiben (53%). Az öt évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés kiszabása 50% körül mozog több európai országban (Németország 48%, Svédország 49%, Észak-Írország 50%). Ebbe a sávba tartoznak a magyar bíróságok 59%-ot kitevő öt évnél hosszabb tartamú szabadságvesztést kiszabó ítéletei is, ennél jóval szigorúbbnak tűnik a francia törvénykezés, ahol az ítéletek 82%-a

ilyen. Ezeknek az ítéleteknek nincs meghatározó hatásuk a börtönnépesség számára, hiszen az emberölés elkövetőinek aránya viszonylag alacsony a fogvatartottak között.

A rablás elkövetéséért felelősségre vontakra kirótt szabadságvesztés-büntetés átlag időtartama Magyarországon 3,7 év, Angliában és Walesben 3 év, Svájcban 2,2 év, Skóciában 2,1 év, Svédországban 1,6 év. Feltűnő a közepes és a súlyos ítéletek arányának egybeesése több európai országban. Az ítéletek 26-28%-a szab ki egy és két év közötti szabadságvesztést Magyarországon kívül Angliában és Walesben, Franciaországban, Németországban, Észak-Írországban, valamint Svájcban. Az öt évnél hosszabb elzárásbüntetést kimondó ítéletek aránya 13-15% Angliában és Walesben, Franciaországban, Németországban, Magyarországon és Észak-Írországban. Életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést mondtak ki rablás elkövetéséért az angol bírúk az ítéletek 2%-ában, a franciák pedig 1%-ában. Magyarországon rablás elkövetéséért ilyen büntetés kiszabását a törvény nem teszi lehetővé.

A testi sértés elkövetése miatt Magyarországon szabadságvesztés-büntetést kiszabó ítéleteknek mindössze 14%-a állapít meg hat hónapnál nem hosszabb időtartamot, ez az arány az általunk vizsgált európai országok között a legalacsonyabb. A rövid tartamú szabadságvesztés aránya Svájcban eléri a 83%-ot, Svédországban a 73%-ot. E bűncselekmény miatt kiszabott elzárásbüntetések átlagos időtartama Magyarországon 1,7 év, Angliában és Walesben 1 év, Skóciában 0,8 év, Svédországban és Svájcban pedig 0,4 év.

A lopás elkövetéséért kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlagos időtartama Magyarországon 1,2 év, Angliában és Walesben 0,7 év, Svédországban 0,4 év, Svájcban 0,3 év.

A szabadságvesztés kiszabásával kapcsolatos statisztikai adatok nemzetközi összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyar bíróságok törvénykezési gyakorlatában feltűnően alacsony a rövid tartamú szabadságvesztést kiszabó ítéletek aránya. Míg hazánkban a szabadságvesztés-büntetéseknek mindössze 39%-a két év alatti időtartamú, addig Németországban ezek aránya 63%. A Magyarországon kiszabott egy év alatti időtartamú szabadságvesztés-büntetések részesedése majdnem minden ügykategóriában alatta marad a nyugat-európai országok bírói gyakorlatában kialakult aránynak. Egyedül az erőszakos közöszlések miatt kiszabott ítéletekben találhatunk még a magyarországinál is kevesebb rövid tartamú szabadságvesztést: Angliában, Franciaországban és Németországban.

A súlyosabb bűncselekmények miatt Magyarországon kiszabott büntetések szigorá az európai középmezőnyben helyezkedik el.

A kirótt szabadságvesztés-büntetések átlagidőtartama Magyarországon magasabb, mint a nyugat-európai államok többségében, azonban ennek nem az az oka, hogy magasabb a hosszú időtartamú szabadságvesztés aránya, hanem hogy kevesebb a rövid tartamú (hat hónap alatti) büntetéseké.

A végrehajtandó és a felfüggesztett szabadságvesztés

Az ítélkezés szigorának egyik mutatója a végrehajtandó és a felfüggesztett szabadságvesztés-büntetések aránya. Melyik büntetést érzi szigorúbbnak a vádlott: a két hónap végrehajtandó szabadságvesztést vagy két év felfüggesztettét? Feltehetőleg erre más választ adna a még börtönt nem próbált, és mást a már idáig is fél életét a rácsok mögött töltött elítél.

Még ennél is nehezebb egyes országok bírósági gyakorlatának megítélése ebből a szempontból. Magyarországon a lopás elkövetése miatt hozott ítéletek 50%-a szabadságvesztés-büntetést szab ki, ezek 31%-a (az összes ítélet 16%-a) felfüggesztett. Viszonylag könnyű az összehasonlítás azokkal az országokkal, ahol a hozott ítéletek között alacsonyabb a kiszabott szabadságvesztés-büntetések aránya és magasabb a felfüggesztetteké, mint nálunk. Például Észak-Írországon a lopás elkövetéséért kimondott ítéletek 31%-a ró ki szabadságvesztést, de közel felében a végrehajtást felfüggesztik. Nehezebb megítélni azoknak az országoknak a gyakorlatát, amelyekben gyakoribb mind a szabadságvesztés-büntetés, mind pedig annak felfüggesztése. A francia bíróságok például lopás elkövetéséért ítéleteik 67%-ában rónak ki ugyan szabadságvesztést, de ezek 66%-át felfüggesztik; a norvégok 78%-ot kitevő szabadságvesztést meghatározó ítéleteik végrehajtásának 47%-át függesztik fel. Magyarország a lopás elkövetéséért kiszabott szabadságvesztés-büntetések közötti arány és az ítéletek végrehajtásának felfüggesztése szerint is a közepesen szigorúnak tekinthető ítélkezési gyakorlattal rendelkezők közé tartozik.

A rablás elkövetését Norvégia és hazánk bíróságai ítélik meg a legszigorúbban. Norvégiában a hozott ítéletek mindegyike szabadságvesztés-büntetést állapított meg, és ezeknek csak 14%-ában látott a bíróság lehetőséget a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére; Magyarországon 95% és 13% az ennek megfelelő mutató. Angliában 71% a szabadságvesztés, közülük 4% a felfüggesztett, Franciaországban 90%-kal áll szemben 47%.

A testi sértés bírói megítélése az európai országokban igen eltérő. Hazánk bíróságai az esetek 57%-ában róttak ki szabadságvesztés-büntetést, és ezek felének (54%) függesztették fel a végrehajtását. Franciaországban nagyjából ugyanannyi szabadságvesztés-büntetést szabtak ki, mint nálunk (58%), de ezeknek csak ötöde (21%) volt végrehajtandó. Angliában és Walesben az ítéletek ötöde rótt ki szabadságvesztést (22%), és ezek 36%-át függesztették fel. Svédországban 33% és 0%, Svájcban 80% és 62% ez az arány.

A ítélet szigora közel sem olyan egyszerűen meghatározható fogalom, mint első ránézésre tűnik. Az azonban nem vitás, hogy a felfüggesztett ítéletek magas aránya a börtönnépesség számát csökkentő tényező. A vizsgált bűncselekmény-kategóriák adatai szerint a legtöbb európai országban a felfüggesztett büntetések aránya a kiszabott szabadságvesztéshez viszonyítva magasabb, mint Magyarországon.

Hazánkban a közvélemény bűncselekmények elkövetése miatt szabadságvesztésre ítélt büntetése 56,6%-ának a végrehajtását függesztette fel az ítélet. Ezen belül az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés 63%-át függesztették fel próbaidőre; különösen méltánylást érdemlő esetek tekintették a bíróságok az olyan ügyek 28%-át, amelyekben indokoltnak találták az egy évnél hosszabb, de két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztését is.

A börtönnépesség létszámát közvetlenül befolyásolja, de közvetve az ítélkezés szigorát is jellemzi, hogy milyen a viszony a szabadságvesztésnek az ítéletben meghatározott tartama és feltételes szabadságra bocsátás miatt a valóságban letöltött idő között. Sajnos Magyarországon ilyen statisztika nem készül, és a nemzetközi összehasonlításhoz is csak igen gyér számú adatot lehet beszerezni. Angliában és Walesben a testi sértés elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés átlagtartama egy év, a valóságban letöltött büntetésé viszont csak 0,7 év, erőszakos közömbösítésért átlagban 5,7 év „jár”, de átlagosan 2,2 év múlva szabadulnak az elítéltek, a rablás miatt elítéltek a valóságban az átlag 3 év tartamú büntetésük felét töltik a büntetés-végrehajtási intézményben.

A börtönnépesség alakulására kihat a szabadságelvonással nem járó büntetések és a szabadságvesztés aránya, az összefüggés azonban nem egyértelmű, mert befolyásolja az is, hogy milyen mennyiségű a büntetés végrehajtásának felfüggesztése. Magyarországon a szabadságelvonással járó és a fogva tartást maga után nem vonó büntetések a lopás elkövetése miatt kiszabott ítéletekben fele-fele arányban oszlanak meg. Angliában és Walesben 18% szabadságvesztésre 82% szabadságelvonással nem járó büntetési nem esik. Svédországban ez az arány 11:89%, Franciaországban viszont túlsúlyban van a szabadságvesztés 67:33%, Norvégiában pedig 78:22% arányban. Ezekben az országokban azonban gyakori a büntetés végrehajtásának felfüggesztése.

Hasonlóak az arányok a testi sértés elkövetése miatt kiszabott ítéletekben. Magyarországon ezek 57%-ára rótt ki szabadságvesztést, és az esetek 43%-ában vélte a bíróság, hogy a büntetés célja szabadságelvonás nélkül is elérhető. Angliában és Walesben ez az arány 22:78%, Svédországban 33:67%, Franciaországban 58:42%, Norvégiában 80:20%. Erre is vonatkozik, hogy azokban az országokban, amelyekben túlsúlyban van a szabadságvesztés, gyakoribb a végrehajtás felfüggesztése.

Norvégiában és Svájcban csak szabadságvesztést szabtak ki rablás elkövetéséért. A legsúlyosabb bűncselekményeknél a szabadságvesztések száma minden országban meghaladja a szabadságelvonással nem járó büntetéseket. A rablásnál például Magyarországon ez az arány 96:4%, Angliában és Walesben 71:29%, Franciaországban 90:10%, Svédországban 70:30%.

A börtönnépesség alakulása szempontjából érdekes megvizsgálni, hogy hány százalékát teszi ki a végrehajtandó szabadságvesztés az összes ítéletben kiszabott büntetéseknek. Magyarországon a lopás elkövetése miatt hozott ítéletek 34%-a ró ki végrehajtandó szabadságvesztést, ez az arány Norvégiában 32%, Svájcban 30%, Franciaországban 15%, Angliában és Walesben 3%, Svédországban pedig 1%. Testi sértés elkövetése miatt végrehajtandó szabadságvesztést határozott meg Magyarországon az ítéletek 25,5%-a, Svájcban 24%-a, Svédországban 11%-a, Franciaországban 7%-a, Angliában és Walesben 3%-a. Rablás elkövetése miatt szabadságvesztés végrehajtását rendelte el Norvégiában az ítéletek 86%-a, Magyarországon 83%-a, Svájcban 64%-a, Svédországban 49%-a, Angliában és Walesben 48%-a, Franciaországban 43%-a, Németországban 38%-a. Magyarország tehát a végrehajtandó szabadságvesztés aránya szerint minden bűncselekménynél az első vagy második helyet foglalja el.

Magyarország kimagasló börtönnépességi mutatójához e számsorok szerint hozzájárul, hogy bíránk nyugat-európai kollégáinknál ritkábban szabnak ki fogva tartással nem járó büntetési nemeket, illetőleg ritkábban élnek a szabadságvesztés végrehajtása próbaidőre történő felfüggesztésének lehetőségeivel.

A szabadságvesztés alternatívái és az elterelés

A Európa Tanácsnak a felfüggesztett ítéletek, a próbára bocsátás és a bebörtönzés egyéb alternatívái tárgyában kiadott határozata⁸ javasolta a tagállamok kormányainak, hogy „tegyenek meg minden lehetséges lépést, amelyek biztosítják és kiterjesztik a próbára bocsátást, valamint a hozzá hasonló egyéb, ezen a téren értékesnek tekinthető olyan intézkedéseket, amelyeknek megvan az az előnyük, hogy segítséget nyújtanak az elkövetőnek, és egyben felügyelet alatt is tartják az elrendelt intézkedés egész ideje alatt, hogy elősegítsék rehabilitációját és megvalósítsák ellenőrzését”. A határo-

zat azt is javasolta a kormányoknak, hogy „dolgozzanak ki olyan törvényeket, amelyeknek a célja a börtönbüntetés elkerülése, különösen az első bűncselekményt elkövető személyek esetében”. Hasonlóan foglalt állást az ENSZ VII. bűnmegelőzési kongresszusa alapján a világszervezet közgyűlése is.⁹

Törvényeink megteremtették ezeket a lehetőségeket. Érdemes lenne azonban megfontolni a Btk. 89. § (1) és (2) bekezdésének módosítását, szabadabb mérlegelési lehetőséget biztosítva a bíróságoknak a büntetés végrehajtása próbaidőre történő felfüggesztésénél a hatályos jog szerint korlátozott büntetési tételt meghaladó tartamú szabadságvesztés esetében is.

Figyelemre méltó megoldást iktatott be a Btk. 282/A §-ába az 1993. évi XVII. törvény. E szerint nem büntethetők a kábítószerrel való visszaélés meghatározott eseteiben azok a terheltek, akik az első fokú ítélet meghozataláig okirattal igazolják, hogy legalább hat hónapig folyamatos kábítószer-függőséget megelőző vagy gyógyító kezelésben részesültek. Ez érinti ugyan a kábítószerrel való visszaélés miatt indított eljárások mintegy harmadát,¹⁰ de az ügyek kis száma miatt nem befolyásolja a börtönpopuláció alakulását.

Jóval szűkebb a magyar igazságszolgáltatás eszköztára az ügyek büntetőútról való eltereléséhez, mint a nyugat-európai államokban. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az elterelés „a fiatalok bűnelkövetők, közöttük is elsősorban az első bűntényesek körében eredményes”.¹¹

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítése tárgyában kiadott ajánlásában¹² azt javasolja, hogy a diszkrecionális bűnüldözés elvét „be kell vezetni, vagy alkalmazását ki kell terjeszteni mindenütt, ahol a tagországok történelmi fejlődése és alkotmánya ezt lehetővé teszi... Ennek az elvnek az alkalmazását olyan alapra kell helyezni, mint a közérdek.”

Angliában a büntettek elkövetőinek 41%-a részesül megrovásban. A 14–17 éves fiatalok 73%-ának, a lányok 90%-ának ügye végződött megrovással.¹³ A rendőrség a közérdekek és a közrend érdekeinek figyelembevételével dönt az eljárás, sőt a vád kérdésében. Számításba veszik az elkövető előéletét, korát, a sértett kívánságát és egy sor célszerűségi szempontot.

A német be. 153. §-a szerint az ügyészség eltekinthet a büntetőeljárástól kisebb jelentőségű ügyekben (Nichtverfolgung von Bagateltsachen), „ha nem fűződik társadalmi érdek” az eljáráshoz. Ezt a rendelkezést kiegészítette a be. 153a §-a, amely szerint az ügyészség – a bíróság és a terhelt beleegyezésével – ideiglenesen eltekinthet a vádemelésről a vétségi eljárásban, ha egyidejűleg felhívja a terheltet, hogy az okozott kárt térítse meg, teljesítse tartási kötelezettségét, valamint bizonyos összeget jótékonyági alapba vagy az állam javára fizessen be, illetőleg végezzen valamilyen közérdekű munkát. A bíróságok tehermentesítéséről szóló 1993. január 11-i törvény¹⁴ az ügyészség eljárását megszüntető, diszkrecionális jogkörét az úgynevezett „bagatell” bűncselekményeken túlmenően, kiterjesztette a közepes súlyú bűncselekményekre is. El lehet tekinteni az eljárástól nemzetközi vagy belpolitikai vonatkozású ügyekben a be. 153c, 153d és 153e § alapján, „ha az eljárás a Német Szövetségi Köztársaságra súlyos határt jelenthetne, vagy ellentmondana egyéb lényeges társadalmi érdekeknek”.

Az NSZK-ban a fiatalok elleni eljárások 56%-át, az egyéb eljárások 44%-át elterelik a bírói útról,¹⁵ összesen a terheltek 46%-ának az ügyében tekintettek el a vádemelésről a be. 153. §-a alapján.¹⁶

Magyarországon 1990-ben a rendőrség és az ügyészség az ismertté vált bűnelkövetők 13,5%-át részesítette megrovásban. A magyar ügyészségnek nincs módjában széles körben értékelni az eljárás megindításához vagy megszüntetéséhez fűződő közérdeket. A nyomozás és a vádemelés mellőzését lehetővé tevő Be. 137. § és 147. § nem valószínűsítő diverziós lehetőség, mivel csak a jelentősebb bűncselekmény mellett – a felelősségre vonás szempontjából jelentéktelen – cselekményre vonatkozik, és nem vonja maga után az eljárás megszüntetését.

Az első ilyen lehetőséget az Rtv. 1994. évi XXXIV. 67. §-a, illetőleg a Be. 127. és 139. §-át módosító 104. § teremtette meg. E szerint az ügyészség jóváhagyásával a nyomozó hatóság a nyomozást megtagadhatja, illetőleg megszüntetheti, „ha a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel történő együttműködéssel elérhető bűnüldözési célhoz fűződő érdek meghaladja az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdeket”. A bűnüldözés érdeke fontos, de viszonylag szűk sávja a közérdeknek. A törvény e rendelkezésének az alkalmazása nem fogja számottevő módon befolyásolni a börtönnépesség alakulását.*

A börtönnépesség csökkentése

Az ENSZ VI. bűnmegelőzési kongresszusa határozatában szorgalmazta a börtönnépesség csökkentését.¹⁷ Köztudott, hogy ez milyen előnyökkel járna nemcsak büntetőpolitikai, hanem gazdasági szempontból is, ezért „radikálisan szakítani kell a jelenlegi börtöncentrikus szemlélettel”.¹⁸ Ismeretesek azok a különböző államokban megfogalmazott kriminálpolitikai törekvések és gyakorlati intézkedések, amelyek ennek a célnak a megvalósítására irányulnak.¹⁹ Természetesen ezeket nem lehet lemásolni, de nagyon sok olyan hasznos megoldást tartalmaznak, amelyeket érdemes tanulmányozni, és megteremteni törvényhozási, szervezeti stb. feltételeit viszonyainkra alkalmazva.

Gondolnunk kell arra is, hogy elavult és túlszűfolt börtönpéleteink nem teszik lehetővé az Európa Tanács vonatkozó ajánlásainak a végrehajtását.²⁰ Elég erre idézni az Európai Börtönszabályok 14. pontját: „Rendes körülmények között éjszakánként a foglyok magánzárkában legyenek elszállásolva, kivéve azokat az indokolt eseteket, amikor előnyös a szállás megosztása más foglyokkal.” Ezzel szemben Magyarországon a vizsgált évben 12 319 fogvatartott elhelyezésére 3246 zárka és lakóhelyiség szolgált, 2500-3000 elítélt volt elhelyezve abban a mintegy 1500 magánzárkában, amelyek még a századfordulón épültek.

A törvény-előkészítés műhelyeiben már dolgoznak olyan törvényjavaslatokon, amelyek elfogadásuk esetén elősegítenék a fogvatartottak számának csökkentését. Ilyen lehet például a vádemelés elhalasztásának lehetősége a fiatalok terheltek esetében. Az európai gyakorlat és humanitárius elvek szélesebb körű megismerése alakítja mind a jogalkotók, mind a jogalkalmazók szemléletét. A demográfiai prognózis szerint a következő években várható a kriminálisan legaktívabb korosztályok létszámának csökkenése. A statisztikai adatok szerint már tíz éve folyamatosan liberalizálódik a magyar bíróságok ítélezési gyakorlata. Mindezek ellenére sem lehet arra számítani, hogy Magyarország hamarosan lekerül a börtönnépességi statisztika elejéről valahová a sor végére.

* A jogintézményt időközben beiktatta az 1995. évi XLI. tv. Az új büntetőeljárás törvényjavaslat tovább bővíti a lehetőségeket. – A szerk.

Az ismertté vált bűncselekmények száma csökkent ugyan az utóbbi két évben, de egyrészt nem tudjuk, hogy ez a tendencia tartós lesz-e, vagy sem, másrészt pedig olyan új elkövetési módok jelentek meg és szaporodnak, amelyek büntetése csak hosszú tartamú szabadságvesztés lehet.

Törvénykezésünk szigorára kétségkívül hat a közvélemény nyomása. Egy – az ENSZ által végzett – nemzetközi felmérésben a megkérdezettek általában annál szigorúbb büntetéseket kívántak, minél nagyobb országukban az áldozattá válási kockázat, és annál szigorúbbak a büntetések, minél büntetésigényesebb a társadalom.²¹

A magyarországi kimagaslóan szigorításpárti közvélemény* nem a bűnözés magas szintjével, hanem emelkedésének gyors ütemével és a társadalom számára új, különösen veszélyes, kegyetlen elkövetési módok megjelenésével függ össze. „Amikor a bűnözés nemcsak mennyiségileg nő, hanem a struktúrájában is kedvezőtlen irányzatok érvényesülnek, a társadalmi közvélemény is nyugtalan lesz, toleranciája csökken, a represszív apparátus pedig újra érvényesíteni akarja és új erkölcsi-anyagi-szervezeti erőforrások mozgósításával érvényesíti is a jogos büntetésigényt... Azt hiszem, hogy ma éppen itt tartunk.”²² És nemcsak mi, hanem egész Közép- és Kelet-Európa.

A már említett ENSZ-felmérésben, amelyben Magyarország nem vett részt, a legtöbb „börtönpárti” a megkérdezett csehszlovákiai lakosok között akadt. Egy adott bűncselekményre viszont a leghosszabb tartamú szabadságvesztést a lengyelek szabnák ki, akik átlagban 159 hónapra küldenek börtönbe egy tévékészülék eltulajdonításán tetten ért fiatal betörőt, ugyanakkor a spanyolok 32 hónapos, a belgák 26 hónapos szabadságvesztést tartanak elegendőnek, míg a svájciak 7, a norvégok 11, a franciák, a nyugatnémetek és a svédek 12 hónapot javasolnának. Feltételezhető, hogy hasonló vagy talán még ennél is magasabb arányban foglalnának állást a szabadságvesztés és ezen belül a hosszabb tartamú szabadságvesztés mellett hazánk polgárai is.

A szigorításpárti közvélemény hatására keletkeznek a szigorú törvények és alakul a szigorú ítélkezés, de ezek nem egyirányú, hanem kölcsönös kapcsolatok. Finnországban az 1989-ben végzett felmérés alkalmával a megkérdezettek 36,8%-a válaszolt úgy, hogy közérdekű munka végzésére kellene ítélni a már említett fiatal betörőt a tévékészülék eltulajdonításáért, 1992-re az így válaszoló aránya 54,9%-ra emelkedett. Ezt annak tulajdonítják, hogy az eltelt időszakban széles körben terjedt el a bírósági gyakorlatban a közérdekű munka kiszabása, és az ítélkezési gyakorlat változása így hatott vissza a közvéleményre. A kutatások nemcsak azt mutatják, hogy az emberek kívánják a bűn büntetését, hanem azt is, hogy szeretnék, ha az elkövetőket köteleznék „az okozott kár megtérítésére, a javításra, a restitúcióra, arra, hogy valami hasznosat tegyenek a közösségért. A közösségi szankciók nagyon jól illenek ebbe a tendenciába. Ez nem azt jelenti, hogy a nagyközönség azonnal elfogadja őket. Ki kell alakítani az irántuk való érzékenységet, ami hosszú folyamat és jelentős feladat.”²³

A magyar bírák ritkábban szabnak ki szabadságelvonással nem járó büntetést, mint nyugat-európai kollégáik. Például Angliában 1992-ben a közérdekű munka végzésére ítélték 1991-ben a vádlottak 9%-át, hazánkban viszont mindössze 21 esetben élték a bíróságok ezzel a lehetőséggel. Külön vizsgálatot érdemelne, hogy miért nem tud nálunk meghonosodni ez az Európa-szerte jól bevált jogintézmény, pedig „azok számá-

ra, akik még nem léptek a bűnözőkarrier útjára, jó, a szabadságvesztést szerencsésen helyettesítő, alternatív büntetési eszköz az ingyen végzendő közhasznú munka”.²⁴

Feltehetőleg a nem szabadságelvonással járó büntetési nemek szélesebb körű alkalmazását akadályozza a végrehajtásukhoz szükséges szervezet elégtelensége, holott a törvény kiszélesítette azt az elítélti kört, amellyel szemben alkalmazható a próbára bocsátás és a feltételes szabadság, valamint a végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés azzal, hogy lehetővé tette ezek tartamára magatartási szabályok meghatározását és segítő-ellenőrző intézkedések megtételét pártfogó felügyelet formájában.²⁵

Pártfogó felügyeletet rendeltek el a bíróságok 1990-ben Magyarországon 1000 fiatalon és 3753 felnőtt korú, vagyis összesen 4753 személy ügyében, ehhez 94 fő volt a hivatásos pártfogók száma (1990. december 31-én). Ez személyenként 50 új ügyet jelent, de ennél jóval több a már régebben pártfogoltak száma. Sem pártfogolni, sem felügyelni nem képes hatékonyan 50-150 személyt egy-egy hivatásos pártfogó, pedig ezenkívül is bokrosak a teendői az utógondozás végrehajtásával, a közérdekű munka szervezésével, környezettanulmányok készítésével, javaslatok írásával kapcsolatban. Ilyen körülmények között nem várható el a pártfogói hálózattól, hogy a pártfogók megfelelően képviseljék a szociális szférát, a büntető igazságszolgáltatásban²⁶ beékelődjenek „a hagyományos bűnüldözési és igazgatási szervek és szereplők közé”, mintegy közvetítő szerepet látva el „a bűnözők és a társadalom, a helyi közösségek között”.²⁷ Ezt tudják a bíróságok, és ez visszahat az elrendelések számára is. A közérdekű munkavégzésnek és a pártfogó felügyeletnek nem megfelelő az infrastruktúrája, egyre sürgetőbb feladat „megfelelő presztízsű, létszámú pártfogó felügyeleti rendszer megteremtése, a szervezet helyének kijelölése, irányításának átalakítása”.^{28*}

A szabadságvesztés és a szabadságelvonással nem járó büntetési nemek arányára kihatással van annak az elkövetői körnek a szociális, kulturális helyzete is, amely felett ítélkezik a bíróság. Nem lehet vagy nem érdemes pénzbüntetést kiszabni arra, aki azt úgysem tudja és esetleg nem is akarja kifizetni, hiszen végül is büntetését csak szabadságvesztésre kell változtatni. A nemzetközi összehasonlításnál figyelembe kell azt is venni, hogy az adott országban milyen széles az idetartozó társadalmi réteg és ezen belül a bűnelkövetők köre.

A sokszorosan hátrányos helyzetből, bűnözői környezetből kikerülő, a társadalomba beilleszkedni nem tudó, normáit alig ismerő és el nem ismerő, csavargó, kéregetésből és bűnözésből élő, bejelentett lakás nélküli elkövető számára a végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés egyenlő a büntetés elmaradásával, sőt életmódja és tettei igazolásával. Százszor is megfontolandó a szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztése azzal szemben, aki számára „a börtön nem büntetés, hanem menedék”.²⁹

A kiszabott pénzbüntetés vagy a felfüggesztett rövid tartamú szabadságvesztés büntetés mennyisége összefügg azzal is, hogy az elítéltek milyen hányadát teszik ki a társadalom peremére szorultak, a magukat alkalmi bűncselekmények elkövetéséből eltartók. Nem vehetjük át kész receptként a jóléti állam büntetőpolitikáját, „a büntetési rendszer nem lehet független annak a társadalomnak a jellegétől, kultúrájától és hagyományaitól, amelynek értékeit védelmezi”.³⁰

Ez így igaz, de egyben egy ördögi kör leírása. A társadalom peremére került és bűncselekményt elkövetett embereket „örízetbe kell venni”, mert nincs lakásuk, nem lehet idézni és megtalálni, amikor az eljárásban szükség lenne rájuk, nem lehet rájuk

* Későbbi kutatásaim nem igazolták a közvélemény feltételezett kimagasló szigorításpártiságát. – A szerző

* Az 1993. évi XVII. tv. a közérdekű munkaként végrehajtandó javító-nevelő munka helyébe léptette a közérdekű munkát, azóta az elrendelt közérdekű munka száma évről évre növekszik. – A szerző

pénzbüntetést kiszabni, mert nem tudják megfizetni – mindez csak még nehezebb helyzetbe hozza az ilyen embereket, leszorítja őket annak az útnak még a széléről is, amin a társadalom halad. A büntetőpolitikának meg kell akadályoznia „a szociális, kulturális és gazdasági depriváció transzformálását”³¹ az ítéletek kiszabásába. Ehhez meg kell találni a szociális szféra bekapcsolódásának lehetőségeit egyes eljárási feladatok megoldásába, és az alternatív szankciók alkalmazásának nemcsak törvényi, hanem szervezeti, anyagi-pénzügyi feltételeit is meg kell teremteni. Sajnos ez nehéz és rövid időn belül nem megoldható feladat.

A rövid tartamú szabadságvesztésről elterjedt nézetek is közrejátszanak abban, hogy a magyar bírák viszonylag ritkábban szabnak ki ilyen büntetést. Közismertek mind a hosszú, mind pedig a rövid tartamú szabadságvesztés előnyös és hátrányos oldalai. A jogi irodalomban és a köztudatban azonban a kelleténél jóval nagyobb hangsúlyt kapnak a rövid tartamú szabadságvesztéssel járó hátrányok. Ez több szerzőnél is közvetlen kapcsolatban van a büntetés céljáról alkotott képpel. „Általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet – írja a kriminológia 1979-ben kiadott egyetemi tankönyve –, hogy szabadságvesztést csak olyan elkövetőkkel szemben kell alkalmazni, akik hosszan tartó nevelésre szorulnak, akiket munkára kell szoktatni, akiknél még az ítélethozatalkor is feltételezhető, hogy szabadon bocsátásuk esetén újabb bűncselekményt fognak elkövetni.”³² Ez a nézet 1986-ban a hivatalos állami büntetőpolitika elvévé vált ugyan,³³ de még a szabadságvesztés célját hasonló módon meghatározó szerzők is kénytelenek voltak megállapítani: „bizonyos elkövetői típusok vonatkozásában hatékony és nem nélkülözhető”³⁴ a rövid tartamú szabadságvesztés.

A büntetés hatékonyságának nélkülözhetetlen előfeltétele „a börtönártalom lehető csökkentése”. Ebből a szempontból a rövid tartam elősegítheti az intenzív nevelő ráhatás érvényesülését.³⁵ A rövid időtartam valószínűleg teszi, hogy az elítélt magáévá tegye a börtön szubkultúráját, azonosuljon annak képviselőivel, ha különben idegen tőle a bűnözői létforma és értékrend. A sokkhatás – bizonyos meghatározott esetekben – hatékony eszköze lehet a terápiának, a kezelésnek, az átnevelésnek.

A rövid tartamú szabadságvesztés ellen már liszt is fellépett, s szép számban vannak tekintélyes követői is. És mégis: „Európa csaknem valamennyi államában a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetés – általában az elméleti elítélése és a szabadságvesztést helyettesítő törvényi megoldások tudatos előtérbe állítása ellenére – a gyakorlatban meglehetősen gyakori. Sőt a kriminálpolitikailag leghaladóbb országok közé tartozó Hollandiában a leggyakoribb, és általában az elméletben sem negatívan ítélik meg ezt a büntetési formát.”³⁶ Az 1985-ben összeállított európai áttekintés azt mutatta – és napjainkban még inkább azt mutatja –, hogy „a rövid tartamú szabadságvesztés egyértelmű és egyoldalú elutasítását az utóbbi időszakban mégis differenciáltabb megítélés követte. A veszélyek, a káros hatások mellett e büntetési forma pozitív aspektusait is kiemelik, sőt szoltak a rövid tartamú büntetés nem várt rehabilitálásáról, győzelmes visszatéréséről”.³⁷

Nem véletlen, hogy a gyakorlat ilyen kitartóan elzárkózik az elméleti szakemberek tanácsainak a megfogadásától. A büntetéskiszabás elvei körében „a büntetési célok problémája már leereszkedik a filozófiai, etikai és kriminálpolitikai magaslatookról és jogalkalmazási kérdéssé egyszerűsödik”.³⁸ A rövid tartamú szabadságvesztés hátrányos oldalainak az ismeretében az ilyen büntetést kiszabó bírói gyakorlat korlátozásánál jobb lenne az ezeket kiegyensúlyozó büntetés-végrehajtási intézményrendszer létrehozásának a szorgalmazása.

Feltehetőleg változást fognak előidézni az ítélkezési gyakorlatban az 1993. évi XVII. törvénynek azok a rendelkezései, amelyek megszüntették a főbüntetés enyhítésének kivételes jellegét, és leszállították egy napra a kiszabható szabadságvesztés-büntetés minimumát. „Az új rendelkezés a jogalkalmazói gyakorlatban élő hagyományokhoz képest lényegesen eltérő szemléletmódot kíván ügyésztől, bírótól egyaránt”.³⁹

Túllépné e tanulmány kereteit annak a kifejtése, hogy vajon a büntetésnek a megtorlásra vagy a kezelésre kell-e irányulnia. Úgy véljük, hogy egyik felfogásból sem következnek a rövid tartamú szabadságvesztés vagy – végrehajtásának felfüggesztése esetén – az azzal való fenyegetettség elvetése. Az ilyen büntetés lehet tettarányos és egyben átnevelő vagy egész életre szólóan elriasztó hatású; nemcsak hosszú távú nevelés és kezelés létezik, hanem sokkterápia és sebészi beavatkozás is.

Az Európa Tanács keretében működő Bűnügyi Problémák Európai Bizottsága⁴⁰ 1993-ban szakértői csoportot⁴¹ hozott létre egy olyan európai bűnügyi statisztikai adattár rendszeres kiadásának előkészítésére, amely a tervek szerint nemcsak bűnözéssel, hanem bűnüldözéssel, rendőrségi, ügyészségi és büntetőbírói szervezettel, tevékenységgel és költségekkel kapcsolatos adatokat is tartalmaz majd.

Köszönetemet fejezem ki a még nem publikált adatok rendelkezésemre bocsátásáért a szakértői csoport elnökének, Martin Kilias úrnak és a csoport tagjainak: Gordon Barclay, Hanns von Hofer, Jörg-Martin Jehle, Max Kommer, Chris Lewis és Pierre Tournier uraknak.

HIVATKOZÁSOK

- 1 A rendőrségről, I. rész. *Rendészeti Szemle*, 1991/3., 42. o.
- 2 Következetesség az ítélkezésben. Európa Tanács, R 692/17. számú ajánlás. Elfogadta az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1992. október 19-én. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1994/1., 50. o.
- 3 P. Tournier: Statisztika az Európa Tanács tagállamainak börtönnépességéről (1990. évi felmérések). Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1993/1., 96. o.
- 4 Fejes Imre (szerk.): Fogva tartottak statisztikai adatai (1983–1992). Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1994/2., 5. o.
- 5 W. Heinz: Strafzumessungspraxis im Spiegel der empirischen Strafzumessungsforschung. In: Individualprävention und Strafzumessung. Ein Gespräch zwischen Strafjustiz und Kriminologie. Herausgegeben von Jörg-Martin Jehle. Wiesbaden, 1992, S. 107.
- 6 Gordon C. Barclay – C. Drew – R. Hatton – C. Abbot: Information on the Criminal Justice System in England and Wales. London, 1993, p. 34.
- 7 M. M. Kommer: Punitivness in Europe – a comparison. Hága, 1994. (Kézirat.)
- 8 Resolution (65) 1 „Suspended Sentence, Probation and other Alternatives to Imprisonment” (Adopted by the Ministers’ Deputies on 22nd January 1965).
- 9 Guiding Principles for Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development and a New International Economic Order. Adopted by the Seventh Crime Congress, Milan, 26 August–6 September 1985, and endorsed by the General Assembly in resolution 40/32. In: Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice. New York, 1992, p. 11.
- 10 Fridli Judit – Pelle Andrea – Rácz József: A kábítószerkérdés társadalompolitikája a rendszerváltás előtt és után. *Kriminológiai Közlemények*, 1994/49., 183. o.
- 11 Pusztai László: Elterelés a büntetőútról. *Kriminológiai és kriminológiai tanulmányok*, XXVIII. Budapest, 1990, 35. o.

- 12 The Simplification of Criminal Justice. Recommendation No R 87/18. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987
- 13 Criminal statistics England and Wales 1992. Home Office, London, 1993, p. 102.
- 14 Gesetz zur Entlastung der Rechtspflege
- 15 W. Heinz: Strafzumessungspraxis im Spiegel der empirischen Strafzumessungsforschung. In: Jörg-Martin Jehle (Hrsg.): Individualprävention und Strafzumessung. Ein Gespräch zwischen Strafrecht und Kriminologie. Wiesbaden 1992, S. 100.
- 16 W. Heinz: Diversion im Jugendstrafverfahren. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaften, 1992/3., S. 605.
- 17 Erről bővebben: Kövér Ágnes: Ítélezési és büntetés-végrehajtási politika. Ügyészeti Értesítő, 1993/3., 25–33. o.
- 18 Az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet kriminálpolitikai koncepciója. Ügyészeti Értesítő, 1993/3., 9. o.
- 19 Irk Ferenc: Kriminálpolitika – nemzetközi áttekintés. Ügyészeti Értesítő, 1993/3., 13–24 o.
- 20 Európa Tanács. A Miniszteri Bizottság R 87/3. számú ajánlása az európai börtön szabályokról a tagországok számára. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1990/2., 119–163. o.
- 21 J. J. M. van Dijk – P. Mayhew: Criminal Victimisation in the Industrialised World. Key findings of the 1989 and 1992 International Crime Surveys. The Hague, 1992, pp. 60–62.
- 22 Szabó András: A büntetőjog reformja. Budapest, 1992, 56. o.
- 23 H. J. J. Tulkens: Közösségi szankciók: a büntetés új koncepciója. A társadalmi-politikai változások és a bűnözés. A 21. század kihívása. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiból. Budapest, 1993, 158. o.
- 24 Kabódi Csaba: Munkabüntetések a 20. században. Bűnügyi Műhelytanulmányok, 1992/1., 10. o.
- 25 Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. Budapest, 1984, 347. o.
- 26 Gönczöl Katalin: Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. Társadalmi Szemle, 1994/5., 52. o.
- 27 Lévai Miklós: Társadalmi-politikai változások és a bűnözés; állami és társadalmi reagálás a növekvő bűnözésre. A társadalmi-politikai változások és a bűnözés. A 21. század kihívása. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiból. Budapest, 1993, 125. o.
- 28 Palánki Tiborné: Hogyan büntessünk a jogállamban, avagy hogyan váltható „apróbb pénzre” a büntetőjogi paradigmaváltás? Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1991/42., 28. o.
- 29 Szabó András: Igazságosan vagy okosan? Budapest, 1993, 36. o.
- 30 Horváth Tibor: A jelenkori büntetési elméletek kritikai áttekintése. Állam- és Jogtudomány, 1976/4., 559. o.
- 31 Guiding Principles for Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development and a New International Economic Order. Adopted by the Seventh Crime Congress, Milan, 26 August–6 September 1985, and endorsed by the General Assembly in resolution 40/32. In: Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice. New York, 1992, p. 20.
- 32 Vigh József – Földvári József: Kriminológiai alapismeretek. Budapest, 1979, 206. o.
- 33 Az Elnöki Tanács 20/1986. számú határozata a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről (8/c pont).
- 34 Vermes Miklós: A szabadságvesztés-büntetést helyettesítő büntetőjogi intézmények. Magyar Jog, 1978/7., 611. o.
- 35 Szűk László: A rövidtartamú szabadságvesztésről. Magyar Jog, 1984/11., 936. o.
- 36 Nagy Ferenc: Még egyszer a rövidtartamú szabadságvesztésről. Magyar Jog, 1985/10., 925. o.
- 37 Nagy Ferenc: i. m. 926. o.
- 38 Györgyi Kálmán: i. m. 283. o.
- 39 Szeder Gyula: A Büntető Törvénykönyv Általános Részének új rendelkezéseiről. Ügyészeti Értesítő, 1993/2., 7. o.
- 40 European Committee on Crime Problems (CDPC)
- 41 Group of Specialists „Trends in crime and criminal justice: statistics and other quantitative data on crime and criminal justice system” (PC-S-ST)

1. számú táblázat

A börtönnépesség száma az ország
100 ezer lakosára számítva
(1990. szeptember 1.)

	Vádolt	Elítelt	Összes
Magyarország	25,9	84,1	110,0
Észak-Írország	25,1	84,4	109,5
Anglia és Wales	20,0	70,3	90,3
Franciaország	33,4	48,8	82,2
Németország	20,6	57,2	77,8
Svédország	11,7	46,3	58,0
Olaszország	23,0	33,6	56,6
Norvégia	11,6	44,9	56,5
Hollandia	17,2	27,2	44,4

2. számú táblázat

A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények száma
100 ezer lakosra számítva 1990-ben

	Szándékos emberölés	Testi sértés	Erőszakos közösülés	Rablás	Lopás
Magyarország	3,1	70	4,5	28	2231
Anglia és Wales	2,3	352	6,7	71	6667
Franciaország	4,5	87	8,1	104	3928
Németország	3,7	310	8,0	55	4225
Írország	0,8	31	2,5	47	2120
Olaszország	5,9	32	1,2	52	2290
Észak-Írország	19,3	209	7,9	75	2729
Norvégia	2,5	–	9,4	26	4215
Skócia	9,9	911	6,4	91	6954
Svédország	1,0	475	16,5	70	8581
Svájc	3,1	49	6,2	26	4508

3. számú táblázat

Az elkövetett bűncselekmények és
a fogvatartottak száma

	Elkövetett bűncselekmények	Bv. intézményben fogva tartottak
1983	151 105	100%
1984	157 036	104%
1985	165 816	109%
1986	182 876	121%
1987	188 397	124%
1988	185 344	122%
1989	225 393	149%
1990	341 061	225%
1991	440 370	291%
1992	447 215	295%

4. számú táblázat

A szabadságvesztés-büntetések
átlag időtartama az NSZK-ban és Magyarországon 1990-ben

	Magyarország %	Németország %
0,5 > év	5,44	20,54
0,5–1 év	13,23	22,48
1–2 év	20,31	20,26
2–5 év	35,54	22,51
5–10 év	18,25	8,88
10 < év	5,27	2,34
Életfogytig	1,94	2,95
Határozatlan	–	0,21

5. számú táblázat

Egy év alatti végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések
1990-ben (%)

	Testi sértés	Erőszakos közösülés	Rablás	Lopás	Kábítószer
Magyarország	53	5	7	63	25
Anglia és Wales	74	5	21	83	56
Franciaország	85	2	49	88	51
Németország	67	4	13	69	36
Észak-Írország	63	–	8	95	80
Norvégia	–	12	39	92	74
Svédország	86	19	27	92	72
Svájc	89	13	26	87	70

6. számú táblázat

Befejezett szándékos emberölés elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések 1990-ben (%)

	0,5> év	0,5-1 év	1-2 év	2-5 év	5< év	Életfogytig
Magyarország	0,65	0,65	0,65	21	71	6
Anglia és Wales	1	2	6	20	19	53
Franciaország	—	1	4	5	82	7
Németország	—	1	3	36	48	12
Észak-Írország	—	2	—	12	50	36
Skócia	2	1	3	39	33	22
Svédország	1	—	—	32	49	7
Svájc	2	10	15	73	—	—

7. számú táblázat

Testi sértés elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések 1990-ben (%)

	0,5> év	0,5-1 év	1-2 év	2-5 év	5< év	Életfogytig
Magyarország	14	39	26	19	2	—
Anglia és Wales	51	23	15	9	1	—
Franciaország	67	18	12	2	1	—
Németország	24	43	19	13	1	—
Észak-Írország	33	30	15	13	9	—
Skócia	70	12	7	7	1	—
Svédország	73	13	12	2	—	—
Svájc	83	6	4	7	—	—

8. számú táblázat

Rablás elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések 1990-ben (%)

	0,5> év	0,5-1 év	1-2 év	2-5 év	5< év	Életfogytig
Magyarország	—	7	26	52	15	—
Anglia és Wales	8	13	27	38	13	2
Franciaország	27	22	28	8	16	1
Németország	—	13	26	47	14	—
Észak-Írország	3	5	28	50	15	—
Skócia	38	12	15	24	11	—
Svédország	14	13	53	14	7	—
Svájc	10	16	26	47	—	—

9. számú táblázat

Lopás elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetések 1990-ben (%)

	0,5> év	0,5-1 év	1-2 év	2-5 év	5< év	Életfogytig
Magyarország	26	37	26	10	—	—
Anglia és Wales	59	24	27	3	—	2
Franciaország	65	23	28	1	—	1
Németország	28	41	26	10	—	—
Észak-Írország	72	23	28	2	1	—
Norvégia	69	23	15	—	—	—
Svédország	62	30	53	—	—	—
Svájc	79	8	26	7	—	—

10. számú táblázat

Emberölés elkövetése miatt kiszabott büntetések 1990-ben (%)

	Pénzbüntetés	Egyéb nem szabadságvesztés	Szabadságvesztés	
			végrehajtható	felfüggesztett
Magyarország	—	—	92	8
Anglia és Wales	—	14	84	2
Franciaország	—	—	88	12
Németország	2	—	87	12
Észak-Írország	—	—	95	5
Skócia	1	16	83	—
Svédország	—	5	95	0
Svájc	—	—	76	24

11. számú táblázat

Testi sértés elkövetése miatt kiszabott büntetések 1990-ben (%)

	Pénzbüntetés	Egyéb nem szabadságvesztés	Szabadságvesztés	
			végrehajtható	felfüggesztett
Magyarország	19	24	26	31
Anglia és Wales	36	42	14	8
Franciaország	33	9	12	46
Észak-Írország	1	46	52	40
Skócia	64	25	11	0
Svédország	27	40	33	0
Svájc	20	—	30	50

12. számú táblázat

Rablás elkövetése miatt kiszabott büntetések 1990-ben (%)

	Pénzbüntetés	Egyéb nem szabadságvesztés	Szabadságvesztés	
			végrehajtható	felfüggesztett
Magyarország	—	5	83	12
Anglia és Wales	2	27	68	3
Franciaország	1	8	48	42
Németország	1	—	45	39
Észak-Írország	—	20	58	22
Norvégia	—	—	86	14
Skócia	15	19	66	0
Svédország	1	29	70	0
Svájc	—	—	64	36

13. számú táblázat

Lopás elkövetése miatt kiszabott büntetések 1990-ben (%)

	Pénzbüntetés	Egyéb nem szabadságvesztés	Szabadságvesztés	
			végrehajtható	felfüggesztett
Magyarország	23	27	34	16
Anglia és Wales	34	48	17	1
Franciaország	15	18	23	44
Németország	62	—	8	13
Észak-Írország	27	42	16	15
Norvégia	18	4	41	37
Svédország	38	51	11	0
Svájc	1	—	31	68

Szabadságvesztés (Magyarország, 1990)

Szabadságvesztés	Összesen	6 hónap	1 évig	1-2 év	2-3 év	3-5 év	5-8 év	8-10 év	10-12 év	12-15 év	15-20 év	Éleltől
Felnőtt összes	16 104	4 638	6 822	2 778	877	626	261	43	23	22	4	10
Végrehajtható	10 103	2 414	3 601	2 222	877	626	261	43	23	22	4	10
Felfüggesztett	6 001	2 224	3 221	556	-	-	-	-	-	-	-	-
Szabadságvesztés												
Fiatalkorú összes	1 771	521	700	407	88	38	11	4	2	-	-	-
Végrehajtható	820	107	244	326	88	38	11	4	2	-	-	-
Felfüggesztett	951	414	456	81	-	-	-	-	-	-	-	-
Szabadságvesztés												
Összesen	17 875	5 159	7 522	3 185	965	664	272	47	25	22	4	10
Végrehajtható	10 923	2 521	3 845	2 548	965	664	272	47	25	22	4	10
Felfüggesztett	6 952	2 638	3 677	637	-	-	-	-	-	-	-	-

Ügyészbíráskodás?

(Magyar Jog, 1996/1.)

A bíróságok ügyforgalmi válsága

A helyi bíróságaink előtt induló közbíráskodás eljárások közül 1993-ban az év végén folyamatban maradt büntetőügyek száma csaknem négy és félszerese volt az 1979. évinek. Közöttük a hosszabb időtartamú eljárások mennyisége az átlagot meghaladó mértékben nőtt, vagyis a hat hónap–egy év közötti ügyek száma 24-szeresére, az egy éven túliaké pedig több mint százszorosára emelkedett.¹ Az egy évnél régebben folyamatban lévő ügyek aránya azóta is tovább nőtt.

„Kétségtelen tehát, hogy most már végre szükség van egy átfogó, gyökeres reformra. Igazságszolgáltatásunk lassú tempója szinte már közhellyé vált” – mondta a büntető-eljárás gyorsításának módjairól tartott előadásában Mendelényi László a Magyar Jogászegylet 1932. évi közgyűlésén. Szavai ma még időszerűbbek, mint akkor voltak.

Közismert, hogy az ítélkezés időszerűségéhez milyen bűnüldözési és igazságszolgáltatási érdekek fűződnek, emellett a törvénykezés ésszerű időtartamának túllépése sérti mind a terhelt, mind pedig a sértett és az egyéb érdekelt ember jogait.

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja.

Az Emberi Jogok Európai Bizottsága és Bírósága nem definiálta az „ésszerű idő” fogalmát, a „vizsgált tényezők annak meghatározásában, hogy vajon az adott eljárás megfelel-e az ésszerű idő elvének, a következők: az adott ügy összetettsége, az a mód, ahogy a hatóságok az ügyet kezelik, annak vizsgálata, hogy a kérelmező saját magatartása mennyiben járulhatott hozzá a késedelemhez, és azok a különleges körülmények, amelyek igazolhatják az eljárás elhúzódását”.²

A bíróság az emberi jogok megsértésének tekinti a büntetőeljárások elhúzódását, és elmarasztalja azokat az államokat, amelyek nem tudják biztosítani az ésszerű határidőn belüli döntéseket, és több állásfoglalásában is visszautasította azt a kormányzati érvet, hogy az elégtelen személyzet elegendő magyarázat az ésszerű idő be nem tartására (De Cubber kontra Belgium [1984] és Guincho kontra Portugália [1984]). Álláspontja szerint „az állam felelős igazságszolgáltatási rendszerének olyan megszervezéséért, amely biztosítani tudja a polgári perek és büntetőeljárások ésszerű időn belüli befejezését (König, 1978. június 28., Series A No. 27, p. 34. para 100; Milasi, 1987. június 25., Series A No. 119, p. 46. para. 18).

Az állam nem bújhat az igazságszolgáltatás mechanizmusában rejlő eljárási vagy egyéb hibák mögé, hogy elkerülje felelősségét. A bírósági ügymenet ideiglenes fennakadása ugyanakkor nem vonja maga után a felelősséget, ha az állam ésszerű, haladéktalan és hatékony intézkedéseket tett a helyzet megváltoztatására (Buchholz, 1981. május 6., Series A No. 42, p. 16. para 51; Guincho, 1984. július 10., Series A No. 81, pp. 16–17. paras 38–41.; Milasi, 1987. június 25., Series A No. 119, pp. 46–47. paras 17–20.)”.³

Az igazságszolgáltatás ügyforgalmának válságából nem lehet kiutat találni a bírói létszám nagyarányú emelésével. Ennek nem teremthetők meg sem a személyi, sem pedig az anyagi-pénzügyi feltételei.

Az európai eljárási rendszereket 1975–76-ban tanulmányozó amerikai jogászok arra a megállapításra jutottak, hogy a kötelező eljárás elve „a lehetetlent követeli meg: a törvények teljes érvényesítését, miközben növekszik a bűnözés és az erőszakos küzdelem a javak megszerzéséért. Elkerülhetetlenül szükség van változtatásokra az alapelvek érvényben hagyásával, és ahol ezt a formális törvény vagy ideológia nem teszi lehetővé, informális eljárásokat kell rá kidolgozni”.¹³ Időközben azokban az államokban, amelyek eljárásjoga a legalitás elvére épült, az opportunitás elve tovább feszegette az ajtót, és helyet szorított magának nemcsak az informális technikákban, hanem magukban az eljárási törvényekben is.

Egyre több államban „nem csupán tervezgetik a legalitás elvének lazítását, hanem csaknem mindenütt már jogszabályi rendelkezések tesznek kisebb-nagyobb engedelmeket a célszerűség szempontjainak”.¹⁴ A mi eljárásjogi reformunktól is várható a legalitás elve „néhány merevségeinek” feloldása.¹⁵

Büntetőeljárásunknak a kormány elé terjesztett koncepciója úgy foglalt állást, hogy enyhíteni kell mind a hivatalból való eljárás (officialitás), mind pedig az eljárási kötelezettséget előíró legalitás elvének szigorán. „Fő szabályként azonban továbbra is a legalitás tétele érvényesülne: a bűnüldöző hatóságok nem kapnának generális felhatalmazást arra, hogy célszerűségi szempontok alapján eltekintsenek a büntetőeljárás folytatásától.” Ugyanakkor a fiatalkorúak elleni eljárások diszfunkcionális hatásainak enyhítésére szükségesnek látja a koncepció, hogy „az opportunitás elve az általános szabályhoz képest szélesebb körben érvényesüljön a fiatalkorúak esetében”.^{*}

Először a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 67. §-ában jelent meg az a lehetőség, hogy a hatóság ne a tényállásszerűségnek, hanem a társadalmi érdeknek és az állam büntetőjogi igényének a mérlegelése alapján dönthessen a nyomozás megtagadásáról vagy megszüntetéséről. A Be. ennek alapján módosított 127. § (3) és 139. § (3) bekezdése szerint bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja esetén az ügyész jóváhagyásával a nyomozó hatóság a nyomozást megtagadhatja, illetőleg megszüntetheti, „ha a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel történő együttműködéssel elérhető célhoz fűződő érdek meghaladja az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdeket”.^{**}

A legalitás tételének további erózióját és az opportunitás elvének újabb területszerzését hozta az 1995. évi XL. törvény a büntető jogszabályok módosításáról, amely a 303/A §-sal egészítette ki a Be.-t, és bevezette eljárásjogunkba a „vádemelési elhalasztása” jogintézményét.

E rendelkezés szerint az ügyész a vádemelés feltételeinek fennállása esetén öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény miatt – a fiatalkorú helyes irányú fejlődése érdekében – a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. A Be. ezzel a törvénnyel beiktatott 303/B §-a szerint, ha a vádemelés elhalasztásának tartama eredményesen eltelt, az ügyész a nyomozást megszünteti.

Az ügyész rendelkezik a vádemelés elhalasztása esetén a fiatalkorú pártfogó felügyeletének végrehajtásáról, a magatartási szabályok előírásáról vagy azok megváltoztatásáról.

^{*} Az 1997 őszén elkészült eljárási törvényjavaslat további engedményeket tesz az opportunitás elvének. – A szerk.

^{**} A gyakorlatra vár annak kimunkálása, miként viszonyul egymáshoz a rendőrségi törvénynek és az eljárásjognak ezen két, közel azonos tartalmú közleménye. – A szerk.

A társadalomnak egyaránt érdeke mind a bűnüldözés céljának elérése, mind a fiatalkorú helyes irányú fejlődése, de ezzel messze nem merült ki azoknak a társadalmi érdekeknek a köre, amelyeket nemcsak joguk, hanem kötelességük is mérlegelni a nyomozás megtagadásánál vagy az eljárás megszüntetésénél a legtöbb demokratikus jogállam ügyészeinek.

Az ügyész diszkrecionális jogköre

A büntetőügy sorsa felőli rendelkezés széles diszkrecionális jogkörével rendelkező az opportunitást alapelveként kezelő eljárásjog szerint működő államok ügyészségei.

Az opportunitás elvének megvalósulása szoros összefüggésben áll az ügyész diszkrecionális jogaival. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítése tárgyában kiadott R (87) 18. számú ajánlásában azt javasolja, hogy a diszkrecionális bűnüldözés elvét

„be kell vezetni vagy alkalmazását ki kell terjeszteni mindenütt, ahol a tagországok történelmi fejlődése és alkotmánya ezt lehetővé teszi... Ennek az elvnek az alkalmazását olyan általános alakra kell helyezni, mint a közérdek.”¹⁶

Az Egyesült Államokban az ügyek első szűrését a rendőrség végzi, igen sokszor megszünteti az eljárást célszerűségi okokból, a súlyos bűncselekmény elkövetése miatt őrizetbe vett személyek 2-10%-át engedi szabadon anélkül, hogy erről az ügyészséget értesítené.

Az ügyész a rendőrségről érkező ügyeket tovább szelektálja, elsősorban abból a szempontból, hogy a beszerzett bizonyíték alapján lehetségesnek tűnik-e a váderedményesség (convictability), és a per várható költségei arányban vannak-e az ügy fontosságával. A vádemelés mellőzhető akkor is, ha a gyanúsított ellen már más ügyben folyik eljárás, és az abban keletkező elmarasztalás önmagában is elérheti a kívánt célt. „Ehhez hasonló megfontolások alapján döntenek el azt a kérdést is, hogy milyen mértékben kell az eljárás megszüntetésével honorálni azokat az elkövetőket, akik tippekkel vagy információkkal segítik a rendőrség felderítőtevékenységét.”¹⁷

Az ügyésznek joga van az eljárás felfüggesztését bizonyos feltételek teljesítéséhez kötni (diversion), vagy az ügyet „leminősíteni” (charge reduction) súlyos bűncselekményről (felony) enyhébb megítélésű vétség (misdemeanor), például a minősítő körülmények elhagyásával a vádiratból. Ez leegyszerűsíti a bizonyítást, ha a vádlott beismerésben van, de a minősítő körülményt tagadja (esetleg előzetes megegyezés alapján), és lehetővé teszi az ügy egyszerűsített eljárási formák közötti tárgyalását, valamint gyorsabb elintézését.

Angliában és Walesben az 1985. évi büntetőeljárási törvény felhatalmazása alapján kiadott Királyi Ügyészi Szolgálati Kódex¹⁸ két fő követelményt állít: a „bizonyítékok elégségességét” és a „közérdeket”. Az előbbi annyit jelent, hogy „reális esélye legyen a büntetőítélet hozatalának”, a „közérdek” fogalmát viszont nem határozza meg, hanem utal a belügyminisztérium figyelemztetések fogantatásáról kiadott körlevelének figyelembevételére.¹⁹

Az ügyész felelősséggel tartozik a mérlegelési jogkörben hozott döntésért, a kódex leszögezi, hogy „a mérlegelési jog kellő judíciumot tükröző, világos alapelveken nyugvó gyakorlása az igazságszolgáltatás, a társadalom és a terhelt érdekeit jobban tudja szolgálni, mint a törvény betűinek merev alkalmazása”.²⁰

Az ügyészség a vádemelés kapcsán további diszkrecionális lehetőségekkel is rendelkezik, dönthet arról, hogy „egyes bizonyítékokat benyújtson, ne nyújtson be a

bíróságnak, vagy visszavonjanak, vagy ne nyújtsanak további bizonyítékot a bíróság számára".²¹

A bűnösség megállapítását követően az elkövető beismerő vallomása és beleegyezése esetén a rendőrség vagy az ügyészség lezárhatja az ügyet figyelmeztetéssel. Ez igen széles körű gyakorlat, a fiatalkorúak és a bűncselekményt először elkövetők tekintélyes hányadára kiterjed, 1994-ben például a megállapított 522 ezer elkövető közül 308 ezernek az ügyét zárták le figyelmeztetéssel.²²

Franciaország büntetőeljárás törvénye az ügyész értékelésére bízta, hogy döntson a hozzá érkezett feljelentések, bejelentések sorsáról, diszkrecionális joga megindítani az eljárást vagy ettől eltekinteni. Az opportunitás tételének hatálya ezzel be is fejeződik: a már elindított eljárásra a továbbiakban a legalitás elve érvényesül. Eljárást megszüntetni az opportunitás elve alapján nem lehet.²³

A francia ügyészségek nem indítanak eljárást kriminálpolitikai okokból (az elkövető időközben szocializálódott, kis jelentőségű ügy, bűnüldözési érdek stb.), közrendi okokból, ha az eljárás a közrendnek nagyobb kárt okozna, mint maga a bűncselekmény (törvénytörő sztrájkok, paraszttüntetések útlezárással, gyárfoglalások stb.) és az ügyészségek túlterheltsége miatt.

Az ügyész a nyomozás megindítása előtt úgy dönthet, hogy közbenjáró (mediátor) közreműködését veszi igénybe, amennyiben ez az intézkedés biztosítani látszik a sértettnek az okozott kár megtérítését, a bűncselekménnyel okozott jogsérelem megszüntetését és az elkövető újabb bűncselekménytől való visszatartását. „Ha a kártalanítás befejeződött, a mediátor tájékoztatja az ügyészt eljárásának eredményéről és az észrevételeiről. Ez utóbbi eljárásjogi értelemben megszüntetheti az eljárást arra hivatkozással, hogy a bűncselekménnyel a sértettnek okozott kár megtérült, és így a cselekmény csekély társadalmi veszélyessége megszüntet minden nyomozási érdeket.”²⁴

A holland ügyészség a törvényben – a legalitás elvével összhangban – meghatározott megszüntetési okokon kívül (nem történt bűncselekmény, elévülés, büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok, a cselekményt már jogerősen elbírálták stb.) diszkrecionális jogkörében eltekinthet az eljárástól közérdekből – az opportunitás tételének megfelelően – ismertté vált elkövető jól bizonyított bűncselekményének esetében is.²⁵ Az ügyésznek „meg kell kérdeznie magát, hogy megjavul-e az elkövető, ha most megbüntetik, vagy még gyakrabban fogja megszegni a törvényt, nem kelt-e társadalmi nyugtalanságot, ha nem indítanak ellene eljárást, és a bűncselekményt nem torolják meg”.²⁶ Nem indít eljárást az ügyész, ha:

- a) más hatóság intézkedését az ügyben elegendőnek tartja (államigazgatási vagy fegyelmi eljárás, gyógykezelésre beutalás, nevelőintézeti elhelyezés);
- b) a jogrend érdeke kívánja (nemzetbiztonságnak, nemzetközi kapcsolatoknak árt, társadalmi nyugtalanságot, zavargást válthat ki), vagy jogszabályi módosítás van előkészületben;
- c) az elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatos körülmények indokolják (a cselekmény veszélyessége és az okozott jogsérelem olyan alacsony, hogy a büntetőítélet célszerűtlen lenne; a terhelt jelentéktelen szerepet játszott az elkövetésben; az elévülés ugyan még nem következett be, de túl régen történt az esemény; a cselekmény hátterében szociális, gazdasági, politikai vagy ideológiai megfontolások vannak – ilyen lehet egy gyárfoglalás, lakásfoglalás stb.);
- d) a terhelt személyiségével kapcsolatos okok miatt célszerűnek látszik (fiatalok, jelentősebb súlyú bűncselekményért már folyik eljárás a terhelt ellen; az elkövetésnél a gyanúsított maga vagy családtagjai, hozzá közel álló személyek is meg-

sérültek, illetőleg kárt szenvedtek; kártérítési kötelezettség sújtja; korlátozott mértékű beszámíthatóság, testi vagy szellemi fogyatékos; magas kor; az ítélet akadályozná a terhelt reszocializációját; a bűncselekmény a büntetlen előéletű elkövető egyszeri kisiklásának tűnik; a terhelt életmódját megváltoztatta; megszűntek azok a körülmények, amelyek közrejátszottak a bűncselekmény előidézésében; a szükségtelen őrizetbe vétel, letartóztatás vagy egyéb rendőri intézkedések után méltánytalan lenne a büntetés);

- e) a sértett és a terhelt közötti kapcsolat alakulása szükségtelenné teszi (a sértett megbocsátott; kárát az elkövető megtérítette; a sértett a bűncselekmény elkövetését elősegítette; az eljárás károsítaná a sértett érdekeit; olyan körülmények keletkeznének nyilvánosságra, amelyek ismertté válása számára előnytelen; a sértett és az elkövető olyan családi, baráti stb. körbe tartozik, amely külső beavatkozás nélkül jobban rendezi a konfliktust; a sértett polgári jogi eszközökkel jobban tudja érvényesíteni érdekeit, és a polgári jogi felelősség viselése feleslegessé teszi a büntetés kiszabását).

A bűnözés emelkedésével az elvi szempontokat leelőzték a gyakorlati megfontolások, ma már sok ügyben pusztán azért nem járnak el, mert végesek a bűnüldözési hatóságok erőforrásai. A holland főállamügyész az igazságügyi minisztérium 1981. évi költségvetéséhez mellékelt jelentésében ezt így jellemzi: „... a rendőrség, az államügyészség és a bíróság jelenlegi teljesítőképessége nyomatókusan megköveteli, hogy a bűnözés egyes formáira – amelyek elvileg szükségessé teszik az eljárást – kevesebb figyelmet fordítsunk... szembe kell nézni a rideg ténnyel: a prioritások megállapítása annyit jelent, hogy bizonyos tevékenységekkel nem foglalkozunk más bűncselekmények felderítése érdekében”.²⁷

Németország viszont arra lehet példa, hogyan hatolnak be az opportunitás elemei egy – a legalitást alapelvek tekintő – állam jogába. A Max Planck Intézet kriminológiai kutatócsoportja már a 70-es években megállapította, hogy a bűnüldöző szervek gyakorlata a legalitásvédelem palástja alatt kialakította az ügyek szelektálásának sajátos rendszerét. Az eljárás megindítása függ a rendelkezésre álló személyi állománytól, az eredmény kilátásaitól, a feltehetőleg szükséges munka mennyiségétől, a sértett szociális helyzetétől és makacsságától valamint magának a bűncselekménynek a súlyától és társadalmi káraitól. Ennek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy „a legalitásvédelem de facto jórészt elvesztette hatályát”.²⁸

A német be. 153. §-a szerint az ügyészség – a bíróság beleegyezésével – eltekinthet a büntetőeljárástól kisebb jelentőségű ügyekben (Nichtverfolgung von Bagatelldingen), „ha nem fűződik társadalmi érdek” az eljáráshoz. Nem szükséges a bíróság beleegyezését kérni kis kártérítéssel szembeni bűncselekmények esetében. A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1953. augusztus 4-i törvény (Jugendgerichtsgesetz) 45. § (2) bekezdése értelmében az ügyész – a be. 153. §-ban meghatározott lehetőségen kívül – eltekinthet bírói hozzájárulás nélkül a büntetőeljárástól 14–18 év közötti fiatalok vagy 18–21 év közötti fiatalok ügyeiben, ha a folyamatba tett nevelőintézkedés feleslegessé teszi a bírósági elmarasztalást.

Ezt a rendelkezést 1975-ben kiegészítette a be. 153a §-a, amely szerint az ügyészség – a bíróság és a terhelt beleegyezésével – a vádemelést elhalaszthatja a vétségi eljárásban, ha egyidejűleg felhívja a terheltet, hogy az okozott kárt térítse meg, teljesítse tartási kötelezettségét, valamint bizonyos összeget jótékonyági alapba vagy az állam javára fizessen be, illetőleg teljesítsen valamilyen közérdekű munkát. Fiatalkorúak esetében a vádemelés elhalasztására sor kerülhet nevelőintézkedés elrendelésével is.

A terhelt számára mindezekben az esetekben határidőt szabnak meg előírt kötelezettségei teljesítésére, ha ennek eleget tesz, akkor cselekménye a továbbiakban nem üldözhető, ellenkező esetben viszont az eljárás folytatódik.

A bíróságok tehermentesítéséről szóló 1993. január 11-i törvény (Gesetz zur Entlastung der Rechtspflege) az ügyészség eljárást megszüntető, diszkrecionális jogkörét az úgynevezett „bagatell” bűncselekményeken túlmenően kiterjesztette a közepes súlyú bűncselekményekre is.

A német be. (153c §, 153d §, 153e §) lehetővé teszi az eljárástól való eltekintést nemzetközi vagy belpolitikai vonatkozású ügyekben, ha „az eljárás a Német Szövetségi Köztársaságra súlyos hátrányt jelenthetne vagy ellentmondana egyéb lényeges társadalmi érdekeknek”.

Az ügyészek diszkrecionális jogköre néhány államban nemcsak az eljárás megindítására vagy megszüntetésére, hanem a terhelt elmarasztalására és a vele kapcsolatos szankciószerű intézkedések meghozatalára is kiterjed. Az elmarasztalás legelterjedtebb formája a megrovás, de például a norvég ügyészség még elzárásra átváltoztatható pénzbüntetést is kiszabhat. Hollandiában a peralku során kiköthető a lefoglalandó tárgyak kiadása. Svájc több kantonjában lezárható az ügy – a terhelt beleegyezése esetén – büntetőparancs kiadásával.

A francia ügyészség az ügyek 76%-át, a német 42%-át, a holland 37%-át, a svéd 30%-át, a magyar pedig 19%-át szüntette meg 1990-ben. Ugyanebben az évben ügyészségi szankció kiszabásával végződött Skóciában az ügyek 32%-a, Hollandiában 23%-a, Svédországban 9%-a és Németországban 6%-a. A magyar ügyészségek az eljárások 9%-ában alkalmaztak megrovást.

A megrovás ismertetését egyes országokban igyekeznek az ítélethirdetéshez közelítő külsőségek között megrendezni. Angliában törvény mondja ki, hogy a megrovást magas rangú rendőrtiszt, egyenruhában, hivatali szobájában, a fiatalok szülei vagy gondozója jelenlétében hirdeti ki. Németországban a rendőrség a hónap ügyész által előre meghatározott napjaira küldi ki a meghívókat; az eljárástól eltekintést és annak feltételeit az ügyész ismerteti.²⁹

Kváziítélet és az ártatlanság vélelme

Nem váltott ki vitát a nyugat-európai jogi irodalomban az eljárás mellőzése vagy megszüntetése az ügyész diszkrecionális jogkörében, több kételem merült fel viszont az ügyészi kváziszankcióknak és az ártatlanság vélelmének az összeférhetőségével kapcsolatban, különösen a német jogi irodalomban.³⁰ Német kollégáink problémaérzékenységét feltehetőleg az is fokozza, hogy joguk (be. 153. §) a magyar szabályozástól eltérően nem a cselekmény társadalomra veszélyességének csekély fokát vagy megszűnését, hanem – az eljáráshoz fűződő közérdek hiánya mellett – a bűnösség csekély fokát tekinti a megszüntetés alapjául. A „bűnösség csekély foka” is bűnösség.

A megrovás a magyar jogban is a „rosszallás” állami kifejezése, vagyis olyan személy elmarasztalása, akinek a bűnösségét bíróság nem állapította meg.

Az ártatlanság vélelmének jelentősége „főként abban nyilvánul meg, hogy a) meghatározza a bizonyítási kötelezettséget; b) a kétségeket a terhelt javára rendeli eldönteni”.³¹ Az Alkotmánybíróság álláspontja (1406/B/1991. AB határozat) szerint is „az ártatlanság vélelmének lényege a büntetőeljárásban, hogy a bűnösség bizonyítása az eljáró hatóságot terheli, a terhelt nem kötelezhető ártatlanságának bizonyításá-

ra (Be. 3. §), továbbá a kétséget kizáróan nem bizonyított tényeket a terhelt terhére értékelni nem lehet (Be. 61. §). A megrovás alkalmazása ebből a szempontból nem sérti az ártatlanság vélelmének a „lényegét”.

Természetesen a büntetőeljárás akadályaira vonatkozó döntés folyamatában is érvényesülnie kell az ártatlanság vélelméből adódó eljárási követelményeknek. A határozat tartalma pedig az anyagi-jogi akadályok miatt megtagadott vagy megszüntetett eljárásokban érinti az ártatlanság vélelmét.

A kérdésben többször is állást foglal az Emberi Jogok Európai Bizottsága és Bírósága. Megállapításait így lehet összegezni:

- Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint az eljárás alá vont személy egyrészt önkéntesen, nem kényszerhelyzetben megállapodhat az ügyészséggel, és ebben az esetben a bíróság helyett a vádhatóság szabhatja ki a büntetést, másrészt nem ragaszkodhat bírósági ítélethez, ha az illetékes hatóságok úgy döntöttek, hogy nem indítanak eljárást vagy megszüntetik azt (p. 25. para 49). (Deweert-ítélet, 1980, Series A. No. 35);
- A bagatell bűncselekmények gyanúja miatt indított eljárás a bírósági tárgyalást megelőző szakaszban is lezárható, de a határozatnak nyitva kell hagynia a terhelt bűnösségének kérdését, és nem is utalhat rá (Adolf-ítélet, 1982, Series A. No. 49);
- A büntügyi költségek viselése és egyéb „járulékos” kérdésekben hozott határozat: nem sérti az ártatlanság vélelmét, ha nem „pótitílet”, nem utal az eljárás alá vont személy bűnösségére, és alapjául nem a bűnösség szolgál (Emberi Jogok Európai Bizottsága, Decisions and Reports 8. 30. o.).

A „járulékos” döntések körében a bírósági tárgyalás előtti szakaszban megszüntetett ügyekben a büntügyi költségeket az állam viseli. Így ez a kérdés nem terheli kváziítélettel a megszüntető határozatot.

Sor kerülhet azonban elkobzásra másodlagos büntetethetőségi akadály miatti megszüntetés esetében is [Btk. 77. § (7) bekezdés]. Ennek kimondására nem az ügyészség határozatával, hanem „különleges eljárás” keretében kerül ugyan sor, de témánk szempontjából azért jelentős, mert mutatja, hogy a büntetőeljárásban meghatározott joghatárány nem feltétlenül jelenti a bűnösség implicit megállapítását. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint (1624/B/1991. AB határozat) „a Be. 375. §-a szerinti eljárás, bár büntetőeljárás, alapvetően nincs összefüggésben, így nem is lehet ellentétes az alkotmányos alapjogként deklarált ártatlanság vélelmével”.

A vádemelés elhalasztására (Be. 303/A §) csak a vádemelés feltételeinek fennállása esetén kerülhet sor, és ha a vádemelés elhalasztásának tartama eredményesen eltelt, az ügyész a nyomozást megszünteti (Be. 303/B §). A vádemelés elhalasztásáról vagy az eljárás megszüntetéséről szóló határozat nem alkalmas a terhelt bűnösségének a megállapítására, nem sérti az ártatlanság vélelmét, mint ahogy nem sérti azt az őrizetbe vétel vagy az előzetes letartóztatás elrendelése sem.

A vádemelés elhalasztását kísérő „járulékos” döntés a vele együtt járó pártfogó felügyelet alatti magatartási szabályok leírása. Ezek bizonyos jogokat korlátoznak, de céljuk nem büntetés, hanem az, hogy „az elkövető ellenőrzésével és irányításával elősegítse annak megakadályozását, hogy ismételten bűncselekményt kövessen el, és segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéséhez, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez” (Be. 92. §).

Eljárási törvényünk nem mindenben felelt meg az Emberi Jogok Európai Bírósága törvénykezési gyakorlatának, és módosításra szorult, „ez pedig a nyomozás megszüntetése megrovás alkalmazása mellett”. A gyanúsított ilyenkor pusztán panasszal élhetett, arra viszont nem volt lehetősége, hogy „a szankciót alkalmazó nyomozó hatósági

döntéssel szemben a bírósági eljárást kikényszerítse".³² Az 1994. évi XCII. törvény 12. §-a – a Be. 148/A § beiktatásával – megteremtette ebben a tekintetben is az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog harmóniáját. A novella a bűnüldöző hatóság kvázibűnösséget megállapító döntéséhez az érintett személy „hozzájárulását” azonban nem a bírósági eljárás, hanem a büntetőeljárás folytatása kikényszerítésének lehetőségével pótolja.

Büntetőjogunk reformja

A büntetőjogi reformra vár az anyagi és alaki jog összhangjának megteremtése.

Logikus rendszer építhető fel az opportunitás elvének beépítésével az eljárásjogba. Megoldást jelenthet a materiális bűncselekmény-fogalom következetes véghezvitele úgy, hogy a törvény ne nyilvánítsa bűncselekménynek a társadalomra csekély fokban veszélyes cselekményt.

A megrovás intézménye mindkét esetben fenntartható. Nem lehet azzal egyetérteni, hogy ha a hatóságok a büntetőjogi felelősség hiányát állapítják meg, vagyis az eljárás tárgyát képező cselekmény nem minősül bűncselekménynek, akkor ez „kizárja mindenféle szankció, így a megrovás alkalmazását is”.³³

Ami nem minősül bűncselekménynek, az még lehet például szabálysértés vagy más olyan magatartás, ami miatt kifejezheti rosszallását az állam képviselője. Az Alkotmánybíróság álláspontja (1284/B/1990/5. AB határozat) szerint: „A bűncselekmények és a szabálysértések súlyukat, társadalomra veszélyességüket, továbbá szankciós rendszerüket illetően sem állíthatók egymással párhuzamba. Nem kezelhetők a szabálysértések ugyanolyan igénymértékével, mint a bűncselekmények, illetve a büntetőeljárás során érvényesülő garanciális szabályok.” Még inkább vonatkozik ez azokra a cselekményekre, amelyek nem verik ugyan le a bűncselekményi szint lévét, de ugyanabban az irányban rugaszkodtak el a helyeselt társadalmi magatartás talajáról.

A legalitás elvének jogintézményeit a magyar jog „garanciális” jellegűnek és ezért sérthetetlennek tekintette. A példák azonban azt mutatják, hogy az opportunitás elve nem összeférhetetlen a demokratikus jogállam eljárásjogával. A világszerte megjelenő magas bűnözési szint mellett megoldhatatlan minden bűncselekmény elkövetőjének ügyében bírósági tárgyalást tartani. Egyre elkerülhetetlenebb az ügyek perökonómiai, szociálpolitikai, kriminálpolitikai stb. szempontú szelektálása. A jogállamok törvényhozása kialakította az ennek megfelelő garanciális biztosítékok rendszerét.

A terhelt joga a bíróság előtti tisztességes eljáráshoz úgy valósul meg, hogy beleegyezése szükséges a vele kapcsolatos ügyszólató határozatokhoz, ha viszont nem kívánja ügyének gyors, bíróságon kívüli lezárását, akkor ügyében bírósági tárgyalást kell tartani.

A sértettek és egyéb érdekeltak jogai sem sérülnek, egyrészt vannak olyan intézkedések, amelyekhez hozzájárulásuk szükséges, másrészt széles lehetőségeket biztosít számukra a törvény polgári jogi kereseteik kielégítésére, valamint bűnüldözési igényeik magánvád és pótmagánvád útján történő érvényesítésére, sőt néhány tényállás esetén még az állampolgári vád (actio popularis) lehetősége is biztosított.

A nyomozás ügyészi megtagadása, az eljárás megszüntetése, a nyomozás vagy a vádemelés mellőzése, illetve elhalasztása nem ügyészbíráskodás, nem jelenti a büntetőjogi felelősség jogerős megállapítását vagy büntetés kiszabását. A közérdek érvényesítése az eljárásban nem igazságszolgáltatási tevékenység, hanem mentőv az ügytengerben elmerülő igazságszolgáltatásnak.

JEGYZETEK

- 1 Vavró István: A büntetőeljárás időtartamának alakulása az időszak végén folyamatban maradt büntetőügyekben. (Helyi bíróságok.) Igazságügyi Minisztérium, Igazságszolgáltatási Hivatal. Budapest, 1993, 2. o.
- 2 Donna Gomien: Rövid útmutató az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. Budapest, 1994, 43–44. o.
- 3 Andrew Grotian: Article 6 of European Convention on Human Rights. The right to a fair trial. Council of Europa Press, Strasbourg, 1993, p. 21.
- 4 Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987, 66. o.
- 5 Györgyi Kálmán: A büntetészkiszabás elvi kérdései és a kodifikáció. Jogtudományi Közöny, 1977, 133. o.
- 6 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984, 295. o.
- 7 Békés Imre: Magyar Büntetőjog I. Általános rész. Budapest, 1973, 98. o.
- 8 Földvári József: Büntetőjog. Általános rész. Budapest, 1974, 54. o.
- 9 Király István: Az új büntető törvénykönyv előkészítéséről. Magyar Jog, 1975, 250. o.
- 10 Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. Budapest, 1984, 362. o.
- 11 Kántás Péter: A bagatellkriminalitás természetéhez. Magyar Jog, 1995, 386. o.
- 12 Györgyi Kálmán: i. m. 297. o.
- 13 Abraham S. Goldstein – Maran Marcus: The Myth of Judicial Supervision in three „Inquisitorial” Systems: France, Italy and Germany. The Yale Law Journal, Vol 87; 1977, p. 280.
- 14 Bárd Károly: i. m. 65. o.
- 15 Király Tibor: A büntetőeljárás jog reformja elé. Magyar Jog, 1993, 258. o.
- 16 The Simplification of Criminal Justice. Recommendation No. R 87/18. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987
- 17 Thomas Weigand: Funktion und Tätigkeit der Staatsanwaltschaft in den USA. In: Hans-Heinrich Jeschek – Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden, 1979, S. 630.
- 18 Director of Public Prosecution's (DPP): Code for Crown Prosecutors issued under the Prosecution of offences Act 1984, sections 9 and 10.
- 19 Andrew Sanders: Incorporating the 'public interest' in the decision to prosecute. In: J. E. Hall Williams (ed.): The Role of the Prosecutor, Report of the International Criminal Justice Seminar held at the London School of Economics and Political Science in January 1987. Aldershot, Vermont, 1988, p. 30.
- 20 Lévai Ilona: Anglia és Wales ügyészszégi-vádhatósági rendszere. Magyar Jog, 1993, 101. o.
- 21 Kelemen Ágnes: Az opportunitás eljárási intézményei és gyakorlati tapasztalatai Angliában. Magyar Jog, 1990, 170. o.
- 22 Home Office Statistical Bulletin. 18/1995. 15 August 1995, p. 5.
- 23 Gerhardt Grebing: Staatsanwaltschaft und Strafverfolgungspraxis in Frankreich. In: Hans-Heinrich Jeschek – Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden, 1979, S. 45.
- 24 Nacsády Péter Imre: Mi is az a mediáció? Magyar Jog, 1995. március, 185. o.
- 25 Dieter Schaffmeister: Die Rolle der Staatsanwaltschaft bei der Ermittlung und Verfolgung von Straftaten. In: Hans-Heinrich Jeschek – Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden, 1979, S. 137–139.
- 26 Dato Steenhuis: Criminal Prosecution in the Netherlands. In: J. E. Hall Williams (ed.): The Role of the Prosecutor, Report of the International Criminal Justice Seminar held at the London School of Economics and Political Science in January 1987. Aldershot, Vermont, 1988, p. 53.
- 27 Annual Report of the Prosecutors General. 1981, p. 2–3. Idézi: Dato Steenhuis: i. m. 54. o.

- 28 Erhard Blankenburg – Klaus Sessar – Wiebke Steffen: Die Staatsanwaltschaft im Prozeß strafrechtlicher Sozialkontrolle. Berlin, 1978, S. 331.
- 29 Dagmar Pohl-Haukamp: Legalitätsprinzip und Diversion. *Kriminalistik*, 1983/3. S. 133.
- 30 Kristian Kühl: Unschuldsumutung, Freispruch und Einstellung. Köln – Berlin – Bonn – München, 1983, S. 104–111.
- 31 Király Tibor: A védelem és a védő büntetőügyekben. Budapest, 1962, 41. o.
- 32 Bán Tamás – Bárd Károly: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog. *Acta Humana*, 1992/6–7., 83. o.
- 33 Bán Tamás – Bárd Károly: Uo. 84. o.

Az ügyész utasíthatósága

(Magyar Jog, 1992/3.)

Parlamenti vagy miniszteriális alárendeltség – ezzel foglalkozik az utóbbi években az ügyészség helyzetéről Magyarországon megjelent tanulmányok többsége. A kérdés nem új, 1871-ben a XXXIII. törvény tárgyalásánál a képviselőházban indult meg az a vita, amelyet – feltehetőleg hosszabb időre – le fog zárni az Országgyűlés az ügyészségről szóló törvény elfogadásával. Érdekes azonban megvizsgálni a várható döntés következményeit és mindenekelőtt azt, hogy jogállami keretek között adható-e utasítás a legfőbb ügyésznek vagy a neki alárendelt ügyészeknek, és ha igen, akkor ki és mire utasíthatja őket.

A Franciaországban kialakult ügyészi szervezet hierarchikus felépítettsége (subordination hiérarchique) legfontosabb vonását ragadta meg az ügyészségről szóló német nyelvű szakirodalom az „utasításhoz kötöttség” (Weisungsgebundenheit) fogalmának bevezetésével.

Természetes, hogy felmerül az utasítási jog kérdése nálunk az esetleg bekövetkező szervezeti változás kapcsán, de napirenden van azokban az országokban is, ahol az ügyészség igazságügy-miniszteri irányításának már évszázados tradíciója van. Az Osztrák Ügyészek Egyesülete például 1981-ben Lindabrunnban tartott vitaülésén hozott határozatot az utasítási hatásköréről. Azóta sem jelenik meg az osztrák jogi folyóiratokban cikk az ügyészségről a „lindabrunni modell” mellett vagy ellene szóló érvelés nélkül. Az osztrák büntető eljárásjog reformját előkészítő bizottságnak az igazságügy-miniszter elnöklétével megtartott 53., majd 54. ülésének is ez volt a témája.¹

Súlyos társadalmi kihatásai lehetnek az ügyésznek adott utasítás alapján tett intézkedéseknek mind a büntetőeljárásban, mind pedig a polgári, munkaügyi, közigazgatási és gazdasági jogi peres és nem peres eljárásokban. Sértheti a személyhez fűződő jogokat, a demokratikus jogállam és az állampolgárok érdekeit az utasításra indított nyomozás vagy sajtóper, sőt még a ténymegállapító vizsgálat is. Természetes, hogy válasza vár emiatt az utasítással kapcsolatos kötelezettség és felelősség kérdése.

Az ügyészségi koncepciónak az alárendeltség mellett vitatott kérdése az ügyészi feladatkörök változása is. Nem merült fel azonban még a gondolata sem annak, hogy az ügyészség vádhatósági funkciói ne maradnának érintetlenül: ezért az alárendeltséggel és az utasítási jogosítványokkal kapcsolatos kérdéseket a büntetőeljárás területére vonatkoztatva mutatjuk be.

Következményei szempontjából mindegy, hogy az ügyész önállóan döntött, illetőleg a felettes ügyész vagy az igazságügyi hatóság utasítása szerint intézkedett. Nyilvánvalóan megalapozatlan lenne az a feltételezés is, hogy akár a felettes ügyész vagy a legfőbb ügyész – illetőleg a döntéseiket előkészítő ügyészek – jobban felkészült jogászok, mint az igazságügy-miniszter és munkatársai.

A kormányzati elkötelezettség nem jelenti feltétlenül a helyes jogi álláspontot kizáró pártpolitikai szempontok érvényesülését az Igazságügyi Minisztériumtól jövő minden utasításban. Egyik irányban elfoglalt nézet sem lehet az utasítási jogról megindult viták kiindulópontja. Azt kell tisztázni, hogy egy adott szervezeti megoldás mellett milyen döntési mechanizmus biztosítja leginkább az ügyész határozatainak a helyességét.

Látszólag nem ide tartozik, de a valóságban ezzel szorosan összefügg az is, hogy interpelláció benyújtható-e és kérdés feltehető-e az Országgyűlésben a legfőbb ügyész-

nek vagy – kormányzati alárendelése esetén – az igazságügy-miniszternek, és ha igen, akkor milyen tárgykörökben. Az interpelláció parlamenti elfogadásának vagy elutasításának jogi következményei ma még tisztázatlanok ugyan, vitathatatlan azonban az Országgyűlés ilyen határozatának, sőt még a kérdés feltevésének is orientáló, instruktív jellege.

Az ügyészség közjogi helyzete

A klasszikus angol jogi felfogás szerint a végrehajtó hatalom képviselőjének részvétel a tárgyaláson „összeegyeztethetetlen a bírói hatalom autonómiájával és méltóságával”, az ügyészség bírósági jogállásának elismerése „megsemmisítené azt az egyenlőséget, amelyet a büntetőeljárásban mindenképpen biztosítani kell a vád és a vádlott között”.²

A magyar ügyészség és a kontinens országainak ügyészségi szervezete a francia modell alapján alakult meg és fejlődött (nem volt kivétel ez alól a szovjet ügyészség sem), ezért a továbbiakban az angol jogfejlődést figyelmen kívül lehet hagyni.

Ma már viszonylag ritkán találkozhatunk azzal a felfogással, amely szerint az ügyészség szerepe kimerül abban, hogy a védőhöz hasonlóan ügyfél az eljárásban, és ennek megfelelően „éppen úgy, ahogy a terhelt, utasításokat adhat a védőjének, amelyeket végre kell hajtania, hacsak nem kívánja visszaadni megbízatását, ugyanúgy kell az ügyésznek is figyelembe vennie a kapott utasításokat”.³

A vádhatóság a büntetőperben nemcsak ügyfél. Szerepe túlnő azon, hiszen egyrészt ő kezdeményezi és a vád elejtésével be is fejezheti az eljárást, másrészt feladata nem csupán a vád érdekeinek a védelme, a bűnösség bizonyítása (ebben merülne ki a teendője, ha csak ügyfél lenne), hanem az igazság feltárásának az elősegítése, a másik fél (nem ellenfél) javára szóló mentő, büntetőjogi felelősséget enyhítő körülmények bizonyítása is.

A másik nézetrendszer az ügyészséget az igazságügyi hatóságokhoz sorolja. Vargha Ferenc hipokrita jogi tételnek nevezte némely német perjogász álláspontját, amely szerint az ügyészség nem igazságszolgáltatási, hanem igazságügyi igazgatási (Justizverwaltungsbehörde) intézmény, és Birkmeyerrel egyetértésben fejtette ki, hogy „az ügyészség nem igazgatási hivatal, bár políciális hatásköre is van, hanem igazságszolgáltatási tényező”.⁴ Az ügyészség igazgatási teendőihez sorolta a fogházak felügyeletét és az ügyészi adminisztrációt is, „ámde ez mellékes hatásköre az ügyésznek, s lényeges feladata a vád képviselése s annak elkészítése. Ez pedig igazságügyi tennivaló minden ízében.”⁵

Az ügyész és a bíró jogállása rokonságának történeti bizonyítékainál és a sok államban ma is megtalálható szervezeti együvé tartozásuknál is meggyőzőbb érveléssel szolgálnak az ügyész „közbenső pozíciójára” – Bárd Károly szerint – a két tisztség ellátásának hasonvonásai.⁶ Az ügyészség az igazságszolgáltatás mellé rendelt sui generis jogalkalmazó szerv, „a bíróságok és az államvezetés közötti kapocs, amely maradéktalanul sem ide, sem oda nem sorolható be”.⁷ Amerikai szerzők is úgy vélik, hogy az ügyészség „nem fér be a hatalommegosztás doktrínája szerinti keretekbe, mivel egyaránt ellát igazgatási és igazságügyi feladatokat”, „helyzete sajátos, nem része sem az államigazgatási, sem az igazságszolgáltatási szervezetnek”.⁸

Ennek a gondolatnak következetes végigvételével oda jutunk, hogy a „sem ide, sem oda” be nem sorolható szerv nem is tartozik sem ide, sem oda, hanem valami más.

Mint az ügyészség alkotmányjogi helyzetéről rendezett vitában¹⁰ rámutattak, Montesquieu három hatalmi ágat (törvényhozó, végrehajtó és bírói) különböztetett meg, mára viszont már a hatalom tovább differenciálódott, és így beszélhetünk „külön államfői, ügyészi, községi hatalomról”, amelyet akár a parlament, akár a kormány alá rendelnek, „ezáltal egy politikailag orientált másik hatalmi ág befolyása alá kerülne”,¹² ezért „a helyes az lenne, ha az ügyészségi szervezet strukturálisan ugyanolyan pozícióban lehetne, mint a bíróság”.¹³

Igazságszolgáltatási szervnek tekintette az ügyészséget a Német Bírák Szövetségének az ügyészség helyzetével összefüggő kérdések tanulmányozására kiküldött bizottsága is, mikor úgy foglalt állást, hogy: „Az igazságügy-miniszter utasítási joga nem más, mint a végrehajtó hatalom olyan betörése az igazságszolgáltatási hatalom területére, amely megsérti a hatalmi ágak közötti határokat”, ellentmond a jogállam fontos alapelveinek, a hatalmi ágak elkülönítésének.¹⁴ Az ezzel ellentétes nézet szerint viszont az ügyészség kormányzati alárendeltsége éppen a hatalmi ágak egymást kölcsönösen ellenőrző szerepét erősíti¹⁵, és kizárja, hogy jogászok szűk elit rétege saját jogutdata szerint értelmezhesse a büntetőtörvényeket.¹⁶

Inkább történelmi és politikai, mint jogelvi okai vannak, hogy az ügyészség helyzetét a legtöbb államban – a jogtudomány sok kiválóságának véleménye ellenére – mégsem a végrehajtó hatalomtól való függetlenség jellemzi.

Érthető, ha a tudomány egy része és a politika ebben a kérdésben szembekerül egymással: a végrehajtó hatalom sehol sem kíván lemondani „arról a befolyásról, amelyet az ügyészségi szervezettel az igazságszolgáltatás menetére gyakorolhat”,¹⁷ vagy ahol ilyenekkel nem rendelkezik, ott törekszik azt a maga számára megszerezni. Ennek ellenére is „a fejlődés majdnem minden országban arra irányul, hogy az ügyészséget a végrehajtó hatalomtól egyre függetlenebb, egyedül a jog szolgálatára rendelt hatósággá alakítsák... az ügyészi funkció a bíróihoz közelít”.¹⁸

Más azonban a tudományos absztrakció, és más a valóság. A kontinentális államok ügyészsége nemcsak ügyfél és nemcsak igazságszolgáltatási szerv, sokkal inkább Janus-arcú szervezet. „Daczára, hogy az ügyészséget, illetőleg az egyes ügyészségi tagokat perbeli helyzetük a bűnper folyamán ügyféllé teszi, az ügyészség mint egységes igazságügyi szervezet, mint vádhatóság a maga egészében a bírósággal egyenrangú, nem alá, hanem mellérendelt hatóságnak tekintendő.”¹⁹

Az ügyészség az igazságszolgáltatás és az igazságügyi igazgatás szerveként jött létre, „eredetileg a vádló és az ítéző funkciót magában egyesítő magistratus képviselője volt”.²⁰ Kontinentális modellje Franciaországban, a végrehajtó hatalom részeként szervezett, hierarchikus felépítésű vádhatósággént alakult ki, amely azonban vádmonopóliuma útján korlátozta, sőt törvényi felhatalmazás alapján felügyelte is az igazságszolgáltatást. Így ma már általánosnak tekinthető az a felfogás, hogy az ügyészség egyrészt a végrehajtó hatalmat képviselő hatóság (représentant du pouvoir exécutif), másrészt viszont, az eljárás egyik nélkülözhetetlen fő résztvevőjeként (partie principale et nécessaire au procès pénal) az igazságszolgáltatás része.²¹

Minden bizonnyal szerepet játszik ez a kettős helyzet abban is, hogy a kormányzati irányítás szószólói sem kívánnak korlátlan utasítási jogkört biztosítani a miniszter számára. Pusztai László ezt így fejtette ki: „Kétségtelenül valamivel több szól a végrehajtó hatalomtól formailag is teljesen független ügyészség mellett. De nem ütközik a jogállamiság elveibe az a megoldás sem, amikor az ügyészség szervezettel az igazságügy-miniszter alá rendelt, de működésében jogszabályok által garantáltan nagyfo-

kü önállósággal rendelkezik, azaz tartalmilag független – a formai függőség ellenére. A lényeg tehát a törvényileg garantált működési függetlenség.”²²

Még a bírói hatalom mint önálló hatalmi ág is kapcsolatban van a végrehajtó hatalommal és konkrétan az igazságügyi igazgatással. Az Alkotmánybíróság 53/1991. (X. 31.) AB határozatában (Magyar Közlöny, 1991/120. sz.) megállapította, hogy „nem feltétlenül alkotmányellenes az olyan törvényi szabályozás, amely – a bírói függetlenség sérelme nélkül – bizonyos igazgatási feladat- és hatásköröket ad az igazságügy-miniszternek a bírósági ítékezés személyi és tárgyi feltételeinek a kialakításával kapcsolatosan”.*

Az ügyészség függetlensége nem olyan, mint a bíróságé, de tevékenységének sajátos jellege szintén alkotmányos garanciákat kíván külső befolyásolásának kizárására. A bírák nem alá- és fölérendeltségi viszonyban működnek, a bírót nem utasíthatja a felsőbb bírói fórum tagja. Az ügyészi szervezet függetlensége ezzel szemben nem azt jelenti, hogy az ügyész nem utasítható, hanem azt, hogy ügyésznek ügyészi munkájára vonatkozóan csak ügyész adhat utasítást. Vajon érvényes-e ez az elv a legfőbb ügyészre is, és hogyan alakulhatna a jövőben, ha az ügyészség kormányzati irányítás alá kerülne?

A politikai okok mellett az ügyészség „közbenső” pozíciója, államjogilag sajátos helyzete is hozzájárul az ügyészség optimális alkotmányjogi elhelyezésének (parlamentari vagy kormányzati alárendeltség, illetőleg teljes függetlenség) mindmáig vitatott mivoltához.

Az ügyészség közjogi helyzetéből – és még inkább közjogi helyzetének megítéléséből – levezethetők mind az ügyészségnek az állami szervek rendszerében kialakítandó helyzetére, mind pedig az utasítási jogosultságára vonatkozó nézetek.

Bizonyos fokú egyszerűsítéssel (és a nem következetes nézetrendszerektől eltekintve) az ügyészség közjogi szerepéről kialakult álláspontok három csoportra oszthatók: 1) az ügyészség a perben ügyfél, helyzete olyan, mint a védőé; 2) az ügyészség a bírósághoz hasonló igazságszolgáltatási szerv; 3) az ügyészség multifunkcionális szerv, ügyfél a perben, de igazságszolgáltatási és igazgatási funkciói is vannak.

Ennek a közjogi szerepnek felelnek meg az ügyészség államszervezetben belüli helyzetéről és az utasítási jogról kialakult vélemények is: ha az ügyész ügyfél, akkor ahhoz a kormányzati szervhez kell tartoznia, amely hivatott megfogalmazni az ügyben az állam büntetés iránti igényét, és köteles a megbízója – az állam – képviselőjében fellépő miniszter utasításait végrehajtani; ha az ügyészség az igazságszolgáltatás szerve, akkor a bíróságéhoz hasonló függetlenség illeti meg, vagy legfeljebb a parlamentnek rendelhető alá, és kormányzati szerv nem utasíthatja; ha valamilyen köztes helyet foglal el, akkor működhet a parlament közvetlen alárendeltségében, vagy irányítását elláthatja kormányzati szerv is, de a felügyeletével megbízott miniszter csak korlátozott utasítási jogkörrel ruházható fel.

Megközelíthető ez a kérdéskör a büntetőeljárás rendszereiből kiindulva is. Az inkvizitórius eljárás ügyésze – a hatalom képviselője, az uralkodó szolgálja, akaratának végrehajtója. Az akkuzatórius eljárás ügyésze ügyfél az eljárásban, akinek a védővel egyenlő fegyverekkel kell vívnia.

A mai európai jogrendszerekre az olyan vegyes eljárás jellemző, amelyekben inkvizitórius és akkuzatórius elemek egyaránt találhatók. Ezeknek a „vegyületben” elfoglalt

arányától függ többek közt az ügyészség közjogi helyzete, és ennek következményeként utasíthatósága is. Eljárásjogászaink feltehetőleg egységesek abban, hogy a társadalmi fejlődés mai szakaszában az akkuzatórius elemek súlyát kívánják emelni az eljárásban. Ezzel látszólag összhangban áll az ügyészség önállóságának csökkentése.

A történelmi analógiákból azonban nem minden vezethető le. Figyelembe kell venni ugyanis azt az egyáltalán nem lényegtelen körülményt is, hogy e változás jogállami keretek között zajlik. A „megbízó”, vagyis az állam utasítási joga ezért nem lehet korlátlan, összhangban kell lennie a törvényekkel, és biztosítania kell az ügyész számára is, hogy lelkiismeretének és meggyőződésének megfelelően járhatson el. Azt is tanulmányozni kell, hogy az ügyben adott miniszteri utasítás nem jár-e a bíróság jogállami keretek között megengedhetetlen kormányzati befolyásolásával.

Az eljárási rendszerek vegyes jellegéből és az ügyészségek sokoldalú funkcióiból következik, hogy viszonylag ritkán találkozunk olyan nézettel, amely szerint az „igazságügyi Minisztériumot korlátlan utasítási jog illeti meg”²³, és az is, hogy sehol sem valósult meg következetesen a jogtudomány sok jeles képviselőjének álláspontja az ügyészségről mint „igazságügyi” hatóságról, amelynek nem adhat utasítást az igazságügyi igazgatás.²⁴

A továbbiakban ezért nem valamelyik elméleti modell alapján, hanem a valóságos helyzetnek megfelelően tárgyaljuk az ügyészség alárendeltségének rendezett, de még inkább rendezetlen kérdéseit.

Az interpelláció és a miniszteri utasítás

Magyarországon jelenleg a legfőbb ügyész az Országgyűlésnek felelős, és működéséről köteles beszámolni, 1956 óta pedig interpellációnak is címzettje lehet. E megoldás mellett szól, hogy „az ügyészi szervezet más állami szervektől független, centralizált szervezet, a legfőbb ügyésznek komoly irányítási jogai vannak. Ellene hozható fel az ügyészi szervezetrendszeren belül a döntési jogosítványok részbeni hiánya és az, hogy az interpelláció egyedi ügyben is benyújtható, amikor az ügy még nincs jogerősen lezárva.”²⁵ A jogerősen lezárt ügy parlamenti megvitatásának célszerűsége legalább ennyire problematikus, hiszen nem mást jelent, mint a Legfelsőbb Bíróság elnöke interpellálhatatlanságának megkerülését.

A kormányzati felelősségből következik azonban, hogy – az ügyészség alárendeltsége esetén – a miniszter egyedi ügyben adott utasításaira vonatkozóan is benyújthatóvá kellene tenni az interpellációt. Ez azonban ugyanazokból az okokból nem kívánatos, mint amelyeket a legfőbb ügyészhez benyújtott interpellációk és kérdések kapcsán kifejtettünk. Ez újabb szempont, amely kérdésessé teheti a kormány tagjának jogát utasítások adására egyedi ügyekben, illetőleg – amennyiben a törvény ilyen jogkört ruházott rá – arra kell hogy készítse a minisztert: e jogával csak igen ritkán és rendkívül indokolt esetben éljen.

Ki kell zárni az interpelláció lehetséges tárgykörei közül a hatályos jog szabályait. Nemcsak azért, hogy a miniszter vagy a legfőbb ügyész ne tartson a parlament előtt jogszabály-ismertetést, hanem azért is, hogy a képviselők ne kényszerüljenek e kérdésben szavazni. Hatályos jogszabályról az Országgyűlés nem interpelláció elfogadásával vagy elutasításával, hanem változatlanul hagyásával, módosításával, illetőleg új törvény alkotásával nyilvánít véleményt.

* A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. tv. létrehozta az Országos Igazságszolgáltatási Tanácsot, és kötelességévé tette a bíróságok igazgatásával kapcsolatos feladatok ellátását. – A szerk.

A törvényhozás feladata annak az eldöntése, hogy az állam büntetőjogi igényének kielégítésére elegendőnek tartja-e a végrehajtó hatalom alá rendelni a nyomozó hatóságokat, az ügyészséget pedig felügyeletet ellátó, független szervként működteti, vagy az ügyészség irányítását is a kormányzati feladatok részének tekinti.

Természetes az is, hogy a kormányzati irányítótevékenységnek fontos eleme a büntetőpolitika kialakítása és megvalósítása. Ehhez megfelelő eszköztárra és szervezetre is szüksége van a végrehajtó hatalomnak. Sok szerző sorolja ehhez az eszköztárhoz az egyes büntetőügyek menetébe való kormányzati beavatkozás lehetőségét is.

Ahogy meg kell különböztetni az általános kérdésekben és az egyedi ügyekben benyújtott interpellációt, ugyanúgy kell különbséget tenni – a kormányzatnak alárendelt ügyészség esetében – az igazságügy-miniszter általános kérdésekre vagy egyedi ügyekre vonatkozó utasítási jogköre között.

A kontinentális jogrendszerű államokban sehol sem vitatott az igazságügy-miniszter általános utasítási jogköre. További kimunkálásra vár azonban, hogy milyen kérdések szabályozhatók az ilyen jellegű utasításokban. Nyilvánvaló, hogy ez szélesebb jogkör, mint ami a bíróságokkal kapcsolatban megilleti az igazságügy-minisztert (biztosítja a bíróságok működéséhez szükséges személyi és anyagi feltételeket, irányítja az igazgatási tevékenységet, szabályozza az ügyvitel rendjét), és hozzá tartozik a kormányzati büntetőpolitika megvalósítása érdekében az ügyészi eljárások főbb irányainak, súlypontjainak meghatározása is.

Az egyes államok ügyészi szervezetének felépítése egymástól eltérő, de rendszerint az igazságügy-miniszter az ügyészségi szervezetet nem közvetlenül irányítja. Ez így alakult ki már az eredeti francia modellnél is, amelyben a miniszter utasítási jogát csak az ügyészségi szolgálati út betartásával érvényesíthette.

A miniszter általános irányítási jogkörében adott utasítása az ügyészség minden tagjára kötelező, egyedi ügyekben utasítását nem közvetlenül a végrehajtó ügyésznek, hanem az ügyészi szervezet vezetőjének adja.

A Német Szövetségi Köztársaságban az utasítási jog korlátlan, a szövetségi főügyész viszonylatában az igazságügy-miniszter, a főügyészek és a nekik alárendelt ügyészségek felé az illetékes tartományi igazságügyi hivatal rendelkezik. Az utasítási jogot korlátozza a legalitás elve, valamint a vélen személy üldözésének (btk. 344. §) és az eljárás megghiúsításának (btk. 258/a §) büntetőjogi tilalma.

Svájcban egy sor kantonban az ügyészség a bíróság, másutt pedig a kormány felügyelete alatt működik. Közvetlen utasításadási joggal a kormány, illetőleg a csak néhány kantonban létező igazságügyi igazgatás (Zürich, Schaffhausen, Bazel) rendelkezik, de ezt az utasítási jogot is csak ritka esetben gyakorolják.

Franciaországban az igazságügy-miniszter utasítási joga az ügyészek felé arra korlátozódik, hogy „a tudomására jutott bűncselekményeket vagy jogsértéseket feljelente, illetőleg valamely személy ellen büntetőeljárás folytatását ajánlja, amennyiben ez számára célszerűnek tűnik” (be. 36. cikk). Nem adható az ügyésznek utasítás a kizárólagos nyomozási hatáskörében (pouvoir propre) folytatott eljárásokban. Az ügyész írásos előterjesztései készítésénél köti az utasítás, de a tárgyalóteremben joga van saját álláspontjának is hangot adni anélkül, hogy ez számára valamilyen hátrányos következménnyel járna. A „La plume est servie, la parole est libre” régi elve határozza meg ma is a francia ügyészek magatartását a tárgyaláson.²⁶

Spanyolországban a miniszter nemcsak eljárás indítására, hanem megszüntetésére is adhat utasítást. Ezt a jogát az utóbbi években egyre inkább vitatják, mert a Franco-diktatúrában sok visszaélésre teremtett lehetőséget.

Hollandiában a miniszter általános utasítási joga – az opportunitás elvéhez kapcsolódva – olyan iránymutatásokhoz vezetett, amelyek de facto dekriminalizáltak egy sor de jure ma is bűncselekménynek számító magatartást (hasis forgalmazásának engedélyezése, a terhesség-megszakítás korlátainak feloldása). Egyedi ügyekben a kormány adhat utasítást az ügyészségnek, de erre még nem volt precedens.

Norvégiában egyedül a királynak van joga utasítani a főügyészt, de még nem volt rá példa, hogy az uralkodó élt volna ezzel a jogával. Nyilván ez is hozzájárul ahhoz, hogy a norvég jogi irodalom a királyi alárendeltségben látja az ügyész változó kormányoktól és a politikától való függetlenségének a biztosítékát.²⁷

Dániában a miniszter csak általános utasítási jogát gyakorolja; Svédországban pedig az alkotmány tiltja, hogy a kormányzat bármilyen módon beavatkozzon a büntetőeljárás menetébe. Hasonlóan rendelkezik Finnország joga is.

Az osztrák igazságügyi minisztérium által az ügyészség „utasításhoz kötöttségéről” készített – fentebb csak kivonatoltan ismertetett – összehasonlító jogi tanulmány²⁸ megkülönbözteti a „külső”, vagyis az igazságügy-minisztertől jövő és a „belső”, tehát az ügyészi hierarchián belül adott utasításokat. Az egyedi ügyekre vonatkozóan pedig „pozitív” (ügyindítási) és „negatív” (megszüntető) utasítások adhatók.

A legtöbb államban megengedhetőnek tartják a külső utasítási jogkörben a pozitív és tilalmazzák a negatív rendelkezéseket. Úgy vélik, hogy a pozitív utasítási jog alapján elrendelt nyomozás vagy betérjesztett vád kisebb veszélyt rejt magában, mint a negatív alapján leállított eljárás. Az utasításra mozgásba hozott nyomozó hatóságok által beszerzett bizonyítékok ugyanis rendszerint bírósági értékelésre kerülnek, viszont az eljárás megszüntetésére, a vád elejtésére vonatkozó utasítás célja a bírósági eljárás megakadályozása.

Az elgondolás érvrendszerébe tartozik az is, hogy a nyomozás megtagadása, megszüntetése, a vádemelés mellőzése a bizonyítékok „quasi bírói” értékelését jelenti, és az ügyészségnek erre való törvényi felhatalmazását a végrehajtó hatalom nem sajátíthatja ki. Ezzel függ össze az is, hogy a miniszter csak a legalitás elvének megtartásával adhat utasítást, és ez – azokban az államokban, amelyek eljárásjoga az opportunitás elve érvényesülésének is teret ad – csupán a pozitív utasítási jog gyakorlásánál biztosítható.

A valóságban azonban a tévesen megindított eljárás a törvényesség ugyanolyan megsértését jelenti, mint a tévesen megszüntetett. Feltehetőleg a nyomozási szakaszra is lehet adaptálni azt az oly sokat hangoztatott elvet, hogy a jogállam inkább tolerálja, ha tíz (egy-egy szerzőknél: száz) vétkest nem vonnak felelősségre, mint ha egy vétkent elítélnék. Ez nemcsak azokra vonatkozik, akiket a bíróság elmarasztalt, hanem azokra is, akik a nyomozás során hátrányt szenvedtek. Az „eljárás alatt állás” következményei olyan súlyosak lehetnek az egyénre, hogy – az ártatlanság vélelme ellenére is – a valóság szintjén szánnalmassá zsugorítják a pozitív és negatív utasítási jog közötti különbséget.

Ismereteseek az ügyészség miniszteriális alárendeléséhez fűződő politikai averziók. A szerzők egy része a kormányzati hatalom túlzott koncentrálódásától óvja a demokráciát, más részük viszont az ügyészség objektivitását félti azokban az ügyekben, amelyekben „a kormánynak vagy az időleges parlamenti többségnek érdekei forognak fenn”.²⁹ Tartózkodás az egyes ügyekre vonatkozó utasítások adásától feloldhatja az ügyészség kormányzati irányításával kapcsolatos politikai színezetű ellenvéleményeket és ellenérzéseket.

Kormányzati akaratnyilvánítás az egyes ügyekben még akkor is a független bíróság befolyásolását jelentheti, ha az utasítás címzettje nem a bíróság, hanem az ügyészség (természetesen csak akkor, ha az ügy bírósági tárgyalásra kerül). A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság 1989. évi XIV. kongresszusa úgy határozott, hogy „azokban az államokban, ahol ez lehetséges, az ügyészségnek csak általános kriminálpolitikai útmutatás adható. A konkrét esetekben azonban teljes függetlenséggel kell közreműködnie az igazságszolgáltatásban.”³⁰

A törvényességi óvás eredeti célja szerint – a jogerős bírósági határozatok ténybeli és jogi tévedéseinek és törvénytörtérendelkezéseinek orvoslása mellett – „az egységes jogalkalmazás biztosításának, intézményes ellenőrzésének is fontos eszköze”.³¹ A valóságban azonban – mint azt az Alkotmánybíróság 1992. január 28-i határozatában megállapította – az elvileg csak rendkívüli esetekben alkalmazható jogintézmény szinte harmadfokká, a másodfokú fellebbezést be nem vallott pótlékká vált. A megfelelő jogorvoslati rendszer kialakítása után is szükség lehet arra, hogy rendkívüli esetben – a törvényben meghatározott feltételek között és időben – a jogerőssé vált határozat is megtámadható legyen. Az új törvényi szabályozás is biztosítani fogja – feltehetőleg – a legfőbb ügyész jogát jogegységi döntés kezdeményezésére az ország legmagasabb bírói fóruma előtt.

Miniszteri alárendelése esetén utasítható lesz-e a legfőbb ügyész rendkívüli jogorvoslat vagy jogegységi döntés kezdeményezésére? Elvi akadálya nincs, ez fontos eszköze lehet a büntetőpolitika kormányzati befolyásolásának. Ezért alakult ki a kontinentális jogrendszerű államokban az ilyen jellegű jogintézményekkel kapcsolatban, hogy azokat az igazságügyi kormányzat kezdeményezheti, de tartalmukra vonatkozóan nem adhat utasítást.

A felettes ügyészek utasítási joga

A francia modell szerint kialakított ügyészségek hierarchikus szervezetében nem vitatott a legfőbb ügyész vagy a felettes ügyész utasítási joga. Az egységesen szervezett és hatékony jogosítványokkal felruházott ügyészségnek kell biztosítania az állam büntetőpolitikájának egységes érvényesülését.

A francia törvények a büntetőeljárás megindításánál igen széles körű mérlegelési lehetőséget biztosítanak az ügyész számára, aki nemcsak azt vizsgálja, hogy megsértették-e a törvényt, hanem azt is, célszerű-e az eljárás megindítása, az elkövető felelőssége vonása. A társadalmi érdekek mérlegelése nehezen formalizálható, az ügyészségnek az ezen alapuló quasi bírói funkciója csak szigorúan központosított irányítás mellett eredményezhet országosan egységes joggyakorlatot.

A központosított ügyészségi irányítási rendszer kialakítása különösen fontos volt az opportunitás elvének nagy teret biztosító francia eljárási jog mellett, de átvették azok az országok is, amelyek joga a legalitás elvére épült. Európa országaiban majdnem mindenütt egységes, hierarchikus felépítésű ügyészség működik.

A kivétel Svájc, ahol az ügyészség felépítése kantononként változik. A nagyobb kantonokban működő ügyészségek belső szerkezete rendszerint egységes, de ebből nem feltétlenül következik valamilyen utasítási jog szerint rangsorolt szervezet kialakítása. Az „első ügyész” rendszerint csak „primus inter pares”, elsősorban a munka megszervezésével foglalkozik, de nincs joga kötelező erejű utasításokat adni a büntetőeljárás lefolytatására vagy az ügyek elintézésének módjára. Az ügyészségek vezetőinek

belső utasítási joguk van viszont Bernben és Bázelen, valamint a francia nyelvű kantonok francia mintára szervezett ügyészi szerveinél.

Azokban az államokban, ahol az ügyészség hierarchikus felépítésű, a felettes ügyész által kiadott rendelkezés lehet általános vagy egyedi ügyre vonatkozó, pozitív vagy negatív, irányulhat bármilyen eljárási cselekmény elvégzésére vagy attól való tartózkodásra, sőt fogánatosításának módozatára is.

Az utasítások kiterjedhetnek egyaránt az ügy jogi vagy ténybeli megítélésére, de csak a valóban mérlegelési jogkörben értékelhető kérdésekben és a hatályos joggal összhangban foglalhatnak állást.

Az utasítás jogával közvetlenül összefügg a visszautasítás joga. Általában nem vitatott az az elv, hogy demokratikus társadalom ügyésze nem kötelezhető jogi meggyőződésével, lelkiismeretével ellentétes eljárási cselekmény fogánatosítására vagy határozat hozatalára. Van azonban, aki úgy véli, az ügyészi foglalkozással együtt jár, hogy „olyan határozatokat kell megalapoznia, amelyeket nem szeret, olyan vádat kell képviselnie, amelyeknek nem örül, hogy az igazságosságról kialakított saját elképzelései ellenére jár el, például amikor a törvény nem biztosít más lehetőséget”.³²

Mi a teendő, ha az ügyész kéri a mentesítést a kapott utasítás végrehajtása alól? Franciaországban a felettes ügyész fegyelmi jogával élve kísérelheti meg renitenskedő beosztottja „jobb” belátásra kényszerítését. Az NSZK-ban és egy sor más államban nemcsak fegyelmi, hanem devolúciós és szubsztitúciós joga is van a felettes ügyésznek. Ezekben az országokban, ha a legfőbb ügyész vagy a felettes ügyész nem ért egyet a mentesítési kérelem indoklásával, akkor más ügyésznek adja ki a feladatot; ha az sem vállalja, akkor újabb ügyészt bízhat meg az ügygel stb. A sorozatos mentesítési kérelem vagy meggyőzi arról, hogy utasítása kompromittálódott, és eltekint tőle, vagy végső soron maga teljesíti a feladatot. Ez még egy érv az ellen, hogy az igazságügy-miniszter gyakorolja utasítási jogát egyes ügyekben, hiszen a legfőbb ügyész egyetértésének hiányában nem vonhatja az ügyet saját hatáskörébe, és nincs módja senkit sem kötelezni a végrehajtásra. Ha az így kialakult konfliktushelyzetet nem tudják feloldani, akkor a legfőbb ügyész lemondásra kényszerül. Az igazságügy-miniszternek viszont százszor is meg kell gondolnia, hogy vállalja-e az így kialakult helyzet politikai következményeit.

Erkölcsei erő és szilárd meggyőződést kíván a felettes akaratával szembeszegülni, még akkor is, ha a törvény biztosítja ezt a lehetőséget, sőt még azt is, hogy nem érheti elmarasztalás azt az ügyészt, aki lelkiismeretére hallgatva és megfelelően indokolva él ezzel a joggal.

Az ügyészi szervezet egységességéből és központosított felépítéséből ered a felettes ügyész azon joga, hogy akár indoklás mellőzésével és az utasítás teljesítése alól való felmentés kérelme nélkül is más ügyésznek adjon át vagy magához vonjon hatósága területén bármely ügyet.

Vitás lehet, hogy milyen a legfőbb ügyész vagy a felettes ügyész utasításának a „távhatása”. Van-e joga az eljáró ügyésznek a felettes utasítása alapján megindított eljárást megszüntetni, a vádat a tárgyaláson elejteni vagy módosítani?

A nyomozási szakban a kérdés viszonylag könnyen megoldható: a felettes ügyésznek utasítása kiadásakor kell arról rendelkeznie, hogy kéri-e az ügyet az érdemi határozat hozatala előtt revízióra bemutatni, vagy sem.

A tárgyaló ügyész a felettes ügyész utasítására emelt vád esetén is saját belátása szerint köteles – a bizonyítás eredményéhez képest – dönteni a vád elejítéséről vagy módosításáról. Célszerűbb azonban, ha a vád elejítése helyett a vádlott felmentését ké-

ri, így ugyanis teljesül felettese vádemelésre kiadott utasításában értelemszerűen benne foglalt intenciója, hogy a vádlott cselekményét a bíróság bírálja el.

A vád tárgyaláson történő módosítása helyett helyesebbnek tűnik ezekben az esetekben a tárgyalás elnapolását kérni pótvádirat benyújtása végett. Ugyanilyen megfontolásból – a felettes ügyésszel való konzultáció lehetőségének megteremtése érdekében – célravezetőbb, ha az ügyész nem közvetlenül az ügydöntő határozat kihirdetésekor nyilatkozik a fellebbezésről, hanem fenntartja erre a törvény által biztosított háromnapos határidőt.

Törvényességi garanciák

a) Több országban építettek be magába az ügyészi szervezetbe olyan biztosítószelepet, amelynek a feladata a legfontosabb ügyészi döntések függetlenítése a végrehajtó hatalomtól. Ezt rendszerint oly módon oldják meg, hogy az ügyészi hierarchia két-csúcsú, a legfelsőbb bírói szerv mellett működő főügyész nem tagja az ügyészi szervezetnek, és irányában a miniszteri utasítási jogkör is korlátozott.

Franciaországban például a kasszációs tanács melletti főügyészség (procureur général près la cour de cassation) nem része az ügyészi hierarchiának, csak a törvényben külön meghatározott esetekben utasítható. Hasonlóan épült fel Magyarországon az 1871. évi XXXIII. törvény által felállított ügyészi szervezet, amely a kormány rendelkezése alatt állott és az igazságügy-miniszter irányítása alatt állt. A törvényszékek mellett ügyészek és alügyészek, az ítéletáblák mellett főügyészek és főügyész-helyettesek működtek. Az ítéletábla területén működő valamennyi ügyész alárendeltje volt a főügyésznek. Ettől a szervezettől függetlenül látták el teendőiket a Kúria mellett a koronaügyészek és koronaügyész-helyettesek, akik a Kúria előtti semmisségi panaszokkal foglalkoztak, valamint perorvoslattal éltek a jogegység érdekében.

Ausztriában a legfelsőbb bíróságon a semmisségi óváásokat (Nichtigkeitsbeschwerde) intéző legfőbb ügyész (Generalprokurator) áll kívül az ügyészségi hierarchián. Hollandiában a Főtanács (Hoge Raad) melletti főügyészre nem terjed ki a miniszter utasítási hatásköre. Ez azért fontos, mert a Főtanács tárgyalja a képviselők, a miniszterek és a legmagasabb állami tisztségek betöltőinek hivatali bűncselekményeit, tehát éppen azokat az ügyeket, amelyekben esetenként a végrehajtó hatalomtól várható lenne valamilyen politikai jellegű befolyásolás.

A koronaügyészi intézmény valamilyen modernizált változatban történő visszaállítására és ezzel együtt a „többcsúcsú” ügyészi szervezet garanciális előnyeinek kihasználására csak a jelenlegi egyfokú jogorvoslati rendszer megváltoztatásával, az apellációs és kasszációs instanciák egymástól való elválasztásával párhuzamosan kerülhet sor. Az Alkotmánybíróság felhívta a törvényhozást, hogy 1992 végéig találjon alkotmányos megoldást az eljárásjogi és bírósági szervezeti törvényalkotással a jelenlegi jogorvoslati rendszerből eredő problémákra. Ezzel összhangban kell az ügyészségi törvény tervezetét is átdolgozni.*

b) A büntetőeljárás minden lépését jellemzi az írásbeliség. A felelős személy aláírásával hitelesített okmányoknak kell őriznie minden intézkedés nyomát. Ügyésznek utasítás

szintén csak írásban adható, amelynek aláírásával az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész vagy a felettes ügyész egyben vállalja a felelősséget az általa kívánt intézkedésért. A „visszautasítási jog” lehetősége azonban egyúttal az utasítás végrehajtójának felelősségét is jelenti.

Az utasításért kiadójának a nyilvánosság előtt is vállalnia kell a felelősséget. Az osztrák ügyészségi törvény (164. Bundesgesetz von 5. März über die Staatsanwaltschaftlichen Behörden) 31. §-a szerint: „A bírósági döntés meghozatala után annak a ténynek a nyilvánosságra hozatala, hogy mely ügyészségi hatóság milyen utasítást adott az ügyben, a hivatali titoktartást nem sérti.”

Az utasítás nem lehet titkos, nyilvánosságra hozatalának csak ideiglenesen állhatja útját a nyomozás érdeke. Kérdéses, hogy valóban indokolt-e hivatali titoknak tekinteni a bírósági döntés meghozataláig. Nem lenne ajánlatos az sem, ha a magyar törvény szintén kivételt tenne ebben a vonatkozásban a miniszter által adott utasításokkal. Különösen a politikai érdekekhez kötődő ügyekben jelenti a többpárti demokráciában a megítélés pártatlanságának garanciáját a nyilvánosság, „mert az ellenérdekű pártok éberrel figyelik egymás direkt vagy indirekt kísérleteit az ügyészség befolyásolására, és mindez a nyilvánosság előtt zajlik”.³³

Az ügyészi intézkedések befolyásolásának azonban nem az írásban kiadott utasítás az egyetlen lehetséges formája. Már Balogh Jenő felhívta a figyelmet, hogy „minden intelligens ügyész, aki az eléje kerülő feljelentések horderejét teljesen meg bírja ítélni, ha feljebbvalója nem fejezte is ki előtte óhaját, tudja, vagy legalábbis tudni véli”, hogy mi az érdeke az adott eljárásban a kormánypártnak. „Bizonyos ugyan, hogy az egészen szilárd jellemű, független gondolkodású ügyészt ez a körülmény nem fogja visszatartani kötelességének teljesítésétől, de más ügyészknél nagyon közel fekszik a veszély, hogy – az emberi természetnek általános gyarlóságánál fogva – az időleges kormánynak vagy pártjának érdekeit azonosítani fogják az állam érdekeivel...”³⁴

Azokban a nyugat-európai államokban, amelyekben az igazságügy-miniszter de jure rendelkezik utasítási joggal, igen ritkán él de facto ezzel a lehetőséggel. Azonban az utasítási jog nem statisztikai, hanem felelősségi kérdés.

Az igazságügyi kormányzat nemcsak utasításokkal, hanem informális úton is befolyásolhatja az ügyészség munkáját. Ezt szolgálják a rendszeresen megtartott értekezletek, konzultációk.

Hollandiában a legfőbb ügyészek gyakran kérik ki írásban az igazságügy-miniszter véleményét egyes ügyekben, hogy ilyen módon csökkentsék saját felelősségüket. A miniszter a jelentős vagy politikailag érzékeny ügyekben telefonon konzultál a főügyészekkel, akik havonta kétszer vesznek részt értekezleten az igazságügyi minisztérium főtitkárával. Itt a kölcsönös információcserén kívül tájékoztatást kapnak a miniszter kívánásairól is.³⁵

Ausztriában viszonylag gyakran – mintegy évi 60 esetben – él utasítási jogával az igazságügy-miniszter. Ezek írásban kiadott, megfelelően indokolt utasítások, úgy vélik, hogy az indoklás nélküli megkeresés nem tekinthető jogi értelemben véve utasításnak. Sürgős esetekben mégis előfordul szóbeli utasításadás is, de a miniszter ezekben az esetekben is „a főügyésszel együtt mérlegeli az intézkedés mellett vagy ellen szóló érveket, és majdnem mindig egyetértésre jutnak”.³⁶

Az osztrák igazságügyi minisztérium – fentebb már hivatkozott – tanulmánya a dán ügyészségi szervezetről írja: „A miniszter gyakorolja általános utasítási jogát, azonban a büntetőügyekben az eljárás folytatására vagy megszüntetésére vonatkozó utasítások

* Az Alkotmánybíróság határozatának megfelelően módosította a Be. rendelkezéseit az 1992. évi LXIX. tv. A háromszintű bírói szervezetet egy új szinttel egészítette ki és továbbfejlesztette a bíróságok függetlenségét az 1997. évi LXVI. tv. Összhangba hozta ezekkel az intézkedésekkel az ügyészség szervezetét az 1997. évi LXX. tv. – A szerk.

kiadására nem kerül sor. A legfőbb ügyész és az igazságügyi minisztérium gyakran tart megbeszélést, ahol feltehetőleg a konkrét ügyek is szóba kerülnek." Hasonló a gyakorlat több más nyugat-európai államban is.

Az informális befolyásolásra születő intézkedések törvényes keretek között tartásának is a nyilvánosság a legfőbb biztosítéka. Bentham a nyilvánosságot az igazságszolgáltatás lelkének tartotta, mert: „A titkosság sötétjében tenyészik a rosszakaratú érdek és az ördög minden fajtája. Csak a nyilvánosság érvényesülésének arányában tud működni az igazságszolgáltatás igazságtalanságai ellen alkalmazható ellenőrzés. Ahol nincs nyilvánosság, ott nincs igazságszolgáltatás.”³⁷

c) Az ügyésznek jogtudata és lelkiismerete mérlegére kell tennie minden kapott utasítást, és vállalnia kell a felelősséget mind teljesítésükért, mind pedig visszautasításukért egyaránt. Helyzetét külön is megnehezíti, hogy egzisztenciálisan függ attól, akitől az utasításokat kapja.

Az egy kézben összpontosuló utasítási és személyügyi jogkör veszélyezteti az ügyész lelkiismerete szerinti véleményalkotását.

A hierarchia csúcsán álló ügyészt egyes országokban a lakosság, másokban a népszuverenitást megtestesítő legmagasabb államhatalmi szerv választja vagy a király nevezi ki, és neki is van közvetlenül alárendelve (például Norvégia). Azokban az államokban viszont, amelyekben az ügyészi szervezet az igazságügy-miniszter alárendeltségében működik, a miniszternek rendszerint csak előterjesztési és nem kinevezési joga van e funkciók betöltésére.

A helyi ügyészeknél a kinevezési, előléptetési, áthelyezési és elbocsátási jogkör centralizálásával igyekeznek legalább formálisan biztosítani, hogy az ügyészt érintő legfontosabb személyügyi intézkedéseket ne az a felettese hozza, akitől mindennap az utasításokat kapja. Az előterjesztési, véleményezési jog ugyan felettébb formálissá teszi ezt a szabályozást, de azért a döntési fórum távolsága mégis jobban biztosítja az elfogulatlanságot.

A felettes ügyész utasításainak teljesítése ellen beadott mentesítési kérelmek megtörését van hivatva megakadályozni az ügyészi testület (ügyészi tanács) beleszólási, egyetértési, véleményezési jogának biztosítása a legfontosabb személyügyi kérdésekbe.

d) A joggyakorlat utasítási, főleg a külső utasítási jogból eredő esetleges torzulásai ki-védésére a büntető eljárásjog is kidolgozta a maga garanciális intézményeit.

Az utasításra elmaradt vádemelés korrigálását és a sértettek érdekeinek érvényesülését van hivatva védeni több országban a népvád és a pótmagánvád intézménye. Nem lenne azonban elég ilyen intézmények beépítése a büntetőeljárásba, állami segítségre (a bűnügyi költségek és az adminisztráció vállalása stb.) van szükség ahhoz, hogy ezek valóban érvényesülhessenek.

Az utasításra emelt vád korrigálását és a vétklen személyek védelmét van hivatva szolgálni egyes államokban a vádtanács intézménye.

A magyar ügyészség kormányzati alárendelésének előfeltétele az alkotmány módosítása. Az újonnan meghatározott államjogi helyzettel lesz összhangban az új ügyészségi törvény. Meg kell fontolni egyidejűleg azt is, hogy az ügyészség törvényes működése érdekében milyen perjogi intézményeket kell beépíteni a büntetőeljárásba.*

JEGYZETEK

- 1 Protokoll über die 53. und 54. Arbeitskreise für Grundsatzfragen einer Erneuerung des Strafverfahrensrechtes. 16–17. Februar 1981. (A továbbiakban: Protokoll)
- 2 R. David: A jelenkor nagy jogrendszerei. Budapest, 1977, 305. o.
- 3 H. Fleisch: Hozzászólás. Protokoll, 5803. o.
- 4 Vargha Ferencz: Ügyészség és politika. *Jogállam*, VI. évf. 1907, 249–250. o.
- 5 Vargha Ferencz: i. m. 251. o.
- 6 Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987, 105. o.
- 7 G. Strasser: Stärkung der Staatsanwaltschaft. *Österreichische Richterzeitung*. 1984/7–8., S. 67.
- 8 H. Abraham – R. Benedetti: The State Attorney General, A Friend of the Court? 117 U. Pa. L. Rev. 797. (1969). Hivatkozza: L. M. Ross: State Attorney General, Powers and Responsibilities. Washington D. C., 1990, p. 41.
- 9 A. Christenson: The State Attorney General. 1970. Wis. L. Rev. 300. Hivatkozza: L. M. Ross; uo.
- 10 Papp Judit: Az ügyészség alkotmányos helyzetéről. Az MTA Állam- és Jogtudományi, valamint Közigazgatástudományi Bizottságának együttes ülése, 1991. június 27. *Jogtudományi Közöny*, 1991/5–6., 140–143. o.
- 11 Rácz Attila: Hozzászólás. In: Papp Judit: i. m. 140. o.
- 12 Ádám Antal: Hozzászólás. In: Papp Judit: i. m. 142. o.
- 13 Tamás András: Hozzászólás. In: Papp Judit: i. m. 142. o.
- 14 S. Komar: Hozzászólás. Protokoll, 5951. o.
- 15 H. Fischlschweiger: Die Staatsanwaltschaft im österreichischen Verfassungssystem. *Zeitschrift des Strafrechtswissenschaften*, IX. S. 210.
- 16 H. Fischlschweiger: i. m. 217. o.
- 17 Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Budapest, 1916, 93. o.
- 18 H.H. Jeschek: Az ügyészség helyzete a külföldi jogban. Idézi: Pusztai László: Az ügyészség helye, szervezete és funkciója egyes polgári demokráciákban. Kézirat. Budapest, 1990, 115. o.
- 19 Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. 3. kiad. Budapest, 1908, 158. o.
- 20 Kármán Elemér: A kir. ügyészség és az előzetes eljárás. *Magyar jogászegyleti értekezések*. 1906. május. 257. sz. XXXII. k. 8. füzet. Budapest, 1906, 68. o.
- 21 G. Grebing: Staatsanwaltschaft und Strafverfolgungspraxis in Frankreich. In: H.H. Jeschek – R. Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Baden-Baden, 1979
- 22 Pusztai László: Hozzászólás. In: Papp Judit: i. m. 141. o.
- 23 H. Fischlschweiger: Hozzászólás. Protokoll, 5812. o.
- 24 R. Moos: Hozzászólás. Protokoll, 5920. o.
- 25 Kukorelli István: Az országgyűlési képviselők jogállása. Budapest, 1989, 170. o.
- 26 Gyöngyi Gyula – Szeder Gyula: Pillantás a francia igazságszolgáltatás rendszerére. *Ügyészségi Értesítő*, 1991/2., 24. o.
- 27 J. Andenaes: Straffeprosessen i forste instans. 2. opplag. Oslo, 1972. 41. o. Idézi: U. Hansen: Die Tätigkeit der Anklagebehörde in Norwegen. In: H.H. Jeschek – R. Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Baden-Baden, 1979, S. 490.
- 28 Az ügyészek utasításához kötöttségének összehasonlító jogi elemzése. Kézirat (szerző és év nélkül). Legfőbb Ügyészség Titkársága
- 29 Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog. Budapest, 1901, 280. o.
- 30 International Association of Penal Law. *Newsletters*, 1990/1., 68. o.
- 31 Cséka Ervin: A büntető jogorvoslatok alaptanai. Budapest, 1985, 159. o.

* A törvényhozás más utat választott. A bíróságok és az ügyészség szervezeti módosítására sor került, és az új Be. törvénybe iktatása is minden bizonnyal megtörténik még az új alkotmány elfogadása előtt. – A szerk.

- 32 G. Kunst: Hozzászólás. Protokoll, 5941. o.
 33 Tamás János: Gondolatok az ügyészség múltjáról, jelenéről és jövőjéről. *Ügyészségi Értesítő*, 1991/2., 21. o.
 34 Balogh Jenő: i. m. 282. o.
 35 D. Schaffmeister: Die Rolle der Staatsanwaltschaft bei der Ermittlung und Verfolgung von Straftaten. In: H.H. Jeschek – R. Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit der Anklagebehörde im ausländischen Recht. Baden-Baden, 1979
 36 The Works of J. Bentham, Published under the Superintendence of his Executor, J. Bowring. Vol. 9. New York, 1962, 493. o.
 37 H. Fleisch: Hozzászólás. Protokoll, 5798. o.

Ügyészségi közhelyek

(Magyar Jog, 1991/3.)

Amit sokszor ismételnék, lassan közhellyé kopik. Lényege megmarad ugyan, de a színek, árnyalatok összerosódnak, és lassan-lassan feledésbe is merülnek. A közhelyet magától értetődő igazságnak tartják, a tévedésen alapuló közhely előítéletté válva gátolja saját maga cáfolatának érvényesülését.

Az alapközhely

Állami szerveink keresik identitásukat a demokratikus rendben. Legitimitásuk érdekében igyekeznek elhatárolódni múltjuktól. Fontos, hogy a változtatások alapja valóságos helyzetfelmérés és ne valamilyen közhelyen alapuló előítélet legyen.

Az ügyészség feladatainak és szervezetének újragondolásakor a változtatások igényének indoklásául gyakran hangzik el, hogy a magyar ügyészi szervezet 1953-ban a szovjet típus másolásaként alakult ki.

Ez így igaz, de a valóság ennél mégis sokrétűbb.

Az 1949-ben elfogadott magyar alkotmány kimondta: „A törvényesség megtartása felett a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze őrködik.” A jogtörténeti kutatások egyszer talán kiderítik, hogy miért kellett négy évnek eltelnie, míg 1953-ban megszületett az ügyészségről szóló törvényerejű rendelet. Nem tűnik azonban megalapozatlannak ennek kapcsán Szeder Gyula véleménye, aki szerint ebben szerepet játszhattak az 1949. évi magyar alkotmánytörvény és az 1936. évi („sztálini”) szovjet alkotmány idevonatkozó rendelkezései közötti eltérések.¹

Közülük kettőt érdemes megemlíteni:

– a magyar alkotmány szerint: „A legfőbb ügyész az Országgyűlésnek felelős, és működéséről beszámolni köteles.” A korabeli szovjet alkotmány is az ország törvényhozó testülete hatáskörébe utalta a legfőbb ügyész megválasztását, de sem felelősségéről, sem pedig beszámolási kötelezettségéről nem tett említést. Nem is volt elképzelhető ebben az időben, hogy a Legfelsőbb Tanács egy ilyen beszámolót napirendjére tűzzön;

– az 1949. évi magyar alkotmánytörvény kimondta: „Az ügyészek az államigazgatási és helyi államhatalmi szervektől függetlenül járnak el.” A Szovjetunió alkotmánya ebben az időben az ügyészi szervek „bármilyen helyi szervtől” való függetlenségét deklarálta, tehát a központi szervektől való függetlenség még papírforma szerint sem illette meg.

Bizonyos – és abban a korban nem is jelentéktelennek tekinthető – eltérések tehát már a szovjet és a magyar ügyészség működésének alkotmányjogi alapjaiban is kimutathatók. A modell másolása ellenére is voltak lényeges különbségek a két ország ügyészi szervezetének felépítésében és hatáskörében is. Ezek visszavezethetők az ügyészségről szóló 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet megszületésének körülményeire.

A Magyar Dolgozók Pártja központi vezetőségének 1953. júniusi ülésén Nagy Imre drámai beszámolójában az „állami élet legsúlyosabb rákfénéjének” nevezte a törvényesség megrendülését.² Bátorságát csak a történelmi helyzetben elhelyezve lehet igazán értékelni.

A központi vezetés a beszámolók és vita alapján 1953. június 28-án úgy határozott, hogy „1953. október elsejéig létre kell hozni a legfelsőbb Államügyészséget mint a törvényesség egyik legfontosabb biztosítékát”.³

Ezután került sor 1953. július 4-én a Nagy Imre-kormány programjának betérjesztésére az Országgyűlésben. A miniszterelnöki expozé szerint a törvénytelenségek kialakulásában „kétségtelenül szerepe volt annak is, hogy nem tettünk eleget a népköztársaság alkotmánya előírásainak, és nem hoztuk létre a legfelsőbb Államügyészség intézményét, amely a jogrend és a törvényesség legfőbb alkotmányos őre”.⁴

A kormányprogram részeként készült el és július 30-án már kihirdetésre is került az ügyészségről szóló 1953. évi 13. számú törvényerejű rendelet.

A rendkívül gyors jogszabály-előkészítő munka során nyilvánvalóan figyelembe vették a szovjet ügyészségi rendszert, de egyértelmű az is, hogy eközben Nagy Imre kormányát nem egy idegen jogintézmény átültetésének, hanem a törvényesség erősítésének vágya vezérelte.

Az 1953. évi 13. számú tvr. lényeges kérdésekben is eltért a korabeli szovjet szabályozástól. Közülük talán a legfontosabb: a nyomozási hatáskörök teljes ügyészségi monopóliuma a Szovjetunióban és nagy részének meghagyása a rendőrségnél Magyarországon. A szovjet rendőrség – a halaszthatatlan nyomozási cselekmények fogantatása kivételével – csak „puhatolást” (doznanie) végezhetett. Ez azt jelentette, hogy a nyomozások túlnyomó többségében a törvényességi felügyelet hiányzott (mikor az ügyész személyesen nyomozott), vagy csak formális lehetett (mikor az ügyészségi nyomozó folytatta a nyomozást), mivel a felügyeletet az „eredményességben” közvetlenül érdekelt ügyész gyakorolta. Ez elősegítette, hogy az ügyész vélt felderítési érdekből szemet hunyjon a bizonyítékok beszerzésének törvénytelen módszerei felett.

A szovjet ügyészek 1943-tól hivatalos kötelezettségeik ellátása során katonai jellegű rangjelzésekkel ellátott egyenruhát viselnek, hivatali előrelépésüknek és betöltött munkakörüknek megfelelően kapják kinevezésüket a különböző igazságügyi rendfokozatokba (például igazságügyi valóságos államtanácsos – hadseregtábornok, igazságügyi főtanácsos – ezredes, I. osztályú jogász – százados stb.). Ismeretes, hogy Magyarországon nem került sor sem ilyen jellegű ügyészi ranglétra felállítására, sem pedig egyenruha rendszeresítésére. Ez lehet, hogy csak formális eltérésnek tűnik, a valóságban azonban szemléleti különbséget is mutat.

A szovjet ügyészség megalakulásakor feladatának a törvényesség egységessége biztosítását, az állami szervek törvénysértő magatartása megakadályozását tekintette. Lenin az ügyészi szervezet megalakítását előkészítő, Sztálinhoz írt levelében ezt így fogalmazta meg: „Az államügyésznek csak egyetlen joga és kötelezettsége van: ügyelni arra, hogy az egész köztársaságban valóban egységesen értelmezzék a törvényességet, minden helyi különbség és minden helyi befolyás ellenére.”⁵

Igen hamar bekövetkezett azonban egy lényeges szemléletváltás. Az ügyészség szervezetét és feladatait meghatározó – a Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1933. december 17-i határozatával kiadott – szabályzat az ügyészség legfőbb feladatának „a szocialista törvényesség erősítését és a társadalmi tulajdonnak a társadalomellenes elemek támadásaitól való védelmét” tekintette. A későbbi években az állampolgári jogok védelmének helyét mindinkább elfoglalta az állam biztonságának a védelme az azt feltehetőleg veszélyeztető vagy a törvényeket megsértő állampolgároktól. Ebben a szemléleti térben volt szüksége az államérdeket képviselő ügyész tekintélyt parancsoló egyenruhájára.

Azért éreztem szükségesnek bemutatni a szovjet ügyészség feladataival kapcsolatos szemléletváltást, mert a magyar ügyészségi szervezet kialakulásakor is ez a nézetrendszer hatott. Elsősorban nem a szervezeti megoldások másolása, hanem ennek a szemléletnek az átvétele torzította el az ügyészi gyakorlatot.

Ma, amikor egy új ügyészségi koncepció kidolgozásán munkálkodunk, szintén először a testület filozófiáját kell kialakítanunk és annak igényeihez kell idomítani a szervezetet. Egyértelmű, hogy a jogállamban az emberi jogok védelmének kell az ügyészség központi gondolatává válnia.

Nagy Imre tragikus sorsának következtében közhellyé csak az vált, hogy az ügyészséget Magyarországon az 50-es évek elején a szovjet modell alapján építették fel, de nem válhatott és nem vált közismertté – különösen nem közhellyé –, hogy az ügyészi szervezet Nagy Imre kormányának a törvényesség helyreállításával vívott harcában született.

Az első számú származékos közhely

Magyarországon jogásznemzedékek tanulták az egyetemen azt, hogy: „A burzsoáz ügyészség mindenütt a végrehajtó hatalom szerve... a kormánynak vagy az igazságügy-miniszternek van alárendelve, és az ő utasításait hajtja végre... A szocialista államok ügyészsége ezzel szemben legfelsőbb fokon az államhatalom legfőbb szervétől, a népszuverenitást legmagasabb fokon megtestesítő intézménytől (a Szovjetunióban a legfelsőbb Tanácstól, nálunk az Országgyűléstől, a többi népi demokratikus államban szintén az államhatalom legfelsőbb szervétől) nyeri el megbízatását...”⁶

Nem csoda, ha ma már közhelyszámba megy, hogy az ügyészi szervezet parlamentti alárendeltségében a sztálinista államépítési elvek továbbélése tükröződik.

A következtetés helyességét legalábbis megkérdőjelezi, hogy már a premissza sem felel meg a valóságnak. Távolról sem minden polgári államban van ugyanis az ügyészség a végrehajtó hatalomnak alárendelve. Jeschek szerint „a fejlődés majdnem minden országban arra irányul, hogy az ügyészséget a végrehajtó hatalomtól egyre függetlenebb, egyedül a jog szolgálatára rendelt hatósággá alakítsák... az ügyészi funkció a bíróihoz közelít”.⁷ Csak a példa kedvéért: az Egyesült Államok szövetségi legfőbb ügyészét az elnök nevezi ki, az USA 43 államában a lakosság közvetlen szavazással dönti el, hogy ki legyen az adott állam legfőbb ügyésze, öt államban a kormányzó nevezi ki, egy államban a törvényhozás, egyben pedig a legfelsőbb bíróság választja.

Norvégia legfőbb ügyészét a király nevezi ki. A portugál főállamügyész a parlamentnek közvetlenül felelős; a berni (Svájc) ügyészség sajátossága, hogy felette a felügyeletet – tevékenységi típusától függően – vagy a főbíróság vagy a kormányzó hatóság látja el.

Bonyolultabb az angol rendszer, de az ügyészség ott sem a végrehajtó hatalom keretében működik. „Nagy-Britannia közvádigazgatója (Director of Public Prosecutions), a királyi vádhatóság főnöke (Head of the Crown Prosecution Service) a legfőbb ügyésznek (Attorney-General) van alárendelve, aki viszont a parlamentnek tartozik felelősséggel. A legfőbb ügyészt a királynő a miniszterelnök javaslatára nevezi ki, tagja a parlamentnek, politikus, részt vehet a kabinet ülésén, mint főügyész, független jogi tanácsadója a kormánynak. A kormány nem ellenőrzi a vádhatóság napi döntéshozó tevékenységét. Az igazgató a főügyész felügyelete alatt tevékenykedik; ez azonban általános felügyeletet és nem mindennapos ellenőrzést jelent.”⁸

Érdemes megjegyezni azt is, hogy az ügyészség államjogi helyzetének nincs valódi fontossága az egypártrendszerű államban. Az ugyanazon párt vezetése alatt álló kormányhoz vagy törvényhozó testületéhez tartozásnak inkább propagandisztikus, mint érdemi jelentősége van. Akik ma sztálinista vonást vélnek felfedezni abban, hogy a legfőbb ügyészt az Országgyűlés és nem a miniszterelnök nevezi ki, feltehetőleg maguk sem gondolják komolyan, hogy ha a nehéz esztendőben a kormány irányította volna az ügyészséget, munkájában kevesebb törvénysértés történt volna.

Az ügyészség szervezeti hovatartozása kérdésének csak a pluralista demokráciában van tétje. A kormány csak a neki alárendelt ügyészségen keresztül tud érvényt szerezni büntetőpolitikai elképzeléseinek, de egyben kiteszi az ügyészséget annak, hogy – különösen válságos helyzetben – döntéseit a mindenkor miniszterelnökököt adó kormánypárt részére elfogultán hozza meg, illetőleg hogy állásfoglalásai ilyen gyanúba keveredjenek.

Kétségtelen, hogy az 1949. évi alkotmánytörvény előkészítői a szovjet modell befolyása alatt döntöttek, amikor meghatározták az ügyészség államjogi helyzetét. Azonban az is kétségtelen, hogy a választott megoldásnak mély gyökerei voltak a magyar közjogi gondolkodásban.

Hazánkban a köztudat a XVII. század óta a törvényhatóságok tiszti ügyészei képviselték, a kormánynak alárendelt ügyészség intézményét az 1871. évi XXXIII. törvény cikk 5. §-a teremtette meg. E törvényhely szerint: „Az ügyészség a bíróságtól független, és közvetlenül az igazságügy-miniszternek van alárendelve.”

A tervezetnek ez a rendelkezése heves vitát váltott ki a képviselőházban. Táncsics Mihály úgy vélte, hogy a törvényjavaslat az egész nemzetet gyámság alatt kívánja tartani. Györfly Gyula szerint a bíróságok függetlensége érdekében „szükséges az is, hogy a kormány a bíróságok tagjaira és ezek eljárására ily közvetett módon se gyakoroljon hatást”. Mátyus Arisztid képviselő az ügyész minisztertől függő állását egyenesen veszedelmes elvnek nevezte. Simonyi Ernő úgy vélte, hogy ha az ügyészek testületével a miniszternek lesznek alárendelve, az tökéletesen elegendő ahhoz, hogy olyan „mameluksereg teremtsék”, amelyre „egyáltalán szükség nincsen, és mint ilyen csakis veszedelmes lehet az országra s hasznát semmi tekintetben nem hajthat”.⁹

A törvény parlamenti vitájában az ellenzék olyan módosító javaslatot nyújtott be, amely szerint: „A kir. ügyészség úgy a kormánytól, mint a bíróságtól független.” A módosítást 94 képviselő támogatta, 111 ellenezte, tehát 17 szavazat hiányzott ahhoz, hogy elfogadják. Az 1871-ben beterjesztett ellenzéki módosítás ellen szavazó 17 honatyán múltott egyszersmind az is, hogy mai vitáinkban egyesek a legfőbb ügyésznek az államhatalom legfelsőbb szerve által történő kinevezését a sztálinista ügyészségi modell továbbélésének tekinthessék.

Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy nemcsak az ellenzéki padsorokban ülő honatyák, hanem a jogtudomány számos neves képviselője is ellenezte az ügyész kormányzattól való függőségét.

Finkey Ferenc például az ügyészség bíróságtól való függetlenségét a vádrendszer egyik sarkalatos szabályának tekintette, és úgy vélte, hogy „annál alaposabb kifogás alá esik az ügyészségnek az igazságügy-minisztertől s így a kormánytól való függő viszonya”, amely... „kárára van az igazságszolgáltatásnak, mert lehetővé teszi a politikai befolyás, a pártszempontok érvényesítését a büntető igazságszolgáltatásban”.¹⁰ Ezért a bíróságtól és a kormánytól független ügyészséget tekintette „az ügyészség ideáljának”.¹¹ Hasonlóan gondolkodott Vargha Ferencz koronaügyész-helyettes is: „Mert mit ér a bírói függetlenség, mit a legalitás elve, ha miniszteri utasítással, ott, ahol nincs

pótmagánvádnak helye, a kormány útját állhatja az igazságszolgáltatásnak, vagy nyomozás útján a mindenható ügyésszel ott s akkor indít hajszát, ahol s amikor neki tetszik”.¹² Vámbéry Rusztem is úgy vélte, hogy „az ügyészség függetlensége az igazságügy-minisztertől kívánatos volna”.¹³

Mendelényi László is kiállt a mindenkor kormánytól független ügyészség gondolata mellett. Jogászegyleti értekezésében fejtegette ki, hogy „békés társadalomban, békés időkben sem a hatalomnak, sem a társadalomnak nincs szüksége arra, hogy a kormány a köztudat kezelésébe beleántsza magát... Ha azonban a politikai egyensúly megbomlik, a hatalomnak minden fegyvere előkerül a régi lomtárból, és ilyenkor a kormány beavatkozása olaj a tüzre. Abban a tudatban, hogy az ügyész a miniszteri abszolutizmusnak van alárendelve, a közvélemény ott is utasítást lát, hol az ügyész saját iniciatívájából lép föl. Ez aláássa az ügyészség tekintélyét, amire pedig éppen oly szüksége van az igazságszolgáltatásnak, mint a bírósági tekintélyre.”¹⁴ Ugyancsak Mendelényi hivatkozik Suess és Tinsch véleményére, akik szerint „a legalitás elve teljesen összeegyeztethetetlen az ügyészségnek függőségével a kormánytól”.¹⁵

Balogh Jenő „az emberi természetnek általános természeténél fogva” attól féltette a végrehajtó hatalomnak alárendelt ügyészeket, hogy „az időleges kormánynak vagy pártjának érdekeit azonosítani fogják az állam érdekeivel, s az utóbbiakat vélik előmozdítani akkor, mikor csak az előbbieket szolgálják”.¹⁶

Hasonló volt a véleménye sok külföldi eljárásjogásznak is.

Mittermaier, a múlt század egyik legismertebb jogtudósa, aki „a jogtudományt a particularizmus örvényéből kiragadta”,¹⁷ az európai államok ügyészségi rendszereinek összehasonlító jogi tanulmányozása alapján jutott arra a következtetésre, hogy: „Az állami hatóságok valószínűsége és erkölcsi hatalma csak nyerne azzal, ha a szervezet tisztviselőinek nagyobb önállóságot biztosítanak, egyrészt az igazságügy-miniszter utasításával szemben, másrészt a megyei bíróságok mellett működő ügyészeknek a főügyészekkel szemben.”¹⁸ Kiállt a vád és védelem „fegyveregyenlősége” mellett, és úgy tartotta, hogy „annál inkább fognak – elsősorban a politikai ügyekben – a váddal visszaélni, minél inkább lesz kénytelen az ügyészség alávetni magát a minisztérium parancsainak és körülményei arra fogják készíteni, hogy túlbuzgósággal érdemelje ki előjárója kegyeit”.¹⁹

Az ügyész kormányzati függőségének vagy függetlenségének a kérdése ma is aktuális vitatémája a tudományos közvéleménynek. A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) 1989. évi XIV. kongresszusának napirendjére olyan – a beérkezett nemzeti referátumok és nemzetközi előkészítő szeminárium anyagai alapján készített – határozattervezet került, amely szerint: „Az államügyészség a lehetőségekhez képest legyen független a végrehajtó hatalomtól. Tevékenysége során pártatlannak, objektívnek és lojálisnak kell lennie.” Éles vita alakult ki. Ellenezték ezt a megfogalmazást azon államok képviselői, amelyekben az ügyészség az igazságügyi minisztérium vagy valamely más kormány szerv kereteiben működik. Végül kompromisszumos megoldás született: „Azokban az államokban, ahol ez lehetséges, az ügyészségnek csak általános kriminálpolitikai iránymutatás adható. A konkrét esetekben azonban teljes függetlenséggel kell közreműködnie az igazságszolgáltatásban.”²⁰

Van számunkra egy fontos tanulsága az idézett AIDP-határozatnak: ha olyan döntés születne, amely az ügyészséget az igazságügyi kormányzat alá rendelné, akkor pontosan meg kellene határozni a miniszter jogkörét, amely nem terjedhet ki a konkrét ügyekbe való beavatkozásra.

Önként adódik a kérdés: miért nem keltett a neves jogászok javaslata visszhangot?

Vámbéry válasza szerint a kívánatosnak tartott változás megvalósulása nem is várható, mivel „alig remélhető, hogy a végrehajító hatalom egyhamar lemondjon arról a befolyásról, melyet az ügyészségi szervezettel az igazságszolgáltatás menetére gyakorolhat”.²¹

Angyal Pál is úgy vélte, hogy az ügyészi függetlenség „a gyakorlatban nem valószínűsíthető meg”, de ő azt tartotta, hogy az „nem is volna helyes, mert az állami akarat exponense kell hogy annak legfőbb képviselőjével harmóniában működjen”.²²

Az ügyészi szervezet kialakításának koncepcióját nem szeretném megelőzni. Úgy vélem, hogy ma még nem eléggé tisztázottak a kétféle megoldás előnyös és hátrányos oldalai. Célul csak azt tűzhettem ki, hogy elősegítsem a probléma előítéletektől mentes megvitatását.

A második számú származékos közhely

Egy szintén közhellyé vált hiedelem szerint a nyugati államok ügyészségei csak vádhatóságok, az ügyészség részvétele polgári perekben és különösen az általános ügyészi felügyelet valamiféle szovjet találmány, idegen a jogállamok ügyészi szerveinek a munkájától. Sok magyar jogász tanulta úgy, hogy: „A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel elvi természetű, általános intézményesítése azonban jellegzetesen szocialista jogi megoldás, amelyet a népi demokratikus országok törvényhozásai a szovjet igazságszolgáltatás példája és tapasztalatai alapján honosítottak meg. A burzsoá jog nem intézményesíti általános jelleggel az ügyészi részvételt a polgári eljárásban...”²³

Az „általános törvényességi felügyelet” kifejezés valóban a szovjet jogi irodalomból került be a magyarba, sőt az ügyészség általános felügyeleti munkájának megszervezésénél is a szovjet minta szolgált példaként, azonban hasonló jellegű feladatokat például az amerikai ügyészek is ellátnak.

Az USA-ban az egyes államok legfőbb ügyészei „a legmagasabb jogászti tisztség viselői”. Ebben a minőségében a legfőbb ügyész „a nép ügyvédje”, másrészt a kormányzó és az állami hivatalok jogi tanácsadója és ennek kapcsán lehetősége nyílik arra, hogy biztosítsa az állam jogpolitikájának folyamatosságát és egységességét. „A legfőbb ügyész mint a legmagasabb jogászti tisztség viselője megelőző jogi tanácsokat is adhat, vagyis mint egy »belső közlekedési rendőr« biztosítja az állam kormányzati tevékenységének törvényességét”.²⁴ (Az USA ügyészségének leírása a továbbiakban is a 24. forrásmunka alapján történik.)

Egyes polgári demokráciák ügyészségeinek helyét, szerepét és funkcióit összehasonlítva mutatta ki Pusztai László: „az általános törvényességi felügyelet funkciójának gondolata a francia ügyészségen kívül csak Hollandiában és a svájci kantonok közül Genfben honosodott meg”. Ezzel szemben „az ügyészség részvétele a polgári perekben széles körben megfigyelhető: az USA, Franciaország, Olaszország és Spanyolország ügyészei képviselik az államot a polgári perekben, és külön jogszabály alapján közreműködhetnek más polgári perekben is Ausztriában, Svájcban és Svédországban”.²⁵

Hogy milyen széles lehet az ügyészség vádhatósági funkciók ellátásán kívüli feladatköre, arra következtetni lehet az egyes ügyészségek szervezeti felépítéséből is. Feltehetőleg az USA ügyészségi szervezetének a munkája a legsokoldalúbb. Tipikus jogosítványai és feladatai közé tartozik:

- polgári per indítása;
- a törvényhozási és közigazgatási döntések alkotmányosságának védelme vagy kétségbevonása;

- a gyűlekezési és egyesülési jog érvényesülésének biztosítása;
- a vállalatalapítási okmány megtámadása;
- a környezetvédelmi jogszabályok érvényesülésének biztosítása;
- a trösztellenes törvények érvényesítése a monopolisztikus vállalatokkal szemben;
- állami szervek képviselője;
- a fogyasztói jogok védelme;
- a jótékonyági intézményekkel kapcsolatos rendelkezések érvényesítése;
- nyomozási és vádhatósági feladatok ellátása.

A büntetőeljárásban rendkívül kiterjedt diszkrecionális jogkörrel rendelkező amerikai ügyész nagy hangsúlyt helyez feladatai polgári jogi úton történő megoldására. A büntetőügyek túlnyomó többségével a kerületi ügyészek (district attorney) foglalkoznak, a főügyészek tevékenységének nagy részét a jogi véleményezés és a polgári peres ügyek töltik ki.

Igen széles körű tevékenységet fejt ki az ügyészség a környezetvédelem területén. A legtöbb államban az ügyész látja el a környezetvédelmi hatóságok mint felperes képviselőt a polgári peres eljárásokban, de egyes környezetszennyezési ügyekben az államot mint alperest is képviselheti. Az ügyész segíti a hatóságokat a környezetvédelmi szabályok kidolgozásában. Szükség esetén elrendeli a nyomozást és képviseli a vádat környezetvédelmi ügyekben, de a közösség érdekeit elsősorban polgári peres eljárás kezdeményezésével igyekszik biztosítani, és csak akkor indít büntetőeljárást, ha közvelelően kimutatható, hogy a szabályok megsértése egészségkárosodáshoz vezetett, sőt halálesetet is előidézett.

Az utóbbi időkben különösen nagy hangsúlyt helyeznek az USA ügyészei a vásárlók védelmére. Az erős kínálati verseny ezt nagyrészt automatikusan oldja meg, de még az igen fejlett piacgazdaságú Egyesült Államokban is előfordul például csalárd hirdetés, amikor az áru nem felel meg az ígért minőségnek. Sok esetben peres eljárás megindítása nélkül is elérhető a vásárlók kárának megtérítése. A Chrysler művek például lehetővé tette, hogy egyes vezető munkatársai a kilométeróra bekapcsolása nélkül használhassák kocsijaikat, majd több száz kilométer után besorozhassák azokat a gyár eladandó új termékei közé. Az ügyészség felhívása alapján a vállalat 37 ezer vásárlót 18,5 millió dollár kifizetésével kártalanított és mintegy 300 dollár értékben meghosszabbította a gépkocsi garanciális idejét. Ilyen és ehhez hasonló esetekben vállalta fel a vásárlók érdekeinek védelmét az amerikai ügyészség.

Célszerűbbnek látják ezen a területen a közérdek polgári peres úton történő érvényesítését, mint büntetőeljárás indítását és az egyéni felelősség számláinak sokszor eredménytelenül nehéz kibogozását a nagyvállalatok bonyolult szervezetében. Nincs okunk az ilyen megoldás hatékonyságában kételkedni, ha azt olvassuk, hogy két állam főügyészeinek közös kezdeményezésére a Panasonic cég egyetlen kifogásolt árucikkének 1988. március elseje és augusztus 31. közötti értékesítése után a gyártó vállalat 650 ezer fogyasztót kártalanított 16 millió dollár kifizetésével. Feltehetőleg a cég megtalálta és megfelelően el is marasztalta a felelőst ilyen esetben, könnyebben, mint azt a nyomozó hatóságok tehetnék.

A szabad piacgazdálkodás és a vásárlók jogainak védelmében foglal el központi helyet az amerikai ügyészek tevékenységében a monopóliumok kialakulását korlátozó rendelkezések érvényesülésének biztosítása. Sok esetben az ügyészség akadályozza meg az olyan vállalatgyűlést, amely monopolhelyzet kialakulásához vezet; máskor pedig a monopolhelyzet segítségével elért magas árak miatt indítanak pol-

gári peres eljárást. Ilyen módon érték el például, hogy a Minolta cég több mint egy-millió dollárt fizetett vissza a vásárlóknak a tv-kamerapiacra kialakult monopolhelyzetének kihasználásával okozott kár megtérítésére.

Erőteljesen és sikeresen védelmezi az amerikai ügyészség az állam polgári jogi érdekeit is. Az olajutak számára kialakított területek kezelésénél felfedett szabálytalanságok miatt indított eljárás eredményeként 1988 óta 900 millió dollárt térítettek meg az Államnak, és ebben az ügyben még további kétmillió dollár kártérítés várható.

Az USA-ban az ügyészségek feladatainak széles körét szemléletesen mutatja egy találatra kiválasztott állam, Colorado legfőbb ügyészségének felépítése (létszám: 138 ügyész és 65 alkalmazott):

Legfőbb ügyész titkársága	Helyi hatósági ügyek, lakossági kapcsolatok
Jogügyi főosztály	Jövedelmi és lottóosztály
Legfőbb ügyész-helyettes	Emberi erőforrások
Legfőbb közvédő (Solicitor General)	Javítóintézmények
Jogi szolgáltatások osztálya	Munka és foglalkoztatás – polgári jogok
Tervezés és költségvetés	Közbiztonság
Legfelsőbb bírósági előterjesztések	Szociális szolgáltatások
Igazgatás	Természeti erőforrások
Személyzeti ügyek	Környezetvédelmi szabályozás
Gazdálkodás és ellenőrzés	Autópályák, bíróságok
Szövegszerkesztés	Vízügyi jogok
Kapcsolatok a törvényhozással	Fogyasztók Tanácsának Hivatala
Fellebbezések	Szabályozási és engedélyezési jog
Körzeti ügyészségek fellebbezései	Mezőgazdaság
Kiadatás	Bankok, biztosítás, értékpapírok
Legfőbb ügyészi véleményezések	Egészségügyi szakmák
Közgyűjtemények ügyei	Foglalkozási engedélyek
Vásárlási hitelek	Közművek Bizottsága
Környezetvédelem és vizsgálatok	Különleges nyomozások
Felelősség a környezetszennyezésért	Trösztügyek
Felelősség a veszélyes hulladékok helytelen tárolásáért	Jótékonyági trösztök
Általános jogi szolgáltatások	Társadalombiztosítási csalások
Választott személyek	Állami vádtanács
Fogvatartottak jogainak védője (Inmate Ombudsman)	Kártérítési perek

A coloradói legfőbb ügyész az állam törvényei értelmében tagja a választási bizottságnak, a feltételesan szabadlábra bocsátottak ügyeivel foglalkozó állami bizottságnak, a fogyasztói hitelek bizottságának, a békebírók bizottságának és kiképzési csoportjának, az állami pártegyeztető bizottságnak, az állami követelések hivatalának, az állami munkaügyi, egészségügyi és biztosítási bizottságnak és a vízügyi bizottságnak. Az ezekben a bizottságokban végzett munkája alapján kezdeményez kártérítési eljárásokat, törvénymódosításokat stb.

Természetesen a példa nem arra való, hogy másoljuk, hanem arra, hogy tanuljunk belőle. Az USA jogrendszere nagyon eltérő a miénktől, Colorado állam, ha területileg jóval nagyobb is Magyarországnál, de lakosságának száma csak hatoda a miénknek. Nagyon figyelemreméltó azonban, hogy ügyészségének munkája hány oktávot fog át.

Egy sor körülmény arra kell hogy készítse a magyar ügyészi szervezetet, hogy újra-gondolják büntetőeljárás kívüli tevékenységüket. Közülük legfontosabb egyrészről a

társadalom igényeinek a módosulása a tervutasításos rendszerről a piacgazdaságra való áttérés következtében, másrészt pedig az állam szervezetében bekövetkezett olyan változások, mint az Alkotmánybíróság felállítása, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa intézményének alkotmányba foglalása, az Állami Számvevőszék megszervezése, a köztársasági megbízottak kinevezése és a közigazgatási bíráskodás különbözőállás megszervezése.

Jó lenne, ha az ügyészségi szervezet és működés új koncepciójának kidolgozásánál az érvek pengeváltását nem helyettesítenék címkek osztogatásával. Lehet, hogy a szovjet mintát tartja követendő példának, de ugyanúgy lehetséges, hogy az amerikai, aki a magyar ügyészséget a kormánytól független és széles körű, bünvádi eljárásen kívüli funkciókkal is felruházott szervezetként képzei el. Helyes, ha további utunk kijelöléséhez tanulmányozzuk a külföldi tapasztalatokat, de a megoldásnak a magyar tradíciókból, valóságából és lehetőségeiből kell kiindulnia.

JEGYZETEK

- 1 **Szedő Gyula:** A jogállamiság államszervezési összefüggései; az ügyészség helye és szerepe a szocialista jogállamiság megvalósulása folyamatában. MTA Államtudományi Kutatások Program-irodója, Budapest, 1988, 56. o.
- 2 **Tóbiás Áron:** In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989, 23. o.
- 3 In: **Balogh Sándor (szerk.):** Nehéz esztendőkről krónikája: 1949–1953. Gondolat, 1986, 508. o.
- 4 **Nagy Imre:** Egy évtized. Válogatott beszédek és írások II. k., Szikra, Budapest, 1954, 369. o.
- 5 **Lenin Művei,** 33. k. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1953, 361. o.
- 6 **Névai László:** Törvénykezési szervezeti jog III. rész. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1955, 173. o.
- 7 **H.H. Jeschek:** Az ügyészség helyzete a külföldi jogban. Idézi: **Pusztai László:** Az ügyészség helye, szervezete és funkciója egyes polgári demokráciákban. Kézirat. Budapest, 1990, 11. o.
- 8 **David Gandy:** The Crown Prosecution Service: its organisation and philosophy. In: **J. E. Hall Williams (ed.):** The Role of the Prosecutor. Avebury, London, 1988, p. 9.
- 9 Az 1869-ik évi április 20-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenhatodik kötet. Hiteles kiadás. Légrádi, Pest, 1871, 161. és köv. o.
- 10 **Finkey Ferenc:** A magyar büntető eljárás. 3. kiad. Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1908, 158. o.
- 11 **Finkey Ferenc:** i. m. 159. o.
- 12 **Vargha Ferencz:** Ügyészség és politika. Jogállam, VI. évf. 4–5. f. 1907.
- 13 **Vámbéry Rusztem:** A bünvádi perrendtartás tankönyve. Budapest, 1916, 93. o.
- 14 **Mendelényi László:** A Bp. általános elvei. In: **Auer György – Mendelényi László:** A bünvádi eljárásjog. V. Általános rész. Athenaeum, Budapest, 1932, 63. o.
- 15 **Mendelényi László:** Uo.
- 16 **Balogh Jenő:** A bünvádi perrendtartás magyarázata. I. k. Budapest, 1910, 310. o. Hivatkozta: **Pusztai László:** i. m. 121. o.
- 17 **Pauler Tivadar:** Emlékezés Mittermaier Károly József Antal fölött. 1869. február 1. A M. T. Akadémia évkönyvei, XI. k. Pest, 1869, 3. o.
- 18 **C. J. A. Mittermaier:** Die Gesetzgebung und Rechtsübung über Strafverfahren nach ihrer neuesten Fortbildung. Erlangen, 1856, 192. o.
- 19 Uo. 384. o.

20 International Association of Penal Law, Newsletter, 1990/1., 68. o.

21 Vámbéry Rusztem: i. m. 93. o.

22 Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve. Athenaeum, Budapest, 1915, 173. o.

23 Névai László: i. m. 184. o.

24 In: Lynne M. Ross (ed.): State Attorneys General. Powers and Responsibilities. Bureau of National Affairs. Washington D. C., 1990, pp. 12–13.

25 Pusztai László: i. m. 115. o.

A hatóság becsülete

(Jogtudományi Közlemény, 1995/7–8.)

Emberi méltóság, becsület, hírnév

A büntetőjogi irodalomban elterjedt nézet, hogy a becsületsértésnek és a rágalmozásnak a becsület a jogi tárgya¹, ebből következik, hogy elkövetési tárgya nincs, hiszen a becsület immateriális jog. De vajon valóban a becsület sérül-e a bűncselekmény hatására? Csorbitja-e a tisztességes ember becsületét, ha kigyót-békát kiabálnak rá? Hiszen az ember becsülete „mint az egyén legsajátibb, benső értéke kívülről jövő támadások által állagában ném szenvedhet”.² És fordítva: növeli-e a gazember becsületét, ha magasztalva dicsérik?

Az ellentmondást több büntetőjogász igyekszik feloldani a külső vagy objektív és a belső vagy szubjektív értelemben vett becsület fogalmának bevezetésével. „Objektív értelemben a becsület az embernek mások által való értékelése a társadalmi viszonyok ama körében, amelyben élete és működése folyik. Szubjektív értelemben viszont a becsületen az embernek a saját méltóságára vonatkozó tudatát értjük”.³ Az objektív értelemben vett becsület – ebben a felfogásban – nem más, mint „az emberről tulajdonságai s egész viselkedése alapján kialakult társadalmi ítélet”⁴, amelynek „leglényegesebb kritériuma a szociális kötelességek teljesítésével kivívott társadalmi megbecsülés”⁵. A szubjektív értelemben vett becsület viszont nem más, mint az önbecsülés vagy becsületérvzés.

A kérdések tovább göngyölödnek. Minek az értékelése az objektív értelemben vett becsület? Egyáltalán: objektívnek tekinthető-e a „mások által való értékelés”?

Az értékelés logikai ítélet, amely akkor nevezhető objektívnek, ha megfelel a valóságnak. A becsület mások által való értékelése nem a becsület (ez különben is tautológia). Az értékelés a személy hírének – esetleg jó hírének – a része, amelybe azonban a becsület értékelésén kívül a személyiség más tulajdonságainak, képességeinek értékelése is beletartozik. A becsület a társadalom tisztességes viselkedésre vonatkozó elvárásainak megfelelő, az erkölcsi renddel összhangban álló magatartás.

A becsület objektíven a személy cselekményeiben nyilvánul meg, ezek összességének társadalmi megítélése alapján minősíti az embert környezete becsületesnek vagy becstelennek. Ennek a minősítésnek a tárgyilagosságát befolyásolhatja károsan az egyén személyiségvonásainak, magatartásának becsmérlése, rágalmozása.

Becsületsértést nemcsak a személy becsületét, erkölcsiségét lealacsonyító, megalázó vélemény nyilvánításával vagy ilyen jellegű cselekménnyel lehet elkövetni. A magyar büntetőjog hamar felfigyelt rá, hogy büntetőjogi védelemmel „nemcsak az erkölcsi integritást kell körülbástyázni. Nem szabad elhanyagolni a szociális értékek védelmét sem.”⁶ A becsületet mint „az ember teljes erkölcsi és szellemi integritását, igazi értéksummáját”⁷ kell szemlélni, sőt a becsületsértés fogalmát ki kell terjeszteni „nemcsak az olyan szavakra és tettekre, amelyek magát a becsületet sértették: hanem minden olyan szóra és tette, amelynek használata a panaszos meggyalázására irányult”.⁸ Egyszerű példával: becsületsértés valakiről az állítani, hogy sosem mosakszik, mocskos, bűdös vagy hogy korlátolt, buta. Pedig lehet a tisztasági követelményeket semmi bevéő vagy a gyenge felfogású ember is talpig becsületes, és a patyolat tiszta, vagy az éles eszű is becstelen.

Több büntetőjogász tesz egyenlőségjelet a becsület és az emberi méltóság fogalma közé. Mások megkülönböztetik „egyfelől az egyénnek általános emberi méltóságát, mely szerint mindenkitől megkövetelheti, hogy őt embernek, vagyis erkölcsi lénynek tekintse, tehát az emberi méltóságot sértő cselekményektől vele szemben tartózkodjék... A másik, amit a becsület alatt rendszerint érteni szoktak, az egyén személyes (egyéni) erkölcsi értéke, melyet ki-ki a korával, nemével, foglalkozásával, állásával járó erkölcsi és jogi kötelességek pontos teljesítésével szerez meg... Becsületsértés alatt általában úgy az emberi méltóság jogának, mint az egyéni becsületnek jogtalan megtagadását kell érteni.”⁹

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke kimondta: „Minden emberi lény szabadnak születik és egyenlő méltósága és joga van.” A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szerint az emberi jogok az emberi lény vele született méltóságából erednek. Ugyanez a megállapítás ismétlődik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is. Az ENSZ-okmányok következetesen az ember vele született tulajdonságának tekintik az emberi méltóságot, alkotmányunk 54. § (1) bekezdése pedig úgy fogalmaz, hogy minden embernek vele született joga van az emberi méltósághoz.

A magyar Alkotmánybíróság gyakorlata az emberi méltósághoz való jogot mint „általános személyiségi jogot” fogja fel, álláspontja szerint: „Az általános személyiségi jog »anyajog«, azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható” [36/1994. (VI. 24.) AB h.].

Az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságjogok Védelméről Szóló Európai Egyezményben és az ahhoz tartozó jegyzőkönyvekben nem fordul elő az emberi méltóság kifejezés. Az egyezmény és a jegyzőkönyvek az emberi jogok és szabadságok védelmével foglalkoznak. Ezek között fontos helyet foglal el a véleménynyilvánítás szabadsága, amely „az emberi jogokra alapított pluralista parlamenti demokráciák, a civil társadalmak egyik legjellegzetesebb vívmánya”.¹⁰ Ez azonban „relatív alapjog”.¹¹ Míg az abszolút alapjogok semmilyen körülmények közt sem korlátozhatók, a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot az államok törvényben korlátozhatják, többek közt mások jó hírneve vagy jogai védelmében.

A jó hírnévhez való jogot az európai emberi jogi egyezmény nem említi ugyan az emberi jogok és alapvető szabadságok között, de olyan „erős” jogként szerepelteti, amely egy alapjog érvényesülését is korlátozhatja. Az Emberi Jogok Európai Bizottsága az egyezmény szövegének elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a jó hírnévhez való jog az embereknek az egyezmény 6. cikke 1. bekezdésében szereplő polgári jogi jogai közé tartozik,¹² megsértése pedig egyenlő a 8. cikkben meghatározott alapjogok megsértésével (mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteltetben tartsák).¹³ A magyar alkotmány az alapvető jogok közé sorolja a jó hírnévhez való jogot [59. § (1)].

A vázolt megfontolások alapján a sértett jó hírnévhez, megbecsüléshez való jogát tekintjük a becsületsértés és a rágalmozás jogi tárgyának, a sértett önbecsülését, becsületérzését és velük kapcsolatban lelki egyensúlyát az elkövetési tárgynak.

A sértett jó híréhez, valamint magán- és családi életének tiszteltetben tartásához való joga azonban nem minden esetben korlátozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát. A közélet szereplőinél a magánélet és közélet összekapcsolódik és ez „automatikusan csökkenti” a magánélet tekintetbevételét.¹⁴ A demokratikus társadalomban a köz-

hatalom hordozói nemcsak a politikai ellenzékük, valamint az állami és társadalmi szervek, hanem a sajtó által is alakított közvélemény ellenőrzése alatt állnak. „Az ilyen ellenőrzés megvalósítása nemcsak joga, hanem »kötelessége és felelőssége« is a sajtónak a demokratikus államban.”¹⁵

Mindez nem azt jelenti, hogy a politikusok védtelenek a becsületsértéssel és a rágalmozással szemben, el kell azonban tűnniük közéleti szereplésük éles kritikáját, amely csak akkor tekinthető becsületsértőnek, „ha lényeges kétségeket kelt jellemükkel és jó hírükkel szemben”.¹⁶ A bizottság több állásfoglalásában is felhívta a figyelmet a vélemény kifejtése és a tényállítás közötti különbségtétel fontosságára.

A vélemény kifejtését toleranciával kell fogadni, különösen ha az politikai állásfoglalással kapcsolatos. Kreisky volt osztrák kancellár és egy újságíró, Lingens úr ügyében az Emberi Jogok Európai Bírósága kifejtette, hogy „gondosan meg kell különböztetni a tényeket és az értéktételeket. A tények léte bizonyítható, az értéktételeket nem. Ennek kapcsán a bíróság megjegyzi, hogy nem vitatták azokat a tényeket, amelyekre Lingens úr a véleményét alapozta, mint ahogy nem vonták kétségbe jóhiszeműségét sem.”¹⁷ A bíróság nem értett egyet az osztrák bíróságnak az újságíró elmarasztaló ítéletével, nem tartotta szükségesnek az adott ügyben a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását.

Az utóbbi időben a magyar bírói gyakorlat is hasonló álláspontra helyezkedik. Sajtóban közzétett nyilatkozat miatt a laptulajdonos magánvádjára becsületsértésért indított eljárásban a Bács-Kiskun Megyei Bíróság megállapította, hogy mivel „a magánvádló újság szerkesztésével, kiadásával, televízióadók működtetésével foglalkozott, tehát tevékenységével a nyilvánosság elé lépett, ekként számolnia kell az ezzel kapcsolatos bírálattal, kritikával, és vállalnia kell azt, még ha elmarasztaló is. Kivételt ez alól a becsületsértő kritika képez.”¹⁸

A strasbourgi esetjogban gyakran találkozunk a jogok és korlátozásuk arányosságának követelményével. A Barfod-ügyben például az újságíró azt kifogásolta, hogy az egyik tárgyaláson a tanács két laikus bírójának tagja az alperes alkalmazottja volt, tehát nem is lehettek elfogulatlanok. A cikk a bírókra vonatkozó sértő kifejezéseket is tartalmazott. A bíróság úgy foglalt állást, hogy „habár a kérdéses cikk a két bíró becsülete vagy jó hírneve elleni támadásnak is felfogható, az az általános érdek, amely az igazságszolgáltatás működése megvitatásának megengedhetőségéhez fűződik, súlyosabban esik latba, mint a két bírónak az olyan jellegű kritikától való megvédése, amelyet a panaszos a cikkében kifejtett”.¹⁹

A jó hír érték, nemcsak fizikai, hanem jogi személyek számára is. Vállalatok, hivatalok hatalmas összegeket és energiát fektetnek jó hírük megteremtésébe és megtartásába. Van azonban olyan felfogás is, amely szerint jogi személyek jó hírének rombolása nem minősíthető bűncselekménynek, mivel azok „nem követhetnek el büntetendő cselekményt, s ilyen ellenük sem követhető el. De a rágalmozás és becsületsértés, mely a jogi személy ellen intéztetik: tulajdonképpen azon fizikai személyeket sérti, a kikből a jogi személy képezetik. Szükséges tehát, hogy a törvény ezeket e minőségükben is; azaz mint tagjait egy kollektív egységnek, oltalmazza.”²⁰ E felfogás szerint „a jogi személy maga csak juris fictio, elméleti fogalom, csak jognév, a sértés azokat a természetes személyeket éri, akik a fogalom alatt vannak egyenként és együttvéve”.²¹

Heil Fausztin igen szemléletes jogi okfejtéssel mutatta be az említett álláspont tartatlanságát. Közismert, hogy Péter és Pál becsületének megsértése egyszerre, egy kifejezéssel („bolondok vagytok”) egymással anyagi halmazatot képező két bűncselekmény elkövetését valósítja meg. De vajon a takarékpénztár megrágalmazása („el-

lopta az árvák pénzét”) annyi bűncselekménynek számít-e, ahány igazgatótanácsi tagja van, vagy egy újság szennylapnak nevezése az összes szerkesztő és újságíró egyenkénti megsértésével egyenlő?²² Egyes esetekben a testületet mint olyat közvetlenül és nem valamely tagján keresztül éri sérelem. A sajtóban közzétett közlemény, amely szerint valamely testület korrupt, törvényellenes tevékenységet folytat, hamis közokiratok kiállításával és árusításával foglalkozik stb. stb., nem az adott szervezet valamely képviselőjén keresztül, hanem közvetlenül sérelmes annak minden egyes tagjára és azok összességére is.

Vállalatnak, testületnek, hatóságnak nincs emberi méltósága, és becsületsértésről is csak a szó kiterjesztett értelmében beszélhetünk. Van viszont jó hírneve.

A fizikai személy sérelmére elkövetett becsületsértés vagy rágalmazás a jó hírnév és a becsületsértés mellett sértheti a magánéletéhez és a családi élet békéjéhez való jogot is. Ezek mintegy származékos jogséremlmek.

A hatóság megsértésénél a jó hírnév csorbításától sérülhet az adott szerv hitele, a belé vetett bizalom és ennek következtében közérdekű működőképessége is. Különösen fontos társadalmi érdekek fűződnek az ország védelméhez, a közrendet, a nemzetbiztonságot szolgáló szervek feladatainak zavartalan ellátásához és az igazságszolgáltatáshoz.

Az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről Szóló Európai Egyezmény 10. cikke lehetségesnek tekinti a véleménynyilvánítás szabadságának törvényben meghatározott olyan korlátozását, amely szükséges intézkedésnek minősül egy demokratikus társadalomban a területi sértegetés, a nemzetbiztonság vagy közbiztonság fenntartása, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség és az erkölcsök védelme vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.

Egy panasz elbírálásánál a demokratikus államban szükséges ilyen intézkedésnek minősítette például az Emberi Jogok Európai Bizottsága a hadsereg becsületének büntetőjogi védelmét az osztrák büntetőtörvényben.²³ A jogállami elvekkel tehát nem ellentétes a hatóság jó hírnevének büntetőjogi védelme.

A testület jó hírnevének védelme nevében azonban nem minden esetben korlátozható a vélemény- és sajtószabadság. Az Emberi Jogok Európai Bizottsága – a görög kormány álláspontját helytelenítve – kifejtette, hogy a kormányzati köteleességteljesítést „közvetlen vagy közvetett formában” kritizáló helyi vagy külföldi cikk közzétételének megtiltása a véleménynyilvánítás szabadságának olyan korlátozását jelenti, amely nem tekinthető „szükséges intézkedésnek egy demokratikus társadalomban” az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről Szóló Egyezmény 10. cikkének 2. bekezdése értelmében.²⁴

A múlt és a jelen

A magyar jog tradicionálisan úgy foglalt állást, hogy a becsületsértés és a rágalmazás nemcsak fizikai, hanem jogi személyek sérelmére is elkövethető.

Már Werbőczy Hármaskönyve is ismerte a jó hírű és tisztességes állapotú ember ellen mondott éktelen és becsfelen szavak miatt kirótt nyelvváltás (II. rész, 72. cím, 1. §) mellett a királyi felség törvényszéke és bármely megyei ispán székeének megsértését is, melyet a törvényszék előtt mondott éktelen szavak vagy a törvényszéken jelenlevők becsmérlése által szoktak elkövetni (II. rész, 69. cím, 1. §).

III. Károly 1723. évi dekrétuma (II) a széksértés fogalmát a törvényszékek megsértésén kívül a megyei közgyűlésekre is kiterjesztette (57. cikkely, 2. §).

A rágalmazást vétségnek nyilvánította a sajtótörvény (1848. XVIII. tc.), amely ki mondta, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti, de csak a véleménynyilvánítás és nem a rágalmazás szabadságát biztosította. Szigorúan rendelte büntetni: „ki törvény által alkotott valamely hatóságot vagy testületet rágalmakkal illet”; enyhébb büntetést írt elő arra, „ki valamely köztisztviselőt vagy közmegbízottat eljárót, hivatalos tetteire vonatkozólag rágalmakkal illet”; és még ennek a büntetési tételnek is csak a fele volt kiróható arra, aki magánszemélyt rágalmazott. Figyelemre méltó, hogy a törvény csak a hatóság vagy testület megrágalmazását minősítette sajtóvétségnek, a becsületsértést nem vonta be ebbe a körbe.

A Csemegi-kódex (1878. V. tc.) a rágalmazás és a becsületsértés minősített esetének tekintette a nyilvános elkövetést „a törvény által alkotott testületek, hatóságok vagy azok küldöttségei, tagjai ellen”.

A törvénykönyv szerint rágalmazás vagy becsületsértés miatt csak a sértett fél indítványára indítható meg az eljárás. Az általános szabály mellett több kivétel is létezett.

Ha az Országgyűlés, annak valamelyik háza, bizottsága vagy azok egyike, illetve valamelyikének küldöttsége ellen követték el a bűncselekményt, akkor a bűnvádi eljárás hivatalból volt indítványozható, de csak az Országgyűlés vagy bizottság felhatalmazása alapján. Valamelyik miniszter elleni hivatalos eljárásra vonatkozóan elkövetett rágalmazás vagy becsületsértés esetén a sértett miniszter, a kormány elleni ilyen bűncselekménynél pedig a Minisztertanács, a közös hadsereg, a haditengerészet, a honvédség vagy ezek önálló része esetében a közös hadügyminiszter vagy a honvédelmi miniszter adhatott felhatalmazást. Az igazságügy-minisztert illette meg ez a jogosultság bíróságok, bírák, bírósági hivatalnokok, ügyészségek vagy tagjaik megrágalmazása esetén, ha az azok hivatali kötelezettségeire vonatkozó állítás – valóságuk esetén – bűnvádi vagy fegyelmi büntetést vonna maga után. Hivatalból volt üldözendő hasonló esetben a többi közhivatalnok megrágalmazása is. Ebben az esetben a sértett közhivatalnok vagy a felettes hatósága adhatta meg a felhatalmazást.

Hivatalból, de csak az illető államnak vagy követének (üggyvivőjének) diplomáciai úton előterjesztett kívánatára volt indítható eljárás külföldi uralkodó vagy kormányfő, illetve követ, üggyvivő ellen elkövetett rágalmazás vagy becsületsértés esetében.

A felhatalmazáshoz vagy kívánathoz kötött eljárásokban a bűnüldözés kezdeményezése és további keresztylvitele, valamint a közvád egyaránt az ügyészség feladata. Ebből következik, hogy: a) az ilyen ügyekben – a magánindítványú eljárásoktól eltérően – az ügyészség „előnyomozást” folytathat, amelynek folyamán például a rágalmazó közleményt tartalmazó sajtótermék lefoglalása iránt hivatalból intézkedhet; b) az ügyész, ha az eljárás megindítását hivatalból kezdeményezte, köteles a felhatalmazás vagy kívánság beszerzése iránt intézkedni; c) a magánindítvány benyújtásának három hónapos határideje nem érvényesül, a felhatalmazás és kívánság bejelentésére az általános elévülési határidők az érvényesek.²⁵ Az ügyész a felhatalmazás vagy kívánság hiányában az eljárást köteles megszüntetni, a sértett ezekben az esetekben magánvád-lóként nem léphet fel, az ügyészséget meg nem kerülheti.

A becsület védelméről szóló 1914. évi XLI. tc. a becsületsértés és a rágalmazás minősített esetének tekintette, ha a törvény által alkotott testület, bizottsága vagy tagja, hatóság, közhivatalnok, törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezet lelkesze a sértett, és a sértés hivatásuk gyakorlására vonatkozik, még súlyosabb büntetéssel volt sújtható, aki a sértetteknek ezt a körét a sajtóban rágalmazta.

Az 1914. évi XLI. törvény a rágalmazás minősített esetének tekintette a sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan, valamint az aljas indokból történő elkövetést. A becsület-

sértésnél viszont a „feltűnően durva sértés” büntette szigorúbban. Mindkét bűncselekmény esetében ezekkel a minősített esetekkel egyenrangúként kezelte és velük egyenlő mértékben szankcionálta a törvény a testületek, hatóságok megragalmazását, illetve megsértését. Az aljas indokból történő elkövetés és a feltűnően durva sértés fogalmának bevezetése közelítette a sértési bűncselekmények magyar meghatározását a korabeli német, belga, svájci stb. jog többfokozatú felosztásához. Ilyen volt például – és ma is ilyen – a német jog háromfokozatú rendszere: Beleidigung – becsületsértés; üble Nachrede – a becsületet meggyalázó, nem bizonyított vagy, nem bizonyítható tény állítása; Verleumdung – a sértettet közmegegyezésnek kitévő olyan tény állítása, amelyről az elkövető tudja, hogy bizonyíthatatlan.

A becsület védelméről szóló 1914. évi törvény lényegesen kiszélesítette a rágalmazás és a becsületsértés csupán felhatalmazás alapján üldözendő eseteinek, valamint ennek megfelelően a felhatalmazás megadására jogosultaknak a körét. A Btk.-ban eddig is szerepeltek a törvény által létrehozott testületek, vagyis minden olyan testület, amelynek fennállása törvényen alapszik, ezek felsorolása bővült a legfőbb állami számvevőszékkel, a közigazgatási bírósággal, a főudvarnagyi és a különbíróságokkal, az ügyészségekkel, valamint mindezek tagjaival vagy hivatalnokaival, az állami, törvényhatósági vagy községi hatóságokkal. Törvény által létrehozott testület az ügyvédi, kereskedelmi és iparkamara stb. is.

Csupán felhatalmazás alapján üldözhetőnek nyilvánította a törvény a fegyveres erő, a csendőrség, valamely külön rendeltetéssel felállított katonai őrtestület vagy egyik része ellen elkövetett rágalmazást és becsületsértést is.

Az új szabályozás szerint a felhatalmazási eljárás körébe került minden közhivatalnok, valamint a törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezet lelkészei sérelmére elkövetett becsületsértés és rágalmazás is. Közhivatalnoknak tekintették nemcsak a hatóságok tagjait, hanem a hatósági közegeket és a hatósági különös megbízatásban eljáró személyeket is.

A rágalmazás megállapításának lehetősége szélesedett, mivel az alapeset tényállásából kimaradt a nyilvánosság fogalma, idáig ugyanis a bíróságok a nyilvánosság tényének bizonyíthatatlansága esetén becsületsértésnek minősítették a cselekményt.

A becsületsértés elkövetésének tartalmát az új jogszabály szintén kiterjesztette a régi törvénnyel szemben. Ezelőtt csak a „meggyalázó” kifejezés vagy cselekmény számított becsületsértésnek, az új törvény viszont a „becstelenítő”, „lealacsonyító” és „megszégyenítő” kifejezést és cselekményt minősítette ennek. A becstelenítő kifejezés alkalmazása kitölti a becsületsértésnek a régi törvény szabta határait.

A „lealacsonyító” és a „megszégyenítő” kifejezések rokon jelentőségűek, egymástól egyértelműen el nem határolhatók, a miniszteri indoklás szerint a törvényhozó a két kitételt azért alkalmazta, hogy a gyakorlat a szándékoltól ne kerüljön szűkebb keretek közé. Ebbe a csoportba „azok a kifejezések és cselekmények tartoznak, amelyek, bár a sértetnek jellemét nem támadják meg, annak társadalmi szempontból értékelhető valamely tulajdonságára vonatkoznak, és a sértett önérzetének megbántására, nevetségessé tételére, a minden embert vagy a sértett személyét megillető tisztelet megtagadására alkalmasak”.²⁶

A felhatalmazásra üldözendő cselekményeket a törvény két csoportba sorolta. Az Országgyűlés, a kormány és a fegyveres erő ellen elkövetett becsületsértés és rágalmazás minden esetben felhatalmazás alapján üldözendő, a törvényben meghatározott többi testület megsértése vagy rágalmazása viszont csak akkor, ha az állított vagy

híresztelt tény: a) a sértett hivatásának gyakorlására vonatkozik; b) valósága esetén bűnvádi vagy fegyelmi eljárás megindításának oka lehet.

A törvény előírta, hogy ha a sértett a felhatalmazás megadását kívánja, azt csak abban az esetben lehet megtagadni, amikor az sértene a közérdeket.

A törvény ismertetett rendelkezései időállóknak bizonyultak, nem módosította azokat sem az első (1908:XXXVI. tv.), sem a második (1928:X. tv.), sem pedig a harmadik (1948:XLVIII. tv.) büntetőnovella.

Lényeges változást hozott viszont az 1961. évi V. tv. Ekkor lett a „hatóság vagy hivatalos személy megsértése” nem az emberi szabadság és méltóság elleni büntettek közt szabályozott becsületsértés és rágalmazás minősített esete, hanem a hivatalos személy elleni büntettek sorában elhelyezett külön bűncselekmény.

A törvény szerint a rágalmazás vagy becsületsértés akkor minősül a hatóság vagy hivatalos személy megsértésének, ha a hatóság vagy hivatalos személy működésével kapcsolatban alkalmas a hatóságba vetett bizalom megingatására vagy a hivatalos személy becsületének a csorbítására. „A társadalmi környezetében a hivatalos személyről kialakított értékelés csökkentése önmagában csak rágalmazás vagy becsületsértés megállapítására alkalmas. Az itt tárgyalt bűncselekmény megállapításának az a feltétele, hogy az ellene elkövetett cselekmény legyen alkalmas annak a bizalomnak a gyengítésére is, amely a hivatali működését eddig kísérte.”²⁷

A tényállás meghatározásából és még inkább a törvényszakasznak a Btk. rendszerében történő elhelyezéséből egyértelműen következik, hogy az elsődleges cél nem a hivatalos személy egyéni becsületének, tekintélyének, hanem a hatóságok működése zavartalanságához szükséges bizalomnak a védelmezése. A bűncselekmény „általában sérti a hivatalos személy egyéni becsületét, rombolja tekintélyét is, de ez legfeljebb csak mint másodlagos jogtárgy vehető figyelembe a bűncselekmény-minősítésnél, a büntető felelősségre vonás során nem bír jelentőséggel”.²⁸

A hivatalos személy fogalmát a Btk. Általános része határozta meg (114. §), a joggyakorlat nem sorolta ide azokat, akik a hivatalos személy elleni erőszak sértettjeként ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesültek, mint maguk a hivatalos személyek.

A „hatóság” fogalmát a büntetőtörvény értelmező rendelkezései nem határozták meg, de a Btk. (1962. évi 10. tvr. 34. §) felsorolta a hatóság vagy hivatalos személy megsértése miatt a büntetőfeljelentés megtételére jogosultakat.

A törvény a hatóság vagy hivatalos személy megsértése minősített esetének tekintette a sajtó vagy sokszorosítás útján, vagy egyébként nagyobb nyilvánosság előtt történő elkövetést.

A tényállás bizonyítottságának hiánya nem tényállási eleme a rágalmazásnak, bizonyítottságát viszont büntethetőséget kizáró oknak nyilvánította a törvény. A valóság bizonyítását viszont csak akkor tette lehetővé, ha a tény állítását vagy híresztelését a közérdek vagy bárkinek jogos érdeke indokolta tette. A miniszteri indoklás szerint ugyanis nem lehet „büntetlenül felhántorgatni való tény, ha azt sem közérdek, sem valakinek jogos érdeke indokolta nem tette”. Angyal Pál is úgy vélte, hogy „a vélemény nyilvánítás szabadsága nem terjedhet addig, hogy ok nélkül bárkiről erkölcsbírskodjunk”²⁹, és a törvény „tulajdonképpen azzal szolgálja a leghatályosabban a becsület védelmét, midőn szabály erejére emeli a valóság bizonyításának a tilalmát, illetőleg csak kivételes esetekben s szorosan meghatározott feltételek mellett engedi meg a bizonyítást”.³⁰

A különböző országok joga attól függően szűkíti vagy bővíti a bizonyítás lehetőségét, hogy az igazmondás jogára vagy a torzsalkodás megelőzésére helyezi-e a hang-

súlyt. A magyar törvényekben egyértelműen a szűkítés tendenciája figyelhető meg: az 1878. évi büntetőtörvényben még a bizonyítás megengedettsége volt a szabály, a becsület védelméről szóló törvény a valóság bizonyítását kivételnek tekintette, és az 1961. évi V. tv. még ezt a lehetőséget is tovább szűkítette, például nem tette lehetővé becsületsértési ügyekben vagy a sértett kívánságára.

Az 1971. évi büntetőnovella nem módosította a rágalmozás, becsületsértés és a hatóság vagy hivatalos személy megsértése meghatározását. A hatóság vagy hivatalos személy megsértése elkövetésének alapeseteit vétségnek, a sajtó vagy sokszorosítás útján, illetve egyébként nagyobb nyilvánosság előtt történő elkövetést pedig büntetnek minősítette.

A hatóság megsértésének az 1961. évi V. törvényben megjelent fogalmát az időközben elfogadott büntetőjogszabályok lényegesen nem változtatták. Úgy voltak jellemezhetők, hogy „A bűncselekmény különös jogi tárgya az államapparátus szabályszerű működése és e szabályszerű működésbe vetett bizalom. Az ilyen bűncselekmény ugyanakkor sérti a hivatalos személy egyéni becsületét, rombolja tekintélyét. Ez utóbbiak legfeljebb mint másodlagos jogtárgyak vehetők figyelembe”³¹ és „a bűncselekményi minősítésnél, a büntető felelősségre vonás során nem bír jelentőséggel”.³²

Az 1978. évi IV. törvény a Btk.-ról bevezette a „hatóság tekintélyének” a fogalmát. A rágalmozás továbbra is akkor minősült hatósági vagy hivatalos személy megsértésének, ha alkalmas volt azok működése kapcsán a bizalom megingatására, a hatóság vagy a hivatalos személy működésével kapcsolatos kifejezések használata pedig akkor merítette ki a tényállást, ha alkalmas „a hatóság tekintélyének vagy a hivatalos személy becsületének a csorbítására”. Mindkét tényállás kapcsolódott a hatóság működéséhez, de „míg a tény állítása, híresztelése és a tényre közvetlenül utaló kifejezés használata esetében csak az a feltétele a törvényi tényállás megvalósulásának, hogy a cselekmény idézze elő a hivatal működésével kapcsolatos közbizalom megingatásának a veszélyét, addig az egyszerű kifejezés használatára és egyéb cselekmény vonatkozásában emelt ezeknek összefüggésben kell állniuk a hivatalos személy hivatalos működésével”.³³

A rágalmozás tényállásában új elemként jelent meg a „más előtt” történő elkövetés, kizárva ezzel az érintett hivatalos személynek küldött levélben rágalmozónak a hatósági vagy hivatalos személy megsértéséért történő büntetőjogi felelősségre vonását.

A törvény a bűncselekménynek a nagy nyilvánosság előtt való elkövetését büntetből vétségé minősítette át, és leszállította a büntetési tételét.

Az 1978. évi IV. tv. is fenntartotta azt a rendelkezést, hogy hatóság vagy hivatalos személy megsértése miatti eljárásnak csak a jogszabályban meghatározott szerv feljelentése alapján van helye, de kiegészítette azzal, hogy ha a sértett a feljelentés megtételét kívánja, ez csak akkor tagadható meg, ha teljesítése közérdekbe ütközik.

Az 1993. évi XVII. tv. elhagyta a rágalmozás tényállásból, és a becsület csorbítására való alkalmassággal váltotta fel a sértő tényállításnak vagy kifejezésnek a hatalomba vetett bizalom megingatására való alkalmasságát, és bevezette a magyar jogba a „hatóság becsülete” fogalmát, ezzel helyettesítette az 1978-ban bevezetett „hatóság tekintélye” fogalmát is. Mind a becsületsértés, mind pedig a rágalmozás elkövetési magatartásai közé felvette a hivatalos személy vagy a hatóság becsületének csorbítására alkalmas tény állítását, híresztelését vagy kifejezések alkalmazását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a hatóság becsületének megsértése csak a hatóságot képviselő hivatalos személy megsértésén keresztül valósulhat meg.

Az új szabályozásban a jogalkotó a hatóság becsületét nem másodlagos jogtárgynak tekintette, hanem egyenértékűként kezelte a hatóságot képviselő hivatalos személy

becsületével. Az a tény ugyanis, hogy csorbítását csak abban az esetben pönalizálta, ha az hivatalos személy megsértésén keresztül valósul meg, mindössze annyit jelent, hogy nem kívánta büntetni a hatóságot, testületet közvetlenül ért sértő jellegű véleménynyilvánítást.

A büntetőnovella több kérdésben is visszatért a 1978 előtti szabályozáshoz. Így például újra büntette minősítette a hatóság vagy hivatalos személy nagy nyilvánosság előtt történő megsértésének vétségét, és ennek megfelelően újra megemelte a kiszabható büntetés felső határát. Kimaradt a törvényből az a szabály, amely szerint a sértett kívánságát kötelező figyelembe venni a feljelentés megtételénél.

Az Alkotmánybíróság 36/1994. (V. 24.) AB határozata megállapította ugyan, hogy nem ellentétes az alkotmánnyal a hatóság vagy a hivatalos személy becsületének vagy jó hírnevének büntetőjogi védelme, de a Btk.-nak az ezt a bűncselekményt meghatározó és büntetni rendelő 232. §-át alkotmányellenesnek minősítette, és megsemmisítette. Álláspontja szerint ugyanis a Btk. 232. §-a alkotmányellenes, mert a hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett – értéktétele kifejező véleménynyilvánítás büntetése a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos alapjogát szükségtelenül és alaptalanul korlátozza. Alkotmányellenes a közhatalom gyakorlóinak sérelmére elkövetett rágalmozást és becsületsértést a más személyek sérelmére elkövetett cselekményekkel azonosan, széles körben büntetni. A becsület csorbítására alkalmas tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tény állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy közlése lényegét tekintve valótlan, vagy neki felróható gondatlanságból, a hivatásából, foglalkozásából adódó szabályok megsértése miatt nem tudott azok valótlanágáról.

Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a Btk. 232. §-ának megsemmisítésével a hatóság és a hivatalos személy becsületének büntetőjogi védelmét a rágalmozás és a becsületsértés tényállásai veszik át, és irányadóan meghatározta ezek alkalmazásának alkotmányos lehetőségeit.

Az Alkotmánybíróság határozatának közzététele után a bírósági gyakorlat a hatóságra vagy a hivatalos személyre tett lealacsonyító, szidalmazó, becsmérő és az emberi méltóságot durván sértő kijelentéseket becsületsértés vétségének minősíti, amely csak joghatályos magánindítvány alapján büntethető, ha egyébként a büntetőjogi felelősségre vonásnak nincsen akadálya.³⁴

Jogösszehasonlítás

A hatóság megsértésének tényállását megtalálhatjuk több európai jogállam büntető törvénykönyvében is.

Az osztrák Btk. például „Valamely alkotmányos képviselői testület, a szövetségi fegyveres erők vagy más hatóság nyilvános megsértése” cím alatt (116. §) előírja, hogy a rágalmozás és becsületsértés „akkor is büntetendő, ha a Nemzetgyűlés, a Szövetségi Tanács, a Szövetségi Gyűlés, valamelyik tartományi gyűlés, a szövetségi fegyveres erők vagy más hatóság ellen irányul”.

A törvény (114. §) büntethetőséget kizáró oknak tekinti, ha a becsületet sértő cselekményt „jogi kötelezettség teljesítése vagy jog gyakorlása során követték el”, vagy az elkövetőt különös körülmények kényszerítették cselekményére, amennyiben állítása meg-

felel a valóságnak, illetve valótlanságáról a tőle elvárható gondosság esetén tudhatott volna.

A 117. § szerint a becsület elleni bűncselekmények csak a becsületében megsértett személy által előterjesztett indítványra üldözhető. Hivatalból üldözendő az azonban, amennyiben a szövetség elnöke, a Nemzetgyűlés, a Szövetségi Tanács, a Szövetségi Gyűlés, valamelyik tartományi gyűlés, a szövetségi fegyveres erők, a fegyveres erők valamely állandó alakulata vagy más hatóság ellen irányulnak. A büntetőeljáráshoz be kell szerezni a megsértett személy, képviselő-testület vagy hatóság, illetőleg a fegyveres erők vagy a fegyveres erők valamely állandó alakulatának megsértése esetén a szövetségi védelmi miniszter felhatalmazását.

Amennyiben hivatalos személy vagy hazai egyház, illetve vallási közösség lelkésze hivatali teendőinek, illetve egyházi szolgálatának ellátása során szenvedte el a becsülete elleni bűncselekményt, a közbíró a sértettnek és előjárójának a magánindítvány beterjesztésére rendelkezésre álló határidőn belül adott felhatalmazása alapján jár el. Ugyanez vonatkozik arra is, ha nevezett személyek ellen a cselekményt hivatásuk gyakorlásával kapcsolatban nyomtatvány, rádióadás felhasználásával vagy más olyan módszerrel követték el, amely széles körű nyilvánosság számára hozzáférhető. A sértettnek joga van az ügyben bármikor csatlakozni a vádhoz. A sértett jogosult ilyen ügyben a vád képviselésére, amennyiben a közbíró nem képviseli vagy elejti a vádat. Ebben az esetben a vádemelés határideje akkor kezdődik, amikor a közbíró a vádemelés elmaradásáról vagy a vád elejtéséről a sértettet értesíti.

A német btk. (187a §) „A politikai élet személyiségeinek megsértése és megrágalmazása” cím alatt büntetni rendeli ezeket a személyeknek – közéleti szerepükkel összefüggő indítékából történő – nyilvános megsértését gyűlésen vagy írásban, oly módon, hogy a cselekmény alkalmas a személy közéleti befolyásának lényeges csorbitására.

A 194. § szerint a becsületsértő cselekmények magánvádra üldözendők, azonban ha a becsületsértést tisztviselő, közszolgálatra kötelezett személy vagy a szövetségi fegyveres erők katonája ellen, szolgálatuk ellátása közben vagy azzal kapcsolatban követték el, akkor az eljárás a szolgálati előjáró feljelentése alapján is lefolytatható. Amennyiben a cselekmény valamely hatóság vagy más olyan hivatal ellen irányul, amely közigazgatási feladatokat lát el, akkor az eljárás a hatóság vagy az azt felügyelő hatóság vezetőjének a feljelentése alapján folytatható le. Ugyanez vonatkozik az egyházak és egyéb közjogi, vallási közösségek tisztviselőire és hatóságaira.

Amennyiben a cselekmény a szövetségi vagy tartományi törvényhozó testület vagy más politikai testület ellen irányul, akkor az eljárás csak az érintett testület felhatalmazásának megadása alapján folytatható le.

Az Európában viszonylag fiatalnak (1988) számító spanyol btk. VIII. fejezete „A hatóság, a hivatalos és a köztisztviselő betöltő, illetőleg ellátó személy megsértése, bántalmazása, rágalmazása, fenyegetése” címet viseli. A hivatalos vagy köztisztviselő betöltő személy megsértését az követi el, aki az említett személyeket hivatásuk gyakorlása közben vagy annak kapcsán megrágalmazza, becsmérl, sértegeti vagy megfenyegeti, akár titokban, akár szóban, jelenlétében vagy írásban (240. cikk). Különösen súlyosan bünteti a törvény azt, aki a neki alárendelt hivatalos személyt nyilvánosan megsérti (241. cikk).

A hatóságok közül a törvény csak a hadseregnek, valamint intézményeinek, a fegyveres erőknek és egyes egységeinek, továbbá a fegyvernemeknek a súlyos becsmérlését vagy fenyegetését rendeli büntetni (242. cikk).

A svájci btk. viszont a svájci székhelyű vagy Svájcban ülésező államközi szervezeteket, továbbá ezek szerveit részesíti kiemelt büntetőjogi védelemben, abban az esetben, ha azokat „hivatalos képviselőjük személyében” nyilvánosan megsértik (297. cikk).

Ezek a vétségek és bűntettek csak a Szövetségi Tanács felhatalmazása alapján üldözendők (302. cikk). A Szövetségi Tanács az eljárás megindítását csak abban az esetben kezdeményezi, ha külföldi kormány vagy államközi szervezet szerve ennek érdekében megkereste.

Hasonló rendelkezést tartalmaz a svéd btk. is. A becsületet sértő cselekmények magánvádra üldözendők, kivétel ez alól és hivatalból üldözendő az ilyen bűncselekmény Svédországban tartózkodó külföldi állampolgárt vagy külföldi állam svédországi képviselőjét megalázó elkövetése, amely megsértette a külföldi államot. Eljárás azonban csak a kormány vagy az általa kijelölt szerv felhatalmazása alapján indítható.

A becsületet sértő és szabály szerint magánvádra üldözendő bűncselekmények esetében az ügyész a törvényben tételesen felsorolt esetekben eljárhat, ha az ügy valamilyen okból közérdekűnek tekinthető, és a sértett feljelentést tett. A törvényben meghatározott ilyen esetekben – többek között – szerepel a „sértő magatartás hivatalos személlyel vagy hivatalos ténykedéssel szemben” (5. fejezet 5. cikk).

A finn btk. megtiltja az ügyésznek, hogy eljárjon olyan rágalmazás miatt, amely a magánéletet sértette, hacsak a panaszos nem tett feljelentést vádeljárás megindítása érdekében. Ugyanakkor felhatalmazza az igazságügy-minisztert, hogy utasítást adjon a vádemelésre, „ha a bűncselekményt sajtó útján követték el, és a vádemeléshez nagyon fontos közérdek fűződik” (27. fejezet 8. §).

A hatóságok védelme érdekében (16. fejezet 24. §) büntetni rendeli: „aki nagy nyilvánosság előtt bejelent vagy írásban, illetőleg más módon terjeszti a kormány, a parlament, parlamenti bizottság vagy hatóság becsületének csorbitására alkalmas hamis adatot, vagy megvetést vált ki ezek működése vagy a törvényes társadalmi rend ellen, illetve veszélyeztet a közrendet”, továbbá: „ha valaki fontos tény eltitkolásával vagy más módon történő eltorzításával vagy sértő, lealázó kijelentéssel, illetve arra utaló módon tesz közzé vagy terjeszt olyan adatot és tény, amely a fent leírt hatás kiváltására alkalmas”. A bűncselekmény minősített esetének számít, ha valaki a fenti módon tett kijelentést vagy híresztelést megszegyenítés vagy a közrend veszélyeztetése céljából teszi.

A hatósági személyek közül a törvény kiemelt védelemben részesíti azokat, akik részt vesznek a haza védelmében vagy a törvényes közrend fenntartásában. Büntendő nyilvános megszegyenítésük vagy megalázó cselekményre kényszerítésük, illetőleg ennek kísérlete (25. §).

A véleménynyilvánítás szabadságát szolgálja a törvény azon rendelkezése, amely szerint az olyan publikáció, amely valamely személy közhivatali vagy köztisztviselői magatartásával, szakmai, politikai vagy ehhez hasonló tevékenységével függ össze – amennyiben ez társadalmilag fontos kérdés tárgyalásához szükséges – nem tekinthető a magánélet megsértésének (27. fejezet 3a §).

Az 1994-ben hatályba lépett új francia btk. nem pönalizálja ugyan a hatóság megsértését, de a közszolgálati kötelezettségekkel felruházott személyt – kötelezettségének teljesítése közben vagy azzal összefüggésben – kiemelt védelemben részesíti, nemcsak méltóságának, hanem az „általában viselt tisztviselő tekintélyének” megsértésével szemben is; a cselekmény minősített esetének számít, ha a sértett közhatalommal járó tisztviselője (433–5. cikk).

Részletesen tárgyalja a törvény „az igazságszolgáltatást megillető tisztelet veszélyeztetése” címszó alatt összefoglalt bűncselekményeket. A 434–24. cikk szerint büntetendő bírónak, magisztrátusnak vagy az igazságszolgáltatás más tagjának megsértése azok funkciói gyakorlása során vagy azzal kapcsolatban, méltóságuk vagy a hivatásuk iránti tisztelet csorbítása céljából. A bűncselekmény minősített esetének számít a sértés elkövetése valamely bíróság vagy igazságszolgáltató szerv előtti meghallgatáson.

A 434–25. cikk büntetni rendeli azt, aki arra törekszik, hogy nyilvánosan, cselekedettel, szóval vagy írásban, vagy bármilyen természetű ábrázolással valamely bírói aktus vagy döntés hitelét rontsa, és ezúton megsértse az igazságszolgáltatás tekintélyét, illetve függetlenségét. Ez nem vonatkozik a kommentárookra, illetve az olyan cselekményekre, szavakra, írásokra vagy bármilyen természetű ábrázolásra, amelyek valamely döntés megváltoztatására, megsemmisítésére, illetve felülvizsgálatára irányulnak. Amennyiben a cselekményt az írásos vagy audiovizuális sajtó révén követik el, úgy a médiatörvény rendelkezései irányadók a felelősök megállapítására.

A bíróság tekintélyét igen kiterjedten oltalmazza az angol büntetőjog. Az eredeti jelentésében a bíróság lenézésének, megvetésének fordítható „contempt of court” mai értelmezésében „büntetendőnek minősíti a sajtó útján elkövetett olyan cselekményt, amely valamely ítélőbíró iránt írásban, nyomtatásban vagy képes ábrázolással elkövetett tiszteletlenség tényállását meríti ki, vagy amely alkalmas arra, hogy a bíró tekintélyét lerombolja, továbbá amely abban nyilvánul meg, hogy a bíróság által még el nem döntött ügyben olyan sajtóközleményt publikál, amely károsan befolyásolja az ügy pártatlan tárgyalását, vagy gyanút, illetve megvetést ébreszt az igazságszolgáltatás törvényes menetével szemben”.³⁵

A volt szocialista országok btk.-i általában nem ismerik a hatóság megsértése fogalmát, mint ahogy a szovjet btk. sem tartalmazott ilyen tényállást. Kiemelt védelemben részesítik viszont becsületsértés és rágalmazás ellen a hatóság képviselőit és különösen a közrend fenntartására hivatott hivatalos személyeket.

Az 1993. évi bolgár büntetőnovella (148. cikk) szigorúan rendeli büntetni az olyan becsületsértést, amelyet hivatalos személy vagy a társadalom képviselője ellen követek el szolgálatának vagy funkciójának teljesítése során vagy amiatt.

A lett Köztársaság btk.-jának 185. cikke büntetni rendeli a hatalom vagy a társadalom közrendvédelmi kötelezettséget ellátó képviselőjének nyilvános megsértését feladatának teljesítésével kapcsolatban. Az 1851. cikk szerint büntetendő a rendőrség (milícia) munkatársának vagy népfelkelőnek a megsértése közrendvédelmi feladataik teljesítésével kapcsolatban.

Az ukrán btk. 189. cikke a hatalom képviselőjének vagy a társadalom közrendet védő képviselőjének a nyilvános megsértését bünteti. Súlyosabb cselekménynek minősül – az 1891. cikk szerint – rendőr megsértése szolgálati feladatainak ellátása közben, valamint önkéntes rendőr vagy katona megsértése közrendvédelmi feladataik ellátása kapcsán, amennyiben az elkövetés az ugyanilyen cselekmény elkövetése miatt államigazgatási eljárásban kirótt büntetés kiszabásától számított egy éven belül történt.

Hogyan tovább?

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Btk. 232. §-ának megsemmisítésével a hatóság és a hivatalos személyek védelmét a Btk. 179. és 180. §-a veszi át, és egyben kijelölte a rágalmazás és a becsületsértés alkotmányos alkalmazásának a határait.

Ezek a határokon belül még mindig széles területe van a jogalkalmazói értékelésnek és a joggyakorlat helyes kialakításának.

A határozat egyrészt úgy foglalt állást, hogy: „a társadalom békéjének, demokratikus fejlődésének védelme nem igényli a büntetőjogi beavatkozást a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének olyan kritikájával, negatív megítélésével szemben sem, amely becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások formájában nyilvánul meg”. Másrészt azt is megállapította, hogy a büntetőjogi eszközök alkotmányosan alkalmazhatók azokban az esetekben, „amelyekre a véleménynyilvánítás szabadsága már nem terjed ki”.

Az elhatárolás kulcsa a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének kritikája, negatív megítélése. A tevékenység, működés bírálatának elősegítése, az ezzel kapcsolatos vélemények kifejtésének bátorítása és szabadsága érdekében tolerálja az állam, és kénytelenek eltűnni a közélet szereplői még az olyan negatív megítélést is, amely „becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások formájában nyilvánul meg”. Ezen túlra viszont „a véleménynyilvánítás szabadsága már nem terjed ki”, hiszen – mint az Alkotmánybíróság megállapította – „a hivatalos személy becsületének védelme az emberi méltósághoz való elidegeníthetetlen és korlátozhatatlan jog egyik vetülete”.

Az embernek döntéseinel mindig számolnia kell a következményekkel is. A nagy nyilvánosság elé lépőknek szerepük vállalásánál gondolniuk kell közönségük várható reakcióira is. A futballista, mikor a pályára lép, tudja, hogy a szurkolók nem mindig válogatják meg kifejezéseiket. Vajon elképzelhető-e, hogy egy játékos bíróság elé citáljon mindenkit, aki a lelátóról becsületét sértő szavakat kiabált be? Aki a rendőri pályát választja, annak tudnia kell, hogy egy kocsmai intézkedésnél nem választékos szép szavakra, hanem válogatott durvaságokra számíthat.

A közélet szereplője személyiségével is garantálja meghirdetett programja tisztességét, nem sérthet meg, ha a közfigyelem reflektora ráirányul minden lépésére, sőt magánéletének rejtett zugaira is. A hivatalos személyt a közösség tartja el, számon kéri minden intézkedését. A közhatalom gyakorlóinak még személyes érdekeik háttérbe szorításával is elő kell segíteniük a véleménynyilvánítás szabadságát, a közbizalmat és a közélet tisztaságát garantáló nyíltságot. Mindez ismert számukra, mikor pályát, hivatást, közszereplést választanak. Döntésüknél ezt is figyelembe kell venniük.

Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a társadalom vagy az államélet reprezentánsainak emberi méltóságát az államnak nem kell megvédenie – szükség esetén akár büntetőjogi eszközök igénybevetelével is.

A szavakban vagy tettekben megnyilvánuló gyalázkodásnak olyan rétegei vannak, amelyek semmiféle kritikai elemet nem tartalmaznak, csak gyűlöletet, megvetést fejeznek ki, vagy garázdaság motiválja, és megbotránkoztatás kiváltására irányulnak. Ezek nem tekinthetők a véleménynyilvánítás valamilyen szélsőséges eseteinek, sokkal inkább megfelelnek a Csemegi-kódexben meghatározott „meggyalázó cselekménynek”.

A gesztusokban megnyilvánuló metakommunikáció egyik rétege valamilyen véleményt fejez ki a címzettől (valamilyen jelzéssel mutatja, hogy az illetőt üdöztöttek tartja, vagy felszarvazták stb.), a másik réteg nem a címzettet minősíti, hanem az alany érzelmeit juttatja kifejezésre. Ilyenek például a titlegességnek a testi épséget vagy egészséget nem sértő esetei, de ilyen a rendőr leköpködése vagy a bíró megdobálása záptojással. Ezeket nem lehet a véleménynyilvánítás megengedett formájának tekinteni.

Az Alkotmánybíróság útmutatásai alapján a joggyakorlatnak a demokratikus társadalom érdekeinek megfelelő arányt kell teremtenie egyrészt az emberi méltóság, a be-

csület és a jó hírnévhez való jog, másrészt pedig a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos oltalma között. A mérleg két serpenyőjében nem egyenlő súlyok vannak, „a véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni” [30/1992. (V. 26.) AB határozat], a közhatalom gyakorlásában részt vevő, közfeladatot ellátó személyek és a közszereplést vállaló politikusok becsületének védelme érdekében a véleménynyilvánítást csak szűkebb körben korlátozhatja az állam, hiszen a demokratikus közélet elengedhetetlen része a társadalmi ellenőrzés, a közügyek vitatása, szereplői tevékenységének bírálhatósága.

Az Alkotmánybíróság a jogalkalmazói gyakorlatra bízta annak a meghatározását, hogy a véleménynyilvánítási szabadság gyakorlása mely közszereplők esetében zárja ki a cselekmény jogellenességét. A közhatalmat gyakorló és államigazgatási feladatokkal megbízott hivatalos személyek körét a Btk. 137. § (1) bekezdése, a közfeladatot ellátókat pedig a 230. § határozza meg. Az Alkotmánybíróság nem hivatkozta meg a törvénynek ezeket a szakaszait, ez azonban nem jelentheti a bennük meghatározott kör szűkítésének a lehetőségét. A közéletben szerepet vállaló személyek köre szélesebb, mint a hivatalos személyeké és a közfeladatot ellátóké, mert tartalmazza a társadalmi-politikai szervezetek és mozgalmak azon közéleti tisztségviselőit is, akik nem tartoznak a Btk. 137. §-ban és 230. §-ban meghatározott személyek köréhez (például a pártok olyan funkcionáriusai, akik nem országgyűlési képviselők). A jogalkalmazói gyakorlatnak csak az ebbe a csoportba tartozó közéleti szereplők meghatározásánál van mérlegelési lehetősége.

A Btk. 232. §-a nem tett különbséget a becsületet sértő valós vagy valótlan és – az utóbbiak körében – a tudatosan hamis vagy gondatlanságból valótlan tényállítások között. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint csupán valótlan tény állítása esetében korlátozható büntetőjogi eszközökkel alkotmányosan a véleménynyilvánítási szabadság, de ez esetben is csak akkor, ha az elkövető tudatában volt állítása hamisságának, vagy erről azért nem tudott, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta. A sajtótörvény kötelezi a sajtónál hivatásszerű tájékoztatási tevékenységet végző újságírókat, hogy a kapott felvilágosítást, valamint megállapításait kellő körültekintéssel, ellenőrzéssel és a valóságnak megfelelően készítse elő közzétételre, a tényeket, eseményeket a maguk teljességében ismertesse.

Akik a közvélemény formálásában hivatásszerűen vesznek részt, azoknál a tőlük elvárható „objektív gondossági kötelesség” része a hivatásukból, foglalkozásukból adódó írott és íratlan szabályok, társadalmi elvárások megtartása. Ezek megszegése „rendszerint önmagában alapot szolgáltat a gondatlan bűnösség megállapítására... ami elvárható volt az adott foglalkozás gyakorlójától általában... az elvárható volt a személy szerinti tetteitől is”.³⁶ Az Alkotmánybíróság a jogalkalmazói gyakorlat feladatának tekintti annak meghatározását, hogy a közvélemény formálásában hivatásszerűen részt vevők esetében a gondatlanság megállapításának melyek a kritériumai.*

A Btk. 232. §-ának megsemmisítése és a Btk. 179. és 180. §-ai alkalmazására vonatkozó alkotmánybírósági útmutatások nem csak olyan problémákat vetnek fel, amelyek megoldhatók a jogalkalmazói gyakorlatban törvénymódosítások nélkül.

* Az Alkotmánybíróság egy későbbi határozatában [20/1997. (III. 19.) AB határozat] alkotmányellenesnek minősítette, hogy az ügyész mások személyhez fűződő jogainak sérelmére és magánvádas bűncselekmény megvalósulására hivatkozva az érintettek akaratától függetlenül indítványozhatja, a bíróság pedig ennek alapján megtilthatja a sajtótermék vagy sajtóterméknek nem minősülő irat nyilvános közzését, továbbá, hogy az ilyen sajtótermék vagy irat nyilvános közzését az ügyész azonnal felfüggesztheti. – A szerk.

Az Alkotmánybíróság a Btk. 232. §-ának megsemmisítésével egyúttal kijelölte a hatóság megsértése pönalizálásának a demokratikus jogállam követelményeivel és az Alkotmánnyal összhangban lévő útját vagy – inkább ideillő kifejezést használva – keskeny ösvényét.

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy:

- nem ellentétes az alkotmánnyal a hatóság vagy a hivatalos személy becsületének vagy jó hírnevének büntetőjogi védelme, de a véleménynyilvánítási szabadság csak kisebb mértékben korlátozható a közhatalom gyakorlóinak védelmében;
- a hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett – értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető;
- a tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata akkor büntethető, ha az elkövető ismerte közlésének valótanságát, vagy arról azért nem tudott, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta; a véleménynyilvánítás szabadsága nem terjedhet ki a tények meghamisítására;
- alkotmányellenes, ha az állam súlyosabb büntetéssel fenyegeti azt, aki a hatóságról vagy a hivatalos személy tevékenységéről mond véleményt, mint azt, aki magánszeméllyel szemben ad hangot kedvezőtlen álláspontjának;
- a valóság bizonyítása megengedésének hatósági mérlegelése alkotmányellenes, a közhatalmat gyakorlók, illetve a közéleti szereplők tekintetében a való tények feltárását, még ha az alkalmas is e személyek társadalmi megbecsülésének csorbítására, minden esetben közérdekűnek kell tekinteni, annak mérlegelését nem lehet a büntetőügyekben eljáró hatóságra bízni;
- nem alkotmányellenes a hivatalos személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében a büntetőeljárás közzéadás formájának fenntartása és az a rendelkezés, amely szerint hatóság vagy hivatalos személy megsértése miatt büntetőeljárásnak csak jogszabályban meghatározott hatóság vagy egyéb szerv vezetőjének feljelentése alapján van helye.

A Btk. 232. § törvényi elhelyezése is mutatta – és ezt az Alkotmánybíróság határozata is kihangsúlyozta –, hogy az abban megfogalmazott becsületvédelem nem az emberi méltóság, hanem a hatóság működése védelmének körébe tartozik. Jogalkotói döntést igénylő, fontos jogpolitikai kérdés annak eldöntése, hogy szükség van-e a hatóság jó hírének büntetőjogi védelmére. Az Alkotmánybíróság ezt nem tekintette önmagában alkotmányértőnek. Az európai jogállamok törvényeinek összehasonlító vizsgálata azt mutatja, hogy különösen az igazságszolgáltatás, a közrendvédelem és a hadsereg működőképességének büntetőjogi védelméhez fűződnek fontos társadalmi érdekek. Indokolt lenne ennek törvényi szabályozása Magyarországon is.

Elkerülhetetlen a hivatalos személy megsértése bűncselekményének törvényalkotói újrafogalmazása. A véleményszabadság védelme érdekében szükséges korlátozások lényegében különböztetik meg ezt a tényállást a nem hivatalos személy sérelmére elkövetett becsületsértéstől és rágalmozástól.*

A Btk. 232. § (5) bekezdése előírta, hogy hatóság vagy hivatalos személy megsértése miatt büntetőeljárásnak csak jogszabályban meghatározott szerv vagy személy feljelentése alapján van helye. Az Alkotmánybíróság megállapította ugyan, hogy ez a rendelkezés tartalmilag nem alkotmányellenes, de a megsemmisítés rá is vonatkozik, „a tényállások megsemmisítése következtében e szabály ugyanis alaprendelkezés nélkül marad”. Nem osztotta ezt a sorsot a Btk. 20. §-a, amely meghatározza, hogy ki joga-

* A kérdés mindmáig megoldatlan. – A szerk.

sult a 232. § (5) bekezdésében szereplő feljelentés megtételére. Pedig ez a norma is alaprendelkezés nélkül maradt. Ez csak megkönnyíti a törvényalkotást: a gomb megmaradt, már csak új kabátot kell hozzá varrni.*

Fontos megállapítása az Alkotmánybíróságnak a törvény-előkészítés szempontjából, hogy nem tekinthető alkotmányellenesnek a hatóság vagy hivatalos személy megsértésnek közvádas bűncselekményként történő szabályozása.** A feljelentés tételére jogosultak körének meghatározásából önként következik a bűncselekmény közvádas jellege, ez újabb érv amellett, hogy csak ideiglenes állapotnak tekintjük a Btk. 179. § és 180. § beugrását az üresen maradt szerepbe.

Igen lényeges megállapításokat tett az Alkotmánybíróság a valóság bizonyításával kapcsolatban.

Mind a megsemmisített Btk. 232. § (4) bekezdés, mind pedig a hatályban maradt 182. § (1) bekezdés büntethetőséget kizáró oknak nyilvánítja, ha a becsület csorbítására alkalmas tények valónak bizonyultak. Az Alkotmánybíróság indokolt véleménye szerint nem büntethető az elkövető akkor sem, ha a tőle elvárható gondosság ellenére sem tudott állításának valótanságáról. Figyelembe kell ezt venni a hatóság megsértése tényállásának az alkotmányos követelményeknek megfelelő újrakodifikálásánál, de szükséges a hatályos 182. § (2) bekezdésének módosítása is.

Megállapította az Alkotmánybíróság azt is, hogy a valóság bizonyítását mind a 232. § (4) bekezdése, mind pedig a 182. § (2) bekezdése alkotmányellenesen korlátozza. Ennek ellenére csak a 232. § (4) bekezdésére vonatkozik a megsemmisítés kimondása. Ezt az alkotmányossági aggályt is figyelembe kell venni az új jogszabály kidolgozásánál és a 182. § feltétlenül szükségessé vált módosításánál.

Az alkotmány 31/A § (1) bekezdése szerint a köztársasági elnök személye sérthetetlen; büntetőjogi védelmét külön törvény biztosítja. Az Alkotmánybíróság 48/1991. (IX. 26.) AB határozatában felhívta a törvényhozó figyelmét arra, hogy a becsület védelmének speciális szabályozásakor egyaránt mérlegelheti azt, hogy szigorúbb szankciókat alkalmaz, vagy pedig inkább a közhivatalt és tisztségeket betöltők hivatali tevékenysége szabad bírálatának biztosít szélesebb lehetőséget. A törvényhozó [1993:XVII. törvény 34. §-ának (1) bekezdése] a kérdést úgy oldotta meg, hogy a köztársasági elnököt besorolta a hivatalos személyek közé az országgyűlési képviselők utáni helyre a Btk. értelmezési rendelkezéseiben [Btk. 137. § (1) bekezdés], és ezzel kiterjesztette rá a hivatalos személyek oltalmát biztosító büntetőjogi rendelkezéseket. Ezzel véleményünk szerint nem tett eleget az alkotmány követelményének sem formailag, mivel nem oldotta meg, hogy az elnök büntetőjogi védelmét „külön törvény” biztosítsa, sem tartalmilag, mivel az alkotmány ezzel a rendelkezésével a köztársaság elnökét kiemeli a hivatalos személyek sorából.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a törvényhozó döntésére tartozik, hogy a köztársasági elnök speciális büntetőjogi védelmét mire terjeszti ki: az elnök életére, testi épségére, becsületére, hírnevére. Az 1993. évi XVII. törvény a minden hivatalos személyt megillető speciális büntetőjogi védelmet biztosította az elnök ellen elkövetett erőszak és személyének megsértése esetére. A Btk. 232. §-ának megsemmisítése után a törvényhozónak kell állást foglalnia abban a kérdésben, hogy kívánja-e az elnök becsületét és jó hírnevét ezek után is speciális büntetőjogi védelemben részesíteni.

* A Btk. 20. §-át időközben hatályon kívül helyezte az 1996. évi LII. törvény. – A szerk.

** A büntetőeljárás törvény tervezete kimondja, hogy a becsületsértés és a rágalmozás közvádra üldözendő, ha hivatalos személy sérelmére hivatalos eljárása alatt, illetve hatóság sérelmére hivatali működésével összefüggésben követik el. – A szerk.

A Btk. 232. §-a a hivatalos személy elleni bűncselekmények között, a helyét átvevő 179. § és 180. § pedig a szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények között található. Egy új szabályozásnál felmerülhet az a kérdés is, hogy hol van ennek a tényállásnak a helye a büntetőjogi normák rendszerében. Ez legtöbb bűncselekmény esetében magától értetődő, vitás lehet azonban egyes olyan esetekben, amelyekben az elkövetés egyszerre több jogi tárgyat is sért. A jogtörténeti összehasonlítás alapján úgy tűnik, hogy jogtechnikailag helyesebbnek bizonyult a hatóság vagy a hivatalos személy megsértése, valamint a becsületsértés és rágalmozás egy címen belüli szabályozása. Ez legfeljebb a fejezeten belüli cím módosítását is igényli, de a 232. § megsemmisítése előtt sem felelt meg pontosan a cím a tartalomnak, hiszen a Btk. a hatóság megsértését a hivatalos személy elleni bűncselekmények közé sorolta.

Az Alkotmánybíróság a Btk. 232. §-át határozata közzétételének napjával semmisítette meg. Nem szabott határidőt a szükségessé vált jogszabály-módosításra, ez azonban nem jelentheti az elmaradt törvény-előkészítés igazolását.

JEGYZETEK

- 1 Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve, 1. A becsület védelméről szóló 1914:XII. T.-cikk. Budapest, 1927, 6. o.
- 2 Auer György: A becsület fogalma és védelme az anyagi büntetőjogban. Budapest, 1928, 34. o.
- 3 Kádár Miklós: Büntetőjog. Különös rész. II. k. 90. o.
- 4 Angyal Pál: i. m. 2. o.
- 5 Kálmán György: A becsület védelme az anyagi büntetőjogban. Budapest, 1961, 11. o.
- 6 Lengyel Aurél: A becsület védelme. Jogtudományi Közlöny, 1914/11., 106. o.
- 7 Varga Károly: Glosszák a becsület védelméről szóló 1914:XII. tc.-hez. Jogtudományi Közlöny, 1915/29., 325. o.
- 8 K. Nagy Sándor: A becsületsértés. Jogtudományi Közlöny, 1915/21., 259. o.
- 9 Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1914, 664. o.
- 10 Bán Tamás – Bárd Károly: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog. Acta Humana, 1992/6–7., 124. o.
- 11 H. Brazon: Fair Trial und Informationsrecht als gleichrangige Grundrecht? Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz. 45. Wien, 1986, 532. o.
- 12 Appl. 808/60, ISOP v. Austria, Yearbook V (1982), p. 108 (122).
- 13 Appl. 2413/65, X v. Federal Republic of Germany, Coll. 23 (1967), p. 1 (7).
- 14 Opinion of the Commission, 12 July 1977, Case of Brüggemann and Scheuten, § 55–56. D*R 10 p. 100 (115).
- 15 Report of 11 October 1984, A. 103 (1986), 34. o.
- 16 P. van Dijk – G. J. H. van Hoof: Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Deventer–Boston, p. 415.
- 17 Judgement of 8 July 1986, A. 103 (1986), 28. o.
- 18 Bács-Kiskun Megyei Bíróság 2.8928/1993. sz. Bírósági Határozatok, 1995/2..
- 19 Report of 16 July 1987, A. 149 (1989), 21. o.
- 20 Edvi Illés Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. Budapest, 1894, 295–296. o.
- 21 Bencsik János: A testület tagja ellen elkövetett becsületsértés és rágalmozás. Jogtudományi Közlöny, 1912/30., 260. o.
- 22 Heil Fausztin: Takarékpénztár és egyáltalán collectiv egység ellen elkövetett rágalmozás. Büntető Jog Tára, 1889. XVIII. 3. sz.

- 23 Dec. Adm. Com. Ap. 753/6 August 1960. YB. III. p. 310 (318); Coll. 4.
- 24 Opinion of the Commission. Yearbook of the European Convention on human rights. 1969. The Greek case. The Hague, 1972, 164. o.
- 25 Edvi Illés Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. II. k. 2. kiad. Budapest, 1894, 353. o.
- 26 Heller Erik: A becsület védelméről szóló 1914:XII. tc. In: Angyal Pál (szerk.): A Bűnügyi Szemle Törvénytára. Pécs, 1914, 14. o.
- 27 Földvári József: Büntetőjog. Különös rész. Budapest, 1972, 140. o.
- 28 Bodrogi Károly: Az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények. In: Horváth Tibor (szerk.): Magyar Büntetőjog II. Különös rész. Budapest, 1973, 156. o.
- 29 Angyal Pál: i. m. 83. o.
- 30 Uo. 85. o.
- 31 Bodrogi Károly: A hivatalos személy elleni bűncselekmények. In: Bodgál – Bodrogi – Erdősy – Fonyó – Gál – Gáspár – Kovács – Pintér – Wéber: Magyar büntetőjog. Különös rész. Budapest, 1981, 289. o.
- 32 Bodrogi Károly: Uo. 156. o.
- 33 Erdősy – Földvári – Horváth: A magyar büntetőjog. Különös rész II. Budapest, 1989, 44. o.
- 34 Baranya Megyei Bíróság 3. Bf. 328/1994. sz. Bírósági Határozatok, 1995/1., 12. o.
- 35 Ficzer Lajos: Szólas- és sajtószabadság. In: Halász József – Kovács István – Szabó Imre: Az állampolgárok alapjogai és kötelességei. Budapest, 1965, 438. o.
- 36 Békés Imre: Magyar büntetőjog I. Általános rész, Budapest, 1973, 158. o.

Szabad sajtó – igazságos bíróság

(Magyar Közigazgatás, 1991/7.)

Vagy nyomtatási szabadság,
vagy a szabadság elnyomása.
Itt középút nincs...

Kossuth

A sajtó szabadságához és az igazságos bíráskodáshoz való jog egyaránt alapja a demokratikus társadalomnak. Nincs prioritása egyiknek sem a másikkal szemben, a szabad sajtó és az igazságos ítélkezés kölcsönösen feltételezik egymást. Ahol megnyírbálják a szabad sajtó jogait, ott előbb-utóbb az ítélkezés igazságossága is csorbat szenved.

A szabad sajtó az önkény legjobb ellenszere. Ebből következik, hogy a nyomozást és egyes esetekben a bíráskodást is nehezítő nyilvánosság nem „szükséges rossz”, amit el kell tűrni az emberi kíváncsiság kielégítése okán, hanem elengedhetetlen biztosítéka az emberi alapvető jogok érvényesülésének. A XVIII. század kiváló jakobinus közjogásza, Hajnóczy József veretes szavaival: „Az önkényes hatalomnak megfelelő korlátok közzé szorítására nincs biztosabb orvosság, mint a sajtószabadság... Aki hivatalban van, arra minden szem figyel: a sajtótól való félelem tartja vissza attól, hogy visszaéljen a neki adott hatalommal...”¹

Az állampolgár joga, hogy megismerhesse, hogyan szolgálja őt az általa eltartott állam, mi történik hazájában és a nagyvilágban. Méltán vár az igazságnak megfelelő tájékoztatást arról is, milyen veszélyek leselkednek rá, hogyan óvja magát, családját, érdekeit a bűnözőktől, és milyen védelemre számíthat ebben a bűn üldözésére hivatott hatóságok részéről. A demokratikus társadalom minden tagjának joga van ahhoz is, hogy – egy amerikai szerző szellemes megfogalmazása szerint – „ítéletet alkosson arról, hogyan hozzák az ítéleteket”.² E jog érvényesülése el sem képzelhető a szabad sajtó segítségével.

Az egymás érvényesülését kölcsönösen elősegítő és egymással mégis gyakran súrlódó, sőt ellentétbe kerülő alapvető emberi jogok egyenjogúságának elismerése mellett is megállapítható, hogy tartalmi szempontból vizsgálva „a fair eljárás igénye abszolút, míg a tájékozódáshoz és a szabad sajtóhoz való jog relatív alapjog”.³ Míg ugyanis az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: egyezmény) 6. cikke korlátozás nélkül mindenki jogának tekinti, hogy ügyét „a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság méltányosan és ésszerű időn belül tárgyalja...”, addig a véleménynyilvánítás és -alkotás, valamint az információk, eszmék megismerésének és átadásának szabadságát szintén mindenki jogaként deklaráló 10. cikk lehetővé teszi, hogy e szabadságjogok gyakorlását törvényben meghatározott olyan korlátozásoknak vessék alá, „amelyek szükséges intézkedéseknek bizonyulnak egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi integritás, a közbiztonság, a zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas információk közlésének megakadályozása, a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából”.

A sajtónak és az igazságszolgáltatás szerveinek újfajta, a kölcsönös bizalmon, egymás feladatkörének tiszteletben tartásán, fontosságának megbecsülésén, függet-

lenségének elismerésén alapuló együttműködést kell kialakítania. Nem lehet egyetérténi a szerepek olyan megosztásával, amelyek szerint „az újságírók feladata minél több információt megszerezni és közölni, a nyomozók dolga megakadályozni a nemkívánatos hírek kiszivárgását”.⁴

A tájékoztatás szerepének növekedése fokozott igényeket támaszt mind a sajtó, mind pedig a nyomozó hatóságok, bíróságok munkatársaival szemben.

Államtitok – nyomozási titok – sajtótitok

1.

A demokratikus jogállam nyíltsága útján teszi lehetővé intézkedései társadalmi ellenőrzését, titkosnak ezért az adatoknak csak olyan szűk körét minősíti, amelyek nyilvánosságra hozatala veszélyeztetni a nemzetbiztonságot, a területi integritást, az állam alapvető gazdasági érdekeit és a bűnözés elleni harcot. Ugyanakkor fokozódik a magánélettel, a személyiségi jogokkal kapcsolatos adatok védelmének fontossága. Természetes, hogy a jogilag védett titkok közléséért az újságírókat ugyanolyan felelősség terheli, mint bármely más állampolgárt.

A törvényhozás határozza meg az államtitok fogalmát és vonja meg az idetartozó adatok körét az ország érdekeinek megfelelően. Különböző államokban különböző a titkosnak minősített adatok köre, annak ellenére, hogy minden demokratikus állam törekszik az adófizetők elől elzárt információk mennyiségének csökkentésére. Nagyon az eltérések az egyes államok bírósági gyakorlatában is. Ebből a szempontból például „az Egyesült Államok sokkal inkább engedékenynek tűnik a sajtóval szemben, mint az Egyesült Királyság... az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága nem volt hajlandó megtiltani a New York Timesnak szigorúan titkosnak minősített hivatalos iratok közzétételét... ilyen döntés aligha lenne elképzelhető az Egyesült Királyságban”.⁵ Ezt jól illusztrálja a következő jogeset.

Anglia és Wales legfőbb ügyésze 1985 szeptemberében az Egyesült Királyság kormánya nevében eljárást kezdeményezett Peter Wright – az angol titkosszolgálat nyugalmazott munkatársa – *Spycatcher* (Kémfogó) című önéletrajzi műve ausztráliai megjelentetésének megtiltása érdekében. A kiadásra 1987 októberében mégis sor került, miután a New South Wales-i fellebbezési bíróság helyt adott a szerző és a kiadó keresetének.

Az Observer és a The Guardian 1986 júniusában egy-egy rövid cikket jelentetett meg, amely részleteket tartalmazott Wright könyvéből. A legfőbb ügyész ezért eljárást indított a két lap szerkesztője ellen, és 1986. július 11-én elérte, hogy előzetes tilalmat rendeljenek el. 1987 áprilisában három másik újságban jelentek meg részletek Wright írásából, ezek után az Observer és a The Guardian kérte a rájuk vonatkozó tilalom feloldását.

A *Spycatcher* 1987 júliusában megjelent, és az USA könyvpiacán bestseller lett, a Sunday Times már ezelőtt közölte egy rövidített részletét, és megszerezte a könyv kiadási jogát Nagy-Britannia területére.

A legfőbb ügyész eljárást indított az újság ellen, most már nemcsak titoksértésért, hanem „contempt of court” elkövetéséért is. Ez a kifejezés eredetileg a bíróság megvetését, lenézését jelentette, mai értelmezésében pedig „büntetendőnek minősíti a sajtó útján elkövetett olyan cselekményt, amely valamely ítélőbíró iránt írásban, nyomtatásban vagy képes ábrázolással elkövetett tiszteltetés hiányát meríti ki, vagy amely alkalmas arra, hogy a bíróság tekintélyét lerombolja, továbbá amely abban nyilvánul meg, hogy a bíróság által még el nem döntött ügyben olyan sajtóközleményt publikál, amely károsan befolyásolja az ügy pártatlan tárgyalását, vagy gyanút, illetve megvetést ébreszt az igazságszolgáltatás törvényes menetével szemben”.⁶

További fellebbezés után került az ügy Nagy-Britannia legmagasabb bírósági fórumához, a lordok házához, amely 1987. július 30-án többségi szavazattal a közlési tilalom fenntartása mellett foglalt állást. Közben a könyvet több országban is kiadták. A titkosnak minősített információk világszerte ismertté váltak. Végül a lordok háza 1988. október 13-án feloldotta a közlési tilalmat.

A szerkesztőségek és az érintett újságírók keresetet nyújtottak be az Emberi Jogok Európai Bizottságához az egyezmény sajtószabadságról szóló 10. cikkének, továbbá a jogséremlmek hatékony orvoslásáról rendelkező 13. cikkének és végül a diszkriminációt tiltó 14. cikkének a megsértése miatt.

A Bizottság – 1990. július 12-i jelentése szerint – a Sunday Times beadványa alapján egyhangúlag megállapította az egyezmény 10. cikkének megsértését, de nem tekintette megalapozottnak a 13. és 14. cikk megsértése miatti panaszt. Az Observer és a The Guardian keresete ügyében a Bizottság úgy foglalt állást

– határozattal öt ellenében: hogy az ideiglenes közlési tilalom elrendelése és fenntartása 1986. július 11. és 1987. július 30. között nem sértette az egyezmény 10. cikkét;

– egyhangúlag: hogy sértette az egyezmény 10. cikkét az ideiglenes közlési tilalom fenntartása az 1987. július 30. és 1988. október 13. közötti időszakban;

– egyhangúlag: hogy az Egyesült Királyság nem sértette meg az egyezmény 13. és 14. cikkét.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága az ügyet még csak ezután fogja tárgyalni, de számunkra már a Bizottság jelentése is igen tanulságos. Olyan európai álláspontot tükröz, amely szerint az erre jogosult és hivatalos minőségében eljáró személy vagy szerv állásfoglalása ellenére sem tekinthető titkosnak az adat, ha más (például külföldi) forrásból időközben közismertté vált.

A vélemény elfogadása – egy friss magyarországi eset példájával – annyit jelentene, hogy nem követett el államtitoksértést az a sajtóorgánus, amely az Országgyűlés titkosságát kimondó határozata ellenére, az ezt feloldó 1991. február 6-i határozat előtt közzétette az Öböl-háború katonai légiszállítmányainak hazánk légterén való áthaladásáról szóló hírt azután, hogy az illetékes csehszlovákiai szervek jelentéséből már ismertté vált az ottani légifolyosó helye, és hogy a gépek útjukat csak Magyarországon keresztül folytathatták.

2.

A nyomozási titok megsértése meghiúsíthatja fontos bizonyítékok beszerzését, súlyos bűncselekményt elkövetők elfogását, és megnehezíti a beszerzett bizonyítékok értékelését. Hans Gross professzor (1847–1915), akit sokan tartanak a tudományos kriminalisztika atyjának, azt tanította, hogy még a legáltalánosabb formában sem szabad semmit elárulni a nyomozás menetéről, mert sohasem lehet tudni, hogy az kihez jut el, és az hogyan tudja felhasználni.⁷ Kívételt is tett a szabály alól: azt javasolta, hogy a rablásokról adjanak ki közleményt, de csak akkor, ha tudják az elvitt holmik pontos leírását.⁸

A későbbiekben is bebizonyosodott, hogy a nyomozás milyen nagy segítséget kaphat az újságolvasóktól.

A lehetőségek még inkább megsokszorozódtak az elektronikus sajtó megjelenésével. Ez azonban egyoldalú szemléletet alakított ki: a nyomozások vezetői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a sajtónak csak annyi információt szabad kiadni, amennyi elősegíti az eljárás sikerét. „E nézetek képviselői a rendőri hírközléseket – kimondva-kimondatlanul is – abból a szempontból támogatják vagy támadják, hogy azok hasznosak-e a rendőri, bűnüldözési vélt vagy valódi érdekek számára.”⁹

A bűnüldözés és a sajtó viszonyáról megjelent tanulmányok többnyire csak azzal foglalkoznak, hogy milyen módon lehet „felhasználni a sajtót” a bűnügyek felderítése vagy a rendőri, ügyészi, bírói munka népszerűsítése érdekében. Rendszerint a bűnügyi érdekeket is szűken – egy-egy ügy megoldása szempontjából – értelmezik, csak kevesen fordítanak figyelmet arra, hogy a bűnügyi tudósítás „fontos eszköze a társadalmi jogtudat formálásának”.¹⁰

Természetes, hogy az ügyész vagy a rendőr elsősorban a testület és a nyomozás érdekeit képviseli. Nem helyes azonban, ha azokat nem ágyazza be a demokratikus társadalom működését biztosító alapelvek szövetébe a nyomozás vélt vagy valós érdekeinek érvényesítése érdekében, a titokvédelem szükséges keretein túllépve; a híryananyag célzott szelektálásával vagy különösen tiltó intézkedésekkel korlátozza a sajtó szabadságát.

Ilyen szemlélettől nem mentes a bűnügyi és az igazságügyi tájékoztatásról szóló 10/1986. IM–BM együttes rendelet sem, amely indokolatlanul korlátozza azoknak a személyeknek a körét, akik a rendőrség előtt folyamatban lévő ügyekről felvilágosítást adhatnak,* és még azt is kiköti, hogy „a kapott felvilágosításon alapuló anyag nyilvános közléséhez a felvilágosítást adó hozzájárulása szükséges”. Aki nyilatkozik, az valóban kikötheti, hogy nyilvánosságra hozatala előtt bemutassák neki a nevében megjelentetni kívánt közleményt, de nem indokolt ilyen korlátozás egy híryananyag leadásánál.

Az újságírók számára hozzáférhetővé tett információk körét gyakran korlátozta az a félelem, hogy a közölt híryananyag torzítani fogja a valóság arányait, és a bűnözésről a reálisnál sokkal súlyosabb kép alakulhat így ki a közvéleményben. Érthető, ha a sajtó igyekszik igazodni az olvasók igényeihez. Mind a hazánkban, mind pedig az NSZK-ban végzett felmérés szerint a közleményekben az élet elleni bűncselekmények, a rablások, a túszedések háromszor annyi teret kaptak, mint az a bűnözésen belüli arányokhoz képest indokolt lett volna”.¹¹

Az aránytalanság tudatos szerkesztői meggondolás eredménye is lehet, például ha így akarják felhívni a figyelmet bizonyos társadalmi jelenségekre. Jelenleg ebből a szempontból sajtónkban két, egymásnak látszólag ellentmondó tendencia figyelhető meg. Egyrészt a sajtó általában toleránsabb a bűnelkövetőkkel szemben, mint a közvélemény megtorlást követelő része,¹² másrészt a valóban romló bűnözési helyzetet olyan katasztrofálisnak mutatja be, amely már-már alkalmas a társadalmi félelemérzés pánikká fokozására.¹³

Ezek a körülmények nem hatalmazzák fel a nyomozó hatóságokat sem a híryananyagok megszüntetésére a „súlyarányos” tájékoztatás érdekében, sem a nyomozási titok fogalmának indokolatlan kibővítésére. A nyomozási titok rendszerint rövid életű, egy-egy intézkedéshez kapcsolódik. A házkutatás sikerét veszélyezteti, ha elrendelése a kelténél korábban ismertté válik, de megszűnik nyomozási titoknak lenni már megkezdése pillanatában is. Az ilyen jellegű nyomozási titkokat rendszerint csak szakmai szabályok és nem jogi normák vagy okiratban is megtestesülő döntések határozzák meg. A nyomozó hatóság és a sajtó helyes kapcsolatával érhető el, hogy az ilyen adatok ne jussanak idő előtt nyilvánosságra.

* Lényegében hasonlóan szabályozza a kérdést a Rendőrség Szolgálati Szabályzata [3/1995. BM rendelet] is, amely azonban [106. §. (2) bek.] lehetővé teszi, hogy a rendőr kivételes esetben – bűncselekmény, közlekedési baleset vagy más rendkívüli esemény helyszínén – tényközlő nyilatkozatot tegyen, úgy, hogy azzal a szolgálati titkot és személyhez fűződő jogokat ne sértse, felelősség kérdésében pedig nem foglalhat állást. – A szerk.

Az egyes ügykategóriákra kiterjedő „hírzárlat” nem indokolható valóságos kriminalisztikai igényekkel. Nem válhat ezzel az ürüggyel tabuvá például valamely káros társadalmi jelenség.

Emlékeztet ebből a szempontból a kábítószeres és pótszeres elterjedése körüli oktan hírzárlat, amely 1987-ig tartott.¹⁴ Az indoklás szerint a sajtó csak kíváncsivá tenné a fiatalokat és egyre többen igyekeznének hozzájutni a tiltott gyümölcshöz. A valóságban a titkolózás még jobban felkeltette az érdeklődést, ugyanakkor akadályozta, hogy a felvilágosító szó eljusson a fiatalokhoz, szüleikhez és pedagógusaikhoz.

A bűnüldözési és igazságügyi dolgozók a tájékoztatás helyességét a tények feltárásával és a sajtó tárgyyszerű tájékoztatásával tudják elősegíteni. A híryananyagok szelektálása, csoportosítása, arányainak kialakítása, vagyis az olvasók (nézők, hallgatók) tájékoztatása a sajtó munkatársainak feladata és felelőssége. Az ügyészeknek vagy a rendőri vezetőknek nem a hírek visszafogásával, hanem okos és érdekes cikkek írásával, interjúk adásával, sajtókonferenciák tartásával, a sajtó munkatársaival kialakított korrekt kapcsolatok kiépítésével kell megtalálniuk a korrekció módját, ha úgy látják, hogy a bűnözés helyzetéről a sajtóban kialakult kép nem felel meg a valóságnak.

3.

A sajtó munkatársainak nemcsak állam- vagy szolgálati titkok jutnak tudomásukra, hanem rengeteg apróbb-nagyobb magántitok is, amelyet birtokosa magának kíván megőrizni és nyilvánosságra hozatala valamely közösség (család), illetőleg személy jó hírét veszélyeztetheti. Mint láttuk, az egyezmény korlátozhatónak tartja a sajtó szabadságát ilyen jellegű személyiségi javak védelme érdekében is, de csak törvényben meghatározott keretek között.

Fontos társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy az állampolgárok bizalommal forduljanak egyéni panaszaikkal, segélykérésükkel vagy közérdekű bejelentéseikkel a sajtó munkatársaihoz, ügyük elintézésének reményében és érdekében felfedjék személyes titkaikat. Ezt az emberek nagy része azzal a hallgatólagos vagy kifejezett kikötéssel teszi, hogy „a titkok csak a védelmi és mentési cél érdekében hasznosíthatók a titkok urának javára”¹⁵, és tegyük hozzá: csak az ő beleegyezésével. Magántitok megsértésének vétségét követi el és büntetőjogilag felelős az az újságíró, aki a foglalkozásánál fogva tudomására jutott magántitkot alapos indok nélkül felfedi.

Magántitoknak tekintendő minden olyan adat, amelynek nyilvánosságra hozása az érintett személy érdekeit sérti, és amely csak előtte vagy hozzátartozói, barátai, orvosai és ápolói stb., illetve a sajtó munkatársa előtt ismert.

Kíváncsi a személyhez fűződő jogok és a magántitok jogi védelmének erősödése az emberi méltóságnak mint társadalmi értéknek a felértékelődésével a demokratikus jogállamban. Ezek azonban szintén nem abszolút jogok, „... ahol a felfedezés érdeke in concreto jelentősebb, mint a titokban maradásé, ott a jog – éppúgy, mint a végszükségnél – félreáll, s nehogy a valóban magasabb rendű érdek áldozatul essék: eltűri a titok felfedését, s ezért nem bünteti”.¹⁶ Sőt az újságíró a hivatási titok felfedezésének elmulasztásával is kimerítheti bűncselekmény törvényi tényállását, ha nem tesz eleget feljelentési kötelezettségének, elhallgat mentő körülményt, valótlan tanúvallomást tesz, vagy vallomásában a valót elhallgatja.

A demokratikus jogállamokban nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy az állami szervek ne zavarják a sajtó és a lakosság kapcsolatát, a sajtó hathatós védelmet biz-

tosíthasson a hozzá bizalommal fordulónak. A nyugat-európai államok joga és joggyakorlata azonban e tekintetben távolról sem nevezhető egységesnek.

Nagy-Britanniában például „a sajtónak nincs joga közérdekre hivatkozva megtagadni vallomástételét forrásai felfedése tekintetében, ha az igazságszolgáltatás érdekei azok felfedését igénylik”.¹⁷

A német büntetőeljárás törvény 53. §-a viszont felhatalmazza a sajtó munkatársait a nekik értesítést vagy anyagokat átadó személyekre vonatkozó tanúvallomás megtagadására, ellenben nincs ilyen joguk a saját maguk által felkutatott anyagok tekintetében. A német be. 97. §-a lefoglalási tilalmat rendel el a tanúvallomás megtagadására feljogosított személyek vagy valamely szerkesztőség, kiadó, nyomda, rádióadó birtokában lévő iratokra; továbbá hang-, kép- és adathordozókra. A bírói gyakorlat ezt az előírást is egyértelműen csak a sajtót informáló személyektől származó anyagokra vonatkoztatja, és a szövetségi alkotmánybíróság is határozatban mondta ki: „a sajtó magánnyomozáson alapuló anyagának” lefoglalása az alkotmányjog szempontjából megengedett. Az alkotmánybíróság álláspontja nem váltotta ki az újságírók lelkesedését, úgy vélték, hogy ily módon „seriffsegédet” csinálnak belőlük.¹⁸

Ausztriában a sajtótörvény (31. §) mondja ki, hogy a sajtóvállalat vagy sajtószolgálat munkatársai megtagadhatják a válaszadást az eljárásban vagy a bíróság, illetőleg bármely hatóság előtt minden olyan kérdésre, amely valamely közlemény beküldőjére, szerzőjére vonatkozik. A törvény tiltja e rendelkezés kijátszását, ezért nem szabad például ilyen célból iratokat, nyomtatványokat, kép-, hang- vagy adathordozókat, rajzokat lefoglalni.

Hatályos jogunk szerint az újságíró csak magántitok vonatkozásában tagadhatja meg a vallomástételt, egyébként kihallgatható tanúként, és tőle lefoglalható a riportalannal készített interjú hangfelvétele, de helyes lenne, ha ehhez a módszerhez a hatóságok csak különösen indokolt (esetleg külön engedélyhez kötött) esetekben folyamodhatnának.

Bíróági igazságszolgáltatás – média-igazságszolgáltatás

A közvetlenség elvéből következik, hogy az eljáró hatóságoknak minden döntésüket az általuk megvizsgált bizonyítékokra kell alapozniuk. Az ideális az lenne, ha a bíróság az ügyre vonatkozó előzetes ismeretek teljes hiányában kezdené meg a bizonyítékok értékelését. Ez az esetek nagy részében ma már el sem képzelhető, azonban a bírának a körülmények gondos számbavételével meg kell kísérelniük tudatosan semlegesíteni a sajtóközlemények esetleges prejudikáló hatását. Meg kell különböztetniük azokat a tényeket, amelyeket a bizonyítékokból állapítottak meg, azoktól, amelyekről az eljáráson kívül (a sajtóból, szóbeszédből stb.) értesültek. A bizonyítékértékelés folyamatát függetlenné kell tenniük a már előzőleg bennük kialakult képtől, feltehetőleg ez még a közvélemény gyűjtőpontjában lévő ügyekben is megoldható feladat, de „nem lehet biztos választ adni arra, hogy milyen széles a média befolyása az eljárás vezetésére és a bírói döntéshozatalra ... ez ma még tudományos senkiföldje. Ami a tudatalattiban lejátszódik, azt a bíró ugyanúgy nem tudja ellenőrizni, mint bármely más földi halandó. Valószínű azonban, hogy ez a befolyás erősebb, mint az ember gondolná.”¹⁹

A sajtónak tartózkodnia kell a bíróság befolyásolásától, az ítékezés körüli hangulatkeltéstől. „A közvélemény mindig is nyomást gyakorolt az igazságszolgáltatásra, min-

den állam- és kormányforma idején. A szabad jogállamnak azonban állampolgárai számára korrekt, hangulatoktól és a népvélemény állítólagos többségének előítéletétől független ítéletet kell biztosítani. Ez kapcsolatban áll azzal, hogy a felelős sajtó ellenáll minden olyan kísérletnek, amely arra irányul, hogy az igazságszolgáltatás folyamatban lévő ügyeire bárminemű befolyást gyakoroljon.”²⁰ Az osztrák sajtótörvény 180. napitételig terjedő pénzbüntetés kiszabásával fenyegeti azt, „aki az első fokú ítélet meghozatala előtt a büntetőeljárás feltehető kimenetelét vagy valamely bizonyíték értékét oly módon fejtegeti”, hogy az alkalmas az ítélezés befolyásolására.²¹ Az angol törvény szintén büntetendőnek minősíti, ha valaki „a bíróság által még el nem döntött ügyben olyan sajtóközleményt publikál, amely károsan befolyásolja az ügy pártatlan tárgyalását...”²²

Nehéz pontosan meghúzni azt a határvonalat, amelyen túllépve már veszélyezteti a sajtó az igazságszolgáltatás érdekeit, befolyásolja az ítélezést. Ezeknek az emberi szabadságjogoknak az érvényesülését a különböző államok különböző módon igyekeznek biztosítani, eközben a finoman beállított egyensúly hol erre, hol arra billen. Nagy-Britanniában például a vitatható esetekben inkább a bírósági érdekeket preferálják, a kontinentális jogú államokban pedig többnyire a tájékoztatás szabadságát részesítik előnyben.

Nem véletlen, hogy éppen az Egyesült Királyság javaslatára foglalták bele az egyezmény szövegébe azt a kitételt, amely szerint a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalomban a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából törvényben meghatározott korlátozásoknak vetendő alá.

Nagy-Britanniában a bíróságok megsértéséről szóló törvény (Contempt of Court Act, 1981) szerint a sajtó akkor követ el törvénybe ütköző cselekedetet, ha a közlemény megjelentetése „azzal a súlyos kockázattal jár, hogy megzavarja vagy prejudikálja a kérdéses eljárást”. Hogy milyen nehéz meghatározni a „súlyos kockázat” fogalmát, azt igen jól mutatja a „Sunday Times-ügy”, amellyel azért is érdemes megismerkedni, mert benne nemcsak az angol, hanem a többi európai demokratikus állam jogászainak álláspontja is tükröződik.

A Sunday Times 1972. szeptember 24-én vezércikkben foglalkozott annak a mintegy 450 anyának a tragédiájával, akik terhességük ideje alatt thalidomide tartalmú nyugtatókat szedtek és ennek következtében súlyosan torzult csecsemőknek adtak életet. A cikk szerint „groteszkül aránytalan” a gyógyszergyárak által felajánlott kártérítés. „Sokkal, de sokkal többel” kellene a károsultak segítségére sietniük.

A legfőbb ügyész nem intézkedett a már közölt cikkel kapcsolatban, de meg kívánta akadályozni a beígért folytatás megjelentetését. A közlésre szánt második cikk a gyártásnál és értékesítésnél tapasztalt hiányosságokkal foglalkozott volna. Az ügyesség úgy vélte, hogy közlése bűncselekménynek számító beavatkozást jelentene a folyamatban lévő bírósági eljárásba.

Az első fokon eljáró bíróság jóváhagyta a cikk közlésének megtiltására vonatkozó ügyészi indítványt. A fellebbviteli bíróság viszont nem értett egyet ezzel a döntéssel. Újabb fellebbezés alapján az ügy a lordok házához került. Őrldóságuk szintén a közlési tilalom mellett foglaltak állást, mivel a peres feleket meg kell védeni minden „sérlemes beavatkozástól”, és nem engedhető meg semmiféle olyan publikáció, amely alkalmas a folyamatban lévő eljárás befolyásolására, még akkor sem, ha a befolyás érvényesülésének kockázata alacsony.

A sajtó nem nyugodott bele a döntésbe, több lap is cikkezni kezdett az ügyről, még a cég egyéb termékeinek bojkottját is kilátásba helyezték. A Daily Mail időközben le-

hozott két újabb cikket is, amelyekben ugyanazokat a vizsgálati eredményeket is köz-
zétették, amelyek lapjáról betiltott cikkében szerepeltek volna. A Sunday Times szer-
kesztője a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása miatt az egyezmény
10. cikkére hivatkozva az Emberi Jogok Európai Bizottságához fordult, amely az ügy
tárgyalására előterjesztést tett az Emberi Jogok Európai Bíróságának.

A bíróság 1979. április 26-án kis szótöbbséggel (11:9) hozott ítéletében a szer-
kesztőség keresetét jogosnak ismerte el, mivel „a szólásszabadság alapelve alól van
ugyan egy sor kivétel, de ezeket csak szűken szabad értelmezni”. Az egyezmény 10.
cikke nemcsak a sajtó számára biztosítja a közlés szabadságát, hanem az olvasóknak
is, hogy hozzájuthassanak a megfelelő információkhoz. A cikk letiltása csak abban az
esetben lenne megengedhető, ha „az értesülések kiszűrődéséről teljes biztonsággal
lenne megállapítható, hogy az fenyegetné az igazságszolgáltatás tekintélyét”.

A határozat ellen szavazó kilenc bíró ellenvéleményt készített, ebben kifejtette,
hogy megengedhetetlen az „újságok bíraskodása”, a sajtó beleszólása a bíróság előtt
folyamatban lévő ügyekbe. Az inkriminált cikk több olyan tény is felhoz, amelyek ig-
azolhatják a gyártó vállalatok bűnös gondatlanságát, még mielőtt ezt a bíróság megál-
lapította volna.

A határozat ellen szavazó bírák szerint az adott ország illetékes bírói szerveinek
kell hazájuk törvényei és tradíciói figyelembevételével dönteniük arról, hogy milyen kö-
rülmények között milyen sajtótermék veszélyeztetheti az igazságszolgáltatás érdekeit.
Nagy-Britanniában a lordok háza sokkal megalapozottabban tudja a kérdést megítél-
ni, mint a nemzetközi bírói testület.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának judikatúrájában elítéli az „újságok bírasko-
dását” (trial by newspaper, procès dans la presse, Medienjustiz). Az európai jogi iro-
dalom is egyre többen foglalkozik ezzel a fogalommal. Idesorolják „a sajtó minden
megkísérelt vagy valóságos beavatkozását az ex lege kizárólagosan a büntető igaz-
ságszolgáltatás hatáskörébe tartozó ügyek bírósági eljárásába. Nem elsősorban a
beavatkozási szándéktól, hanem inkább az eredménytől, vagyis az érintett személy-
ben és az olvasók (nézők) táborában ennek hatására kialakuló benyomásról van szó.
A fogalom illetően meghatározása szerint a média-igazságszolgáltatás lehet kedvező
vagy kedvezőtlen a terhelt számára, és elkövethető a büntetőeljárás bármely sza-
kában.”²³ Egyöntetű a vélemény: „Egyetlen tömegtájékoztatási eszköznek sincs joga
bírói játszani, sem a jogszerű igazságszolgáltatást megelőzve, sem azzal párhuzamo-
san.”²⁴

Vajon a magyarországi napi- és hetilapok közül hány olyat találunk, amely az Em-
beri Jogok Európai Bíróságának szigorú követelményeihez mérve nem lenne elmarasz-
talható az újságíráskodás, a bíróság befolyásolása vagy a bíróság megvetése vétké-
ben?

A személyiségi jogok és az újságírói etika

A törvény védelme alatt álló személyhez fűződő jogok körét a polgári törvénykönyv ha-
tározza meg. E jogokat mindenki – és természetesen a sajtó is – köteles tiszteletben
tartani. Akit személyhez fűződő jogában megsértének, követelheti többek között a jog-
sértés abbahagyását, a sérelmes helyzet megszüntetését és a polgári jogi felelősség
szabályai szerint kártérítésre is jogosult, jó hírneve védelmében pedig sajtó-helyreigazítá-
s megjelentetését is igényelheti az, akiről az írott vagy az elektronikus sajtó valótlan

tényt közöl vagy híresztel, illetőleg való tényeket hamis színben tüntet fel. Ha e tények
a becsület csorbítására alkalmasak, akkor a közlésükért felelős személy – a körülmé-
nyektől függően – rágalmazás, becsületsértés vagy kegyeletsértés vétségének elköve-
tésért büntetőjogilag is felelősségre vonható.

Számítani kell arra, hogy jogunk a személyi jogok hatékosabb védelme irányába
fog fejlődni. Például: míg ma a Ptk. 80. §-a szerint – a törvényben meghatározott ese-
tek kivételével – csak a képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához szüksé-
ges az érintett személy hozzájárulása, addig feltehető, hogy a jövőben már a felvétel
készítését is beleegyezéshez kötik. Feltételezhető, hogy a ma még csak polgári jogi
eszközökkel védett személyhez fűződő jogok közül egyesek megsértését a törvény a
jövőben esetenként büntetőjogilag is megtorlandónak fogja nyilvánítani. Kíváncsú len-
ne, hogy több ország hatályos jogához hasonlóan (német Btk. 201. §) a mi büntető-
törvényünk is bűncselekménnyé nyilvánítsa hangfelvételek titkos készítését mind hivata-
los személyek, mind pedig magánszemélyek részéről – a törvényben meghatározott
esetek kivételével.

A személyiségi jogok kiterjesztésének legfontosabb színterei: a) a magánszféra vé-
delme, különösen a magánszférába való behatolásra alkalmas technikai eszközök
gyors fejlődése kapcsán; b) az életet és a halált érintő döntések – különösen a gén-
technika, a szervátültetés, a reanimációs technika, a fogamzásgátlás, sterilizálás stb. le-
hetőségeinek kibővülése kapcsán; c) az „egyéni életstílushoz való jogok”.²⁵

A személyhez fűződő jogok védelmének bármilyen pontos jogi szabályozása is
széles teret enged az erkölcsi mérlegelésnek. Az újságírók számára ezeknek a körülmé-
nyeknek a megítéléséhez nagy segítséget nyújt a Magyar Újságírók Szövetsége
1989. szeptemberi közgyűlésén elfogadott Újságírói Etikai Kódex (ÜEK). Ugyanakkor
úgy tűnik, hogy a rendőri és bírósági tudósítók munkájukban gyakran kerülnek olyan er-
kölcileg nehezen megítélhető, bonyolult helyzetekbe, amelyek megoldásához nem
mindig találnak benne elegendő útmutatást.

A személyiségi jogok védelmét, a bűnüldözéshez, az igazságszolgáltatáshoz fű-
ződő társadalmi érdekeket és a sajtó hitelességét egyaránt szolgáló a rendőri és bí-
rósi tudósítók munkája etikai normáinak rendszerezése. Hat csoportra oszthatók
azok a leginkább felmerülő etikai kérdések, amelyekre újságíróknak és bűnügyi szak-
embereknek együtt kellene megtalálniuk a megfelelő válaszokat.

1.

A sajtónak meg kell védenie a számára tájékoztatást nyújtók érdekeit, ha úgy kívánják,
inkognitójukat. Az ÜEK 3. § (5) is kimondja, hogy megsérti az újságíró a személyiségi
jogait, ha „az informátort – beleegyezése nélkül – kiszolgáltatja”.

Kérdéses azonban, hogy e helyes etikai elv minden esetben betartandó és egyál-
talan betartható-e. Korlátozza például a büntetőjog, amikor a feljelentés elmulasztását
bizonyos esetekben bűncselekménnyé minősíti. Mit kell tennie azonban az újságíró-
nak, ha hivatásának gyakorlása közben feljelentési kötelezettség alá nem eső bűncse-
lekmények előkészületéről, elkövetéséről vagy elkövetőiről, tanúiról szerez tudomást? Ti-
tokban kell-e tartani kíváncságára az újságnak levelet író személy adatait akkor is, ha
súlyos bűncselekményekről közöl információkat? Könnyű azt mondani, hogy az újság-
író nem lehet denuncians, de hogyan kell állást foglalnia, ha – tegyük fel – a levélíró
vagy az inkognitója megőrzését igénylő riportalany lenne az ügy „koronatanúja”.

Ezekben és sok más hasonló esetben „a titokban maradás érdekénél erősebb érdek védelmét szolgálja a felfedés”.²⁶

Hogyan kell viselkednie az újságírónak, ha tanúként megidézik? Nincs olyan tanúzási mentessége, mint az ügyvédnek, aki nem hallgatható ki arra nézve, amiről mint védő szerzett tudomást, de megtagadhatja a vallomást a foglalkozásánál fogva tudomására jutott magántitok vonatkozásában. Tehát, a törvény szavaival: „megtagadhatja” és nem köteles megtagadni. Vétséget csak akkor követ el, ha „alapos ok nélkül” [Btk. 177. § (1)] fedi fel a foglalkozásánál fogva tudomására jutott magántitkot. Mennyi etikai megfontolást tesz lehetővé az „alapos ok”? Még a kétségtelenül ilyen oknak tekintendő mentő körülmény felfedése esetén is az újságíró mérlegelésétől függ, hogy a hatósággal, a védővel vagy a büntetőeljárás alá vont személlyel közli azt a tényt, amelyetől annak felmentése függhet [Btk. 243. § (91)].

2.

Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg. Az alkotmányban deklarált elv tiszteletben tartása mindenkire kötelező. Nem kétséges, hogy ezzel összeegyeztethetetlen, ha a sajtó a gyanúsítottat „rablógyilkosnak”, „betörőnek”, „bűnözőnek” vagy akár csak „elkövetőnek” nevezi. „Minden gyanúsított és minden hatósági eljárás alá vont állampolgár joggal elvárhatja, hogy ne bélyegezzék már előre is bűnözőnek, és ne állítsák a tömeg-tájékoztatás pellengérére, míg a bíróság el nem ítélte vagy nem hozott ügyében határozatot.”²⁷ Ebből a szempontból még az is közömbös, hogy a gyanú az eljárás adott szakaszában mennyire tekinthető megalapozottnak. Még ha vitatható is, hogy mikor válik a sajtó nyilvánossága előzetes elítéléssé, „az érintett személy ezt azonnal megérzi, mikor tönkremegy az egzisztenciája”.²⁸

3.

Pik-nk előírja, hogy „képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges”. Ez a rendelkezés természetesen a gyanúsítottak jogait is védi. A szabály alól kivétel tehető a hatóság engedélyével, „nyomós közérdekből vagy méltánylást igénylő magánérdekből”.

A jogszabály nem határozza meg, hogy mely bűncselekmények számítanak súlyosnak, és miben rejlik az a „nyomós közérdek vagy méltánylást igénylő magánérdek”, amely felmentést adhat a publikáláshoz való beleegyezés kikérésének kötelezettsége alól. Ilyen például, ha a rendőrség a lakosság segítségét kéri körözött személy kézre kerítéséhez, eltűnt személy felkutatásához, vagy a károsultak jelentkezését várja. De vajon a tájékoztatás érdeke önmagában (tehát például a körözéshez fűződő érdekek nélkül) elegendő lehet-e ahhoz, hogy a hatóság engedélyezze a terhelt akarata ellenére is fényképeknek közzétételét? „Aligha lehet vitatni azt a fontos társadalmi érdekét, amely ahhoz fűződik, hogy a lakosság megismerje egy-egy veszélyes bűncselekmény mozgatórugóit, köztük az elkövetők gondolatvilágát. Enélkül jóval nehezebb lenne a megelőzés, a társadalmi védekezés.”²⁹ Lehetséges, de ehhez igazán nem kell a terhelt fényképét közzétenni.

A terhelt beleegyezésének hiányát nemcsak nyilatkozata, hanem ráutaló magatartása önmagában is mutathatja, például azzal, hogy igyekszik arcát a kamerák elől eltakarni. Az újságírói etikának ugyanúgy ellentmond, mint a jognak, ha ilyenkor az operatőr kihasználja a pillanatot, míg a gyanúsított keze véletlenül félrecsúszik.

Egyes országokban a rendőrség filmfelvételi készíti az engedélyezett tömegrendezvényeken, sőt lefényképezi a politikai tüntetések gyülekezési helyei környékén parkoló gépkocsik rendszámtábláit, hogy később azonosítani tudják a résztvevőket.³⁰ Általánosnak tekinthető az a vélemény, hogy a hatóságok ilyen tevékenysége nem sérti a személyhez fűződő jogokat, mivel a nyilvános gyűlés „a közélet része, az állampolgár ki lép a nyilvánosságra, az információk itt már nem magánéletéhez tartoznak, ez vonatkozik a felvételek készítésére is...”, a nyilvános eseményekre „a hatóságoknak a rendezvény vagy annak vezetése által nem korlátozható belépési joguk van... s egyben joguk van az esemény megfigyelésére is. A fényképek készítése a megfigyelés módja, a közbiztonság fenntartását szolgálja...”^{31*}

Ennek ellenére a tudósítók felvételeit csak kivételesen súlyos esetek felderítésénél és bizonyításánál ajánlatos felhasználni, mert különben előfordulhat, hogy legközelebb a tömeg haragja a sajtófotósok vagy a televízió munkatársai ellen fordul.

A sajtó által készített felvételek bizonyítási célra történő felhasználását még azokban az államokban is megengedi a törvény, ahol egyébként tiltja különböző anyagok lefoglalását a sajtó informátorainak felfedése céljából. A kérdés hazai tisztázásának fontosságát és aktualitását, egyben az idevonatkozó jogszabályok ismeretének hiányát mutatja néhány friss sajtószemelvénnyel.

Budapesten a német nagykövetségnél anarchista politikai akció zajlott le, amikor egy ismeretlen fiatalember erőszakkal megakadályozta az ott szolgálatot teljesítő rendőrt kötelessége teljesítésében. A hivatalos személy elleni erőszak miatt indított eljárásban a nyomozó hatóság az ismeretlen elkövető felderítése és azonosítása érdekében kérte a Fekete Doboz szerkesztőségét az általuk készített videofelvételek kiadására. Ennek teljesítését a szerkesztőség megtagadta, mert „az újságírói és általános erkölccsel ellenkezőnek tartják, hogy felvételeiket bizonyítási eljárásban felhasználják” (Népszabadság, 1990. november 27.). A taxisblokádról készült videofilmekről pedig az Óbudai Kábeltelevíziónál nyilatkoztak úgy, hogy a náluk lévő dokumentumokat bizonyítékként nem adnák át, „ha erre kényszerítenék a stúdió munkatársait, inkább megsemmisítenék a filmeket” (Népszava, 1991. február 21.).

Hatályos jogunk nem tiltja fényképek készítését és a filmezést a bírósági tárgyaláson. Ismeretes, hogy az Egyesült Államokban és több európai országban sem engedik meg általában felvételek készítését a tárgyalóteremben. A bírósági tudósításokban csak rajzok jelennek meg.³² Ma már egyre több híve van az ilyen szabályozásnak.³² A tárgyalás résztvevőinek személyhez fűződő jogait sérti felvételek készítése a tárgyalóteremben, hiszen gyakorlatilag lehetetlen mindenki hozzájárulását megszerezni. A villanólámpák, reflektorok fénye, a fényképezésk, operatőrök mozgása zavarja a tárgyalást, eltereli a résztvevők figyelmét, egyesek közülük játszani kezdenek a kamerák előtt,

* Időközben részletesen szabályozta a rendőrség által készíthető kép- és hangfelvételek körülményeit, a felvételek felhasználását, illetőleg megsemmisítését a rendőrségi törvény (1994. évi XXXIV. tv. 42. §). – A szerk.

** Ma már egyre többször tesznek kivételt az amerikai bíróságok és beengedik a tárgyalásra a tévékamerákat. O. J. Simpson ügyének világszerte élőben közvetített adása, majd 1997-ben Louise Woodward 19 éves nevelőnő Angliában és Amerikában nagy figyelemmel kísért ügye egyaránt megmutatta, hogy milyen – az igazság megállapítását nehezítő – nyomást gyakorol az esküdtekre a tárgyalóterem tévéstúdióvá változtatása. – A szerk.

nem viselkednek természetesen, azt mondják, ami választott szerepüknek és a nézőközönség általuk fontosnak tartott része elvárásainak megfelel. A bírakra fokozott súllyal nehezedik a közvélemény nyomása.

A törvény a súlyos bűncselekmény elkövetőjének is védi a személyiséghez fűződő jogait. A bűnmegelőzést nem szolgálja, ha a tévé szegyenpadra ülteti az elkövetőt. „A többszörös gyilkos (egyebek mellett: rendőrgyilkos) Soós Lajos a tárgyaláson tiltakozott az ellen, hogy a televízió felvételeket készítsen róla és hangját, képmását bemutassák. „Tessék elképzelni, ha a bíróság köteles volna... elfogadni a védői indítványt: aznap este a televízió Híradó nézői ki lettek volna zárva a tárgyalóteremből, ennek az egész országot megrázó bűnügynek a hiteles tudósításából”.³³ Ez valóban nehezen képzelhető el. Sőt Sólyom László ironikus megjegyzése szerint: a televízió felélészthetné még „a századokon át bevált, a generális és speciális prevenció szempontjából kiváló hatásfokú pellengért is”.³⁴

A törvény szigorú feltételekhez és engedélyezési eljáráshoz köti a nyomozó hatóságok részére titkos hangfelvételek készítését. * Polgári törvénykönyvünk viszont csak a hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához igényli az érintett személy hozzájárulását. Az újságírónak tehát joga van hangvételt készíteni az interjúalany tudta nélkül is, de úgy vélem, hogy a sajtóetikával nem egyeztetendő össze ilyen módszer alkalmazása.

Az érintett személy hozzájárulása szükséges kép- és hangfelvétel közléséhez. Nem közömbös az sem, hogy milyen módon szerzi be a hozzájárulást az újságíró. Fenyegetés, erőszak, ígéretek, megfélemlítés, a jogok elhallgatása nem lehet ehhez eszköz. De vajon lehet-e fizetni a hozzájárulásért? Nem látom jogi akadályát, etikai kétségek csak akkor merülhetnek fel, ha a sajtó az érintett személy megszorult helyzetét kihasználva veszi meg a közléshez való jogot; arra is kell gondolni, hogy „a bűnözők, hűgánok nem húzhatnak hasznot törvénytelen, antiszociális cselekedeteikből”.³⁵

Mi a teendő, ha az érintett személy az anyag megjelenése előtt visszavonja a korábbi időpontban már kinyilvánított hozzájárulását? Az elektronikus sajtó esetében a már elkészült film visszatartása rendszerint nagy anyagi kárral is jár.

A felvétel készítéséhez adott beleegyezés nem feltétlenül esik egybe a közléshez való hozzájárulással, de a televízió esetében a felvétel célja nyilvánvalóan a műsor sugárzása. „Ezért a felvétel készítéséhez adott hozzájárulás – ellenkező kikötés hiányában – kiterjed a sugárzásra is. Az érintett személy azonban kikötheti, hogy az elkészített végleges anyag visszajátszása alapján dönt a hozzájárulás kérdésében.”³⁶

A hozzájárulás visszavonásának következményeit hatályos jogunk nem rendezi. Ilkei szerint egyrészt a szerződésekre, másrészt a szerzői jogra vonatkozó szabályok szerint lehet a kérdést megoldani. Ebből következően hozzájárulása visszavonására csak olyan alapos okkal van joga a riport- vagy interjúalany, amely a szerződések körében semmisséghez vagy megtámadhatósághoz vezet, de még ezekben az esetekben is köteles az e nyilatkozata időpontjáig felmerült kárt megtéríteni.³⁷ Az érvelésnek alapvető hibája, hogy a hozzájárulás nem szerződés, hanem „egy egyoldalú nyilatkozat... továbbá ingyenes jognyilatkozat...”, amely igen széles körben visszavonható, sőt a nyilatkozat precarium jellegű, szívességi „használatként” is felfogható, és ebben az esetben „a visszavonulás joga bármikor, indoklás nélkül megilleti a hozzájárulást adó felet”.³⁸ Helyes lenne a kérdés jogszabályi rendezése (például a sajtótörvényben).

* A Rendőrségi törvény (1994:XXXIV. tv.) bírói engedélyhez kötötte bűnüldözési célból a súlyos bűncselekmények esetében a magánlakásban történtek technikai eszköz segítségével történő megfigyelését és rögzítését. – A szerk.

Az újságírók tudomására gyakran jutnak olyan körülmények, amelyek közzététele sértené a jó hírnévhez való jogot. Az ÜEK is kimondja [2. § (2) b)], hogy az újságírónak hivatása gyakorlásánál különös gonddal kell eljárnia a személyhez fűződő jogokat, az ember személyét és méltóságát, a magán- és jogi személyek jó hírnevét érintő ügyekben. „A sajtószabadság nem hírnévgyilkosi jogosítvány. A demokratikus jogállamban senki és semmilyen jogcímen nem válhat publicisztikai szabad prédává.”³⁹

Ha a terhelt büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata megállapította, akkor ennek közlése nem sértheti a jó hírnevéhez való jogot. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az elítélt személyéhez fűződő jogokat – az ítéletben meghatározott korlátozások kivételével – a törvény nem ugyanolyan mértékben védené, mint az összes állampolgárét.

Az ÜEK szerint [3. § (5)] a személyiség méltóságát és jogait sérti az újságíró, ha „a jó hírnév, a becsület csorbítására alkalmas valótlanosságot állít vagy híresztel, vagy sértő kifejezést használ”. Ez így van, de nem elegendő. Méltánytalanul sértheti a személy méltóságát valós tények közlése is. Elég egyértelmű például, hogy nem közölhető olyan adat, amelynek alapján akár csak a közvetlen környezete is azonosítani tudná az erőszakos közönség sértettjének személyét. De vajon a nyilvánosságra tartozik-e, hogy az emberölés sértettje kicsapongó életet élt, homoszexuális, alkoholista vagy kábítószerélvező volt? És ha mindez az elkövető életmódját jellemzi? Az ő személyiségi jogainak csorbítását is csak törvény vagy törvényes határozat, illetőleg ítélet engedélyezheti.

A kegyeleti jogokat sérti „az áldozat meghökkenítő (például lemeztelenített) vagy hátborzongató vértócsában, holttestszállító zsák mellett történő ábrázolása, szükségtelen részletek közlése; a vastag betűs címek kiemelései jól példázzák azt az egymást kölcsönösen erősítő folyamatot, amelyben kielégítik és egyben táplálják az olvasó vérszomját és erőszakigényét, egyúttal példát, modellt, sőt kihívást nyújtva a potenciális vagy leendő bűnelkövetőknek, bátorítva és biztatva őket beteges vágyaik kielégítésére, ugyanakkor emlékeztetve a társadalom bizonyos rétegeit (például a nőket, az öregeket, a gyerekeket, a szegényeket) védtelenségükre, a félelem, a kilátástalanság és az elhagyatottság érzetét keltve bennük”.⁴⁰ A félelem áldozattá teszi az egész társadalmat.

Fontos közérdek fűződik ahhoz is, hogy a sajtó ne hívjon fel törvénytörés elkövetésére (például polgári engedetlenségi mozgalomra) vagy önbíráskodásra. Ez nemcsak erkölcsi kötelesség, a sajtószabadság gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást.

Ugyancsak érdeke a társadalomnak, hogy a sajtóból ne lehessen megtanulni, hogyan kell bűncselekményt elkövetni vagy a nyomokat eltüntetni. Ma még nem bizonyított ugyan, hogy a bűncselekmények sajtónyilvánosságának „közvetlen cselekményt ösztönző hatása lenne... az elkövetés és a leleplezés módja tekintetében viszont van, ha nem is meghatározó, de közvetve utánpótlásra indító hatása”.⁴¹ Rendszerint háttérbe kell szorulniuk ezért a tájékoztatás érdekeinek, valahányszor olyan bűnelkövetési módszer jut a hatóság és az újságíró tudomására, amely nem közismert, csak nagyon ritkán vagy először fordult elő. Nyilvánvaló, hogy az ilyen téma érdekes, felkelti a sok

olvasó figyelmét, ismertetése azonban csak abban az esetben felelne meg a sajtóetikának, ha várhatóan nem az elkövetési mód utánzására ösztönözné, hanem a lakoságnak segítené, hogy felkészüljön a védekezésre. Ilyen figyelemfelhívó szerepet tölthet be például egy újonnan megjelent, szellemes csalási cselről szóló beszámoló. Általában az új elkövetési módszerek ismertetése több kárt okoz, mint hasznot, jó lenne, ha a tudósítói etika megértésére készítene ezekben az esetekben is a sajtó munkatársait.

6.

Sokszínű sajtónk az olvasók kegyeiért versenyezve nemcsak várja, hanem fel is kutatja a friss értesüléseket, és mind gyakrabban kezd „magánnyomozásba”. Sokszor így kerülnek felszínre a hatóságok előtt addig rejtve maradt visszaélések, de a későbbi tanúk vagy gyanúsítottak eljárásán kívüli kikérdezése a bizonyításnál gondokat is okozhat. Számolni kell azzal, hogy a szemfüles riporter előbb talál rá a bűncselekmény tanújára, sőt talán még elkövetőjére is, mint a hatóság.

A „magánnyomozási” folytató újság érdeke könnyen ellentétbe kerülhet a büntetőeljárás érdekeivel, csak nagyon felelősségteljes erkölcsi mérlegeléssel lehet megtalálni ilyenkor a közérdeknek leginkább megfelelő megoldást. „A nem a bírósági tárgyalóteremből vagy a sajtóirodától származó információforrások felkutatása és felhasználása a közleményben mindig közel jár a médiabíráskodáshoz, függetlenül attól, hogy a munkatárs milyen indítékból és szándékkal tartja saját megállapításait véglegesnek.”⁴²

A tanút a kihallgatás megkezdésekor figyelmeztetni kell a hamis tanúzás következményeire. Az interjú viszont a büntetőeljárás szabályok figyelembevételével készül. Ez befolyásolhatja a tartalmát, ez utóbbi pedig kihatással lehet az azután teendő valamásra. Meglehet, hogy a hamis tanúzásért járó felelősség ismeretében a leendő tanú másképp nyilatkozott volna, de az utólagos kihallgatáson már úgy érzi, hogy ragaszkodnia kell az újságban megjelent kijelentéseihez.

A terhellet kihallgatása előtt arra kell figyelmeztetni, hogy nem köteles vallomást tenni, a vallomás tételét a kihallgatás folyamán bármikor megtagadhatja, amit mond, bizonyítékként felhasználható. Az eljáró hatóság tagjának és a védőnek a távollétében készült interjúban elmondhat olyan körülményeket, amelyek vallomásából hiányoznak. A későbbi kihallgatásnál pedig szintén több-kevesebb erővel köti már megjelent nyilatkozata, nem akar saját magának ellentmondani, és előfordulhat, hogy vallomásában legjobb meggyőződése ellenére is ragaszkodik a sajtóban megjelent szavaihoz.

Az interjú után tartott kihallgatáson a tanú vagy a gyanúsított rendszerint már nem eredeti észleleteit próbálja felidézni, hanem a megjelent cikkekre, tévéadásra igyekszik visszaemlékezni, lehet, hogy már össze is keveredtek benne az eredeti és a másodlagos emlékek.

Különösen sok etikai probléma merül fel a gyanúsítottal készült tévéinterjú közvetítésével kapcsolatban. A tapintatlan riporter könnyen érhet el szándékával ellentétes hatást: a néző önkéntelenül is a védtelennek tűnő, bajban lévő ember oldalára áll. Legalább ilyen káros lehet, ha az adás a közvélemény felkorbácsolására alkalmas, amely az ügy tárgyilagossági megítélését nehezíti. A bűnügyi riport készítésénél is megengedhetetlenek a kihallgatás etikai normáit sértő módszerek, mint például rávezető vagy beugrató kérdések, feleltőlten ígéretes vagy az interjúalany félrevezetése stb.

Az etikai normák betartásával készült bűnügyi tudósítás fontos társadalmi küldetésnek tesz eleget. Ilyen szellemben várja megújulását a valamikor igen nagy nézettségű

„Kék fény” is, amelynek „elektronikus pellengérből”⁴³ kell átváltoznia tárgyyszerű és érdekesen tájékoztató, de ugyanakkor a szereplők emberi méltóságát, valamint személyükhöz fűződő jogait tiszteletben tartó műsorrá.

Az etikai kódex készítői nem adhattak mindenre receptet. A bűnüldözés szakembereit és az újságírókat az emberi jogok tisztelete, a becsületes együttműködési készség, a józan ész, a tisztesség és az egészséges erkölcsi érzék segíti át a társadalmi és egyéni érdekek és jogok sokszor egymásnak ellentmondó, bonyolult szövevényén.

JEGYZETEK

- 1 Hajnóczy József: Közjogi politikai munkái. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor. Budapest, 1958, 173. o.
- 2 Vermont Royster: The Free Press and a Fair Trial. In: Richard D. Knudten (ed.): *Criminological Controversies*. New York, 1968, p. 192.
- 3 Heinz Barazon: Fair Trial und Informationsrecht als gleichrangige Grundrecht. *Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz*. 45. Wien, 1986, S. 532.
- 4 Alfred Friendly: Idézi: Richard D. Knudten: Pretrial and Trial Publicity. In: Richard D. Knudten (ed.): *Criminological Controversies*. New York, 1968, p. 174.
- 5 Pnina Lahav: Introduction. In: Pnina Lahav (ed.): *Press Law in Modern Democracies*. N. Y., 1985, p. 3.
- 6 Ficzer Lajos: Szólas- és sajtószabadság. In: Halász József – Kovács István – Szabó Imre (szerk.): *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei*. Budapest, 1965, 438. o.
- 7 Hans Gross: *Kriminal-Psychologie*. Zweite Auflage. Leipzig, 1905, S. 32.
- 8 Hans Gross: *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Dritte Auflage. Graz, 1899, S. 234.
- 9 Déri Pál: Az ideológiai irányelvek és a tájékoztatás. *Belügyi Szemle*, 1985/8.
- 10 Bócz Endre: A bűnügyi tájékoztatás kérdéséhez. *JEL-KÉP*, 1986/1.
- 11 Nyerges Lajos: Tájékoztatás, propaganda, bűnmegelőzés. *Belügyi Szemle*, 1984/4.
- 12 Erdősi Sándor: A devianciák nyilvános és magánmegítélése (1987–1989). A „Társadalmi Beilleszkedési Zavarok” kutatási főirány kutatóinak III. Munkaértekezlete. Pilisszentkereszt, 1990, 233–252. o.
- 13 Sajó András: Anómia, bűnözés vagy pánik. *Kriminológiai Közlemények*, 31. sz., Budapest, 1990.
- 14 Terestyéni Tamás: Kábítószer-problémával kapcsolatos tartalmak a magyar tömegkommunikációs eszközök 1989. évi közléseiben. TBZ Munkaértekezlet. Pilisszentkereszt, 1990, 138. o.
- 15 Angyal Pál: A titok védelme anyagi és alaki büntetőjogunkban. Budapest, 1909, 107. o.
- 16 Uo.
- 17 Michael Superstone: Press Law in the United Kingdom. In: Pnina Lahav (ed.): *Press Law in Modern Democracies*. New York, 1985, p. 12.
- 18 Hans Lisen: Sajtószabadság és büntetőeljárás. *Magyar Jog*, 1990/4., 352. o.
- 19 Gerhard Litzka: Verhältnis Justiz und Medien. *Österreichische Richterzeitung*, 1990/10. S. 218.
- 20 Wolfgang Freisleben: Angewandte Medienjustiz aus der Sicht des Journalisten. In: *Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz*. 45. Wien, 1986, S. 502.
- 21 Imreh Katalin: Az új osztrák sajtótörvényről. *Magyar Jog*, 1982/12.
- 22 Ficzer Lajos: i. m. 438. o.
- 23 Alfred Fleck: Von der Gerichtssaalberichterstattung zur „Medienjustiz”. In: *Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz*. 45. Wien, 1986, S. 513.
- 24 Walter Schuppich: Justiz und Medien. In: *Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz*. 45. Wien, 1986, S. 476.

- 25 Súlyom László: Polgárjog és polgári jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1984. december
- 26 Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve, 6. Budapest, 1929, 76. o.
- 27 Walter Schuppich: i. m.
- 28 Gerhard Litzka: i. m. 216. o.
- 29 Ilkei Csaba: Személyiség, társadalom, tömegkommunikáció. *Jogtudományi Közlöny*, 1984. december, 684. o.
- 30 Diethelm Damm: Die Praktiken des Verfassungsschutzes. In: Peter Brückner – Diethelm Damm – Jürgen Seifer: 1984 schon heute oder wer hat Angst vorm Verfassungsschutz? Frankfurt, 1976, S. 34.
- 31 Hans-Ulrich Evers: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht im öffentlichen Recht und die Aufnahme von Lichtbildern zur Überwachung von Versammlungen. In: Festschrift für Reinhardt. Köln, 1972, S. 386.
- 32 Sepp Rieder: Ist der „Medienjustiz“ mit Gesetzen beizukommen? In: Schriftenreihe des Bundesministeriums für Justiz 45. Wien, 1986, S. 489.
- 33 Ilkei Csaba: i. m. 684. o.
- 34 Súlyom László: Hozzászólás Ilkei Csaba cikkéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. május, 286. o.
- 35 A BBC irányelvei tájékoztató műsorok készítéséhez. (Fordítás, kézirat.)
- 36 Felkay Andrásné – Kiss Daisy: A személyiség védelme és a bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 1984. január, 14. o.
- 37 Ilkei Csaba: i. m. 683. o.
- 38 Székely László: A személyiségi jogok „érdem szerinti elosztásáról”. *Jogtudományi Közlöny*, 1985. május
- 39 Sepp Rieder: i. m. 490. o.
- 40 Emilio Viano: The News Media and Crime Victims, the Right to Know versus the Right to Privacy. Paper prepared for presentation at XIII International Course. Miskolc, Hungary, 21–25 August 1990, p. 6.
- 41 Bakóczy Antal – Irk Ferenc: A tömegkommunikáció és az emberölés néhány összefüggéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1977/17., 402. o.
- 42 Alfred Fleck: i. m. 536. o.
- 43 Erdősi Sándor: i. m. 326. o.

A tanú védelemre szorul¹

(Magyar Jog, 1993/4.)

Egy régi anekdotában a fiatal rendőr panaszkodik, hogy a baleset helyszínétől se-hogy sem tudja távol tartani a kíváncsiskodókat. Nem használ sem a kérés, sem a hivatalos beszéd. Tapasztaltabb társa meg azt mondja: mi sem könnyebb ennél, én csak előveszem a jegyzetfüzetemet, és elkezdem felírni az ott-tartózkodók neveit, hogy majd kapnak idézést tanúkihallgatásra. Egy másodperc, és már üres a terep.

Azelőtt a tanúk csak a sokszori idézéstől és az ezzel óhatatlanul együtt járó idő-vesztéstől tartottak, a bűnözés durvulásával ehhez az elkövetők és hozzátartozóik bosszújától való félelem is hozzáadódott. A tanúzási készség elapadása sokszor hozza kiüthetetlen helyzetbe a bizonyítást.

A szervezett bűnözés nem ismer kegyelmet. Valóban az életét kockáztatja, aki segíti ellene az igazságszolgáltatást. Vonatkozik ez elsősorban a szervezet „árulóira”, valamint a rendőrség informátoraira, a beépült titkosrendőrökre, de a fontos vallomást tevő tanúkra is. Erre a helyzetre nem készült fel sem a kriminalisztika, sem a jogtudo-mány. Vajon milyen kihallgatási taktikát lehet ajánlani a halálos rettegésben tartott ta-nú kihallgatójának, és hogyan lehet megakadályozni személyi adatainak nyilvánosság-ra kerülését a tárgyaláson?

A tanú egyre inkább fenyegetésnek van kitéve, és távolról sem csak a szervezett bűnbandák részéről. Szidalmazták telefonon, levelekben, megfélemlítik a bíróság fo-lyosóján, sőt még a tárgyalóteremben is.

A lelkiismeretére hallgató, igazat valló tanú méltán vár védelmet a hatóságoktól. Bűn-tetőeljárás törvényünk küszöbönálló módosítása során figyelembe kell venni ezt az igényt. A tanú alapvető emberi joga, hogy életét, testi épségét és emberi méltóságát meg-védjék, ehhez ugyanakkor fontos bűnüldözési és igazságszolgáltatási érdekek is fűződ-nek. Mindezek érdekében „a tanú védelme átfogó, részletes szabályozást igényel”.²

A hazai törvény-előkészítő munkában érdemes figyelembe venni néhány külföldi meg-oldást. Ezt az USA és az NSZK, vagyis egy angolszász és egy kontinentális jogú ország tanúvédelmi törvényeinek példáján mutatjuk be. Nem véletlenül esett rájuk a választásunk.

Az Egyesült Államokban gyűlt fel a legtöbb tapasztalat a szervezett bűnözés elle-ni harcban és ezzel kapcsolatban a tanúvédelem terén. Sokan úgy gondolhatják, hogy a magyarországi bűnözés helyzete ma még nem teszi szükségessé ezek tanulmányo-zását. A valóságban az amerikai humánus tanúvédelmi intézkedések egy része nálunk is jól alkalmazható lenne. A szervezett bűnözés elleni küzdelem amerikai módszereit is időszerű megismernünk. „Ott túl későn fogtak hozzá a szervezett bűnözés elleni harc intézkedéseinek kidolgozásához, de erről szívesen megfélemlenek. Akkor már a szer-vezett struktúrák oly szélesen integrálódtak a társadalomba, hogy a bűnüldözés szer-vei számára szétverhetetlenné váltak. Ezt a hibát nem szabad megismételni – figyel-meztet a német Szövetségi Bűnügyi Hivatal két vezető munkatársa, majd így folytatja –: annak érdekében, hogy a szervezett bűnözés egy szép napon ne váljon nálunk és egész Európában a belső biztonság elháríthatatlan fenyegetésévé, most kell, méghoz-zá teljes energiával megtenni a leküzdéséhez szükséges intézkedéseket.”³

A német jog figyelemre méltó tanúvédelmi szabályait 1992 nyarán egészítette ki a törvényhozás. Ebben a tárgykörben ez Európa legfrissebb jogszabálya. Kontinentális jogunk megkönnyítheti az ottani eljárásjogi intézmények körülményeinknek megfelelő adaptálását.

Az NSZK büntető perrendtartási törvénye

A német büntető perrendtartási törvénykönyv (továbbiakban: bp.) több tanúvédelmi rendelkezést tartalmaz, ezeket kiegészítette az illegális kábítószer-kereskedelem és a szervezett bűnözés egyéb megjelenési formáinak leküzdéséről szóló 1992. július 15-i törvény.⁴ A tanúvédelmi szabályok köre azonban így is viszonylag szűk határok között mozog: a tanú eljárásjogi védelme óhatatlanul szembekerül a terhelt védekezési jogával és egyes esetekben a közvetlenség elvével.⁵

A tanú védelmének egyik leghatékonyabb eszköze: személyi adatainak és közülik is elsősorban lakcímének titokban tartása. Az NSZK bp. rendelkezése szerint ezért, amennyiben fennáll annak a veszélye, hogy a lakhely megadása esetén a tanú vagy más személy veszélyeztetve lenne, akkor megengedhető, hogy a kihallgatáson lakása helyett munkahelye címét vagy más kézbesítési címet adjon meg, és a bírósági tárgyaláson se közölje lakcímét [68. § (2) bek.].

A szervezett bűnözésről szóló 1992. július 15-i törvény a bp.-nek ezt a rendelkezését kiegészítette. Sok esetben ugyanis a lakcím eltitkolása nem elég, mert a személyazonossági adatok nyilvánosságra hozatala is veszélyeztetné a tanú vagy más személy életét, testi épségét vagy szabadságát. Ilyenkor engedélyezhető, hogy az ezekre vonatkozó kérdésekre a tárgyaláson ne válaszoljon, és „a személyi adatairól ne, vagy csak az előző személyi adatairól tegyen nyilatkozatot”. A tanú személyi adatait tartalmazó iratokat ebben az esetben az államügyészségen őrzik meg, és csak akkor adhatók ki, ha a veszélyeztetettség már megszűnt [bp. 68. § (3) bek.]. A törvénynek az „előző személyi adatokra” vonatkozó kitétele a titkos állományú nyomozókra vonatkozik, ők azok, akiknek a személyi adataik a feladataiktól függően változhatnak.

Újronnan beiktatott rendelkezése a bp.-nek az is, amely szerint: „az olyan tanúknál, akik hatósági minőségükben észleltekről tesznek vallomást, a lakhely helyett a munkahely címét is meg lehet adni”. Ez fontos lehet azokban az esetekben, amikor rendőröket, vámmőröket, ügyészeket vagy igazságügyi szakértőket hallgatnak ki a munkaköri kötelességük ellátása során észleltekről. A szervezett bűnözéssel foglalkozó személyek állandó veszélyben élnek, lakhelyük megadása csak növeli fenyegetettségüket. A tanú lakcímének szerepeltetése elsősorban az idézhetőség biztosítását szolgálja, a hivatalos személyek szolgálati helyükről is idézhetők.⁶

A tanú személyi adatainak titokban tartása megnehezíti a vallomás hitelt érdemlőségének a vizsgálatát. Mintegy ennek az ellensúlyozására „a főtárgyaláson a kihallgatottak nyilatkoznia kell arról, hogy az általa előadott tények milyen minőségében váltak számára ismertté”. A személyi adatok tárgyaláson történő ismertetése alól felmentett tanúkra is vonatkozik a bp. 68. § (4) bekezdés általános előírása, amely szerint: „szükség esetén a tanúnak kérdéseket kell feltenni olyan körülményekre vonatkozóan, amelyek szavahihetőségét érintik, különös tekintettel a gyanúsítottal vagy a sértettel való viszonyára”.

A bíróságnak ezekben az esetekben ügyelnie kell arra, hogy kérdései ne vezessenek a tanú személyi adatainak a megismeréséhez. A titkos állományú nyomozók és az informátorok azonban nem szívesen válaszolnak arra, hogy milyen minőségükben tettek szert ismereteikre. A jogi irodalom szerint erre a kérdésre a tárgyaláson akkor kell az igazat megmondaniuk, ha ismereteikre hivatalos megbízásuk teljesítésével és céljával összefüggésben tettek szert, tehát nem akkor, amikor egy személy megfigyelése közben véletlenül váltak tanújává egy másik bűncselekménynek. A törvény e kérdés fel-

tevést csak a tárgyalásra írja elő, hogy a nyomozás során a folyamatban lévő ügyben ne vezessen a rendőrség által beépített személyek leleplezéséhez.⁷

Az NSZK bp.-je (96. §) lehetővé teszi, hogy a főhatóságok államérdekből elrendeljék egyes ügyiratok zárlatát, az ilyen iratokat nem szabad megküldeni más hatóságnak betekintésre. A Szövetségi Bíróság több ügyben is kifejtett álláspontja szerint: „a hatóságilag titokban tartandó tanúk adatai és címe utáni tudakozódás” megakadályozása önmagában is elegendő alap az iratzárlat elrendeléséhez.⁸

A bírósági gyakorlat szerint nemcsak iratra, hanem tanúra is lehet zárlatot elrendelni. Ilyen esetben a tanú nem hallgatható ki, illetve a főhatóság engedélye alapján a kihallgatás csak „vizsgálóbiztos” kiküldésével (kommissarische Vernehmung) fogatosítható (bp. 223. §). Az ilyen jellegű kihallgatás tulajdonképpen bírósági bizonyításfelvétel a tárgyalást megelőző időszakban. Minden olyan esetben sor kerülhet rá, amikor a tanú a tárgyaláson nem tud megjelenni.

Vizsgálóbiztos lehet az eljáró tanács egy vagy mindhárom hivatásos bíró tagja, esetleg az eljáró bíróság más bírójá, vagy megkeresés alapján más bíróság tagja.

A vizsgálóbiztosi kihallgatáson részt vehet az ügyész, a védő és a vádlott (bp. 224. §). A vádlott részvételétől azonban el kell tekinteni, ha olyan személyt hallgatnak ki, aki titoktartási kötelezettsége alól erre a célra kapott felmentést (bp. 54. §), vagy a tanú zárlata (bp. 96. §) miatt kell vizsgálóbiztosi kihallgatást tartani.

A védőt és a vádlottat nem kell értesíteni a vizsgálóbiztosi kihallgatásról, ha ez a körülmény az eljárás sikerét veszélyeztetné [Bp. 224. § (1) bek.]. Veszélyeztetésen ebben az értelemben a bírói gyakorlat nem az ügy elhúzódsát érti, hanem annak a megalapozott feltételezését, hogy az értesítést a vádlott vagy védője a bizonyítás akadályozására fogja felhasználni.⁹

A kihallgatásról jegyzőkönyv készül, amely a tárgyaláson felolvasható és bizonyítékként értékelhető.

„Tanúzárlat” elrendelésére többek között rendőrségi informátorok vagy bűnözőszervezetbe beépült titkosrendőr esetében kerül sor. Az NSZK bírósági gyakorlata egységes abban, hogy az informátorok ismeretanyaga felhasználható a büntetőperben,¹⁰ az NSZK alkotmánybírósága szerint bizonyítékként értékelendő az ismert személyazonosságú informátor vallomása.¹¹ A rendőrségi álláspont ennek ellenére is az, hogy az informátorokat lehetőleg adatok gyűjtésére és nem bizonyítékok szolgáltatására kell igénybe venni.¹²

A nagy vonalakban egységes bírói gyakorlat az informátorok kihallgatásának egyes részleteire vonatkozóan eltérő volt, a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság Büntetőjogi Nagytanácsa (Grösser Senat für Strafsachen) 1983-ban ezért elvi döntést adott ki az egységes joggyakorlat kialakítása érdekében.¹³

A magas bírói fórum állásfoglalására egy kábítószer-kereskedelem miatt indult ügyben alkalmazott és rendőrségi megbízásból felvásárlói szerepet játszó informátor kihallgatása kapcsán került sor. A Szövetségi Bűnügyi Hivatal (BKA) hozzájárult az informátor vizsgálóbiztosi kihallgatásához, de azt a feltételt szabta, hogy azon a védő nem vehet részt.

A Nagytanács állásfoglalása szerint a főhatóság elrendelheti vagy feloldhatja a zárlatot, joga van ahhoz is, hogy ne engedélyezze a tárgyalótermi kihallgatást, de ebben az esetben sem szabhatja feltételül a védő kizárását. Egyrészt nem kötelezhető a védő arra, hogy részt vegyen a vizsgálóbiztosi kihallgatáson, másrészt azonban nem utasítható el a részvételre való igénye.

Ugyanakkor teljesíthetőnek vélte a bíróság, ha a főhatóság azt kéri, hogy a tanúkihallgatás idejére rendeljenek el zárt tárgyalást, vagy hogy a tárgyalásnak ezt a részét

a vádlott távollétében tartásuk meg. Ugyancsak teljesíthető az igény, ha arra irányul, hogy a tárgyalást egészében vagy részben nem a kijelölt bírósági teremben, hanem egy biztonsági szempontból jobban védhető helyiségben tartásuk meg. Nem értett a Nagytanács egyet olyan kép- és hangtechnikai eszközök bírósági alkalmazásával, amelyek torzítanak és felismerhetetlenné tennék a tanút és hangját a kihallgatáson.

A hatóság köteles megindokolni, hogy miért akadályozza meg a tanú kihallgatását, miért nem engedélyezi a tanú személyi adatainak a kiadását. A bíróság felhívhatja a hatóságot az indokolás kiegészítésére, de nem kényszerítheti ki a zárlat feloldását. Csak egyet tehet: megkísérli megállapítani az igazságot más bizonyítási eszközök segítségével.

Fontos tanúvédelmi szabályokat tartalmaz az NSZK bp. 247. §-a. Lehetővé teszi, hogy a bíróság a vádlottat a tárgyalóteremből eltávolíttathassa, ha attól kell tartani, hogy annak jelenlétében a tanú nem az igazat fogja vallani. Ugyanez vonatkozik arra az esetre, amikor feltételezhető, hogy a 16 évesnél fiatalabb tanúra rossz hatással lesz a vádlott jelenlétében lefolytatott kihallgatás. Ez érvényes a felnőttkorú tanúkra is, ha a vádlott jelenlétében tartott kihallgatásuk egészségi állapotukra súlyos hátránnyal járna. Ezeket a rendelkezéseket a vizsgálóbiztosi kihallgatásra is alkalmazni kell.

A 16 évesnél fiatalabb tanú veszélyeztetését különösen akkor kell vélelmezni, ha valamilyen függőségi viszony van közte és a vádlott közt, vagy más okból fél a bosszútól. A gyermek- és fiatalkorú tanúk védelmét szolgálja az a rendelkezés is (bp. 241a §), amely szerint kihallgatásukat a tárgyaláson a bíró vezeti, a felek csak indítványozhatják kérdés feltételét.

A felnőttkorú tanúk közül elsősorban a sértetteknek vagy hozzátartozóknak fordul elő, hogy egészségi állapotuk megsínyli, ha a vádlott jelenlétében kell vallomást tenniük, de a jogi irodalom idesorolja az informátorok kihallgatását is. Adataik titokban tartása esetén is előfordulhat, hogy személyük megismerése veszélyes helyzetet teremt számukra.

A tanúk védelmét szolgálják a perrendtartásnak azok a rendelkezései is (bp. 68a §), amelyek a bizonyításhoz feltétlenül szükségesre korlátozzák a személyiséget sértő körülményekre vagy a büntetett előéletre vonatkozó kérdések feltételét.

Az NSZK alkotmánybíróságának állásfoglalása szerint „a tanú jogi tanácsadót fogadhat, és az a kihallgatáson is részt vehet”.¹⁴ Az eljárási törvény (bp. 406f §) csak a sértettek ilyen lehetőségét szabályozza. Az irodalom ezt nem tartja elegendőnek.¹⁵

Úgy véljük, hogy Btk.-nk reformjának előkészítésénél érdemes figyelembe venni valamennyi ismertett német tanúvédelmi jogintézményt.

A szexuális bűncselekmények gyermekkorú áldozatairól szóló 1990. évi USA-törvény¹⁶

A gyermekkorúak¹⁷ sérelmére elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekmények mintegy évi kétmillió esete jut az Egyesült Államok hatóságainak tudomására.¹⁸ Az orvosok, pszichológusok, tanárok, szociális munkások, gyámok stb. büntetőjogilag is felelősek, hogy jelentsék, ha munkájuk során ilyen jellegű bűncselekmény elkövetésére utaló adatok jutnak tudomásukra.

A szexuális bűncselekmények áldozatainak nyomasztó élmény szembesülniük támadóikkal, lelki egyensúlyukat újra és újra felbolygatja minden kihallgatás, szeméremérzetüket sérti, hogy intim részletekről idegen emberek előtt kell beszámolniuk. Az eljárás okozta lelki sérelem, a „másodlagos viktimizáció” csökkentésére példamutató intézkedéseket tartalmaz az amerikai törvény. Előírja, hogy a hatóság nevezzen ki eseti gondozót, akivel meg kell tanácskozni a gyermek- és fiatalkorúval kapcsolatos intézkedéseket.

Bizottságot kell létrehozni a helyi nyomozó hatóságok, a szociális, az egészségügyi és egyéb szervek részvételével az ilyen ügyek vizsgálatának koordinálására. A koordinációs bizottsággal köteles konzultálni a gyermek- és fiatalkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények ügyeiben eljáró ügyész és bíróság.

Amelyik hatóság tagja végezte az elsődleges kihallgatást, annak kell folytatnia a továbbiakat is. A legszükségesebb esetekre kell korlátozni a gyermek- vagy fiatalkorú ismételt kihallgatásainak a számát. A sértett személyi adatainak a nyilvánosságra hozatala büntetőjogi felelősséget von maga után.

Helyt kell adni a sértett vagy ügyvédje, illetőleg az eseti gondozó kérelmének, ha a gyermek- vagy fiatalkorú bírósági vallomását a terhelt távollétében kívánja megtenni. A bíróság zárt tárgyalást is elrendelhet a kihallgatás idejére, ez esetben még a sajtó képviselőinek is el kell hagyniuk a termet.

Az amerikai eljárásban a tanúzási képesség vizsgálata során a kérdések kereszt-tűzésben igyekszik meggyőzni a bíróságot az érdekelt fél az adott személytől várható vallomás szavahihetőségéről, illetőleg az ellenérdekelt fél a szavahihetőség hiányáról. A gyermek- és fiatalkorú sértettet nem lehet ilyen vizsgálatnak kitenni, mindössze pár olyan kérdés feltételét engedélyezi a törvény, amelyből megállapítható, hogy a tanú a kérdéseket megérti-e vagy sem.

A bíróság elrendelheti a kihallgatás foganatosítását kétoldalú, zárt televíziós lánc segítségével, ha – szakértői vélemény alapján – úgy véli, hogy a gyermek- vagy fiatalkorú fejlődése szempontjából káros lenne a tárgyaláson való részvétel, különösen a sértett lelki fejlődése vagy egészségi állapota miatt. Ugyancsak televíziós kihallgatásra kerül sor, ha a bíróság attól tart, hogy a sértett nem fog tudni vallomást tenni, akár félelmében, akár mert a terhelt vagy védője olyan magatartást tanúsít, amely megzavarná.

Ezekben az esetekben a sértett, az ügyész, a védő, egy kijelölt bírósági tisztviselő, valamint a gyermek- vagy fiatalkorú érdekében erre a bíróság által kijelölt személyek (felnőttkorú hozzátartozó, eseti gondozó stb.) a bíróság épületében, de nem a tárgyalóteremben foglalnak helyet. A tárgyalás résztvevői, valamint a külön helyiségben tartózkodó sértett és a vele lévő személyek tévékészülékek segítségével kölcsönösen látják és hallják egymást.

A szabályozás részletes, például előírja, hogy a bíróság képernyőjén és a videofelvételen egyszerre kell látni a sértettet és felnőtt hozzátartozóját. A készülékeket úgy kell elhelyezni, hogy a tárgyalóteremben a vádlott, a bíró, az esküdtszék tagjai, valamint a közönség láthassa és hallhassa a gyermek- vagy fiatalkorú szobájában lezajló eseményeket. A sértett számára ugyanakkor biztosítani kell, hogy hallja a bírót és a vádlottat pedig ne csak hallja, de láthassa is a képernyőn. A terheltnek ezenkívül lehetőséget kell teremteni arra, hogy egyidejűleg telefon vagy rádió segítségével kapcsolatban legyen a másik teremben tartózkodó védőjével.

Az ügyész, a sértett jogi tanácsadója, szülei, eseti gondozója kérelmezhetik a gyermek- vagy fiatalkorú előzetes kihallgatását és annak videofelvételen történő rögzítését, valamint a felvétel letétbe helyezését.

A bíróság az ilyen kérésnek eleget tesz, ha feltételezhető, hogy a sértett a tárgyaláson nem tud megjelenni, vagy ott nem tud vallomást tenni.

Ilyen esetben a bíró elnököl a kihallgatáson, amelyen részt vesz az ügyész, a védő, a gyermek- vagy fiatalkorú jogi tanácsadója vagy eseti gondozója, a hangtechnikus, a terhelt és azok a személyek, akik jelenlétét a kihallgatott érdekében a bíróság szükségesnek tartja.

A vádlott ezen a kihallgatáson ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik, mint a tárgyaláson. Megilleti a védelem, szembesülhet az ellene valló tanúkkal, kérdéseket tehet fel nekik. Azonban ha a bíróságnak bizonyítékai vannak arra vonatkozóan, hogy a gyermek- vagy fiatalkorú a vádlott jelenlétében nem tud majd vallomást tenni, akkor elrendelheti, hogy más-más teremben foglaljanak helyet. Ilyen esetben ugyanúgy kell biztosítani a két terem közötti kétoldali zárláncú tévékapcsolatot, valamint a vádlott és a védője közötti külön összeköttetést, mint a tárgyalás alatt történő kép- és hangtechnikai eszközök segítségével folytatott kihallgatáson.

De lege ferenda csak támogatható hasonló jogintézmény magyarországi törvénybe foglalása. Úgy véljük, hogy érdemes még egy lépéssel tovább is menni: nemcsak a nemi erkölcs elleni bűncselekmények fiatal sértettjeit kell védeni az eljárás rájuk nézve káros hatásaitól, az elkövetővel való találkozás újabb traumájától. Szükségesnek látom azt is megvizsgálni, hogy milyen módon lehetne a büntetőeljárásban jobban kihasználni a kép- és hangtechnikai eszközök alkalmazásában rejlő lehetőségeket.

A tanúvédelem büntetőjogi eszközei

Az NSZK büntető törvénykönyve nem tartalmaz tanúvédelmi normákat. Annál nagyobb figyelmet szentel ennek a kérdésnek az amerikai büntetőjog. Az USA büntetőtörvényei együtt említik és azonos védelemben részesítik a tanút, a sértettet és az informátort. Igen szigorúan büntetik azokat a bűncselekményeket, amelyek célja a tanúzásnak vagy okiratok, bizonyítékok bemutatásának megghiúsítása, illetőleg a nyomozó hatóságokkal való kapcsolat felvételének a megakadályozása.

Az ilyen céllal elkövetett emberölés minősített esetnek számít, a kísérlet pedig 20 évig terjedő szabadságvesztés-büntetést von maga után [U. S. C. 1512. § (a) bek.].

Tíz évig terjedő szabadságvesztéssel vagy 50.000 dollárig terjedő pénzbüntetéssel, illetőleg e két büntetési nem együttes alkalmazásával büntetendő, aki erőszakot vagy fenyegetést alkalmaz, továbbá előnyt ajánl vagy nyújt a vallomás befolyásolása, a vallomástétel vagy az idézésre való megjelenés, illetőleg a bűnüldöző hatóságokkal való kapcsolatfelvétel megakadályozása érdekében. Büntetendő a kísérlet, valamint más személy ilyen célra történő igénybevétele is [U. S. C. 1512. § (2) bek.]. Ugyanilyen büntetési tétellel fenyegeti a törvény azt, aki tanúvallomás vagy a bűnüldöző hatóságoknak nyújtott információ megtorlása céljából követ el testi sértést vagy vagyonrongálást. Büntetendő a kísérlet és a megtorlással való fenyegetés is [U. S. C. 1513. §].

Az ismertetett cselekményeket büntetni rendeli a hatályos magyar jog is. Megvalósítják az aljas indokból, illetőleg célból elkövetett emberölés [Btk. 166. § (2) bek. c) pont] vagy a testi sértés [Btk. 170. § (3) bek.], esetleg a kényszerítés [Btk. 174. §] tényállását. A hamis tanúzásra felhívás – eredménytelensége esetén – a Btk. 242. §-ába ütközik, az eredményes rábírás pedig felbujtásnak minősül.

Ennek ellenére is érdemes mérlegelni azokat a büntetőpolitikai és jogdogmatikai érveket, amelyek az ellen vagy amellet szólnak, hogy ezeket a tényállásokat sui generis bűncselekményként kell kezelni.

Fontos büntetőpolitikai szempont, hogy így jobban kifejeződne fokozott társadalomra veszélyességük és ennek megfelelő megítélésük. Büntetőjogunk idáig is tett kivételt az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények szabályozása körében, mikor a hamis tanúzásra felhívás tényállásának törvénybe iktatásával büntetni rendelte az általánostól eltérően a felbujtás kísérletét. Nem elhanyagolható jogpolitikai ellenérv ezzel

szemben az, hogy ma még viszonylag nem túl sok ilyen minősítésű ítéletre kellene számítani és ezért kérdéses, hogy időszerű-e a büntetőjogi normák számát növelni.

Jogdogmatikai megfontolások viszont az új törvényi tényállások beiktatását igénylik. Ezek a cselekmények ugyanis nemcsak – sőt rendszerint nem is elsősorban – az élet vagy a testi épség, hanem az igazságszolgáltatás ellen irányulnak. Jogi és elkövetési tárgyuknak ez a sajátos kettőssége megindokolhatja kiemelésüket az élet és testi épség, illetőleg – a kényszerítés esetében – a szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények köréből.

Hasonló jellegű a rablás tényállása. A tárgy ez esetben is kettős, sőt van, amikor hármas. Sérti a tulajdont, a szabadságot és az emberi méltóságot, de – ha az alkalmazott erőszak könnyű testi sértést is okozott, vagy öntudatlan állapotba helyezés az elkövetés módja, akkor – a testi épséget és egészséget is. Jogtechnikailag megoldható lenne, hogy a cselekmény nyereségvágyból elkövetett kényszerítésnek vagy testi sértésnek minősüljön, nem véletlen azonban, hogy a büntető törvénykönyvek szerzte a nagyvilágban mindenütt beiktatták a rablás tényállását. Az ilyen többtárgyú bűncselekmények törvénykönyvi elhelyezése attól függ, hogy mire irányul elsősorban az elkövető szándéka.

A tanúvédelem büntetőjogi eszközeit tárgyaló szakirodalomban olyan véleménynel is találkozhatunk, amely szerint törvényben kellene szabályozni a vallomástétel és a kihallgatáson való megjelenés kötelezettsége alóli mentesítést abban az esetben, ha a tanú ezzel életét vagy testi épségét tenné kockára.¹⁹

Hazai jogunk (Btk. 22. §) a büntethetőséget kizáró okok közé sorolja az olyan kényszer és fenyegetést, amely miatt a cselekmény elkövetője képtelenné válik az akaratának megfelelő magatartásra, illetőleg a büntetést korlátlanul enyhíthető körülménynek tekinti, amennyiben hatásuk korlátozta az akaratnak megfelelő magatartást (Btk. 26. §). A Btk. 138. §-a a fenyegetést – a büntetőtörvény alkalmazásában – olyan súlyos hátrány kilátásba helyezéseként értelmezi, amely alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen. Mindez természetesen vonatkozik az annyira megfélemlített személyekre is, akik ennek hatására válnak képtelenné tanúzási kötelességük teljesítésére.

Ez még nem jelenti azt, hogy nem válhat szükségessé hazai jogunkban is a kérdés külön szabályozása. A Btk. 138. §-a ugyanis, amikor a „hátrány kilátásba helyezése” és a „megfenyegetett személy” kifejezéseket alkalmazza, akkor nyilvánvalóan utal valamilyen írásban, szóban vagy más módon lezajlott fenyegetési cselekmény elkövetésére. Éppen a legsúlyosabb bűncselekményekkel kapcsolatban azonban a tanút megbénító komoly félelmet kiválthatja az alvilág íratlan törvényeinek ismerete, bármilyen neki címzett fenyegetés nélkül is. A nem kóros elmeállapot és nem kényszer vagy fenyegetés, hanem valamilyen általános, de igen reális fenyegetettség hatására kialakult beszámíthatatlanságot (az akaratnak megfelelő magatartás tanúsításának képtelenségét) hatályos jogunk azonban nem ismeri.

A tanúvédelem rendészeti eszközei

Az USA tanúbiztonsági törvénye

A szervezett bűnözés résztvevőit büntetési tételekkel nem lehet újabb bűncselekmények elkövetésétől elriasztani. Az egyre inkább legális fedőszervek sáncai mögött, szigorúan

konspirált körülmények között működő, az államapparátusban rendszerint megfelelő „pártfogókkal” rendelkező szervezetek leleplezése és tevékenységük bizonyítása csak olyan tanúk segítségével lehetséges, akik személyesen ismerik a vezetőket, az alá- és fölérendeltségi viszonyokat, az elkövetett bűncselekményeknek maguk is részesei.

A szervezet tagjai között akadnak, akik szívesen felhagynának életmódjukkal, de múltjuk miatt félnek az igazságszolgáltatástól és rettegnek társaik bosszújától. Tudják, hogy a szervezet szemében a kiugrás önmagában véve is halálos véték, de az árulóvá válás megtorlása még szörnyűbb, kiterjedhet a családtagokra is. Az ilyen személyek tanúkénti igénybevételét és védelmét hivatott biztosítani a szervezett bűnözésről szóló 1970. évi törvény²⁰ alapján kidolgozott tanúbiztonsági program, amelyet kiegészített az 1984. évi átfogó bűnellenőrzési törvény.²¹

A jogszabály lehetővé tette, hogy a szervezett bűnözésre vagy más igen súlyos bűncselekményre vonatkozó jelentős vallomás ellenében az állam védelmet és segítséget nyújtson a tanúnak, valamint közeli hozzátartozóinak.

Az ügyek jellegére következtethetünk egy pár esetből.

Hat védett tanút vonultatott fel a vád Carlos Lehder-Rivas ügyében, aki 4,4 tonna kokain illegális behozataláért, ezenkívül emberrablás, emberölés elkövetéséért és védelmi díj zsarolásáért állt bíróság előtt. Három volt rendőr szerepelt védett tanúként azoknak az emberöléssel és kábítószer-csempészettel vádolt rendőrtiszteknek az ügyében, akik rendőröket és családtagjaikat béreltek fel bűncselekményeikhez. Egy védett tanú szerepelt annak a terrorista csoportnak a tárgyalásán, amelyik 10 bankrablást és 19 robbantást vagy -kísérletet követett el. Többek között bombát dobtak egy bírósági épületre, a támadásnak 22 sérültje volt.²² A példákat még hosszasan lehetne sorolni, hiszen 1992 januárjáig összesen 5896 tanú részesült ilyen jellegű védelemben, ez családtagokkal együtt mintegy 13 ezer főt jelent; 1991-ben 175 új tanúval bővült a szolgálat védelmére szorulóknak száma.²³

Az ilyen tanúk védelmét csak maguk és családjuk személyazonosságának kicserélése mellett lehet biztosítani. Új iratokkal, új névvel új életet kezdenek, számukra ismeretlen városban, új lakásban, új munkakörben, új iskolában. Az állam láthatatlanul gondoskodik költöztetésükről, segíti elhelyezkedésüket és beilleszkedésüket a szokatlan környezetbe.

Az Egyesült Államokban a legfőbb ügyésznek alárendelt Marshal-szolgálat központja és országosan kiépített hálózata foglalkozik a védett tanúk ügyeivel. 1992-ben 47,6 millió dollárt költött a szolgálat erre a programra.²⁴

A védett-tanújelöltek és családtagjaik először a szolgálat egyik központi objektumába kerülnek, ahol a lehető legszigorúbb biztonsági körülmények között, szállodai jellegű elhelyezésben élhet egy időben egyszerre hat család. Itt kapnak új iratokat, itt készítik fel őket megváltozott életükre. Innen szállítják konspiratív, szigorú biztonsági intézkedésekkel a tanúkat a bíróságra, az ottani védelmük a szolgálat legnehezebb feladatai közé tartozik.

A védelem a tanút egész életére megilleti. A szolgálat szervezi meg konspiratív úton a levelezésüket, valamint találkozósaikat valamely harmadik városban a programban részt nem vevő hozzátartozóikkal.

Idáig 75 tanúról lehetett megállapítani, hogy kétkulacsos magatartást tanúsít, 30 tanú vált a bűnözők bosszújának áldozatává. Kivétel nélkül minden esetben azért, mert megsértette a kötelező konspirációs szabályokat.

A tanúvédelem rendőri eszközei az NSZK-ban

Az eljárásjogi tanúvédelmi eszközök alkalmazása mellett szükség van rendőri biztonsági intézkedések foganatosítására is. A védelem szükség esetén kiterjed nemcsak a tanú, hanem családtagjai személyére, lakására, üzletére, gépkocsijára stb. is. A legtöbb esetben elegendő a tanú számára védőőrséget biztosítani a tárgyalás idejére, esetleg előtte vagy utána néhány napig. Fontos lehet a tanú elkísérése a bíróságra, védelme a teremben és főleg kijuttatása az épületből, lehetőleg olyan kijáraton, amelyiknél nem várják, majd hazaszállítása. A német szakirodalom több ilyen sikeresen lebonyolított akciót ismertet.²⁵ A legtöbb tartományban külön rendőri egységeket hoztak létre a tanúk oltalmára.²⁶

A szervezett bűnözés által célba vett személyek védelmére azonban hosszú távon kell berendezkedni. Az egyes tartományok belügy- és igazságügyi minisztériumai közös állásfoglalásban határozták meg az ügyész szervek és a rendőrség feladatait a tanúk védelmében. Ezekben az állásfoglalásokban a tanúvédelmi intézkedések széles skáláját vonultatják fel, kezdve attól, hogy milyen tanácsokkal kell ellátni a tanúkat, egészen a tanú elköltöztetéséhez, állásváltoztatásához nyújtott pénzügyi és szervezési segítségen át – szükség esetén és végső soron – a tanú személyazonosságának megváltoztatásáig.

A tanúvédelmi intézkedések megvalósítása érdekében a német rendőrség „felvette a kapcsolatot a nyugat-európai országokkal és a volt keleti blokk államainak egyikével. Az együttműködés jónak mondható. Nehézségek idáig csak a költségek körül akadtak.”²⁷ A tanúvédelmi intézkedések nemzetközi jogi okmányban, egyezményben történő rendezése még nem történt meg, de például ilyen irányú tárgyalások kezdődtek Baden-Württemberg tartomány, valamint Ausztria és Olaszország között.

Már Magyarországon is felvetődött az amerikai tanúbiztonsági programhoz hasonló intézkedések bevezetése. * Vajon, aki ilyen javasol, hol telepítené le hazánkban a megváltoztatott személyazonosságú tanút, biztosítva, hogy véletlenül se találkozhasson rokonaival, iskola- vagy börtöntársaival? És akkor még nem is beszéltünk a védelmi intézkedések szervezeti, anyagi-technikai és pénzügyi feltételei biztosításának nehézségeiről. Ezek csak nemzetközi együttműködés segítségével oldhatók meg.

A szervezett bűnözés elleni küzdelem a nemzetközi rendőri együttműködés új formáit igényli ezen a területen is. „Olyan európai központra van szükség, amelyik nemcsak információgyűjtésre és -értékelésre jogosult, hanem ezen túlmenően bűnüldözési hatáskörrel is rendelkezik.”²⁸

JEGYZETEK

- 1 Köszönetemet fejezem ki az Amerikai Jogászok Szövetsége Közép- és Kelet-európai Jogi Iniciatíva (The Central and East European Law Initiative, American Bar Association) fő koordinátorának, Mrs. Patricia A. Zinskinek, az USA tanúvédelmi intézményeire vonatkozó dokumentáció összegyűjtéséért és rendelkezésemre bocsátásáért.
- 2 Farkas Ákos – Róth Erika: Tanúvédelem a büntetőeljárásban. *Magyar Jog*, 1992/10., 587. o.
- 3 Volker Gehl – Martina Link: Organisierte Kriminalität. *Kriminalistik*, 1992/8–9., S. 496.
- 4 Gesetz zur Bekämpfung des illegalen Rauschgift Handels und anderer Erscheinungsformen der Organisierten Kriminalität (OrgKG) vom 15. Juli 1992

* A tanúvédelem több intézménye megjelent az 1994. évi XCII. tv.-ben, szélesebb körben tartalmaz ilyen jellegű rendelkezéseket az új büntetőeljárási törvényjavaslat. – A szerk.

- 5 Olaf Boll: Rechtspolitik im Meinungsstreit. *Kriminalistik*, 1992/2., S. 70.
- 6 Wolfgang Steinke: Der Zeugenschutz im Strafprozessrecht. *Kriminalistik*, 1991/7., S. 455.
- 7 Hans Hilger: Neues Strafverfahrensrecht durch das OrgKG: I. Teil, *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, Heft 10. 1992. Okt., S. 459.
- 8 Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen (továbbiakban BGH). Band 29., S. 390, 393; Band 30., S. 34.
- 9 BGH Band 29., S. 1. 3.; BGH Grosser Senat für Strafsachen (továbbiakban: GSSSt). Band 32., S. 115., 122.
- 10 BGH Juristische Rundschau. 1964, S. 305; Goldammer's Archiv für Strafrecht. 1975, S. 333.
- 11 Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (továbbiakban: BVerfG). Band 57., S. 255.
- 12 Gerd Schomburg: V-Personen – ein heisses Eisen. *Kriminalistik*, 1992/11., S. 682.
- 13 BGH GSSSt Beschluss v. 17. 10. 1983. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1984. Heft 5., S. 247.
- 14 BVerfG Band 38., S. 105.
- 15 Volker Krey: Probleme der Zeugenschutzes im Strafverfahrensrecht. In: Gedächtnisschrift für Karlheinz Meyer. 1990, S. 260–260.
- 16 Victims of Child Abuse Act of 1990. (VCAA). A törvény – többek közt – kiegészítette a büntetőeljárásnak a tanúkról és bizonyítékokról szóló 233. fejezetét a 3509. szakasszal, amely tartalmazza gyermekkorú sértettek tanú kihallgatásának szabályait (Chapter 223 of the Criminal Code on Criminal Procedure, at 18 U. S. C., „Witnesses and Evidence”, Sec. 3509.).
- 17 A VCAA következesen a „gyermek” kifejezést használja, az értelmező rendelkezés szerint e törvény alkalmazásában gyermeknek a 18 évnél fiatalabb személyek számítanak. A továbbiakban ezért a szöveg „gyermek” szavát a „gyermek és fiatalok” kifejezéssel helyettesítjük.
- 18 Attorney General Guidelines for Victim and Witness Assistance. Office of the Attorney General. Washington, 1991, p. 14.
- 19 Volker Krey: i. m. 262. o.
- 20 Organized Crime Control Act of 1970 (Public Law 91–452).
- 21 Comprehensive Crime Control Act of 1984 (U. S. C. sections 3521–3528).
- 22 Szerző nélkül: Testifying without Reprisal. *The Pentacle*, 1988, Volume 8. No. 1. pp. 6–7.
- 23 Szerző nélkül: Background Information on Witness Security Program, 1992 Revision. U. S. Marshals Service. (Kézirat.)
- 24 Uo.
- 25 Herbert Weigand: Zeugenschutz. *Kriminalistik*, 1992/3., S. 144.
- 26 Wolfgang Steinke: i. m. 456. o.
- 27 Herbert Weigand: i. m. 146. o.
- 28 Volker Gehl – Martina Link: i. m. 496. o.

A bűnözés növekedésével az igazságszolgáltatásnak praktikusabbá, gyorsabbá kell válnia, ez már bebizonyosodott néhány ország joggyakorlatában. Ennek egyik módja lehet a bűnüldözési célhoz fűződő érdek érvényesítése jogi kereteinek megteremtése a büntetőeljárásban.

A kormány az Országgyűléshez benyújtott 9674. számú törvényjavaslata szerint a rendőrség – az ügyészhez hozzájárulásával – az eljárás megszüntetésének kilátásba helyezésével megállapodhat a bűncselekmény elkövetőjével, ha a megállapodással elérhető bűnüldözési célhoz fűződő érdek meghaladja az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdeket.*

A törvény elfogadása a bűnüldözés számára adatokat szolgáltató személyek felelősség alóli mentesítésének a világon egyedülálló megoldását jelentené és egyben újabb rést ütne a magyar büntető eljárásjog központi gondolatának – a legalitás elvének – évszázados uralmán. A magyar büntetőeljárás törvény tradicionálisan erre az elvre épül. E szerint meg kell indítani az eljárást és nem lehet megszüntetni bűncselekmény alapos gyanúja esetén, ha annak nincs törvényben meghatározott akadálya. „A legalitás elve parancs a bűnüldöző hatóságok számára. Azt írja elő, hogy a büntető törvényeket alkalmazni kell.”¹

Azokban az államokban, amelyek eljárásjoga ez idáig a legalitás elvére épült, erősödik az a törekvés, hogy az opportunitás elve is helyet kapjon a törvényben, és „nem csupán tervezgetik a legalitás elvének lazítását, hanem csaknem mindenütt már jogszabályi rendelkezések tesznek kisebb-nagyobb engedményeket a célszerűség szempontjainak”.²

Ilyen „engedményt” tartalmaz például büntetőeljárás törvényünk 136. és 147. §-a, kimondva, hogy a nyomozást és a vádemelést mellőzni lehet olyan bűncselekmény vagy szabálysértés miatt, amelynek az elkövetett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nincs jelentősége. A legalitás elve „néhány mérsékléseinek feloldását”³, az opportunitás elvének térhódítását jelentené a bűnüldözési érdek mérlegelésének lehetősége a büntetőeljárás megszüntetésénél.

Bizonyos bűnözői rétegeknél (csoportokban, szervezetekben) csak olyan személyeknek van információszerzési lehetőségük, akik maguk is az adott szubkultúrához tartoznak. Minden rendőrségnek fontos, hogy együttműködésre készítsen ilyen személyeket. Ennek történelmileg három útja alakult ki: kompromittáló adat alapján történő presszionálás; kedvezmény nyújtása (például az információk megfizetése); a két módszer kombinálása.

Rendszerint az a legnagyobb kedvezmény a bűnelkövető számára, ha a rendőrségnek tett szolgálataiért büntetlenségben részesülhet vagy az egyébként megérdemelnél lényegesen hamarabb szabadulhat. A legalitás elvének felépülő törvény alapján

* A Rendőrségi törvény 67. § (1) bekezdése szerint a rendőrség az ügyész hozzájárulásával a nyomozást megtagadásának vagy megszüntetésének kilátásba helyezésével információszerzésben állapodhat meg a bűncselekmény elkövetőjével, ha a megállapodással elérhető bűnüldözési célhoz fűződő érdek jelentősebb, mint az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdek. Az 1995. évi CXXV. törvény ezt a rendelkezést beiktatta a büntetőeljárásba [127. § (2)]. Az új büntetőeljárás törvény tervezete „A nyomozás megszüntetése az együttműködő gyanúsítottal szemben” címen kívánja ezt a jogintézményt fenntartani, de a vádalku bevezetését nem javasolja. – A szerk.

azonban a rendőrséggel való együttműködés nem honorálható az eljárás megtagadásával vagy megszüntetésével. Ilyen jogrendszerű államokban nyújthat a büntető törvénykönyv bizonyos kedvezményeket a feltáró jellegű vallomásokért (például az olasz „maffiatörvény”), és kedvezményeket nyújthat a „tevéleges” megbánásért, vagy a rendőrségnek más utat kell választania, hogy együttműködésre késztesse bűnözői körökben hírszerzési lehetőségekkel rendelkező személyeket (például anyagi ellenszolgáltatás).

Az opportunitás elvét elismerő büntetőeljárás törvénykönyvek a bűncselekmény alapos gyanúja esetén is felhatalmazzák az eljáró hatóságot, hogy a közérdek szempontjából értékelve indítson vagy szüntessen meg eljárást. A világszerte megjelenő magas bűnözési szint mellett gyakorlatilag már úgysem oldható meg minden bűncselekmény elkövetőjének bíróság elé állítása. Egyre elkerülhetetlenebb az ügyek perökonómiai, szociálpolitikai, kriminálpolitikai stb. szempontú szelektálása.

A külföldi gyakorlat

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítése tárgyában kiadott R (87) 18. számú ajánlásában azt javasolja, hogy a diszkrecionális bűnüldözés elvét „be kell vezetni vagy alkalmazását ki kell terjeszteni mindenütt, ahol a tagországok történelmi fejlődése és alkotmánya ezt lehetővé teszi... Ennek az elvnek az alkalmazását olyan általános alapra kell helyezni, mint a közérdek.”⁴

Az opportunitás elvét is elismerő államokban a rendőrséggel együttműködő személyek ügyét viszonylag könnyen lehet megoldani.

Franciaország eljárásjoga például nem sorolja fel az eljárás megszüntetésének okait. Az ügyészségek megszüntetik az eljárást kriminálpolitikai okokból, ezek egyike a bűnüldözési érdek.

A holland ügyészség „eltekinthet” közérdekből a büntetőeljárástól ismertté vált elkövető, jól bizonyított bűncselekmény esetében is, ha a cselekmény társadalomra veszélyességét alacsonynak, a büntetőítéletet pedig célszerűtlennek tartja.

Norvégiában azon kívül, hogy az ügyész megszüntetheti az eljárást „a bűnüldözéshez fűződő közérdek hiányában”, még a büntető törvénykönyv is tartalmaz több olyan tényállást, amelyeknél külön is előírja, hogy vádat csak közérdekből lehet emelni (például üzleti titok-sértés).

Angliában a rendőrség a közérdekek és a közrend érdekeinek figyelembevételével dönt az eljárás, sőt a vád kérdésében is. Számításba veszik az elkövető előéletét, korát, a sértett kívánságát és egy sor célszerűségi szempontot.

A bíróságok ugyanakkor rendkívül érzékenyen figyelik, hogyan él széles körű jogszíványával a rendőrség. „Nem tekintik »fair«-nek, ha a rendőrség a bűncselekmény felderítésénél kétes módszereket használ. A lehallgatás, csapda állítása, beugrató ügynökök igénybevétele olyan intézkedéseknek számítanak, amelyek kiválják a bíróságok rosszallását, mivel ellentmondanak a rendőrség és a bűnelkövető közötti fair play szabályainak... Ennek ellenére is jogosnak értékelhető, ha a bűncselekmény valamely társtettesét vagy részesét az ellene indított eljárás megszüntetésének kilátásba helyezésével arra készítik, hogy vallomást tegyen társaira. A büntetőeljáráshoz fűződő közérdek miatt megengedett az ilyen módszer annak érdekében, hogy súlyos bűncselekmény tettesét el lehessen ítélni.”⁵

Az Egyesült Államokban az ügyek első szűrését a rendőrség végzi, igen sokszor megszünteti az eljárást célszerűségi okokból.

Az ügyész a rendőrségtől kapott ügyeket tovább szűri, elsősorban abból a szempontból, hogy a bizonyítékok alapján várható-e váderedményesség, de nagy súllyal esik latba az is, milyen mértékben kell az eljárás megszüntetésével honorálni azokat az elkövetőket, akik tippekkel vagy információkkal segítik a rendőrség felderítőtevékenységét. Ez a probléma az USA-ban nagy gyakorlati jelentőségű, mert úgy tűnik, hogy egyes bűncselekményfajtákkal – közülük külön is meg kell említeni a kábítószeres bűnözés, a korrupció és a szervezett bűnözés elleni harcot – informátorok nélkül nincs mit kezdeni. Ezekben az esetekben is mérlegeli az ügyészség a rendőrség által elfogott »kis hal« elleni eljárás folytatása vagy megszüntetése mellett és ellen szóló érveket. Egy helyi kábítószer-kereskedő esetében például az ügyész értékeli, hogy hajlandó-e kooperálni és rendelkezik-e olyan információkkal, amelyek nagyobb nyomozási sikerekkel kecsegtetnek, esetleg egy kábítószer-szindikátus leleplezéséhez vezethetnek, és ha igen, akkor ellenszolgáltatásul felajánlja az informátornak az eljárás megszüntetését. Ez széles körű és általában helyesnek elismert gyakorlat, annak ellenére, hogy a módszer kockázatosága is ismert.”⁶

Az USA büntetőtörvényei együtt említik és azonos védelemben részesítik a tanút, a sértettet és az informátort. Igen szigorúan büntetik azokat a bűncselekményeket, amelyek célja a nyomozó hatóságokkal való kapcsolat felvételének megakadályozása.

A szervezett bűnözésről szóló 1970. évi törvény⁷ alapján kidolgozott tanúbiztonsági program, amelyet kiegészített az 1984. évi átfogó bűnellenőrzési törvény⁸ lehetővé tette, hogy jelentős vallomás ellenében védelmet és segítséget nyújtson az állam a tanúnak, valamint közeli hozzátartozóinak, akár még személyazonossági irataik kicserélésével, elköltöztetésükkel is. A védelem a tanút egész életére megilleti, ami egy háromfős családnál mintegy 136 ezer dollárjába kerül az államnak.⁹

Hasonló intézkedés bevezetése megoldhatatlanul nehéz feladatot jelentene Magyarországon.

A német be.153. §-a szerint az ügyészség eltekinthet a büntetőeljárástól kisebb jelentőségű ügyekben (Nichtverfolgung von Bagatellsachen), „ha nem fűződik társadalmi érdek” az eljáráshoz.

A bíróságok tehermentesítéséről szóló 1993. január 11-i törvény (Gesetz zur Entlastung der Rechtspflege) az ügyészség eljárást megszüntető, diszkrecionális jogkörét az úgynevezett „bagatell” bűncselekményeken túlmenően kiterjesztette a közepes súlyú bűncselekményekre is.¹⁰

Az „elmarasztalt” terheltek ügyeinek 46%-ában tekintettek el a vádemeléstől a be.153. § alapján 1990-ben.¹¹

Eljárásjogi reformok

Az előzők egyértelműen mutatják, hogy az opportunitás elve nem összeférhetetlen a jogállam büntetőeljárásával. A törvénykönyvek nem sorolják ugyan fel az eljárás megszüntetésének okai között a bűnüldözéshez fűződő érdekeket, de kétségtelen, hogy azok is helyet kapnak az általánosabb formában megfogalmazott célszerűségi szempontok között.

A rendőrséggel titkosan együttműködő személyek sokszor kénytelenek bűncselekményt elkövetni, már csak azért is, hogy abban a közegben maradhassanak, amelyben információkat szerzik. Egyes esetekben „állami megbízásból” követnek el bűncselekményt, például vásárolnak kisebb-nagyobb mennyiségű kábítószerrel a beszerzési for-

rások vagy a rejtékhelyek, értékesítési módszerek stb. felderítése céljából. A hatályos büntetőjogban nem lehet mentseget találni az ilyen cselekményekre, igazi megoldást csak a törvényi szabályozás jelentene.¹²

Az eljárás közérdekből történő megszüntetését a legtöbb állam joga az ügyészség diszkrecionális hatáskörébe utalja. Az igazsághoz hozzátartozik azonban az is, hogy „a rendőrség néhány államban (például Franciaországban, Hollandiában, az USA-ban) a jogilag csak az ügyészséget megillető opportunitási elvnek »elébe megy« a ki-sebb ügyekben.”¹³

Az ENSZ-nek a bűnmegelőzéssel és az elkövetők kezelésével foglalkozó – 1990. augusztus 27.–szeptember 7. között Havannában tartott – VIII. kongresszusa irányelveket fogadott el az ügyészek szerepéről (Guidelines on the Roll of Prosecutors). Az irányelvek előírják, hogy „azokban az országokban, ahol az ügyészek diszkrecionális jogkörrel vannak felruházva – az ügyészi döntések korrektségének és következetességének előmozdítása érdekében –, törvénynek vagy más nyilvános jogszabálynak kell meghatároznia az ilyen jogkör gyakorlása során hozható döntések feltételeit, ide értve a nyomozás elrendeléséről vagy megtagadásáról szóló határozatokat is”.

Az eljárási jogi reform feltehetőleg Magyarországon is az ügyészség hatáskörébe fogja utalni a nyomozás megszüntetését. A rendőrségi törvényjavaslatban szereplő megegyezéssel a nyomozásmegszüntetés több újság is vádalkuként mutatta be. A két jogintézmény között van bizonyos hasonlóság, de lényeges a különbség is. Mindkettőnek eleme az alku, de míg a rendőrségről szóló törvényjavaslatban meghatározott jogintézménynél a nyomozó hatóság – az ügyészség hozzájárulásával – a terhelttel az eljárás megszüntetésében egyezik meg a bűnüldözés számára fontos információk fejében, addig a vádalkunál a vád és a védelem egyezik meg egyszerűsített és gyors bírósági eljárásban, valamint enyhébb ítéletben a terhelt beismerő vallomása fejében.

A vádalku is szolgálhat bűnüldözési célokat, lehetővé teheti, hogy a rendőrséget információkkal segítő személyeket ne ítéljék végrehajtható szabadságvesztés-büntetésre, vagy hamarabb szabaduljanak a büntetésükből.

A kontinentális jogi gondolkodás számára oly sokáig idegennek, „kufárszellemtűnek”¹⁴ tekintett jogintézmény mára egyre inkább tért hódít Nyugat-Európában és „szalonképessé válik a magyar büntetőjogi gondolkodás számára is”.¹⁵ A vádalku intézményét bevezetésre javasolja a büntetőeljárás reform koncepciója is.

Megállapodás a büntetés mértékében

Vádalkuként vonult be a magyar jogi irodalomba az angolszász jogrendszer „plea bargaining” nevű intézménye. Az eredeti kifejezés fordítható ugyan „védekezési” alkunak is,¹⁶ de megmaradunk a már meghonosodott kifejezésnél. A vádalkunak sajátos vonásai vannak Angliában, sőt az USA különböző államaiban is, „még abban sincs egyetértés, hogy milyen elemek megvalósulása esetén beszélhetünk egyáltalán vádalkuról (védelejtésnek, vádmódosításnak vagy egyetértett büntetékiszabási indítványnak kell történnie)”.¹⁷

A vádalku két szakaszból áll. Az elsőben a védelem és a vád képviselői megtárgyalják, hogy a vádlott beismerő nyilatkozata esetén milyen, számára kedvezményes ítélet meghozatalára kerülhet sor. A második szakasz az egyszerűsített bírósági tárgyalás (plea guilty), amelyen a beismerés elhangzása és körülményeinek (önkéntességének és az egyéb követelményeknek) ellenőrzése után, bizonyítás felvétele nélkül kerül sor ítélethirdetésre.

Az angolai vádalkuban „a vádlott beismeri a bűnösségét egy meghatározott bűncselekményben, és ennek viszonzásaként ígéretet kap, hogy nem fognak vele szemben a beismerésnél lényegesen súlyosabb bűncselekmény miatt vádat emelni... A megállapodás egyszerűen vonatkozhat arra is, hogy beismerés esetén az elkövető enyhébb büntetést fog kapni, mint hogyha védekezést terjesztene elő az ügyben.”¹⁸

A vádalku az Egyesült Államokban egyezkedés (bargaining) eredményeként születő megegyezés, amelyet a vád és a védelem az előkészítő tárgyaláson együtt terjeszt az egyesbíró elé. A megegyezésben a vádlott elismeri bűnösségét és ezzel lemond arról a jogáról, hogy ügyében a bíróság érdemi tárgyalást tartson.

A vádegyezményen alapuló egyszerűsített eljárások aránya az USA-ban ma már eléri az összes ügyek 90%-át, és így „az igazságszolgáltatás működőképessége fenntartásának alapvető intézményévé vált”.¹⁹

A vádalku során igen gyakran születik vádleszállítási (charge reduction) megállapodás. Ilyenkor az ügyész a cselekményt „leminősíti”, például nem betöréses, hanem egyszerű lopásért emel vádat, vagy nem tesz említést arról, hogy az elkövető visszaeső.

A felek ugyan nem határozhatják meg az ítéletet, az ügyész azonban a minősítés megváltoztatásával elérheti, hogy a büntetés ne lépje túl a megállapodásban kikötött mértéket. A legtöbb államban arra is mód van, hogy a bíró részt vegyen a vádalkuban, vagy ha nem vett részt, akkor közöljék vele, miben állapodtak meg (sentence bargaining), és az alku csak a bíró beleegyezésével jöjjön létre.

Leminősítéssel honorálhatja az ügyész a bűncselekményt csoportosan elkövetők egyikének feltárással járó vállomását is. Egyes esetekben leminősítéssel érik el, hogy a rendőrségi informátorok ne kerüljenek börtönbe és továbbra is segíthessék a bűnüldözést.

Az európai kontinentális jogú országokban hosszú ideig elzárkóztak a vádalkunak még a gondolatától is, az utóbbi években azonban már nemcsak az elmélet vált toleránsabbá az angolszász jogrendszer e tipikus intézménye iránt, hanem egyre több országban került sor gyakorlati alkalmazására is.

Spanyolországban hosszú múltra visszatekintő előzménye van a megegyezéssel járó eljárásnak. 1882 óta létezik a conformidad intézménye. Ez vagy a vádirat benyújtásával egyidejűleg készült írásbeli vagy – a tárgyaláson a bizonyítás felvételének kezdetén adott – szóbeli beismerő nyilatkozat. Mindkét esetben elmaradt a főtárgyalás és azonnal ítéletet hirdettek.

Az 1988. december 28-i 7. számú törvény az eljárás fő formájává tette a conformidadon alapuló rövidített eljárást a hat évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények ügyeiben. A beismeréssel a vádlott elkerülheti a hosszadalmas tárgyalást és annak bizonytalan kimenetelét, kizárja a terhére történő vádmódosítást és a vád kiterjesztését a tárgyalás folyamán. Egyben érdekeltté teszi abban, hogy a sértett kárát sürgősen térítse meg, nehogy az pótmagánvádat jelentsen be ellene.

Tettenérésnél a vizsgálóbírónak bejelentett conformidad alapján rendszerint még aznap ítélet születik. A törvény lehetővé teszi ezekben az esetekben az alkalmazható legenyhébb büntetés kiszabását, illetve a korlátlan enyhítést.

A conformidadhoz a vádlott és védőjének beleegyezése egyaránt szükséges. A conformidad beadható írásban vagy a főtárgyaláson szóban. Az ügyész jogosult a conformidad hatására a vádat a minősítő körülményekre vonatkozóan elejteni.

Portugáliában, amennyiben az ügyészség maximum hat hónap szabadságvesztés-büntetés kiszabását javasolja és ezzel a vádlott egyetért, akkor a bíró tárgyalás mellőzésével hoz ítéletet. Súlyosabb bűncselekményeknél – a terhelt hitelessége miatt – a bíróságnak meg kell vizsgálnia a vádlott és védőjének beleegyezését.

rő vallomása esetén – három évig terjedő szabadságvesztés-büntetés is kiszabható további bizonyítás felvétele nélkül.

Az olasz büntetőjogi rendszer módosításáról szóló 1981. XI. 24-i 689. számú törvény bevezette a „büntetés alkalmazását a felek indítványára” jogintézményét. Ezt bármi fél előterjesztheti a másik egyetértésével. Javasolhatják a bírónak, hogy egyharmadával csökkentett helyettesítő büntetést vagy pénzbüntetést, illetőleg két évig terjedő szabadságvesztés-büntetést szabjon ki. A bíró – ha véleménye szerint felmentésnek nincs helye – kimondja az indítványozott büntetést, amennyiben az iratok alapján a jogi minősítést, valamint az ügy körülményeinek a felek által alkalmazott mérlegelését helyesnek tartja. Ez esetben nem számolnak fel bűnügyi költségeket, rövidebb a büntetett előélettel járó hátrányok alóli mentesítés ideje. Az egyezséget (patteggiamento) az első fokú főtárgyalás megnyitásáig kell előterjeszteni, az ítélet ellen fellebbezésnek nincs helye.

Az NSZK-ban a vádalku (Absprache) jogi szabályozás nélkül jelent meg a 70-es években. Először csak jelentéktelenebb ügyekben került rá sor, ma már az eljárások 20-30%-át intézik el alku alapján, ezek többsége tulajdon elleni vétség, de előfordulnak köztük erőszakos bűncselekmények is. Ritkán veszik viszont igénybe a bonyolult gazdasági ügyekben. Az alkuban rendszerint csak a védő vesz részt, természetesen védelem előzetes beleegyezésével.

Az alku jogi alapját 1975-ben teremtette meg a jogalkotó „a vádemeléstől való ideiglenes eltekintés” jogintézményének törvénybe iktatásával.*

A megegyezési eljárás rohamosan terjedt, és már 100 ezer márka kárt okozó bűncselekmény is akadt az így lezárt ügyek között. Előfordul az is, hogy a védelem kezdeményezi az eljárás befejezését a be. 153a § alapján.

A megegyezési eljárás következő színtere a német jogban a büntetőparancs kibocsátása. Az ügyész tehet javaslatot a bíróságnak az ügy tárgyalás nélküli lezárására és pénzbírság (felső határa 360 ezer márka!) kiszabására vagy a gépjárművezetői engedély bevonására (maximum két év időtartamra). A büntetőparancsot kézbesítik a terhelinek, aki azt vagy elfogadja és ezzel mentesül a további eljárás terheitől, vagy visszautasítja, és vállalja azt a kockázatot, hogy a bíróság a tárgyaláson súlyosabb, esetleg elzárásbüntetést is kimondó ítéletet fog hozni.

A vádalku az NSZK-ban egyre szélesebb körben terjed. Még bonyolult ténybeli és jogi megítélést igénylő ügyekben is előfordul, hogy a vádirat benyújtása előtt a védő és az ügyész megállapodnak: előbbi a terhelt beismerő vallomását ígéri, az utóbbi pedig a vádemelés mellőzését helyezi kilátásba a terhelt által elkövetett egyes bűncselekményekre vonatkozóan. A német védő helyzete ezekben az esetekben jobb, mint amerikai kollégáié, mivel előzetesen betekinthez a vád rendelkezésére álló bizonyítékokba, és ezek alapján tud tanácsot adni a terheltnek.

A vád benyújtása után a bíró is kezdeményezhet megegyezést a védővel. Erre különösen olyan esetekben kerül sor, amikor az ügy bonyolult, a tárgyalás nagyon hosszúnak ígérkezik és a bíróság amúgy is túlterhelt. Ilyenkor a bíró ígéretet tesz a várható ítélet felső határára. A tárgyalás a terhelt beismerő vallomásával kezdődik, és néhány bizonyíték megvizsgálása után pár óra alatt be is fejeződik. Egyes esetekben a bíró a tárgyalás szünetében kezdeményezi a megegyezést.

A vádalku elterjedtsége ellenére sem létezik eljárásjogi intézményként az NSZK-ban. A legfelsőbb bíróság 1983. június 7-én hozta első ítéletét a megegyezési tárgyalásról.²⁰ Ebben közvetve mondott véleményt a megegyezési törvényességéről, amikor helyt adott a fellebbezésnek, mivel a tisztességes eljárás követelményével összeegyeztethetetlennek tekintette, hogy a bíróság ítéletében túllépte azt a felső határt, amit a megegyezés alkalmával megígért. Az NSZK legfelsőbb bírósága 1990. július 4-i határozata²¹ kimondta, hogy nem törvényellenes a megegyezés, ha egyebekben megfelel az alkotmányos elveknek.

A tárgyalás mellőzése

A magyar jogban a vádalku csírája a Be. XVII. fejezetében szabályozott tárgyalás mellőzésében fedezhető fel.²² A tárgyalás mellőzésénél nincs alkudozás, ugyanis „nálunk az alku azért felesleges, mert a törvény pontosan megmondja, mi az a legrosszabb, ami a tárgyalás mellőzése esetén a terhelttel történhet...”²³ A Be. 353. § (1) bekezdése szerint a tárgyalás mellőzésével hozott végzés ellen fellebbezésnek nincs helye, de az érdekelték tárgyalás tartását kérhetik. A kérelem elmaradásának hasonló következményei vannak, mint a vádalku során tett beismerésnek: elmarad a tárgyalás és a vádlottnak az általa már ismert büntetést kell kiállnia.

A vádalku és a hozzá közel álló európai jogintézmények tapasztalatai kedvezőek: „... a vádalku gyakorlatát ma már [...] nem valami, az ügyek nagy száma által kikényszerített sajnálatos engedménynek, hanem a jövő humanus eljárási modelljének tekintik”.²⁴

A spanyol szerzők azt húzzák alá, hogy „a conformidad jogintézményének [...] segítségével lényegesen csökkennek az igazságszolgáltatás már túlcsorduló terhei [...], a conformidad hozzájárul a sértettek kárának gyors megtérüléséhez és az elkövetők reszocializálásához”.²⁵

A conformidad „hozzájárulhat ahhoz, hogy a lassú és tekintélyelvű igazságszolgáltatást felváltsa egy olyan, amely a felek konszenzusára és az egész társadalom támogatására épül”.²⁶

Az eljárás megegyezési formája az Olaszországban kialakult „általános vélemény szerint összhangban van az olasz alkotmánnyal is, amelynek előírásai szerint [...] a büntetésnek az a feladata, hogy az elkövetőt megjavítsa. Az olyan büntetés pedig, aminek kiszabásában az elkövető maga is közreműködött, nyilván pozitívan befolyásolja reszocializálását”.²⁷

A németországi tapasztalatok így összegezhetők: „A német vádlott már nincs arra kárhóztatva, hogy alattvalóként fogadja el a felsőbb hatóságok döntését. Ehelyett felhatalmazva érzi magát arra, hogy részt vegyen a bűnösségét megállapító és az ítéletet kiszabó eljárásban. Ugyanígy a védő sem érzi magát a hivatalos eljáráson kívülállónak. Új szerepfelfogásban szerepel, amelyet az jellemez, hogy – többé-kevésbé azonos szinten aktívan – együttműködik a büntető igazságszolgáltatás hatóságaival, befolyást gyakorol, és ha kell, harcol ügyfele érdekében. A bíró és az ügyész pedig hajlamosakká váltak arra, hogy a védőt partnerüknek tekintsék.”²⁸ A magyar jogtudomány jóformán mindig fenntartásokkal fogadta a vádalku eszméjét. Erdei Árpád mellett Pusztai László volt, aki rámutatott: „az egyezségen alapuló eljárás egyike azoknak az új megoldásoknak, amelyek a hazai kodifikáció szempontjából a legnagyobb figyelmet érdemlik”.²⁹

* A vádemelés elhalasztása jogintézményét – a fiatalok helyes irányú fejlődése érdekében – az 1995. évi XLII. törvény beiktatta a magyar büntetőeljárásba. Az új büntetőeljárás tervezete a vádemelés elhalasztását javasolja lehetővé tenni nemcsak a fiatalok ellen folytatott büntetőeljárásban. – A szerk.

Ma már egyre kevesebben gondolják, hogy a megegyezés „egyedül a bíróságok hatáskörét javítja”³⁰, viszont mind többen húzzák alá a terhelt felelősségteljes állásfoglalásának, a sértett gyors kártalanításának, valamint a cselekmény és az ítélethozatal közötti idő csökkentésének a jelentőségét.

A vádalku kontinentális európai változatai nemcsak a büntető igazságszolgáltatási rendszer túlterheltségét enyhítik, hanem felfoghatók „a liberális büntető igazságszolgáltatási modell irányába tett jelentősebb lépésnek” is, amely „az igazság hatósági kutatását a bíró, a vádló, a védő és a vádlott együttműködésével pótolja”.³¹

A különböző országok joggyakorlatában a büntetőeljárás közérdekből történő megszüntetésének és a vádalkunak nem egyetlen és nem is legfőbb célja, hogy az informátor mentesítésével vagy a büntetés enyhítésével bűnüldözési érdekeket szolgáljanak, de az ügyészség és a rendőri szervek egybehangolt tevékenységével teremtett lehetőségek erre is jól használhatóak.

JEGYZETEK

- 1 Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987, 66. o.
- 2 Uo. 65. o.
- 3 Király Tibor: A büntetőeljárás jog reformja elé. *Magyar Jog*, 1993/5., 258. o.
- 4 The Simplification of Criminal Justice. Recommendation No. R (87) 18. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September 1987
- 5 Barbara Huber: Funktion und Tätigkeit des Anklägers in England und Wales. In: Hans-Heinrich Jeschek – Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit des Anklagebehörde in ausländischen Recht. Baden-Baden, 1979, S. 630.
- 6 Thomas Weigend: Funktion und Tätigkeit der Staatsanwaltschaft in den USA In: Hans-Heinrich Jeschek – Rudolf Leibinger (Hrsg.): Funktion und Tätigkeit des Anklagebehörde in ausländischen Recht. Baden-Baden, 1979, S. 630.
- 7 Organized Crime Control Act of 1970 (Public Law 91–452)
- 8 Comprehensive Crime Control Act of 1984 (18 U. S. Criminal Procedure Pt. 2. sections 3221–3528).
- 9 Szerző nélkül: Background Information on Witness Security Program, 1992 Revision. U. S. Marshals Service
- 10 Klaus Rogall: Die Rolle des Ermittlungsverfahrens in der Bundesrepublik Deutschland. Kézirat. A II. Német–Magyar Büntetőjogi és Kriminológiai Kollokvium (Budapest, 1993. július 14–18.) anyaga. 28. o.
- 11 Wolfgang Heinz: Diversion im Jugendstrafverfahren. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaften*. 1992/3., S. 605.
- 12 Kurt Seelemaann: Zur materiell-rechtlichen Problemen des V-Mannes. *Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaften* 1983/4., S. 32.
- 13 Gerhard Grebing: Polizei und Staatsanwaltschaft im internationalen Vergleich. In: Polizei und Justiz. Wiesbaden, 1977, 36. o.
- 14 Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyításelmélet szent tehene. *Magyar Jog*, 1991. június 11.
- 15 Interjú Bárd Károllyal. *Magyar Nemzet*, 1993. június 11.
- 16 Joachim Hermann: A büntetőeljárás reformja Kelet- és Nyugat-Európában. *Magyar Jog*, 1993/5.
- 17 Grmela Zoltán: Vádalku – amerikai modell. *Magyar Jog*, 1993/6., 368. o.

- 18 Kelemen Ágnes: Az opportunitás eljárási intézményei és gyakorlati tapasztalatai Angliában. *Magyar Jog*, 1990/2., 170. o.
- 19 Kelemen Ágnes: A vádalku, illetve megegyezés az Amerikai Egyesült Államok igazságszolgáltatásában. *Magyar Jog*, 1990/10., 859. o.
- 20 36. Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen (BHGSi) 210, 214.
- 21 37. Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen (BHGSi) 99.
- 22 Erdei Árpád: Kodifikációs megfontolások a büntetőeljárás elvei ürügyén. *Magyar Jog*, 1990/3., 221. o.
- 23 Uo.
- 24 Thomas Weigend: Reforme des Strafverfahrens: Europäische und deutsche Tendenzen und Probleme. *Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaften* 1992/2., 495. o.
- 25 Vicente Gimeno Sendra: Absprachen im spanischen Strafverfahren. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaften*, 1992/1., S. 232.
- 26 Uo. 233. o.
- 27 Pusztai László: Az új olasz büntetőeljárás törvény a hazai kodifikáció szempontjából. *Magyar Jog*, 1991/4., 214. o.
- 28 Joachim Hermann: Bargaining Justice – a bargain for German Criminal Justice? *University of Pittsburgh Law Review*. Volume 53. No. 3., p. 775.
- 29 Pusztai László: i. m. 239. o.
- 30 Thomas Weigend: Absprachen in ausländischen Strafverfahren: Eine rechtsvergleichende Untersuchung zu konsensualen Elementen im Strafprozess. *Freiburg i. Br.*, 1990, S. 105.
- 31 Joachim Hermann: i. m. 1993, 303. o.

III.

ÚJ KIHÍVÁSOK

Paternalizmus vagy állampolgári felelősség?

(Belügyi Szemle, 1995/11.)

Konrád György a parlamenthez fordult.¹ Nem kevesebbet kért a tisztelt honatyáktól és honatyáktól, mint hogy „legyenek bátrak mind gondolkodásban, mind a döntésben” és kezdeményezzék a büntető törvénykönyv módosításával a kendernek és sűrítményének, a hasisnak a legalizálását, mivel kriminalizálásuk az elmúlt években több száz magyar fiatal szabadságvesztését eredményezte. A növény üldözése – véleménye szerint – az alvilág kiépüléséhez vezet, és rendkívüli keresetet biztosít a bűnözőszövetségeknek, hiszen a piac mindenképpen győz. Közben azonban az állam jobbra fordítható erőt pazarol rossz ügyre, és lehetséges marad az a szegényletes gyakorlat, hogy államtisztviselők szabad polgárok zsebében kutassanak.

Az állambölcsületnek régi kérdése, hogy mennyire korlátozhatja az állam az egyént, mikor kutathatnak tisztviselői a polgárok zsebeiben. John Stuart Mill volt az első, aki erre úgy válaszolt, hogy „valakinek saját jóléte, legyen az bár anyagi vagy erkölcsi, nem jogosít fel még erre. Nem lehet őt jogosan valamely cselekvésre vagy mulasztásra kényszeríteni csak azért, mert az reá nézve előnyt vagy boldogságot jelent, vagy mivel mások nézete szerint az ily cselekedet helyes, sőt, talán jogos is lenne. Mindez alapos ok arra, hogy rábeszéljék, meggyőzzék vagy megkérjék őt, de kényszeríteni vagy ha másként cselekszik, büntetéssel sújtani, nem lehet [...] Az egyén korlátlan ura önmagának, testének, lelkének.”²

A szabadelvű államfelfogásból olyan következtetés vonható le – Milton Friedman Nobel-díjas professzor sokszor idézett szavaival –, hogy „az államnak nem joga és nem kötelessége megakadályozni a felnőtt és felelősségteljes embert a kábítószer-fogyasztásban, mint ahogy ugyanez az állam a kötéltáncot vagy a dohányzást sem tilthatja be azzal a kifogással, hogy ezek ártalmas élvezetek”.³ Tekintélyes magyar szakmai fórumokon is elhangzott már, hogy: „Az alkoholista, a kábítószerfüggő, a dohányos ... csak akkor szolgáltat okot a beavatkozásra, ha helytelenített szokásaival másoknak kárt okoz. Az önsorsrontás önmagában ... legfeljebb erkölcsi felháborodást, megbélyegzést vált ki, de nem intézményes reakciót.”⁴ Vagyis „... a fogyasztást magát megcélzó törvényi tiltást Mill-lel együtt paternalista intézkedésnek, a saját életre vonatkozó döntésekbe való beavatkozásnak, s így jogosulatlannak kell minősítenünk.”⁵

Konrád György nem ment ilyen messzire, nem is minden kábítószer, csak „a kendernek és sűrítményének, a hasisnak a legalizálását” javasolta. Cikkével így is vihart kavart. Haragos hozzászólások jelentek meg az általa végiggondolatlannak, igazságtalannak és az emberi méltóság elvével szemben állónak tartott törvények védelmében.

A Legfelsőbb Bíróság 155. számú állásfoglalása

Tovább élezte a vitát a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 155. számú állásfoglalása (1995. március 27.), amely a Btk. 282. §-ának alkalmazásában „csekély”

menységüknek minősítette a kábítószer ahhoz hozzá nem szokott fogyasztóra vonatkoztatott halálos (letális), illetve mérgező (toxikus) adagjának legfeljebb tízszeresét és „jelentős” mennyiségűnek az ilyen adag több mint százszorosát.

Ez nem jelenti a kábítószer hatósági előírások megszegésével történő termesztésének, előállításának, megszerzésének, tartásának, kínálatának, forgalomba hozatalának, importjának, exportjának vagy az ország területén történő átvitelének az engedélyezését. Az ilyen bűncselekmény csekély mennyiségre történő elkövetése továbbra is vétségnek számít, amelynek büntetése – az eset körülményeitől függően – két évig terjedő szabadságvesztés vagy pénzbüntetés.

A kábítószer-fogyasztót, ha más bűncselekményt nem követ el, nem büntetni, hanem gyógyítani kell. A Btk. 282/A §-a ezért tette lehetővé a csekély mennyiséget saját használatra termelő, előállító, megszerző vagy tartó egyén büntethetőségének kizárását, ha az első fokú ítélet meghozataláig okirattal igazolja, hogy legalább hat hónapig folyamatos, kábítószer-függőséget megelőző vagy gyógyító kezelésben részesült.

A csekély mennyiség meghatározásánál a Legfelsőbb Bíróság feltehetőleg azt is figyelembe vette, hogy a saját szükségletre termelés vagy előállítás a kábítószereseket kihasználó és bűnözésbe taszító alvilágtól való szabadulás egyik módja. Mivel pedig a termelés jellemzően fegyveres, a kitűzött cél eléréséhez az egyévi szükségletet kell előállítani.

A Legfelsőbb Bíróság nem határozta meg az egyes kábítószerek halálos, illetve mérgező adagját, ebben az Országos Igazságügyi Orvostani Intézetnek kell állást foglalnia. Tájékoztatóul szolgálhatnak a Legfelsőbb Bíróság számára készült szakvéleményben szereplő adatok (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

Kábítószerek csekély és jelentős mennyisége

	csekély mennyiség felső határa	jelentős mennyiség alsó határa
heroin	0,62 g	6,2 g
morfin	3 g	30 g
metadon	3 g	3,0 g
hydrocodin	7,5 g	75 g
kodein	8 g	80 g
kokain	7 g	70 g
amfetamin	2 g	20 g
LSD	7 mg	70 mg
kannabisz	10 g	100 g

Megjegyzés:

- a) A kannabisz esetében a halálos, illetve a mérgező adag nem bizonyított; az alap-egység meghatározása a hazai és külföldi tapasztalatokon alapul.
b) A „kannabisz” szerepeltetése helyett az utolsó oszlop címében pontosabb lenne a készítményben lévő hatóanyagot (THC) írni, mivel a kábítószer mennyiségének megállapításakor annak tiszta hatóanyag-tartalma mérhető. Minőségétől függően a marihuána 2-5%, a hasis pedig 5-10% THC-t tartalmaz.

A Legfelsőbb Bíróság tehát nem dekriminalizálta és főleg nem legalizálta a kábítószerrel való visszaélést. Ezt még ha akarná sem tehetné meg, hiszen a törvény szövegének megváltoztatására csak az Országgyűlésnek van joga. Mindössze lehetőséget teremtett arra, hogy a gyógyulásra szorulóknak a mostaninál nagyobb hányada kerülhesse el a büntetést és helyette szakorvosi ellátásban részesülhessen.

Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy nem szerencsés, ha az orvos megítélése körébe tartozó kérdésekben büntetőtörvény foglal állást.

A pár darab „füves” cigarettával rajtakapott fiatal nem biztos, hogy gyógyításra szoruló beteg, kétséges, hogy a Btk. 282/A §-ában kábítószer-függőséget megelőző kezelés „gyógykezelésnek” nevezhető-e. Ezt az ellentmondást látszólag feloldja a Legfelsőbb Bíróság álláspontja, amely szerint a „megelőző” kezelés „az olyan rendszeres kábítószer-fogyasztók esetében alkalmazható, akiknél már kialakulóban vannak a függőség kezdeti tünetei, vagy közvetlenül ezzel kell számolni. [...] Az alkalmi fogyasztók esetében pedig – ha az egyéb feltételek fennállnak – továbbra is célszerű a nyomozás szakában megrovást alkalmazni.” Vajon nincs-e egy közbülső csoport is, az ebbe tartozókat nem lenne szükséges ugyan gyógyításban részesíteni, de ha nem vetik alá magukat a kezelésnek, akkor nem kerülhetné el az elmarasztaló ítéletet.

A kérdés másik oldala, hogy a beteg akarata, motivációja nélkül kilátástalan a szenvedélybeteg kezelése és ráadásul, például egy heroínfüggő esetében, hat hónap különben sem elegendő a gyógyulásához. Egyetlen lehetőség, ha az orvosnak sikerül felkelteni a kényszerűségből hozzá kerülő páciens igényét szenvedélye leküzdésére, és a kezelést folytatni tudja a határidő leteltével is, a most már valóban gyógyulni vágyó beteg szabad elhatározása alapján.

Továbbra is bűncselekmény tehát a kábítószerrel való visszaélés, még csekély mennyiségre elkövetve is, és a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása után is hiába keresne valaki kábítószert a boltokban. Ennek ellenére úgy látja Veér András pszichiáter, mentálhigiénés kormánybiztos, hogy veszélyes útra tévedt a Legfelsőbb Bíróság: állásfoglalásával ezzel a világon szinte elsőként legalizálta a lágy és kemény drogokat,⁶ így Európa legliberálisabb kábítószertörvénye lépett életbe hazánkban.⁷

Az információ nem pontos: Olaszország 1975-ben, Spanyolország pedig 1983-ban dekriminalizálta a személyes használatra szánt kábítószerek tartását.⁸ Egy 1990-ben hozott olasz törvény marihuánából 2,5 g-ban, heroínból 100 mg-ban, kokainból 150 mg-ban határozta meg a büntetés nélkül birtokolható kábítószer mennyiségét. Nem büntetendő a saját célra szolgáló csekély mennyiségű kábítószer előállítása és tartása Lengyelországban és Svájcban.⁹ „Az USA-ban az 1970-es években dekriminalizálták a marihuánát vagy egy tucatnyi államban és ez nem vezetett a marihuánafogyasztás emelkedéséhez.”¹⁰ A legtovább Alaszka ment el, nemcsak a marihuánafogyasztást dekriminalizálta, hanem a személyes használatra történő termesztést is engedélyezte.¹¹

A fogyasztást nem büntetik Németországban, Dániában, Görögországban, Portugáliában. Ez nem vonatkozik az ópiumfogyasztásra Angliában és Írországon. Hollandiában 30 gramm hasis tartása engedélyezett.

Az NSZK-ban a szövetségi bíróság a csekély mennyiséget 7,5 gramm THC-hatóanyagban határozta meg, ez körülbelül 200 gramm hasisnak felel meg, de utat engedett a szövetségi tartományoknak saját joggyakorlatuk kialakítására is. A legliberálisabb a szabályokat Schleswig-Holstein vezette be, ahol 30 gramm kannabisz, 5 gramm kokain vagy 1 gramm heroin az elfűrt kábítószer mennyisége.¹² Nagyjából ugyanilyen a szabályozás Hessenben és Hamburgban, de például Brémában büntetés vár arra, akinél 10 gramm hasisnál többet találnak.

Az NSZK alkotmánybíróságának második szenátusa 1994-ben úgy foglalt állást¹³, hogy a saját szükségletre szolgáló hasismennyiséggel rendelkező fogyasztókkal és a saját használatra termelőkkel, sőt a csekély mennyiséget importálókkal szemben is alkalmazható az arányosság alkotmányos elvének megfelelő „eljárás mellőzésének” jogintézménye. A magas bírói fórum álláspontja szerint a kannabisz mértéktelen fogyaszt-

tása nem vezet olyan károsodásokhoz, mint azt korábban hitték. Az alkalmoszerű fogyasztás nem okoz fizikai függőséget, nem károsítja különösebben a szervezetet, ezért a kis mennyiség birtoklása miatti büntetőjogi felelősségre vonás alkotmányellenesen túlméretezett. Az ifjúság védelme érdekében büntetendő viszont a fogyasztás iskolákban, ifjúsági otthonokban, laktanyákban vagy egyéb hasonló helyeken. A jogi irodalom hiányolta, hogy ebbe a felsorolásba nem kerültek be a büntetés-végrehajtási intézmények, és annak a véleményének is hangot adott, hogy az ügy jellegének és az eljárás mellőzésének megítéléséhez nem elegendő egyedül csak a kannabisz mennyiségét figyelembe venni az eset egyéb körülményeire (másokat veszélyeztet-e, lehetséges, hogy a vásárolt kis mennyiség nagyobb készlet kialakításához kell) való tekintet nélkül.¹⁴

Az Alkotmánybíróság szükségesnek látta a csekély mennyiség egységes meghatározását, de nem foglalt állást a javasolt mennyiség kérdésében. Az NSZK-ban ilyen lehetőség a tartományi igazságügy-miniszterek konferenciájának van.

A német sajtó az alkotmánybíróság határozatát egységesen a kannabisz-termékek engedélyezéseként kommentálta, a Spiegel „Hasist a népek” címlappal jelent meg. A Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Bizottság évi jelentésében tiltakozott ez ellen, mondván, ez a határozat félremagyarázása, hiszen az NSZK nemzetközi kötelezettségeinek megfelelően nem oldhatta fel a kannabisz forgalmát. „Míg a bírósági döntés lényegében megerősítette a hatályos kábítószer-szabályozást és a kormány kábítószer-politikáját, a médiában megjelent közlemények félrevezetőek voltak, amikor azt írták, hogy a határozat legalizálta a kannabisz fogyasztását Németországban. Ezek a cikkek zavart okoztak mind Németországban, mind külföldön, és negatív hatásuk lehet a kábítószerrel való visszaélés megelőzésére irányuló erőfeszítésekre. A valóságban az alkotmánybíróság megerősítette a kormány stratégiáját, amely azt célozza, hogy az eseti fogyasztók – amennyiben ez megfelel a közérdeknek és elősegítheti rehabilitálásukat – segítséget kaphassanak a hatóságoktól és nem szükséges, hogy a bíróság szabjon ki rájuk büntetést. A kábítószer fogyasztás céljára történő birtoklása Németországban lényegében büntetendő cselekmény volt és az is maradt.”¹⁵

Kábítószer és kábító hatású anyag

A kábítószer fogalmát a Btk. nem határozza meg. A kábítószernek minősülő anyagok felsorolását az 1/1968. (V. 12.) BM–EüM együttes rendelet mellékletében közzétett jegyzékek tartalmazzák. A Btk. 286/A §-a értelmében kábítószeren a visszaélés szempontjából veszélyes pszichotróp anyagot is érteni kell. A pszichotróp anyagok listája a 4/1980. (VI. 24.) EüM–BM együttes rendelet mellékletét képező I–V. jegyzékben található.

A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 155. számú állásfoglalása szerint azonban kábítószernek a Btk. 282. § és 282/A § (visszaélés kábítószerrel) alkalmazásában csak az I–II. jegyzékben szereplő pszichotróp anyagok tekinthetők. A III–V. jegyzékben felsorolt pszichotróp anyagok és törzskönyvezett gyógyszerkészítmények, valamint a jegyzékekben nem szereplő különböző ragasztók, szerves oldószerek stb. a kóros szenvedélykeltés (Btk. 283. §) bűncselekménye szempontjából kábító hatású anyagok lehetnek.

A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint: „A Btk. 283. §-ának törvényi tényállásában szereplő »kábító hatású anyagok« nem alkotnak olyan zárt kört, mint a kábító-

szerek. Ezeknél – szakértői közreműködéssel – esetenként kell tisztázni, hogy az elkövetés tárgyát szolgáló anyagnak vagy szernek volt-e ilyen hatása, az elkövető valóban »kóros élvezet«-hez» nyújtott-e segítséget stb.”

A kábítószerrel való visszaélés büntetőjogi normái mindenütt alsóbbrendű jogszabályokra bízák a kábítószer fogalmának meghatározását, illetve a kábítószerek, pszichotróp anyagok felsorolását. Az ezeken a listákon nem szereplő anyag a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából nem tekinthető kábítószernek. Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert szintetikus készítmény exportja kapcsán hazánkban is jogvita alakult ki.

Nem egészen érthető ebből a szempontból a Belügyi Szemlében közölt orosz bűnügy, amelynek leírásából az derül ki, hogy egyetemi hallgatók olyan kábítószer fedeztek fel, amely „5500-szor felülmúlja minden eddig ismert morfium hatását”, és a házkutatás során „nagy mennyiségű laboratóriumi berendezést és kábítószer-készítmények szintézise esetén használatos, a tudomány számára ismeretlen formula alapján e tehetőséges egyetemi hallgatók által készített vegyi hatóanyagokat” foglaltak le.¹⁶

A szintetikus kábítószerek hatása valóban lényegesen felülmúlhatja a természeteseét. Az USA bíróságainak gyakorlatában például 1 gramm LSD-t 100 kiló marihuánával tekintenek ekvivalensnek,¹⁷ ez 100 000-szeres szorzó. A lefoglalt „vegyi hatóanyagok” jellegéről nem közöl semmit a tudósítás, de ha azok nem szerepelnek a kábítószerek listáján, akkor előállításukért vagy birtoklásukért nincs helye büntetőjogi felelősségre vonásnak.

A kábítószer-fogyasztás büntethetősége

Az európai kábítószer-ellenes küzdelmet egyre inkább két prioritás jellemzi: a kábítószer használatának a megelőzése és harc a forgalmazás ellen.¹⁸ Hazánkban kívül Ausztriában és Németországban is lehetséges a büntetés elkerülése gyógyító kezelésben való részvétel vállalása esetén.

Míg az ázsiai országok többségében büntetik a saját fogyasztásra szolgáló kis mennyiségű kábítószer birtoklását is,¹⁹ az európai országok büntetőpolitikáját egyre inkább a kábítószer fogyasztásának tolerálása jellemzi. „A társadalmi-történelmi fejlődés az embernek önmagával (testével és személyiségével) való rendelkezését a valamikori valláserkölcsei tilalmakkal szemben elismeri, tilalmi pedig általában megszűnnek büntető tilalmak lenni. Valójában itt olyan magatartásról van szó, amely önmagától, szemben a büntetett általános sajátosságával, amely bár büntető következményeit tekintve önsorsrontó, de magát a tettet tekintve mások ellen, a külvilág ellen irányul. Az önmagától cselekvést a mai szemlélet legalábbis tolerálja, elűri addig a határig, amíg mások érdekeit vagy szükségleteit nem érinti. Így például a kábítószer pusztán élvezete nem büntetett ugyan, de például másokat kábítószerhez juttatni már igen.”²⁰

A visszaélés kábítószerrel (Btk. 282. §) elkövetési magatartásai között nem szerepel a kábítószer fogyasztása. Szerepel viszont a kábítószer termelése, előállítása, megszerzése és tartása. Ezek valamelyikének elkövetése nélkül nem lehetséges a fogyasztás.

Wiener A. Imre – abban a vitában, amely arról bontakozott ki, hogy Magyarországon büntetendő-e a kábítószer fogyasztása – inkább igazságérzetére, mintsem a törvényi szöveg elemzésére figyelt, amikor kifejtette, hogy: „Aki a kábítószer egy vagy több alkalommal megkóstolja, elfogyasztja, az a közegészségre veszélyes dolgot megsemmisítve a jogtárgyat veszélyeztető helyzetet szünteti meg, s nem pedig jogsértő magatartást tanúsít. Aki viszont a kábítószer felett akár legális, akár illegális rendel-

kezési lehetőséget szerez, fenntartja azt a veszélyhelyzetet, hogy az ártalmas dolog más, tehát a köz egészségét károsítsa. Az a személy azonban, akit a kábítószerrel megkínálnak, a közre veszélyes rendelkezési lehetőséget nem szerzi meg, ha a választási lehetősége csupán az, hogy a kábítószerrel visszautasítsa, vagy elfogyassza.”²¹

A fogyasztás nem képzelhető el „rendelkezési lehetőség” nélkül, a fogyasztás ugyanis a rendelkezési lehetőséggel élés egyik formája, a kínálás utáni azonnali elfogyasztás a rendelkezési lehetőség fenntartásának rövid idejét jelenti. Nehezen indokolható, hogy ha „a megkínált személy nyomban rágyújt, elszívja a, mondjuk, marihuánát tartalmazó cigarettát, vagy beveszi a pszichotróp anyagnak minősülő tablettát – nem követ el bűncselekményt. De ha ugyanez a személy úgy dönt, úgy rendelkezik, hogy hazaviszem, és néhány hét múlva szívom el, a tartással; ha pedig másnap továbbadja, a forgalomba hozatallal követi el a kábítószerrel visszaélést.”²²

A Btk. 282. §-ához fűzött miniszteri indoklásból is kiderül, hogy a törvény nemcsak a kábítószer „haszonélvezőit”, hanem „élvezőit” is büntetni rendelte. A fogyasztás csak akkor nem lenne büntetendő, ha a törvény engedélyezné a személyes használatra szolgáló kábítószer termelését, előállítását, megszerzését és tartását. Addig azonban fennmarad az a gyakorlat, amelyben a súlyos büntetési tételek nem a kereskedőket rettentik el, hanem a fiatal fogyasztókat büntetik.”²³

Angliában 1993-ban 56 999 személy ellen indítottak eljárást kábítószerrel való visszaélés miatt, és ezek több mint a felének (62%) ügye végződött figyelmeztetéssel.²⁴ Németországban 1993-ban 48 267 bírósági eljárás indult kannabisszal való kereskedelem, csempészet és fogyasztás miatt, és ezekben az ügyekben 11 352 kiló kábítószer foglaltak le. Az 1991. évi statisztika szerint a kábítószerrel való visszaélés miatt indított ügyek több mint 60%-a fogyasztás és többségük lágy drogok fogyasztása miatt indult, a felelősségre vontak mintegy 30%-a volt olyan kiskereskedő, aki maga is kábítószer-fogyasztó és csak tízed százalékban volt kifejezhető a hivatásos viszonteladók aránya.

A kábítószerrel való visszaélés miatt elrendelt eljárások száma hazánkban is emelkedik, nagy részük azonban nálunk szintén csekély súlyú ügyek miatt indul, és ennek megfelelően bírói ítélet nélkül fejeződik be (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

Kábítószerrel való visszaélés

	1990	1991	1992	1993
ismertté vált bűncselekmény	34	46	135	223
ismertté vált bűnelkövető ebből	37	53	111	245
fiatalkorú	6	1	11	29
jogerősen elítéltek ebből	16	11	34	73
végrehajtható szabadságvesztés	8	2	15	19

Megjegyzés: A végrehajtható szabadságvesztés adataiban a kábítószerrel való visszaélés és a káros szenvedélykeltés miatt kiszabott ítéletek együtt szerepelnek.

Feltehetőleg nem az ítélkezési gyakorlat szigorodását, hanem a bíróság elé kerülő néhány ügy súlyosságát jelzi, hogy míg 1990-ben 2,3 év, 1991-ben 2 év, 1992-ben és 1993-ban 3,1 év volt a kiszabott szabadságvesztés átlagos időtartama. Ugyanakkor az ügyek nagy részének csekély súlyát mutatja, hogy a kábítószeres bűncselekmények ismertté vált bűnelkövetőinek 1990-ben 18%-át, 1991-ben 3,7%-át, 1992-ben 13%-át, 1993-ban pedig 7%-át ítélte a bíróság szabadságvesztésre.

Szigorítani a kábítószer-tilalmat, liberalizálni a kábítószer-politikát, dekriminalizálni a kábítószerrel történő visszaélést, részben vagy teljesen legalizálni a kábítószereseket – ezek a vélemények csapnak össze világszerte. Érdekes a kérdést a kábítószer-élvezet és a bűnözés összefüggéseinek szemszögéből is megvizsgálni.

Talán ez új színt vihet a ma még csak politikai és egészségvédelmi színtereken zajló vitába.

Kábítószer és bűnözés

A nemzetközi feketepiac

A kábítószer forgalmazása a világ legmagasabb hasznát biztosító üzletága.²⁵ A kábítószer-előállítás költségei és az eladási ár között rendkívül magas extraprofitot biztosító különbség van. Egy gramm gyógyszer tisztaságú kokain előállítási ára 3 USA-dollár, egy gramm kokain (50% hatóanyag) pedig az amerikai utcákon 80 USA-dollárba kerül. Lengyel vagy holland illegális laboratóriumokban 1–7 DM egy tablettát Extasy, amiért egy hamburgi diszkóban 50 DM-et kell fizetni. A heroin utcai eladási ára az előállítási költség 1700%-a. Az amerikai kormány 1984-ben 100 milliárd USA-dollárra becsülte a kábítószer-forgalmazásból egy év alatt a feketegazdaságba kerülő pénz mennyiségét.²⁶

A saját vagy családi, baráti fogyasztásra előállító kistermelők mellett megjelentek a minden földrészre kiterjedő kartellek. Ezek tulajdonképpen illegális multinacionális mamutvállalatok, amelyek „a kapitalista vállalkozás szabályozatlan formái, és vagy illegális termeléssel, vagy csempészéssel, vagy ezzel is, azzal is egyaránt foglalkoznak. A törvényes vagy törvénytelen gazdasági tevékenység közötti különbséget nem lehet figyelmen kívül hagyni, de a piaci mechanizmusok és a tőkefelhalmozás nem függ ettől a különbségtől. Ennek következtében a gengszterkapitalizmus nem más, mint túlhajtott, szabályozatlan kapitalizmus.”²⁷ A kábítószer feketepiac a maga területén nem kiegészíti, hanem helyettesíti a piacgazdaságot.²⁸

A kábítószeres bűnözés a szervezett bűnözés ága, amely kapcsolatban áll a nemzetközi terrorizmussal, és ahol lehet, a kormányokkal vagy éppenséggel kormányellenes gerillaalakulatokkal is.

A legismertebb kábítószer-termelő és -forgalmazó vállalkozások a kolumbiai kartellek. A kokainpiacot a Cali-kartell uralja, kezében tartja a világ kábítószer-csempészetének 80%-át. Kolumbiában és az Egyesült Államokban sejtrendszerben építette ki hálózatát, vezetői tőkét fektetnek be a legális gazdaságba, megpróbálnak a kormányzati szervekkel „kibékülni”, szabad kezet igényelve a kábítószerüzletben és cserébe ajánlva az erőszakos bűnözés elleni fellépést. Míg a Medellín-kartell tevékenységét az évi több ezer áldozatot követelő erőszakra és megfélemlítésre építette, addig a Cali-kartell működésében fellelhető a modern menedzsment minden vonása. Üzleti politikáját ez évben újrafogalmazta: célul tűzte ki az átállást a kokainról a könnyebben szállítható és jobban jövedelmező heroinra, valamint az európai piac meghódítását és kibővítését Kelet-Európa felé. Ebből a célból az olasz maffiával is létesített közös vállalatokat.

A Cali-kartell vezető helyének megszerzésében nagy szerepet játszott, hogy a konkurens cég vezetőjét – Pablo Escobart – lelőtték a rendőrök. Ma még korai lenne megjósolni, hogy a Cali-kartell vezérégyéniségének – Gilberto Rodríguez Orejuelának – ez év június 9-ei elfogása után hogyan fog tovább működni a szervezet.

Az USA heroinellátásában jelenleg a vezető szerepet a kínai triádok töltik be, a második hely a nigériai szervezett bűnözői csoportoké. A kínaiak sikeresen leplezik tevékenységüket a világ majdnem minden nagyvárosában megtalálható kínai településekkel való kapcsolatok ápolásával. A nigériaiak az olajüzlemben szerzett tapasztalataikat hasznosítják a heroin forgalmazásában. Futáraik rendszeresen változtatják útvonalait és a csempe szállítványok elrejtési módjait.

Az utóbbi években a FÁK-államok szervezett bűnözői is bekapcsolódtak a narkóbizniszbe. A japán yakuza pedig az amfetamin-előállításból és -forgalmazásból húz igen nagy hasznot.²⁹

A kínai oldal bűnözése

Rendszerint megkülönböztetik a természetes és a szintetikus kábítószereket és pszichotróp anyagokat³⁰ aszerint, hogy előállításuk a mezőgazdaságban vagy laboratóriumokban történik-e. A felosztás azonban viszonylagos.

Egyrészt néhány eredetileg „természetes” kábítószer nyersanyaga ma már nem növény, ilyen például az erősen hallucinogén meszkalin, amit azelőtt egy kaktuszfajtából (peyote) vontak ki, de ma már inkább szintetikus úton állítják elő.³¹ Másrészt a növényi eredetű kábítószer nagy része sem eredeti formájában, hanem csak megfelelő tisztítás, desztillálás és laboratóriumi feldolgozás után kerül piacra.

A nemzetközi bűnözőszervezetek az Európában forgalomba kerülő kokainnak importált kokalevelekből történő előállítására például Olaszországban hoztak létre laboratóriumokat.³²

A természetes kábítószer közé sorolják a mákgubóból előállított morfiomot, ópiumot és heroint, a kender (cannabis sativa) virágjának és levelének cigarettába tölthető zúzalékát, a marihuánát vagy a levélcsücskökből és törzsből kipréselt gyantát, a hasist, a kokalevelekből kivont kokaint és a belőle készült cracket, valamint a kaktuszból nyert peyote-t (meszkalint) és a pszichedelikus („tudattágító”) psilocybin gombának az LSD-hez közel álló hatóanyagát, a psilocybinomot.

A kábítószer növényi nyersanyagtermelés országai ismertek és természetesen egybeesnek a rájuk szakosodott kartellek működési területével. A kokatermelés fő színtere Dél-Amerika, elsősorban Bolívia és Peru, valamint Jáva. A piacra kerülő marihuána nagy része Kolumbiából és Jamaicáról származik, az utóbbi években a dél-ázsiai országok törtek be a marihuánapiacra, és ma már az Amerikába becsempészett mennyiség nagyobb része tőlük jön. Ópiummal Mexikó, Laosz, Thaiföld, Irán, Afganisztán és Pakisztán látja el a világ nagy részét. Amerika saját marihuánatermelése is sok millió dolláros üzletággá vált.

A tiltott kábítószer-visszaélési problémákban való együttműködéssel foglalkozó I. Páneurópai Konferencia deklarációjában a kábítószer kínálatának csökkentése érdekében a résztvevők kinyilvánították, hogy „Együtt fogunk működni a kábítószereket és pszichotróp anyagokat tartalmazó növények tiltott ültetvényeinek kiirtásában, és fokozott segítséget nyújtunk ebben azoknak az államoknak, amelyek területén ilyen termelés folyik.”³³

Egy ültetvény kiirtása repülőgépről, helikopterről szórt vegyszerekkel és haditechnikával (lángszórókkal) nem valami bonyolult hadművelet – sokkal nehezebb az abból élőket hozzásegíteni olyan új kultúrák telepítéséhez, amelyekből legalább korábbi életszínvonalukat elérhetik. Ellenkező esetben biztosra vehető, hogy idővel újra megjelennek a tiltott növényekkel beültetett táblák. Óriási területekről van szó. Egyedül Peruban

100 000 hektár kokaültetvény van, Bolíviában valamivel kevesebb, de a minősége jobb. Marokkóban 50 000 hektáron termelik a kannabiszt.

A termelők elkeseredett ellenállást tanúsítanak. A kolumbiai kormány elhatározta, hogy kiirtatja a kokaültetvényeket, még az is előfordult, hogy az elégedetlen mezőgazdák lelőtték a vegyszert szóró repülőgépet.

A kiirtott ültetvények miatt kieső kapacitásokból hasznot húznak a piacon maradók. A török kormány sikeres ópiumtermelés elleni kampánya miatt kimaradó termést azonnal pótolták a mexikói termelők.

Új jelenség, hogy Európában is megindult a kannabisztermelés. Hollandiában a kender vetése csak akkor büntetendő, ha bizonyítható, hogy a termést kábítószerként kívánják forgalmazni. A holland mezőgazdaság ki is fejlesztette a kábítószer-előállítás szempontjából a világon jelenleg legjobb minőségűnek számító, vagyis legmagasabb hatóanyag-tartalmú kannabiszt (Nederwiet), és beindította a vetőmag eladását is. Míg a piacon keresett „Fekete Afgán” hatóanyag-tartalma (THC) maximum 12%, a Nederwieté 15%, de néha a 30%-ot is eléri.

Kannabisz mindenhol termelhető, saját szükségletre még virágcserepben, szobanövényként is. Az USA-ban egy év alatt (1993) több mint 3000 „házon belül” termelőt lepleztek le. További elterjedése várható.

Az utóbbi években növekszik a növényi rostos anyagokból készült textilárúk iránti kereslet. Az Európai Unió ezt a folyamatot a termelőknek nyújtott támogatással segíti. Ennek feltétele a kenderfajta vizsgálata és bejegyzése: csak olyan növény kap engedélyt, amelynek THC-tartalma kevesebb mint 0,5%. A Magyarországon kultúrnövényként termesztett hibrid kender megfelel ennek a követelménynek. Ez nem vonatkozik a kábítószer-termelés céljára illegálisan behozott magokból termesztett növényre.

A szintetikus kábítószer közül legismertebbek az amfetamin („speed”) és az egyre divatosabb MDMA (Extasy), valamint az LSD. Ide sorolható a szakemberek által leginkább veszélyesnek tekintett PCP (phencyclidine) és a Magyarországon nagy szerepet kapott gyógyszerek (Centedin, Aktedron stb.). Szintetikus termékek a „szipuzáshoz” használt ragasztókban lévő kábító hatású szerves oldószerek is. Illegális laboratóriumok termékeinek exportjával az utóbbi években „Magyarország jelentős mértékben hozzájárult a nyugat- és észak-európai amfetaminpiac ellátásához”.³⁴

Az előállított kábítószernek rendszerint világgrészeken keresztül vezet az útja a felhasználóhoz. A leggazdagabb bűnözőszervezetek a nagyobb tételekhez saját vagy bérelt repülőgépet, helikoptert, hajót használnak. A nagykereskedelmi bázisokon elosztott csomagokat futároknak bízzák. Magyarország jelentős tranzitország a Nyugat-Európába irányuló szállítások útvonalán. A sajtó időnként hírt ad magyar futárok külföldi elfogásáról, ebből ítélve számuk elég nagy lehet.

A futárpostát várják az importőr nagykereskedők, az „elosztó” kereskedők (díler) és az árusok (pusherek), de leginkább a kábítószer fogyasztói, a vásárlók. Eladó és fogyasztó nem mindig válik szét, sokan azért foglalkoznak eladással, hogy megkeressék a maguk adagjára valót. Egy németországi vizsgálat azt mutatta, hogy a kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek több mint fele kereskedő és fogyasztó is volt egy személyben.³⁵

A kábítószer termelése, szállítása és eladása vázolt útjának minden állomása illegális. Ez azonban a kábítószer-bűnözésnek csak a „kínálati oldala”.³⁶

Az egyes kábítószerfajtáknak ismeretese a főbb termelő és leginkább fogyasztó országai és a szállítás útvonalán fekvő tranzitországok is. A Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Bizottság azonban nem tartja helyesnek az államok felosztását kábítószer-

termelőkre, -tranzitálókra és -fogyasztókra. A termelő és tranzitáló országok pillanatok alatt fogyasztóvá válhatnak, és a fogyasztó országokban is beindul a termelés. Ezért „többé nem érvényes – ha egyáltalán valaha is az volt – az a leegyszerűsített vélemény, amely szerint az illegális kábítószer-termelés visszaszorítása az »előállító országokban« és/vagy a tiltott kábítószer iránti igény csökkentése a »fogyasztó országokban« automatikusan elvezet a kábítószer-probléma megoldásához”.³⁷

A keresleti oldal bűnözése

A „keresleti oldalon” a kábítószerrel kapcsolatos hatósági előírások megszegése mellett megjelennek a kábítószer hatása alatt elkövetett erőszakos és közlekedési bűncselekmények.

Az erőszakos bűncselekményeket illetően a közvéleményben eltúlzott kép alakult ki. A kábítószeresek többsége felhangol, majd kimerültséget, álmosságot okoz, az elbóbiskoló kábítószeresek nem támadnak másra, ébredésük után inkább öngyilkosságra hajlamosak. A kokaint használóknak mintegy 10%-a válik krónikus fogyasztóvá, náluk az adagok növelésével kialakulhat olyan üldöztetési tévképzet, amelyben „önvédelemből” fordul erőszakkal az őt „követő” személy ellen. Az amfetamin és a crack fogyasztása hatalomérzetet kelt, agresszióra készítet. Együttes kábítószer-fogyasztásnál előfordul csoportos erőszakos közöszlés, garázdaság. „A crack forgalmazását fiatalabb, vadabb és jobban felfegyverzett bandák végzik. Arrogáns módon megfélemlítenek egész közösségeket, és háborút folytatnak egymás ellen a jövedelmező üzlet fölötti uralomért.”³⁸

Az összes kábítószer együttes hatása sem vetekszik az alkoholéval. Az USA igazságügyi minisztériumának adatai szerint az erőszakos bűncselekmény miatt elítéltek és büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak 54%-a volt alkoholosan befolyásolt tetének elkövetésekor.³⁹

Jármű, munkagép vezetése kábítószertől befolyásolt állapotban ugyanolyan veszélyes, mint az ittas vezetés. Kannabisz adagolásával végzett kísérletekben a vezetési képesség szignifikáns csökkenése csak a fogyasztás utáni egy órán belül volt kimutatható.⁴⁰ Európában növekszik az Extasy hatása alatti gépkocsivezetés miatti éjszakai balesetek száma.

Származékos bűnözés

A szó szűkebb értelmében vett kábítószer-bűnözéshez, annak minden szintjével szoros összefonódásban, további, „származékos” bűncselekmények is kapcsolódnak.

A szervezett bűnözők egyes csoportjai között véres konkurenciaharc folyik. A szervezeteken belül sem kímélik a résztvevők egymás életét, különösen, ha valamelyikükkel kapcsolatban felmerül az árulás gyanúja.

A kábítószer-bűnözés igyekszik a számára fontos országokban korrumpálni az államapparátust, különösen nagy áldozatra képes – és nem is mindig eredménytelenül – a rendőrség, a vámőrség és az igazságszolgáltatás megvétele érdekében. A New Yorkban elharapózott rendőri bűnözés kivizsgálására alakult bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy a kábítószer-bűnözés átalakította a rendőri korrupció „hagyományos” formáit. Míg azelőtt a rendőri járőrök kaptak kisebb ajándékokat vagy pénzüsszegeket különböző szabálysértések (utcai szerencsejáték, prostitúció stb.) elnézéséért, addig a narkóbiznisz eljutott a magasabb parancsnoki beosztásokig és egész rendőri

egységek korrumpálásáig is.⁴¹ Ahol nem sikeres a lepénzés, ott az erőszak következik: Kolumbiában több mint 2000 rendőr és 250 bíró vesztette életét a kábítószer-bűnözés elleni harcban.

A pénzmosás elsősorban a kábítószer-bűnözésből származó jövedelem legalizálását szolgálja, „ugyanazt jelenti a kábítószeres kartellek számára, mint a nemzetközi pénzügyi operációk a legális multinacionális vállalatok számára”.⁴² Nem véletlen, hogy a „pénzmosás” fogalmát először az Egyesült Nemzetek Szervezetének a kábítószeres és pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni egyezménye (1988) határozta meg. Ezt a meghatározást vette alapul a pénzmosás megelőzésére vonatkozó európai egyezmény is. A Pénzügyi Akcióbizottság (Financial Action Task Force) szakértői becslése szerint (1990) évi 85 milliárd USA-dollárnyi tőke keletkezik kábítószer eladásából Amerikában és Európában.⁴³ Ez a pénzmosásra kerülő tőke mintegy háromnegyede.

A keresleti oldal kísérő jelensége a kábítószer beszerzésére irányuló bűnözés (recept, orvosi bélyegző hamisítása, gyógyszerári betörés, a kábítószerárusok vagy kábítószerhez jutott kábítószeresek kirablása stb.), valamint a kábítószer megvételéhez szükséges pénz megszerzése érdekében elkövetett tulajdon elleni bűncselekmények és a prostitúció, amelyek egyre inkább kapcsolatba kerülnek a kábítószerrel való visszaéléssel.⁴⁴ Ez a kapcsolat egyes országokban olyan szoros, hogy a készletek felfedezését és nagyobb mennyiségek lefoglalását követő áremelkedések idején megnő a tulajdon elleni bűncselekmények száma.⁴⁵

A kábítószer forgalmazó szervezet felsőbb és középső régióiban tevékenykedők rendszerint csak a sápot húzzák a kábítószeresekből, de nem élnek kábítószeresekkel. A fogyasztóknak eladó pusherek túlnyomó többsége azonban maga is kábítószerfüggő, illegális tevékenységével tulajdonképpen saját adagjának a megszerzése érdekében foglalkozik.*

Nehéz lenne megmondani, hogy a szó szoros értelmében vett kábítószer-bűnözés, vagy az azt kísérő bűncselekmények jelentik-e a nagyobb veszélyt a társadalomra.

Különböző drogok – különböző bűncselekmények

Más és más az egyes drogok és a bűnözés kapcsolódása (3. számú táblázat). Ez nem jelent ok-okozati összefüggést a kábítószer és a bűnözővé válás között. A kábítószer-fogyasztás önmagában nem hajlamosít bűnelkövetésre és nem tesz bűnözővé. A narkomán bűnelkövetők nagy része már azelőtt sem volt büntetlen előéletű és függővé válása után is követ el a kábítószer megszerzését lehetővé tevő bűncselekményeken kívül is másfajta büntetendő cselekményeket.

New Yorkban, Miami-ban és több amerikai nagyvárosban végzett felmérések azt mutatták, hogy a heroin vagy egyéb kábítószer „utcai” használóinál a kábítószer nem volt elindítója bűnözői karrierjüknek, de hozzájárult annak intenzívebbé válásához.⁴⁶

Magyarországi drogfogyasztók néhány csoportja körében végzett felmérés ezzel szemben arról tanúskodott, hogy a kábítószeres fiataloknál „az első drogfogyasztás átlagos életkora valamennyi csoportban megelőzi az első rendőrségi ügyet, a rendse-

* A szervezetben történő elkövetés veszélyessége miatt nyilvánította az 1997. évi LXXIII. tv. bűncselekménnyé az olyan bűnszervezet létrehozását és irányítását, amelynek tagjai kábítószerrel visszaélést követnek el, valamint minősítő körülménnyé a bűnszervezet tagjaként vagy megbízásából történő elkövetést. Ezekben az esetekben azon kívül, hogy a büntetési tételek magasabbak, még a vagyonekobzás kimondása is kötelező. – A szerk.

Öt „rekreációs” drog és a kapcsolódó bűnözés szintje⁴⁷

	kokain	heroin	marihuána	nikotin	alkohol
1. forgalmazás					
a. import, eladás, tartás	magas	magas	közepes	nincs	nincs
b. bünyügyi és igazságszolgáltatási szervek korrumpálása	magas	magas	?	nincs	nincs
c. a legális kereskedelem korrumpálása	magas	magas	?	nincs	nincs
d. forgalmazással kapcsolatos erőszakos bűnözés	magas	közepes	alacsony	nincs	nincs
2. pénzmosás	magas	magas	?	nincs	magas
3. közlekedési bűncselekmények	?	?	közepes	nincs	magas
4. nem a forgalmazással kapcsolatos erőszakos bűncselekmények	?	?	?	nincs	alacsony
5. vám- és adó bűncselekmények	magas	magas	magas	alacsony	

Megjegyzés: ? = ismeretlen

res drogfogyasztás átlagos életkora valamennyi csoportban későbbre tevődik, mint az első rendőrségi kapcsolat”.⁴⁸ Egy Csongrád megyében végzett felmérés adatai szerint a szegedi Ifjúsági Ideggondozó Intézetben kezelt 476 narkomán serdülő és fiatal közül 44% követett el bűncselekményt, a lányok 36%-a prostituálódott. Itt is megfigyelhető volt, hogy a kábítószeres kezdetén enyhébb súlyú bűncselekményeket követtek el, később pedig egyre súlyosabbakat.⁴⁹

Az adatok nehezen értékelhetők. Nem ismert ugyanis azoknak a kábítószeres egyszerű vagy többször próbált fiataloknak a statisztikája, akiknél nem alakultak ki olyan súlyos problémák, amelyek miatt már az ideggondozóhoz kellett volna fordulniuk. Közismert a devianciák hajlama a halmozódásra és egymás erősítésére, ilyenkor olyan bonyolultak a kölcsönös kapcsolatok, hogy nehéz köztük az ok-okozati viszonyokat megállapítani.

A bűnöző és egyben kábítószerfüggő személyek nagy részénél a bűnözői és a kábítószer-fogyasztói életút közös gyökereket és vonásokat mutat, a kétfajta deviancia kialakulásának rendszerint ugyanazok a tényezők, függetlenül attól, hogy a narkómánia és a bűnözés közül melyik az elsődleges vagy a másodlagos.⁵⁰

A tapasztalat azt is mutatja, hogy a kábítószer-élvezők egy része nem kerül kapcsolatba a bűnözéssel, és nem is feltétlenül válik függővé, abba tudja hagyni a kábítószereszközök külső segítéség nélkül is.

JEGYZETEK

- 1 Konrád György: Kérés a parlamenthez. *Népszabadság*, 1994. augusztus 1.
- 2 John Stuart Mill: A szabadságról. (Ford.: Tábori Mihály) Budapest, 1943, 29. o.
- 3 R. Friedman – M. Friedman: Tyranny of the status quo. San Diego, 1984; M. Friedman: An open letter to Bill Bennet. *The Wall Street Journal*, 1989. szept. 7.; *Le Figaro*, 1990. május 19–20.
- 4 Gönczöl Katalin: Kontrollált devianciák és a bűnmegelőzési stratégia. In: *Lévai Miklós – Nyári Katalin (szerk.): Alkotmányos büntetőpolitika, bűnmegelőzés a család életében. Az I. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Kriminológiai Közlemények. Különkiadás. Budapest–Szolnok, 1995, 71. o.*
- 5 Fridli Judit – Pelle Andrea – Rácz József: A kábítószer-kérdés társadalompolitikája a rendszerváltás előtt és után. *Kriminológiai Közlemények*, 1994/49., 190. o.
- 6 Veér András: A világ kábítóévonáiban. *Népszabadság*, 1995. április 14.

- 7 Illisz L. László: Kábítószerügyben vitatják a bíróság álláspontját. *Népszava*, 1995. május 23.
- 8 T. Thompson: Legal and Illegal – The Continental Experience. Time out, May 18–25, 1994, p. 14.
- 9 Frech Ágnes: Kísérlet az 1993. évi XVII. törvénnyel módosított büntető törvénykönyv kábítószer-viszszavazás tényállásának az értelmezésére. *Magyar Jog*, 1994/12.
- 10 E. A. Nadelmann: The Case for Legalization. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 41.
- 11 D. McVay: Marijuana Legalization: The Time Is Now. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 151.
- 12 „Der Geruch der Bösen.” (Szerző nélkül) *Der Spiegel*, 1994/18., S. 240.
- 13 Strafbarkeit des unerlaubten Umgangs mit Cannabisprodukten. BVerfG, Beschl. v. 9. 3. 1994. *Neue juristische Wochenschrift*, 1994/24. S. 1577.
- 14 A. Kreuzer: Die Haschisch Entscheidung des BVerfG. *Neue juristische Wochenschrift*, 1994/37. S. 2401.
- 15 Report of the International Narcotics Control Board for 1994. New York, 1994, p. 47.
- 16 V. Ljubin: A kábítószer-kereskedelemből bárói. *Belügyi Szemle*, 1995/5., 107. o.
- 17 United States Sentencing Commission Guidelines Manual. Washington D. C., 1994, p. 90.
- 18 C. Vaeren: The international drug control cooperation policy of the European Community: a personal view. *Bulletin on Narcotics*, 1994/2., p. 1.
- 19 M. Mehraj-Din: A kábítószerre vonatkozó büntetőjog egyes ázsiai országokban. *Magyar Jog*, 1993/3., 179. o.
- 20 Szabó András: Bűnözés – ember – társadalom. Budapest, 1980, 134. o.
- 21 Wiener A. Imre: A kábítószer-fogyasztás büntetőjogi megítéléséről. *Magyar Jog*, 1982/2., 163. o.
- 22 Frech Ágnes: Néhány gondolat a kábítószer-fogyasztás büntetőjogi megítéléséről. *Magyar Jog*, 1982/11., 1026. o.
- 23 Fridli Judit – Pelle Andrea – Rácz József: A kábítószerkérdés büntetőjogi szabályozásának ellentmondásai. *Jogtudományi Közöny*, 1994/4–5., 167. o.
- 24 Home Office. Criminal statistics England and Wales – 1993. London, 1994, p. 118.
- 25 S. Jonas: The U. S. Drug Problem and the U. S. Drug Culture: A Public Health Solution. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 179.
- 26 S. Wisotsky: Beyond the War on Drugs. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 107.
- 27 P. Williams: Transnational criminal organizations and drug trafficking. *Bulletin on Narcotics*, 1994/2., p. 10.
- 28 P. Williams: i. m. 24. o.
- 29 U. E. Savona – S. Adamoli – P. Zoffi – M. DeFeo: Organized Crime across the borders. Heuni Papers No. 6. Helsinki, 1995, p. 8–12.
- 30 A kábítószeres joggyűjtés az 1/1968. (V. 12.) BM–EüM együttes rendelet, a pszichotróp anyagokét pedig a 4/1980. (VI. 24.) EüM–BM együttes rendelet mellékleteként közzétett joggyűjtés tartalmazza.
- 31 Drugs of Abuse. (Szerző nélkül). Drug Enforcement. 1979/2., p. 29.
- 32 E. Marotta: Drug abuse and illicit trafficking in Italy: trends and countermeasures, 1979–1990. *Bulletin on narcotics*, 1992/1., p. 16.
- 33 I. Páneurópai Konferencia (Oslo, 1991. május 9–10.) Deklarációja. Népjóléti Minisztérium, Budapest, 1991, 3–18. o.
- 34 Hollósi György: A magyarországi kábítószer-bűnözés szervezetsége. *Rendészeti Szemle*, 1994/10., 68. o.

- 35 C. Baumgart: Illegale Drogen – Strafjustiz – Therapie. In: Kriminologische Forschungsberichte aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Band 67. Freiburg i. Br. 1994. Idézi: Nagy Ferenc: Illegális kábítószeres – büntető igazságszolgáltatás – terápia. Magyar Jog, 1994/10., 639. o.
- 36 Lévai Miklós: Kábítószeres és bűnözés. Budapest, 1992, 60. o.
- 37 Report of the International Narcotics Control Board for 1993. New York, 1993, p. 3.
- 38 A „crack” nevű kokain kábítószer: egy történelmi dimenziójú katasztrófa, amely még mindig terjed. (Szerző nélkül) (Fordítás a The New York Times 1989. május 28-ai számából). Alkohológia, 1989/3., 3. o.
- 39 E. A. Nadelman: i. m. 31. o.
- 40 P. Schmidt – N. Scheer – G. Berghaus: Cannabiskonsum und Fahrtüchtigkeit. Kriminalistik, 1995/4., S. 246.
- 41 M. Miller (chair): The City of New York. Commission to Investigate Allegations of Police Corruption and the Anti-Corruption Procedures of the Police Department. Commission Report. New York, 1994, p. 17.
- 42 Ministry of Foreign Affairs – Italy, Interministerial Consultative Group to combat Illicit Drugs and Organized Crime, in collaboration with International Scientific and Professional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme – ISPAC: Looking at the Present to prepare for the Future. Milano, 1994, p. 41.
- 43 H. Nilsson: Substantive Criminal Law: Corruption and Money laundering. In: D. V. Trang (ed.): Corruption – Democracy. Institute for Constitutional, Legislative Policy, Budapest, 1994, p. 101.
- 44 C. Clark: The Drugs Problem: a Strategic Perspective. The Police Journal, January 1995, p. 17.
- 45 Ezra Fattah szóbeli közlése (1995)
- 46 J. A. Inciardi – D. C. McBride: The Case Against Legalization. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 55.
- 47 S. Jonas: i. m. 170. o.
- 48 Elekes Zsuzsa: Vizsgálat a magyarországi drog fogyasztók néhány csoportja körében. Alkohológia, 1991/1–2., 42. o.
- 49 Farkasinszky Teréz – Schad László – Benkő Katalin – Csapó Ágnes – Szabó Ferencné – Hódi Istvánné – Kissné Seprűs Mária – Karai Lászlóné – Fehér Ferencné: Narkomán serdülők és fiatalok ellátása során szerzett tapasztalatok és következtetések. Alkohológia, 1989/1., 9. o.
- 50 A. Kreuzer: Comment on „Medical prescription”. European Journal on Criminal Policy and Research, 1994/4., p. 84.

A kábítószerfront csatái

(Belügyi Szemle, 1995/12.)

Világméretű küzdelem

Kevés olyan gondja van a mai világnak, amelyben annyira egybecsengene földünk államainak kinyilvánított akarata, mint a kábítószerrel való visszaélés terjedésének megakadályozása. A múlt év végére már 103 állam csatlakozott a kábítószeres és pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni 1988. évi ENSZ-egyezményhez.

Az ENSZ kábítószer-ellenőrzési programot fogadott el (United Nations International Drug Control Programme – UNDCP), és létrehozta a teljesítését szervező igazgatóságot. Az UNDCP 1993-ban 59 ország 183 helyi programjának megvalósításában vett részt és 32 úgynevezett globális programot valósított meg. Támogatta a kábítószer-ellenőrzéssel kapcsolatos tudományos-kutató tevékenységet, kiképzéseket szervezett, tanácsadói tevékenységet folytatott mind állami, mind pedig társadalmi szervezetek részére. Segítette az egyes államok kábítószer-ellenőrzési jogalkotását, kezdeményezte alternatív termelés bevezetését a kábítószer-előállítás beszüntetéséből eredő jövedelmek pótlására stb. Évi költségvetése 135,9 millió USA-dollár.

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottsága választja meg a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Bizottság (International Narcotics Control Board – INCB) tagjait. A Bizottság az Egészségügyi Világszervezettel (World Health Organization – WHO) és a kormányokkal együttműködve figyeli a nemzetközi egyezmények előírásainak betartását és elősegíti a még kívülálló államok csatlakozását. A WHO összekapcsolja a kábítószer-ellenőrzés és keresletcsökkentés kérdéseit az egyéb pszichoaktív szerek fogyasztása káros hatásainak enyhítésére irányuló erőfeszítésekkel. Az ENSZ Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezete (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) és a Gyermek Alapítvány (United Nations Children's Fund – UNICEF) a nevelési és oktatási programok támogatásával segítik a UNDCP céljainak megvalósítását. A UNDCP minden évben jelentésben számol be az ENSZ-nek tevékenységéről és a világ különböző régióinak kábítószer-ellenőrzési problémáiról.

Összhangban állnak a világszervezet erőfeszítéseivel az Európa Tanács és az Európai Unió kezdeményezései is.

Párizsi székhellyel 1990-ben hozták létre – Alain Labrousse, neves francia újságíró javaslatára – a Geopolitikai Megfigyelő Központot (Observatoire géopolitique des drogues – OGD), amely politikától és politikusoktól független, nem állami szerv, ma már az egész világra kiterjedő információs hálózattal. Havi értesítője (The Geopolitical Drug Dispatch) 50 országban jelenik meg, évi jelentéseit (La Drogue, nouveau désordre mondial) szintén több országban kiadják.¹

Magyarország is csatlakozott az 1960. március 30-án kelt, New Yorkban aláírt Egyesült Kábítószer-egyezményhez (1965. évi 4. tvr.), a pszichotróp anyagokról szóló, Bécsben 1971. február 21-én aláírt egyezményhez (1979. évi 4. tvr.), valamint a kábítószeres és pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni 1988. évi ENSZ-egyezményhez, amelynek ratifikálására a közeljövőben kerül sor. Kábítószer-ellenőrző tevékenységünkben figyelembe vesszük az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1987. január 26-án elfogadott irányelveit.

A magyar kormány képviselője is részt vett a kábítószer-visszaélési problémákban való együttműködéssel foglalkozó I. Páneurópai Miniszteri Konferencián, amelynek a deklarációja különös fontosságot tulajdonított a nemzeti monitorizálási és ellenőrzési rendszerek kialakításának, a kábítószer-kereskedelem elleni akcióknak, a tengerhajózás, a repülőterek és a közutak ellenőrzésének. A miniszterek elhatározták a prevenció, a kezelés, a rehabilitáció és a szociális reintegráció továbbfejlesztését, valamint a nemzetközi együttműködés erősítését.²

Az ENSZ szervezésében 1994. november 21–23-án Nápolyban tartott miniszteri világértékeztetést felhívta azokat az államokat, amelyek még nem részesei a nagy jelentőségű, az illegális kábítószer- és pszichotrópanyag-kereskedelem elleni 1988. évi ENSZ-egyezménynek, hogy haladéktalanul csatlakozzanak ehhez és valamennyi ország tegyen maradéktalanul eleget nemzetközi kötelezettségeinek.³

A küzdelemben nemcsak az ENSZ nemzetközi szervezetei kapcsolódtak be.

A fejlett ipari országok 1989. évi párizsi értekezlete létrehozta a Pénzügyi Akcióbizottságot (Financial Action Task Force – FATF), amelynek 1994-ben már 26 állam volt a tagja. Célja a tagállamok pénzmosás elleni akcióinak a támogatása. Az iparilag fejlett tagállamokban nagy volumenű a kábítószer-fogyasztás és viszonylag alacsony a kábítószer-termelés. Ezért is segítették a FATF-államok 1990-ben a Karibi Pénzügyi Akcióbizottság (Caribbean Financial Action Task Force) létrehozását.

Az Interpol 1990. és 1991. évi közgyűlése úgy határozott, hogy maximális prioritást biztosít a kábítószer-termeléssel és -forgalmazással kapcsolatos bűnözés elleni küzdelemnek. A nemzetközi bűnügyi rendőrség szervezetének 1930 óta van kábítószer-ellenes egysége az együttműködés elősegítése és a nemzeti szervezetek munkájának támogatása érdekében. A műveleti és a felderítési csoportban 20 ország 30 rendőrtisztje dolgozik, végzi az információk gyűjtését, értékelését, a 174 tagállam rendőrségének tájékoztatását, a tapasztalatok átadását stb.⁴ A pénzmosással kapcsolatos rendőri munka kérdéseivel az Interpol FOPAC-csoportja foglalkozik, jelenleg két programot futtatnak, az „EASTWASH” a FÁK-országok, valamint Közép- és Kelet-Európa pénzmosás-ellenes intézkedéseit segíti, a „MALE” az olasz maffia nyugat-európai pénzmosási akciót ellenőrzi.

Múlt év júniusában alakult meg az Europol kábítószerregysége 21 európai ország rendőrsége és vámőrsége felderítő és analitikai szerveként. E szervezet olyan információkat is kezel, amelyekre az Interpol tevékenysége nem terjed ki, és egy-egy nagyobb ügy végigkövetésére is vállalkozik. Közvetlen kapcsolatba léphet az Európai Unió tagállamainak bűnügyi nyilvántartásaival.

Az 1993 novemberében életbe lépett Európai Unió egyezménye (maastrichti egyezmény) lehetővé tette a tagállamok közös fellépését és jogszabályaik egyeztetését a kábítószer-ellenőrzés területén is. Az Európai Unió kidolgozott a kábítószer-fogyasztás csökkentése érdekében egy akciótervet 1995–1999-re. Az Európa Tanács 1994 áprilisában lisszaboni székhellyel létrehozta az Európai Kábítószer- és Kábítószer-visszaélés Figyelési Központját (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction). Az Európa Tanács által 1994 februárjában összehívott miniszteri értekezlet javaslatot tett a Pompidou Csoportnak és a UNDCP-nek, hogy szervezze meg a kábítószer-visszaélés tanulmányozását az európai városokban, bekapcsolva a közép- és kelet-európai városokat is.

A PHARE-program ma már 11 államnak nyújt segítséget kábítószer-ellenőrzési programjuk megvalósításához.

Az amerikai kontinensen a kábítószer-bűnözés elleni küzdelmet az Amerikai Államok Szervezetének (Organization of American States – OAS) autonóm szerve, az Interamerikai Kábítószer-visszaélési Bizottság (Inter-American Drug Abuse Commission – CICAD) hangolja össze. Az 1994. január elsején hatályba lépett Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (North American Free Trade Agreement – NAFTA) keretét teremtett a tagállamok közös akcióira, különösen a hajózás ellenőrzése terén, annak megakadályozására, hogy a szabad kereskedelem áruforgalmát ne lehessen kihasználni a kábítószer-szállítmányok célba juttatásához.

A kábítószer-bűnözés elleni nemzetközi fellépés egyik legfontosabb szerve az USA Kábítószer-ellenőrző Hatósága (Drug Enforcement Administration – DEA), amelynek a világ 53 államában van kirendeltsége, hogy a fogadó országgal kötött megállapodás alapján információcserével, kiképzéssel stb. segítse a helyi bűnüldözési szerveket. Régióknak ilyen irányú munkájának támogatása az USA bécsi nagykövetségén szolgálatot teljesítő DEA-tiszt feladata.

Az USA kábítószer-politikája

A kábítószerfront legelkeseredettebb csatáit az USA állami szervei vívják. Nixon elnök 1971-ben nyilvánította a kábítószerrel első számú közellenségnek. Reagan 1982. október 2-án a nemzethez intézett rádióbeszédében üzent hadat a kábítószernek: „Nincs mentség a kábítószeresek számára – sem a keményeknek, sem a lágyaknak, egyiknek sem” – jelentette ki, és még ebben a hónapban rendelkezett a kábítószer elleni küzdelemre hivatott bűnüldözési hatóságok és az ügyészség létszámának nagyfokú emeléséről, költségvetésük 127,5 millió USA-dollárral történő kiegészítéséről, a szövetségi büntetés-végrehajtási intézmények befogadóképességének 1260 ágygal történő bővítéséről és a büntetőtörvények szigorításáról.

Újabb szigorítást jelentett az 1988. évi kábítószer-ellenes törvény (Anti-Drug Abuse Act of 1988), amelynek megalkotásánál célul tűzték ki a „kábítószermentes Amerikát”. Bevezették a halálbüntetést a kábítószerrel való halálos kimenetelű visszaélés és nyomozó hatóság tagjának sérelmére elkövetett emberölés esetére. Lehetővé vált kábítószer-birtoklásért 10 000 dollár pénzbüntetés kiszabása tárgyalás nélkül, de ez nem vonatkozott azokra, akiknél crackot találtak, ebben az esetben ugyanis 5 év szabadságvesztés a kötelezően kiszabandó büntetés.

A büntetőjogi szigor azóta is fokozódik, ebben az irányban tett nagy lépést legutóbb a Clinton elnök által 1994-ben aláírt törvény az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről.⁵ Emelkedtek a kábítószerrel történő visszaélés büntetési tételei. A törvény az emberölés – halálbüntetés kiszabását is lehetővé tevő – súlyosbító körülményei közé sorolta a kábítószerrel való visszaélés egyes eseteinek elkövetése miatti büntetett előéletet, és életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását írta elő az erőszakos bűncselekmény büntetett előéletű elkövetőjére, ha korábbi büntetéseitől egyet erőszakos bűncselekmény és egy másik kábítószerrel való elkövetés súlyosabb esete miatt szabtak ki.

A kábítószeresek sorsa különösen 1982 óta hasonlít a katonai hadműveletekkel vívott „valódi” háborúra. Ekkor tették ugyanis lehetővé, hogy a hadsereg, a légierő és a haditengerészet felszereléseit bocsássa a kábítószer elleni küzdelemmel foglalkozó polgári szervek rendelkezésére. Azóta bekapcsolódtak a harcba a Cobra vadászhelikopterek, a radarberendezéssel ellátott AWACS felderítő repülőgépek, radarral és lehallgató készülékekkel felszerelt óriás légballonok, a NASA űrobjektumai, a parti őrség és

a fejlett haditechnika minden vívmánya.⁶ Az amerikai flotta történetében először 1983 júliusában fordult elő, hogy atommeghajtású repülőgép-anyahajó tüzet nyitott egy kábítószer-szállító hajóra.

A költségek 1987-re elérték az évi 10 milliárd USA-dollárt,⁷ 1991-re pedig a 15 milliárd 907 millió USA-dollárt. Ebből az összegből kerekítve 10 milliárd USA-dollár fedezte a bűnüldözési hatóságok költségeit, 5 milliárd ment el a kábítószer-ellenes propagandára, oktatásra, megelőzésre és a betegek kezelésére.⁸

Az USA kábítószer-politikájának változását jelzik az USA ítélkezési bizottsága – a legfőbb ügyész, bírák, kongresszusi tagok részvételével – 1993-ban szervezett „Kábítószer és erőszak” szimpóziumának „lgazságügyi és kezelési eljárások” szekciójának témakörei: „(1) a kereslet csökkentése megelőzési, kezelési, hatósági és közösségi intézkedések útján; (2) a kábítószer-szenvedélyt inkább betegségként kell kezelni, mint kriminalizálni; (3) a gang helyett a fiataloknak alternatívát nyújtó programok; (4) a bűnüldözési hatóságok szerepe a kábítószerrel történő visszaélés és erőszak vonatkozásában”.⁹

Új megközelítést jelent az elnök ez év februári üzenete a kongresszushoz a kábítószer-ellenőrzésről (National Drug Control Strategy). Az új stratégia a kábítószer-kínálat és -kereslet csökkentésére irányul, és négy fő eleme van: a kábítószerfüggők kezelése és számuk csökkentése; kábítószermentes iskolák létrehozása; intézkedések a középiskolák végzős tanulói emelkedő számú kábítószer-visszaéléseinek csökkentésére; az állampolgári közösségek kábítószer-ellenes harcának a segítése. Az új stratégia a kábítószerrel való visszaélést közegészségügyi problémának tekinti. Az erőszakos bűnözésről 1994-ben elfogadott törvény (Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994) jogi és pénzügyi lehetőséget teremtett a fogvatartottak 6–12 hónapos elvonó gyógykezelésére és utógondozására, bizonyos kedvezményeket is biztosítva a programban részt vevőknek.

Az eredmények

A kábítószer-ellenőrző hatóság (DEA) által foganatosított őrizetbe vételek száma 1982 és 1986 között megkétszereződött és ezek fele viszonteladó volt.¹⁰ Az FBI 1989. évi jelentése szerint 1987-ben a hatóságok 1 115 200 személyt vettek őrizetbe.¹¹ A büntetés-végrehajtási intézményekben fogva tartottak száma ez idő alatt több mint 240 ezerrel nőtt, és ezek 40%-át kábítószerrel való visszaéléstért ítélték el.

Az USA nyomozó hatóságai 1981 és 1987 között lefoglaltak 5,3 millió kg marihuánát. 1981-ben 2000 kg, 1987-ben pedig 37 ezer kg kokaint koboztak el.¹²

Az európai kábítószerfogások is figyelemre méltóak.

Az Interpol adatai szerint 1993-ban Európában több mint 8 tonna heroint és 18 tonna kokaint koboztak el. Egyedül az NSZK-ban egy év alatt 1095,3 kiló heroint, 1051,3 kiló kokaint és 4245,4 kiló hasist foglaltak le.¹³ A spanyol hatóságok 5,3 tonna kokain piacra jutását akadályozták meg. Az Európában lefoglalt amfetamin mennyisége egy év alatt megháromszorozódott (1992-ben 573 kg, 1993-ban 1450 kg). Franciaországban 1994 januárjában 1,3 tonna kokaint koboztak el, az olasz hatóságoké az európai rekord: 1994 márciusában 5,4 tonna kolumbiai származású kokaint foglaltak le.¹⁴

Különösen sok kábítószerrel találtak a repülőtéren ellenőrzéseken (1. számú táblázat).

Sok hal akad a hálóba, de még több maradt a vízben. Az USA számvevőszékének (General Accounting Office) jelentése szerint a Pentagon évi 1 milliárd USA-dol-

1. számú táblázat

Lefoglalt kábítószer mennyisége az európai repülőtereken 1993-ban¹⁵ (kg)

	Heroin	Kokain	Kannabisz
Amszterdam	82,10	1237,20	6.159,00
Budapest	0,70	2,40	0,80
Brüsszel	24,30	214,40	612,00
Frankfurt	55,60	627,60	22,00
Koppenhága	13,60	104,00	73,00
Lisszabon	0,10	144,70	22,00
London	194,30	399,00	2372,00
Luxemburg	10,40	15,50	401,00
Oslo	8,70	4,50	21,00
Párizs	9,20	539,50	285,00
Róma	32,10	366,20	91,00
Stockholm	18,00	8,50	5,00
Varsó	12,00	7,40	560,00

lárt költ a kábítószer-csempészet megelőzésére „minden különösebb hatás nélkül”. Az OGD 1993. évi jelentése „elvesztett csata” című fejezetében idézi az USA képviselőháza egyik albizottságának 1992-ben készült jelentését, amely a háború eredménytelenségét a következő szavakkal jellemzi: „Míg 1984-ben kokalevelet csak Peruban, Bolíviában és Ecuadorban termeltek, addig ma már sok más országban is termelik, legkevesebb kilenc országban feldolgozzák, 25 országban csempészik, és Latin-Amerika 18 országában fogyasztják. A kábítószer-csempészet elterjedése az Egyesült Államok kormányának és repressziós politikájának köszönhető”.¹⁶ Az USA vámőrsége, párti őrsége és a Kábítószer-ellenőrzési Hivatal (DEA) 1987-ben az országba érkező marihuána- és kokainszállítmányoknak mindössze 10%-át tudta lefoglalni.¹⁷ Hasonló a helyzet Angliában is¹⁸, és feltehetőleg nem jobb a többi európai államban sem.

A becslések helyességét visszaigazolja a piac. A kokain ára 1988-ban megközelítőleg a fele volt az 1982. évinek, pedig az utóbbi években forgalomba kerülő anyag lényegesen tisztább és nagyobb hatóanyag-tartalmú, mint azelőtt volt. A nagy mennyiségű lefoglalás ellenére a kínálat bővülése sikeresen megelőzte a keresletét, pedig a fogyasztás is rohamosan emelkedett. A hatóságok 1980-ban 40 tonnára, 1986-ban 140 tonnára becsülték az USA-ban fogyasztott kokaint. Az 1985. évi hivatalos felmérés adatai szerint 22 millió amerikai fogyasztott már kokaint és 5,8 millióan fogyasztottak a megkérdezésüket megelőző hónapban is, 250 ezren fogyasztanak hetenként.

Kételyek

Az állami szigor erősödése mellett a 80-as évektől kezdődően egyre többen kérdezik Amerikában és szerte a világban, hogy vajon igazolják-e az eredmények a meghirdetett háborút. Az 1995. évi budapesti Kriminálexpón is elhangzott, hogy „a kábítószer elleni háború nem küszöböli ki a felhasználói piac negatív jelenségeit, hanem éppen fordítva: növekszenek a gazdasági károk és a közrend problémái, különösen a nagyvárosokban”.¹⁹

Milton Friedman Nobel-díjas közgazdász – már idézett munkájában – úgy vélte, hogy a piaccgazdaságnak megfelelően kell a kábítószer-problémát kezelni, többen úgy gondolják, hogy a kábítószer társadalmi és egészségügyi, de nem büntetőjogi kérdés. Az Amerikai Jogászszövetség New York állami szervezetének jogi reformbizottsága

1988 januárjában tette közzé javaslatát a heroin, kokain és a marihuána dekriminálizálására. Hasonlóan foglalt állást a polgármesterek értekezletén Baltimore képviselője, a javaslatot támogatta több polgármester és kongresszusi tag. Hosszan lehetne sorolni azokat a szerzőket, akik a drogok legalizálása mellett foglaltak állást, nem egy közülük úgy véli, hogy a tilalom többet árt, mint használ.

Európában is terjed az a nézet, hogy „a repressziós politika nagyobb károkat okoz, mint a drogfogyasztás”.²⁰ Keresik a kiutat, és például „a német szerzők döntő többsége a drogpolitika valamiféle liberalizálását tartja szükségesnek. Ide sorolják az opportunitás elvének széles körű alkalmazását a büntetőeljárásban éppúgy, mint a drogfogyasztók nem büntetőjogi jellegű kényszergyógykezelését, valamint egyes vagy akár valamennyi drog fogyasztásának legalizálását és ezzel a kábítószer-büntetőjog felszámolását.”²¹

Legalizálni?

Alkohol, nikotin, drog

Érdeemes megvizsgálni a kábítószer-forgalmazás legalizálása mellett kardoskodók nézeteit.

Nem tűnik eléggé megalapozottnak, hogy az önsorsrontó szokások közül miért különböztetik meg hátrányosan az államok a kábítószer fogyasztását. „Gyakran hangoztatott érv a tiltást ellenzők részéről, hogy az állam türelmet tanúsít a dohányzás, az alkoholizmus, az öngyilkosság, vagyis az önpusztítás egyéb formáival szemben, önkényes és semmivel sem igazolható a büntetőjogi eszközök alkalmazása a kábítószer-fogyasztókkal szemben.”²² A gondolat sor azzal folytatódik, hogy ugyanakkor a kábítószer-kereskedelem kiemelkedő veszélyt jelent a társadalomra és ezért a büntetőjog eszközeivel szigorúan üldözendő. Az alkohol- és dohánytermelők és -forgalmazókat azonban nem büntetik! A dohány és alkohol analógiájából nemcsak a fogyasztás, hanem a forgalmazás dekriminálizálása is következik.

Az összehasonlítás azonban nemcsak az állam engedélyezési-tiltási politikájának következetessége vagy következetlensége szempontjából méltó figyelemre.

Az élvezeti célra fogyasztott drogok egészségkárosító hatása különböző. Első helyen áll köztük a nikotin, amely önmagában több halált követel, mint az összes többi szer használata együttvéve. A nikotin megszokható és az esetek túlnyomó többségében függőséget okozó mérge. Ennek ellenére nem áll sem törvényi, sem erkölcsi tilalom alatt. Ez feltehetőleg azzal függ össze, hogy a dohányost szenvedélye nem akadályozza semmiféle társadalmi tevékenységben.

Az alkoholfogyasztás ezzel szemben nem vezet feltétlenül függőséghez, sőt a mértéktelen alkoholfogyasztás még jótékony hatású is lehet az egészségre. A nagy mértékű alkoholfogyasztás súlyos egészségügyi és szociális károkat okoz, és nagy szerepe van a bűnözésben. Az alkohol az egyetlen drog, amely nemcsak a fogyasztásával visszaélő, hanem sok véletlen ember életét is követeli (közlekedési balesetekben).

A tiszta heroin és a metadon steril körülmények közötti fogyasztása függőség kialakulásához vezethet ugyan, egészségkárosító hatásuk az injekciózással kapcsolatos sérülésekkel és fertőzésekkel függ össze.

A kokainfogyasztóknak mintegy 10-20%-a válik szenvedélybeteggé, a többi rendszeres fogyasztó rendszerint nem emeli az adagját. A marihuána elsősorban a tüdőt károsítja, de túladagolásos halál nem fordul elő, a mindennapi marihuánaszívók később csökkentik adagjukat.

A dohányzás és az intravénás heroinadagolás feltétlenül megszokáshoz és függőséghez vezet, az alkohol, marihuána és kokain rendszeres fogyasztása eredményezhet, de nem feltétlenül eredményez megszokást és függőséget.

A szipuzáshoz alkalmazott szerves oldószerek rendszeres használata pszichés függéshez vezet és légzésbénulásos halált is okozhat. A szipózás elterjedése mutatja, hogy a tiltás önmagában nem elegendő, a kereslet megtalálja a piacon a kielégítéséhez szükséges kínálatot. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a magyarországi drogfogyasztók körében végzett felmérésben megkérdezettek egyharmada legalisan vásárolta az első drogot.²³

Az élvezeti szerek szerepét a halálkezi statisztikában érdemes az USA példáján tanulmányozni, nemcsak a felmérési és adatfeldolgozási módszerek megbízhatósága miatt, hanem azért is, mert a nagy mennyiségekből inkább lehet következtetni a törvényszerűségekre (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

Élvezeti szerek használatának halálos következménye
(1988)²⁴ USA

Dohány	Alkohol	Kokain, heroin, marihuána
390 000	100 000 (közvetlenül) 200 000 (közvetve)	6000

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy hivatalos közlemények szerint 1988-ban az USA-ban 56 millióan dohányoztak, 115 millióan fogyasztottak rendszeresen alkoholt, és ezek 15%-a volt nagyívó és alkoholista, 24 millióan voltak a rendszeres marihuánafogyasztók (1984), 20 millióan kóstolták meg a kokaint, és ezek 10-20%-a volt szenvedélyes fogyasztó, és 500 ezerre becsülik a heroinfüggők számát.

Mint látható, a halálos kimenetelű kábítószer-fogyasztás száma még egy ebből a szempontból olyan súlyosan fertőzött országban is, mint az USA, messze elmarad a dohányzás és az alkoholfogyasztás okozta következményektől, pedig a kábítószer-élvezők száma megközelíti a dohányosokét.

Az USA-ban 1980-ban ezer áldozata volt a kábítószernek, 1987-ben már hatezren haltak meg. Nincsen frissebb adatunk, de feltehetően a tendencia nem változott.

A kábítószer-epidémia Európában is szedi áldozatait. Olaszországban 1988–1990-ben a kábítószerrel való visszaélésnek 2943 halálos áldozata volt. Ez elsősorban túladagolás következménye, nincsenek ide sorolva sem a kábítószer injekciózása során bekövetkezett fertőzések, sem pedig a kábítószer által befolyásolt állapotban bekövetkezett üzemi és közlekedési balesetek áldozatai.

Németországban a kábítószer-fogyasztás következtében 1992-ben meghaltak száma 1988 és 1992 között megháromszorozódott.²⁵ 1991-től azonban visszaesés következett be, 1991-ben életét veszítette drogfogyasztás következtében 2125 fő, 1993-ban 1554. A visszaesést elsősorban a folyamatba tett kábítószerpótló anyagokkal való kezelés eredményének tulajdonítják.²⁶

A kábítószer-tilalom ártalmai

A káros egészségügyi következmények egy része szoros kapcsolatban áll a kábítószer-fogyasztás tilalmával. A fekete piacon nem tiszta készítményeket árulnak, az illegális körülmények között szívott kábítószerben sok a rákkeltő anyag, a nem steril injekciós tű

terjeszti a májfertőzést és a HIV-vírusokat. A kábítószer-használók megbüntetése nem segíti elő az AIDS járványos terjedésének megakadályozását, a kábítószerrel való visszaélés elleni harc „marginalizálja a felhasználókat, és akadályozza a betegség leküzdésére irányuló egészségügyi intézkedések alkalmazását”.²⁷ Meg kell azonban jegyezni, hogy a tilalom mellett is igen jó eredményeket értek el több államban (Svájc, Kanada stb.) az injekciós tűk ingyenes cseréjével.

A tilalom következményeként árusított nem szabvány minőségnek és a bizonytalan csomagolásnak szerepe van a túladagolások halál bekövetkezésében is.

A kábítószer illegális forgalmazása közrejátszik a lányról a kemény drogokra való áttérésben is. A rendszertelen ellátásnál ugyanis a fogyasztó sokszor kénytelen azt venni, amit éppen kínálnak, és így megkedvelheti a kemény drogot akkor is, ha maga nem kereste volna. A kábítószer-maffiának nagyobb haszna van a kemény drogok forgalmazásából, természetes, hogy inkább azok fogyasztását igyekeznek elősegíteni, mint a lány drogokét. A fentebb idézett magyarországi felmérés azt mutatta, hogy „a megkérdezettek drogfogyasztását elsősorban az elérhetőség és a környezet fogyasztása határozza meg, és semmi nyomát nem látjuk annak, hogy olyan drogos karrier alakulna ki, amely az enyhébb drogokról a keményebb drogokra való áttéréssel járna együtt”.²⁸

A tilalom és a kábítószer-bűnözés

Még könnyebben tetten érhető a kábítószer-tilalom és a bűnözés kapcsolata. Sokan vélik úgy, hogy a kábítószer-bűnözést maga a tiltás hozza létre és „a bűnözéssel való összefonódás inkább a represszív jellegű büntetőjogi beavatkozásból, a fogyasztás kriminalizálásából, mintsem a jelenség minőségi jellemzőiből fakadt”.²⁹

Jó összehasonlítás ehhez a megállapításhoz az amerikai alkoholtilalom, amely azelőtt soha nem látott lendületet adott a gengszterizmusnak. A tilalom és a bűncselekmények közötti kapcsolat példáját mutatták a volt Szovjetunió 1985. évi alkohellelenez törvényeinek következményei is. Azon kívül, hogy ugrásszerűen megnőtt az alkohol tartalmú italok forgalmazásával kapcsolatos bűncselekmények száma, hirtelen fellobbant a kábítószer-bűnözés is, és növekedése 1986-ban 250%-os volt. Az alkoholisták így tudták „kárpótolni” magukat.³⁰ A kábítószerek iránti fokozott kereslet addig tartott, amíg be nem indult a tiltott szeszfőzés, és kapacitása – a cukor kiskereskedelmi forgalmának emelkedéséből kiszámíthatóan – el nem érte az azelőtti legális alkoholtermelés szintjét.³¹

A drogok forgalmazásának és tartásának dekriminalizálása természetesen azt jelenti, hogy az ezzel kapcsolatos tevékenység nem ütközik a büntetőtörvénybe.

A tiltó intézkedések növelik a termeléssel és forgalmazással együtt járó kockázatot és ez jelentősen emeli a feketepiaci árakat, ezek pedig növelik a forgalmazó hasznát, és az adagjukról már lemondani nem tudó drogfüggőket egyre nehezebb helyzetbe hozzák, a beszerzéshez szükséges pénz előteremtése érdekében mindinkább belekényszerítik a bűnözésbe.

A legalizáció hívei azt várják a tilalom feloldásától, hogy eltűnik a keresleti oldalon is a kriminalitás, a kábítószer megszerzése nem lesz bűncselekmény, és az ehhez szükséges pénz előteremtéséért sem lesz szükséges megsérteni a törvényeket.

A kábítószer-tilalom és a bűnözés kapcsolatának legérzékenyebb pontja a drogfogyasztók rákényszerítése az alvilággal való rendszeres kapcsolattartásra. A kábítószerrel való visszaéléseért kiszabott büntetés együtt jár az erkölcsi elítéléssel. A drogfogyasz-

tóra kerülő „címke” súlyosbítja helyzetét, és nehezíti a szenvedélyétől való megszabadulását. Stigmatizálásukhoz hozzájárul az elrettentő publicisztika is, amely „ördögi szerek testi-lelki rabságában kényszeresen cselekvő szubhumán lényekkel”³² ijesztgeti az olvasókat.

Hány embert érintenek a kábítószer-ellenes intézkedések?

Az alkoholisták számának meghatározásához támpontul szolgál a májsugorodásban elhunytak, valamint az alkoholfogyasztás statisztikája. Az egyik elterjedten alkalmazott módszer számításánál abból az adatból indulnak ki, hogy a májsugorodásos megbetegedés mintegy fele alkoholos eredetű, és minden 144 alkoholbetegre jut egy májcirrhotikus halálozás.³³

A kábítószer-fogyasztók számának becsléséhez távolról sem állnak rendelkezésre nemzetközileg elfogadott módszerek. Az Egyesült Királyságban a számításoknál a lefoglalt kábítószerek mennyisége és tisztasága, az utcai árfolyam, a nyilvántartásba vett kábítószerfüggő személyek száma, a kábítószer-fogyasztással kapcsolatban bekövetkezett halálesetek alakulása, az utcai kábítószerpiacra vonatkozó felderítési mutatók és a kábítószer-fogyasztóknak segítséget nyújtó szervezetek adatai jelentik a számítás alapját.³⁴

Az USA-ban a hatóságok szociológiai felmérések alapján becsülik meg a kábítószer-fogyasztók számát.

Magyarországon a 80-as évek második felében hoztak először nyilvánosságra adatot a kábítószerrel visszaélőkről. Akkor 30 000-re becsülték azoknak a számát, akik kapcsolatba kerültek a kábítószerrel. A valóságban a kérdéssel foglalkozó intézmények csak 3000 ilyen személyről tudtak, tízszeres latenciát feltételezve jutottak el a 30 ezres számhoz.³⁵ Megbízhatóbb adataink vannak 1990-ből. Ebben az évben hozzávetőlegesen 25 ezren keresték fel körzeti orvosukat közvetlenül kábítószer okozta vagy drogfogyasztással összefüggő, de egyéb panasszal. Ezen túl kb. 2000 olyan személyről tudtak a körzeti orvosok, akik nem keresik fel ugyan a rendelőjüket, de kábítószert fogyasztanak. Így a körzeti orvosok információi alapján 27 ezerre volt tehető a legitím vagy illegitím rendszeres drogfogyasztók száma.³⁶ Két év múlva ugyanilyen módon végzett felmérés alapján már 74 ezerre becsülték a Magyarországon droggal élők számát. Ez a szám azonban a legális drogok (nyugtatók, altatók) rendszeres szedőit is tartalmazza.

1979–1990-ben 126 306 kábítószert fogyasztó személyről tett jelentést az olasz rendőrség az egészségügyi hatóságoknak, a szakértők 300 ezerre tették a heroinfüggőségben szenvedők számát.³⁷ A svájci hatóságok feltételezik, hogy országukban 100 ezer legális, drogtartalmú gyógyszert fogyasztó személy és 25 ezer heroin-, kokainélvező van.³⁸ Az NSZK-ban 150 ezerre becsülik a kábítószertfüggőket és 3,5 millióra a kannabiszfogyasztók számát.

Lévai Miklós adatai szerint Nyugat-Európában a heroinhasználók száma 1988-ban már több mint kétmillió, közülük kb. félmillió rendszeres fogyasztó.³⁹ A volt Szovjetunióban 1989-ben másfél millióra becsülték a kábítószerrel élők számát. Ukrajnában a szakértők szerint 1993-ban több mint 400 000 kábítószer-fogyasztó volt.⁴⁰

Az Egyesült Államokban 1990-ben több mint 30 millióan sértették meg a kábítószer-törvényt több milliárd alkalommal. A Kábítószer-visszaéléssel Foglalkozó Országos Intézet (NIDA) 1986. évi jelentése⁴¹ szerint 20 millió amerikai fogyasztott kokaint, közü-

lük 5,3 millió az előző évben és 5,8 millió az előző hónapban. Az 1988-ban a NIDA 11,8 millió marihuánahasználaról tett jelentést. Az FBI adatai szerint 1989-ben kábítószerrel való visszaélést 1 155 200 őrizetbevétel történt, ebből 324 ezer esetben kábítószer birtoklásáért.

Az adatok távolról sem teljesek. Így is egyértelmű, hogy a kábítószer-fogyasztás ma már olyan epidémia, amely nem kezelhető kizárólag a büntetőjog eszközeivel. Ehhez a világ minden börtöne sem lenne elég.

A megtakarítások

A legalizáció hívei nagy reményeket fűznek a javaslataikkal pénzben és élő munkában elérhető megtakarításokhoz.

A bűnüldöző hatóságok, az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás nagy erőit köti le a kábítószer-ellenes küzdelem. Az állam pedig viseli a költségeket és elesik a kábítószer-forgalmazás vám-, adó- és jövedéki bevételeitől.

A tilalom feloldásával felszabaduló energiákat és eszközöket, valamint a megnövekvő állami bevételek felhasználhatók lennének a megelőzésre, oktatásra, a kábítószerfüggő betegek gyógyítására és a bűnüldözés több eredménnyel kecsegtető területeinek támogatására.

Liberalizálás

Stratégiai célkitűzés

A kábítószer-háború meghirdetett alapelve a „nulla tolerancia”, amelynek „kiinduló tételei a következők:

- (1) ha nem lennének kábítószerrel visszaélők, akkor nem lenne kábítószer-probléma sem;
- (2) nemcsak a kínálat, hanem a kereslet is részt vett a kábítószerpiac létrehozásában;
- (3) a kábítószer-visszaélés akaratlagos cselekedettel kezdődik;
- (4) hibás az a felfogás, amely szerint a kábítószer-fogyasztó nem tud ellenállni a kínálatnak és a reá nehezedő nyomásnak;
- (5) az illegális kábítószer-fogyasztók többsége képes leállítani kábítószer-fogyasztói viselkedését, és felelősségre vonható, amennyiben ezt nem teszi;
- (6) az egyén szabadsága nem terjed ki személyisége és a társadalom rombolására;
- (7) a társadalom toleranciáját a kábítószerrel való visszaéléssel szemben nullára kell csökkenteni”.⁴²

Ezzel szemben a kábítószer-forgalmazás liberalizálására irányuló javaslatok alapja a probléma kezelésének új stratégiája. Ez a realisztikusabb felfogás nem egy kábítószermentes világot, hanem a kereslet visszaszorítását, a kábítószer-fogyasztás káros hatásainak megelőzését és csökkentését tűzi ki célul.

A keresletsökkentési programokat – a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Tanács véleménye szerint – nem az aláíró feleket kötelező és egységes intézkedések fogantatását feltételező nemzetközi szerződések alapján, hanem nemzeti keretek között kell megszervezni. Ehhez az egyes államok nemzetközi segítséget is igénybe vehetnek, de „a keresletsökkentési programokat nemzeti vagy helyi szinten kell tervezni a kábi-

tószer-visszaélési helyzet ismeretében és a kulturális, politikai, gazdasági és jogi környezet figyelembevételével. A keresletsökkentési programoknak az olyan legális pszichoaktív anyagokkal is foglalkozniuk kell, mint az alkohol és a nikotin.”⁴³

A liberalizálás két útja

A liberalizálásra irányuló javaslatok két nagy csoportra oszthatók.

Az elsőbe sorolhatók a drogok mindegyikének vagy egy részének szabad forgalmát pártoló elképzelések. Ezek szerint a drogok forgalmát – a dohányéhoz és az alkoholéhoz hasonlóan – a piac szabályozná, a törvényi korlátozások legfeljebb a gyermek- és fiatalok kizárására, esetleg az árusítóhelyek nyitva tartási idejére vagy a reklámozás tilalmára vonatkoznának.

A javaslatok második csoportja orvosi ellenőrzés mellett engedélyezné a kábítószer-ellátást.

Mindkét javaslatnak van előnyös és hátrányos oldala, és mindkettőnek hiányossága, hogy nem írja körül a rendszer bevezetésének módszereit, nem felel az alkalmazás során előreláthatóan felmerülő gyakorlati kérdésekre.

JEGYZETEK

- 1 Pusztai László: Drogút vonal és pénzmosoda. *Rendészeti Szemle*, 1994/8.
- 2 A tiltott kábítószer-visszaélési problémákban való együttműködéssel foglalkozó I. Páneurópai Miniszteri Konferencia Deklarációja. Oslo, 1991. május 9–10. Népülési Minisztérium, Budapest, 1991, 3–18. o.
- 3 Jordán Miklós: Miniszteri világértékelés a nemzetközi szervezett bűnözésről. *Ügyészek Lapja*, 1995/3., 70. o.
- 4 R. E. Kendall: Drug control: policies and practices of the International Criminal Police Organization. *Bulletin on Narcotics*. 1992/1., pp. 3–10.
- 5 Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994
- 6 J. A. Inciardi: Drug Policy and the Legalization Debate. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 11.
- 7 E. A. Nadelman: The Case for Legalization. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 29.
- 8 Sourcebook of Criminal Justice Statistics – 1993. Washington, 1994, pp. 22–23.
- 9 United States Sentencing Commission. Annual Report, 1993, p. 42.
- 10 S. Wisotsky: Beyond the War on Drugs. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 105.
- 11 D. McVay: Marijuana Legalization: The Time Is Now. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 150.
- 12 J. A. Inciardi: i. m. 12. o.
- 13 „Unheimlicher Druck”. (Szerző nélkül) *Der Spiegel*, 1995/6., S. 60.
- 14 Report of the International Narcotics Control Board for 1994. New York, 1994, p. 50.
- 15 G. Koriath: Coffee-Shop-Modell zur Nachahmung empfohlen? *Kriminalistik*, 1995/2., S. 85.
- 16 Der Welt Drogen-Bericht. Ein Jahresbericht von Obsevatoire géopolitique des drogues (OGD). München, 1993, S. 206.
- 17 J. A. Inciardi: i. m. 12. o.
- 18 C. Clarc: The Drugs Problem: a Strategic Perspective. *The Police Journal*, January 1995, p. 17.

- 19 P. D. Ijzerman: The economic of drugs from marginal phenomenon to crucial problem. Előadás kézirat. Kriminológus. Budapest, 1995. június 7–10.
- 20 Lévai Miklós: Kábítószer és bűnözés. Budapest, 1992, 217. o.
- 21 Pusztai László: Zöld utat a drogfogyasztásnak? *Ügyészek Lapja*, 1994/4., 36. o.
- 22 Frech Ágnes: Kísérlet az 1993. évi XVII. törvénnyel módosított büntető törvénykönyv kábítószerrel visszaélés tényállásának az értelmezésére. *Magyar Jog*, 1994/12., 716. o.
- 23 Elekes Zsuzsa: Vizsgálat a magyarországi drogfogyasztók néhány csoportja körében. *Alkohológia*, 1991/1–2., 27. o.
- 24 S. Jonas: The U. S. Drug Problem and the U. S. Drug Culture: A Public Health Solution. In: J. A. Inciardi (ed.): The drug legalization debate. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 163.
- 25 Rauschgiftjahresbericht des BKA für 1992, S. 119. Idézi: I. Knauf – E. Erhardt: Freigabe von Drogen: Pro und Contra. Wiesbaden, 1993, S. 11.
- 26 „Alles was knallt“ (Szerző nélkül.) *Der Spiegel*, 1995/6., S. 57.
- 27 E. Matutano: Should the use of narcotics have been made an offence? *Penal Issues. Research on Crime and Justice in France*, 1993/4., p. 14.
- 28 Elekes Zsuzsa: i. m. 29. o.
- 29 Lévai Miklós: i. m. 205. o.
- 30 I. P. Lanovenko: Narkotizm i prestupnost, Kiev, 1994. s. 5.
- 31 I. P. Lanovenko: i. m. 73. o.
- 32 Fridli Judit – Pelle Andrea – Rácz József: A kábítószerkérdés társadalompolitikája a rendszerváltás előtt és után. *Kriminológiai Közlemények*, 1994/4., 189. o.
- 33 Levendel László: Alkoholbetegek gyógykezelése és gondozása. Budapest, 1987, 20. o.
- 34 B. Price: Patterns of drug trafficking and countermeasures: the personal view of a veteran. *Bulletin on Narcotics*, 1992/1., p. 57.
- 35 Németh Zsolt: Kábítószeres és kábítószerpótló anyagok fogyasztásának büntetőpolitikai problémái. *Kriminológiai Közlemények*, 1987/15., 22. o.
- 36 Bácskai Erika – Gerevich József – Lévai Miklós: Átfogó multidiszciplináris tervvázlat a drogabúzus nemzeti kezelésének programjához. *Alkohológia*, 1990/4., 3. o.
- 37 E. Marotta: Drug abuse and illicit trafficking in Italy: trends and countermeasures, 1979–1990. *Bulletin on Narcotics*, 1992/1., p. 16.
- 38 M. Rihs-Middel: Medical prescription of narcotics in Switzerland. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1994/4., p. 71.
- 39 Lévai Miklós: i. m. 198. o.
- 40 I. P. Lanovenko: i. m. 5. o.
- 41 National Institute on Drug Abuse. (1986. October 26.) Overview of the 1985 household survey on drug abuse. NIDA Capsules: 5.
- 42 J. A. Inciardi: i. m. 11. o. (Drug Abuse Report, April 19. 1988/6.; Drug Abuse Report, May 3, 1988/1–3.; U. S. Department of Transportation, 1988)
- 43 Report of the International Narcotics Control Board for 1944. New York, 1955, p. 3.

Kábítószer a boliban

(Belügyi Szemle, 1996/1.)

Szabad forgalmazás

A kábítószeres legalizálását javaslók rendszerint nemcsak az alkoholtartalmú italok és a dohányúru szabad forgalmazására, hanem történelmi példákra is hivatkoznak. Az Egyesült Államokban a század elejéig szabad forgalomban voltak a kábítószeresek. Mintegy 28 ezer fajta kábítószer-tartalmú készítményhez recept és engedély nélkül bárki hozzájuthatott.¹

A harmadik világ több országában ma is szabadon kaphatók kábítószeresek. A Nyugat- és Dél-Indiában végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a falusi és különösen a törzsi területen a vallási szertartásokhoz és a társadalmi eseményekhez (például házasságkötés) ugyanúgy hozzátartozik bizonyos drogok fogyasztása, mint az alkohol a zsidó–keresztény kultúrákban. Ennek semmi különösebben káros hatása nem volt megfigyelhető. Míg ugyanezen szerek használata olyan nagyvárosban, mint Bombay, a kábítószer-élvezők marginalizálódásához vezetett.² Ez a tény önmagában is mutatja, hogy az elmaradt vidékek analógiája nem alkalmazható az urbanizálódott területekre.

A világméretű külkereskedelem kiterjedése, a kontinenseket is összekötő közlekedés felgyorsulása, az újkori népvándorlással felérő migráció és a nagyléptékű urbanizáció – csak néhány vonása a posztindusztriális modern társadalmat alakító tényezőknek, amelyek miatt nem lehet sem a múlt századi körülményekből, sem pedig a világ elmaradt régióiból származó analógiákból megfelelő következtetést levonni a mára.

Az alkohol tartalmú italok és a dohány korlátlan hozzáférhetőségét illetően: lehet, hogy ez az állami beavatkozás korlátozása szempontjából fontos érv, de a bűnözéssel kapcsolatban távolról sem megnyugtató analógia. Példájuk inkább azt mutatja, hogy tilalmuk feloldása átrendezte, de nem szüntette meg a velük kapcsolatos bűncselekményeket.

Magyarországon 1993-ban alkohol hatása alatt állt a bűncselekményt elkövetők 32%-a, az erőszakos és garázda bűnelkövetőknek pedig 47%-a. Az USA-ban alkohol-lal kapcsolatos bűncselekmények (3 061 000) és ittas vezetés (1 320 000) miatt éppen négyszer annyi személyt vettek őrizetbe, mint kábítószerrel való visszaéléseért.³

A dohányúru csempészetében, a vámorgazdaságban, a márkás cigaretták hamisításában és illegális forgalmazásában rejlő lehetőségek sem kerültek el a bűnözők figyelmét. Az NSZK-ban a Szövetségi Pénzügyminisztérium évi egymilliárd márkára becsüli a cigaretta-csempészet miatti adókiesést.⁴ Vietnamiakból szervezett cigaretta-uralja a fekete piacot. Egy árusítási helyért tízezer márkát követelnek, a csoportok közötti harc gyakran emberölésbe torkollik. Egyedül Berlinben 4600 büntető- és 6000 adóügyi eljárás indult az illegális cigarettaforgalmazás bűncselekménye miatt 1994-ben.⁵ Magyarországon is a „fekete piac slágere” a cigaretta. Szakértők szerint évi 2-5 milliárd szál feketén forgalomba került cigarettával számolhatunk.⁶

Az ital és a cigaretta példájából olyan következtetés vonható le, hogy a kábítószeresek előtti zöld út mentén továbbra is számolni kell egyrészt a hozzájuk kapcsolódó bűnözéssel, a másik oldalon pedig a bűnüldözés ráfordításaival.

A kábítószer legalizálásával kialakuló helyzetben megjelenő bűnözés jellege sok szempontból függene a vám- és jövedéki politikától.

Két lehetséges megoldás képzelhető el.

Tegyük fel, hogy a drogokat a legális kereskedelem nagyon olcsón árulja majd, mivel az állam nem tart igényt vámról, jövedéki bevételre, fogyasztási adóra. Ennek kicsiny ugyan a valószínűsége, hiszen az államkassza mindig éhes, de azért érdemes végiggondolni ezt a lehetőséget és következményeit is.

Ki tudja vajon megmondani, hogy olcsó kábítószerárak mellett hogyan alakulna a drogfogyasztók száma? Feltételezhetőleg nagyon megnőne, sőt valószínűleg az alkoholfogyasztók egy rétege is átnyerelne a kábítószerre vagy – ami még ennél is veszélyesebb – a kábítószer és az alkohol együttes fogyasztására.

Az állam szempontjából az olcsó kábítószer azért sem lehet vonzó, mert ez számára nemcsak bevételkieséssel járna, hanem azt is magával hozná, hogy a drogfogyasztással kapcsolatos megelőzési, gyógyítási, bűnüldözési költségeket neki kell állnia.

A kábítószer magas behozatali váma és fogyasztási adója bevételi forráshoz juttatná a kincstárt, fedezni lehetne belőle a várhatóan megemelkedő egészségügyi és bűnüldözési kiadásokat. Az ezzel együtt járó magas ár viszont megghiúsítaná a beszerzési bűnözés remélt csökkenését. Számolni kellene a vám- és adóbűncselekmények ugrásszerű növekedésével, a fekete piac feléledésével és az olcsóbb, de nem bevizsgált, nem szabványos, az egészségre különösen káros áruk megjelenésével is.

A legalizálás a fogyasztók számának emelkedését hozhatja azért is, mert hozzáférhetővé válnának a drogok azok számára, akik az illegális forrásból való beszerzést nem vállalják, vagy nem ismerik az effajta lehetőséget.

Találkoztunk ezzel szemben olyan véleménnyel is, amely szerint a legalizálással megszűnne a tiltott gyümölcs édessége és ez a fogyasztás csökkenéséhez vezetne. Ez az első pillantásra talán naivnak tűnő feltételezés nem nélkülöz minden alapot. A hatvanas években a diáklázadók, a hippik kábítószer-fogyasztása a tilalmak áthágását, a társadalmi konvenciók tudatos megszegését jelentette a „dühöngő ifjúságnak”.

Nem szabad kihagyni a számításból azt sem, hogy korunk piaca nemcsak kielégíti, hanem fel is kelti a keresletet. Az igények manipulálásának hatalmas fegyvertára áll a fogyasztói társadalomban a kereskedelem rendelkezésére. Az illegális kábítószer-kereskedelem is ismeri és alkalmazza az igények felkeltésének és erősítésének módszereit, nem kétséges, hogy legális keretek között ezeket továbbfejlesztené. A képlet azonban itt sem olyan egyszerű. Ismertek a cigarettareklámozás kifinomult módszerei, de az egészségügyi propagandának is van korszerű eszköztára. Erre jó példa, hogy az USA-ban a dohányzásmentes munkahely 1964-ben meghirdetett programjának eredményeképpen mára 30%-kal csökkent a dohányosok száma. Franciaország pedig 1975–1990 között mintegy negyedével csökkentette alkoholfogyasztását és ennek megfelelően lényegesen csökkent a májzsugorodási halálozási arány is.⁷

Végül soron csak tapasztalati úton lehetne eldönteni azt a kérdést, hogy a legalizálással nőne vagy csökkenne a kábítószer iránti kereslet. Ezzel azonban nem szabad kísérletezni, ha egyszer lebontják a gátakat, a zúduló áradatot nem lehet visszatartani a mederbe. Nehéz elképzelni, hogy bárhol is a legalizálás után, a kedvezőtlen hatások fellejtével, a tilalom visszaállítható lehet. Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési Bizottsága a leghatározottabban ellenzi a kísérletezést, a drogok nem orvosi vagy tudományos célú használatának engedélyezése kiterjesztené a hozzáférés lehetőségét.⁸

Magyarországon még nem fogalmazódott meg a kábítószer-forgalom teljes legalizálására irányuló igény. Különösen nagy kockázattal járna ez a döntés egy olyan országban, ahol a kábítószerrel való visszaélés még nem igazán tömeges, ahol a lakosság széles rétegeinek még nincs személyes tapasztalata a kábítószeres fogyasztásáról és káros következményeiről.

Drogkartell és szabad piac

A kábítószer-termelés, -előállítás és -forgalmazás legalissá tételével a piacon megjelenének a gyógyszergyárak, a nagy- és kiskereskedelmi hálózatok, valamint az áruszállítás, -terítés, -kereskedelem és -szolgáltatás teljes infrastruktúrája.

Talán nem megalapozatlan prognózis, hogy a kokain- és heroinbárók nem vonulnának ki a piacról, hanem mindent megtennének uralmuk biztosítása érdekében. Ehhez irtatlan tőkével, kiépített szervezettel, tapasztalattal és összeköttetésekkel rendelkeznek. Bekapcsolódásuk a legalissá vált gazdaságba nem jelentené eddigi piacfelosztási és működési módszereik feladását. Várható, hogy az új konkurensok megjelenésével teljes eszköztárakat bevetnek a vetélytárs vállalatok vezetőinek zsarolására, korrumpálására, részvényeik felvásárlására, de ha nem menne „szép szóval”, akkor likvidálásra. A legalizálás nem jelentené a piac felosztásáért és újrafelosztásáért vívott fegyveres harc beszüntetését.

A szervezett bűnözésnek a kábítószerre szakosodott osztagai változatlanul folytatnák az állami tisztviselők megvesztegetését, megfélemlítését és terrorizálását. Legfeljebb az új helyzetben kevesebb figyelmet fordítanának a rendőrtisztekre és többet a vám- és pénzügyőri szervek, valamint az adóhatóságok tisztviselőire.

Feltételezhető, hogy a legális forgalom mellett továbbra is fenntartanák az illegális csatornákat, ezeken keresztül értékesítenék a vám- és adóügyi kötelezettségek megkerülésével piacra dobott árukat és a közegészségügyi ellenőrzés nélkül előállított nem szabványos termékeket. Az olcsóbb ár sok vásárlót késztetne továbbra is a bizonytalan minőségű áruk megvételére.

Hasis a szabad piacon

Elképzelhető az is, hogy ne minden kábítószerfajta kerüljön legális üzleti forgalomba, hanem csak az úgynevezett lágy drogok. Ezt az elgondolást a kannabiszra és a kannabisztermékekre vonatkozóan megvizsgálta az NSZK alkotmánybíróságának szenátusa, amikor arról tárgyalt: nem alkotmányellenes-e a kannabiszfogyasztók és -kereskedők büntetőjogi felelősségre vonása, megfelel-e a törvény az arányosság alkotmányos követelményének.

A szenátus véleményének kialakításakor abból indult ki, hogy Németországban – az Egészségügyi Minisztérium által 1990-ben végzett felmérés szerint – a fogyasztók többsége alkalmi kábítószeres, 56,7%-uk a megkérdezése előtti évben 1-5 alkalommal fogyasztott kannabiszterméket.

A kannabisz nem okoz fizikai függőséget és csak nagy mennyiség rendszeres fogyasztása esetén emelkedik a szükséges dózis. Mértékletes fogyasztásnál az egészségi károsodás kockázata elhanyagolható. Hosszadalmas és rendszeres visszaélés azonban viselkedési zavarokhoz, apátiához, passzivitáshoz, motiválatlansághoz vezethet és ez különösen a fiatalabb korosztályok esetében veszélyes.

Idejátmúltak tekinthető az a nézet, amely szerint a kannabisz egyirányú utca a kemény drogokhoz. Inkább a kábítószerpiacnak és a dílepek tevékenységének, mint a drog jellegének következménye, hogy a kannabiszélvezők egyes esetekben átállnak a kemény drogok fogyasztására.

Nem tekinthető azonban Németországban sem lezártnak az a büntetőpolitikai vita, hogy a kannabiszfogyasztás csökkenését a büntetés általános megelőzési hatásától vagy a kemény és a lágy drogok piacának szétválásától lehet-e inkább remélni. Az sem ismeretes, hogy vajon a „tiltott gyümölcs” vonzerejének megszűnésétől vagy a felvilágosító tevékenység javításától várható-e inkább a kábítószer-fogyasztás csökkenése.

A kérdés eldöntésénél természetesen figyelembe kell venni a nemzetközi köteleességeket is. Ha ezek ellenére, az ország határain belül sikerülne is a kábítószerpiacot kettétörni, még mindig kérdéses, hogy ennek következtében nem válna-e Németország a nemzetközi kábítószer-kereskedelem új központjává.

Az NSZK alkotmánybírósága mindezt látva úgy határozott, hogy: „Nem alkotmány-sértő, ha a törvényhozó ilyen körülmények között ahhoz a nézethez tartja magát, hogy a kannabisz tilalmának megsértése miatti büntetéstől való félelem több potenciális fogyasztót tart vissza, mint a büntetéstől fenyegetettség megszüntetése, és ezért inkább alkalmas a jog által védett értékek oltalmára.”⁹

A lágy és kemény drogok piaca kettétörésének számos kedvező következménye lenne. A lágy drogok használóit nem kényszerítené az alvilággal való találkozásra, megkönnyítené a szakítást a kábítószerrel és nem kínálna naponta az átállás lehetőségét a kemény drogokra. Ilyen változás azonban nemzeti keretekben csak súlyos következmények árán lenne keresztülvihető a nemzetközi kábítószer-színpadon. A Nemzetközi Kábítószer-ellenőrzési Bizottság kérdésesnek tartja, hogy „a piac elkülönítésének elmélete bármikor is igazolta gyakorlati alkalmazhatóságát. Azok a helyek, ahol a kannabisz forgalmazását eltűrik, magukhoz vonzották a többi drog forgalmazóit, valamint a kábítószerrel visszaélőket és a lehetséges fogyasztókat, ennek következtében ott mindenfajta kábítószer elérhetővé vált. Ez hatással lehetett a legalizálás híveire. A hangsúlyt ma már nem a kannabisznak az egyéb drogoktól való elkülönítésére helyezik, hanem a kábítószer-használat káros következményeinek a kiküszöbölését vagy csökkentését tűzik ki célul, szembeállítva a kábítószerrel való visszaélés megelőzésével. Véleményük szerint mégis a társadalomnak el kell fogadnia a drogok nem orvosi célú használatát. Az ilyen filozófia többé már nem különbözteti meg a »lágy« és a »kemény« drogokat, célja: az európai társadalommal általában véve elfogadtatni a drogfogyasztást.”¹⁰

A nagy tekintélyű nemzetközi szervezettel nehéz vitába szállni. Lehet, hogy a „lágy” kábítószer forgalmának liberalizálása elvezet az általános legalizálás igényéhez, de nem tűnik megalapozottnak az a feltételezés, hogy a piac szétválasztásának szószólói csak álcázzák igazi álláspontjukat és a valóságban minden drog legalizálását kívánják.

Legalizálás és a közvélemény

A kábítószer legalizálását a legtöbb országban a közvélemény is ellenzi. A Medián Kft. által a Mentálhigiénés Programiroda megbízásából készített felmérés¹¹ szerint a magyar lakosság elsöprő többsége (92%) sem tartaná helyesnek. Ugyanakkor 56%-

nak az a véleménye, hogy minden embernek joga van olyasmit fogyasztani, amit akar, még akkor is, ha az káros az egészségre. Ez az álláspontok kiforratlanságát mutatja.

A megkérdezettek mindössze 3%-ának van szűkebb vagy tágabb ismeretségi körében kábítószer-élvező és csak 13% látott már valakit kábítószerrel fogyasztani, mégis jóval többen tartanak a kábítószerestől, mint az alkoholistától. A kábítószer-problémával kapcsolatban a közvéleményt inkább a félelmek, mint az ismeretek, másrészt pedig az állam szerepének paternalista vagy liberális felfogásával összefüggő nézetek alakítják.

Azokban az országokban, ahol ma már milliókat érint a kábítószer-fogyasztás, a közvéleményben differenciáltabb kép alakul ki, mert „meglehetősen széles körben vált ismertté, hogy létezik e szerek kontrollált fogyasztása is. Általános tapasztalat, hogy a fiatal korokban kábítószerrel élők nagy része ifjúkora elmúltával spontán megváltik a drogtól.”¹²

A legalizálás ismeretlen és kiszámíthatatlan hatása azonban a szakembereket is elijeszti a kábítószer-politika radikális megváltoztatásától.

Kábítószer a kávézóban

A kábítószer-forgalomnak nem csak korlátlan legalizációja képzelhető el. Egyik lehetséges útja a lágy és kemény drogok differenciálása, az előbbieket korlátozott engedélyezése az utóbbiak teljes tiltásának fenntartása mellett.

Hollandiában tilos ugyan a kannabisz forgalmazása, de a hatóságok nem avatkoznak be kis mennyiségű hasis fogyasztása, beszerzése, eladása esetén. Több mint kétezer „kávézó”-ban – a főügyészek állásfoglalása alapján – 30 gramm „lágy” drog szolgáltató fel egy-egy vendégnek, nincs meghatározva a kávézó tulajdonosánál tartható kábítószer mennyisége. Tilos a reklámozás és a fiatalok kiszolgálása.¹³ Házhoz szállítva is lehet kannabiszt rendelni.

A liberalizálás utáni időszakban a kannabiszt próbáló fiatalok száma lényegesen csökkent. A hetvenes években a 18 éves holland fiataloknak 10%-a kóstolt már kannabiszt, 1994-re ezek aránya 2%-ra esett vissza.¹⁴ A nyolcvanas évek óta nem emelkedett Hollandiában a kábítószerfüggő betegek száma, ez megbízható adatnak tekinthető, „mivel a »lágy drogok« fogyasztása nem bűncselekmény, így az egészségügyi intézmények a más országokban nem tapasztalható arányban érik el a kábítószereseket. (Egy 10 holland városra kiterjedő vizsgálat szerint a városok drogosainak 70%-ával kapcsolatban állnak a gyógyító-kezelő intézmények.) A »lágy drogok« legalizálása következtében csökkent az intravénás kábítószer-használat. Ennek köszönhetően a holland kábítószeresek között alacsony az AIDS-betegek aránya.”¹⁵

Nem igazolódott az a félelem sem, hogy a lágy drogok fogyasztása törvényszerűen elvezet a kemény drogok igényéhez és fogyasztásához. A magyarországi drogfogyasztók körében végzett vizsgálat során is kiderült, hogy drogfogyasztásukat „elsősorban az eshetőség és a környezet fogyasztása határozza meg”, a kutatók semmi nyomát nem látták annak, hogy „olyan drogos karrier alakulna ki, amely az enyhébb drogokról a keményebb drogokra való áttéréssel járna együtt.”¹⁶

Hollandiában egyes kábítószer forgalmának eltűrésével nem csökkent a „beszerzési” bűnözés. Ez év januárjában jelentették a hírgyűnkösek, hogy a holland igazságügy-miniszter asszony, Winnie Sorgdrager sajtónak adott nyilatkozata szerint a kábítószerrel is felszolgáló „kávézók” egy része bűnözők gyülekezőhelyévé és a kemény

drogok központjaivá váltak. A kormányzat megszigorítja ezek rendőri ellenőrzését, de liberális drogpolitikáján nem kíván változtatni.

Megindult az Amszterdamba irányuló „drogturizmus”, sajnos ebbe magyar fiatalok is bekapcsolódtak. Amikor Németországban is felvetették hasiskávézók engedélyezését, az azt ellenzők gyakran hivatkoztak arra, hogy nem kívánják városaik „amszterdamizálódását”. A kábítószer-idegenforgalomnak is köszönhetően megélnékült a Hollandiába irányuló kábítószerexport. A holland vámhatóságok 1994-ben 188 tonna kábítószert foglaltak le, 58%-kal többet, mint 1993-ban. Figyelembe kell azonban venni, hogy – Spanyolország mellett – mindig is Hollandia volt Európa egyik legnagyobb kábítószercapuja. Ez elsősorban földrajzi helyzetének és a Holland Antillákkal, valamint Suriname-mel való kapcsolatának köszönhető.

Érdekes lehet a holland kábítószer-politika tanulmányozása, az egyik legfőbb tanulság szembeötlő: egy kis ország rendkívül nagy terheket vesz magára, ha ezen a területen a környező államokétól eltérő, liberális gyakorlatot valósít meg.

Kábítószer receptre

Több ország kísérletezett már kábítószerek vagy pótlanyagok receptre adásával. Hosszabb ideig széles körű gyakorlatnak számított ez Angliában, ahol a kezelőorvos receptre felírhatott kábítószert. A programot le kellett állítani, mert a recept vagy a kiváltott kábítószer rendszerint a fekete piacon landolt.

A svájci orvosok tanultak a példából, ők maguk adják betegeiknek be az injekciót, és a kezelést fokozatosan alkalmazzák, a páciens általános egészségi állapotának javításával, pszichoterápiával, valamint életvitelének rendezésére, a kábítószeres és bűnözői körtől való távolítására, munkába állítására irányuló szociális gondozással kombinálják.

Svájcban 1994 januárjában hároméves tudományos program indult, amelybe 700 olyan beteget vontak be, akik már egyéb kezelésen részt vettek, de sikertelenül, egészségük leromlott, egy részük hajléktalan, életük rendezetlen (munkanélküli, hajléktalan, prostituált stb.). A program résztvevői beleegyeznek a kezelésbe, a továbbiakban kizáró körülménynek számít az orvos által felírt kívüli kábítószer fogyasztása. A betegek közül 250-en heroin-, 450-en pedig morfin- vagy metadonellátásban részesülnek. Tervezik, hogy a kokainfüggők kokaintartalmú cigarettákat is kapnak. A betegek napi három alkalommal jeleniknek meg injekcióra, és metadon tablettát is kapnak.

A program elsődleges eredményei biztatóak. A résztvevők 10%-a morzsolódott le vagy kellett kizárni. Körülbelül 10% került át más kezelésbe, például teljes elvonásra. A páciensek nagy részének megjelenése rendezettebbé, tisztábbá vált, többen újra munkát vállaltak.

A svájci egészségügyi hatóságok 1991-ben elfogadott tervének célja: csökkenteni az újonnan kábítószerfüggővé válók számát; növelni a kezelésben részesülő kábítószert betegek arányát, jobb életkörülményeket teremteni a kábítószert betegeknek; tudományosan értékelni a program eredményeit.¹⁷ A programnak megteremtették a jogi hátterét, a törvényhozás meghatározta a kezelésbe bevonható személyek számát.

A „kábítószer receptre” csak egy része a programnak, ezenkívül a kezelésre, tanácsadásra, kiképzésre, kutatásra és a kábítószerfüggő személyek általános egészségi állapotának a javítására, munkába állítására irányuló sokféle egyéb intézkedést is tartalmaz. Ide tartozik az is, hogy majdnem minden nagyvárosban van „Gassenzim-

mer” vagy „Fixerstübl”, ahol a kábítószerfüggő személyek higiénikus körülmények között, steril tűvel adhajtják be az injekciót maguknak.

Svájcban a fentiekén kívül tízezren kapnak metadon tablettákat, 1300 kórházi ágyon folyik elvonókezelés, 250 a tanácsadó irodák száma, 50 intézményben 300 személyt tudnak fogadni 2-3 hetes elvonókezelésre, és 100 különböző intézmény segíti egyéb módon a betegeket (injekciós tű ingyen cseréje stb.).

Az intézkedések eredményének tudható be, hogy Svájcban a kábítószerfüggő betegek száma évek óta nem nő, a beszerzési bűnözés csökkent.

Az NSZK-ban jelenleg mintegy huszonezren kapnak heroinpótszereként metadont vagy kodeinszármazékot. Az ilyen kezelés olyan heroinfüggő betegek számára engedélyezhető, akiknél más terápiás eljárások nem vezettek eredményre és rendszeresen felkeresik az orvosi rendelőt.

Frankfurtban a szociális munkások a rendőrség és az ügyészség tudtával fenntartanak egy erre a célra berendezett helyiséget, ahol a heroinfüggők higiénikus körülmények között tudják beadni maguknak az injekciót. Frankfurtban 1991-ben 147 drog okozta halálesetet regisztráltak, számuk 1993-ban 58-ra esett vissza. A kábítószer okozta halálesetek csökkenését a pótszerek adására, az injekciós tű ingyenes cseréjére lehet visszavezetni.

A fenti programok hosszú távú hatásait még nem ismerhetjük. Némely probléma azonban így is kirajzolódik. A metadon és a kodein nem igazi pótszere a heroinnak, mivel használatuknál elmarad a boldogság érzete. A metadonfogyasztás is függőséghez vezet, az elvonás még nehezebb, mint a heroinnál.

A „kábítószer receptre” és a „pihenőszobák” kialakítása csak az önmagukat injekciózó heroin- vagy morfinfüggő betegeken segít. A kábítószer-fogyasztás azonban sok esetben csoportok társas tevékenységéhez tartozik. Egy magyarországi megyei modellkísérlet is azt bizonyította, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények, valamint a halálesetek jelentős része csoporton kívül, izoláltan történt. Ezt azzal magyarázták a felmérés szervezői, hogy: „A csoporteffektus egyrészt szocializál a szerélvezetre, fokozza a szubjektív élményeffektust, másrészt bizonyos védőszerepet tölt be az egyén számára.”¹⁸

Az egyre divatosabbá váló MDMA (Extasy) a technodiszkókhoz, az úgynevezett „rave”-partikhoz kötődik.¹⁹ Népszerűsége növekszik, rendszerint különösebb problémát nem okoz. Egy angliai vizsgálatnál a rave-parti résztvevői és a rendőrök egyaránt azt közölték, hogy nem volt semmi rendbontás, mindaddig, amíg a rendőrség be nem avatkozott, hogy megakadályozza a drog fogyasztását.²⁰ Ennek ellenére is előfordult már néhány haláleset és éjszakai közlekedési baleset az Extasy használata után.

A „kábítószer receptre”-program ott segíthet, ahol már más kezelések csődöt mondtak. Nem használható egyéb esetekben és főleg nem alkalmazható a kábítószert kíváncsiságból megkóstoló vagy kezdő kábítószer-fogyasztó rendszeres kábítószer-élvezővé válásának megelőzésére.

Néhány következtetés

Az állami kábítószer-stratégiát nem bűnügyi, hanem politikai, emberi jogi, szociális és egészségügyi érdekek függvényében kell alakítani. A kábítószerral való visszaélés elharapózásának megakadályozására olyan nemzeti programot kell kidolgozni, amely összhangban a nemzetközi törekvésekkel, megelőzési és oktatási, gyógyítási és rehabilitációs, felderítési és bűnüldözési intézkedéseket tartalmaz.²¹

A magyar kábítószer-politikának az európai államok hasonló tevékenységével összhangban kell alakulnia, a jogi szabályozás harmonizációjának hiánya nemkívánatos következményekkel járhat. „A kábítószer-tilalom feloldásának csak nemzetközi konszenzus esetén van értelme.”²² Jelenlegi ridegebb szabályozásunk kifelé irányuló kábítószer-turizmust és importot eredményez, egy, az európai országokénál liberálisabb rendezés pedig befelé irányuló kábítószer-idegenforgalmat vonna maga után.

A bűnügyi munka súlypontját a kábítószer-bűnözés keresleti oldaláról a kínálati oldalra kell áthelyezni. A kis tételben forgalmazók felderítését pedig a nagykereskedők leleplezésére kell hasznosítani. Sokkal fontosabb a csekély mennyiségű kábítószer átjuttatásának a felelősségére vonásánál az, hogy el lehessen jutni a beszerzési forráshoz.

A „nulla tolerancia” elvének lazulásától, a helyére lépő megelőző (kínálat-, keresletcsökkentő) és kárelhárító szemlélet térhódításától, valamint ezzel összhangban a kábítószer-politika bármilyen fokú liberalizálásától nem várható a kábítószer-bűnözés nagyságrendi változása vagy elűnése. Ugyanakkor mind a bűnügyi helyzetre, mind a bűnüldözés eredményességére pozitívan hatna a kábítószer-fogyasztók és a kizárólag saját használatra termelők cselekményeinek kizárása a kábítószerrel visszaélés büntetőjogi tényállásából. Egyrészt védené ezeket a személyeket a kriminalizálódástól, hozzáférhetőbbé tenné őket a kezelési programok számára, másrészt megszüntetné félelmüket a nyomozó hatóságoktól, és emelné együttműködési készségüket a kábítószer-piac hiénáinak a leleplezése érdekében.

Indokolt a jogi szabályozásban és a kábítószerrel való visszaélés elleni küzdelemben az egyes kábítószerfajtákat megkülönböztetni.

A kábítószer-forgalmazás legalizálását javasoló szerzők sok szempontból helyes leírását adják a tilalom negatív és az engedélyezés pozitív hatásainak. Nem számolnak azonban a teljes körű dekriminalizálás káros következményeivel, és nincs tudományosan kidolgozott és megalapozott modell a kábítószer-termelés és -forgalmazás bevezetésének mikéntjére, a várható társadalmi, egészségügyi, bűnügyi változások kezelésére.

Nem kábítószer-politikai, hanem orvosi kérdés annak eldöntése, hogy milyen esetben adhatók „kemény” drogok terápiás célra kábítószerfüggő betegeknek, ezen készítmények forgalmának még részleges dekriminalizálása is csak a központi idegrendszerre ható gyógyszerekéhez hasonló orvosi ellenőrzés alá helyezésükkel járhat együtt.

HIVATKOZÁSOK

- 1 J. A. Inciardi: The drug legalization debate. In: J. A. Inciardi (ed.): Studies in crime, law and justice, v. 7. Newbury Park, London, New Delhi, 1991, p. 8.
- 2 M. Charles – E. J. Masihi – H. I. Siddiqui – S. V. Jogarao – H. D’Lima – U. Mehta – G. Britto: Culture, drug abuse and some reflections on the family. *Bulletin on Narcotics*, 1994/1., pp. 69–86.
- 3 Sourcebook of Criminal Justice Statistics 1993. Washington, 1994, pp. 433–434.
- 4 G. Habenicht: Der illegale Handel mit Zigaretten. *Kriminalistik*, 1995/4., S. 247.
- 5 P. Niggel: Die vietnamesische Zigaretten-Mafia. *Kriminalistik*, 1994/3.
- 6 Tóth Levente: Megy az olaj, jön a dohány. A feketegazdaság új slágere. *168 Óra*, 1995. május 8., 32. o.
- 7 Fekete János: Ifjúság! Lépést váls! A magyarországi alkoholizmusról. *Belügyi Szemle*, 1995/5., 84–93. o.
- 8 Report of the International Narcotics Control Board for 1992. New York, 1992, pp. 323–34.

- 9 Strafbarkeit des unerlaubten Umgangs mit Cannabisprodukten. *BVerfG, Beschl. v. 9. 3. 1994. Neue juristische Wochenschrift*. 1994/24. S. 1577.
- 10 Report of the International Narcotics Control Board for 1994. Washington D. C., 1994, pp. 48–49.
- 11 Drog-éra. *Népszabadság*, 1995. május 8.
- 12 Fridli Judit – Pelle Andrea – Rácz József: A kábítószerkérdés társadalompolitikája a rendszerváltás előtt és után. *Kriminológiai Közlemények*, 1994/49., 190. o.
- 13 Nederlands Juristenblad, 1994. november 11.
- 14 „Der Geruch des Bösen” (Szerző nélkül.) *Der Spiegel*, 1994/18., S. 240.
- 15 Lévai Miklós: A kábítószer-probléma egyes kriminálpolitikai kérdései. In: Horváth Tibor (főmunkavezető): A magyar büntetőpolitika perspektívái az európai integrációban. (Beszámoló OTKA-kutatásról.) Miskolc, 1995, 201. o.
- 16 Elekes Zsuzsa: Vizsgálat a magyarországi drogfogyasztók néhány csoportja körében. *Alkohológia*, 1991/1–2., 29. o.
- 17 M. Rihs-Middel: Medical prescription of narcotics in Switzerland. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1994. Vol. 2. No. 4., p. 73.
- 18 Farkasinszky Teréz – Schad László – Benkő Katalin – Csapó Ágnes – Szabó Ferencné – Hódi Istvánné – Kissné Seprűs Mária – Karai Lászlóné – Fehér Ferencné: Narkomán serdülők és fiatalok ellátása során szerzett tapasztalatok és következtetések. *Alkohológia*, 1989/1., 9. o.
- 19 G. Hirschfeld: Techno-Scene und Drogen. *Kriminalistik*, 1995/4.
- 20 P. Davies: Policing Extazy. Focus on Police Research. *Development*, 1994/4., p. 44.
- 21 Bácskai Erika – Gerevich József – Lévai Miklós: Átfogó multidiszciplináris tervvázlat a drog-abúzus nemzeti kezelésének programjához. *Alkohológia*, 1990/4., 1–18. o.
- 22 G. Koriath: Coffee-Shop-Modell zur Nachahmung empfohlen? *Kriminalistik*, 1995/2., S. 84.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1989 szeptemberében fogadta el a bűnözés problémáival foglalkozó Európai Bizottság jelentését a számítógépes bűnözésről.³ A miniszteri bizottság egyben javasolta a tagállamoknak, hogy a jelentésben foglaltakat vegyék figyelembe törvényalkotási munkájukban, joggyakorlatukban és nemzetközi tevékenységükben.⁴

A jelentés leggyakrabban idézett része a „törvényhozási vezérfonal”. Ebben a bizottság meghatározta az egyes számítógépes (computer-related, szó szerinti fordításban: számítógéphez kapcsolódó) bűncselekmények fogalmát, és két csoportba sorolta azokat. Az elsőbe a „minimumlistán” szereplők, vagyis azok tartoznak, amelyeket fel kell venni az egyes országok büntető törvénykönyvébe. A bizottság ugyanakkor javasolta a tagállamoknak azt is, hogy fontolják meg – tradícióik vagy rendszerük és jogpolitikájuk figyelembevételével – a második csoportba sorolt, vagyis az „opcionális listán” szereplő tényállások törvénybe foglalását is.

A számítógépes hamisítás a „minimális listán” szerepel. Fogalmának meghatározása a törvényhozási vezérfonal szerint: „számítógépi adatok és programok bevitel, megváltoztatása, törlése vagy elrejtése, illetve más beavatkozás oly módon, vagy olyan feltételek létrehozásával, amelyek a nemzeti jog szerint a hamisítás bűncselekményének megvalósulásához szükségesek azokban az esetekben, amelyekben az ilyen bűncselekményt a szokásos, illetve hagyományos elkövetési módnak megfelelően követik el”.

Az ajánlásban adott definíció olvasán önként vetődik fel a gondolat: vajon nem lenne jobb az új tényállásban a tárgyi oldalt úgy megfogalmazni, hogy ne kelljen a tradicionálisan kialakult fogalom alapján hivatkozni az ott leírt körülményekre? Ha pedig ez nem lehetséges, akkor vajon nem célravezetőbb-e új tényállás büntetőtörvényi meghatározása helyett a bírósági gyakorlatot az adott állam jogrendjének megfelelő módon (hivatalos törvényt magyarázattal, elvi döntéssel stb.) arra orientálni, hogy a számítógépes elkövetési módokat a büntető törvénykönyv meglévő normái szerint minősítse.*

A kérdésekre választ adhat az NSZK Btk.-ba „A gazdasági bűncselekmények megelőzéséről szóló második törvény”⁵ alapján felvett néhány tényállás elemzése.

A számítógépes hamisításnak a törvényhozási vezérfonalban szereplő elkövetési módja „az adatok törvényellenes megváltoztatása”. Ez azonban önmagában nem elegendő a hamisítás meghatározásához, hiszen része például a számítógépes csalás törvényi tényállásának is.

Az NSZK Btk.-ba a csalás tradicionális tényállása (263. §) mellé bekerült külön szakaszként (263a §) a „számítógépes csalás” (Computerbetrug). E szerint: „Aki azal a céllal, hogy magának vagy másnak jogtalan hasznot szerezzen, másnak kárt okoz oly módon, hogy az adatheldolgozást vagy a programozást befolyásolja helytelen vagy hiányos adatok szolgáltatásával, vagy az adatszolgáltatás folyamatába egyéb módon történő jogosultság nélküli beavatkozással, öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”

Ez a törvényi meghatározás kiküszöböli a vitákat. Egyértelmű abból a szempontból, hogy az adatok meghamisítását nem különálló eszközcselekménynek, hanem a tényállás szerves részének tekinti és így halmazat megállapítását még abban az esetben sem teszi lehetővé, ha annak törvényi büntetési tétele magasabb lenne a főcselekménynél. Hézagpótló ez a törvényi meghatározás azért is, mert a tradicionális fogalom alapján nem minősíthető a számítógépes csalás, a gépet ugyanis nem lehet sem „tévedésbe ejteni”, sem „tévedésben tartani”.⁶

Ugyancsak megmaradt az NSZK büntető törvénykönyvében az okirat-hamisítás tradicionálisan kialakult meghatározása (267. §) és bekerült új tényállásként a 269. §, a „hiteles igazolásra szolgáló adatok meghamisítása” (Fälschung beweisbarer Daten). E szerint: „Aki oly módon tárol vagy módosít a jogforgalomban lényeges adatokat, hogy azok felhasználása esetén valótlán vagy meghamisított okiratok keletkeznek, vagy az ilyen módon tárolt vagy módosított adatokat felhasználja, öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.” Erre a szabályozásra azért volt szükség, mert az NSZK joggyakorlata az okirat-hamisítás tárgyának a tartalmukat látható, olvasható jegyekkel kifejező iratokat tekinti, az új tényállásban pedig kapcsolatba került az „elektronikusan, mágnesesen vagy más, közvetlenül nem észlelhető módon tárolt vagy továbbított adat” [202a § (2) bekezdés] fogalma a látható, olvasható okirattal.⁷

Hasonló megfontolásokból vezette be a büntetőjogba – a technikai fejlődés kihasználásával elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos tényállásokba – az „adat” fogalmát Ausztria, Finnország, Franciaország, Anglia, Kanada, valamint az USA több állama. A tárgyhoz kötődő dolog és az anyagtalan adat fogalmával kapcsolatban először az Egyesült Államokban merültek fel problémák. Az igen fontos adatokat kifürkésző és saját céljaira felhasználó személyek ellen nem lehetett eljárni, mert a védelem minden esetben azt bizonyította, hogy a vagyon elleni bűncselekménynél „idegen dolgot” kell „elvenni”, de az adat nem dolog és el sem vész, hiszen ott marad a tulajdonosánál.⁸

A dolog fogalma a magyar jogban is a fizikai értelemben vett tárgyhoz, testhez köthet. Így szerepel a büntetőjogban, mint az elkövetés tárgya, vagyis „az a személy vagy dolog, akire vagy amire az elkövetési magatartás behatást gyakorol, vagy mint behatás irányul”.⁹ A tárgyi bizonyítási eszköz meghatározásánál büntetőeljárás törvényünk is [Be. 82. § (1) bekezdés] a dolog tárgyi jellegét (nyomhordozó, elkövetési eszköz stb.) húzza alá. A számítógépes bűncselekmények egy része a hardver ellen irányul, ezeknél jól lehet boldogulni a büntetőjog tradicionálisan kialakult fogalomtárával. A szoftver ellen elkövetett bűncselekményeknél már az immateriális „adat”, „információ” védelmével is számolni kell.

Ugyanilyen megfontolásból vezette be az NSZK törvényhozása a dologrongálás (Sachbeschädigung) tényállásával (303. §) párhuzamosan az adatmegmáskítás (303a §) fogalmát (Datenveränderung), vagy az okiratok károkozási célzattal történő megsemmisítésének, megrongálásának, elrejtésének (Urkundenunterdrückung, 274. § (1) bekezdés 1. pont) megfelelően az adatok törlésének, eltitkolásának, használhatatlanná tételének vagy megváltoztatásának [274. § (2) bekezdés, 2. pont] bűncselekményét.

Nő az információk jelentősége a gazdaságban, a kultúrában, a politikában, a személyiségi jogokban, sokan nevezik korunk új, posztindusztriális társadalmát információs társadalomnak. Ennek a fejlődésnek felel meg az információjog kialakulása. „A modern kibernetikával és informatikával összhangban az »információjog« új koncepciója az anyag és az energia mellett harmadik fő tényezőnek az információt tekinti.”¹⁰ Kialakulóban van az információjog részeként a büntető információjog is.¹¹

A büntető információjog fogalmai még nem kristályosodtak ki. Újabb elkövetési módok jelennek meg. Nő a számítógépes bűnözés nemzetközi jelentősége.

Ezt vette számításba az ENSZ Bűnmegelőzéssel és az Elkövetők Kezelésével foglalkozó VIII. kongresszusa (Havanna, 1990), amikor úgy döntött, hogy a számítógépes bűnözés kérdéseit a IX. kongresszus napirendjére kell tűzni. Megbízta a titkárságot, hogy dolgozzon ki olyan vezérfonalat és szabványokat, amelyek segíthetik a tagállamokat

* A magyar büntetőjog a számítógépes hamisítások közül csak a bankkártya hamisítás (Btk. 313/B. §) tényállását fogalmazza meg és tekinti sui generis bűncselekménynek. – A szerk.

a számítógépes bűnözés nemzeti, regionális és nemzetközi kezelésében.¹² A titkárság ennek alapján elkészítette azt a kézikönyvtervezetet¹³, amelyet 1992 októberében megtárgyalta a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) számítógépes bűnözéssel foglalkozó nemzetközi konferenciája.

A számítógépes hamisítás fogalmát az ENSZ kézikönyvtervezete másképpen határozza meg, mint az Európa Tanács e tárgyban elfogadott vezérfonala. Egyrészt a számítógépes adattárba történő jogtalan beavatkozást csak abban az esetben minősíti számítógépes hamisításnak, ha azzal számítógépben tárolt közokirati adatokat változtatnak meg, másrészt a fogalmat kiegészíti egy új elkövetési móddal, amelynél a számítógépet a hamisítás eszközeként használják, mivel „a modern szoftverek fejlett grafikai lehetőségei új eszköztárat hoztak létre kereskedelmi iratok hamisítására”. Ezt ki kell egészíteni azal, hogy a ma forgalomban lévő berendezésekkel nemcsak kereskedelmi okiratokat, hanem bankjegyet, anyakönyvi kivonatot, forgalmi engedélyt, diplomát, értékpapírt, csekket és mindenféle okiratot, valamint fényképeket is másodpercek alatt lehet hamisítani.

A tervezetben említett grafikai szoftverek a digitális képfeldolgozás fogalomkörébe tartoznak. A digitális képfeldolgozás új perspektívákat nyitott a tudományok és a technika sok ágazata és ezen belül a bűnügyi technika számára is, de a bűnözők sem kellekdedek a kínálkozó lehetőségeket a maguk javára fordítani.

A digitális képfeldolgozás és a hamisítás

Képek, rajzok számítógépes tárolása, átalakítása, értelmezése, csoportosítása, a bennük lévő információk kinyerése stb. csak akkor valósítható meg, ha azokat a számítógép számára kezelhetővé teszik. Ennek lehetőségét először a videotechnika felhasználása teremtetette meg.

A televízió képernyőjén megjelenő képpontok fénysűrűségük mért értékének megfelelően számokkal jellemezhetők (úgynevezett világosságkód), illetőleg színes képnél minden képpont a három alapszínnek megfelelően három összetevőből álló színkódvektorral alakítható. Az így létrejött digitális (számokká alakított) kép csak nagy tárkapacitású és sebességű számítógéppel dolgozható fel, hiszen a felbontás finomságától függően 1-10 millió, egyenként 6-12 számjeggyel jellemzett képpontból áll.¹⁴

Ma már megoldott a kép átalakítása televíziós rendszer közbeiktatása nélkül is, úgynevezett fotodigitalizáló berendezés segítségével.

A számsorokká alakított kép számítógépen tárolható. Megoldhatóvá vált például a fényképek automatikus kikeresése a bűnügyi nyilvántartásból személyleírás alapján.¹⁵ A digitális képfeldolgozás tette lehetővé az ujjnyomat-nyilvántartás automatizálását is.

A kriminalisztikai szakértők mindig képi információkkal dolgoznak, például összehasonlítják a kérdéses iraton lévő kézírás a gyanúsított próbairásával. Munkájuk számítógépes támogatása szintén csak a digitális képfeldolgozás segítségével oldható meg.¹⁶

Az okmányszakértők ma még igen bonyolult fotooptikai, elektronoptikai és kémiai módszerekkel hozza létre azt a hasznos kontrasztot, amely a láthatatlan, leöntött, kivakart szöveg olvashatóvá tételéhez szükséges. Ilyen és ehhez hasonló képhelyreállítási és képjavítási feladatok is hatékonyan oldhatók meg digitális képfeldolgozási módszerekkel. Közülük különösen fontos a geometriai korrekció, amelynek segítségével helyreállíthatók a perspektivikus hibából vagy más okból bekövetkezett torzulások, megállapíthatóvá válnak a valószínű méretarányok, összehasonlíthatóvá tehetők az ugyanarról a tárgyról különböző szemszögből készített felvételek.

A digitális képfeldolgozás igen fontos alkalmazási területe a mesterséges képalkotás (image construction). Alapja egy új művészeti ágnak, a számítógépes grafikának, megsokszorozza a tévéműsorok, reklámfilm-készítők, formatervezők lehetőségeit, automatizálhatóvá teszi nyomtatott áramkörök szerkesztését és még számtalan más területen szolgálhatja az alkotó embert.

A hamisítók számára felbecsülhetetlen ajándék volt az intelligens adatfeldolgozó egységgel kiegészített színes másológépek kifejlesztése. Ezekkel a készülékekkel nagy felbontású, színhű másolatok készíthetők, de – képfeldolgozási lehetőségeik miatt – hamisított és hamis vagy fiktív okiratok előállítására is alkalmasak.

A színes másolók lehetővé teszik okiratok vagy fényképek automatizált letapogatását, a digitális képatalakítást, valamint képfeldolgozó szoftverek alkalmazását. Ezek segítségével minden képelem külön-külön, sőt az egész kép vagy részei is megváltoztathatók, elemek kivonhatók vagy bevezethetők, például személyek vagy helyszíni részletek hozzáadhatók vagy elűntethetők a képről.

Mód nyílik például arra, hogy az iratról, bankjegyről készített másolaton az eredeti sorszám vagy szöveg ne jelenjen meg. Ilyenkor a gép kiegészíti a képről eltávolított írásjeleket, számjegyek helyén a háttér-védőhálózatot, és az elkövető által kívánt új számmal vagy szöveggel helyettesíti a régit.¹⁷ Ez a hamis vagy hamisított okiratok új generációja.¹⁸

A készülékkel könnyen készíthetők olyan fiktív okiratok is, amelyeknek nincs eredeti megfelelőjük.

A mesterséges képalkotás programjai lehetővé teszik a fényképek olyan tökéletes hamisítását, amelyet ma még nem lehet kimutatni.¹⁹ Elterjedésével jócskán megcsappan a fénykép bizonyítási jelentősége, hiszen mindig felmerülhet az a gyanú, hogy nem a valóságot tükrözi, hanem mesterséges képalkotás terméke. Az így manipulált fénykép felhasználható zsarolásra vagy más bűncselekmény elkövetésére.

A bankjegymásolaton a hamisítás ismérvei szabad szemmel nehezen ismerhetők fel, de a szakértő könnyen ki tudja mutatni azokat. A pénzintézetek személyzete is viszonylag egyszerűen felfedezi a hamisítást, elsősorban a bankjegy papírányagának minősége alapján. A nemzetközi tapasztalatok szerint az „utca emberének” viszont könnyen el lehet adni a hamisított bankjegyeket. A Spiegel arról tudósított, hogy egy német nő Kelet-Európa több országában árulta a színes másológépen készült 100 márkásokat darabonként 20 márkáért.²⁰ Magyarországon több esetben sikerült eladni fekete-fehér másológépen készült és utólag kézzel kiszínezett primitív hamisítványokat is.

Nagy cégek fáradoznak azon, hogy ofset minőségű nyomtatásokat készítő berendezésekkel jelenhessenek meg a piacon. Az ezekkel készített hamisítványok felismerése – megfelelő minőségű papírányag használata esetén – a szakértők számára sem lesz könnyű feladat.

A számítógépes képatalakítás segítségével elkövetett hamisítást a számítógépes hamisítás minősített esetének kellene tekinteni.

A másológépek tisztességes üzemeltetői is szeretnék megakadályozni, hogy náluk hamisítványok készüljenek. Cégük hitelét rontja, ha például egy bankjegy-hamisítási ügy nyomozásának szálai hozzájuk vezetnek. Ezért törekszenek a gyártó cégek a másolatok minőségének javítása mellett arra, hogy a hamisításgátlásra irányuló műszaki megoldásokat is fejlesszék.

A Canon cég például újabb termékeit kétféle biztonsági programmal látja el. Az egyiknél betáplálják a másológészülék számítógéprendszerébe az összes ismertebb bankjegy képeit és egy olyan programot, amelyik meggátolja, hogy azokról másolatot lehessen készíteni. A másik biztonsági programmal ellátott készülék minden másolatra

titkos jelet tesz, amelynek segítségével megállapítható, hogy a kérdéses okirat milyen gyári számú másolón készült. A Minolta cég is megjelenik a piacon biztonsági programokkal ellátott készülékekkel.²¹

Természetesen a bűn és bűnüldözés harcában ez sem az utolsó csata. A biztonsági programok bevezetése akkor lenne igazán hatékony, ha ezeket nemcsak a jövő bizonyos készülékeibe, hanem minden új és régi gyártmányú és típusú színes másológépbe is beépítenék. A jelenleg Magyarországon üzemelő készülékek száma több száz darabra becsülhető. A múlt évben majdnem 15 ezer színes másolót adtak el Európában, és mennyiségük további évi 30%-os emelkedésével számolnak.²²

A biztonsági programok beépítése csak átmeneti és csak a „programfeltöréshez” nem értő elkövetők ellen tud védelmet nyújtani. A programok megfejtésével magas szinten foglalkozó „hackerek” számára csak újabb izgalmas feladatot fog jelenteni az algoritmus biztonsági lépéseinek a megkerülése. A bűnmegelőzés ezen a téren sem egyszerű feladat, újabb és újabb erőfeszítéseket kell tenni az újabb és újabb technikát is igénybe vevő bűnözés elterjedésének megakadályozására.

JEGYZETEK

- 1 The AIDP-Conference on Computer Crimes and other Crimes against. Information Technology. Würzburg, 1992
- 2 OECD Report, ICCP No. 10, Computer-related Crime: Analysis of Legal Policy, 1986
- 3 Computer-related Crime. Final Report by the European Committee on Crime Problems. Strasbourg, 1989
- 4 Recommendation No. R (89) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Computer-related Crime (Adopted by the Committee of Ministers on 13 September 1989 at the 428th meeting of the Ministers' Deputies).
- 5 Zweites Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität vom 15. 7. 1986. Bundesgesetzblatt, Bd. I. S. 721. ff.
- 6 Pusztai László: Számítógépek és bűnözés. *Kriminológiai és Kriminalisztikai tanulmányok*. XXVI., Budapest, 1989, 132. o.
- 7 G. Dannecker: Gesetzgeberische Massnahmen zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität in der Bundesrepublik Deutschland. In: *Rivista trimestrale di diritto penale dell'economica*. Padova, 1990/2-3, S. 675.
- 8 H. Nugent: State Computer Crime Statutes. National Institute of Justice. Research in Action. Nov. 1991, p. 2.
- 9 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984, 172. o.
- 10 U. Sieber: The International Emergence of Criminal Information Law. Heymanns Verl. 1992, p. 17.
- 11 U. Sieber: Informationsfreiheit und Recht der Informationstechnik. *Neue Juristische Wochenschrift*, 1989. Okt., S. 2569.
- 12 Foundation for Responsible Computing. Summary of Proceedings of the International Symposium on the Prevention and Prosecution of Computer Crime. Havana, August, 1990
- 13 Draft United Nations Manual on Computer-related Crime. Ottawa, 1992
- 14 Álló Géza – Hegedűs Gy. Csaba – Kelemen Dezső – Szabó József: A digitális képfeldolgozás alapproblémái. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 81. o.
- 15 J. Mayer-Zasche: Képfeldolgozás az osztrák rendőrségnél. *Rendészeti Szemle*, 1992/1., 109–114. o.
- 16 Jávorszki Péter: A számítógépes képfeldolgozás hasznosíthatósága a belügyi munkában. *Belügyi Szemle*, 1988/11., 49–56. o.

17 8th International Conference on Currency Counterfeiting. Ottawa, 1992. Report of the Reproduction Research Centre in Copenhagen

18 Huszár Jenő – Pelbárt Jenő: Értékpapírok védelme színes másolók használatával elkövetett hamisítások ellen. A Kriminalexpo '91 konferencia előadása. Budapest, 1991

19 F. Ritchin: In Our Own Image. The Coming Revolution in Photography. Aperture Foundation. New York, N. Y. 1990

20 Spiegel. 1991/43., 139. o. Hivatkozta: Huszár Jenő: i. m.

21 E. Silver – R. Emberger Jr.: Stopping Bogus Bank Notes. *Newsweek*, 1992. október 26., p. 4.

22 J. Hendriknek, az angol Dataquest értékelőjének adatára hivatkozik Jim Gorzelany: Full-Color Copiers. *Newsweek*, 1992. november 23., p. 12.

Gépjárműlopás a statisztika mérlegén

(Katona Géza [szerk.]: Nemzetközi gépjárműbűnözés, RTF, 1997)

Szembevetendő a magyarországi gépjárműlopások mennyiségének szinte hihetetlen mértékű emelkedése (1. számú táblázat). Különösen nagy a növekedés, ha idesoroljuk a jármű önkényes elvétele bűncselekményét is (2. számú táblázat).

1. számú táblázat

A gépjárműlopások számának változása %-ban

	1987-1994	1994
Anglia és Wales*	+37	-11
Dánia	-7	-3
Finnország	+93	0
Franciaország	+31	-4
Görögország	+79	+18
Hollandia	+81	+5
Magyarország	+1591	+33
Németország (Nyugat)	+19	-4
Olaszország	+47	-3
Portugália	?	+18
Svédország	-4	-10
USA**	+21	?
Kanada	+83	+2

* A Criminal Statistics England and Wales 1994 alapján

**USA 1987-1993 között

2. számú táblázat

Személygépkocsi-lopás, önkényes elvétel,
csalás tárgya személygépkocsi

Év	Lopás	Önkényes elvétel	Csalás	Összesen
1987	482			
1988	1 528	3303	27	4 858
1989	2 102	3978	50	6 130
1990	5 343	6319	42	11 704
1991	15 763	7236	50	22 049
1992	15 458	5421	157	21 036
1993	7 753	4114	138	12 005
1994	10 464	4544	88	15 100
1995	12 556	4658	72	17 286

Az értékelésnél figyelembe kell venni, hogy 1987-ben a magyarországi személygépkocsi-állomány 1 660 258 volt, 1994-re viszont elérte a 2 176 922-t (+31%). Tekintettel arra, hogy az eltulajdonított járművek egy része a hazánkba látogató külföldieké volt, azt sem szabad számításán kívül hagyni, hogy 1987-ben 3 554 525, 1994-ben pedig ennek háromszorosa, vagyis 10 892 316 külföldi rendszámú gépjármű lépett be az országba. Ugyanakkor ismert, hogy a garázsban őrzött gépkocsik és a nappal gépkocsivezetők felügyelete alatt álló járművek aránya lényegesen csökkent.

A közhiedelemmel ellentétben a gépkocsilopások csúcsidezőszaka nem az utóbbi két év volt. Külön tanulmányozni kellene, hogy az 1992. évi rekord után miért csökkent 1993-ban felére az elkövetett személygépkocsi-lopások száma.

Ez egyrészt a rendőrség erőfeszítésének köszönhető, amíg ugyanis a felderítési eredményesség 1992-ben 5,5% volt, ez az arány 1993-ban 14%-ra emelkedett.

A bejelentett gépkocsilopások számának 1993. évi csökkenéséhez hozzájárult az is, hogy egyes nyugat-európai gépkocsikölcsönzők és lízingsel foglalkozó vállalatok felvették szerződési feltételeik közé gépkocsijaik kiviteli tilalmát a közép- és kelet-európai országokba. Ugyancsak erre az időre esett a magyarországi casco díjak felemelése, ami sok tulajdonost késztetett arra, hogy biztosítását ne újítsa meg, a biztosítások számának visszaszorulása pedig a feljelentési készség csökkenését vonja maga után. A biztosítótársaságok más intézkedései (például az „újárvisszatérítéses” biztosítás megszüntetése) szintén csökkentették a hamis bejelentések számát.

A további emelkedéshez viszont hozzájárul, hogy a „bűnüldözői apparátus... egyre több ügyben állapítja meg, hogy a cselekmény nem jármű önkényes elvétele, hanem lopás”.

Helyes lenne a jármű önkényes elvétele – mára már elavult – tényállását kiiktatni a büntető törvénykönyvből, de legalább a statisztikai kimutatásokban – több ország példája alapján – együtt kezelni a gépkocsi-„elkötésnek” ezt a jogilag egyelőre különféleképpen minősített két fajtáját.*

Korábban a „jogtalan használat” valóságban létező elkövetési mód volt és a rendőrség rendszeresen megtalálta az ideiglenesen elvitt gépkocsikat – üres tankkal –, ma már az „önkényes elvétel” általában nem ideiglenes jellegű. A jogtalan használatot valamikor a kocsiakzni vágyó fiatalok követték el, a mai tettesek viszont betörők vagy rablók, akik a lebukási veszély csökkentése érdekében a tulajdonos engedélye nélkül alkalmilag „kölcsönvett” járművet használnak bűncselekményeik elkövetéséhez, a meneküléshez és a szállításhoz.

Magyarországon a gépkocsi tárolási körülményei megkönnyítik a gépjárművek eltulajdonítását, a földrajzi helyzet pedig a lopott járművek kiszállítását teszi lehetővé a legjobb felvevőpiacokra. Szakértői becslés szerint az ellopott gépjárművek 60-70%-a kerül ki az országból.²

A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények számának értékelésénél azt is figyelembe kell venni, hogy – mint Korinek felmérései mutatják – 1982-ben a gépjárműlopások sértettjeinek 40%-a, 1992-ben pedig 23%-a nem tett feljelentést. Egy 1996-ban Budapesten végzett vizsgálatban a megkérdezettek közül – akiknek 1995-ben ellopták a gépkocsiját – 10% nem jelentette a bűncselekményt. Tehát „a regisztrált lopások számának növekedése nem kizárólag abból származik, hogy több autót loptak el, hanem részben abból is, hogy több lopást jelentettek az emberek, mint korábban”.

A bejelentések számának emelkedésénél viszont számításba kell venni azt is, hogy az osztrák „biztosítótársaságok becslései szerint a nagy értékű gépkocsik eltulajdonításának 40 százalékában a hamis bejelentés az önlopást álcázza”.

New Yorkban a városi rendőrség 25%-ra becsüli a csalás céljából elkövetett lopásokat vagy koholt feljelentéseket.⁵

Feltehetőleg nem jelentéktelen Magyarországon sem a gépkocsilopással kapcsolatos biztosítási csalások mennyisége, mindenesetre jóval több, mint amennyi a hatóságok tudomására jut.

Tanulságos lehet a nemzetközi összehasonlítás is. Az 1. számú táblázatból kitűnik, hogy 1987 és 1994 között a nyugat-európai országokban 30-40%-kal növekedett az ellopott gépjárművek mennyisége, és közülük egyedül Finnországban emelkedett ez idő alatt majdnem a kétszeresére.

* Az 1997. évi LXXIII. tv. a jármű önkényes elvételét átminősítette vétségből büntetési tételévé és lényegesen felemelte mind a tényállás alapesetének, mind pedig a minősített eseteknek a büntetési tételeit. – A szerk.

A személygépkocsiállomány és a gépjárműlopások*

Ország	Személygépkocsi			Gépjárműlopás			
	Év	1000 darab	1000 lakosra**	Év	Darab	100 000 lakosra	1000 szgk.-ra
Anglia és Wales	1994	20 479	397	1994	534 000 ***	1034	29,1
Ausztria	1993	3 368	432	1993	2 988	38	0,9
Franciaország	1990	23 550	418	1990	433 494	768	18,4
Hollandia	1992	5 658	374	1990	49 810	334	8,8
Magyarország	1994	2 177	212	1994	10 464 ****	102	4,8
Németország (Ny.)	1992	32 007	398	1993	120 015 ***	180	2,8
Németo. (volt NDK)				1993	94 821 ***	659	
Norvégia	1992	1 619	377	1990	26 593	627	16,4
Olaszország	1988	23 574	423	1990	313 400 *****	542	13,3
Svájc	1992	3 099	449	1990	27 435	399	8,8
Svédország	1988	3 539	413	1990	85 258	996	24,1

* European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics. Council of Europe, Strasbourg, 1995 alapján

** Statistisches Jahrbuch für die Republik Österreich, 1994. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien, 1994, S. 525. alapján, a legutolsó év, amelyre van adat.

*** lopás és jogtalan elvétel együtt

**** Személygépkocsi

***** Csak gépkocsi, egyéb gépjármű nélkül

Magyarországon viszont ez idő alatt több mint tizenötszörösére nőtt a számuk, sőt ha a járművek közül csak a személygépkocsikat vesszük figyelembe, akkor huszonegyszeres a növekedés. Nem ennyire aggasztó a kép, ha a százezer lakosra vagy az ezer gépkocsira jutó lopásokat számoljuk (3. számú táblázat).

Külön tanulmányozást érdemelne az ausztriai adatok. A helyszínen kellene tájékozódni, hogy milyen módon érték el a kimagaslóan jó eredményeket. Tanulságos lenne a volt szocialista országok gépkocsilopási helyzetét is megismerni. Meglepő, hogy az NSZK-ban az „új” tartományokban majdnem négyszer annyi a 100 000 lakosra jutó gépkocsilopások száma, mint a „rég” tartományokban, ahol viszont a 100 000 lakosra jutó gépjárművek száma minden bizonnyal magasabb.

A táblázat csak tájékoztató jellegű, sajnos nem eléggé homogén adatokat tartalmaz. A gépjármű és a gépkocsi fogalmát a különböző országok statisztikai adatszolgáltatása nem egységesen értelmezi, egyes országok együttesen mutatják ki a járműlopást és a jogtalan használatot vagy önkényes elvételt. Nem minden országból állnak friss adatok a rendelkezésünkre.

A bűnügyi statisztika adatait érdemes szembesíteni a közvélemény-kutatásokhoz hasonlóan szociológiai módszerekkel végzett áldozattá válási vizsgálatok eredményeivel.

Az ENSZ 1989-ben és 1992-ben végeztetett és ez évben ismét szervez ilyen felmérést a világ sok országában. Sajnos a korábbi években Magyarországon folytatott vizsgálatok adatait nem ismerjük.

A felmérések során véletlenszerűen kiválasztott személyeknek tesznek fel kérdést arra vonatkozóan, hogy az elmúlt egy évben milyen bűncselekményt követtek el a terükre. A gépkocsilopások kapcsán például arra kellett a meghallgatott személyeknek válaszolniuk, hogy az elmúlt évben váltak-e gépkocsilopás sértettjévé, vagyis loptak-e el olyan gépkocsit, amelyik háztartásukhoz tartozott. A felmérés során nem tettek különbséget gépkocsilopás vagy önkényes elvétel között (4. számú táblázat).

Az ENSZ áldozattá válási felméréseinek az eredményei (gépkocsilopás)

Ország	A válaszadók közül sértetté vált az utolsó évben					
	Az összes megkérdezett (%-ban)			A gépkocsitulajdonosok (%-ban)		
	1988	1991	1988/1991	1988	1991	1988/1991
EURÓPA	1,00	1,45	1,19	1,30	1,81	1,54
Anglia	1,85	3,65	2,75	2,39	4,27	3,33
Franciaország	2,35		2,35	2,79		2,79
Hollandia	0,28	0,54	0,41	0,37	0,67	0,52
Németország (Ny.)	0,43		0,43	0,54		0,54
Norvégia	1,07		1,07	1,33		1,33
Olaszország		2,66	2,66		3,01	3,01
Svédország		1,71	1,71		2,03	2,03
Lengyelország		0,61	0,61		1,26	1,26
Cseh Köztársaság		0,48	0,48			
Szlovákia		0,93	0,93			
	1996			1996		
Budapest			1,80			2,90

A gépjárműlopások gyakorisága

Ország	Bűnügyi statisztika szerinti sorrend		Áldozattá válási felmérés szerinti sorrend	
	100 000 lakosra	1000 gépkocsira	Összes megkérdezett	Gépkocsitulajdonosok
Anglia	1	1	1	1
Ausztria	11	10		
Franciaország	3	3	3	4
Hollandia	8	7	8	8
Budapest 1996	10	8	4	3
Németország (Ny.)	9	9	7	7
Németo. (volt NDK)	4			
Norvégia	5	4	6	6
Olaszország	6	5	2	2
Svájc	7	6		
Svédország	2	2	5	5

A gépjárműlopások és a jármű önkényes elvétele

Ország	Év	Gépjárműlopás és önkényes elvétel		
		Összesen	100 000 lakosra	1000 gépkocsira
Anglia és Wales	1994	534 000	1034	29,1
Ausztria	1993	7 076	89	2,1
Magyarország	1995	17 214	167	7,9
Németország (Ny.)	1993	120 015	183	2,8

Minden mutató szerint Angliában a legsúlyosabb a helyzet a gépkocsilopásokat illetően. A hatalmas volt gyármatibirodalmat az angliai alvilág látja el lopott jobb kormányos járművekkel. A többi európai országban valamivel jobb a helyzet (5. számú táblázat). A bűnügyi-statisztikai és az áldozattá válási rangsorolás között – egy-két ország kivételével – jó összhang van. Jobb képet nyújt a megkérdezettek tapasztalata, mint a statisztika Olaszországban. Ez feltehetőleg a turisták sérelmére elkövetett bűncselekmények nagy számával magyarázható. Magyarországon pedig a statisztika mutatja a helyzetet jobbnak, mint az áldozattá válási felmérés. Ennek okát – feltehetőleg – a jármű önkényes igénybevételenek minősített esetek viszonylag nagy számában kell keresni (4. számú táblázat).

A táblázatok adatai szerint a százezer lakosra számított gépkocsilopások száma Magyarországon valamivel alacsonyabb az európai átlagnál, de ez elsősorban az ezer főre jutó gépkocsik viszonylag alacsony számából következik. Az ezer gépkocsira jutó lopások száma nálunk magasabb, mint az európai átlag, de még így is jóval alacsonyabb, mint egyes nyugat-európai országokban (Anglia, Olaszország, Franciaország, Svédország).

Szembevetendő, hogy Magyarországon sokkal rosszabb a helyzet, mint Ausztriában és Németország nyugati részében. Ez súlyosan befolyásolhatja az ezekből az országokból hazánkba irányuló turizmust. A százezer lakosra jutó gépjárműlopások száma szerint jobb a „helyezésünk”, mint ezer gépkocsira számítva. Ennek egyszerű oka, hogy ezer lakosra nálunk körülbelül feleannyi gépkocsi jut, mint a fejlett nyugat-európai országokban.

A hazai közvélemény élesen és türelmetlenül reagál a gépjárműlopásokkal kapcsolatban kialakult helyzetre. Ennek okai között feltehetőleg az első helyen osztozik a bűncselekmények számának rendkívül gyors növekedésével a nyomozás eredményességének alacsony szintje. Azt is figyelembe kell venni, hogy hazánkban egy-egy gépkocsi ára és az átlagfizetés között sokkal nagyobb a különbség, mint a nyugat-európai országokban. Olyan családban, amelyben két-három gépkocsi van, könnyebben elviselhető a lopás utáni átmeneti idő a kár rendezéséig és az új kocsi beszerzéséig.

Ami a nyomozások eredményességét illeti, azt mondhatjuk, hogy általában vetekszik a magyar rendőrség teljesítménye a nyugati kollégáikéval, de sajnos ez nem vonatkozik a gépkocsilopások felderítésére.

1993-ban Ausztriában 18,3%⁶, az NSZK-ban 23,8%⁷ volt a gépkocsilopás-nyomozások eredményessége. Ausztriában a járművek önkényes elvételének 49,3%-át, Magyarországon (1995) 39,8%-át nyomozták ki eredményesen. Angliában és Walesben ugyancsak 1993-ban a gépjárműlopások és a jármű önkényes elvételének együttes felderítési aránya 20% volt, de a járművek 59%-át megtalálták.⁸

Az ENSZ által 1989-ben és 1992-ben végzett két világméretű „áldozattá válási” felmérésben a megkérdezettek közül a gépjárműlopások sértettei háromnegyed részének megkerült a kocsija. A felmérésről készült összefoglaló jelentés aláhúzza, hogy ez az arány a nemzetközi átlagnál jóval alacsonyabb: Olaszországban (42% 1991-ben), az NSZK-ban (56% 1988-ban) és Hollandiában (64%).⁹

Budapesten a gépkocsilopások felderítési mutatója 1995-ben 5,8%, országosan 10,1%.

JEGYZETEK

¹ Pesz János: Gépjárműbűnözés a szervezett bűnözés keretében. In: „A szervezett bűnözés Magyarországon” című témakör 1993-as kutatási szakaszának anyagai. RTF Rendészeti Kutatóintézet, Budapest, 1994, 138. o.

² Kardos Gyula: Szolgáltatásszervezési intézkedések gépjárműlopások esetén, a körözés gyors és hatékony végrehajtása, ezek számítástechnikai és adatátviteli rendszerei. In: „A szervezett bűnözés Magyarországon” című témakör 1993-as kutatási szakaszának anyagai. RTF Rendészeti Kutatóintézet, Budapest, 1994, 153. o.

³ Korinek László: Félelem a bűnözéstől. KJK, 1995, 128. old.

⁴ Maximilian Edelbacher: Magyarország szerepe a nemzetközi gépjárműcsempészetben. In: „A szervezett bűnözés Magyarországon” című témakör 1993-as kutatási szakaszának anyagai. RTF Rendészeti Kutatóintézet, Budapest, 1994, 161. o.

⁵ Rudolph W. Giuliani – William J. Bratton: Police Strategy No. 6.: Reducing Auto-Related Crime in New York. Police Department City of New York, 1995, p. 12.

⁶ Polizeiliche Kriminalstatistik 1993. Bundesministerium für Inneres, Wien

⁷ Polizeiliche Kriminalstatistik 1993. BKA, Wiesbaden

⁸ Criminal Statistics England and Wales 1994. HMSO. London, 1995

⁹ Jan Van Dijk – Pat Mayhew (eds.): Criminal Victimisation in the Industrialised World. Key findings of the 1989 and 1992 International Crime Surveys. The Hague. 1992, p. 11.

IV.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A nemzetközi bűnügyi statisztikai összehasonlítás lehetőségei és buktatói

(Statisztikai Szemle, 1996/1.)

„A bűnözés elleni küzdelem mind nehezebbé válván, érthető az az törekvés, amelyek a kriminalitás társadalmi jelenségének felderítését, okainak kikutatását célozzák. Ezek a kriminológia keretében folytatott kutatások azonban csak széles alapokon, nemzetközi viszonylatban való lefolytatásuk esetén kecsegtetnek eredménnyel.” E szavakkal kezdte a nemzetközi bűnügyi statisztika módszereiről – kis híján hatvan évvel ezelőtt írt – kiváló tanulmányát Hacker Ervin.¹ Nem gondolhatta, hogy a bűnözés elleni küzdelemre még milyen nehézségek várnak. Arra sem számíthatott, hogy a szervezett bűnözés maga is nemzetközivé válik, és arra még kevésbé, hogy a közlekedés, hírközlés XX. század végi rohamos fejlődése olyan transznacionális kapcsolatokat hoz létre, amelyek minden államot érdekeltté tesznek a bűnözés elleni közös fellépésben.

Hacker Ervin a nemzetközi összehasonlítástól a kriminogén tényezők hatásának tisztázását és megállapítását várta. Ma már nemcsak a kriminológia tudományának fejlesztéséhez van szükség a területi statisztikai értékelések nemzetközi kiterjesztésére, hanem azért is, hogy megismerhessük a bűnözés trendjeit a világ egyes régióiban, és felkészülhessünk azok hatásaira.

A bűnözés helyzetének értékelése sem lehetséges nemzetközi összehasonlítás nélkül. A közbiztonság pedig ma már fontos politikai és gazdasági tényező. A bűnözés elleni sikeresebb fellépés hihetőnek tűnő ígéretével győznek a választásokon a pártok, egy ország közbiztonságának helyzetétől függ az idegenforgalom, a beruházási kedv és a működő tőke beáramlása. A nemzetközi egybevetés segít a büntetőpolitikai döntésekben és az egyes régiók jogharmonizációjában.

Az előzmények

A statisztikusok már a múlt század második felében felhívták a figyelmet a bűnügyi statisztika nemzetközi összehasonlításának fontosságára. Ez a kérdés szerepelt 1855-től a két-évenként megrendezett nemzetközi statisztikai kongresszusok majdnem mindegyikén.²

A Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Kongresszus 1930-ban határozatot hozott nemzetközi bűnügyi statisztikai rendszer kiépítéséről. Az 1885-ben alapított Nemzetközi Statisztikai Intézettel (International Statistical Institute)³ közösen bizottságot alakítottak, amely javaslatot tett a kormányoknak az adatok nemzetközileg egybevethető gyűjtésére.

A törekvések egyik első eredményeként 1936-ban jelentés készült a Népszövetség részére a világ börtönpopulációjáról. A tudományos kongresszusok határozatait és a kormányoknak tett javaslatok azonban nem nagy visszhangra találtak. Nem sok előrehaladást lehetett elérni – összegezte 1937-ben W. A. Bonger, a jeles holland kriminológus a nemzetközi bűnügyi statisztika kialakítása érdekében tett erőfeszítések 50 évének tapasztalatait.⁴ További 50 év elteltével sem nagyon lehetett más következtetésre jutni – teszi ehhez hozzá M. M. Kommer, a holland igazságügyi minisztérium kutatási csoportjának vezetője.⁵

Közben a bűnözés világproblémává vált, ma már a nemzetek szervezetei is kénytelenek foglalkozni vele; a statisztikusok és a kriminológusok javaslatainak megszívlelését kikényszerítette az élet.

Az ENSZ-statisztika

Az ENSZ titkársága 1950-ben készített először jelentést a bűnözés állásáról. Ebben elemezte 31 tagország (az akkori tagok több mint 50%-a) megküldött adatait az 1937–1946-os időszakra.⁶ 1977-ben terjesztette az ENSZ titkársága a közgyűlés elé első világméretű felmérésének jelentését a bűnözés alakulásáról, a bűnügyi igazságszolgáltatásról és a bűnmegelőzési stratégiákról az 1970–75-ös évekre vonatkozó adatokkal. Ehhez 64 ország szolgáltatott adatokat, de csak 50 kérdőív válaszaik voltak statisztikailag értékelhetők. Azóta ötvenként kéri az ENSZ a tagállamoktól az adatokat és készít jelentést összegezésükről.

A második felmérésre 1989-ben került sor, a kérdőíveket 74 ország küldte vissza kitöltve.⁷ Az akkori szocialista országok közül egyedül Lengyelország szolgáltatott hozzá adatokat. A két felmérés eredményeinek együttes értékelésével 15 év adataiból lehetett következtetéseket levonni a bűnözés alakulásának tendenciáira.⁸

A harmadik felmérést 1992-ben végezték, ebben már hat közép- és kelet-európai ország (Csehszlovákia, Grúzia, Lengyelország, Magyarország, Oroszország és Szlovénia) is részt vett. Az 1990-ig terjedő negyedik adatszolgáltatás eredményeinek az összegezése már 21 év (1970–1990) trendjeinek bemutatását is lehetővé tette.

Az ENSZ az adatszolgáltatáshoz szükséges kérdőíveket egyszerre két csatornán juttatja el a világ minden kormányához. A bécsi székhelyű Bűnmegelőzési és Büntető Igazságszolgáltatási Bizottság és a New Yorkba telepített statisztikai hivatal egyaránt megkeresi az ENSZ-missziókat vagy az illetékes kormányokat, kérve a kérdőívek kitöltését és az adott ország főhatóságai közötti koordinációt. Magyarországon az adatszolgáltatást a Központi Statisztikai Hivatal hangolja össze.

A kérdőív négy részből áll (rendőri, ügyészégi, bírósági és büntetés-végrehajtási adatok), és mindegyik kitöltéséért az illetékes főhatóság kijelölt tisztségviselője felel. Minden rész az adott szervezet létszámviszonyaira és költségeire vonatkozó kérdésekkel kezdődik, majd az össz-bűnözésre és egyes kiemelt bűncselekményekre (szándékos emberölés és kísérlete, gondatlan emberölés, testi sértés és súlyos testi sértés, erőszakos közöszlész, rablás, lopás és nagy értékre elkövetett lopás, betörés, kábítószer-forgalmazás és -birtoklás, vesztegetés) és ezek elkövetőire (gyanúsított, elítélt, fogvatartott) vonatkoznak. Az ENSZ-statisztika nem foglalkozik a bűnözés „modern” formáival, a gazdasági bűnözéssel, a pénzmosással és a komputerbűnözéssel.

A beérkezett adatok feldolgozásába bekapcsolódnak az ENSZ bűnözés problémáival foglalkozó regionális intézetei. Európában a Helsinkiben működő Bűnmegelőzési és Bűnellenőrzési Intézet (European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations – HEUNI) végzi az adatok elemzését és közzétételét.⁹ A felmérések adatai az ENSZ Büntető Igazságszolgáltatási Információs Hálózatán (United Nations Criminal Justice Information Network – UNCJIN) keresztül számíthatók.

Az adatok értékelése

Az évek során az ENSZ-hez beérkezett hatalmas mennyiségű adat alkalmassá vált a bűnözés trendjeinek meghatározására.

A bűnözés az egész világon emelkedőben van.

A skandináv államok híresek jó közbiztonságukról, a bűnözés emelkedését azonban ott sem lehetett elkerülni. A 100 ezer vétőképes lakosra számított bűncselekmények aránya közülük legmagasabb Svédországban, legalacsonyabb Norvégiában. Az erőszakos bűncselekmények arányában Finnország és Svédország megelőzi Dániát és Norvégiát, de a lopások gyakoriságában, Dánia vezet.

A bűnözés emelkedése nemcsak a fejlett országokra jellemző. A világ fejlődő országaiban gyakrabban követnek el erőszakos bűncselekményeket – közöttük szándékos emberölést és testi sértést –, mint a fejlett országokban. Emelkedésük üteme is jóval magasabb. Ezzel szemben a fejlett országokban a tulajdon elleni bűncselekmények – például a lopások – száma nagyobb, és gyorsabban növekszik.

Magyarországot az ENSZ-felmérés a fejlett országok között tartja számon, azonban a bűnözést alakító tényezők között ma még számolnunk kell olyanok hatásával is, amelyek inkább a fejlődő országokat jellemzik.

A közép- és kelet-európai régióban a 80-as évek végén ugrásszerűen nőtt a bűnözés, 1989 és 1990 között különösen erősen emelkedett a tulajdon elleni bűncselekmények száma; a volt Szovjetunió területén alakult államokban a rendkívül nagy arányú emelkedés 1990 után is folytatódott.

A statisztikai adatok alapján az ENSZ-szakértők a világ bűnözésének további emelkedésével számolnak, nagyobb növekedést tételeznek fel a világ fejlettebb régióiban, mint a kevésbé fejlettekben.

Magyarországon az utóbbi években megtört a bűnözési hullám, és ebből kiváló szakemberek is arra a következtetésre jutottak, hogy a bűnözés elérte mennyiségi csúcspontját, terjedelmében már nem fog tovább növekedni, ellenben újabb súlyos elkövetési módok megjelenésére, sőt még azok elterjedésére is számítani lehet. A bűnözés világtendenciáival nincs összhangban ez a prognózis, amelyre azóta az 1995. évi adatok is rácaféáltak.

Nyugat-Európában növekszik az alternatív büntetések aránya. Közép- és Kelet-Európában csökken a börtönpopuláció.

A bűnözés emelkedésére a világ – többek közt – a rendőri létszám emelésével válaszol. A fejlett országokban több rendőr jut 100 ezer lakosra, mint a fejlődőkben, és a létszámemelkedés üteme is magasabb, a fejlődő országok csak 1980-tól fogtak hozzá rendőrségük erőteljesebb fejlesztéséhez.¹⁰

Az ENSZ-szakértők a világ rendőri létszámának további növekedésére számítanak.

A felmérések eredményei megbízhatóan jelzik a változásokat, de – a jogi, statisztikai és társadalmi háttér figyelembevétele nélkül – igen nehéz összehasonlítani az egyes országok közbiztonsági helyzetét vagy ítélkezési gyakorlatát. Nem is várható el az államoktól, hogy kriminálstatisztikai megfontolásokról változtassák meg és egységesítsék bűncselekményi tényállásaik meghatározását vagy statisztikai adatszolgáltatási rendszereiket.

Ezt a kérdést a negyedik felmérésnél az ENSZ-szervek úgy akarták megoldani, hogy közöltek egy sor definíciót, kérve a kérdőívek kitöltőit, jelezzék, milyen ezektől eltérő meghatározásokat alkalmaznak országuk gyakorlatában. Igen kevés válasz érkezett.

A HEUNI a probléma megoldására más utat választott. A negyedik felmérés európai és észak-amerikai eredményeinek közzétételével egy időben külön kötetet jelentet-

tett meg ezen országok büntető igazságszolgáltatási rendszerének leírásával, amely tartalmazza a jogrendszer és a bűnüldözési, igazságszolgáltatási, valamint büntetés-végrehajtási szervezetek jellemzését és főbb adatait.¹¹

Az ENSZ nemzetközi statisztikáját sok kritika éri. Adatainak egy része nem alkalmas összehasonlításra. Ennek okát legtöbbször abban látják, hogy világszerte rengeteg intézet, hivatal küldi koordinálatlanul az összesítésre kerülő adatokat.¹²

Interpol-statisztika

A Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete (International Criminal Police Organization – Interpol) évenként küld statisztikai űrlapot a tagjainak. Ezen a rendőrség tudomására jutott összes bűncselekménynek, valamint hét kiemelt tényállásnak és azok felderített elkövetőinek az adatait kell feltüntetni (befejezett bűncselekmény, kísérlet, „eredményes” eljárás, arányszám 100 ezer lakosra, elkövetők száma, közülük: nő, fiatalok, külföldi). Az ENSZ-statisztikában kiemelt bűncselekményeken kívül ez a táblázat a pénzhamisítás adatait is tartalmazza.

Az Interpol-statisztika kitöltési utasítása a fogalmak meghatározásával igyekszik egységesíteni az adatszolgáltatást. Így például: emberölés – minden, az emberi élet ellen bármilyen körülmények között elkövetett cselekmény, kivéve a terhességmegszakítást, de ideszámítva az újszülött sérelmére elkövetett emberölést.

Az egységesítési törekvés azonban könnyen zátonyra futhat az egyes országok jogszabályain és az azokhoz illeszkedő nemzeti statisztikai rendszeren. A kitöltési utasítás szerint „az egymáshoz nem közvetlenül kapcsolódó” bűncselekményeket külön-külön kell számításba venni, két vagy több összeolvadó bűncselekmény elkövetése viszont statisztikailag csak egy eseménynek számít, és a súlyosabb bűncselekménynél veendő figyelembe [négy betöréses lopás = négy bűncselekmény; erőszakos behatolás egy lakásba, az ott lévő személy megölése, vagyontárgyainak eltulajdonítása és végül a ház felgyújtása = egy bűncselekmény (emberölés)]. Nehezen képzelhető el, hogy az űrlap kitöltéséért felelős Interpol Nemzeti Iroda át tudná számítani rendőrsége évi jelentésében szereplő adatokat, ha azok eredeti összeállítása más elvek szerint történt.

A rendőrségi statisztika egyik leggyakrabban idézett mutatója az „eredményesség”.

Az Interpol-statisztika kitöltési utasítása szerint az eredményesség: a beszámolás évében a rendőrség tudomására jutott bűncselekmények számának aránya az adott évben sikeresen befejezett ügyekhez viszonyítva, függetlenül attól, hogy ezeknek az eseteknek milyen része jutott már az előző évben a rendőrség tudomására.

Az ügy eredményesen befejezettnek tekintendő, ha:

- a rendőrség meg van győződve a gyanúsított bűnösségéről a beismerő vallomás és/vagy a beszerzett egyéb bizonyítékok alapján;
- tettenérés esetén (függetlenül a beismeréstől vagy a tagadástól);
- az elkövetőt azonosították (függetlenül attól, hogy őrizetben, feltételes szabadságon, szabadlábon van vagy elhalálozott);
- a rendőrségi vizsgálat megállapította, hogy nem követtek el bűncselekményt.

Az Interpol-statisztikában leírt arány azt mutatja, hogy hány bűncselekményt lehet elkövetni a tettes felderítése nélkül.

$$\text{Eredményesség} = \frac{\text{ismertté vált bűncselekmények száma}}{\text{ismertté vált elkövető, befejezett nyomozások száma}}$$

A magyar bűnügyi statisztikában szereplő felderítési mutató az eljárás kezdetén ismeretlen elkövető bűncselekmények és a nyomozás végére ismertté vált elkövető bűncselekmények számának az aránya, vagyis azt fejezi ki, hogy a nyomozás során hány bűncselekményt elkövető ismeretlen személy azonosságát sikerült megállapítani.

$$\text{Eredményesség} = \frac{\text{az eljárás kezdetén ismeretlen elkövető bűncselekmények száma}}{\text{az eljárás végére ismertté vált elkövető bűncselekmények száma}}$$

Az így számított mutató alacsonyabb, különösen azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknél már az eljárás kezdetén viszonylag magas az ismert elkövetők aránya. A magyar rendőrség eredményességi mutatói – a kedvezőtlen számítási módszer ellenére is – évről évre jó teljesítményt mutatnak.

Az Interpol nem összesíti a beérkezett adatokat, hanem a kitöltött űrlapokat az országok neve szerint ábécébe rendezve és összefűzve adja ki. Minden országra egy-egy lap jut, tekintettel arra, hogy a kérdőív is egyoldalas.

Az áldozattá válás kockázata

A bűnözés statisztikájának értékeléséhez, a tendenciák tárgyilagos megítéléséhez és a nemzetközi összehasonlításhoz megbízható adatokkal kell rendelkezni a rejtett bűnözés mennyiségéről, szerkezetéről, összetételéről és főleg pedig dinamikájáról.

A nyugati országokban rendszeresen végeznek úgynevezett áldozattá válási felméréseket. Ezek során a lakosság meghatározott részét megkérdezik szóban vagy írásban. Kérdéseket tesznek fel interjúban, személyes találkozón vagy telefonon. A kérdőívet postázzák vagy személyesen nyújtják át, esetleg kombináltan, egyidejűleg interjút is készítve. A szociológiában kialakult ilyen módszerekkel¹³ adatokat gyűjtenek arra, hogy a megkérdezettek vagy családtagjaik sérelmére az elmúlt évben hány bűncselekményt követtek el, tettek-e feljelentést, vagy ha nem, akkor miért nem fordultak a rendőrséghez.

A megfelelően előkészített, lefolytatott felmérés eredményeinek helyes értékelésével következtetni lehet a rejtett bűnözés terjedelmére és összetételére, a vizsgálat időközönkénti ismétlésével pedig dinamikájára is.

Ma már nem lehet úgy tekinteni, hogy „a latens bűncselekmények és a bűnelkövetők a mérésen kívül esnek. Ezek nem vehetők számba, ezért mérésük csak bizonytalan becslések útján, a tapasztalatokból határozható meg. A mérés lehetséges legnagyobb pontosságú elméleti alapja – a kutatás szempontjából – csak a bűnözés megismerhető része lehet.”¹⁴ Egyrészt a latens bűnözés is megismerhető, másrészt pedig nemcsak a latencia, hanem „az állampolgárok kriminális érzékenysége, a felderítési aktivitás, a megítélési tévedések, a statisztikai felvétel hibái” is befolyásolják, de „nem egyforma nagyságrendben a bűnözés statisztikai úton történő felmérését”.¹⁵ Ma már kialakultak a kriminálstatisztikában is a hibaszámítás módszerei, ismertek a standard hibának az egyes bűncselekményekre számított abszolút és relatív értékei is.¹⁶ A rejtett bűnözés terjedelmére és összetételére vonatkozó felmérések eredményei nem tekinthetők ugyan egyenértékűeknek az ismert jelenségre vonatkozó adatgyűjtések eredményeivel, de elősegíthetik azok helyes értelmezését, és új összefüggések feltárását is lehetővé teszik.

Az ismertté vált bűnözés nem reprezentatív mintája a latenciának. A rejtett bűnözés megoszlása nem egyenletes, átlagos arányából csak a bűnözés terjedelmére lehet kö-

vekeztetni, a latencia „bűncselekménytípusonként jelentősen változik, de egyes bűntettcsoportokon belül is változatok vannak, tekintettel a »modus operandi« tényekre, az okozott kár mennyiségére, a támadott személyekre, a bűncselekmény helyére stb. vonatkozóan” – állapította meg a Göttingenben, 1973–74-ben végzett felmérés.¹⁷

Az Egyesült Államokban 1972-ben végezték az első országos felmérést, és azóta ezt minden évben megismétlik, eredményeit beépítik az évi bűnügyi statisztikába.

Az angol belügyminisztérium 1981 óta rendszeresen végeztet áldozattá válási vizsgálatokat. Ezek alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a bűnügyi statisztikában az 1972–1987-es évek közötti időszakra kimutatott betörések 127%-os emelkedése mögött a valóságban csak 17%-os növekedés rejlik, a különbség annak köszönhető, hogy a vagyonbiztosítások elterjedése miatt a károsultak gyakrabban tesznek bejelentést, mint az előző időszakban.¹⁸ Azt is kimutatták, hogy az elkövetett bűncselekmények száma 1981 és 1991 között „csak” mintegy 50%-kal nőtt, holott ebben az időszakban a nyilvántartásba vett bűncselekmények száma majdnem megkétszereződött. A statisztikában kimutatott növekedés jó része tehát annak tudható be, hogy az elkövetett bűncselekmények nagyobb hányada jutott a rendőrség tudomására.¹⁹

Finnországban 1980-ban, majd 1988-ban végeztek széles körű áldozattá válási vizsgálatot. Kiderült, hogy ebben az időben az erőszakos bűncselekmények száma csökkent, pedig a bűnügyi statisztika mintegy 20%-os emelkedésüket mutatta.²⁰ A skandináv államokban szervezett felmérés szerint az elkövetett erőszakos bűncselekmények szintje nagyjából azonos a vizsgált négy országban, annak ellenére, hogy statisztikai mutatóik egymástól eltérők.²¹

Az áldozattá válási felmérések alapján lehet következtetni a bűnügyi igazságszolgáltatás egész menetére is. Angliában például így állapították meg, hogy a főbb bűncselekménycsoportokban elkövetett cselekmények csak valamivel több mint felét jelentik a rendőrségnek, de mindössze 30%-ukat veszik nyilvántartásba, 7% a felderítési mutató, az elkövetők 1%-a részesül megrovásban, és 2%-át ítéli el a bíróság. A betörések 73%-át jelentik, de csak 46%-át veszik nyilvántartásba. A felderítési mutató 11%, és végül is 100 elkövetőből mindössze hármat vonnak felelősségre.

Természetesen az elkövetett és nyilvántartásba vett bűncselekmények közti arány más és más a különböző bűncselekmény-kategóriákban. A gépjárműlopást és a betöréssel lopást jelentik a sértettek leginkább a rendőrségnek.

Magyarországon 1981-ben szervezett a KSH adatfelvételt, amely szerint a lopás vagy betöréssel lopás (a járműlopást és járműből történt lopást, valamint a jármű önkényes elvitelét is ideszámítva) sértetteinek 32%-a nem jelentette az esetet sem a rendőrségnek, sem a biztosítónak.²² Az első kérdőíves áldozattá válási felmérést 1982-ben Baranya megyében végezték, ennek eredményei alapján kidolgozták az értékelés elméleti alapjait is,²³ országos felmérésre 1986-ban került sor.²⁴ A Baranya megyei vizsgálatot 1992-ben megismételték. Az eredmény a lakosság biztonságérzetének romlását mutatja.²⁵

Sajnos e jó kezdeményezéseknek nem volt megfelelő folytatásuk. A magyarországi rejtett bűnözés terjedelméről ezek a vizsgálatok képet adtak, de dinamikája ismeretlen.

Az első nemzetközi áldozattá válási felmérést H. Arnold, Korinek László és R. H. C. Teske végezték 1989-ben. Az NSZK, Magyarország és az USA területén az áldozattá válással és a feljelentési készséggel kapcsolatosan összeállított ugyanolyan kérdésekre kértek választ mind a három országban.²⁶

A különböző országokban felgyülemlett tapasztalatok felhasználásával az ENSZ a statisztikai adatok gyűjtésével párhuzamosan világméretű áldozattá válási vizsgálá-

tokat végeztetett [International Crime (Victim) Survey – IC(V)S]. Az 1988 és 1994 között világszerte végzett felmérésekbe 50 ország kapcsolódott be, közülük 15 fejlődő ország és 9 volt szocialista ország. Az első nemzetközi sértetté válási ENSZ-vizsgálatot 1989-ben,²⁷ a másodikat 1992-ben szervezték.²⁸ Ez évben folytatnak kiegészítő felmérést az újonnan jelentkezett országokban (Albánia, Románia, Bolívia, Suriname és Zimbabwe), és 1996-ban sor kerül majd a harmadik világméretű áldozattá válási vizsgálatra.

A felméréseket nemzetközi bizottság irányítja, Hollandia igazságügyi minisztériuma, az ENSZ római székhelyű a bűnözés és igazságszolgáltatás kérdéseivel foglalkozó interregionális kutatóintézete (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute – UNICRI) és az Egyesült Királyság belügyminisztériuma részvételével. Segítséget nyújtanak a felmérések szervezésében és az eredmények értékelésében az ENSZ bűnmegelőzéssel és -ellenőrzéssel foglalkozó regionális intézetei is, Európában a HEUNI. A felmérések méreteit jellemezheti, hogy az utóbbi öt évben a világ 100 ezernél nagyobb lakosságú városaiban 74 ezer személyt kerestek fel a kérdésbiztosok.

A válaszokból megállapítható: a legmagasabb áldozattá válási arányokkal Afrikában (77,7%), Dél-Amerikában (68,4%) és Észak-Amerikában (64,6%) találkoztak. A gépkocsilopások és -feltörések leggyakrabban Észak-Amerikában és Nyugat-Európában fordulnak elő, betörésnek az afrikai nagyvárosok lakói vannak leginkább kitéve, a sértett és elkövető közötti kontaktussal járó bűncselekményektől (zsébtolvajlás, rablás, nemi erkölcs elleni bűncselekmény, testi sértés és fenyegetés) leginkább Afrikában és Dél-Amerikában kell tartani. A fejlett országok városaiban kisebb a lopás vagy a nemi erkölcs elleni bűncselekmény áldozatává válásának kockázata, mint a fejlődő országokban vagy Közép- és Kelet-Európában. Az elkövetett rablások és betörések gyakorisága között viszont nincs nagy különbség a közép- és kelet-európai államok és a fejlődő országok között. A gépkocsilopások száma magasabb ugyan a jobban motorizált régiókban, mint a fejlődő országokban, de a gépkocsi-tulajdonosok áldozattá válási kockázata a fejlődő országokban a legnagyobb.

A társadalom közérzetére mindenütt rányomja a bélyegét az emelkedő bűnözés. A megkérdezett európaiak egyharmada félelemmel jár sötétedés után az utcán; így válaszolt a svédek 13,5%-a, a finnek 17,9%-a, a belgák 19,6%-a, a hollandok 21,1%-a. Sokkal súlyosabbnak ítélik meg a helyzetüket az olaszok, akiknek 35,1%-a fél az esti sétától, hasonlóan nyilatkozott a lengyelek 45,4%-a és a csehek 43,6%-a. Magyarországon az 1990 decemberében végzett személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves felmérésen a válaszadók 38%-a értékelte a közbiztonságot rossznak, 30%-a pedig nagyon rossznak.²⁹

Az európaiak 4,4%-a fél attól, hogy egy éven belül betörnek hozzá. Betörőket „vár” a finnek 0,7%-a, a belgák 3,5%-a, a hollandok 5,1%-a, a lengyelek 5,7%-a, a csehek 7,8%-a és az angolok 8,7%-a. A méltó fogadtatás érdekében az európai házak és lakások 9,6%-ára szereltek betörésjelző készüléket. Az óvatosság nem mindig arányos a félelemmel: a finn lakások 1,8%-át, Belgiumban az otthonok 13,8%-át, Hollandiában 8,1%-át, Lengyelországban 7,0%-át védi betörésjelző készülék. Az angoloknál érvényesül leginkább „az én házam az én váram” elve: a lakások 23%-át szerelték fel riasztóberendezéssel.

Kiderült, hogy Lengyelországban vagy Spanyolországban az emberek csak az elszennvedett bűncselekmények 31%-át, Csehszlovákiában (1991) 37%-át, Finnországban 40%-át jelentik a rendőrségnek. Az 1986–87. évi magyarországi felmérésnél megkér-

dezetek az ügyek 57%-át jelentették a hatóságoknak. Franciaországban a károsultak 61%-a, Svájcban 59%-a, Belgiumban 58%-a fordul segítségért a rendőrséghez, az európai átlag: 48,7%.³⁰ A feljelentési készség hiánya okainak kimutatása fontos támpontul szolgálhat a rendőri munka megítéléséhez és stratégiájának javításához is.

A magyarországi felmérésen megkérdezettek 75%-ának volt az a véleménye, hogy a bűnözés gyors növekedését sokkal szigorúbb büntetések kiszabásával lehetne megállítani,³¹ pedig nemzetközi összehasonlításban a hazai ítélkezési gyakorlat inkább szigorúnak, mint enyhének tűnik. Ezt mutatja, hogy Magyarországon a 100 ezer lakosra számított börtönlakók száma jóval nagyobb, mint Nyugat-Európában (1990. szeptember 1-jén 100 ezer főből 110). Ez az arány Spanyolországban 85, Franciaországban 82, Nyugat-Németországban 78 és Hollandiában 44. Az ENSZ hatodik bűnmegelőzési kongresszusa határozatában szorgalmazta a börtönnépesség csökkentését.³²

A nemzetközi felmérés szerint a közvélemény általában annál szigorúbb büntetéseket kíván, minél nagyobb az áldozattá válási kockázat, és annál szigorúbbak a büntetések, minél büntetésigényesebb a közvélemény. Ez azonban nem szigorú törvényszerűség, a magyarországi bűnözési mutatókból sem következne egyértelműen a börtönlétszám kiemelkedően magas volta. Nem tisztázott az sem, hogy a közvélemény hatására szigorúak a szankciók, vagy a szigorú törvények és ítélkezési gyakorlat hatnak visza a közvéleményre.

Az áldozattá válási felmérés ma már a büntetőpolitika és a kriminológia tudománya fejlesztésének kiforrott eszköze. A mintanagyság meghatározásának, a mintakiválasztásnak, a kérdőívek összeállításának, a személyes kérdésésnek kialakultak a megbízható módszerei.³³ Nemcsak városi, országos, regionális vagy nemzetközi felméréseket végeznek, hanem célvizsgálatokat is folytatnak egyes társadalmi rétegek (pl. kereskedők, külföldiek) sajátos áldozattá válási problémáinak a felderítésére vagy a családon belüli viktimizáció mértékének meghatározására.³⁴

A nemzetközi összehasonlítást és a magyarországi bűnözési tendenciák tárgyilagos megítélését egyaránt akadályozza, hogy nem rendelkezünk megbízható adatokkal a rejtett bűnözés mennyiségéről, szerkezetéről, összetételéről és főleg pedig dinamikájáról.

Bűnügyi statisztikánk adataiból sokkal megalapozottabban lehetne következtetéseket levonni, ha tudnánk, hogy nőtt vagy csökkent a rejtett bűnözés. A túlterhelt bűnüldözési apparátus önkéntelenül is kifejlleszt „ügyelhárító” mechanizmusokat, és a sértettek is jobban meggondolják, hogy jelentsék-e az elszennvedett bűncselekményeket, ha nem számítanak eredményes nyomozásra. Mindez azonban csak „a bűnüldözés terheinek elodázása”³⁵, ami önmagában is hozzájárul a bűnözés további emelkedéséhez.

Az Európai Adattár

Az Európa Tanács keretében működő „Bűnügyi Problémák Európai Bizottsága (European Committee on Crime Problems – CDPC)” 1993-ban szakértői csoportot (Group of Specialists „Trends in crime and criminal justice: statistics and other quantitative data on crime and criminal justice system” – PC-S-ST)³⁶ hozott létre egy olyan európai bűnügyi statisztikai adattár rendszeres kiadása lehetőségének megvizsgálására, amely a tervek szerint nemcsak a bűncselekményekkel és azok elkövetőivel, hanem a bűnüldözéssel, a rendőrséggel, az ügyészséggel és a büntetőbírói szervezettel, tevékenységgel és a költségekkel kapcsolatos adatokat is tartalmaz majd.

A Bűnügyi Problémák Európai Bizottságának már kedvező tapasztalatai voltak az Európai Börtönügyi Együttműködés Bizottságával (Committee for Co-operation in Prison Affairs – PC-R-CP), amelynek segítségével sikerült létrehozni és 1983 óta évente közzétenni az európai büntetésügyi statisztikát (Prison Information Bulletin). A büntetés-végrehajtási statisztikát kiegészítették a nem szabadságvesztés-büntetések és intézkedések adattárával (Statistique pénale annuelle du Conseil de l'Europe – SPACE). Az 1990. évi adatokat tartalmazó első SPACE-adattár most van kiadás alatt.

A bűnügyi statisztikai szakértői csoport úgy döntött, hogy nemcsak tanulmányt készít a megvalósulás lehetőségéről, hanem összeállít egy modell-adattárat is annak megvizsgálására, hogy elképzelései valóra válthatók-e. Gyakorlati megfontolásokból az 1990. évet választották ki az adatok gyűjtéséhez.*

Az adattár tartalmának körvonalait nem a szűkebb értelemben vett „bűnözési és büntető igazságszolgáltatási statisztika” tudományelméleti meghatározásából kiindulva szabták meg³⁷, hanem a tágabb értelemben vett kriminálstatisztikának³⁸ megfelelően a bűnözés és a bűnüldözés statisztikáján kívül a vizsgálódás körébe bevonták a rendőri, ügyészségi, bírósági, büntetés-végrehajtási szerveknél alkalmazott, funkcionális tevékenységet takaró statisztikai rendszereket is, arra gondolva, hogy a kormányoknak milyen adatokra lehet szükségük büntetőpolitikai döntéseikhez.

Ebből kiindulva a modelladattár fejezetei:

1. Rendőrségi adatok. A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények, bűnelkövetők. A rendőrség létszáma és fenntartási költségei.
2. Bűncselekmények és bűnelkövetők az eljárás igazságszolgáltatási (ügyészi, bírói) szakában. Az elmarasztalás ügyészi és bírósági formái, súlya és terjedelme, az ítélkezés szigorja. Az ügyészségek által befejezett ügyek, az ügyészség létszáma és fenntartási költségei.
3. Büntetés-végrehajtási intézmények és szervek, börtönnépesség. Létszám, költségek. Szabadságvesztéssel nem járó büntetések.
4. Áldozattá válási felmérések és fiatalok bűnelkövetők körében végzett „önbevallási” vizsgálatok (self-reported delinquency research – SRD method).
5. Idősorok (1987–1993).

Az adattár – gyakorlati megfontolásokból – a bűncselekmények és elkövetők csak egy részével foglalkozik. Ezek: emberölés (összesen és befejezett), testi sértés, lopás (összesen és gépjármű, valamint kerékpárlopás), rablás (összesen és fegyveres elkövetés), betörés (összesen és lakásbetörés), kábítószerrel visszaélés (összesen és forgalmazás). Az egyes országokban elkövetett bűncselekmények mennyiségén kívül tartalmazza azok 100 ezer lakosra számított arányszámát is. Már Hacker Ervin felhívta a figyelmet, hogy „a leghelyesebb, ha a kriminalitást 100 ezer büntetőjogilag felelős korban levő egyénre viszonyítjuk, ami által a nemzetközi összehasonlítások megbízhatóbbakká válnak”.³⁹ A vétőképeség korhatárait azonban a különböző országok joga egymástól eltérően határozza meg, az így számított arányszámok összevetésénél erre is figyelemmel kell lenni.

Fontosabb lenne az egyes országok demográfiai rétegződését figyelembe venni, hiszen „nem közömbös, hogy az alapul vett 100 ezres néptömegnek milyen a nembeli és korbeli megoszlása. Közismert ugyanis az, hogy a nők bűnözése jóval alatta marad általában a férfiakénak, és hogy a 16–45 év közötti korosztálynál fordul elő a legtöbb bűncselekmény; így ha a férfiak és az említett korúak száma vonatkozásában a

* A továbbiakban az összes évszám megjelölése nélkül közölt adat 1990-re vonatkozik.

két összehasonlításra kerülő 100 ezres néptömeg között jelentős eltérés van, úgy ez a körülmény a mutatók eredményét irreálissá teszi".⁴⁰ A férfiak/nők aránya az európai országokban feltehetőleg nem túl nagy eltérést mutat, az elkövetett bűncselekmények korosztályok szerinti kimutatása nehezen kezelhető adattömeget eredményez ugyan, de figyelmen kívül hagyásuk az összehasonlítást csak durva megközelítésben teszi lehetővé.

A statisztikai rendszer további fejlesztésénél meggondolandó a korcsoportok bontás, mivel a 100 ezres lakosságra számított arányszámok, ha nem teszik is teljesen irreálissá a megállapításokat, de az összehasonlításnak mégiscsak „nagyon nyers eszközei”, amelyeket finomítani lehet azáltal, hogy „a bűnözők vagy az elítéltek számát mindig csak közvetlenül azzal a tömeggel állítsuk viszonyba, amelyből kikerülhetnek”.⁴¹

Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében a költségekkel kapcsolatos adatokat az adattár táblázataiban nemcsak az országok nemzeti valutáiban, hanem ECU-ra átszámítva is tartalmazzák.

Az adattár tervezete a szakértői csoportban részt vevő országok (Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Magyarország, Németország, Svájc, Svédország) statisztikáját mutatta be, majd mivel egyes szakértők megfelelő információkkal rendelkeztek néhány más országra vonatkozóan is, az adatszolgáltatás kiterjedt Belgiumra, Észak-Írországra, Írországra, Olaszországra és Skóciára is. A jövőben a kört tovább kívánják bővíteni.

Ismeretesebbek azok a régebbi és újabb keletű kételyek, amelyek a büntetőjogi normák különbözősége miatt zárják ki a nemzetközi bűnügyi statisztikai adatok összehasonlíthatóságát. „Az általános fenntartások legalább olyan kárt okoznak a kriminológiának, mint a kérdéses adatok kritika nélküli elfogadása. Amennyiben a kriminológia végső célja az elmélet ellenőrzése, akkor természetesen adatokra kell támaszkodni a hamis hipotézis elvetéséhez. Adatok nélkül egyetlen, mégoly rokkant vagy teljesen abszurd elméletet sem lehet hitelétől megfosztani. Minél kevesebb adattal rendelkezünk, annál tovább élnek az elméletek! Ebben az értelemben az adatok túlzóan kritikus elvetése elkerülhetetlenül vezet a hamis elmélet kritikátlan elfogadásához.”⁴²

A probléma megoldása érdekében a szakértői bizottság előtt két lehetőség állt: valamilyen módon homogenizálni az adatokat; kiegészítő információk közlésével segítséget nyújtani az adatok értékeléséhez.

Az adatok homogenizálása csak néhány esetben bizonyult járható útnak, például a magyar statisztika külön kezeli a garázs vagy egyéb tárolóhelyiség feltörése útján eltulajdonított gépjárműveket, a legtöbb európai ország azonban nem tesz ilyen különbséget, és együtt adja meg az eltulajdonított gépjárművek mennyiségét. Itt nem okozott gondot a magyarországi adatokban is összeadni az elloptott és betörés útján eltulajdonított gépjárművek számát.

Több országban az emberölések számában benne foglaltatnak a halált okozó testi sértések adatai is. Az összeadás művelete itt sem lenne nehéz, de ijesztően megemléne az emberölések adott ország közbiztonsági állapota értékelésénél már megszokott szintjét.

Az adattár az értékelést azzal segíti, hogy minden tárgyalt tényállásnál ad egy meghatározást, majd pedig táblázatba rendezve közli, hogy az egyes országok adataiban milyen ehhez kapcsolódó elemek foglaltatnak benne, illetve vannak kizárva, és ez utóbbiak adatai a statisztika más táblázatában fellelhetők-e vagy sem.

A szándékos emberölés (más személy életét megfosztása szándékosan) adatai magukban foglalják például az eutanáziát (kivétele Olaszország) és az újszülött sérel-

meire elkövetett emberölést (kivétele Németország, Norvégia), valamint a halált okozó testi sértést (kivétele Franciaország, Németország, Magyarország, Hollandia, Skócia), nem tartalmazzák viszont az öngyilkosságban közreműködést (kivétele Skócia, Svájc) és a magzatelhajítást.

Több országban (Olaszország, Észak-Írország, Svájc) – miként hazánkban is – a bűnügyi statisztika nem tartalmazza a „kriminális” szabálysértések (vagy más országokban: jelentéktelen vétségek) adatait, másutt viszont nincs ilyen megkülönböztetés. A magyar bűnügyi statisztikai irodalomban vitatták, hogy „csak a büntetett megvalósító, társadalomra veszélyes magatartások tartoznak a bűnözés értékelésekor figyelembe vett jelenségek körébe, vagy azok is, amelyek szabálysértést képeznek?”⁴³ A nemzetközi összehasonlításnál ez a kérdés azért nem merül fel, mert „hozott anyagból” dolgozik, csak az értékelésnél tudja figyelembe venni az egyes államok törvényeit és joggyakorlatát.

A leginkább szembevetendő és a jogszabályi meghatározások figyelembevételével nem is értelmezhető eltéréseket a testi sértés statisztikai adatai mutatják. Gyakoriságuk (100 ezer lakosra számítva): Írországban 31, Olaszországban 34, Svédországban 49, Magyarországon 70, Franciaországban 87, Hollandiában 151, Észak-Írországban 209, Németországban 310, Angliában és Walesben 391, Svédországban 475, Skóciában 911. Érthetővé válnak a különbségek, ha tudjuk, hogy Írországban, Észak-Írországban, Angliában és Walesben a fenyegetést is ideszámítják, Németországban, Hollandiában, Skóciában és Svédországban fájdalom kiváltása – sérülés okozása nélkül is – testi sértésnek minősül, Észak-Írországban, Skóciában, Angliában és Walesben a szexuális indítékú támadásokat is idesorolják.

Az adatok összehasonlítását és értékelését minden táblázatnál megkönnyítheti az egyes országok egyéb jogszabályi meghatározásainak az összehasonlítása. Például fiatalok a francia, az olasz és a svájci jog szerint a 18 év alatti személy, míg Angliában és Walesben a 12–17 év, Németországban a 8–18 év, Hollandiában a 12–17 év, Svédországban a 15–17 év közöttiek számítanak fiataloknak.

A rendőri létszám nemzetközi összehasonlításánál figyelembe kell venni, hogy Franciaország és Svájc adatai magukban foglalják a „határrendőrség”, Svájc pedig még ezenkívül a pénzügyőrség adatait is. Franciaországban, Svédországban és Svájcban a rendőri létszámhoz sorolják a „nem teljes munkaidős tiszteket” (önkéntes segítőket) is.

Legalább ilyen fontos a statisztikai fogalmak, adatszolgáltatási és számbavételi módszerek ismerete.

Több ország rendőrségénél (Anglia és Wales, Írország, Hollandia, Észak-Írország, Skócia, Svédország) úgynevezett „input” (bemeneti), másoknál (Franciaország, Németország, Magyarország, Olaszország, Svájc) viszont „output” (kimeneti) adatfelvételt rendszeresítettek. Az input statisztikánál az ügyre vonatkozó adatokat a rendőrségi eljárás elején, az esemény nyilvántartásba vételével egy időben veszik számba, az output rendszerben a rendőrségi eljárás végén, az ügynek az ügyészség részére történő átadásakor töltik ki az adatlapokat, sőt van olyan ország is, amelyben erre csak az ügyészség ügydöntő határozata után kerül sor.

Mindkét eljárásnak vannak előnyös és hátrányos oldalai, a statisztikai táblázatok adatainak összevetésénél is figyelemmel kell lenni erre. Például az input statisztikájú országokban jóval kevesebb vagy teljesen hiányzik a halált okozó testi sértés, hiszen annak elhatárolása az emberöléstől csak a beszerzett bizonyítékok alapján, vagyis az eljárás későbbi szakaszában lehetséges. Általában is elmondható, hogy az input statisztika

tika adatai magasabbak, mint az output statisztikáé, mivel tartalmazzák azoknak az eseményeknek az adatait is, amelyekről az eljárás folyamán derül ki, hogy nem merítették ki bűncselekmény tényállását.

Majdnem minden európai országban (egy svájci kantonok kivételével) nyilvántartási szabályzat határozza meg a statisztikai adatfelvételt. Sok esetben az ilyen előírások is nagy befolyással vannak a statisztikai adatokra. Például a büntetőtörvények általában nem ismerik a „betörés” vagy „betöréses lopás” tényállását (kivéve Hollandia), csak a lopás különböző minősítő körülményei között fogalmaznak meg olyanokat, amelyek a betöréssel kapcsolatosak (zár feltörése, megrongálása stb.). Így azután a betörésként számba veendő tényállásokat a bűnügyi statisztika kitöltési utasításai határozzák meg, méghozzá egymástól igen eltérő módon.

Betörésnek számít a gépkocsi feltörése a benne lévő értékek eltulajdonítása céljából Hollandiában, Német- és Olaszországban; a katonai objektumokba történt betörések nem szerepelnek a német, a holland, az északi és a skóti bűnügyi statisztikában. Parkolóóra feltörése betörésként kerül nyilvántartásba Hollandiában és Svédországban, álkulcs használata nem minősül betörésnek Olaszországban, Észak-Írországon, Angliában és Walesben.

Nem egyszerű a halmazati és a folytatólagosan elkövetett bűncselekmények statisztikai számbavételének szabályai között eligazodni. A legtöbb államban halmazati esetében csak a jelentősebb súlyú bűncselekményről állítanak ki statisztikai lapot, de Olaszországban, Skóciában, Svájcban minden egyes bűncselekményről számot kell adni a statisztikában.

A folytatólagosan elkövetett bűncselekmények egynek számítanak Angliában és Walesben, ha már regisztrálásukkor világos folytatólagos jellegük; Németországban a sorozatbűncselekmények egynek számítanak, ha sértettjük azonos személy volt; különböző sértettek ellen elkövetett bűncselekmények külön-külön képeznek statisztikai egységet. Olaszországban minden egyes bűncselekmény külön kerül nyilvántartásba. Svájcban alapvetően a jelentősebb súlyú bűncselekményt veszik csak statisztikai nyilvántartásba, kábítószerrel való visszaélésnél a többszörös forgalmazás folytatólagosan elkövetett egyetlen bűncselekménynek számít, de ha a bűncselekményt többfajta kábítószerrel követték el, akkor azokat külön-külön cselekményként kell számítani.

A halmazati és folytatólagos bűncselekmények elkövetőit is egymástól eltérően számítják a különböző országokban. Általános szabály, hogy a külön-külön számba veendő bűncselekmények közös elkövetőit szintén külön veszik számba minden egyes bűncselekménynél, de az összesítésnél, az „összes elkövető” kategóriában ennek ellenére is csak egyszer szerepel. Svédországban akkor számít ugyanazon személy egy elkövetőnek, ha bűncselekményeit ugyanabban az évben, Németországban ha ugyanabban a tartományban követte el.

Az adattár az elkövetők (gyanúsítottak) és elítéltek kategóriáján kívül kimutatásokat közöl az „elmarasztalt” személyekről is. Ezen nemcsak az elítélteket, hanem az ügyészségek által megrovásban vagy pénzbüntetésben részesítetteket is érti. Különösen széles diszkrecionális jogkörrel rendelkeznek az ügyészek azokban az országokban, amelyek büntetőeljárása elismeri az opportunitás elvét. Hollandiában az ügyészség az ügyek 20%-át szüntette meg büntetőpolitikai megfontolásból, és további 23%-át pedig azért nem továbbította a bíróságnak, mert saját jogkörében alkalmazott szankciót. Ügyészeti tevékenységi statisztikával csak Magyarország, Svájc és Svédország rendelkezik.

Az adattár tervezete csak két hosszabb idősort is bemutató táblát tartalmaz. A felmérések rendszeressé válásával azonban lehetőség nyílna trendek számítására is.

Ehhez már hasznos lenne figyelembe venni a demográfiai adatok trendjét, hiszen nem mindegy, hogyan alakul az egyes országok lélekszáma és ezen belül a vétőképesség, illetve a bűnözés szempontjából legaktívabb korosztályok aránya a népességben. Ennek annál nagyobb a jelentősége, mert a statisztikai adatok tanúsága szerint „a bűnözés kor és nem szerinti struktúrájában meglepő stabilitás mutatkozik”.⁴⁴

Tekintettel kell lenni a jogszabályi változásokra, mivel „a jog fogalomrendszerének megváltozása érinti a statisztikai rendszer által leírható jelenségek körét. A kriminálstatisztikában ezért nem kézenfekvők az olyan értelemben társadalmilag homogén időszakok, mint a társadalomstatisztika más ágaiban”.⁴⁵

Figyelembe kell venni az esetleges közkegyelmi törvényeket is. Ez utóbbiak „általában szelektívek, ezért nemcsak a bűnözés mennyiségi adatait érintik, hanem megváltoztatják annak morfológiai összetételét is”.⁴⁶

Az adatok értékelése

Az adattárból feltehetőleg több, ma is érvényes következtetést lehet levonni a nyugat-európai országok bűnügyi helyzetére, mint Magyarországra és a többi közép- és kelet-európai országra. Ebben a térségben ugyanis 1990 óta igen nagy változások következtek be. Néhány adatra azonban talán így is érdemes felhívni a figyelmet.

A kiemelt bűncselekmények száma az utóbbi években – kevés kivétellel – egész Európában emelkedett (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

Bűncselekmények Európában (1990–1993)

	Átlag emelkedés %	Legmagasabb emelkedés %	Legnagyobb csökkenés %	Magyarország
Emberölés összesen	+39	Hollandia +73	Svájc -18	+45
Emberölés kísérlete	+19	Hollandia +77	Svájc -5	+40
Erőszakos közöszlés	+26	Írország +61	Svájc -20	-12
Rablás	+21	Anglia és Wales +60	Svédország 0	+0,6

A bűncselekmény elkövetése miatt elmarasztaltak 100 ezer lakosra számított aránya szerint (300 alatt/100 ezer) Magyarország Norvégiával, Olaszországgal és Svájcjal a legkedvezőbb csoportba sorolt államok közé került. Közepesnek minősül e mutató szerint (300-400/100 ezer) Franciaország, Németország, Írország és Észak-Írország. Magasabb a 100 ezer lakosra jutó elmarasztalt személyek száma Angliában és Walesben, valamint Hollandiában, Skóciában és Svédországban.

Nem ilyen kedvező a kép, ha az egyes bűncselekményeket nézzük. Az elkövetett emberölés, rablás és erőszakos közöszlés miatt elmarasztaltak gyakorisági mutatói hazánkban a legmagasabbak között vannak. Ugyanakkor az emberölés elkövetéséért kiszabott végrehajtható szabadságvesztés aránya szerint Magyarország a nyolcadik, az erőszakos közöszlés miatt kiszabott ítéletek szerint pedig a hatodik helyet foglalja el. Viszont nálunk a leghosszabb Európában a szabadságvesztés átlagidőtartama.

Hazánk azok közé az országok közé tartozik, amelyekben viszonylag gyakori alopás elkövetése miatt kiszabott végrehajtható szabadságvesztés (Norvégia 41%, Hollandia 35%, Magyarország 34%), és ezeknek az átlagidőtartama a leghosszabb (1,2 év).

A fogvatartottak létszáma Magyarországon csökken (1986. XII. 31. – 23 678; 1990. XII. 31. – 12 319), de a 100 ezer főre eső számuk még így is kimagaslóan ma-

szág 0,7%, Lengyelország 0,6%, Szlovákia 1,0%, Szlovénia 0,3%). Ugyanebben a felmérésben a betörésre (1,4%) és különösen a rablásra (0,1%) vonatkozó válaszok szerint hazánk Európa egyik legjobb közbiztonságú országa.

Az utóbbi öt évben a sérelmükre elkövetett testi sértések 27%-át, rablások 44%-át, gépjárműlopások 93%-át, kerékpárlopások 52%-át, betörések 76%-át jelentették a megkérdezett magyarországi lakosok a rendőrségnek. A feljelentési készség szerint az európai középmezőnyben van a helyünk.

3. A nyugat-európai országokban, továbbá a Cseh Köztársaságban és Magyarországon 1994-ben végzett felmérésben kisebb (10 alkalmazott) és nagyobb (11 és több alkalmazott) üzletek tulajdonosait kérdezték telefonon a sérelmükre 1993-ban elkövetett bűncselekményekről.⁵²

A legsúlyosabb kép a cseh kereskedők válaszaiból rajzolódott ki. Ott a kis üzletek tulajdonosainak 56,1%-a, a nagyobb üzletekének pedig 84,4%-a mondta magát üzleti lopás, 26,5% és 48,8% betörés, valamint 30,2%, illetve 28,8% vesztegetés és védelmipénz-zsarolás károsultjának. Nem sokkal jobbák a magyarországi adatok sem.

A magyarországi kis boltok 73,8%-ában és a nagyobb boltok 90,8%-ában fordult elő egy év alatt üzleti lopás. Betörést a kisebb kereskedelmi egységek tulajdonosai 21,7%-ának, a nagyobbak 30,8%-ának sérelmére követtek el; vesztegetést vagy védelmi pénzt követeltek 17,1, illetve 9,2%-uktól. A kisebb üzletek tulajdonosainak 34,0%-a, a nagyobbak 41,5%-a nyilatkozott megelégedetten a magyar rendőrség teljesítményéről, ez nagyjából megfelel a lakossági átlagnak (39%), az összehasonlítás azonban nem teljesen korrekt, mert az általános lakossági felmérés 1990-ben volt.

4. A fiatalok bűnelkövetők körében végzett „önbevallási” vizsgálat ma még kiforratlan, de a nyugat-európai kriminológusok nagy reményeket fűznek hozzá. Tizenegy európai országban 14–21 éves fiatalokat kérdeztek meg az 1992-ben általuk elkövetett bűncselekményekről és egyéb tetteikről (szökés otthonról, iskola- és munkakerülés, viteldífizetés nélküli utazás, rablás, keménydrogeladás). A véletlenszerűen kiválasztott minta elég nagy volt (országanként 1000–2000 fő), a kérdéseket egységesen dolgozták ki.⁵³ Magyarországon a felmérésben nem vett részt.

A legtöbb bűncselekményről a svájci fiatalok számoltak be, akiknek 33,5%-a követett el tulajdon elleni bűncselekményt, és 29,1%-a alkalmazott erőszakot, 20,9%-a használt kábítószer, 17% vett rész vandál dologrongálásban.

A magyar bűnügyi statisztika rendszere kiállja a nemzetközi összehasonlítás próbáját. Az adattár táblázataiban a Magyarország sorban viszonylag kevészer szerepel az egymás melletti két pont, vagyis a „nincs adat” egyezményes jele. Rendszeresen csak azon elmarasztalt személyek rovataiban jelenik meg, akik cselekményeinek törvényi minősítése eléri a rendőrségi-ügyészeti statisztika kriminológiai jellegű besorolásától (betörés, gépjárműlopás stb.).

Az egységes rendőri-ügyészeti statisztikai rendszer megalkotása és bevezetése „igazságügyi statisztikánk történetében új korszakot nyitott”⁵⁴, csak sajnálni lehet, hogy a fejlődés megakadt és nem folytatódott az igazságügyi statisztika integrálódásával. Már 1968-ban tárcaközi munkabizottság alakult az egységes (rendőrségi, ügyészeti, bírósági) kriminálstatisztikai rendszer kidolgozására és bevezetésnek előkészítésére. Azt várták ettől, hogy „végérvényesen megoldja majd a tárgyat képező társadalmi jelenségek pontos statisztikai mérését és elemezhetőségét”.⁵⁵

Sajnos az egységes rendszer mind a mai napig nem jött létre. Az egységes adat-szolgáltatási és feldolgozási rendszer, valamint az adathomogenizálás emeli a statisztika megbízhatóságát.⁵⁶

A magyar büntetőbírói statisztika „történelmi érdeme, hogy Európában az első között – több mint száz évvel ezelőtt – kezdte meg az adatok gyűjtését, (kézi) feldolgozását és az azokról történő intézményes tájékoztatást”.⁵⁷ Az európai bűnügyi statisztikai rendszerbe való bekapcsolódásunk a továbbiakban is biztosíthatja, hogy bűnügyi statisztikánk megbízható adatokkal támogassa a büntetőpolitika döntéshozóit, a bűnüldözés gyakorlatai és elméleti szakembereit, és hozzájáruljon a bűnügyi tudományok fejlődéséhez.

A földfelszín űrhajóról készült felvétele nem mutatja ugyan a táj szépségeit, de segíti a hadműveletek tervezését. Jean Gratio⁵⁸ találó hasonlata szerint ugyanilyen a nemzetközi bűnügyi statisztika, és ugyanúgy szükséges a bűnözés ellenőrzésének a stratégiájához.

JEGYZETEK

- 1 **Hacker Ervin:** A nemzetközi bűnügyi statisztika módszerei. Miskolc, 1938
- 2 **Balázs József:** A bűnügyi statisztika elméletének első felmerülése és kialakulása a statisztikai tudományban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominae. Acta Juridica et Politica. Tomus XVI. Fasciculus 1. Szeged, 1969
- 3 **Kovacsics József – Dávid Gábor:** Statisztikai módszertan. BM Kiadó, Budapest, 1981, 198. o.
- 4 **W. A. Bongers:** Over criminele statistiek. Een bijdrage tot haar theorie. Tijdschrift voor strafrecht, Vol. 48. 1937
- 5 **M. M. Kommer:** International Comparison of Crime and Criminal Justice Statistics. Paper for the International Congress of Criminology, Budapest, August 23–28, 1993 (Kézirat)
- 6 Statistical report on the state of crime, 1937–1946. [E/CN.5/204]
- 7 **J. J. M. van Dijk – P. Mayhew – M. Killias:** Experiences of Crime Across the World: key findings of the 1989 International Crime Survey. Deventer, Kluwer, 1990
- 8 Trends in Crime and Criminal Justice, 1970–1985 in the Context of Socio-Economic Change. Results of the Second United Nations Survey of Crime Trends, Operations of Criminal Justice Systems and Crime Prevention Strategies. United Nations, New York, 1992.
- 9 A második felmérés európai adatai: Criminal Justice Systems in Europe. HEUNI publication. No. 5. Helsinki. 1985. A harmadik felmérés európai és észak-amerikai adatai: Criminal Justice Systems in Europe and North America. HEUNI publication. No. 17. Helsinki. 1990. A negyedik felmérés: **Kristiina Kangaspunta (ed.):** Crime and Criminal Justice Systems in Europe and North America 1986–1990. HEUNI publication No. 25. Helsinki, 1995.
- 10 The Cost of Criminal Justice. Trends. The Global View of Crime and Justice. A Special Issue of the UNCJIN Crime and Justice Letter. November, 1991, p. 2.
- 11 **Kristiina Kangaspunta (ed.):** Profiles of Criminal Justice Systems in Europe and North America. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. Publication Series No. 26. Helsinki, 1995, p. 332.
- 12 **Matti Joutsen:** A report on the fourth colloquium on crime and criminal policy in Europe. European Journal on Criminal Policy and Research, 1994/4., p. 12.
- 13 A szociológiai módszerek rövid leírását, valamint az interjúkra és kérdőívekre vonatkozó irodalomjegyzékét lásd: **Heller Farkas Tamás:** A bűnözés statisztikai vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1961. szept., 462. o.
- 14 **Halász Kálmán:** Az igazságügyi statisztika jelenlegi helyzete és lehetőségei. Jogtudományi Közlöny, 1978. dec., 772. o.

- 15 Borsi Zoltán – Holász Kálmán: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 65–66. o.
- 16 Kovácsics József (szerk.): Kriminálstatisztika. BM Tanulmányi és Propaganda-csoportfőnökség. Budapest, 1974, 165. o.
- 17 Korinek László: Latens bűnözés az NSZK-ban. *Jogtudományi Közlöny*, 1976. jan., 47. o.
- 18 Tackling Crime. Home Office, London, 1989, p. 4.
- 19 In: Gordon C. Barclay (ed.): Information on the Criminal Justice System in England and Wales. Digest 2. London, Home Office Research and Statistics Department, 1993, p. 11.
- 20 Nordic Criminal Statistics 1950–1989. Summary of a Report. Nordic Statistical Secretariat, Copenhagen, 1991, p. 21.
- 21 Nordic Criminal Statistic: Uo.
- 22 Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1986, 31. o.
- 23 Korinek László: Rejtett bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988
- 24 Sajó András: Az áldozattá válás 1986–87. évi vizsgálatának néhány tanulsága. *Belügyi Szemle*, 1989/11., 17–32. o.
- 25 Korinek László: Objektív biztonság – szubjektív biztonság – félelem. *Magyar Jog*, 1995/6., 321–326. o.
- 26 H. Arnold – L. Korinek: Victimization. Attitudes towards Crime and Related Issues: Comparative Research Results from Hungary. In: R. H. C. Teske – H. R. Arnold (eds.): A comparative victimization study in the United States and the Federal Republic of Germany: a description of the principal results. Megjelentek: G. Kaiser – H. Kury – H.-J. Albrecht (szerk.): Victims and Criminal Justice. Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Vol. I. Freiburg im Breslau, 1991, S. 99–121.
- 27 J. J. M. van Dijk – P. Mayhew – M. Killias: Experiences of Crime Across the World: key findings of the 1989 International Crime Survey. Deventer, Kluwer, 1990
- 28 A. Alvazzi del Frate – U. Zvekic – J. J. M. van Dijk (eds.): Understanding Crime: Experiences of Crime and Crime Control. Acts of the International Conference, Rome, 20–28. November 1992, United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI), publication No. 49., Rome, 1993
- 29 A rendőrségről, II. rész. *Rendészeti Szemle*, 1991/4., 40. o.
- 30 J. J. M. van Dijk – P. Mayhew: Criminal Victimization in the Industrialised World. Key findings of the 1989 and 1992 International Crime Surveys. Directorate for Crime Prevention, Ministry of Justice, The Netherlands. The Hague, 1992, p. 44.
- 31 A rendőrségről, I. rész. *Rendészeti Szemle*, 1991/3., 42. o.
- 32 Erről bővebben: Kövér Ágnes: Ítélezési és büntetés-végrehajtási politika. *Ügyészeti Értésítő*, 1993/3., 25–33. o.
- 33 H. Kury: The influence of the specific formulation of questions on the results of victim studies. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1994/4., pp. 47–68.
- 34 P. Wetzels – T. Ohlmacher – C. Pfeifer – R. Strobl: Victimization surveys: recent developments and perspectives. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1994/4., pp. 14–35.
- 35 Szabó András: A büntetőjog reformja. G & G Kiadó, Budapest, 1992, 54. o.
- 36 A csoport elnöke: Martin Killias (Svájc), titkára: Wolfgang Rau (Európa Tanács Titkársága), tagjai: Gordon Barclay (Egyesült Királyság), Hanns v. Hofer (Svédország), Kertész Imre (Magyarország), Max Kommer (Hollandia), Jörg-Martin Jehle (Németország), Chris Lewis (Egyesült Királyság), Pierre Tournier (Franciaország).
- 37 Balázs József: A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1970. aug., 417. o.

- 38 Borsi Zoltán: A statisztikatudomány és az igazságügyi statisztika néhány problémája. *Jogtudományi Közlöny*, 1971. márc.–ápr., 143. o.
- 39 Hacker Ervin: i. m. 5. o.
- 40 Heller Farkas Tamás: A „bűnözési földrajz” elvi és módszertani problémái. *Jogtudományi Közlöny*, 1963. aug., 453. o.
- 41 Hoóz István: A hivatalos bűnügyi statisztika adatai felhasználásának néhány problémája. *Jogtudományi Közlöny*, 1964. jan., 40. o.
- 42 M. Killias: The European Criminal Justice Sourcebook Project. 4th European Criminological Colloquium. Romainotier/Lausanne, 9/14–16/1994, p. 1. (Kézirat)
- 43 Dávid Gábor: Hozzászólás: „A bűnözés értékelése” c. cikkhez. *Belügyi Szemle*, 1967/12., 63. o.
- 44 Miltényi Károly: A kriminálstatisztikában alkalmazott mérések eredményei. In: Dávid Gábor (szerk.): Kriminálstatisztika és kibernetika. BM Tanulmányi és Propaganda-csoportfőnökség. Budapest, 1976, 84. o.
- 45 Vavró István: A bűnözési gyakoriság területi különbségei. *Statisztikai Szemle*, 1995/4–5., 355–356. o.
- 46 Vavró István: A demográfiai-társadalmi tényezők és a bűnözés kapcsolata. *Statisztikai Szemle*, 1994/1., 36. o.
- 47 P. Tournier: The custodial crisis in Europe. Inflated prison populations and possible alternatives. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1994/4., p. 89.
- 48 A. Kuhn: What can we do about prison overcrowding? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1994/4., p. 104.
- 49 M. M. Kommer: Punitiveness in Europe – a comparison. The Hague, 1994 (Kézirat)
- 50 Demográfiai évkönyv. Magyarország népesedése. KSH Budapest, 1987, 1988. stb. Number of deaths by causes of death according to the list of three-digit categories of the International Classification of Diseases. (Ninth revision.)
- 51 Explaining Reconviction Rates: a critical analysis. Home Office Research Series. No. 136. London, 1995
- 52 J. J. M. van Dijk – P. Mayhew: International Survey of Crimes against Businesses. Inter/View. Amsterdam, 1994
- 53 J. Junger-Tas – Gert-Jan Terlouw – M. W. Klein (eds.): Delinquent Behavior among Young People in the Western World. First Results of the International Self-Report Delinquency Study. RDC. Ministry of Justice of the Netherlands and Kugler. Amsterdam and New York, 1994
- 54 Dávid Gábor: Számítástechnika és kriminálstatisztika. *Jogtudományi Közlöny*, 1975. jan., 32. o.
- 55 Borsi Zoltán: Néhány kriminálstatisztikai megjegyzés. *Jogtudományi Közlöny*, 1972. júl., 321. o.
- 56 J.-M. Jehle: Improving Criminal Justice Statistics – Needs and Prospects. In: Jörg-Martin Jehle – Chris Lewis (eds.): Improving Criminal Justice Statistics. National and International Perspectives. Kriminologie und Praxis. Schriftenreihe der Kriminologischen Zentralstelle e. V. Volume 15. Wiesbaden, 1995, S. 18.
- 57 Borsi Zoltán – J. M. Baturin (szerk.): Számítástechnika és a jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989, 270. o.
- 58 J. Gratia: International Prospects for Statistics and Criminality. In: Jörg-Martin Jehle – Chris Lewis (eds.): Improving Criminal Justice Statistics. National and International Perspectives. Kriminologie und Praxis. Schriftenreihe der Kriminologischen Zentralstelle e. V. Volume 15. Wiesbaden, 1995, S. 193.

Az ítélkezés vezérfonala

(Ügyészeti Értesítő, 1995/1-2.)

A kontinentális jogrendszeri tanuló és annak gyakorlatában edződött magyar jogásznak nem mindig könnyű megérteni a common law jogintézményeit. Néha idegenkedéssel fogadunk közülük olyanokat is, amelyek későbbi meghonosításán gondolkodunk. Alig pár éve a kufárszelleműnek kikiáltott vádalkunak még az említése is viszolygást keltett, ma már sokan azt várják tőle, hogy megszűnteti a magyar igazságszolgáltatást és az ügyfeleket egyaránt próbára tevő túlterheltséget és az eljárási határidők tempós közeledését a végtelenhez.

Az Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatása működésének megértéséhez feltétlenül szükséges egyik központi intézményének, az ítélkezési bizottságnak (United States Sentencing Commission) és az általa rendszeresen kiadott ítélkezési vezérfonalnak (United States Sentencing Commission Guidelines Manual) a megismerése. A cikk nem de lege ferenda készült. De ki tudja, mit hoz a jövő?

Az ítélkezési bizottság

Feladata

A hivatalos megfogalmazás szerint: „Az Egyesült Államok ítélkezési bizottsága az igazságügyi kormányzat független szerve, amely felelős a szövetségi bíróságok ítélkezési politikájának és gyakorlatának a fejlesztéséért és figyelemmel kíséréséért.”¹

A bizottság létrehozását az 1984. évi átfogó bűnellenőrzési törvény² rendelte el, annak érdekében, hogy:

- hatékonyabbá tegye az ítélkezés céljainak az elérését;
- kiküszöbölje a hasonlóan jellemezhető elkövetők, ugyancsak hasonló jellegű bűncselekményei miatt kiszabott ítéletek közötti eltéréseket, rugalmasan figyelembe véve a különböző enyhítő és súlyosító körülményeket;
- hasznosítsa az emberi viselkedés tudományának eredményeit a büntetőeljárásban.

A bizottság a szövetségi bíróságok munkájához kapcsolódik. Az Egyesült Államokban ezek a bíróságok a szövetségi büntető jogszabályokban meghatározott bűncselekmények ügyeiben ítélkeznek. Elvileg ezek a legsúlyosabb bűncselekmények, gyakorlatilag bármilyen bűncselekmény illetékességi körükbe kerülhet, ha a terhelt más államban követte el a bűncselekményt, mint amelyikben lakik, vagy a bűncselekmények több állam területére terjedtek ki, valamely szövetségi intézmény ellen irányultak, vagy azok szolgáltatásait igénybe vették (pl. postai levelet küldtek a bűncselekmény előkészítésére stb.).

Több állam már maga is létrehozott ítélkezési bizottságot, és kiadja a maga ítélkezési vezérfonalát saját igazságszolgáltatása részére, az illetékességébe tartozó bűncselekmények megítéléséhez.

Szervezet

A bizottságnak hét szavazótagja van, ülésein ezenkívül ex officio részt vesz két fő szavazati jog nélkül. A tagok közül legalább háromnak szövetségi bírónak kell lennie,

négy főnél több nem tarthat ugyanahhoz a politikai párthoz. A bizottság tagjait a szenátus javaslatára és egyetértésével az Egyesült Államok elnöke nevezi ki hat év időtartamra. A bizottság elnöke függetlenített, a tagok más munkakörük ellátása mellett töltik be tisztségüket.

A bizottság munkáját százfős hivatal támogatja, élén a hivatal vezetőjével. Szervezetében hat iroda működik.

A közönségszolgálati iroda felvilágosítást ad írásban és telefonon a bizottság munkájáról, és végzi a kiadóhivatali tevékenységet. Megjelenteti a tudományos konferenciák anyagait. Legfontosabb időszakos kiadványai: az évi jelentés és a kiegészítésekkel egységbe foglalt ítélkezési vezérfonal, valamint külön könyvben a vezérfonal összes addig megjelent kiegészítése. Ezek mindegyike tekintélyes terjedelmű, legalább 500 oldalnyi kötet. Ezenkívül rendszeresen megjelentetik a tudományos konferenciák anyagait és a bizottság által üzemeltetett két „forró dróton” leggyakrabban érkezett kérdésekre adott válaszok gyűjteményét.

A tanácsosi iroda végzi a jogszabály-előkészítő tevékenységet. Ennek keretében készíti a bizottság részére az ítélkezési vezérfonal módosítására és kiegészítésére vonatkozó tervezeteket. Javaslatai kidolgozásánál figyelembe veszik az időközben bekövetkezett jogszabályváltozásokat, a legfelsőbb bíróság állásfoglalásait és az ítélkezési gyakorlatból levonható következtetéseket. Figyelemmel kísérik a bíróságok által értékelt enyhítő és súlyosító körülményeket, az első fokú ítéletek felülbírálatát másodfokon. A bizottság évkönyvében közzéteszik azoknak az ítéleteknek a listáját, amelyek megállapításait beépítették a javasolt módosításokba. Az irodán működik az egyik „forró drót”, ezen bármely napszakban választ kaphatnak az ügyészek és a védők a vezérfonallal kapcsolatos kérdéseikre.

A monitoriroda számítógépes adatbázist kezel, figyel és jelzi a bizottságnak az ítélkezési gyakorlat változásait, végzi a bizottság részére a szükséges programozási és adatfeldolgozási tevékenységet. Az ítélkezési adatbázis nyilvános, az adatok lekérhetőek a Michigan Egyetemre telepített „politikai és társadalomtudományok egyetemközi adatszolgáltatása” útján vagy más automatikus adatfeldolgozó rendszeren keresztül. Az adatok nagy részét közzéteszik a bizottság évkönyvében, amely tartalmazza a szövetségi bíráskodás igen részletes, összesített országos statisztikáját, valamint minden egyes körzeti bíróság törvénykezési gyakorlatát és személyi állományát, továbbá az adott körzet demográfiai, gazdasági és bűnügyi helyzetét jellemző adatokat.

A büntetőpolitikai analízis irodája az ítélkezési adatbázisra és más forrásokra támaszkodva tudományos tevékenységgel és longitudinális felmérésekkel támogatja a bizottság munkáját. A kongresszus vagy a bíróság megkeresésére is végez tudományos kutató tevékenységet. Szervezésében 1993-ban szimpóziumot tartottak „Kábítószer és erőszak Amerikában” címmel. Több mint száz bíró és igazságügyi tisztviselő vett részt az „Ítékezés empirikus vizsgálata” konferencián. Kutatást folytattak a törvény és a vezérfonal által alakított ítélkezési gyakorlat változásai börtönpopulációt befolyásoló hatásának tisztázására. Tudományos kutatást végeztek a fekete, a fehér és a spanyol-amerikai lakosság ügyeivel kapcsolatos igazságszolgáltatási gyakorlatban mutatkozó különbségek okainak feltárására. Külön kutatócsoportot hoztak létre a Floridai Állami Egyetemmel a „kábitószer és erőszak” témakör vizsgálatára.

A kiképzési iroda tanfolyamokat szervez bírák, ügyészek, pártfogó-felügyelők és védők részére, készíti a tananyagokat, üzemelteti a második „forró drótot”, amelyen bírák és pártfogó-felügyelők kaphatnak választ a vezérfonallal kapcsolatos kérdéseikre.

Rendszeresen fogadnak hat hónapos szakmai gyakorlatra pártfogó-felügyelőket, ügyészeket és védőket.

Az adminisztrációs iroda intézi a pénzügyeket, a tervezést és az iratkezelést. A bizottság évi 9,5 millió USA-dollár költségvetéssel gazdálkodik.

A vezérfonal

A büntetőtörvény kommentárja

Az ítélkezési vezérfonal mindenekelőtt a büntetőtörvény autentikus kommentárja. Hivatalos jellegét nemcsak az biztosítja, hogy egy törvényhozás által létrehozott szerv törvényben biztosított jogkörében eljárva készíti és adja ki, hanem az is, hogy hatályba lépése előtt biztosított a kongresszus beleszólási joga. A bizottság ugyanis minden év május 1-jéig köteles felterjeszteni a vezérfonal szükségesnek tartott módosításaira vonatkozó javaslatát a kongresszusnak, amely akkor adható ki, ha 180 napon belül nem érkezik vissza átdolgozásra.

Az USA legfelsőbb bírósága is hivatalosnak ismerte el a vezérfonal törvényértelmezéseit, amennyiben azok nem ellentétesek az alkotmánnyal vagy a szövetségi törvénnyel.³

Egyes esetekben az új büntető jogszabály is hivatkozik a vezérfonalra, és a törvényhozás közvetlenül is ad törvényi rendelkezést a bizottságnak. Az erőszakos bűnözés elleni harcról alkotott 1994. évi törvény⁴ például több szakaszában is hivatkozik a vezérelvre és szab ki feladatot a bizottságnak. Ezeket az alábbi kiragadott rendelkezések jellemezhetik.

A törvény kimondta, hogy a kábítószerrel való visszaélés bizonyos eseteiben a bíróságnak joga van a vezérfonalban meghatározott büntetési tételnél enyhébb büntetést kiszabni a hatóságokkal együttműködő terhelte, amennyiben a korábban reá kiszabott ítéletek nem haladják meg a vezérfonal meghatározása szerinti egy pontot, és az elkövetésnél nem alkalmaztak erőszakot, fenyegetést, nem használtak lőfegyvert vagy egyéb veszélyes fegyvert; a bűncselekmény nem okozta senki halálát vagy súlyos testi sértését stb. A törvény előírta, hogy a bizottság építse be ezeket a rendelkezéseket a vezérfonalba és – amennyiben szükségét látja – értelmező rendelkezéseket is adjon ki.

Ugyanez a törvény a nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel kapcsolatos addig hatályos normákat is megváltoztatta és – többek között – módosította a visszaeső fogalmát. Ez a törvényhely is előírja, hogy a bizottság egészítse ki a vezérelvet, és 180 napon belül készítsen jelentést a kongresszusnak a nemi erkölcs elleni erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatos törvénykezési gyakorlatról.

A büntetés-végrehajtási intézményekben elkövetett kábítószerrel való visszaélésről a törvény úgy rendelkezik, hogy az ilyen bűncselekmény „nem tolerálható és a törvény teljes szigorával büntetendő”. Az elv deklarálásán kívül a törvény egyetlen szigorító intézkedésként elrendeli, hogy ezekben az esetekben az ítélet végrehajtása próbaidőre nem függeszthető fel, viszont előírja, hogy a bizottság változtassa meg a vezérelvet, „megfelelően javítva” az ezen bűncselekmények elkövetőire kiszabott ítéleteket.

A vezérelv egyenként kommentál minden egyes törvényi tényállást, több száz meghatározást és értelmező rendelkezést fűzve hozzájuk. Nem a büntetőtörvény, hanem a vezérfonal határozza meg például a lőfegyver és a veszélyes fegyver, a fegyveresen és a fegyver használatával elkövetés vagy a könnyű és a súlyos testi sértés fogalmát. Útmutatást ad a szomszédos tényállások elhatárolásához a természetes, a folytatolagosság és a törvényi egység, valamint a bűnhalmazat kérdéseinek az elbírálásához.

Az elkövetési magatartás értékelése

A vezérfonal a különböző tényállásokat súlyosságuk szerint 43 szintbe sorolja. Külön kapnak besorolást az alapeset és a minősítő körülmények. A szintek meghatározására hatással lehet az elkövetési magatartáson kívül az okozott kár és egy sor egyéb körülmény is.

Például a testi sértés minősített eseteinek alapbesorolása 15. szint. Előre kiterveltség esetén ehhez hozzáadódik két szint, anyagi haszonszerzési indítekből elkövetés esetén pedig további két szint. Lőfegyver elsütése esetén újabb 5 szint, veszélyes fegyver vagy lőfegyver egyéb használata +4 szint, fegyverrel fenyegetés +3 szint, sérülés bekövetkezése +2 szint, testi épség súlyos sérülése +4 szint, maradandó vagy életveszélyt okozó sérülés +6 szint. Határesetekben a bíróságnak joga van a sérülést 3 vagy 5 szint emelésével értékelni. A fegyver használatáért vagy az okozott sérülésért alkalmazott szintemelés együttes értéke nem haladhatja meg a +9 szintet.

A testi sértéséhez hasonlóak a minősítő körülmények és azok szintemelő hatása az „adósság erőszakos behajtása” bűncselekménynél, de itt 20 az alapszint mértéke.

„Csúszó” szintmeghatározást alkalmaz a vezérfonal minden esetben, mikor az okozott kár vagy valamilyen más számmal kifejezhető mennyiség alapvetően befolyásolhatja a bűncselekmény súlyosságának a megítélését.

Erre jellemző példa lehet a kábítószerrel visszaélés minősítése. A legsúlyosabb – 38-as – szintbesorolást kapja a visszaélés legalább 30 kg vagy annál is több heroinra, 150 kg kokainra, 30 000 kg marihuánára, illetve 6000 kg hasisra elkövetve. A legalacsonyabb – 6-os – szintet kell megállapítani maximum 250 g marihuána vagy 50 g hasis birtoklása esetén. A vezérfonal az itt felsoroltakon kívül egy sor egyéb kábítószer adatait is tartalmazza, és leírja minden egyes drogra vonatkoztatva a különböző szintekre történő besorolás-mennyiségeket. Megtalálható benne a drogok ekvivalens táblázata is, csak néhány kiragadott példa belőle: 1 g heroin = 1 kg marihuána; 1 g kokain = 200 g marihuána; 1 g LSD = 100 kg marihuána.

A szint kiszámításához az értékeket közös nevezőre kell hozni. Például: a terheltnél 80 g kokaint (16. szint) és 5 kg marihuánát (14. szint) találtak. A 80 g kokain megfelel 16 kg marihuánának, ezért az egész mennyiség úgy tekinthető, mintha 21 kg marihuánát foglaltak volna le, és ez a 18-as szintre történő besorolás alapja.

A pénzmosás alapszintje – bizonyos tényállási elemektől függően – 20 vagy 23. Ehhez hozzájön 3 szint, ha az elkövető tudta, hogy a pénz kábítószerrel való visszaélésből származik, majd további fokozatos szintemelés a 100 ezer USA-dollár feletti összegektől (100 ezer–200 ezer USA-dollár = +1 szint, 200 ezer–250 ezer USA-dollár = +2 szint, 100 millió USA-dollár felett = +13 szint). A vezérfonal meghatározza a kiszabható pénzbüntetés nagyságát is (általában 70%-a a „mosott” összegnek).

A különböző adóbűncselekményeknél megadott szintekhez az elmaradt adó miatt a szintemelés mértékét meghatározó táblázat szerint 1700 USA-dollár alatti adókiesés +6 szintet, 80 millió USA-dollárnál magasabb pedig +26 szintet jelent.

A sértett

A koránál, fizikai vagy mentális állapotánál fogva különösen sérülékeny sértett elleni bűnelkövetés 2 szinttel emeli a bűncselekmény besorolását. A hivatalos személy vagy családtagja ellen elkövetett bűncselekményt 3 szinttel magasabbra kell besorolni, ha a sértett státusa volt az elkövetés indítéka.

Szintemelő hatású a magánszemély bizalmával vagy a közbizalommal való visszaélés a bűncselekmény elkövetésénél (+2 szint).

Ugyancsak 3 szinttel magasabbra kell sorolni a bűncselekményt, ha az elkövető tudta vagy alappal hihette, hogy az általa megtámadott személy a bűnüldözés vagy a büntetés-végrehajtás dolgozója, és az elkövetési magatartás súlyos testi sértés okozásának kockázatával jár.

A sértett védekezési képességének kihasználása 2 szinttel súlyosabb besorolás megállapítását vonja maga után.

Az elkövető szerepe

Több tényállásnál figyelembe kell venni a szint meghatározásához a terhelt szerepét az adott bűncselekmény elkövetésében (pl. a bűnszövetség szervezője stb.). Öt- vagy többtagú bűnszövetség vezetése 4-gyel, kisebb csoporté pedig 2-vel emeli a szintet. A szervezetben jelentéktelen szerepet vállalók besorolása – meghatározott körülmények között – 2–4 szinttel is csökkenhet.

Szintemelő hatású, ha a terhelt szakmai képzettségével (orvos, ügyvéd stb.) élt vissza a bűncselekmény elkövetésénél (+2 szint).

A befelé irányuló tiltott határátlépés alapeste 8-as szintű bűncselekménynek számít, de ha a terheltet már egyszer kiutasították az USA-ból vétség elkövetéséért kiszabott ítélettel, akkor ehhez 4 szintet, büntett elkövetéséért történő korábbi elmarasztalás és kiutasítás esetén pedig 16 szintet kell hozzáadni.

A nyomozás vagy az igazságszolgáltatás munkájának akadályozása 2 szinttel emeli a bűncselekmény besorolását. A vezérfonal igen részletesen tárgyalja ezt a lehetőséget, nehogy alkalmazása megsértse a terhelt jogát a védekezéshez. Olyan magatartások tartoznak ide, mint a társztatások, részesek befolyásolása, rábírás hamis esküre, tárgyi bizonyítékok megsemmisítése stb. A terheltnek 4%-a került 1993-ban ezen az alapon magasabb besorolásba.

Az őszinte beismerő vallomás 2 szint levonásával értékelendő. További egy szinttel kell visszalépni a 16-os szintbe vagy ennél feljebb sorolt bűncselekmény terheltjének feltáró jellegű vallomásaért. Ugyanilyen kedvezmény jár vádalku kéréséért a tárgyalás előkészítését megelőző időszakban.

A halmazat

Az egynemű folytatódó egység vagy az anyagi halmazat megítélése a legegyszerűbb azokban az esetekben, amelyekben a vezérfonal valamilyen mennyiségi mutató szerint határozza meg a szintbesorolást. Többrendbeli lopásnál vagy kábítószer-csempészetnél például össze kell adni a különböző alkalmakkal elutalajdonított pénz vagy kábítószer és az elkövetett bűncselekmény szintjét, és a besorolást az össz mennyiségnek megfelelően kell meghatározni a kiszabandó büntetést. Az így halmazatba foglalt bűncselekményeket bűncselekménycsoportnak nevezik.

A bűnhalmazatban lévő különböző bűncselekmények vagy bűncselekménycsoportok közül a besorolásnál a legmagasabb szintet kell alapul venni. Ez a bűncselekmény vagy bűncselekménycsoport, valamint az ugyanilyen szintű vagy 1-4 szinttel alacsonyabb besorolású minden más bűncselekmény egy-egy egységnek számít az ugyanabban az eljárásban elbírálandó halmazati szint megállapításánál. Minden egyéb olyan bűncselekmény vagy bűncselekménycsoport, amely 5-8 szinttel alacsonyabb az

alapnál, 0,5 egységnek számít. Az ennél is alacsonyabb besorolású bűncselekmények nem emelik a halmazati szintet, de figyelembe vehetők a büntetés kiszabásánál.

A kiszámított egységeket össze kell adni. Egy egység nem növeli a halmazati besorolási szintet, 1,5 egység = +1 szint; 2 egység = +2 szint, 2,5–3,0 egység = +3 szint, 3,5–5,0 egység = +4 szint; 5-nél több egység = +5 szint.

Egy példán szemlélítve talán nem tűnik olyan bonyolultnak a halmazatszámítás módszere. Tegyük fel, hogy a terhelt négyrendbeli bankrablást követett el. A negyedik esetben két minősítő körülmény súlyosbítja a cselekmény megítélését: lőfegyvert mutatott a pénztárosnak és 12 ezer USA-dollárt vitt el. Az első három eset minősítési szintje 22 (20 a rablás, +2, mert pénztárterületen történt). A negyedik eset 28-as szintűnek minősül, ez a magasabb, tehát ezt kell alapul venni. A szintkülönbség $28 - 22 = 6$. Ennek megfelelően a három előző rablás pontértéke egyenként 0,5, összesen 1,5. Ehhez hozzáadandó az alap egy egysége, tehát összesen 2,5 egységnek megfelelően, vagyis 3 szinttel kell emelni a 28. szintet, a bűncselekményeket halmazatukban tehát a 31-es szintbe kell besorolni.

Összeolvadás azonos sértett esetében állapítható meg. A „sértett” fogalma az elkövetési tárgy hiányában az amerikai jogban a megtámadott jogi érdekét jelenti. Így például összeolvad a tiltott határátlépéssel az ennek érdekében elkövetett közokirat-hamisítás, külön-külön kell viszont elszámolni a tiltott határátlépéssel egy időben elkövetett kábítószer-csempészetet. Az összeolvadt cselekményeket a súlyosabb törvényi büntetési tétellel fenyegetett tényállás szerint kell szintbe sorolni, a többi bűncselekmény csak a büntetés kiszabásánál és a megállapított szint keretei között értékelhető.

A büntetett előélet

A büntetett előélet értékelése pontok alapján történik: Három pontot jelent minden olyan korábbi elmarasztaló ítélet, amelynek a büntetés mértéke elérte vagy meghaladta az egy év és egy hónap szabadságvesztést. Az ennél rövidebb, de 60 napot meghaladó szabadságvesztést kiszabó korábbi ítéletek egyenként 2-vel növelik a pontszámot. Minden egyéb korábbi elmarasztaló ítélet egy-egy pontot jelent, de együttes értékük nem haladhatja meg a négyet.

További két pont jár, ha a bűncselekményt felfüggesztett szabadságvesztés, próbára bocsátás, büntetés-végrehajtás, szökés idején követték el. Ugyancsak 2-vel emelkedik a pontszám, ha 2 bűncselekményt a 13 hónap vagy annál hosszabb időtartamú szabadságvesztés letöltése után két éven belül követték el.

Csak különös visszaesés esetén számítandó be a korábbi ítéletek közé az ittas vezetés, a bíróság megsértése, prostitúció, magánlaksértés, rendőri intézkedés akadályozása stb. Semmilyen feltételek között sem emelik a büntetett előélet pontszámát a csavargás, sebességtűllepés, közterületen lerészegedés stb. miatt kiszabott korábbi ítéletek.

Az ítélet jellegétől függően különböző a büntetett előélet pontszámának elévülése. A legalább 13 hónap szabadságvesztést kirovó ítéletet például 15 évig kell számításba venni. Az ítélet végrehajtásának felfüggesztése vagy próbára bocsátás esetén rövidebb a beszámítási elévülés. A kiszabott pénz-főbüntetés szabadságvesztésre átszámítva veendő számításba (1000 USA-dollár = 90 nap szabadságvesztés).

A bíróságnak joga van a büntetett előéletre magasabb pontszámot adni, ha úgy értékeli, hogy a kiszámított érték nem felel meg az elkövető előélete súlyosságának. A vezérfonal csak példálózó felsorolást ad (súlyos bűncselekmény elkövetéséért külföldön kiszabott ítélet stb.), a döntést a bíróság értéktételére bízta.

A büntetett előélet alapján meghatározott pontszámok hat kategóriához sorolandók. A 0 vagy az 1 pont felel meg az I. kategóriának; 2 vagy 3 pont = II. kategória. A következő kategóriába a 4, 5, 6 pontok tartoznak. A 7, 8 és a 9 pontok alkotják a IV.; a 10, 11, 12 az V. kategóriát. A legmagasabb, vagyis a VI. kategóriába a 13 vagy annál magasabb pontszámok tartoznak.

A bűnöző életvitel

Hivatásszerűen bűnöző életmódot folytató („karrierelkövetőnek”) számít az a terhelt, aki az eljárás tárgyát szolgáló erőszakos vagy kábítószerrel való visszaéléssel kapcsolatos bűncselekmény elkövetése idején 18. életévét betöltötte, és korábban már legalább kétszer elítéltek erőszakos vagy kábítószerrel való visszaéléssel kapcsolatos bűncselekmény elkövetéséért. Még ennél is magasabb a szintemelés mértéke a „fegyveres karrier elkövető” részére.

A bűnöző életmódot folytató személy előélete minden esetben a VI. kategóriába sorolandó, az általa elkövetett bűncselekmény minimális szintjét pedig a törvényi tényállásra megszabott büntetési tételtől függően a vezérfonalban meghatározott táblázat szerint kell meghatározni. Például ha a büntetési tétel egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, akkor a bűncselekmény szintje legalább 12; öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés esetén pedig minimum 17.

Az erőszakos bűncselekmények ellenőrzéséről hozott 1994. évi törvény életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés kiszabását rendeli kategorikusan azok ügyeiben, akiket súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt marasztalnak el, és ezt megelőzően ugyancsak súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott két korábbi jogerős ítéletük van, vagy súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatti egy, valamint kábítószerrel való visszaéléstől való kiszabott egy vagy több jogerős ítéletük van.

Az ítélezési táblázat

A büntetés kiszabásának segédlete az ítélezési táblázat. Sorai a bűncselekmény szintjét, oszlopai pedig a büntetett előéletnek megfelelő kategóriákat mutatják.

Azokban a ritka esetekben, amikor a kiszámított szint 1-nél kisebb vagy 43-nál nagyobb, a bűncselekményt az 1-es, illetőleg a 43-as szintre kell besorolni.

A szabadságvesztés mértékét az adott sor és oszlop találkozásánál lévő számpár hónapokban mutatja. A „villák” viszonylag szűkek, a törvény szerint az alsó határ a felső 25%-ával vagy hat hónappal lehet a felsőnél alacsonyabb [28 U.S.C. § 994 (b) (2)]. A vezérfonal meghatározza, hogy mikor lépheti át a bíróság indokolt ítéletével a „villa” határait. A táblázatnak megfelelő ítélezésnél a fellebbezési tárgyaláson a másodfokú bíróság azt vizsgálja, hogy helyes volt-e a szint és a kategória megállapítása, a táblázatban meghatározott büntetési tétel kereteinek lefelé vagy felfelé történő átlépésénél pedig azt, indokolt volt-e a rendhagyó ítélet kiszabása.

A próbára bocsátás

A táblázat sorai négy zónában helyezkednek el.

Az „A” zónában találhatók a hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények. Ezek esetében a bíróságnak joga van elzárásbüntetés helyett közérdekű munkát, házi őrizetet (lakhelyelhagyási tilalom munkaidő utáni kötelező otthon-

tartózkodással) vagy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának felfüggesztését elrendelni.

A „B” zónában található szintek esetében a bíróság próbára bocsáthatja a terheltet, de az adott villa alsó határának megfelelő időre köteles közérdekű munkát, házi őrizetet vagy szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztését elrendelni. Tehát például, ha a táblázatban kikeresett büntetés hat hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztés, akkor a bíróság a próbára bocsátásnál köteles minimum hat hónapra közérdekű munkát, házi őrizetet vagy felfüggesztett szabadságvesztést, illetve ezek tetszőleges kombinációját elrendelni.

A „C” és „D” zónába eső büntetési tételeknél próbára bocsátás nem rendelhető el.

A próbára bocsátás ideje három évig terjedhet a hatos bűncselekményszinten vagy alatta, és egytől öt évig az ennél magasabb szinteken.

A próbára bocsátás feltételekhez kötött. A vezérfonal igen részletesen szabályozza a kötelezőn előírandó és a körülményekhez igazodón fakultatívan meghatározható feltételeket.

Szabadságvesztés

Az „A” zónába eső bűncselekményeknél a szabadságvesztés elrendelése nem kötelező, kivéve azokat az eseteket, amelyekben a vezérfonalnak az elkövetési magatartásokat leíró fejezete ezt szükségesnek tartja.

A „B” zónába kerülő bűncselekmény megállapítása mellett az ítélet rendelkezhet a) szabadságvesztés kiszabásáról; b) szabadságvesztés helyettesítéséről felügyelet alá helyezéssel és házi őrizettel vagy közérdekű munkával, de a szabadságvesztésből ez esetben is legalább egy hónapot le kell tölteni büntetés-végrehajtási intézetben, c) próbára bocsátásról a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésével, házi őrizettel, közérdekű munkával, illetőleg ezek kombinációjával.

A „C” zónába kerülő bűncselekmény megállapítása mellett a bíróság rendelkezhet a) szabadságvesztés kiszabásáról; b) szabadságvesztés kiszabásáról felügyelet melletti feltételes szabadságra bocsátással, házi őrizet vagy közérdekű munka teljesítése mellett, de a szintnek megfelelő szabadságvesztés alsó határának legalább a felét le kell tölteni büntetés-végrehajtási intézetben.

A „D” zónába tartozó bűncselekmény megállapítása mellett az ítélet csak szabadságvesztés-büntetést szabhat ki.

Egy nap feltételes szabadság vagy közérdekű munka, illetve házi őrizet egy nap letöltött szabadságvesztésnek számít.

Egyes esetekben a vezérfonal alapján kiszámított büntetés alsó határa alacsonyabb a törvényben meghatározott büntetési tétel legkisebb mértékénél. Ilyenkor az ítélet átlépheti a törvényben meghatározott keret alsó határát, ha a terhelt büntetett előéleti pontszáma nem magasabb egynél, nem alkalmazott erőszakot, fenyegetést, fegyvert, cselekményével nem sértette súlyosan más testi épségét, nem okozott halált, nem szervezője, vezetője a bűnszövetségnek, és az igazságnak megfelelő vallomást tett, illetve átadta a birtokában lévő bizonyítékokat. Felelőssége elismeréséért 1993-ban a terheltek 83,8%-a részesült két-három szint kedvezményben.

Előfordul az is, hogy a vezérfonal alapján kiszámított büntetés alsó határa magasabb a törvényben meghatározott büntetési tétel legnagyobb mértékénél. Ez esetben a törvényben meghatározott büntetési tétel legmagasabb mértékét kell kiszabni az ítéletben.

A vezérfonal igen részletesen foglalkozik a vádalku intézményével, ennek fontosságát mutatja, hogy 1993-ban az ügyeknek mindössze 11,5%-a került fő tárgyalásra.

ÍTÉLKEZÉSI TÁBLÁZAT
(szabadságvesztés hónapokban)

Zóna	Bűncselekmény	Büntetett előéleti kategóriák és pontszámok					
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
		0 vagy 1	2 vagy 3	4, 5, 6	7, 8, 9	10, 11, 12	13 vagy több
A	1	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6
	2	0-6	0-6	0-6	0-6	0-6	1-7
	3	0-6	0-6	0-6	0-6	2-8	3-9
	4	0-6	0-6	0-6	2-8	4-10	6-12
	5	0-6	0-6	1-7	4-10	6-12	9-15
	6	0-6	1-7	2-8	6-12	9-15	12-18
	7	0-6	2-8	4-10	8-14	12-18	15-21
	8	0-6	4-10	6-12	10-16	15-21	18-24
B	9	4-10	6-12	8-14	12-18	18-24	21-27
	10	6-12	8-14	10-16	15-21	21-27	24-30
C	11	8-14	10-16	12-18	18-24	24-30	27-33
	12	10-16	12-18	15-21	21-27	27-33	30-37
D	13	12-18	15-21	18-24	24-30	30-37	33-41
	14	15-21	18-24	21-27	27-33	33-41	37-46
	15	18-24	21-27	24-30	30-37	37-46	41-51
	16	21-27	24-30	27-33	33-41	41-51	46-57
	17	24-30	27-33	30-37	37-46	46-57	51-63
	18	27-33	30-37	33-41	51-63	63-78	57-71
	19	30-37	33-41	37-46	46-57	57-71	63-78
	20	33-41	37-46	41-51	41-51	61-73	70-87
	21	37-46	41-51	46-57	57-71	70-87	77-96
	22	41-51	46-57	51-63	63-78	77-96	84-105
	23	46-57	51-63	57-71	70-87	84-105	92-115
	24	51-63	57-71	63-78	77-96	92-115	100-125
	25	57-71	63-78	70-87	84-105	100-125	110-137
	26	63-78	70-87	78-97	92-115	110-137	120-150
	27	70-87	78-97	87-108	100-125	120-150	130-162
	28	78-97	87-108	97-121	110-137	130-162	140-175
	29	87-108	97-121	108-135	121-151	104-175	151-188
	30	97-121	108-135	121-151	135-168	151-188	168-210
	31	108-135	121-151	135-168	151-188	168-210	188-235
	32	121-151	135-168	151-188	168-210	188-235	210-262
	33	135-168	151-188	168-210	188-235	210-262	235-293
	34	151-188	168-210	188-235	210-262	235-293	262-327

35	168-210	188-235	210-262	235-293	262-327	292-365
36	188-235	210-262	235-293	262-327	292-365	324-405
37	210-262	235-293	262-327	292-365	324-405	360-életf.
38	235-293	262-327	292-265	324-405	360-életf.	360-életf.
39	262-327	292-365	324-405	360-életf.	360-életf.	360-életf.
40	292-365	324-405	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.
41	324-405	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.
42	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.	360-életf.
43	Élelfogyt.	Élelfogyt.	Élelfogyt.	Élelfogyt.	Élelfogyt.	Élelfogyt.

Eredmények

A bírói gondolkodás ma még csak részleteiben formalizálható, bonyolult folyamat. Legnagyobb részét a bizonyítékok értékelése és a tényállás megállapítása teszi ki, de nem egyszerűbb a történelmi és törvényi tényállás megfeleltetése és a büntetés kiszabása sem. A törvényben meghatározott keretek között az elkövetés és az elkövető végtelenül sokféle körülményét kell figyelembe venni.

Az ítélkezési bizottság nem a bírói gondolkodás egészének modellezésére, hanem csak egy részének, a büntetés kiszabásának gyakorlatilag is alkalmazható formalizálására kapott megbízást. Az első ítélkezési vezérfonal két év alatt készült el, 10 ezer nyomozati ügy és négyszer annyi bírói ítélet tanulságainak a figyelembevételével.

A vezérfonalat 1993-ban 42 107 ügyben alkalmazták a bíróságok. Ezekből összesen 17 esetben tért el az ítélet a büntetési keretektől olyan körülmények miatt, amelyeket nem tartalmaz a vezérfonal, ezenkívül túllépték a kereteket 151 ügyben, mert úgy találták, hogy a büntetett előélet alapján kiszámított pontszámok túl magasak, illetőleg 369 esetben, mert azokat túl alacsonyaknak tartották. Ezek a számok mutatják, hogy az ítélkezési gyakorlat majdnem teljes egészében a vezérfonal keretei között valószínűleg meg.

Az Amerikai Egyesült Államok 50 szövetségi államának (state), egy szövetségi kerületének (district) és két teljes önkormányzattal rendelkező társult államának a területe 12 igazságügyi körzetre (judicial circuit) és 94 igazságügyi kerületre (judicial district) tagozódik. A legtöbb szövetségi állam területe 2-3 igazságügyi kerületre van osztva, a kisebb államok közigazgatási területe pedig egy igazságügyi kerületnek felel meg (Connecticut, Maryland, Minnesota, Kansas stb.). A két teljes önkormányzattal rendelkező társult államban (Puerto Rico és Északi-Mariana-szigetek) szintén egy-egy igazságügyi kerület van.

A vezérfonal megjelenéséig nem lehetett biztosítani a büntetőpolitika és a törvénykezés egységességét. Ennek fontosságát belátják az amerikai jogászok. Alkotmányosági kételylek a hatalommegosztás elvével kapcsolatban merültek fel. A legfelsőbb bíróság 1989. január 18-án (Mistretta v. United States) alkotmányosnak minősítette a bizottságnak mint „független igazságügyi szervnek” a működését. Azóta több mint 168 ezer terhelt ügyében döntöttek a bíróságok a vezérfonal alapján.

Módom volt több amerikai bíróval és ügyésszel is beszélni a vezérfonatról. Elmondták, hogy idegenkedéssel fogadják a megjelenését, de most már megszokták, és látják praktikusságát, valamint hasznosságát. Chicago egyik legfontosabb körzetének főügyésze elmondta, hogy pályafutása alatt egyszer érezte szükségesnek, hogy kilépjen

a vezérfonal adta keretéből. Felhívta a figyelmet egy olyan körülményre is, amelyről nem tesz említést az irodalom. Megnőtt a vádalkuk száma, mióta széles körben alkalmazzák a vezérfonalat. Az ügyvédek ugyanis pontosan ki tudják számítani, hogy milyen ítélet vár a védencükre és milyen kedvezményben részesülhet beismerés vagy vádalku esetén.

Nem kell és nem is lehet lemásolni az amerikai gyakorlatot. De érdemes lenne azon gondolkodnunk, hogyan lehetne – a magyar jogi tradícióknak megfelelően – többet tenni a jogegység erősítéséért.*

JEGYZETEK

- 1 United States Sentencing Commission, 1993 Annual Report. p. XV.
- 2 Comprehensive Crime Control Act of 1984
- 3 Williams v. United States, 503 U. S. (1992)
- 4 Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994

Új törvény az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről az USA-ban¹

(Belügyi Szemle, 1995/9.)

Az Egyesült Államok bűnözési statisztikájának több évtizede tartó emelkedésén belül jól megfigyelhető az erőszakos bűncselekmények számának az átlagosnál gyorsabb növekedése. Mint az 1. számú táblázatból² is látható, a rendőrség tudomására jutott szándékos emberölés, erőszakos közöszlész, rablás, súlyos testi sértés, lopás, betörés és gépjárműlopás adatainak összegezéséből számított, úgynevezett „általános kriminalitási index” 1960 és 1992 között 4,26-szorosára nőtt. Az erőszakos bűncselekmények szándékos emberölés, erőszakos közöszlész, rablás és súlyos testi sértés összegéből számított mutatója viszont 6,69-szorosára, a tulajdon elleni bűncselekményeknek a betörésből, lopásból és gépjárműlopásból számított mutatója pedig 4,03-szorosára emelkedett.

Ennek a tendenciának a lefékezésére fogadta el az USA törvényhozásának két háza az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről és a jogvédő szervekről szóló 1994. évi törvényt, amelyet Clinton elnök 1994. szeptember 13-án aláírt.*

A majdnem 600 cikket tartalmazó büntetőnovella terjedelme önmagában is többszöröse bármely európai büntető törvénykönyvnek.

Elég belelapozni a vaskos kötetbe, máris szembetűnik egy másik jellegzetesség, ami már nem formai, hanem nagyon is lényegi. Szerepel benne hat évre előre, éves bontásban a jóváhagyott pénzközet minden egyes olyan törvényhelynél, amely megvalósításának pénzügyi vonzata van. Sőt a törvény a jövőre nézve is arra kötelezi a legfőbb ügyészt és az ítélkezési bizottságot, hogy rendszeresen végezzék el a büntetőtörvények, valamint a büntető ítélkezési gyakorlat hatásvizsgálatát, és tegyenek jelentést a költségek várható alakulásáról a törvényhozásnak.

A törvény a benne előirányzott szervezete-fejlesztési, megelőzési és egyéb intézkedésekre, az 1995–2000. években – a költségvetésben egyébként jóváhagyott kereteken kívül – 30,2 milliárd dollárt biztosít.

Ennek az igen nagy összegnek csak viszonylag kis részét irányította a törvényhozás meghatározott címzethez, pontosan körülírt feladat elvégzésére. Így például elkülönített egy bizonyos keretet a nemzeti parkok biztonsági személyzetének a növelésére. A nem kifejezetten címzethez utalt többi összeg felett a legfőbb ügyész pályázati rendszerben diszponál.

Az egyes államok és a helyi szervek pályázatot nyújthatnak be a legfőbb ügyészhez a fejlesztéshez szükséges pénz elnyerésére; indokolniuk kell a benyújtott szükségleti tervet, és azt is le kell írniuk, hogy saját erőből milyen összeggel járulnak hozzá annak megvalósításához. Így a valóságban felhasznált összeg lényegesen meghaladhatja a törvényben biztosított kereteket.

A törvény az egyes tételeknél külön-külön határozza meg a pályázatok benyújtásának és megnyerésének feltételeit. Sőt azt is meghatározza, hogy a pályázóknak milyen időközönként kell a keretek felhasználásáról jelentést készíteniük. A legfőbb ügyész köteles ellenőrizni a kiutalt összegek rendeltetésszerű felhasználását, a következő év hitelkereteit csak az előző évről készült beszámolójelentés jóváhagyása után nyithatja meg.

* Időközben megjelent az 1997. évi LXVI. tv. a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról, amelyik a bírósági jogalkalmazás egységének biztosítására bevezette a jogegységi eljárást és jogegységi határozatot. – A szerk.

¹ Az utolsó két évben csökkenés figyelhető meg az USA bűnözésében. A nemzetközi kriminológiai irodalomban vitatják, hogy ez a szigorú törvény és büntetékiszabási gyakorlat következménye lenne. – A szerk.

1. számú táblázat

	Összbűnözési mutató	Erőszakos bcs.	Tulajdon elleni bcs.	Szándékos emberölés	Erőszakos közösülés	Rablás	Súlyos testi sérítés	Beltérítés	Lopás	Gépjárműlopás
1960	3 384 200	288 460	3 095 700	9 110	17 190	107 840	154 320	912 100	1 855 400	328 200
1961	3 488 000	289 390	3 198 600	8 740	17 220	106 670	156 760	949 600	1 913 000	336 000
1962	3 752 200	301 510	3 450 700	8 530	17 550	110 860	164 570	994 300	2 089 600	366 800
1963	3 109 500	316 970	3 792 500	8 640	17 650	116 470	174 210	1 086 400	2 297 800	408 300
1964	4 564 600	364 220	4 200 400	9 360	21 420	130 390	203 050	1 213 200	2 514 400	472 800
1965	4 739 400	387 390	4 352 000	9 960	23 410	138 690	215 330	1 282 500	2 572 600	496 900
1966	5 223 500	430 180	4 793 300	11 040	25 820	157 990	235 330	1 410 100	2 822 000	561 200
1967	5 903 400	499 930	5 403 500	12 240	27 620	202 910	257 160	1 632 100	3 111 600	659 800
1968	6 720 200	595 010	6 125 200	13 800	31 670	262 840	286 700	1 858 900	3 482 700	783 600
1969	7 410 900	661 870	6 749 000	14 760	37 170	298 850	311 090	1 981 900	3 888 600	878 500
1970	8 098 000	738 820	7 359 200	16 000	37 990	349 860	334 970	2 205 000	4 225 800	928 400
1971	8 588 200	816 500	7 771 700	17 780	42 260	387 700	368 760	2 399 300	4 424 200	948 200
1972	8 248 800	834 900	7 413 900	18 670	46 850	376 290	393 090	2 375 500	4 151 200	887 200
1973	8 718 100	875 910	7 842 200	19 640	51 400	384 220	420 650	2 565 500	4 347 900	928 800
1974	10 353 400	974 720	9 278 700	20 710	55 400	442 400	456 210	3 039 200	5 262 500	977 100

1975	11 292 400	1 039 710	10 252 700	20 510	56 090	470 500	492 620	3 265 300	5 977 700	1 009 600
1976	11 349 700	1 004 210	10 345 500	18 780	57 080	427 810	500 530	3 108 700	6 270 800	966 000
1977	10 984 500	1 029 580	9 955 000	19 120	63 500	412 610	534 350	3 071 500	5 905 700	977 700
1978	11 209 000	1 085 550	10 123 400	19 560	67 610	426 930	571 460	3 128 300	5 991 000	1 004 100
1979	12 249 500	1 208 030	11 041 500	21 460	76 390	480 700	629 480	3 327 7000	6 601 000	1 112 800
1980	13 408 300	1 344 520	12 063 700	23 040	82 990	565 840	672 650	3 795 200	7 136 900	1 131 700
1981	13 423 800	1 361 820	12 061 900	22 520	82 500	592 910	663 900	3 779 700	7 194 400	1 087 800
1982	12 974 400	1 322 390	11 652 000	21 010	78 770	553 130	669 480	3 447 100	7 142 500	1 062 400
1983	12 108 600	1 238 090	10 850 500	19 310	78 920	506 570	653 290	3 129 900	6 712 800	1 007 900
1984	11 881 800	1 273 280	10 608 500	18 960	84 230	485 010	685 350	2 984 400	6 591 900	1 032 200
1985	12 431 400	1 328 800	11 102 600	18 960	88 670	497 870	723 250	3 073 300	6 926 400	1 102 900
1986	13 211 900	1 489 170	11 722 700	20 610	91 460	542 780	834 320	3 241 400	7 257 200	1 224 100
1987	13 508 700	1 484 000	12 024 700	20 100	91 110	517 700	855 090	3 236 200	7 499 900	1 288 700
1988	13 923 100	1 566 220	12 356 900	20 680	92 490	542 970	910 090	3 218 100	7 705 900	1 432 900
1989	14 251 400	1 646 040	12 605 400	21 500	94 500	578 330	951 710	3 168 200	7 872 400	1 564 800
1990	14 475 600	1 820 130	12 655 500	23 440	102 560	639 270	1 054 860	3 073 900	7 945 700	1 635 900
1991	14 872 900	1 911 770	12 961 100	24 700	106 590	687 730	1 092 740	3 157 200	8 142 200	1 661 700
1992	14 438 200	1 932 270	12 505 900	23 760	109 060	672 480	1 126 970	2 979 900	7 915 200	1 610 800

A törvény a legnagyobb összeget, 13,5 milliárd dollárt a „jogkikényszerítő” szervek fejlesztésére irányozta elő, ebből 10,1 milliárd dollárt szántak az egyes államok, valamint a helyi hatóságok és 2,6 milliárd dollárt a szövetségi szervek felhasználására.

A legköltségesebb program a „közösségi rendőrség” és a járőrözés fejlesztése. A lakosság közeli rendőrség szervezetiileg igen rugalmas, hasonlít a mi rendőrállomási és körzeti megbízotti rendszerünkhöz. Tevékenységét a lakosság területi és egyéb önkéntes szerveivel együttműködve fejti ki. Ebben a programban kerül sor a járőrözés fejlesztésére is, a járőröket a törvény a népnyelvben meghonosodott módon „tűzvonalbeli zsaruknak” nevezi („Cops on the Beat”).

A közösségi rendőri szolgálat fejlesztésére kiutalt kereteket fel lehet használni olyan fejlesztési tervek finanszírozására is, mint „a rendőrség átállítása bűnre reagáló szervből bűnmegelőző szervvé”; az ifjúság bevonása a közösségi rendőri munka segítésébe; állampolgári „rendőrákadémiák” létrehozása (ilyet nemcsak a rendőri szervek, hanem nonprofit vállalkozások is létrehozhatnak); új szervezési-vezetési módszerek kidolgozása stb.

A program lehetővé teszi a költségvetési hiány miatt elbocsátott rendőrök újrafelvétele, pénzt biztosít a kiképzésre és az átképzésre. Lehetőséget teremt a hadseregtől leszerelt hivatásos katonák felvételére, különösen a katonai települések és környezetük közösségi rendőri feladatainak az ellátására.

Ebbe a programba tartozik a „biztonságos töltőállomások és országúti pihenőhelyek programja”. Az ezeken a területeken működő kábítószer-ellenes munkatársak létszámának emelésére további 150 millió dollárt különítettek el.

A közösségi rendőrség fejlesztésére 100 ezer (egyszáz-ezer!) új rendőrt kell beállítani. Erre a célra 8,8 milliárd dollárt biztosít a törvény a táblázat szerinti éves bontásban.

A törvény a fentiekén kívül 245 millió dollár felhasználását engedélyezi a vidéki jellegű területek bűnüldözésének a fejlesztésére.

A rendőrségi kiképzés támogatására és tanulmányi szerződések kötésére 200 millió dollár jutott. További 130 millió dollár felhasználásának pedig elő kell segítenie a mobil digitális terminálok elterjesztését; a hír-összeköttetési rendszer javítását, számítógéppel támogatott ügyeleti és eseményjelentési rendszerek (intelligens információs rendszer) egyelőre tíz városban történő beállítását; a „papíráradat” csökkentését; a fegyverazonosítási rendszerek fejlesztését; az automatizált ujjnyom-azonosítási rendszernek a szövetségi államok közti és államokon belüli kiépítését; a számítógépes bűnügyi nyilvántartási rendszer kiterjesztését.

Egy 40 millió dolláros keret szolgálja a DNS-kutatások és szakértői vizsgálatok fejlesztését. Az FBI felhatalmazást kapott a bűncselekmények elkövetéséért elmarasztaltak véreinek, a helyszínen talált biológiai anyagmaradványoknak és az ismeretlen holttesteknek a vizsgálatokor megállapított DNS-eredmények nyilvántartásba vételére.

Az igazságszolgáltatás fejlesztése

Az egyes államok bíróságai, ügyészségei és közvédelmi hivatalai (az USA-ban a kirendelt védők állami alkalmazásban állnak) 200 millió dollár fejlesztési keretet kaptak, míg a szövetségi ügyészség céljaira 50 millió dollárt, a szövetségi bíróságok fejlesztésére 200

millió dollárt szavazott meg a törvényhozás. Az FBI 250 millió dollár, a kábítószer-hivatal 150 millió dollár, a határőrség és a bevándorlási hivatal 1,2 milliárd dollár, az igazságügyi minisztérium 200 millió dollár és a kincstárügyi minisztérium 550 millió dollár támogatást kapott a törvényből rájuk háruló új feladatok végrehajtásához. A kincstárügyi minisztériumnak (Department of the Treasury) fontos bűnüldözési feladatai vannak. Szervezetéhez tartozik az alkohol-, dohány- és fegyverhivatal, a vámügyi szolgálat, a pénzügyi bűncselekményeket vizsgáló hálózat, az adóhivatal bűnügyi vizsgálati osztálya és a titkosszolgálat, amely elsősorban kormányőrségi feladatokat lát el.

További egymilliárd dollárt irányoz elő a törvény a nem erőszakos bűncselekményeket, hanem csak a kábítószerrel való visszaélést elkövetőkkel foglalkozó speciális bíróságok fejlesztésére. A programban részt vevők szoros felügyelet alá kerülnek, intenzív kezelésben részesülnek, de súlyos, akár szabadságvesztéssel járó büntetésre kell számítaniuk, ha a véletlenszerűen végzett ellenőrzésük kábítószerrel befolyásolt állapotot mutat ki náluk.

Bűnmegelőzés

A különböző bűnmegelőzési intézkedésekre 6,1 milliárd dollárt szavaztak meg. Ebből 90 millió dollárt hagytak jóvá egy megelőzési tanács létrehozására, tagjai: a legfőbb ügyész és az illetékes főhatóságok vezetői (nevelésügyi, egészségügyi és népjóléti, építés- és városfejlesztési, munkaügyi, földművelésügyi, pénzügy- és belügyminiszter, valamint a kábítószer-hivatal igazgatója). Az USA elnöke rájuk kívül is kinevezhet tagokat, és ugyancsak az ő hatásköre a tanács elnökének a megbízása. A tanács belátása szerint építheti fel saját apparátusát, alkalmazhat munkatársakat, és egy-egy funkcióját valamely tagjára is átruházhatja.

A megelőzési tanács fő feladata az USA különböző megelőzési programjainak a végrehajtása. Ennek során el kell készítenie ezeknek a programoknak a katalógusát, és megfelelő tanácsokkal kell ellátnia a hozzá forduló állami és társadalmi szervezet, önkormányzatokat.

A tanács alapítványokat tehet iskolán kívüli (hétvégi, vakációs) nevelési és üdülési programok megvalósítására, felnőttnevelési-képzési tevékenység támogatására, munkahelyteremtő lehetőségekre, olyan megelőzési és kezelési programok támogatására, amelyek célja a kábítószer- és alkoholfogyasztás csökkentése, a gyermekvédelem, a fiatalok terhessegek megelőzése és a veszélyeztetett családok segítése.

A törvény 377 millió dollárt bocsátott a legfőbb ügyész rendelkezésére az egyes államok és önkormányzatok helyi szükségleteinek megfelelő bűnmegelőző tevékenység támogatására. Ennek keretében segítik a gangellenes programokat (iskolán kívüli programok, cserkészmozgalom fejlesztése stb.), éjszaka is működő edzőtermeket hoznak létre, hogy a fiatalok ott töltsék estéiket. Továbbá 243 millió dollár költendő a veszélyeztetett iskolai tanulók nevelésére, étkeztetésére és támogatására, nevelési tanácsadásra és kiképzésre a szülők részére. A program keretében segítik az iskolából kizárt és a gyermekvédelmi szervek látókörébe került fiatalokat.

Külön keret szolgálja a szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek hét éven aluli gyermekeiről való gondoskodást. Nemcsak a gyermek megfelelő elhelyezését kell biztosítani, hanem a szülő-gyermek kapcsolat fenntartását is. Gyermeknevelési tanfolyamokat és nevelési tanácsadást kell szervezni az elítélteknek, és különösen nagy gondot kell fordítani az ebbe a kategóriába tartozó alkohol- és kábítószerfüggő betegek

gyógyítására. A kábítószerfüggő elítélteket intenzív egyéni és csoportos kezelésük időtartamára, 6-tól 12 hónapig el lehet különíteni a többi fogvatartotttól, ezalatt nemcsak orvosi kezelésben részesülnek, hanem igyekeznek kifejleszteni bennük a problémáik megoldásához szükséges társadalmi viselkedésformákat is.

Az önkormányzatok, lakossági szervezetek, nevelők, egyházi szervek, rendőrhatóságok stb. pályázatokat nyújthatnak be a legkülönbözőbb helyi megelőzési programok támogatására, ebben a rendőri szervek megerősítésétől az utcai világítás javításáig minden olyan intézkedés szerepelhet, ami javíthatja a közbiztonságot.

Ebből az összegből támogatják az olimpiai bizottságot, hogy a bűnügyileg legfertőzöttebb területeken sport- és kikapcsolódási lehetőségeket teremtsen, segítik fiú- és lányklubok létrehozását az alacsony jövedelműek lakókörzeteiben, és elősegítik, hogy a rendőrök költözzenek ezekbe a körzetekbe.

Hétvégi, esti és szünidei iskolák létrehozására 567 millió dollárt biztosít a törvény. Ezekbe az intézményekbe az utcai gyerekeket kívánják vonzó programjaikkal becsalogatni, hogy kivonják őket a bűnözők és kábítószeresek befolyása alól.

Az iskolákban tanuló veszélyeztetett gyerekek támogatására, korrepetálására, segélyezésére 243 millió dollár jutott.

A törvény előírja „látogatási központok” létrehozását, ahol találkozhatnak gyermekekkel az olyan elvált vagy külön élő szülők, akiknek erőszakos, káros viselkedésétől kellene tartani a láthatás szokásos körülményei között.

Az 1968-ban jóváhagyott „erőszakmentes, biztonságos utcák” törvény kábítószerellenőrzési programjára újabb egymilliárd dollárt biztosítottak.

A nők elleni erőszak megelőzésére elfogadott intézkedésekre 1,6 milliárd dollárt irányoztak elő.

Az összeg felhasználható rendőrök, ügyészek, bírák és hivatásos pártfogók továbbképzésére, ahol szükséges, külön tanácsadó és szakosított közvédő beállítására a nemi erkölcs és a családon belüli erőszak sértettjeinek a segítésére, orvosi költségeik megtérítésére, a rendőrséget, ügyérséget és bíróságot összekötő, az őrizetbe vételek és letartóztatások intézésére szolgáló számítógépes rendszerek és nyilvántartás létesítésére.

Az így elkülönített alapok felhasználását a sértettek megsegítésére alakult társadalmi szervezetekkel együtt kell megszervezni. Külön pénzösszeg szolgál arra, hogy ezek a szervek olyan éjjel-nappal működő angol és spanyol nyelvű telefonos tanácsadó szolgálatot létesítsenek, amelyek díjmentesen hívhatók, kiképezzék az ott alkalmazott személyzetet, kiépítsék az állomások közti adatbázist, propagálják szolgáltatásukat. Az alapokból részesülhetnek megfelelő programokkal rendelkező egészségügyi, nevelési, vallási, igazságügyi, közvédői, humanitárius, gazdasági és egyéb szervek.

A nők biztonsága érdekében jóváhagyott keretből finanszírozható terek, metró- és autóbusszállomások, garázsok és parkolók világításának a javítása, elektronikus megfigyelőrendszerek és segélyhívó telefonok felállítása és az ott szolgáló biztonsági személyzet létszámának emelése, valamint „biztonságos házak” létesítése megerőszkolt vagy megvert nők ideiglenes elhelyezésére.

A nemi bűncselekmények elkövetőinek átnevelésére megfelelő programokat kell kidolgozni, biztosítva az elkövető és a kezelője közötti érintkezés titkosságát és a kezelés során megismert adatok felhasználásának tilalmát az eljárásban.

A fiatalok helyes szexuális magatartásának kialakítása érdekében 1996-ig négy programot kell beindítani a különböző iskolatípusok számára. A legfőbb ügyész megkezesi a tudományos akadémiát a nőkkel szembeni erőszakkal kapcsolatos tudományos-

kutató tevékenység megszervezése érdekében. Külön figyelmet kell szentelni a kérdés kutatására a nemzeti és etnikai kisebbségek körében, részükre megfelelő kezelési és rehabilitációs programokat kell kidolgozni. A kutatásokról a törvény hatálybalépésétől számított egy év múlva jelentést kell beterjeszteni a törvényhozás mindkét házának.

A gépkocsilopások megelőzése érdekében a tulajdonosok megegyezhetnek a rendőri szervekkel abban, hogy járművüket csak meghatározott körülmények között használják (pl. csak bizonyos napszakban), egyben felhatalmazzák a rendőrséget, hogy az egyezés alapján megfelelő jelzéssel ellátott járművüket külön gyanúok nélkül is bármikor leállíthatják, igazoltathatják, és tisztázhatják, hogy azt a tulajdonos vagy meghatalmazottja vezeti-e.

A törvény „gépjármű-azonosítási számának megváltoztatása vagy leszerelése” címmel új szakaszt iktatott be a büntető törvénykönyvbe. Az elkövető pénzbüntetéssel vagy öt évig terjedő szabadságvesztéssel, illetőleg a kétféle büntetés együttes alkalmazásával büntethető.

A gyermekek elleni bűncselekményeket és nemi erkölcs elleni bűncselekményeket elkövetők ellenőrzése érdekében a bíróság szakértői vélemények alapján gyermek elteni vagy szexuális bűnözőnek nyilváníthatja az elítéltet, akit szabadulásakor arra köteleznek, hogy a következő tíz évben – vagy a legsúlyosabb esetekben élete végéig – lakóhelyét és minden lakóhely-változtatását jelentse be a helyi rendőri szervnél, a helyi közösségek is értesíthetők ilyen személy odaköltözéséről. A büntetés-végrehajtási intézet megküldi az ilyen személy fényképét és ujjnyomatait a helyi rendőri szervnek és az FBI-nak.

A fegyverrel elkövetett bűncselekmények megelőzése érdekében a törvény megtiltotta 19-féle katonai jellegű fegyver gyártását, katonai fegyverek utánzatának előállítását, nagykapacitású táruk kialakítását. Megtiltja a törvény lőfegyver tartását a fiataloknak és eladását részükre, megszigorítja és ujjnyomattelvételekhez köti a fegyverkereskedelmi és a fegyverviselési engedélyek kiadását, megtiltja fegyver eladását olyan személynek, aki családon belüli erőszakért áll korlátozás alatt.

Az idősok sérelmére elkövetett bűncselekmények megelőzése érdekében a törvény elsősorban az állampolgároknak ezt a kategóriáját megcélzó, postai úton terjesztett csalárd reklámtevékenységre összpontosít. A legfőbb ügyész felhatalmazza tízezer dolláros jutalom kifizetésére azoknak, akik ilyen tevékenységről információt szolgáltatnak. Az FBI az idős emberek sérelmére elkövetett bűncselekmények megelőzésére szakosított alkalmazottakat vehet fel (hatmillió dollár), az ügyészeket ki kell képezni, ahol szükséges, szakosított ügyészeket kell beállítani (2,5 millió dollár), az idősok körében propagandát kell kifejteni, és érdekvédelmi szervezeteikkel együttműködve részükre tanfolyamokat kell szervezni (tízmillió dollár).

Büntetőjogi változások

A törvény által bevezetett büntetőjogi változások az igazságszolgáltatás szigorítását szolgálják. A büntetőjog történelme azonban azt mutatja, hogy a szigorú ítélkezés nem vezet feltétlenül a bűnözés csökkenéséhez.

Több új tényállással bővült a büntető törvénykönyv. Így például szövetségi bűncselekménnyé minősült a „házastárs, élettárs, nemi partner sérelmére más államban elkövetett testi sértés”. Az ilyen körülmények között elkövetett halált okozó testi sértés büntetése életfogytig tartó szabadságvesztés, és az enyhébb kimenetelű cselekmények bün-

tétési tétele is magas. Ugyanez a bűncselekmény, ha a lakóhelyen követik el, akkor továbbra is az egyes államok büntető törvényei szerint üldözendő.

Újabb minősítő körülményeket iktatott be a törvény több már meglévő tényállásba. Így például, aki kábítószerrel való visszaélést követ el országúti töltőállomáson vagy attól 1000 láb (kb. 305 m) távolságon belül, annak büntetési tételét az egyébként törvényben előírtak kétszeresére, a feltételes szabadságra bocsátáshoz szükséges letöltött szabadságvesztés-büntetés időtartamát pedig szintén annak kétszeresére kell emelni. Ugyancsak emelkedett a kábítószer játszótereken, iskolák környékén, ifjúsági központokban történő eladása miatt kiszabható büntetés mértéke.

Az erőszakos, a nemi erkölcs elleni és a fegyverrel elkövetett bűncselekmények, valamint a kábítószerrel való visszaélés területén mintegy hetven tényállásnál emelkedett a kiszabható büntetési tétel. Idesorolhatók a „lövöldözés gépkocsivezetés közben” (így nevezik az elfogás elől menekülő, kábítószerrel való súlyos visszaélést üldözött gyanúsított fegyverhasználatát), félautomata fegyverek használata, kábítószer forgalmazása büntetés-végrehajtási intézményben, gondatlanságból elkövetett emberölés, visszaélés robbanószerrel vagy mérgező hatású anyagokkal, fegyver szállítása egyik államból a másikba, fegyvercsempészs, ittas vezetés stb. A hamis áruk forgalomba hozatalának minősített esete kétmillió dollárig terjedő pénzbüntetéssel vagy 10 évig terjedő szabadságvesztéssel, a gyújtogatás minősített esete a kár helyrehozása költségeinek a megtérítésével és 20 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Szigorú büntetéseket határozott meg a törvény gyermekek bűnözésbe történő bevonása, gyermekkorúak felbujtása miatt. Így például háromszorosára emelte azon személyek büntetési tételét, akik gyermekkorúakat használnak fel iskolák környékén vagy játszóterén történő kábítószer-eladásra.

Emelte a törvény a 16 évnél fiatalabb személyek sérelmére elkövetett, nemi erkölcs elleni bűncselekmények büntetési tételét, és kimondta, hogy ezen bűncselekmények különös visszaesőire az alapesetben meghatározott büntetési tétel kétszerese szabható ki. Ugyancsak emelkedett az idős személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények büntetése.

Különösen súlyos büntetéseket határozott meg a törvény az „utcai ganglek” által elkövetett erőszakos bűncselekményekre és kábítószerrel való visszaélésre. Az utcai ganglek – a törvény meghatározása szerint – öt vagy több személy olyan csoportja, klubja, szervezete vagy szövetsége, amely létrejöttének egyik oka erőszakos bűncselekmények vagy kábítószerrel való visszaélés elkövetése, és tagja vagy tagjai az elmúlt öt évben részt vettek ilyen bűncselekmény sorozatos elkövetésében.

A törvény kimondta, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetése miatt (szándékos emberölés, a testi sértés minősített esetei, fegyveres rablás, erőszakos közöszlenség) a 13. életévét betöltött személy cselekményét a bíróság felnőtt által elkövetettnek tekintheti. Különösen ilyennek minősíthető a fiatalok, ha vezető szerepet töltött be a szervezetben, arra készítette a többieket, hogy kábítószert vagy fegyvert használjanak.

A törvény életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés kiszabását rendeli kategorikusan azok ügyeiben, akiket súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt marasztalnak el, és ezt megelőzően ugyancsak súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott két korábbi jogerős ítéletük van, vagy súlyosnak minősülő erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt egy, valamint kábítószerrel való visszaélést követően kiszabott egy vagy több esetben már korábban elmarasztalták.

Az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabható a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárásával. Ebben az esetben az elítélt csak hetvenedik életévének elérése és legalább harminc év szabadságvesztés letöltése után bocsátható szabad-

ságra. Vajon mit tud kezdeni a szabadsággal, akit például harmincéves korában ítélték el?

A törvény hatvanra emelte azoknak a szövetségi bűncselekményeknek a számát, amelyekért halálbüntetés is kiszabható, ha az elkövetés idején a vádlott betöltötte 18. életévét. Ide tartoznak a terrorizmus, a jogvédő szervek tisztviselői sérelmére elkövetett szándékos emberölés és halált okozó szándékos testi sértés, a kábítószerrel való visszaélés meghatározott esetei, „lövöldözés gépkocsivezetés közben”, halál okozása gépkocsi elutajdonításánál, polgárjogi harcos megölése, egyházi tulajdon rongálása és a szabad vallásgyakorlás akadályozása, emberölés büntetés-végrehajtási intézményben, USA-állampolgár megölése külföldön, szökött elítélt által elkövetett emberölés, halál okozása nemi erkölcs elleni bűncselekmény vagy embercsempészet elkövetésénél, esküdtszéki ülnök, tanú, sértett vagy informátor megölése bosszúból stb.

Még mielőtt bárki is ezt az adatot az Alkotmánybíróság 89/B/1990/7 AB határozata megváltoztatásának követeléséhez szeretné indokul felhasználni, szükséges ismételt emlékeztetni arra, hogy Magyarország alkotmánya és nemzetközi kötelezettségei nem teszik lehetővé a halálbüntetés alkalmazását. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 6. Kiegészítő Jegyzőkönyve kategorikusan írja elő a halálbüntetés eltiltását. Kimondja: „Senkit sem lehet halálbüntetésre ítélni, és halálbüntetést nem szabad végrehajtani.” Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy ezt figyelmen kívül hagyhatná.³

A halálbüntetés kiszabásánál mérlegelni kell a törvényben meghatározott súlyosbító és enyhítő körülményeket.

Az emberölés megítélésénél például a halálbüntetés kiszabása szempontjából súlyosbító körülménynek számít:

- halálos kimenetel más bűncselekmény elkövetése közben (pl. légi közlekedés veszélyeztetése, emberrablás, túszedés, visszaélés robbanóanyaggal, erőszakos cselekmények a kongresszusi képviselők vagy a legfelsőbb bíróság tagjai ellen stb.);
- korábbi büntetés olyan fegyverrel elkövetett bűncselekmény elkövetése miatt, amelynek büntetési tétele magasabb egy év szabadságvesztésnél;
- korábbi büntetés olyan halálos kimenetelű bűncselekményért, amelynek büntetési tétele életfogytig tartó szabadságvesztés vagy halálbüntetés kiszabását is lehetővé teszi;
- két vagy több, egy év szabadságvesztés-büntetés kiszabását lehetővé tevő korábbi büntetés, szándékos testi sértés, súlyos testi sértés vagy halál okozása miatt;
- a sértetten kívül más személy vagy személyek életének súlyos veszélyeztetése a bűncselekmény elkövetése vagy a menekülés során;
- a sértettnek különösen nagy fájdalmat és kínokat okozó kegyetlen, megalázó elkövetési mód;
- fizetségért, fizetség vagy más anyagi előny ígéretéért történő elkövetés;
- anyagi haszonszerzési céllal történő elkövetés;
- előre kiterveltség;
- két vagy több, egy év szabadságvesztés kiszabását lehetővé tevő korábbi büntetés kábítószerrel való visszaélés elkövetéséért;
- a sértett különös sebezhetősége idős vagy fiatal kora, illetőleg gyengesége miatt;
- korábbi büntetés kábítószerrel való visszaélés súlyos vagy folyamatos elkövetése miatt;

- kábítószer-kereskedelemmel való üzletszerű foglalkozás, kábítószer-eladás 21. évét még be nem töltött fiataloknak;
- a bűncselekményt magas állású közhivatalnok ellen (az USA elnöke, az alelnökök, külföldi állam- és kormányfők, hivatalos úton az USA-ban tartózkodó hivatalos személyek, szövetségi bírák, a jogvédő és a büntetés-végrehajtási intézmények hivatalos személyei stb.), annak hivatali állása miatt vagy tevékenysége során, illetőleg azzal kapcsolatban követték el;
- korábbi büntetés nemi erkölcs vagy gyermek elleni bűncselekmény elkövetéséért;
- az esküdtszék vagy ennek hiányában a bíróság a fentiekben fel nem soroltakon kívül is figyelembe vehet súlyosító körülményeket.

A halálbüntetés kiszabásának jogosságát megítélő tárgyalás rendszerint esküdtszék részvételével zajlik. A tárgyaláson minden egyes enyhítő és súlyosító körülményt meg kell vizsgálni, az enyhítő körülmények bizonyítása a védelmet, a súlyosítóké a vádat terheli. Ha az esküdték közül akár csak egy fő is elfogad valamilyen enyhítő körülményt, akkor az elfogadottnak tekintendő, és azt a többi esküdtnak is így kell figyelembe vennie. A súlyosító körülményeket viszont csak egyhangú egyetértés mellett lehet elfogadottnak tekinteni. Amennyiben a törvényben felsorolt súlyosító körülmények egyikét sem fogadják el bizonyítottként, akkor halálbüntetés nem szabható ki.

Bizonyítási kérdések

A törvény változtatott a bizonyítás amerikai jogban igen részletesen leírt szabályain. A nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel kapcsolatos büntető- és polgári eljárásban tilos a bizonyításba bevonni bizonyítékokat az állítólagos sértettnek (az amerikai eljárásban a jogerős ítéletig a sértett is csak „állítólagos”) az általánostól eltérő szexuális viselkedésére az inkriminált cselekménykor, illetve az ilyen szexuális magatartással kapcsolatos általános predisponáltságra vonatkozóan.

Ez alól az általános szabály alól kivétel tehető a büntetőeljárásban annak bizonyítására, hogy nem a gyanúsított, hanem más személy a sperma vagy más tárgyi bizonyítási eszköz forrása, illetőleg sérülés okozója. Az ügyész vagy a vádlott indítványozhatja a szexuális magatartás bizonyítását a megegyezéssel eljáráshoz, és végül minden olyan esetben engedélyezhető az ilyen jellegű bizonyítás, amelyben a bizonyíték kizárása sértene a vádlott alkotmányos jogait.

A polgári eljárásban megengedhető a szexuális magatartás bizonyítása, amennyiben valószínűsíthető, hogy azzal megelőzhető a sértett károsítása, illetve prejudikálás bármely fél terhére. Az állítólagos-sértett jó hírének bizonyítása csak akkor engedélyezhető, ha a sértett hoz fel erre vonatkozó bizonyítékot a vitában.

A szexuális magatartásra vonatkozó bizonyítást a félnek a tárgyalás előtt 14 nappal kell indítványoznia, a másik fél és képviselője, valamint védője egyidejű értesítésével. A bizonyítás felvételének engedélyezéséről a bíróság a felek részvételével és felhatalozott jogok biztosításával tartott zárt ülésen határoz. A bíróság az indítványt, az annak kapcsán keletkezett okmányokat, valamint a zárt ülés jegyzőkönyvét zárolja, és azok így kezelendők mindaddig, amíg a bíróság másként nem határoz.

Az angolszász jog nem enged analógiát bizonyítékként értékelni. Az 1994. évi törvény két kivételt tesz ez alól.

Olyan esetben, amikor a vád tárgya „szexuális támadás”, megengedhető és terhelő bizonyítékként értékelhető az a tény, hogy a vádlott már korábban is követett el ilyen

cselekményt. A vádhatóság 15 nappal a tárgyalás előtt vagy a bíróság által meghatározott ésszerű időpontban értesíti a védelmet arról, hogy a korábbi szexuális támadást bizonyítékként kívánja felhasználni, és tájékoztatja arról, hogy mivel fogja alátámasztani állítását. Szexuális támadásnak számít a büntető törvénykönyvben meghatározott nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetése, valamint a sértett nemi szerveinek érintése az elkövető bármilyen testrészével, illetőleg a sértett bármilyen testrészének érintése az elkövető nemi szervével.

Hasonló rendelkezést tartalmaz a törvény a „gyermek molesztálása” bűncselekményének elkövetése miatt indított eljárásokra vonatkozóan. Idesorolhatók a gyermekek sérelmére elkövetett és a büntető törvénykönyvben meghatározott bűncselekményeken kívül a genitáliák érintésének fent leírt esetei, továbbá minden olyan halált, testi sértést vagy fizikai fájdalmat okozó cselekmény, amelynek célja szexuális örömszerzés vagy kielégülés, valamint ezek kísérlete és szövetkezés ezek végrehajtására. Gyermekek e törvény értelmében a 14. életévét be nem töltött személy számít.

Mind a szexuális támadással, mind pedig a gyermekek molesztálásával okozott kár miatt keletkezett polgári perben is bizonyítékként értékelhetők az előéleti adatok. Az a fél, aki ilyen bizonyítást kíván felvenni, köteles a másik felet erről a tárgyalás előtt 15 nappal értesíteni.

A büntetés végrehajtása

A törvény 7,9 milliárd dollárt irányoz elő büntetés-végrehajtási intézmények építésére vagy átalakítására az erőszakos bűncselekmények elkövetőinek a fogva tartására. Az összeget megpályázó államoknak megfelelő nevelési, foglalkoztatási, utógondozási koncepcióval kell rendelkezniük, és biztosítaniuk kell, hogy az ebbe a kategóriába tartozó elítéltek büntetésük legalább 85%-át valóban letöltsék.

A törvény előírja, hogy a magas társadalmi vagy gazdasági státusú fogvatartottak semmiféle külön kedvezményben nem részesülhetnek.

Az egy évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélték példás magatartásukért az első év letelte után – minden év végén meghatározandó, legfeljebb 54 napot kitevő – „jóváírásban” részesülhetnek. Az egyik évben ki nem érdemelt kedvezmény utólag nem szerezhető meg.

JEGYZETEK

- 1 Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994
- 2 Sourcebook of criminal justice statistics 1993, p. 352.
- 3 Szabó András: Időszerűek-e a „neopozitivisták” kriminológiai nézetek? Belügyi Szemle, 1995/3., 92–97. o.

A korrupció ellen büntetőjogi eszközökkel

(Ausztria korrupcióellenes törvényeiről)

(Magyar Jog, 1995/6.)

„... ne fogadj el vesztegetést,
mert a vesztegetés elvakítja a bölcséket is,
és az igaz beszédet is elferdíti.”

Mózes V. könyve 16,19.

Korrupció és piaccgazdaság

Az Úr hangja Mózes az igazságszolgáltatás korrupciójától óvta, a ma embere naponta olvashat arról, hogy a vesztegetés kormányfőket, minisztereket is elvakít, és elferdíti igaz beszédüket. Japánban, Olaszországban, Franciaországban, Indiában, Brazíliában megvesztegetett állami vezetők kerültek a vádlottak padjára. Angliában két miniszter volt kénytelen nyugdíjba vonulni korrupciós kapcsolatokról megjelent közlemények után. Jaroslav Liznert, a Cseh Köztársaság privatizációs hivatalának igazgatóját 300 ezer dollár vesztegetés elfogadásáért vették őrizetbe. Mindez csak egy pár példa azok közül, amelyeket több oldalon keresztül sorakoztat fel a Newsweek (1994. november 14., 10–15 o.). A cikkben hivatkozott kutatók úgy ítélik meg, hogy Latin-Amerika és Kelet-Európa jelenleg ebből a szempontból a világ két legfertőzöttebb területe.

A cikkünk mottójául választott bibliai idézet igazolja, hogy a korrupció nemcsak az emberiség újkori történetének a része. „A korrupció megszüntetését, visszaszorítását, felszámolását forradalmak, mozgalmak, tudományágak, kormányok tűzték programjukba. Az állami, társadalmi, politikai, gazdasági és jogi cselekvés, küzdelem ellenére a korrupció nem szűnt meg, hanem hatalmában, formájában megújulva változatlanul létezik, sőt a gazdaság fejlődésével egyre bonyolultabb jelenség.”¹ Hozzátehetjük, hogy egyre szélesebb is, amelybe ma már nemcsak a politikai alvilág szereplői, a jövedelemkiegészítésre rászoruló kisemberek, hanem mindinkább a gazdasági-pénzügyi és politikai elit is bekapcsolódik.

Világméretű problémává vált a korrupció, ezt egyre több országban ismerték fel és kísérlék meg felvenni ellene a harcot, 1983 óta már öt alkalommal nemzetközi értekezletet rendeztek az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatók.² Az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottsága által 1994 novemberében összehívott miniszteri világértekezlet résztvevői a szervezett, és nemzetközi bűnözés módszerei között az erőszak és a megfélemlítés mellett említik a megvesztegetést.³ Az Egyesült Államok kormányának javaslatára az amerikai államok múlt év decemberi értekezletének napirendjére tűzték a korrupció kérdését. A francia nemzetgyűlés ugyanebben a hónapban fogadott el korrupcióellenes törvénycsomagot.

A korrupció előrenyomulása átalakította a kriminalitás szerkezetét, egyre gyakrabban olvashatunk korunk bűnözésének egyik legmeghatározóbb tényezőjéről, a „funkcionárius”-bűnözésről,⁴ amelynek fő eleme a hatalommal vagy a megbízással való visszaélés és ennek talaján a vesztegetés.⁵ A korrupció – Gary Becker Nobel-díjas közgazdász szavaival élve – a kormányzat gazdasági beavatkozásának a kinövése.

Az állam részvételét a gazdaság irányításában és magát az államháztartás szerepét vissza lehet szorítani, de teljes kiiktatásukat még a legliberálisabb gazdaságpolitika sem tűzheti ki célul. Az állami beavatkozás jelentősége különösen megnő az átmeneti gazdaságban, hiszen az államra hárul a gazdaság átállításának és ezen belül a privatizációnak a vezénylése, a szociális háló kifizetése.

A „funkcionárius”-bűnözés egyik kiindulópontja sok államban az anyagi támogatás elfogadásának kényszere az igencsak drága választási hadjárat lebonyolítása pénzügyi fedezetének biztosítása érdekében. A lekötözött politikusnak a választások után nyújtják be a számlát. Japán kormánytagok sorozatos vesztegetési botrányai mögött például rendszerint így induló kapcsolatok húzódnak meg. Bettino Craxi szavaival élve, Olaszországban „az egész politikai osztály kereste a politika és a politikusok finanszírozásának lehetőségét a választási kampányok során, legyen szó annak rendszeres vagy ad hoc, közvetlen vagy közvetett formájáról”.⁶ A politikai élet egyik fontos kérdésévé vált, hogyan lehet ezen a helyzeten változtatni. A magyar pártok eladósodása azt mutatja, hogy Magyarországon sincs a kérdés megnyugtatón rendezve. A már említett, frissen elfogadott francia törvénycsomagnak is egyik lényeges része az adható, illetőleg elfogadható választási támogatások összegének korlátozása.

Az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet felmérése a 80-as években azt mutatta ki, hogy „a gazdasági szférában növekszik az előnyt kérő, illetve elfogadó, azaz a passzív bűnelkövetők aránya, míg a hivatalos személyek közül egyre kevesebben valósítják meg ezt az elkövetési magatartást”.⁷ Egy mai felmérés ellenítés megállapításra jutna.

A piaccgazdaságra jellemző árubőség sajátossága, hogy nem az eladót vagy a szolgáltatót szerelné a vásárló „megkenni”, hanem éppen fordítva: az áru vagy a szolgáltatás eladója igyekszik a fogyasztó a megrendelő kedvében járni. Míg a magán-szférában ez a minőséget javítja és az árat nyomja le, addig a közszállításoknál melléttük a rendelés megszerzése érdekében bevetésre kerül a vesztegetés is, ajándékok és különböző egyéb juttatások formájában. Egy-egy jó megrendelés reményében vagy kiírt pályázat befolyásolása érdekében anyagi előnyt biztosítanak a hivatal vagy a vállalat intézkedésre jogosult képviselője részére. Még az is megesik, hogy a konkurens vállalat vezető tisztségviselője azért részesül juttatásban, hogy ne versenyképes pályázatot adjon be.

A verseny egyes résztvevőinek a korrumpáló cselekményei törvényszerűen készítik a versenytársakat hasonló tevékenységre és ez egyre inkább a piac romboló tényezőjévé válik.⁸ A piaccgazdaságban ezért a korrupció egyik fő területe a közbeszerzések intézése, így a korrupció lehetőségeinek korlátozásában fontos szerep jut a közbeszerzésről szóló törvénynek.

A gazdasági visszaéléseket korlátozó jogszabályok előkészítésére alakított osztrák bizottság is erre a következtetésre jutott. Szükségesnek látták, hogy a közbeszerzési eljárás szabályai terjedjenek ki a központi és tartományi kormányok, valamint önkormányzatok gazdálkodásán kívül a társadalombiztosításra és az alapítványokra is. A közbeszerzési eljárás alapelvei: „a gazdaságosság, a takarékoság, a célszerűség, a nyilvános verseny, és minden pályázat részrehajlás nélküli kezelése”.⁹

A magyar kormány 1100/1994. (XI. 2.) határozata a közbeszerzési törvény koncepciójáról tartalmazza ezeket az alapelveket, némelyeket gazdasági helyzetünknek megfelelően kiegészítve. Így például az esélyegyenlőség kiegészül azzal, hogy kedvezményezésre sor kerülhet törvényben meghatározott esetekben. A nyilvános versenyhez társul a közpénzek kiadásának az átláthatósága és a nyilvános ellenőrizhetőség,

valamint a jogorvoslati lehetőség biztosítása. Az elkészült törvénytervezet elfogadása segítheti a korrupció visszaszorítását a közbeszerzések – ebből a szempontból igen csak veszélyeztetett – területén.*

Az állampolgár és a vállalatok az állammal annak nemcsak gazdaságirányítói, gazdálkodási, ellenőrzési és bűnüldözési funkciói teljesítésénél, hanem különböző ellenőrzési vagy engedélyezési hatáskörének gyakorlásánál is találkoznak. Ez újabb támadási felületet ad a korrupciónak. A szervezett bűnözés gyakran vállalkozói mezbe bújít különböző csoportjai, valamint a bűncselekményekből szerzett mamutjövedelmek legalizálására és megsokszorozására létrehozott vállalatok számára különösen fontos a visszaszorításukra létrehozott bűnüldözési szervezetek „megvásárlása”. Különösen veszélyes a rendőrség lekenyerezhetősége és még inkább, ha a rendőr kezd el vesztegetést vagy „védelmi pénzt” követelni, sőt kikényszeríteni.

A rendőrbűnözés legsúlyosabb formái azokban az országokban alakultak ki, amelyekben széles körű kábítószer-eladási hálózat működik. A kísértés túl nagy, a megtévedt és a bűnözés útjára sodródott rendőr először csak behunyja szemét a kapott ellenszolgáltatásért, majd előbb vagy utóbb maga is bekapcsolódik a kábítószer-kereskedelembé.¹⁰

A piaczgazdasággal megjelent kínálati piacon hazánkban két területre most is a hiánygazdaság ismérvei a jellemzők. Az egyik a hitelpiac, a másik a privatizáció. A vállalatok nagy része küzd likviditási gondokkal, jó kondíciókkal nyújtott hitelt jóval többen szeretnék, mint amire lehetőség nyílik, sőt kényszerhelyzetükben még a magas kamatozású hitelekért is versengenek – és nemcsak törvényes eszközökkel. Jó perspektívájú állami vállalatokhoz kedvező áron szintén sokan szeretnék hozzájutni. Mindkét esetben jó lehetőséget teremt a korrupciónak a vagyonértékelést végző, tanácsadó vállalatok bekapcsolódása az ügylet lebonyolításába. A kereslet nagysága a piaczgazdaság normális körülményei között felhajtja a kínálatot, ezekben az esetekben azonban a kínálat lehetőségei korlátozottak. Mindkét területen számolni kell a korrupció jelenségével.

Az osztrák korrupcióellenes törvények

A korrupció és a hozzákapcsolódó visszaélések büntetőjogi kezelése sok vitás kérdést vet fel. A magyarországi hatályos szabályozás még a tervgazdaság idejében készült, érdemes felülvizsgálni alkalmasságát a piaczgazdaságban tapasztalható visszaélések megfelelő kezelése szempontjából. Ehhez segítséget nyújthat a szomszédos Ausztria tapasztalatainak figyelembevétele. Különösen érdekes számunkra annak a kérdésnek a tanulmányozása, hogy a fejlett piaczgazdaságú, demokratikus jogállam büntetőjoga hogyan kezeli (vagy egyáltalán kezeli-e) a magánszektorban adott vesztegetést, illetve az annak ellenszolgáltatásaként elkövetett kötelességzegést és az állami, közösségi, valamint privát szektor egymásba olvadó területein megjelenő korrupciót.

Az osztrák parlament 1964-ben és 1982-ben alkotott korrupcióellenes törvényt és az 1987. évi átfogó büntetőnovella ezek reformját is tartalmazza.

A korrupció kifejezést nem használja a magyar büntetőjog, Ausztriában is inkább zurnalisztikai, mint büntetőjogi fogalom, amelynek a meghatározása sem tisztázott.¹¹ Feltehetőleg az egyszerűség mellett a nem jogász közvéleménynek szól, hogy két olyan osztrák törvény is viseli nevében a „korrupcióellenes” (Antikorruptionsgesetz) ki-

fejezést, amelyek szövegében a korrupció vagy a korrupcióellenes szavak egyetlen egyszer sem fordulnak elő.

A nagy gazdasági botrányoknál a különböző politikai csoportok – érdekeiknek megfelelően – különböző okokat keresnek. Az ellenzék a politikai, a kormány pedig a büntetőjogi felelősséget húzza alá. „Úgy tűnik, hogy ez az osztrák belpolitika örökzöld témája, valahányszor az osztrák állampolgár (mint adófizető és mint választó) lelkének egyensúlyát egy-egy látványos gazdasági botrány felborítással fenyegeti, gyógyítására megnyugtató injekcióként megjelenik egy-egy korrupcióellenes törvény.”¹²

Az első korrupcióellenes törvényt az ötvenes, hatvanas évek exportjutalék-csalásai előzték meg. A gazdasági bűnözés egyszerű formáját tette lehetővé az az intézkedés, amely a külkereskedelem segítése érdekében jutalékot adott az exportöröknek a kiszállított áru után. Ezt kihasználva egyesek értéktelen rongyokat küldtek ki az országból, és igen magas exporttámogatási jutalékot vettek fel az államtól. A hatóságok felkészületlensége miatt a legismertebb ügyben a vizsgálat és a bírósági eljárás annyira elhúzódtott, hogy a tárgyalás „ésszerű határidejéhez” fűződő emberi jogok megsértése okán a különben öt év szabadságvesztésre ítélt terhelt panaszának az Emberi Jogok Európai Bírósága helyt adott, büntetését nem kellett kitöltenie, sőt az osztrák állam még a perköltségek egy részét is kénytelen volt számára megtéríteni (Neumeister-ügy).¹³

A második korrupcióellenes törvény megjelenését több olyan súlyos gazdasági visszaélés (AWB-botrány, ATS-botrány, TKW-botrány, ÖKG-botrány stb.) előzte meg, amelyek kipattanásuk idején megtöltötték az újságok címlapját, és a közvélemény azóta sem képes napirendre térni felettük.

Az okozott kár méreteire jellemző a bécsi városi tulajdonban lévő Bauring AG ügye, amelyben aanyag kezelés miatt bekövetkezett kár 752 millió schilling volt. Mikor ez kipattant, a nemzetgyűlés 1980. augusztus 21-re a szövetségi elnök által összehívott rendkívüli ülésszaka döntött úgy, hogy létre kell hozni egy bizottságot hatékony korrupcióellenes törvény mielőbbi előkészítésére.¹⁴

Nemcsak a közvélemény várja a szigorú korrupcióellenes törvényektől a visszaélések megszűnését, Franz Pallin – a neves osztrák büntetőjogász, a gazdasági visszaélések elleni törvények előkészítésére létrehozott állami bizottság („Pallin-bizottság”) elnöke – is úgy vélte: „a gazdasági bűncselekmények elkövetője tettét nem hirtelen felindulásban követi el, gondosan mérlegeli azt a kockázatot, amit vállal, ezért ígér sikert ezen a területen a szigorú büntetés”.¹⁵

A gondosan mérlegelt kockázatnak azonban nemcsak a várható büntetés mértéke, hanem bekövetkezésének valószínűsége is eleme. Közismert, hogy a vesztegetés lepleződésének veszélye csekély, a bizonyítás sok esetben eredménytelen. A mérleg másik serpenyőjét ugyanakkor lehúzza az igen kecsegtető nyereség. Valóban fontos a büntetőjogi szabályozás, de remélt hatásfokát csökkenti a büntetés túlságosan is gyakori elmaradása a felderítés és a bizonyítás nehézségei miatt.

Az első korrupcióellenes törvény (1964. április 29.)

A törvény első szakasza a hűtlen kötelességzegés (Untreue) tényállását módosította. Az osztrák bt. 1931 óta hatályos 205c §-a szerint hűtlen kötelességzegést követ el, aki vagyoni hátrányt okoz törvényben, hatósági megbízásban vagy szerződésben meghatározott, tulajdon feletti rendelkezésre vonatkozó hatáskörével haszonszerzési célzattal szándékosan visszaélve. Az első korrupcióellenes törvény ezen csak annyit változtatott, hogy – a német, a svájci és a magyar szabályozáshoz hasonlóan – kihagyta a tényál-

* A szerző által idézett elveket tartalmazza az időközben hatályba lépett 1995. évi XL. tv. a közbeszerzésről. – A szerk.

lásból az anyagi haszonszerzési célzatot. Ebben elsősorban a bizonyítási nehézségekkel kapcsolatos gyakorlati megfontolások játszottak közre. A hűtlen kötelességszegés a gazdaság privát szférájában megvalósuló, szándékos, károkozással járó visszaélés. Tényállásának – neve ellenére – nem a „hűtlenség”, hanem a visszaélés és a károkozás a lényege. Meghatározása hasonlít a hivatali hatalommal való visszaéléséhez.

Sem az osztrák jogi irodalom, sem a bírósági gyakorlat nem egységes a hűtlen kötelességszegés és a vesztegetés bizonyos eseteinek az elhatárolásában. Vajon jutalék kikötése egy szállítási szerződés megkötésénél vesztegetés vagy hűtlen kötelességszegés? A kérdést feltehetőleg abból a szempontból kell megoldani, hogy a megbízónak kára keletkezik-e az ügyletből. Egyértelmű a felelet, ha a provízió rejtetten benne foglaltatik az árban. Vannak azonban olyan kötelességszegések is, amelyeknél nyeresége van ugyan a megbízottnak, de nincs vesztesége a megbízónak. Előfordulhat például, hogy a megvesztegetett tisztviselő szabályellenesen, kötelességét megszegve bírál el ugyan egy pályázatot a jutalékot felajánló fél javára, de az ajánlatok egyenértékűek voltak, a döntés nem károsította a hivatali vagy a vállalatot.¹⁶

A törvény második szakasza határozza meg az „ajándék elfogadása” (Geschenkenannahme) bűncselekményének a tényállását. Az osztrák jogi irodalom ezt a fogalmat rendszerint passzív vesztegetésnek nevezi. Az egyszerűség kedvéért, nyilvánvaló pontatlansága ellenére is, használjuk ezt a kifejezést. A vagyoni előny kérése és elfogadása – nem is beszélve az annak ellenében teljesített ténykedésekről – legalább olyan aktivitást igényel, mint az ajándék felajánlása, átadása vagy megígérése. Az osztrák büntetőtörvény a vesztegetés (Bestechung) kifejezést csak az aktív vesztegetés megnevezésére használja.

A cselekmény alanya a: „vállalati vezető tisztviselő”. Ilyennek tekinthetők azok a személyek, akiknek lényeges befolyásuk lehet a vállalati gazdálkodásra, önálló intézkedésre jogosultak, cégvezetők, igazgatósági tagok, vállalati jogászok.

A hivatalos személy megvesztegetésének a fogalmát azelőtt is ismerte az osztrák jog. A korrupciós ügyek tanulságai viszont azt mutatták, hogy nemcsak hivatalos személyek tölthetik be az „aktív” vagy a „passzív” vesztegetők szerepét, hanem vállalati tisztviselők is, amennyiben megfelelő befolyásuk van az ügymenetre és a gazdálkodásra. Ezért vezette be a törvény a vállalati vezető tisztviselő fogalmát, de csak példalódzóan sorolta fel az ide tartozó munkaköröket.

A legkülönbözőbb állásokban dolgoznak ugyanis olyan személyek, akik a „más zsebéből gazdálkodva”¹⁷ érdekelt vesztegetés elfogadásában vagy felajánlásában és módjuk is van az ennek ellenértékéért megkívánt előnyös eljárást biztosítani. „Aki az állami vagyont kezeli, annak különösen korrekt módon kell eljárnia. És ez nem attól függ, hogy az adott alkalmazott hivatalos személynek tekintendő-e vagy sem. Ezekben az esetekben a passzív vesztegetés alanyának a felelőssége nem a hivatalos személy hivatali kötelezettségének megsértésén alapul, hanem a funkció sajátosságán, és a gyakorlat azt mutatja, hogy ilyen funkciót nemcsak hivatalos személyek láthatnak el.”¹⁸

Vállalatnak e törvény értelmében olyan vállalkozások tekintendők, amelyek teljes egészükben vagy legalább 50% arányban egy vagy több területi, ágazati testület (Gebietskörperschaft) tulajdonában, illetve résztulajdonában vannak. Ide tartoznak – a mi fogalmaink szerint – az államháztartás alrendszerei, valamint az azokhoz tartozó pénzalapok, a köztisztviselők és az elkülönített állami pénzalapok kezelői, az állami részvétellel működtetett közérdekű alapítványok, a közhasznú társaságok stb.

Az állam és az önkormányzatok az osztrák piacgazdaságban részt vesznek irányító, igazgatási feladataik ellátásával, a kincstári vagyon kezelésével, állami- (szövetségi,

tartományi, városi) és állami részesedésű vállalatok gazdálkodásával és egyes célok elérésére szükséges eszközök elkülönítésével (alapítványok stb.).¹⁹ Ausztriában a gazdaság szinte minden ágazatában lehet ilyen jellegű vállalatokat találni. Szövetségi tulajdonban van az államnyomda, a pénzverde, a sóbányák. Tartományi és önkormányzati tulajdonban is különböző – önálló jogi személyiséggel rendelkező vagy anélküli – vállalat található. Bécs város tulajdonában van például a városi közművek (Wiener Stadwerke), amelynek részvállalatai az elektromos művek, a gázművek, a közlekedési vállalatok és a temetkezési vállalat. Önálló gazdasági egység a szövetségi vasút, a szövetségi erdők, a rádió stb. Idesorolhatók az államosított bankok és iparvállalatok, továbbá az egyes szakfeladatok végrehajtására létrehozott olyan intézmények, mint a postatakarék, tartományi zálogházak, nemzeti színház és azok a vállalatok, amelyek teljes egészükben vagy részlegesen az önkormányzatok kezében vannak.

Általános gyakorlat, hogy az állam megtartja a részvények felét, plusz egy részvényt az olyan vállalatok privatizációjánál, amelyek közszolgáltató tevékenységet folytatnak, és bennük az állam továbbra is érvényesíteni kívánja akaratát. Ezzel indokolható, hogy a korrupcióellenes törvény alkalmazásában vállalatnak az olyan cég tekinthető, amelyben a területi, ágazati testület részvétele legalább 50%-os.

Nem tekinthető problémamentesnek ez a meghatározás, hiszen közismert, hogy ennél jóval kevesebb részvénytcomaggal is megvalósítható egy-egy vállalat ellenőrzése. Ez különösen a leányvállalatok esetében lehet jelentős. Az állami tulajdonban vagy résztulajdonban lévő gazdálkodó szervezetek vagy gazdasági tevékenységet is folytató más jogi személyek ugyanis külön-külön vagy néhányan együttesen, illetve a magántőke bevonásával is létrehozhatnak újabb vállalatokat, vannak leányvállalatok, sőt „unoka”-vállalatok is.²⁰ Ha egy felerészt önkormányzati, felerészt pedig magánkézből létrehozott részvénytársaság egy új vállalatot hoz létre oly módon, hogy az anyavállalat megtartja magának a részvények felét, a másik felét pedig eladja magánszemélyeknek, akkor ebben az új vállalatban már csak 25% az önkormányzat részvétele. Az ilyen leányvállalat a korrupcióellenes törvény alkalmazásában nem tekinthető vállalatnak, holott rendszerint szintén közszolgáltató tevékenységet folytat, nem kis állami tőkével rendelkezik, és zavartalan működése sok esetben létérdeke az anyavállalatnak.

Teljes egészükben magánkézből létrehozott vállalatok tisztviselői az osztrák büntetőjog szerint nem lehetnek passzív vesztegetés tettesei. Két vállalat között kedvezmény nyújtása nem vesztegetés, hanem árenda adásában, kedvező szállítási feltételek biztosításában, tehát legális keretek között ölt testet. Egyes esetekben a személyes provízió kikötése hűtlen kötelességszegésnek minősülhet.

Ajándéknak a vagyoni előny számít, ajándék elfogadása az előny kérése, átvétele vagy ígéretének tudomásulvétele valamilyen joghatású cselekmény fogantatásáért vagy annak elmulasztásáért. Az előny kedvezményezettje lehet egyaránt a vállalati vezető tisztviselő saját maga vagy harmadik személy (pl. hozzátartozója).

Nem tekintendő bűncselekménynek, és az eset körülményeitől függően legfeljebb figyelmeztetésre vonást von maga után, kis értékű (1000 schilling alatti) vagyoni előny kérése, átvétele vagy ígéretének tudomásulvétele, hacsak nem üzletszerűen történik.

Ugyancsak nem büntetendő a tisztességes gazdasági életben szokásos apróbb figyelemességek elfogadása, amennyiben egyébként a joghatású cselekmények fogantatása vagy azok elmulasztása a vállalati vezető tisztviselő kötelezettségeinek megfelelően történt.

A harmadik szakasz a vállalati vezető tisztviselő megvesztegetését, vagyis az úgynevezett aktív vesztegetést rendeli büntetni. Ezt a bűncselekményt az követi el, aki

anyagi előnyt ajánl, ígér vagy teljesít a vállalati vezető tisztségviselő vagy harmadik személy részére, azzal a céllal, hogy az – kötelezettségeivel ellentétesen – joghatású cselekményt foganatosítson vagy annak foganatosításától eltekintsen.

A negyedik szabályozott tényállás a tiltott közbenjárás (verbotene Intervention). Az követi el, aki szándékosan, közvetlenül vagy közvetve egy hivatalos személyt, vállalati vezető tisztségviselőt vagy képviselő-testületi tagot annak érdekében befolyásol, hogy az a feladatköréhez tartozó szolgálati ténykedést vagy joghatású cselekményt valamely fél irányában részrehajlóan teljesítse vagy mulassza el és ezért a maga vagy harmadik személy számára anyagi előnyt igényel, fogad el vagy ígért megígért. Nem büntetendő a cselekmény, ha nem üzletszerűen követik el, és az anyagi kedvezmény mértéke jelentéktelen mértékű. Ugyancsak nem büntetendő az a személy, aki fizetett munkakörében jár el (jogtanácsos, védő stb.). A zugírászat és a tiltott közbenjárás büntetését nem lehet halmazati összbüntetésbe foglalni. A kapott anyagi javat vagy ellenértékét el kell kobozni.

A második korrupcióellenes törvény (1982. április 1.)

A törvény kimondja, hogy elkobzás alá esik minden olyan tárgy, amelyet az elkövető a bűncselekmény elkövetéséért előzetesen vagy utólag kapott, kivétel e szabály alól, ha a jogos tulajdonos nem tettese vagy részese a bűncselekménynek.

Amennyiben az ajándék vagy a vagyoni előny nem valamilyen dolog, illetőleg az ajándék vagy a vagyoni előny már nincs az elkövető birtokában, akkor a tettetést az ítéletben azok értékének megfizetésére kell kötelezni. A dolog vagy anyagi előny értékének megfizetésére nemcsak az elkövető, hanem az ajándékozás más kedvezményezettje vagy kedvezményezettjei is kötelezhetők, akik – ha többen vannak – egyetemleges felelősséggel tartoznak.

Az elkobzás, illetőleg az érték megfizetése alól mentesíthető az elkövető, ha az elfogadott ajándék vagy vagyoni előny kis értékű volt. Eltekinthet a bíróság az érték megfizetésére kötelezéstől, ha megítélése szerint ezzel az elkövetőt túlságosan súlyosan büntetné.

Amennyiben a bűncselekményt az elkövető vállalati vezető tisztségviselőként követi el, akkor a vállalat tulajdonosa az elkövetővel (elkövetőkkel) együtt egyetemlegesen felel az érték megfizetéséért, ez a felelősség azonban nem áll fenn, ha maga a vállalat is károsultja az elkövetett bűncselekménynek, vagy a tulajdonos a tőle elvárható gondossággal járt el a bűncselekmény megelőzése érdekében.

A törvény lényegesen módosította a gondatlanságból elkövetett csődbüntett fogalmát, azzal a kiegészítéssel, hogy a bűncselekmény befejezettnek minősül abban az esetben is, ha a fizetéseképtelenség azért nem következik be, mert az állami szervek, állami érdekeltségű pénzügyi intézetek munkahely-fenntartási vagy egyéb indítkéből, adósságelengedéssel vagy más módon közbeléptek. A második korrupcióellenes törvény előtti hatályos szabályozás nem tartalmazott ilyen rendelkezést és a vállalat megmentése automatikusan rehabilitálta a gondatlanul vétkes vállalati vezetőket. Mentésít a felelősség alól, ha magánvállalat segít megoldani a fizetéseképtelenséget.

Egyes esetekben az állam vagy az önkormányzatok kezességet vállalnak vállalatok (pl. közüzemek) üzemeltetéséért. Fenntartásuk a hivatal kötelessége, közülük többen nem is tudnának működni támogatás nélkül. Ezekben az esetekben a fizetéseképtelenség önmagában nem vonja maga után a büntetőjogi felelősségre vonást.²¹

A már fentebb említett Baring AG esetében a közvélemény felháborodását nemcsak a nagy kárösszeg és a nyilvánvaló hanyagság okozta, hanem az is, hogy a fele-

lősöket a bíróság nem ítélt el, mert a fizetéseképtelenné tett vállalat adósságait Bécs városa átvállalta.

Minősítő körülménynek számít és súlyos büntetést von maga után, ha a bűncselekmény „megrázkództatja a népgazdaságot” (die Volkswirtschaft erschütterte) vagy sok ember egzisztenciáját károsítja, illetve a bűncselekmény ilyen következménnyel járt volna hatósági beavatkozás nélkül.

A törvény lényegesen megváltoztatta az orgazdaság fogalmát. Az eddig csak vagygon elleni bűncselekményhez járuló utócselekménynek tekintett tényállást kiterjesztette a közélet tisztasága elleni bűncselekményekre (hivatalos személy megvesztegetése), valamint a gazdasági bűncselekményekre (hűtlen kötelezettségzés) is. A másik ebből fakadó lényeges módosítás, hogy a törvény az orgazdaság tárgyát kiszélesítette azzal, hogy idesorolta a meghatározott bűncselekményekből származó dolgokon kívül azokat a javakat (elsősorban pénzt) is, amelyekben az anyagi előny megtestesül, sőt továbbmenve, kiterjesztette a fogalmat a bankkövetelésekre vagy üzletrész, telek-rész átrátására, a dolgok, követelések elidegenítéséből, elcseréléséből származó vagygonra is.

Orgazdaság akkor valósul meg, ha az elkövető tudja, hogy a vagyoni előny (dolgok, javak, követelések) vagy közvetlenül valamely – az orgazdaság tényállásánál meghatározott – bűncselekményből származik, vagy azok elidegenítésének (eladásának, elcserélésének stb.) eredménye, és azt anyagi haszonszerzés végett megszerzi, kibérli, elrejt, vagy elidegenítésében közreműködik. A vagyoni előny fogalma azonban ebben az esetben mégis valamivel szűkebb, mint a vesztegetés tényállásánál, feltételez ugyanis valamilyen stabilitást, „időtállóságot, gazdaságilag értékelhető, a személyes érdekek és előnyök nem tartoznak a fogalomba”.²² Így nem orgazda annak a vállalati vezetőnek a hozzátartozója, aki részt vesz a vesztegető által fizetett nyaraláson.

Minősítő körülménynek számít, ha az orgazdaságot nagy értékre (100 ezer schilling) vagy üzletszerűen követik el. Ugyancsak minősítő körülmény, ha azt a bűncselekményt, amelyből a dolog (anyagi előny) származik, olyan körülmények között követték el, amelyek öt évi vagy ennél hosszabb szabadságvesztés-büntetés kiszabását teszik lehetővé, és ezeket a körülményeket az orgazda ismerte. Az orgazda büntetése fokozatában és terjedelmében nem lehet súlyosabb, mint amivel a törvény az alapcselekmény elkövetőjét fenyegeti.

Nem büntetendő – minősítő körülmények hiányában – a kis értékre elkövetett orgazdaság.

A második korrupcióellenes törvény megváltoztatta a passzív megvesztegetéssel kapcsolatos szabályozást. Míg az első törvény szerint nem volt bűncselekménynek tekintendő kis értékű előny kérése, átvétele vagy ígérének tudomásulvétele, hacsak nem üzletszerűen történt, az új rendelkezés szerint ez minden esetben büntetendő, függetlenül attól, hogy üzletszerűen követik-e el vagy sem.

A vagyoni előny ebben az esetben anyagilag értékelhető dolgot jelent, tehát nem tartozik ide pl. a virágcsokor, színházi vagy ebédmeghívás.

Ajándék tiltott elfogadását az a vállalati vezető tisztségviselő követi el, aki anyagi előnyt, annak ígértét kéri vagy elfogadja a maga vagy harmadik személy részére azért, hogy kötelezettségeinek megszegésével foganatosítson valamilyen joghatású cselekményt, vagy tekintsen el annak foganatosításától.

Nem büntetendő a cselekmény, ha az elfogadott (nem kért!) vagyoni előny kis értékű volt, a bűncselekmény nem üzletszerűen történt, és a tisztségviselő az előny elfogadása ellenére is kötelezettségeinek megfelelő intézkedéseket foganatosított. A má-

sodik korrupcióellenes törvény kiiktatta ennek a szakasznak a megfogalmazásából a „tisztességes gazdasági életben szokásos opróbb figyelmességek elfogadását”, abból a meggondolásból kiindulva, hogy a tisztességesség és a megvesztegetés ellentétes, egymást kizáró fogalmak.

Új eleme a novellának, hogy míg a vesztegetés kérésénél és elfogadásánál hivatalos személynél a kötelességszegés objektív ismérvei, addig vállalati vezető tisztségviselőnél a szubjektív ismérvek számítanak, vagyis az utóbbi esetben nem a kötelességszegés, hanem az elkövető szándékának a kötelességszegésre való irányultsága képezi a tényállás részét.

A második korrupcióellenes törvény – a gyakorlati tapasztalatok alapján – beiktatta a vezető tisztségviselők beosztottainak a felelősségét arra az esetre, ha azok az általuk kért vagy elfogadott vesztegetés ellenében szóbeli jelentéseik vagy a döntéshozatal alapjául szolgáló iratok, tervezetek célzatos előkészítése útján rendszeresen és lényeges mértékben befolyásolják (regelmäßig maßgebend beeinflusst) a rendelkezési joggal rendelkező személyt, annak érdekében, hogy az a vesztegető részére kedvező döntést hozzon. A bűncselekmény alanya nem lehet technikai segédmunkatárs, gépirónő, hanem csak olyan felelős tisztviselő, akinek feladata a döntés előkészítése.

Nem tartozik e büntetőrendelkezés alá anyagi előny kérése vagy elfogadása az ügy mielőbbi elintézése érdekében. Úgyszintén nem büntetendő a kis értékű előny elfogadása, különösen, ha annak visszautasítása a ügyféllel való kapcsolat megromlását okozná (kis értékű karácsonyi ajándékkosár, naptár stb.).

A köztisztviselők szolgálati viszonyát meghatározó jogszabály egyes esetekben megengedi ugyan, de eseti engedélyhez köti ajándék elfogadását. A korrupcióellenes törvényben szabályozott esetekben az előljáró utólagos engedélye nem szünteti meg a büntethetőséget.

A második korrupcióellenes törvény alkalmazásában a vállalat fogalma kibővült minden olyan intézménnyel, amelyek gazdálkodásának ellenőrzése a számvetőszték (Rechnungshof) hatáskörébe tartozik.

A törvény büntetni rendeli azt, aki hivatalos személynek vagy vállalati vezető tisztségviselőnek, illetve reá tekintettel másnak vagyoni előnyt ad vagy ígér, hogy hivatali vagy vállalati működésében kötelességszegést kövessen el.

Enyhébb a büntetés, ha a vagyoni előnyt nem kötelességszegésért adják vagy ígér meg. Ebben az esetben a vagyoni előny kis értéke büntethetőséget kizáró körülménynek tekintendő. Ugyancsak büntethetőséget kizáró ok, ha az elkövető a vesztegetés körülményei miatt nem marasztható el („dem Täter [...] nach den Umständen kein Vorwurf gemacht werden kann”). Ilyen körülménynek tekintendő az elkövető egzisztenciális érdekeit hátrányosan befolyásoló intézkedés kivédése.

Ugyancsak büntetendő a hivatalos személy vagy vállalati vezető tisztségviselő önálló intézkedésre nem jogosult beosztottjának megvesztegetése abból a célból, hogy jelentésével, határozattervezetével vagy más módon készítse kötelezettségével ellentétes intézkedés foganatosítására a vezetőt. Ebben az esetben is büntethetőséget kizáró körülménynek tekintendő a vagyoni előny kis értéke, illetve ha az elkövető a vesztegetés körülményei miatt nem marasztható el.

Az aktív vesztegetés fentebbi tényállásai mindegyikében szubjektív fogalom a kötelességszegés. Azt annak megfelelően kell megállapítani, hogy valóban a megvesztegetett személy kötelességeinek a megszegésére irányult-e az elkövető szándéka. Természetesen másként kell elbírálni az esetet, ha a vesztegető szándéka anyagi előny el-

érése, pl. egy állami rendelés megszerzése volt, mint ha hivatali vagy gazdasági titok kiadását igényelte, esetleg azért, hogy azokat idegen hatalomnak kiszolgáltassa.²³

A törvény büntetni rendeli, aki vagyoni előnyt kér vagy annak ígérését elfogadja hivatalos személy, vállalati vezető tisztségviselő, illetve igazgatósági tag olyan irányban történő befolyásolásáért, hogy az valamely fél iránti elfogultsággal határozza meg szolgálati ténykedésének irányvonalát, vagy hozzá a vállalati döntéseit. A vagyoni előny kis értéke büntethetőséget kizáró ok, kivéve az üzletszerű elkövetést.

A második korrupcióellenes törvény kiegészítette a vállalati vezető tisztségviselő fogalmát azzal, hogy ilyenek tekintendők az igazgatótanácsi és felügyelőbizottsági tagok, valamint a vállalati jogtanácsosok, akkor is, ha nem állnak munkaviszonyban a vállalattal.

Az 1987. december 22-i büntetőnovella*

A második korrupcióellenes törvény bevezette az elkobzás helyettesítésére az anyagi előny értékének megfizetésére kötelezés intézményét, és kimondta, hogy amennyiben a bűncselekményt az elkövető vállalati vezető tisztségviselőként követi el, akkor a vállalat tulajdonosa az elkövetővel (elkövetőkkel) együtt, egyetemlegesen felel az érték megfizetéséért. Ez a felelősség – az 1987. évi büntetőnovella szerint – akkor áll fenn, ha a vezető tisztségviselő hatáskörében eljárva vagy munkaköri lehetőségeinek kihasználásával követte el a bűncselekményt, amelynek a vállalat nem károsultja volt, hanem maga is hasznot húzott vagy kívánt húzni belőle, és a tulajdonos a bűncselekmény elkövetéséhez legalább „súlyos gondatlanságával” (auffallende Sorglosigkeit) járult hozzá. Ha a vállalat jogi személy vagy kereskedelmi jogi társaság tulajdonában áll, akkor a felelősség az ügyvezető feltűnő gondatlansága esetén áll fenn.

Ezekben az esetekben a vállalat vezetője nem tártattese vagy részese az elkövetett bűncselekménynek, a vállalat felelőssége mégis „a vállalkozó és a cselekmény közötti okozati összefüggésen alapszik”.²⁴ A vállalat vezetése nemcsak hogy nem járt el a tőle elvárható gondossággal a bűncselekmény megelőzése érdekében – mint ezt a második korrupcióellenes törvény megkövetelte –, hanem – a büntetőnovella szavaival élve – súlyos gondatlanságával járult hozzá annak elkövetéséhez, éppen a nagyobb haszon reményében.

A bűncselekmények elkövetéséből származó nyereszkesedés visszaszorítása érdekében a novella lehetővé tette a jogtalan meggazdagodás elvonását (Abschöpfung der Bereicherung). A meggazdagodás a vagyon lényeges növekedése, esetleg megnövekedése. A törvény igen magasan szabta meg a meggazdagodás alsó határát, kimondta, hogy amennyiben az elkövető egy vagy több bűncselekmény eredményeként legalább egymillió schilling jogtalan haszonra tett szert, akkor az ítéletben ennek megfelelő pénzüsszeg megfizetésére kell kötelezni.

Elvonás nem alkalmazható, ha már sor került elkobzás helyettesítő pénzüsszeg meghatározására, illetve olyan mértékű pénzbüntetés kiszabására, amely megfelel vagy esetleg túl is lépi a bűncselekmény elkövetésekor kitűzött vagy elért hasznot, továbbá ha az elkövető kártérítést fizet vagy fizetésére kötelezettséget vállalt, illetve kártérítés fizetésére ítélték, vagy a jelen eljárásban ítélik. Eltekinthet a bíróság a nyereség elvonásától, ha megítélése szerint ez túlságosan súlyosan érintené a terheltet, akár annak személyi

* A novella a büntetőjogi, büntető eljárásjogi, büntetés-végrehajtási, adatvédelmi stb. szabályok széles körét módosítja. Itt csak a témánkkal összefüggésben álló részeit ismertetjük. – A szerk.

körülményei, akár pedig az elsőfokú ítélet kiszabásakor fennálló gazdasági helyzete, valamint az ítéleiből fakadó reá nézve egyéb hátrányos körülmények miatt.

A vállalat bűncselekmény elkövetéséből származó, egymillió schilling feletti jövedelme esetén a tulajdonos felelősségére és nyereségének elvonására ugyanazok a szabályok érvényesek, mint amelyeket a lefoglalást helyettesítő fizetési kötelezettséggel kapcsolatban ismertettünk. Itt is az az alapvető szabály, hogy csak a súlyosan gondatlan tulajdonos felel a vállalati vezető tisztségviselő cselekedeteiért.

A bíróság köteles megváltoztatni döntését, ha utólag olyan körülmények merülnek fel, amelyek az ítélet meghozatalának időpontjában való fennállása esetén nem került volna sor nyereségelvonásra, vagy a terhellet csak kisebb összeg megfizetésére kötelezték volna.

A novella megváltoztatta a hűtlen köteleességszegés minősített eseteinek az értékhatárait. Az alapeset szerint az követ el hűtlen köteleességszegést, aki törvényben, hatósági megbízásban vagy szerződésben meghatározott, tulajdon feletti rendelkezésre vonatkozó hatáskörével szándékosan visszaélve vagyoni hátrányt okoz. Az első minősített esetben az okozott kár mértéke meghaladja a 25 ezer schillinget, a második minősített fokozatnál pedig az 500 ezer schillinget.

A novella büntetni rendeli a törvényben, hatósági megbízásban vagy szerződésben meghatározott, tulajdon feletti rendelkezésre vonatkozó hatáskörrel rendelkező személy (Machthaber) által elkövetett passzív vesztegetést (Geschenkannahme durch Machthaber). A bűncselekmény nem az ajándék elfogadásával, hanem annak jogellenes le nem adásával tekinthető befejezettnek. Nem büntetendő kis értékű ajándék-tárgy, borral való elfogadása. A kis érték határát a törvény nem szabja meg.

A novella a korrupcióval kapcsolatos tényállásokban a „vállalat” megnevezést felváltotta a „közvállalat” (öffentliche Unternehmen) kifejezéssel. A változtatás csak terminológiai, a közvállalat fogalmát az 1987. évi törvény pontosan ugyanúgy határozta meg, mint a második korrupcióellenes törvény a vállalatét.

A hivatalos személy passzív vesztegetése minősített esetévé tette a törvény a 25 ezer schillinget meghaladó vagyoni előny elfogadását.

Az osztrák btk. büntetni rendeli az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények sorában hamis szakvélemény előterjesztését. A büntetőnovella emellett fogalmazta meg a szakértő felelősségét a hamis lelet, illetve vélemény készítéséért kért vagy elfogadott vagyoni előnyért (Geschenkenannahme durch Sachverständige). A bűncselekményt a megvesztegetett szakértő nemcsak a bíróságok, hanem más hatóságok részére történő hamis lelet vagy vélemény készítésével is kimeríti.

Változtatott a törvény a közvállalati vezető tisztségviselők beosztottai által kért vagy elfogadott vesztegetés tényállásán. Kimaradt belőle a közvállalati vezető tisztségviselő döntései „lényeges mértékben történő befolyásolásának” az eleme, valamint a kért vagy kapott előny jelentéktelen értékének és az elfogadható mentő körülményeknek büntethetőséget kizáró okként való szerepeltetése.

A novella új, a díjazott szakértő-tanácsadók (sachverständiger Berater) felelősségéről szóló bekezdéssel bővítette a btk. a közvállalati vezető tisztségviselők beosztottainak passzív vesztegetéséről szóló szakaszát. Hasonló a két tényállás és azonosak a szankciók, a különbség – a kétféle alanyon kívül – abban van, hogy a beosztott tisztségviselő felelősségének megállapításához a közvállalati vezető tisztségviselő rendszeres befolyásolása, a szakértő-tanácsadóéhoz pedig a befolyásolás lényeges mértéke szükséges.

Újrafogalmazta és egy szakaszba foglalta össze a novella a hivatalos személy és a közvállalati vezető tisztségviselő, beosztott tisztségviselő és szakértő aktív megvesztegetését.

A szakasz első bekezdése szabályozza azokat az eseteket, amelyeknél a vesztegetés célja köteleességszegő intézkedés elérése, a második pedig azokat, ahol a köteleességszegés nem tartozik az elérendő célok közé.

Az első bekezdés szerint büntetendő, aki hivatalos személynek vagy reá tekintettel másnak hivatali kötelessége megszegéséért anyagi előnyt ad, ígér vagy biztosít. Ugyanez vonatkozik azokra, akik megvesztegetik a közvállalati vezető tisztségviselőt valamilyen joghatású cselekmény köteleességszegő végrehajtásáért vagy elmulasztásáért, illetőleg a beosztott tisztségviselőt vagy díjazott szakértő-tanácsadót közvállalati vezető tisztségviselőnek joghatású cselekmény köteleességszegő módon történő végrehajtására vagy elmulasztására irányuló befolyásolásáért.

A második szakasz ugyanezeket a magatartási formákat írja le, amennyiben a vesztegetés célja nem köteleességszegő cselekmények teljesítése. Ezekben az esetekben büntethetőséget kizáró ok a vagyoni előny jelentéktelen mértéke, vagy ha a vesztegetés körülményei olyanok, amelyek miatt a cselekmény nem róható fel a vesztegetést adó, illetve felajánló személy terhére.

Nincsenek adatok a közélet tisztasága elleni bűncselekmények latenciájáról, de nem vitatott, hogy az elkövetésük miatt indult nyomozások száma igen alacsony, és a megindult büntetőeljárások viszonylag nagy részét a nyomozási szakban vagy a bíróságon megszüntetik, mert a rendelkezésre álló adatok alapján nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése, illetőleg az, hogy a bűncselekményt a terhelt követte el, és ez az eljárás folytatásától sem várható. Ebben többek között szerepet játszik az is, hogy „a korrupciós bűncselekmények jogi szabályozása a kívánt hatást nem éri el”.²⁵ Nem vitatható ezek reformjának szükségessége sem.

Az új jogszabályok előkészítésénél érdemes körülnézni osztrák szomszédunk háza táján is. Jogi tradícióinkban sok a közös vonás. A korrupciós bűncselekmények ausztriai jogi szabályozásának története tanulságos, mutatja, hogy egy fejlett piacgazdasággal rendelkező, demokratikus jogállam milyen megoldásokat keres gondjai megoldására.

JEGYZETEK

- 1 Nyíri Sándor: A gazdaság, a korrupció és az etika. *Belügyi Szemle*, 1995/2., 9. o.
- 2 Kránitz Mariann: Korrupció a világban – internacionális korrupció. *Kriminológiai és kriminalisztikai Évkönyv*, XXX. Budapest, 1993, 113–154. o.
- 3 United Nations, Economic and Social Council. World Ministerial Conference on Organized Transnational Crime. Naples, Italy, 21–23 November 1994. Naples Political Declaration and Global Action Plan against Organized Transnational Crime
- 4 Viktor Liebscher: Grundfragen des Wirtschaftsrechtes. *Juristische Blätter*. 1979, S. 230.
- 5 P. J. Schick: Die Korruption im Spiegel des Strafrechts. In: Brünner: Korruption und Kontrolle. Wien, 1981, S. 582.
- 6 B. Craxi: Il Caso C. Torino, 1994. 15. o. Idézi: Petőcz György: Maffia, korrupció és politika Olaszországban. *Mozgó Világ*, 1995/1., 112. o.
- 7 Kránitz Mariann: A közélet tisztasága elleni bűnözés – a korrupció. *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, XXIII. Budapest, 1986, 302. o.
- 8 Gössweiner-Saiko: Zur Neufassung der Antikorruptionsbestimmungen. (Ein legaltechnische Studie, zugleich ein Beitrag zur Systematik). *Öffentliche Sicherheit*, 1981, S. 7.

- 9 F. Pallin: Erneuerung des Wirtschaftsstrafrechtes. In: Bezauer Tage, 1981, S. 79.
- 10 M. Mollen (Chair): Commission Report. Commission to Investigate Allegations of Police Corruption and the Anti-Corruption Procedures of the Police Department. New York, 1994, p. 2.
- 11 Kránitz Mariann: A korrupciós bűnözés. Budapest, 1988, 53–107. o.
- 12 V. Liebscher: Das zweite Antikorruptionsgesetz. *Juristische Blätter*, 1982/23–24., S. 618.
- 13 V. Liebscher: i. m. 1982, 617. o.
- 14 H. Loebenstein: Der Beitrag des österreichischen Parlaments (vor und nach 1918) zur Entwicklung des Strafrechts und des Strafprozeßrechts. *Österreichische Juristen-Zeitung*, 1989/13a., S. 33.
- 15 F. Pallin: Die neuen Bestimmungen gegen Korruption und Vergabemißbrauch. *Österreichische Juristen-Zeitung*, 1982/13., S. 337.
- 16 C. Bertel: Untreue und Geschenkannahme durch Machthaber (§§ 153, 153a StGB). *WBI* 8. 1989, S. 241.
- 17 P. J. Schick: Die Korruption im Spiegel des Strafrechts. In: Brünner: Korruption und Kontrolle. Wien, 1981, S. 578.
- 18 A. Matouschek: Das Antikorruptionsgesetz. *Österreichische Juristenzeitung*, 1964/18., S. 478.
- 19 H. Steininger: Typische Erscheinungsformen der Wirtschaftskriminalität und ihre Bekämpfung. *Österreichische Juristenzeitung*, 1982/22., S. 590.
- 20 H. Steininger: i. m. 591. o.
- 21 C. Mayerhofer: Das Zweite Antikorruptionsgesetz. In: Rechtlichen Grenzen der Kreditgewährung. *ÖJT*. 1983, S. 18.
- 22 F. Pallin: i. m. 1982, 340. o.
- 23 F. Schindler: Bestechung und Wirtschaftsspionage. *Österreichische Richterzeitung*, 1980/5., S. 96.
- 24 F. Pallin: Die neue Strafrechtsreform. *Wirtschaftsrecht – Strafmittelkombinationen – bedingte Entlassung*. *Österreichische Juristenzeitung*, 1987/1., S. 1.
- 25 Lőrinczy György: Gondolatok a korrupciós bűncselekmények reformjának szükségességéről. *Magyar Jog*, 1994/11., 671. o.

A bűn európai útjain

(Belügyi Szemle, 1999/9.)

A magyarországi bűnözés rendkívül gyors emelkedéséről szóló beszámoló, az olvasók (a hallgatók, a nézők) vigasztalására rendszerint két körülményt említenek. Először: nemcsak nálunk követnek el egyre több bűncselekményt, hanem a nyugati, fejlett országokban is, másodsorban: a hazai bűnözés szintje még így is alatta van az európainak.

Sekély e kéjl De vajon megfelel-e az igazságnak?

A helyes válasz nem bizonyítványunk megmagyarázásának eszköze, hanem büntetőpolitikánk európai beágyazásának feltétele. A jogharmonizáció ugyanis nemcsak a törvények, hanem a joggyakorlat közelítését is jelenti. Európa – büntető igazságszolgáltatási adatok alapján színezett – térképén jól láthatóan különbözik a kelet-közép-európai régió a Nyugattól. Történelmi előzmények, gazdasági-társadalmi különbségek, kulturális – és ezen belül jogi – tradíciók nehezítik a szintek összemérését. Nem lehet Magyarország törvényeit, bűnüldöző, igazságszolgáltatási, büntetés-végrehajtási szervezetét, joggyakorlatát máról holnapra átalakítani, hiszen ezek gazdasági-társadalmi háttere sem olyan ütemben változik, mint szeretnénk.

A nemzetközi összemérés segít meghatározni, hogy honnan jövünk, hol vagyunk, és jó irányban haladunk-e a bűnözés kezelésének útjain. Azt gondolnánk, hogy az ehhez szükséges adatokhoz könnyű hozzájutni az internet korában. Való igaz, hogy a világ sok országának bűnügyi statisztikája lefeythető a hálóról, csak aztán statisztikus legyen a talpán, aki a rendezellen, más és más szempontok alapján gyűjtött adatok rengetegében képes eligazodni.

Adatínség és adattúlermelés

Az összehasonlító vizsgálatok végzése még ma is szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, pedig a büntetőjogi és börtönügyi világkongresszus már 1930-ban határozatot hozott a nemzetközi bűnügyi statisztika kiépítésére. Ez a „nemzetközi bűnügyi statisztikai adatgyűjtéseknek és törekvéseknek hatalmas fellendülését” eredményezte. A törekvések azóta sem lankadnak, el is érték, hogy ma már egyre inkább túlsordulnak a számítógépek tárai, de nagyrészt csak történelmi visszapiantásra alkalmas és szinte összevethetetlen adatokkal.

A nemzetközi szervezetek évtizedek óta látják a kérdés fontosságát, és igazán tiszteletre méltó erőfeszítéseket tettek és tesznek megoldására.

Az ENSZ titkársága 1950-ben készített először jelentést a bűnözés állásáról. A világsszervezet azóta is rendszeresen gyűjti tagállamai bűnügyi adatait. Az első közreadott összegezés az 1937–1946 közötti időszakra vonatkozott.²

Sajnos a világsszervezet hatalmas gépezete lassan működik, a bűnözésről szóló első „globális jelentés” most jelent meg, fejezetei az 1994 előtti statisztikai adatok elemzésére épülnek.³ Az ENSZ kontinentális intézetei – Európában a HEUNI – idáig is közreadták négyévenként a területükre vonatkozó felmérések értékelését. Ezek a kiadványok hatalmas információtár adatait összegzik, sajnos azonban késéssel jelennek meg. Az 1990–94. évi értékelést tartalmazó kötet például 1999-ben látott napvilágot.⁴

A Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete (International Criminal Police Organisation – Interpol) évenként küld statisztikai űrlapot a tagjainak. Ezen a rendőrség tudomására jutott összes bűncselekménynek, valamint hét kiemelt tényállásnak és azok felderített elkövetőinek az adatait kell feltüntetni. A kitöltési utasítás a fogalmak meghatározásával igyekszik szabványosítani az adatszolgáltatást. Az Interpol Nemzeti Irodák azonban nem számíthatják át az országuk rendőrségének évi jelentésében szereplő adatokat, ha azok eredeti összeállítása a kiadottól eltérő elvek szerint történt, ezért a kiadvány minden kötetében felhívják a figyelmet arra, hogy a közölt adatok csak tájékoztatásul szolgálnak, nemzetközi összehasonlításra nem alkalmasak.

A világ minden részéből származó adatok alapján korántsem csak a jogi és statisztika-módszertani eltérések miatt kockázatos összevetni az egyes földrészek, államcsoportok vagy országok valós bűnügyi helyzetét. Akadályozza ezt az is, hogy a különböző országokban más és más a hatóságok tudomására jutott és a rejtve maradt bűncselekmények aránya. A hivatalos statisztika elől rejtett foltok nagyságára a régebben alkalmazott szakértői becsléseknél jóval pontosabban lehet következtetni az ENSZ Régióközi Bűnözési és Igazságügyi Kutatóintézetének (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute – UNICRI) szociológiai módszerekkel, rendszeresen és egységes metodikával végzett, az egész világra kiterjedő áldozattá válási felméréseiből.

Az első ilyen felmérésre 1989-ben került sor 15 fejlett ipari ország, valamint India és Lengyelország részvételével. A második vizsgálatba (1992–1994) 15 iparilag fejlett, 12 fejlődő és 15 átmeneti ország kapcsolódott be, 1995–1996-ban szervezték meg a harmadik világméretű áldozattá válási felmérést. Külön kötetekben adták közre a fejlett ipari országokban tapasztaltakat, valamint a fejlődő országokban végzett felmérések eredményeit⁵, majd az átmeneti országokban folytatott vizsgálatok összegezését.⁶

A bűnözés adatainak értékelését nagyon megnehezítik az egyes országok törvényei, joggyakorlata és statisztikai rendszerei közötti különbségek. Az Európa Tanács bizottságot hozott létre a rendszeres európai bűnügyi és büntető igazságszolgáltatási adatszolgáltatás megszervezésére és kiadására.⁷ Az európai statisztikai adattár abban különbözik – előnyére – az eddig megjelent ENSZ- és Interpol-kiadványoktól, hogy nemcsak a bűncselekmények szabványdefinícióit tartalmazza, hanem az egyes országok azoktól eltérő meghatározásait is. Egy példán bemutatva: az emberölési statisztika értékelésénél figyelembe lehet majd venni, hogy mely országok adatai tartalmazzák és melyeké kezelik külön az újszülöttek sérelmére elkövetett emberöléseket. Információkat gyűjtenek a bűncselekmények számbavételére kiható sok más körülményről is (például a halmazati szabályokról). Az első Európai Bűnügyi Adattárat 1999. június 22-én mutatták be Strasbourghban a nemzetközi sajtó képviselőinek.

Az Európa Tanács idén ötödik jelenteti meg büntetési és büntetés-végrehajtási statisztikai évkönyvét. A most kiadásra váró kötet az 1996. évi felmérés adatait tartalmazza.⁸

A nemzetközi szervezetek mellett egyes államcsoportok vagy államok bűnügyi statisztikai szolgálata is megpróbál kitekintést nyújtani a szomszédos országok vagy a világ bűnözésére.

Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország együttesen hozták létre az Északi Kriminálstatisztikai Bizottságot (Nordiska utskottet för kriminalstatistik – NUK). A hasonló társadalmi-történelmi és jogi háttér megkönnyíti a statisztikai adatok összehasonlítását. A legutóbbi kötetük 46 év adatait tartalmazza, az igen terjedelmes kiadvány rövidített angol változata is megjelent.⁹

Az angol belügyminisztérium már 1892-ben (I) úgy döntött, hogy a jövőben a bűnügyi statisztikai évi jelentések nemzetközi összehasonlító adatokat is tartalmazzanak.¹⁰ Az adatok beszerzését egyszerűen oldják meg: a világ igen sok országában építettek ki személyes kapcsolatot a bűnügyi statisztikai szolgálat egy-egy szakemberével, akik faxon eljuttatják a kiadandó táblázatokhoz a szükséges adatokat. Évek óta az angol bűnügyi statisztika tartalmazza a nemzetközi összehasonlításhoz a legfrissebb és legmegbízhatóbb nemzetközi információkat.¹¹ Nem véletlen, hogy a továbbiakban e tanulmány is sokszor fogja adatait használni.

Igazán hasznos lenne, ha a magyar bűnügyi statisztikai évi jelentések is tartalmaznának nemzetközi adatokat.

Lendületben a bűnözés

A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények mennyiségének emelkedése nem sajátos magyar jelenség. A bűnözés az 1950-es évektől kezdve a legtöbb nyugat-európai országban élénkülni kezdett. A folyamat több mint három évtizedig tartott, és ez alatt a bűncselekmények mennyisége többé-kevésbé egyenletes, mintegy évi 10%-os emelkedést mutatott (1. számú ábra). Ennek következtében a 100 000 lakosra jutó bűncselekmények száma 1950 és 1980 között Nyugat-Európában megnégyszereződött. Ez a tendencia azonban az 1980-as évek végére leállt, a szint stabilizálódott, sőt nem is egy országban még kisarányú csökkenés is bekövetkezett (1. számú táblázat). Nem igazolódott a lakosság és a kriminológusok félelme, a kelet-európai bűnözési hullám nem csapott át a nyugati végeken.¹² Magyarországon a bűnözés mérsékelt emelkedése jóval később, a nyolcvanas évek elején kezdődött, és az évtized végére kapott olyan lendületet, amelyik azóta is kitartóan emeli hazánk bűnözésének szintjét.

Vajon igaz-e, hogy a bűnözés mértéke Magyarországon alacsonyabb, mint Nyugat-Európában?

A magyarországi adatok az 1. számú táblázatban szereplő államokban ismertté vált bűncselekmények 100 000 lakosra jutó gyakoriságának évi átlagát még sosem haladták meg, 1991-ben 46,5%-kal voltak alacsonyabbak, 1997-ben már csak 17,2% hiányzott az „utoléréshez”. Ezt azonban nem szabad túlértékelni. A táblázatból is jól láthatóan elkülönülnek azok az államok, amelyek statisztikája nem fogja át a büntető-jogi szabályok megsértésének teljes spektrumát.

Az összes ismertté vált bűncselekmény finnországi adatai például nem tartalmazzák az ittas vezetésként, a norvégiai adatok a vétségeket, a svéd statisztika a garázda magatartást, Anglia és Wales adatai csak 1977-től foglalják magukba a 20 fontnál kisebb kárt okozó bűncselekményeket. Több ország joga – köztük Magyarországé is – egyes bűncselekményi tényállások megvalósulását értékeléshoz köti. Ezekben az országokban nem tartalmazza a bűnügyi statisztika az ezt a szintet meg nem haladó kárt, illetve vagyoni hátrányt okozó jogsértések számát. Egyes országokban léteznek a bűncselekményeknek szabálysértési alakzatai is, másokban nem. Az ilyen kisebb kárral járó cselekmények számának hozzáadása az összes bűncselekmény mennyiségéhez akár meg is kétszerezheti a 100 000 főre jutó gyakoriságot. Csak egy példa: Finnországban 1997-ben az összes bűncselekmény száma: 753 395 (gyakoriság: 14 666), ebből azonban mindössze 392 742 (gyakoriság: 7645) a „büntető törvénykönyvbe ütköző” bűncselekmény.¹³

A kis kárértékre elkövetett lopások száma nem szerepel Ausztria, Norvégia, Svájc és hazánk statisztikájában. Egyértelmű, hogy amennyiben a bűncselekmények szabálysértési alakzatainak az adatait hozzáadnánk a Magyarországon ismertté vált bűncselekmények összegéhez, akkor az 1. számú táblázatban szereplő országok átlagát meghaladnánk a 100 000 lakosra jutó gyakoriságban.¹⁴

Az összes ismertté vált bűncselekmény gyakoriságának alakulása képet adhat a bűnözés dinamikájáról, de önmagában – a kriminalitás struktúrájának figyelembevétele nélkül – nem elég egy ország közbiztonságának jellemzéséhez.

Latencia és statisztika

Egy ország közbiztonságát nemcsak az ismertté vált, hanem a hatóságok előtt ismeretlenül maradt, fel nem jelentett bűncselekmények is veszélyeztetik.

A feljelentési készség alakulásában sok tényező játszik közre, nagy szerepe van például az adott ország biztosítási „lefedettségének” vagy a hírközlési hálózat fejlettségének is. Az elkövetett és feljelentett bűncselekmények aránya a rendőrség iránti bizalom fokmérője is.

A rendőrségtől féltő vagy nem megfelelő fogadtatásra számító sértettek inkább nem tesznek feljelentést. Különösen vonatkozik ez olyan bűncselekményekre, amelyekkel kapcsolatban a bejelentő életének intim részleteire vonatkozó kérdésekre is lehet számítani. Sok esetben nem fordulnak a hatósághoz azok sem, akik a rendőrséget tehetetlennek tartják, nem remélnék tőle eredményes nyomozást, és ezért nem is akarják idejüket vesztesíteni.

Különösen ez utóbbi szempontból figyelemre méltó, hogy az UNICRI vizsgálatai szerint az átmeneti korszakban lévő államok lakosságának a feljelentési készsége sokkal alacsonyabb, mint a fejlett ipari államokban élőké, de a Budapesten és Vas megyében megkérdezettek nagyjából ugyanolyan arányban jelezték, hogy a sérelmükre elkövetett rablásokat és betöréseket bejelentették a hatóságoknak, mint e bűncselekmények nyugat-európai áldozatai (2. számú táblázat). Ez alól kivételt képeznek a támadásnak, fenyegetésnek kitétt magyarországi megkérdezettek, akiknek a felmérési adatai gyengébbnek tűnő feljelentési kedvről tanúskodnak. A valóságban feltehetően a Magyarországon élőknek e téren sem mérsékeltebb a feljelentési készségük, mint nyugati sorstársaiké, az eltérés azzal függ össze, hogy nálunk – a legtöbb nyugat-európai ország jogától eltérően – csak az a cselekmény minősül testi sértésnek, amelyik más személy testi épségét vagy egészségét sérti. A nyugati országok némelyikében „támadásnak” tekintett bűncselekmények egy része a mi jogunk szerint tetteleges becsületsértésnek minősül, és magánindítványra üldözendő.

Az európai országokban megkérdezettek feleletei szerint a sérelmükre elkövetett és feljelentett vagy fel nem jelentett „támadások” megoszlásából – témánk szempontjából – fontos következtetést vonhatunk le. A latens bűncselekmények aránya Magyarországon nagyjából ugyanolyan szinten van, mint a nyugat-európai államokban és alacsonyabb, mint a közép-kelet-európai átlag. Ennek megfelelően a hazai és külföldi bűnözési statisztika értékelésénél jogunk van feltételezni azok összehasonlíthatóságát a nyugat-európai régióval, a keleti szomszédainkkal való összevetésnél azonban számolni kell azzal, hogy ott nagyobb arányban maradnak rejtettek a bűncselekmények.

Terjed az erőszak

Az utóbbi években a hatóságok tudomására jutott bűncselekmények száma Európa nyugati felén nem növekszik, és ezt – a felmérések szerint – nem a sértettek feljelentési készségének apadása, hanem az elkövetett bűncselekmények számának valóságos csökkenése okozza.

Az öröm azonban még korai. A bűnözési apály veszélyes hordalékot hagy maga után. A viszonylag kisebb kárral járó, tömeges bűncselekmények mennyiségének méréséklődésével egy időben növekszik az erőszakos bűncselekmények száma. Franciaországban például 1996-ban az összes bűncselekmény száma 6%-kal csökkent, az erőszakosan elkövetetteké viszont 8%-kal emelkedett, ugyanebben az évben Finnországban a hatóságok tudomására jutott bűncselekmények 1%-os csökkenése mellett 11%-kal emelkedett ez erőszakos bűncselekmények száma.

A világ fejlett ipari országaiban az emberölések 100 000 lakosra jutó gyakorisága húsz év alatt háromszorosára nőtt. „Ez a bűnözés minőségi változását jelzi, amelyben olyan bűncselekmények (mint a fegyveres rablás), amelyek majdhogynem ismeretlenek voltak az előző generáció számára, ma már mindennapi életünk elkerülhetetlen részévé váltak.”¹⁵

Magyarországon is több jele van a bűnözés belső átrendeződésének. A robbantások, fegyveres leszámolások, soha nem látott méretű gazdasági bűncselekmények új keletű jelenségei a magyar bűnözésnek.

A 100 000 lakosra jutó erőszakos bűncselekmények mennyisége a legtöbb európai országban rohamosan növekszik. Számuk – 1987 és 1994 között – Franciaországban 61%-kal, Hollandiában 59%-kal, Angliában 57%-kal, Svédországban 52%-kal, Magyarországon 47%-kal nőtt. A nyugat-európai országokban az erőszakos bűncselekmények 100 000 főre jutó gyakoriságának nagy a szórása, 1997-ben például maximuma 776 (Svédország), minimuma pedig 103 (Görögország) volt. A magyarországi 263-as arány a dániaival áll azonos szinten, és ebből a szempontból a középmezőnybe sorolja be hazánkat (3. számú táblázat).

Szándékos emberölés

Azokban a nyugat-európai országokban, amelyek a bűncselekmények számításba vételét az eset ismertté válásakor végzik, az emberölés statisztikai adatait duzzasztja a halált okozó testi sértések száma. Ebben az időpontban ugyanis még nem tisztázható, hogy valójában mi is történt. Magyarországon a statisztikai adatlapot a nyomozás befejezése és megállapításainak, törvényi minősítésének ügyészi ellenőrzése után regisztrálják.

Több államban büntetőjogi tényállás az újszülött sérelmére elkövetett emberölés, amely így külön szerepel a statisztikában, és csökkenti az emberölésként regisztrált esetek számát.

Az ENSZ-statisztika adatai arról tanúskodnak, hogy 1974 és 1994 között a fejlődő országokban mintegy másfélszeresére, a fejlett ipari országokban pedig három és félszeresére nőtt az elkövetett emberölések száma. Az egyenlőtlen ütemű változás következtében az arányok megfordultak. Az emberölések gyakorisága 1974-ben több mint kétszerese volt a fejlődő országokban, mint a fejlett ipari országokban, húsz év múlva pedig éppen ellenkezőleg: több mint kétszer olyan magas a fejlett ipari országokban, mint a világ fejlődő régióiban.¹⁶

Az emberölések 100 000 lakosra jutó mennyisége Magyarországon nagyjából ugyanannyi, mint a nyugat-európai államok közül Finnországban, ahol viszonylag magas az emberölések gyakorisága (4. számú táblázat és 2. számú ábra). Mindent összevetve sajnos azt kell megállapítani, hogy hazánkban az emberölés gyakorisága magasabb az európai átlagnál. Ezt mutatja az ENSZ, az Interpol és a Világ-egészségügyi Szervezet (WHO) adataiból képzett HEUNI emberölési index is (5. számú táblázat). Ebből az is kiderül, hogy még a miénknél is súlyosabb a helyzet a legtöbb átmeneti országban (Oroszországban, Észtországban, Lettországban, Litvániában, Bulgáriában, Horvátországban, Moldvában, Fehéroroszországban, Romániában, Ukrajnában).

A világ 28 nagyvárosa között Budapest a 100 000 lakosra jutó emberölések száma szerint a 14. helyet foglalja el, Prágával, Madriddal, Lisszabonnal és Helsinkivel van együtt a középmezőnyben (6. számú táblázat).

Az emberölések száma sokáig a kriminálstatistika invariánsának számított. Hosszabb időszakok vizsgálata (7. számú táblázat) azonban azt mutatja, hogy az utóbbi három évtized alatt majdnem minden országban harmadával-felével nőtt az emberölések gyakorisága. Sajnos ez alól hazánk sem kivétel.

Rablás

Az elkövetett rablások száma világszerte növekszik (8. számú táblázat és 3. számú ábra). Különösen magas az emelkedés üteme az átmeneti országokban. 1990 és 1996 között a rablások mennyisége Bulgáriában 418%-kal, Litvániában 961%-kal, Romániában 119%-kal, az európai átlag pedig 63%-kal nőtt, Magyarországon viszont ezekben az években kisarányú (5%) csökkenés következett be.

Európában 1996-ban 100 000 lakosra átlag 63, Magyarországon pedig 26 rablás jutott (9. számú táblázat és 3. számú ábra). Különösen magasba szökött ebben az időszakban a fegyveresen elkövetett rablások száma, 1996-ban Bulgáriában 5960%-kal, Litvániában 2445%-kal, Magyarországon 287%-kal, Lengyelországban 102%-kal, Szlovéniában 127%-kal volt belőlük több, mint 1990-ben.

A 9. számú táblázat arról tanúskodik, hogy hazánkban a rablás különösen veszélyes formái rohamosan tért hódítanak. A fegyveres rablás, valamint a pénzintézetekben vagy postán elkövetett rablások gyakorisága jóval gyorsabban nő, mint a rablás egyéb elkövetési fajtáié. Tizenkét év alatt (1987–1998) a rablások száma megkétszereződött, a fegyveres rablásoké pedig ötvenhét-szer több lett.

Erőszakos közösülés

Magyarországon alacsonyabb az erőszakos közösülések száma, mint a legtöbb európai országban, és egyelőre kimaradtunk a nők elleni erőszakot jelző mutatók emelkedéséből is (10. számú táblázat és 4. számú ábra). Az európai országokban 100 000 lakosra 1996-ban átlag 7, Magyarországon pedig 4 erőszakos közösülés jutott. Európában 1990 és 1996 között átlag 31 esettel nőtt az erőszakos közösülés 100 000 főre jutó gyakorisága, viszont ebben az időben Magyarországon kismértékű csökkenés következett be.

Az ENSZ statisztikai adatai szerint 1986 és 1994 között az országok mintegy 40%-a jelezte az erőszakos közösülés 10–50%-os emelkedését, és további 13 állam-

ban 50%-nál nagyobb növekedés következett be. Csak 12 jelentés számolt be az esetek mennyiségének változatlanúságáról vagy csökkenéséről. A jelentések zöme a statisztikai adatok emelkedésének okát nem a bűncselekmények gyakoriságának fokozódásában, hanem a rendőrség iránti bizalom emelkedésében látja. Ennek következtében a sértettek kevésbé tartózkodóvá váltak, és nagyobb arányban fordulnak panaszukkal a rendőrséghez, mint azelőtt.¹⁷ Az UNICRI Magyarországon végzett áldozattá válási felmérése szerint hazánkban az erőszakos közösülés statisztikai adatainak csökkenése nem a feljelentési készség lanygulása miatt következett be. A budapesti felmérésben például a megkérdezett nők közül egyetlenegy sem számolt be ellene elkövetett szexuális támadásról, és Vas megyében is mindössze 0,3%-uk mondta, hogy az elmúlt évben ki volt téve ilyen jellegű zaklatásnak.

Az erőszakos jellegű bűncselekmények összehasonlító statisztikai vizsgálata alapján megállapítható, hogy a szándékos emberölések mennyisége Magyarországon magasabb az európai átlagnál, a többi erőszakos jellegű bűncselekmény gyakorisága alacsonyabb ugyan, mint a legtöbb európai országban, de igen veszélyes jelenség, hogy a legsúlyosabb elkövetési formák váltak mindennapossá.

A lakásbetörések és a gépjárműlopások

A világ bűnözésének mintegy fele lopás, és további 20%-a betörés.¹⁸ A Magyarországon 1998-ban ismertté vált 600 621 bűncselekmény több mint háromnegyed része volt vagyon elleni büntett vagy vétség. Ezek összességének nemzetközi összehasonlítása – a fentebb már részletezett jogszabályi és számbavételi különbségek miatt – nem kecsegtet megbízható eredménnyel. A tapasztalatok azt mutatják, hogy erre a célra leginkább a lakásbetörések és a gépjárműlopások adatai alkalmasak.

Betörés

A „betöréses lopás” a legtöbb kontinentális országban nem büntetőjogi tényállás, ezért a bírósági statisztikákban a lopás minősített eseteibe olvad bele (dolog elleni erőszakkal, hamis vagy lopott kulcs használatával elkövetett lopás). Az angolszász jogban a betörés (burglary) bűncselekmény elkövetése céljából történő, épületbe való jogtalan behatolást jelent. Ezt a meghatározást alkalmazza az ENSZ-statisztika is. A különbség a kontinentális és angolszász felfogás között lényeges: az utóbbi ugyanis a behatolás jogellenes és nem erőszakos jellegét tartalmazza, és célként bármilyen, vagyis nem csupán vagyon elleni bűncselekmény elkövetését jelöli meg.

A rendőrségi statisztikai adatszolgáltatásnak szerte a világban alapegysége a betöréses lopás és ezen belül a lakásbetörés. Az Interpol-statisztika például a lopás minősített esetei között tartja nyilván a „betörés és behatolás” eseteit, az Európai Adattár meghatározásában szerepel mind az erőszakos behatolás, mind pedig a lopás mint az elkövetés célja.

A különböző államok rendőrségeinél alkalmazott meghatározásokban vannak bizonyos eltérések (például egyes országokban nem sorolják a lakásbetörésekhez a pince- vagy padlásfeltöréseket, a nyaraló feltörését, Olaszországban és Bulgáriában nem számít betörésnek a hamis kulcs használatával elkövetett lopás stb.), ezek azonban elhanyagolhatók, és nem teszik az adatokat összehasonlíthatatlanná.

Mind a rendőrségi statisztika adatai (11. számú táblázat), mind az áldozattá válási felmérések eredményei (12. számú táblázat), mind pedig a HEUNI által számított index (13. számú táblázat) azt mutatják, hogy Magyarország a lakásbetörésekkel közepesen fertőzött országok közé tartozik. Aggasztó viszont, hogy míg a nyugat-európai országokban megállt a lakásbetörések számának növekedése, sőt többségükben már csökkenés is bekövetkezett, addig Magyarországon még mindig tart a kiemelkedően magas ütemű emelkedés.

Gépjárműlopás

A betörésre vonatkozó megállapításokhoz hasonlóan jellemezhető a gépjárműlopások helyzete. A rendőrségi statisztika adatai (14. számú táblázat) és az áldozattá válási felmérések eredményei figyelembevételével készült HEUNI-minősítés (13., illetve 15. számú táblázat) egyaránt azt mutatják, hogy Magyarország a gépjárműlopás gyakorisága szerint az európai középmezőnybe tartozik, sőt e téren az utóbbi két évben már kisebb csökkenés is bekövetkezett. Remélhető, hogy elsősorban a gépjárműokmányok minőségének javítása és a határfigyelési rendszer kiépítése következtében e bűncselekmények száma a következő években tovább apad. A különösen nagy értékű és ennek megfelelően jó minőségű technikai védelmi berendezkedésekkel is ellátott gépkocsik lopását szervezett bűnözők követik el, méghozzá előzetes rendelés alapján. Az ilyen bűncselekmények arányának további csökkenése egyelőre nem várható.

A 100 000 lakosra jutó gépjárműlopások száma azokban az országokban nagyobb, mint minálunk, amelyekben a 100 000 lakosra jutó gépjárművek száma is magasabb. Kivétel ez alól Ausztria, a közölt táblázatokból látszik, hogy az osztrák bűnüldözés és -megelőzés tapasztalatai más bűncselekmények ellenőrzése terén is figyelemre méltók.

Szervezett bűnözés – szervezeten bűnüldözés

A nemzetközi szervezetek nagy erőfeszítéseket tesznek a szervezett bűnözés elleni fellépés összehangolására. Közülük kiemelkedő jelentőségű az Európai Unió 1997-ben elfogadott akcióterve¹⁹, valamint az Európai Közösség Bizottsága és az Európa Tanács „A korrupció és szervezett bűnözés az átmeneti államokban” elnevezésű közös projektje (OCTOPUS). Mindkét terv intézkedéseket tartalmaz a kölcsönös együttműködés szervezeti és technikai feltételeinek kialakítására, valamint a már meglévő keretek bővítésére, és – többek közt – célul tűzi ki a szervezett bűnözés állapotára vonatkozó értékelés javítását is.

Az EU 1993-ban tett először kísérletet a helyzet felmérésére. A tagállamok által kitöltött kérdőívek összesítése szerint Olaszországban mindössze 4 szervezett bűnözői csoport van (Maffia, Camorra, N'drangeta és Sacra Corona Unita), ezzel szemben Hollandiában 321 bűnszervezet tevékenykedik, közülük 98 a szervezetség magas fokát mutatja.²⁰ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Hollandiában nyolcvanszor magasabb a szervezett bűnözés, mint Olaszországban, a nagy különbség egyszerűen a fogalom meghatározásának bizonytalanságát mutatja. A kérdés tanulmányozására

ezek után létrehozott szakértői bizottság a szervezett bűnözői csoport meghatározásához a következő 11 kritérium figyelembevételét javasolta:

1. több mint két személy együttműködése;
2. minden résztvevőnek meghatározott szerepe van;
3. hosszabb vagy meghatározatlan időre jött létre;
4. fegyelem és ellenőrzés alatt működnek;
5. súlyos bűncselekmények elkövetésével vannak gyanúsítva;
6. nemzetközi szinten tevékenykednek;
7. erőszakot vagy egyéb megfélemlítésre alkalmas eszközt vesznek igénybe;
8. kereskedelmi vagy vállalkozás jellegű struktúrákat alkalmaznak;
9. részt vesznek pénzmosásban;
10. befolyást gyakorolnak a politikára, a médiára, a közigazgatásra, az igazságügyi szervekre vagy a gazdaságra;
11. céljaik között a pénz vagy a hatalom megszerzése a meghatározó.

A szervezett bűnözői csoportot a felsoroltak közül az 1., az 5. és a 11. elengedhetetlenül, továbbá a többiekből legalább még három vagy ennél is több kritérium megjellemzi.

A fenti meghatározás alapján az 1996. évi EU-helyzetjelentés szerint 25-nél kevesebb szervezett bűnözői csoport működik Ausztriában, Dániában, Finnországban, Görögországban, Luxemburgban és Portugáliában, 25–100 csoport szerepel Hollandia, Írország és Svédország jelentésében, 100–200 szervezett bűnözői csoportról tudnak Belgiumban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban, és 200-nál is több működik Franciaországban, Németországban és Olaszországban. Az ORFK Bűnügyi Főigazgatósága által az Európa Tanács Szakértői Bizottsága (PC-CO) kérdéseire adott válaszok szerint hazánk is az utóbbi országok közé tartozik (127 csoport mintegy 3000 résztvevővel).

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaságnak az 1999. évi budapesti kongresszust előkészítő „előkongresszusára” (1997. június 6–8., Svédország) készült jelentések szerint nem jelent súlyos problémát a szervezett bűnözés Dániában, Finnországban, Norvégiában és Svédországban.²¹ Ezzel szemben Oroszországban 1991-től öt év alatt nyolc és félszeresére nőtt a bűnszervezetek mennyisége, számuk 1995-ben meghaladta a nyolcezeret, több mint 22 000 taggal. Moszkvában egy év alatt 74 olyan emberölést követek el, amely a bűnüldöző szervek értékelése szerint bérgyilkosság volt, közülük mindössze négynek az elkövetőjét tudták felderíteni.²²

A szervezett bűnözés nemzetközi összehasonlítására leginkább a korrupcióval, a pénzmosással és a kábítószer-bűncselekményekkel kapcsolatos adatok alkalmasak.

Korrupció

A korrupciós bűncselekményeknek igen nagy a latenciájuk, a rendőrségi statisztikai adatok inkább jellemzik a bűnüldözést és az adott állam büntetőpolitikáját, mint magát a bűnözést. Nemzetközi összehasonlításra sokkal inkább alkalmasak a több országban egységesen végzett szociológiai jellegű vizsgálatok.

Az UNICRI által szervezett nemzetközi áldozattá válási felmérésekben véletlenszerűen választják ki a megkérdezett személyeket, és gondosan ügyelnek arra, hogy azok kor, nem, képzettség stb. szerinti megoszlása megfelelően a lakosság összetételének, és

így reprezentatív mintája legyen a társadalomnak. A felmérésről készült táblázatokban a válaszok százalékos megoszlása szerepel.

A Transparency International nevű szervezetnek több mint 80 országban van társadalmi képviselője, és évenként készíti – a Göttingeni Egyetemmel közösen – értékelést a korrupció állásáról, vállalkozók és üzletemberek megkérdezése alapján. Korrupciós fertőzöttségük szerint sorrendbe állítják és osztályozzák az országokat. Tízes érdemjegyet kap a gyakorlatilag megvesztegetésmentes állam, ennél alacsonyabb osztályzatot azok az államok, amelyekben a megkérdezett vállalkozóknak vesztegetést kellett adniuk beruházásuk, üzleti vagy ipari tevékenységük megvalósításához, hitelek felvételéhez, a különböző hatósági engedélyek megszerzéséhez stb.

A HEUNI három különböző felmérés adatai alapján számítja ki az adott állam korrupciós indexét. Az index – mint minden egyéb bűncselekményfajtánál – nulla és száz közötti szám, a 0–25 „nagyon alacsony”, a 26–40 „a közepesnél alacsonyabb”, a 41–60 „közepes”, a 61–75 „a közepesnél magasabb”, a 76–100 pedig „nagyon magas” bűnözési mutatónak számít. A különböző társadalmi rétegekben végzett és különböző jellegű megvesztegetési igényeket tisztázó felmérések adatainak összehasonlítása „arra a bizonyos fokig meglepő következtetésre vezetett, hogy a hivatali személyeknek a nemzetközi áldozattá válási felmérésben szereplő »utcai« szintű korrupciója magas fokban korrelál a vállalkozói szférának a Transparency International által feltárt megvesztegetési gyakorlatával ($r = 86$; $n = 1$; $p = 0,001$). Ez azt mutatja, hogy a társadalom különböző rétegeinek korrupciója interrelációban áll egymással. A magas szintű korrupciója kéz a kézben halad az utcai szintű korrupcióval.”²³

Az áldozattá válási felmérések (16. számú táblázat) arról tanúskodnak, hogy az átmeneti állapotban lévő országokban sokkal gyakoribb jelenség a korrupció, mint Nyugat-Európában. A volt szocialista országok közül egyedül Szlovénia közelíti meg a nyugati szintet. Észtországban és Magyarországon mintegy három-négyszer annyi megkérdezett számolt be arról, hogy kénytelen volt az utóbbi évben vesztegetést adni, mint a Nyugat-Európában meginterjúvoltak. A közép- és kelet-európai régió többi országában ennél is jóval többször kényszerültek a megkérdezettek ügyeik elintézését kenőpénzzel elősegíteni. A leginkább korrumptnak bizonyult Grúziában harmincszor gyakoribb a vesztegetés, mint Nyugat-Európában.

A Transparency International korrupciós indexe szerint (17. számú táblázat) Magyarország 5 pontot érdemel, és a listára felvett 86 ország közül a 33. helyen van, a volt szocialista országok közül egyedül Észtország előzi meg (Szlovénia nem szerepel a kimutatásban).

A különböző felméréseket összesítő HEUNI-index (18. számú táblázat) szerint helyzetünk ennél súlyosabb. Hazánk a 40 ország minősítését magában foglaló táblázat 27. helyét foglalja el. Magyarország és Lengyelország pontszáma 74, ez a „közepesnél magasabb” bűnözési index felső határán van (76 ponttól már „nagyon magasnak” számít a bűnözés szintje).

Az átmeneti országok közül a miénknél jobbnak ítéltető meg a helyzet a „közepes” minősítésnek megfelelő indexű Szlovéniában és Macedóniában, a „közepesnél magasabb” szint alsó határát átlépő Észtországban és az ugyanezen a szinten lévő, de a miénknél valamivel alacsonyabb indexű Fehéroroszországban, Romániában és Ukrajnában.

A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló Európai Megállapodásnak a pénz tisztára mosásáról szóló 86. cikke szerint az együttműködés kiterjed az adminisztratív és technikai segítségnyújtásra a pénz tisztára mosása elleni olyan megfelelő szabályok bevezetése érdekében, amelyek egyenértékűek azokkal a szabályokkal, amelyeket a Közösség és e területen működő más nemzetközi fórumok, ideértve a Pénzügyi Akció Munkacsoportot (Financial Action Task Force – FATF) elfogadtak.

A „Hetek” gazdasági csúcstalálkozóján 1989-ben létrehozott FATF washingtoni konferenciáján (1996. június 25–28.) foglalkozott a volt Szovjetunió és az úgynevezett keleti blokk országainak pénzmosási helyzetével. A szakértők szerint ennek a régióknak különösen nagy a veszélyeztetettsége. Megállapították például, hogy az elmúlt 18 hónapban két amerikai banktól orosz bankok napi mintegy 100 millió amerikai dollárt hívtak le, feltételezhető, hogy ennek egy része az orosz szervezett bűnözés szükségleteit fedezi, és csak részben kerül legális felhasználásra.

A FATF szakértői szerint a volt Szovjetunió és a keleti blokk országai vonzóak a pénzmosás számára, mivel a bankrendszer korrumpálható, hiányoznak vagy nem megfelelőek a pénzmosással kapcsolatos jogszabályok, lehetőség van bankvásárlásra vagy -alapításra kis tőkével, a bűnüldözési hatóságok gyengén vannak felszerelve a pénzügyi bűncselekmények nyomozásához, magas a hivatali korrupció szintje, rossz az együttműködés a bűnüldöző hatóságok között. Mindezek vonzóvá teszik a nyugaton illegálisan szerzett tőke számára pénzmosási központok kialakítását a régióban.²⁴

A világban mosásra kerülő pénz mennyiségére különböző szakértői becsléseket tettek közzé. Feltételezik, hogy – az adócsalást nem számítva – évi 300-500 milliárd dollár súlyos bűncselekményekből származó pénz kerül mosásra.²⁵ Egy másik modell szerint 285 milliárdnyi dollár mosott pénzzel kell évenként számolni, ennek zöme Amerikára és Európára koncentrálódik. Az eddigi hiedelmekkel ellentétben a pénz nagyobb része nem a kábítószer-kereskedelemből, hanem csalárd módon vagy korrupcióból szerzett jövedelemből ered.²⁶ A korrupció és a pénzmosás más szempontból is kapcsolatban áll egymással: a magasabb korrupciós indexű országokban a pénzmosás fő terepe a hazai bankrendszer és gazdaság, kevésbé korrumpált országokból viszont külföldre küldik a mosandó pénzeket.

A hatóságok tudomására jutott bűncselekmények száma ismert, a leggyakrabban előforduló bűncselekmények latenciája az áldozattá válási felmérések adataiból kiszámítható, ezek alapján a bűnözésből származó jövedelem több-kevesebb pontossággal becsülhető. Az egészségügyi hatóságok adatai alapján meg lehet azt is határozni, hogy mennyi kábítószer adnak el egy országban, és hozzávetőleges pontossággal kiszámítható, hogy ebből mennyi jövedelmet húznak a bűnözők. Ismert az egyes országok vonzereje a külföldi beruházók számára, az illegálisan szerzett tőke ugyanezeket az országokat részesíti előnyben, különösen, ha a bankrendszer, a kormányzat pénzügyi politikája, az állami ellenőrzés és a bűnüldözés alacsony határfoka ehhez kedvező feltételeket teremt. Bűnügyi, gazdasági adatok tömege, valamint a nemzetközi áldozattá válási felmérések eredményei és a Transparency International vizsgálatai alapján számolja ki a nemzetközileg is elismert Walker-modell a pénzmosás nagyságát és mozgásának irányát a világ minden egyes országára.

A számítások szerint a piszkos tőke számára Magyarország vonzereje nem túl nagy. Az erre a célra kialakított pontrendszer szerint a pénzmosás szempontjából legvonzóbb Luxemburg pontszáma 686. A második helyet az USA foglalja el 634 ponttal, utána jön Svájc (617 pont). Magyarország, Csehország, Litvánia, Görögország, Oroszország és még 25 további állam a nem nagy vonzerejű 50–99 pontszámú csoportba tartozik. Még ennél is kisebb a szívóhatása Lengyelországnak, Szlovákiának, Grúziának, Szlovéniának, Horvátországnak, Törökországnak és sok más olyan országnak, amelyek a 25–49 pontszámmal rendelkező csoportba tartoznak. Gyengén vonzza a pénzmosásra szánt eszközöket a 10–24 pontszámú országok még az előbbieknél is nagyobb csoportja, közéjük tartozik Ukrajna, Kuba, Üzbegisztán, Bosznia, Mexikó, Algéria és sok más állam. A legnagyobb csoportot (0–9 pont) azok az államok alkotják, ahova nem megy sem a legális, sem az illegális tőke. Észak-Koreába, Iránba, Etiópiába, Afganisztánba és még sok-sok, ebbe a csoportba sorolt országba senki sem akar befektetni.

A Walker-modellben szereplő több mint 200 ország közül Magyarország a pénzmosás forrásországai között a 21. helyen (19. számú táblázat), a célországok között pedig a 42. helyen áll (20. számú táblázat). Az országon belül keletkezett és ugyancsak ott mosott tőke mennyisége szerint viszont hazánk a 19. a sorrendben (21. számú táblázat). Ebből a szempontból az átmenet állapotában lévő államok közül csak Oroszország, Románia, Lengyelország és Ukrajna előz meg bennünket. Az adatok egyértelműen mutatják, hogy évről évre hatalmas illegális jövedelem keletkezik Magyarországon (1995-ben 9883 millió dollár), amelyből bőven jut megvesztegetésre és a szervezett bűnözés finanszírozására. A hazánkban keletkező, bűnözésből származó jövedelem 40%-a kerül külföldre, ennél valamivel kevesebb a külföldről pénzmosásra behozott tőke nagysága. Az illegális forgalomban a magyar szervezett bűnözés kapcsolatot épített ki szinte a világon (22. számú táblázat).

Visszaélés kábítószerrel

A kábítószerrel visszaélés miatt indított eljárások gyakorisága szerint Magyarország az európai országok között az utolsó helyen van (23. számú táblázat), növekedésének gyorsaságában viszont megelőzzük a kontinens minden államát. Ez egyrészt azt mutatja, hogy a drogkereskedelem nem legfőbb bevételi forrása hazánkban a szervezett bűnözésnek, másrészt viszont jelzi azokat a lehetőségeket, amelyek kiaknázásától nyilván nem fog visszariadni sem a hazai, sem a nemzetközi alvilág.

A kábítószer-probléma súlyosságát mutatja a drogok által előidézett mérgezések száma a halálokok között. A 24. számú táblázat adatai csak a helyzet súlyosságát tanúsítják, de nem alkalmasak nemzetközi összehasonlításra. Az Európai Unió még nem határozta meg a „drogfogyasztással összefüggő halál” (drug-related deaths) fogalmát. Több állam statisztikájában együtt szerepel a véletlenszerű túladagolás és az öngyilkosság, van, ahol nemcsak az illegális forgalomban kapható drogok okozta, hanem a gyógyszer-tári készítményekkel előidézett mérgezést, sőt néhol még az intravénás kábítószer-adagolás során keletkezett HIV-fertőzés következtében beállt haláleseteket is idesorolják.

Orvosi szempontból egyaránt drogmérgezés a nagy mennyiségű gyógyszer bevitelével elkövetett öngyilkosság és a kábítószer balesetszerű túladagolása, sőt még az

alkoholmérgezés is. Társadalmilag azonban igencsak eltérő jelenségekről van szó, amelyek megelőzése vagy számuk csökkentése más és más intézkedéseket igényel.

A drog-halálról nálunk megjelenő közleményekben rendszerint olyan adatok találhatók, amelyekben együtt szerepel a kábítószer-túladagolás (balesetszerű mérgezés) és a szándékos öntartalom (öngyilkosság) okozta halálesetek mennyisége. A X. Nemzetközi Betegségi és Halálloki Névjegyzék alapján összeállított kimutatás alapján ezek az egymástól igen eltérő fogalmak jól elhatárolhatóak (25. számú táblázat). Magyarországon 1996-ban 475 halált okozott drogmérgezés, ebből 440 volt öngyilkosság és 35 baleset (túladagolás) következménye. Ugyanebben az évben a nálunk leginkább elterjedt kábítószer – az alkohol – fogyasztása 59 esetben volt halálos kimenetelű.

A bűnügyek megoldása

Az Interpol-statisztika meghatározása szerint a bűnügy a „rendőrség által megoldottak” tekintendők, ha

- a rendőrség meg van győződve a gyanúsított bűnösségéről hitelesnek tekinthető beismerő vallomás és/vagy az ellene szóló bizonyítékok súlya alapján;
- vagy ha a gyanúsítottat tetten érték (még ha tagadja is bűnösségét);
- vagy ha az elkövetőt azonosították (függetlenül attól, hogy előzetes letartóztatásban, illetve szabadlábon van, esetleg elhalálozott);
- vagy ha a rendőri nyomozás megállapította, hogy nem történt bűncselekmény.

Az Interpol-statisztika alapján összeállított 26. számú táblázat adatai szerint a magyar rendőrség az európai átlagnál valamivel sikeresebben oldja meg a bűnügyeket. Ez alól kivétel a gépjárműlopások nyomozása, e téren messze elmarad eredményünk az összes európai országtól. Az összes bűncselekmény nyomozásának eredményessége szerint – a táblázatba felvett 33 ország között – a 15. helyen van Magyarország, a rablás és betörés nyomozásában egyaránt a 10. hely, a szándékos emberölésében pedig a 9. hely a miénk a nemzetközi összehasonlításban. Az erőszakos közönség felállításában azonban 26 ország előz meg bennünket.

Törvénykezés

Az Európa Tanácsnak az ítélkezés következetességéről hozott ajánlása aláhúzza az ítélkezés statisztikai tanulmányozásának és az adatok nemzetközi összehasonlításának a jelentőségét. Az európai államok nem tűzhetik ki célul ítélkezési politikájuk egységesítését, de a határok átjárhatósága korábban nemcsak elvi, hanem gyakorlati szempontok is szólnak az összhang kialakítása mellett. Az ajánlás arra is felhívta a figyelmet, hogy „az egyszerű mennyiségi kutatás valószínűleg nem képes megfelelő módon értelmezni az ítélkezési folyamatot és azon okokat, amelyek miatt a bíróságok az adott döntést hozták. Ezért szükség van olyan minőségi kutatásra, amely magába foglalja a bírák megkérdezését, munkájuk megfigyelését, az ítélkezésbeli megközelítések megértése és az egyenlőtlenség forrásainak meghatározása érdekében.”²⁷ Igazán szép kutatási feladat, jelen tanulmány azonban – a nemzetközi statisztika néhány adatsorának a bemutatásával – ennél jóval szerényebb célt tűz maga elé.

Az igazságszolgáltatás egyes folyamataira s így az ítélkezés szigorára is, vissza lehet következtetni a börtönnépesség alakulásából. Az összesített adatok a nemzetközi összehasonlításban a hazai bírósági gyakorlatot inkább szigorúnak, mint enyhének mutatják (27. számú táblázat és 5. számú ábra). Magyarországon az európai átlagot a 100 000 lakosra, valamint a 100 büntetés-végrehajtási férőhelyre jutó fogvatartottak száma egyaránt meghaladja. Más a helyzet büntetés-végrehajtási intézményeink befogadó képességével, amely viszont nem éri el az európai átlagot. A börtönnépesség aránya a nyugati államok közül csak Portugáliában nagyobb, mint nálunk, a volt szocialista országok között azonban több olyan is akad, ahol ez az arány még a mienket is meghaladja (28. számú táblázat).

A börtönnépesség számának emelkedése sokkal inkább függ az ítélkezési gyakorlatól, mint az elkövetett bűncselekmények mennyiségének az alakulásától. A hatóságok tudomására jutott bűncselekmények statisztikája nem indokolja a magyarországi börtönlakosság magas arányát, és nem vezethető le a hazai bűnözésnek a nemzetközi összehasonlítás szerinti helyéből.

A büntetés-végrehajtási intézmények lakóinak száma egyrészt attól függ, hogy a bíróságok milyen mértékben alkalmaznak a szabadságvesztés mellett más büntetési nemeket, másrészt pedig, hogy milyen a végrehajtandó szabadságvesztés ítéletben kiszabott és valóban letöltendő időtartama. A börtönnépesség létszámát közvetlenül befolyásolja, de közvetve az ítélkezés szigorát is jellemzi, hogy milyen a viszony a szabadságvesztésnek az ítéletben meghatározott tartama és a feltételes szabadságra bocsátás miatt a valóságban letöltött idő között. Sajnos ezt a legtöbb európai országban nem tartják nyilván, és a SPACE sem tartalmaz ilyen adatot, így a nemzetközi összehasonlításra nincs lehetőség.

Az Európa Tanácsnak a felfüggesztett ítéletek, a próbára bocsátás és a bebörtönzés egyéb alternatívái tárgyában elfogadott határozata²⁸ javasolta a tagállamok kormányainak, hogy „tegyenek meg minden lehetséges lépést, amelyek biztosítják és kiterjesztik a próbára bocsátást, valamint a hozzá hasonló egyéb, ezen a téren értékesnek tekinthető olyan intézkedést, amelyeknek megvan az az előnyük, hogy segítséget nyújtanak az elkövetőnek és egyben felügyelet alatt is tartják az elrendelt intézkedés egész ideje alatt, hogy elősegítsék rehabilitációját és megvalósítsák ellenőrzését”. A határozat azt is javasolta a kormányoknak, hogy „dolgozzanak ki olyan törvényeket, amelyeknek a célja a börtönbüntetés elkerülése, különösen az első bűncselekményt elkövető személyek esetében”. Hasonlóan foglalt állást az ENSZ VII. bűnmegelőzési kongresszusa alapján a világszervezet közgyűlése is.²⁹

Az európai államok többségének ítélkezési gyakorlatában terjed az olyan alternatív büntetési nemek alkalmazása, amelyek „kevésbé károsak a »kliensekre nézve«, hasznosabbak a sértettnek, és olcsóbbak az adófizetőnek”.³⁰ Ennek megfelelően csökken a kiszabott büntetések között a végrehajtandó szabadságvesztés aránya. A 6. számú ábrán nyomon követhető ez a folyamat, amely alól csak Anglia vonta ki magát. A nyolcvanas évek közepén a magyar ítélkezési gyakorlatban a végrehajtandó szabadságvesztés aránya a kiszabott büntetések között majdnem kétszerese volt az európai átlagnak, ezután gyors csökkenés következett be, amelyik a kilencvenes évek közepéig tartott. A kormányzat által igényelt szigorúbb büntetési politika emelni fogja a végrehajtandó szabadságvesztés arányát a büntetések között.

A keményebb ítélkezés velejárója a kiszabott szabadságvesztés időtartamának hosszabbodása és a feltételes szabadságra bocsátás korlátozása. A magyarországi börtönlakosságnak az ítéletben kiszabott büntetés szerinti jelenlegi megoszlása az eu-

rópai átlagnál valamivel szigorúbb törvénykezési gyakorlatot tükröz. Ahhoz viszonyítva ugyanis mintegy 25%-kal alacsonyabb nálunk az egy évig terjedő szabadságvesztésre ítélt aránya, viszont körülbelül 8%-kal magasabb az egy-öt évi időtartamú büntetés, az öt éven felüli büntetési tétel pedig pontosan az átlag szintjén van (29. számú táblázat).

A büntetési politika szigorítása fokozza a börtönök túlzsúfoltságát, emeli a költségeket, és nem egyértelmű a bűnözés alakulására gyakorolt hatása sem. A túlzsúfolt börtönben nehezebben kezelhetők az elítéltek, uralkodóvá válik a durvaság, az intézmény felszerelésének vandál rongálása, a homoszexuális kényszerítés, terjednek a fertőzések, szaporodnak a szökési kísérletek. Az ilyen börtön demoralizálja a személyzetet is, teret ad a hatalommal való visszaélésnek és a korrupciónak.

A börtön-túlnépesedés megakadályozására – az e témakörben megjelent igen terjedelmes nemzetközi irodalom szerint – a kormányzatok rendszerint ötféle politika közül választanak:

- a) nulla stratégia (semmit sem kell csinálni, a kérdés magától megoldódik);
- b) szelektív stratégia (a meglévő börtönhelyek optimális kihasználása úgy, hogy csak a legveszélyesebb bűnözőket ítéljék végrehajtandó szabadságvesztésre);
- c) börtönnépességet csökkentő stratégia (a létszám csökkentése vagy állandó szinten tartása alternatív büntetési nemek alkalmazásával);
- d) népességérzékeny folyamat-ellenőrzés (az ítélkezés hozzáigazítása a rendelkezésre álló büntetés-végrehajtási férőhelyekhez, az elítéltek szabadságra bocsátása túlnépesedés esetén, a bírák évi limitet kapnak végrehajtandó szabadságvesztés kiadásához);
- e) új bv-intézmények építése.

A különböző stratégiáknak politikai, társadalmi és gazdasági kihatása különböző, és természetesen más és más a megvalósításukhoz szükséges idő is.³¹ A büntetőpolitika szigorításával párhuzamosan szükséges megtervezni a börtön-túlnépesedés megelőzése elleni lépéseket is. Az embertelen büntetés-végrehajtási körülmények, a túlzsúfoltság önmagában is kimerítheti az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményben meghatározott és tiltott „embertelen, megalázó bánásmód” fogalmát,³² sőt a túlzsúfoltság bizonyos fokon túl a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések elleni nemzetközi egyezménybe is ütközik.

A nemzetközi összehasonlítás e téren is segítheti az országban érvényesülő helyes büntetőpolitika kialakítását.

JEGYZETEK

- 1 Hacker Ervin: A nemzetközi bűnügyi statisztika módszerei. Ludvig István könyvnyomdája. Miskolc, 1938, 3. o.
- 2 Statistical report on the state of crime, 1937–1946. (E/CN.5/204)
- 3 Graeme Newman (ed.): Global Report on Crime and Justice. Oxford University Press, New York, Oxford, 1999
- 4 Kristiina Kangaspunta – Matti Joutsen – Natalia Ollus – Sami Nevala (eds.): Profiles of Criminal Justice Systems in Europe and North America 1990–1994. HEUNI, Helsinki, 1999 (a továbbiakban: HEUNI-statisztika)
- 5 Del Frate – Anna Alvazzi: Victims of Crime in the Developing World. UNICRI, Rome, 1998

- 6 **Ugljesa Zvekic:** Criminal Victimisation in Countries in Transition. UNICRI, Rome, 1998 (a továbbiakban: UNICRI-statisztika)
- 7 **Martin Killias:** The European Criminal Justice Sourcebook Project. 4th European Criminological Colloquium. Romainmôtier – Lausanne. 9/14–16/1994
- 8 Council of Europe Annual Penal Statistics – SPACE. (továbbiakban: SPACE)
- 9 **Hanns von Hofer (ed.):** Nordic Criminal Statistics 1950–1995. Department of Criminology, Stockholm University. Stockholm, 1997 (a továbbiakban: NUK)
- 10 **Gordon C. Barclay:** The European Sourcebook on Crime and Criminal Justice Statistics. *International Criminal Justice Review*, 1996/6.
- 11 Home Office Criminal Statistics England and Wales 1997. Government Statistical Service, London, 1998 (a továbbiakban: angol statisztika)
- 12 **Matti Joutsen:** Recent trends in crime in Western Europe. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1. 1996, 5., p. 15.
- 13 **Risto Latilla:** Crime Statistics in Finland. Seminar – meeting on Crime Statistics in the European Union. Palma de Mallorca, 10–15 January 1999
- 14 A táblázatokban – ahol erre lehetőség volt – nem szerepeltetjük az egyes országokban nem büntető törvénykönyvbe ütköző bűncselekményeknek nevezett, nálunk szabálysértésnek minősülő esetek számát.
- 15 **Martin Killias:** Crime Policy in the Face of the Development of Crime in the New European Landscape. Strasbourg, Council of Europe, Fifth Conference on Crime Policy, 27–29 November 1995
- 16 **Chris Lewis:** Police records of crime. In: **G. Newman (ed.):** Global Report on Crime and Justice. Oxford University Press, New York, 1999, p. 50.
- 17 **Chris Lewis:** i. m. 51. o.
- 18 Uo. 49. o.
- 19 Action Plan to combat organised crime adopted by the European Council on 28 April 1997
- 20 Report from the Ad Hoc Working Group on International Organized Crime to the Council, Annex II: Systematic collection and analysis of information about international organized crime, p. 8.
- 21 **Ole Tråskman:** General Report on Organized Crimes in the Baltic Sea Area. In: Organized Crime in the Baltic Sea Area. *Nouvelles études pénales*. 1998/16., p. 40.
- 22 **Azalia Dolgova:** Organized Crime in Russia. In: Organized Crime in the Baltic Sea Area. *Nouvelles études pénales*. 1998/16., pp. 181–182.
- 23 **Jan J. M. van Dijk – Carolyn Block – Natalia Ollus:** The Crime Situation in Europe and North America. In: **Kristiina Kangaspunta – Matti Joutsen – Natalia Ollus (eds.):** Crime and Criminal Justice Systems in Europe and North America 1990–1994. HEUNI, Helsinki, 1998, p. 29.
- 24 Report on International Money Laundering. *Daily Washington File*, 07/01/96., p. 11.
- 25 **David Scott:** Money Laundering and International Efforts to Fight it. Public Policy for the Private-sector. May 1995
- 26 **John Walker:** Measuring the Extent of International Crime and Money Laundering. Paper presented at Kriminalexpo, Budapest, 9 June 1999
- 27 Következetesség az ítélkezésben. Európa Tanács, R 692/17. számú ajánlás. Elfogadta az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1992. október 19-én. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1994/1., 50. o.
- 28 Resolution (65) 1 „Suspended Sentence, Probation and other Alternatives to Imprisonment” (Adopted by the Minister’s Deputies on 22nd January 1965)

- 29 Guiding Principles for Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development and a New International Economic Order. Adopted by the Seventh Crime Congress, Milan, 26 August–6 September 1985, and endorsed by the General Assembly in resolution 40/32. In: *Compendium of United Nations Standards and Norms in Crime Prevention and Criminal Justice*. New York, 1992, p. 11.
- 30 **David Fogel:** On Doing Less Harm. Western European Alternatives to Incarceration. Office of International Criminal Justice. Chicago, 1987, p. 3.
- 31 **Calliope D. Spinellis:** Attacking Prison Overcrowding in Greece: A Task of Sisyphus? In: *Internationale Perspektiven in Kriminologie und Strafrecht. Festschrift für Günther Kaiser zum 70. Geburtstag*. Duncker & Humblot, Berlin, 1998, p. 1273.
- 32 **H.-J. Bartsch:** Human Rights and Detention. In: **P. H. Bolle (ed.):** Proceedings of the Seventh International I. P. P. F. Colloquium. Neuchâtel–Suisse, 3–7 October 1992

1. számú táblázat

Az ismérté vált bűncselekmények¹

Ország ²	ISMERTÉ VÁLT BŰNCSELEKMÉNYEK												
	100 000 főre jutó gyakorisága												Mennyiségének változása (%)
	1986	1987	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1986-97	1996-97
Svédország	11 317	11 321	11 820	12 575	12 131	12 134	11 825	11 111	11 536	13 287	13 492	19	2
Dánia	10 225	10 466	10 455	10 261	10 085	10 383	10 539	10 508	10 309	10 026	10 011	-2	0
Anglia és Wales	7647	7300	7365	8927	10 336	10 918	10 756	10 187	9854	9701	8832	15	-9
Skócia	9401	9102	9505	10 306	11 356	11 159	10 186	9812	9300	8808	8176	-15	-7
Belgium ⁴	2947	3160	3377	3548	3829	3851	3852	5735	7004	7150	8055	173	13
Németország ⁵	7265	7094	7031	7108	7311	7921	8337	8038	8179	8125	8031	11	-1 ⁶
Finnország	6306	6702	7802	8727	7762	7727	7567	7537	7476	7356	7645	15	-1
Norvégia ⁶	4687	5162	5507	5426	5112	5349	5619	5045	5959	6674	6999 ⁷	49 ¹⁰	5
Hollandia	6970	7067	7130	7039	7193	7701	7683	7817	7274	6901		-14	-5 ¹³
Franciaország	5583	5516	5751	6150	6562	6677	5866	6768	6303	6096	5960	7	-2
Ausztria	5070	5191	5481	5929	6004	6354	6176	6311	6005	5974	5921	17	-1
Svédia ⁸	4880	4817	4851	5176	5530	5351	5264	5023	4829	4936	5287	8	7
Magyarország	1820	1790	2177	3295	4254	4323	3883	3778	4881	4543	5027	276	11
Olaszország	3289	3337	3618	4407	4664	4208	3975	3820	3984	4260	4295	31	1
Csehország						3345	3858	3606	3637	3823	3920	17 ¹³	2

Észak Írország	3915	3542	3495	3625	4010	4253	4157	4245	4287	4258	3855	-2	-10
Görögország	2995	3074	2837	3268	3492	3668	32250	2897	3128	3307	3559	19	7
Portugália ⁹							3111	3332	3292	3246	3239	5 ¹⁴	0
Lengyelország	1334	1247	1437	2318	2265	2297	2217	2351	2526	2325	2570	93	10
Írország	2433	22552	2474	2499	2674	2687	2778	2828	2875	2803	2519	3	-10
Spanyolország	2557	2526	2632	2632	2549	2399	2407	2309	2324	2381	2364	-7	-1
Oroszország	801	824	1093	1242	1463	1858	1895	1775	1860	1777	1627	103	-9
Átlag ¹²	6528	6041	5233	5661	5898	5837	6921	5552	5665	5725	8603		

1 Az angol statisztika, NUK, ERÜBS és BKA Statisik adatai alapján

2 1997. év gyakorisági sorrendjében

3 1996

4 1994-ben új statisztikai rendszert vezettek be, az előző évvel az adatok nem hasonlíthatók össze

5 1990-ig Nyugat-Németország, 1991-92 + Kelet-Berlin, 1993-tól tartalmazza Kelet-Németország adatait

6 1991-ben új statisztikai rendszert vezettek be, az előző évvel az adatok nem hasonlíthatók össze

7 1993-ban, majd 1995-ben új statisztikai rendszert vezettek be, az előző évvel az adatok nem hasonlíthatók össze

8 Nem minden bűncselekménytípus adatait tartalmazza, becslések szerint ez a bűncselekmények 2/3 része

9 1995-96

10 1987-96

11 1990-97

12 Oroszország adatai nélkül

13 1995-96

14 1986-96

A feljelentési készség¹

	A FELJELENTETT BŰNCSELEKMÉNYEK ARÁNYA [%]		
	Betörés	Rablás	Támadás és fenyegetés
Nyugat-Európa	79,6	45,5	28,5
A rendszerváltás országai	63,2	25,1	20,4
Budapest ²	78,9	45,8	18,1
Vas megye ³	85,2	60,0	20,7
Albánia	47,4	22,9	20,0
Bulgária	62,8	37,1	20,3
Csehország	84,1	74,7	27,2
Észtország	66,5	31,0	16,5
Fehéroroszország	47,1	26,2	19,5
Grúzia	51,7	27,4	68,9
Horvátország	61,4	30,1	25,5
Kirgizisztán	59,4	27,4	13,6
Jugoszlávia	70,6	36,9	28,6
Lettország	74,4	25,2	16,0
Lengyelország	57,7	29,9	26,9
Litvánia	58,3	43,7	24,5
Macedónia	64,8	40,7	33,0
Magyarország (Budapest)	78,9	45,8	18,1
Mongólia	69,4	33,2	21,3
Oroszország	62,5	21,1	21,2
Románia	86,3	30,9	23,0
Szlovákia	61,8	44,4	33,3
Szlovénia	67,1	27,2	28,4
Ukrajna	49,8	32,2	20,7

1 Az UNICRI-statisztika alapján

2 A budapesti felmérést az UNICRI megbízásából a Marketing Centrum közvélemény-kutató vállalat végezte 1996-ban, a számítógépes feldolgozásban részt vett az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet. Imre Kertész: The International Crime Victim Survey in Budapest (Hungary). In: Oksanna Hatalak – Anna Alvazzi del Frate – Ugljesa Zvekic (eds.): The International Victim Surveys in Countries in Transition. National Reports. UNICRI, Rome, 1998, pp. 241–266.

3 A Vas megyei felmérést a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetének Vas Megyei Kutatócsoportja 1998 első félévében végezte, a Vas Megyei Önkormányzat megbízásából és támogatásával. A kérdezőbiztosok a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola hallgatói voltak. A felmérést szervezték és az eredményeket feldolgozták: Kertész Imre, Csapó Tamás és Palkovits István.

Az erőszakos bűncselekmények¹

Ország ²	ERŐSZAKOS BŰNCSELEKMÉNYEK ³						
	100 000 főre jutó gyakorisága					Mennyiségének változása [%]	
	1993	1994	1995	1996	1997	1993–97	1996–97
Svédország ⁴	777	742	752	745	776		4
Anglia és Wales ⁵	570	602	601	664	667	17	1
Belgium	498	496	659	533	598	-5	12
Ausztria	587	613	575	572	579		1
Finnország	424	449	496	537	544	13	1
Észak-Írország	471	481	521	566	511	2	-9
Skócia	455	459	476	491	460	20	-6
Hollandia ⁶	403	428	418	429	428		3 ⁸
Norvégia	337	340	350	410	395	-0,1	-3
Franciaország	250	269	284	305	276	6	6
Dánia	280	285	257	254	265	10	4
Magyarország⁷		252	250	241	263	10	9
Németország	198	191	201	219	228		4
Csehország		195	210	221	225	28	2
Spanyolország		208	203	222	223		1
Lengyelország		141	155	156	173	11	11
Portugália	455	490	172	156			8
Írország	153	141	162	182	152	9	-16
Olaszország	104	100	99	108	113		5
Oroszország		128	122	109	109		-11 ⁸
Svájc	93	83	83	95	104		8
Görögország	80	86	83	77	103		32
ÁTLAG	340	330	324	331	342	0,6	3,2

1 Az angol statisztika alapján

2 A tényállások meghatározása egyes országokban eltérőek, az adatok ennek ellenére is összehasonlíthatóak

3 Az 1997. évi gyakoriság sorrendjében

4 Tartalmazza az előkészületet és a kísérletet is

5 Személy elleni erőszak, rablás és szexuális bűncselekmények. (A „személy elleni erőszak” az angolszász jogban nem tartalmazza az emberölést.)

6 Személy elleni erőszak, a támadás minősített esetei és szexuális bűncselekmények

7 Szándékos emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, szándékos testi sértés, erőszakos közöszlész, személy elleni erőszak, természet elleni erőszakos fajtalanság, rablás, kifosztás

8 1995–96

Befejezett szándékos emberölés¹

Ország ²	BEFEJEZETT SZÁNDÉKOS EMBERÖLÉS				
	100 000 főre jutó gyakorisága				Mennyiségének változása (%) 1996-97
	1994	1995	1996	1997	
Oroszország ⁴	21,18	21,40	19,90	19,88	-0,4
Csehország ³	1,96	1,75	1,71	2,82	9
Magyarország ⁷	3,04	2,88	2,64	2,82	7
Finnország	3,30	3,45	3,67	2,76	-7
Észak-Írország	5,38	1,50	2,42	2,51	8
Lengyelország	2,38	2,22	2,27	2,09	-8
Görögország ³	1,27	1,44	1,60	1,93	20
Ausztria	1,27	1,11	1,38	1,85	-16
Skócia	2,22	2,68	2,63	1,85	-30
Belgium ³	1,20	1,40	1,16	1,82	-16
Svédország ^{3,5}	1,10	1,01	1,15	1,77	11
Hollandia	1,53	1,77	1,75	1,75	0
Dánia	1,44	1,13	1,31	1,67	28
Olaszország	1,78	1,84	1,78	1,61	-8
Franciaország	2,94	3,02	2,64	1,60	-18
Németország	1,66	1,68	1,53	1,44	-6
Anglia és Wales	1,41	1,44	1,31	1,42	9
Portugália	1,73	1,24	1,16	1,32	13
Svájc	1,12	1,14	1,15	1,22	5
Írország ³	0,70	1,20	1,17	1,08	-10
Norvégia ³	0,78	0,99	0,96	0,87	-12
ÁTLAG ⁶	1,81	1,66	1,68	1,72	

1 Az angol statisztika alapján számított adatok

2 Az 1997. évi gyakoriság sorrendjében

3 Újszülött sérelmére elkövetett emberölés nélkül

4 Befejezett és kísérlet

5 Minden eset, amit a rendőrségnek emberölésként jelentettek, az 1997. évi adatok az előbbiekkal nem hasonlíthatók össze a statisztikai módszer változása miatt

6 Oroszország nélkül

7 Befejezett szándékos emberölés + erős felindulásban elkövetett emberölés

Az erőszakos bűnözés HEUNHindexe¹

Országok ²	Emberölés	Nem végzetes erőszak	Súlyos erőszak	Nők elleni erőszak
Oroszország	96	88	93	83
Észtország	95	97	96	61
Lettország	92	48	67	33
Észak-Írország	92	30	55	37
Litvánia	72	63	65	49
Bulgária	68	79	71	66
Horvátország	68	26	51	31
Svédország	65	37	50	82
Moldávia	63		63	59
Fehéroroszország	62	56	59	48
Finnország	62	55	58	76
Olaszország	61	37	48	16
Románia	60	51	56	62
Ukrajna	59	75	67	37
Magyarország	57	13	44	38
Csehország	55	49	50	90
Portugália	55		55	
Belgium	54	37	44	42
Lengyelország	54	77	71	25
Szlovénia	54	61	58	74
Dánia	45		45	79
Svájc	38	27	31	48
Szlovákia	34	61	52	57
Ausztria	33	12	22	51
Franciaország	32	30	31	54
Skócia	32	40	37	66
Görögország	28		28	22
Norvégia	26	36	32	52
Spanyolország	18	59	45	22
Ny.-Németország	16	43	39	81
Ciprus	14		14	6
Hollandia	14	60	42	37
Anglia és Wales	04	66	41	51
ÁTLAG	50	50	49	51

1 A 0-25 index „nagyon alacsony”, a 26-40 „a közepesnél alacsonyabb”, a 41-60 „közepes”, a 61-75 „a közepesnél magasabb”, a 76-100 pedig „nagyon magas” bűnözési mutatónak számít

2 Az emberölési index sorrendjében

Befejezett szándékos emberölés a nagyvárosokban¹

Város ⁹	BEFEJEZETT SZÁNDÉKOS EMBERÖLÉS 1995–97		
	Összesen	100 000 főre jutó gyakorisága	
		A városban ⁷	Országosan ⁸
Washington ⁶	1057	64,08	7,34
Pretoria ⁵	1512	41,13	56,86
Moszkva ²	4723	18,15	19,88
Amszterdam	171	7,90	1,75
Varsó ²	276	5,63	2,09
Koppenhága	67	4,55	1,67
Belfast	39	4,37	2,51
Stockholm ³	180	4,13	1,77
Berlin	396	3,81	1,44
Párizs	211	3,28	1,60
Helsinki	47	2,97	2,76
Lisszabon	160	2,91	1,32
Madrid	253	2,89	2,60
Prága	105	2,87	2,82
Budapest ¹⁰	160	2,80	2,82
Edinburgh	32	2,43	1,85
London	491	2,17	1,42
Oslo	31	2,08	0,87
Ottawa ⁴	44	1,87	1,91
Bécs	52	1,83	1,82
Brüsszel	52	1,83	1,44
Dublin	58	1,83	1,08
Wellington	8	1,73	2,37
Róma	135	1,70	1,61
Athén	47	1,35	1,93
Genf	15	1,23	1,22
Tokió	390	1,10	1,02
Canberra	6	0,64	1,22

1 Az angol statisztika alapján

2 Befejezett + kísérlet

3 Az összes eset, amelyet emberölésként jelentettek. 1994–96

4 Csak a városi terület, emberölés + gyilkosság + újszülött megölése

5 Az agglomerációval együtt

6 Az 1997. évi adat nem végleges

7 1995–97 átlaga

8 1997

9 Gyakorisági sorrendben

10 Befejezett szándékos emberölés + erős felindulásban elkövetett emberölés

Az emberölések 100 000 főre jutó gyakorisága

	Anglia és Wales	Finnország	Svédország	Magyarország	Ausztria
1963		1,9	1,3		
1964		1,9	1,0	2,0	
1965		1,6	1,1	2,1	
1966		2,1	1,3	1,8	
1967	0,7	2,0	1,3	1,9	
1968	0,7	2,0	1,3	2,1	
1969	0,6	2,5	1,5	2,3	
1970	0,7	1,2	1,2	1,8	
1971	0,8	2,2	1,4	2,1	
1972	0,8	2,5	1,4	2,2	
1973	0,8	2,2	1,3	2,0	
1974	1,0	2,2	1,5	2,0	
1975	0,9	3,1	1,5	2,0	2,6
1976	1,0	2,7	1,6	2,2	
1977	0,8	2,4	1,6	1,9	
1978	1,0	2,4	1,5	1,7	
1979	1,1	2,2	2,0	2,2	
1980	1,1	2,3	1,6	1,9	
1981	1,0	2,2	1,8	2,0	
1982	1,1	2,2	1,5	1,8	
1983	1,0	2,3	1,5	2,0	
1984	1,1	2,2	1,4	1,9	
1985	1,1	2,4	1,5	1,8	
1986	1,1	2,9	1,8	2,2	
1987	1,2	2,4	1,6	1,9	
1988	1,1	2,4	1,7	1,9	1,7
1989	1,0	2,8	1,8	1,8	1,9
1990	1,1	2,9	1,4	1,9	1,4
1991	1,2	3,0	1,6	3,0	1,6
1992	1,1	3,1	2,0	3,0	1,5
1993	1,0	2,5	2,0	2,9	1,1
1994	1,2	2,9	1,8	3,1	1,3
1995	1,3	2,9	2,0	2,9	1,1
1996	1,1	2,1	1,2	2,7	1,3
1997	1,2	2,8	1,7	2,8	1,8

8. számú táblázat

A rablások 100 000 főre jutó gyakorisága

	Anglia és Wales	Finnország	Svédország	Magyarország	Ausztria
1985	55	31	46	15	
1986	60	32	45	15	
1987	65	30	47	15	16
1988	63	36	49	14	20
1989	66	42	61	17	40
1990	72	53	70	28	31
1991	89	53	48	38	30
1992	104	43	72	32	35
1993	113	40	70	28	31
1994	117	42	60	25	31
1995	132	41	65	26	26
1996	143	41	66	26	26
1997	121			30	

9. számú táblázat

A rablások száma Magyarországon

	Rablás összesen	Fegyveres rablás	Bank- és postarablás
1987	1617	7	0
1988	1539	6	0
1989	1833	16	7
1990	2864	71	11
1991	3976	142	0
1992	3265	1135	13
1993	2881	149	26
1994	2570	184	43
1995	2657	178	21
1996	2689	272	40
1997	3056	305	87
1998	3056	397	105

10. számú táblázat

Az erőszakos közöszlések 100 000 főre jutó gyakorisága

	Anglia és Wales	Finnország	Svédország	Magyarország	Ausztria
1987	4,9	5,9	13,3	4,6	4,3
1988	5,6	7,3	15,8	4,1	4,3
1989	6,5	8,1	17,2	4,3	5,4
1990	6,7	7,6	16,5	4,5	7,6
1991	7,9	7,5	17,0	4,5	7,1
1992	8,1	7,3	19,5	4,2	7,8
1993	8,9	7,2	24,7	4,0	7,5
1994	9,8	7,6	20,6	4,2	7,6
1995	9,6	8,7	19,3	4,1	7,1
1996	11,1	7,7	18,2	4,1	6,4
1997	10,0			3,9	

11. számú táblázat

Lakásbetörések¹

Ország ⁵	LAKÁSBETÖRÉS						
	100 000 főre jutó gyakorisága					Mennyiségének változása (%)	
	1993	1994	1995	1996	1997	1993–96	1996–97
Dánia ²	2342	2043	2035	2085	2100	-6	1
Anglia és Wales	1416	1317	1244	1160	1591	-13	-14
Belgium ²		1530	1853	1774	1414	-8 ⁴	-20
Svájc ²		932	934	1030	1140	15 ⁴	11
Skócia	1156	1042	874	795	715	-31	-10
Hollandia	785	806	764	668	668	-13	-12
Írország	512	524	516	491	471	-3	-4
Észak-Írország	470	591	609	530	460	-6	-13
Görögország		325	402	405	417	26 ⁴	3
Olaszország	338	349	373	405	417	20	3
Franciaország	430	426	409	405	366	-5	-10
Magyarország	172	204	218	294	305	69	34
Portugália	196	234	221	230	244	18	6
Németország		259	258	239	222	-5 ⁴	-7
Svédország ³	232	201	189	190	207	-13	9
Finnország	260	252	226	201	204	-22	1
Lengyelország	138	146	161	171	182	24	6
Ausztria	190	176	169	170	158	-9	-7
Csehország	171	143	143	135	142	23	-3

1 Az angol statisztika alapján

2 Az összes (nemcsak lakás-) betörés

3 Tartalmazza a kísérletet és előkészületet, valamint bünszövetség létesítését lakásbetörés elkövetése céljából

4 1994–1996

5 Az 1997. évi gyakoriság sorrendjében

Áldozattá válási felmérés¹

	A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK HÁZTARTÁSA SÉRELMEIRE ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNYEK (%)	
	Betörés	Betörés kísérlete
Nyugat-Európa	2,3	2,8
Átmeneti országok	4,0	4,4
Budapest	2,5	1,6
Vas megye	1,0	1,1

Ország ²	A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK HÁZTARTÁSA SÉRELMEIRE ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNYEK (%)	
	Betörés	Betörés kísérlete
Mongólia	9,0	5,9
Észtország	7,2	6,2
Szlovákia	6,5	2,2
Bulgária	5,8	5,7
Fehéroroszország	5,8	5,7
Litvánia	5,5	3,9
Grúzia	4,3	4,8
Csehország	4,0	3,0
Kirgizisztán	4,0	3,8
Ukrajna	3,6	4,5
Albánia	3,4	2,9
Jugoszlávia	2,9	2,7
Lettország	2,9	6,2
Szlovénia	2,8	2,9
Lengyelország	2,5	3,1
Magyarország (Budapest)	2,5	1,6
Oroszország	2,5	4,0
Macedónia	2,3	1,3
Románia	1,1	2,2
Horvátország	0,9	1,4

1 UNICRI-statisztika alapján

2 A betörés gyakorisági sorrendjében

A betörés és a gépkocsibűnözés HEUNI-indexe¹

	Betörés ²	Gépkocsibűnözés ³
Albánia	79	24
Anglia és Wales	81	90
Ausztria	38	51
Belgium	61	47
Bulgária	94	92
Ciprus	23	22
Csehország	75	79
Dánia		97
Észak-franciaország	50	40
Észtország	98	71
Fehéroroszország	17	16
Finnország	40	32
Franciaország	64	80
Görögország	39	58
Grúzia	82	57
Hollandia	60	58
Horvátország	79	70
Lengyelország	43	56
Lettország	57	50
Litvánia	59	58
Magyarország	52	51
Moldávia	27	27
Németország (Ny.)	25	35
Norvégia	25	29
Olaszország	61	89
Oroszország	36	49
Románia	29	18
Skócia	59	64
Spanyolország	43	99
Svájc	18	11
Svédország	54	66
Szlovákia	76	60
Szlovénia	45	41
Ukrajna	67	23

1 Kangaspunta – Joutsen – Ollus – Nevala: i. m. 492. o. (kivonat). A 0–25 index „nagyon alacsony”, a 26–40 „a közepesnél alacsonyabb”, a 41–60 „közepes”, a 61–75 „a közepesnél magasabb”, a 76–100 pedig „nagyon magas” bűnözési mutatónak számít.

2 Nemcsak lakásbetörés

3 Gépjárműlopás, jármű önkényes elvétele, lopás gépjárműből, jármű megrongálása

A gépjárműlopás

Országok ²	GÉPJÁRMŰLOPÁSOK 100 000 LAKOSRA JUTÓ GYAKORISÁGA ¹				
	1993	1994	1995	1996	1997
Dánia	890	879	882	977	777
Anglia és Wales	1163	1051	982	950	997
Svédország ⁴	846	754	796	809	889
Franciaország	879	836	780	760	712
Olaszország	547	532	537	559	530
Norvégia ⁴	494	480	517	490	455
Finnország ⁴	416	414	387	396	429
Belgium ³			373	341	347
Svájc	404	373	354	340	297
Spanyolország	276	256	253	291	341
Csehország	274	272	265	287	286
Németország	341	335	322	276	232
Portugália	157	185	175	201	230
Magyarország	80	103	125	165	141
Bulgária	197	223	179	144	
Lengyelország ^{3,4}	90	119	142	132	147
Lettország	165	167	153	132	
Görögország ⁴	93	98	121	118	156
Észtország	173	170	133	113	
Ausztria	107	101	93	86	47
Szlovénia	69	70	74	71	
Oroszország	35	32	33	28	

1 Az angol BM 1995., 1996. és 1997. évi statisztikai évkönyveinek adatai alapján

2 Az 1996. évi gyakoriság sorrendjében

3 Gépkocsi

4 Motorcsónak is

A gépjárműlopás az áldozattá válási felmérés tükrében¹

Ország ²	A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK HÁZTARTÁSA SÉRELMEÉRE ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNYEK (%)	
	Gépjárműlopás ³	lopás gépjárműből
Oroszország	6,3	22,2
Lettország	5,2	13,3
Észtország	4,2	24,3
Ukrajna	4,1	10,1
Magyarország	3,0	11,5
Szlovákia	2,9	24,7
Csehország	2,7	15,7
Lengyelország	2,7	15,7
Gruzia	2,6	16,8
Fehéroroszország	2,0	8,7
Jugoszlávia	2,0	13,7
Bulgária	1,9	19,5
Litvánia	1,9	18,8
Kirgizisztán	1,7	8,5
Horvátország	1,4	5,6
Albánia	1,0	22,9
Mongólia	0,7	18,8
Románia	0,7	16,4
Macedónia	0,6	9,9
Szlovénia	0,4	9,4

1 UNICRI-statisztika, 36. o.

2 A gépjárműlopás gyakorisági sorrendjében

3 A táblázat adatainak az értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a kérdezők és a megkérdezettek nem tették különbséget a gépjármű ellopása és a jármű önkényes elvétele között

A korrupció az áldozattá válási felmérés tükrében¹

	A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK SÉRELME ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNY (%)
	Vesztegetés
Nyugat-Európa	1,0
Átmeneti országok	12,8
Budapest	3,9
Vas megye	3,3
Ország ²	A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK SÉRELME ELKÖVETETT BŰNCSELEKMÉNY (%)
	Vesztegetés
Szlovénia	1,5
Észtország	3,8
Magyarország	3,9
Mongólia	5,1
Lengyelország	7,4
Macedónia	7,7
Csehország	8,8
Románia	11,9
Fehéroroszország	12,0
Ukrajna	12,6
Litvánia	13,4
Albánia	13,8
Szlovákia	13,9
Lettország	14,0
Horvátország	15,2
Jugoszlávia	17,4
Oroszország	18,7
Bulgária	19,1
Kirgizisztán	21,3
Grúzia	29,9

1 UNICRI-statisztika alapján

2 A gyakoriság növekvő sorrendjében

A korrupció Transparency International-indexe¹ (kivonat)

Sorszám	Ország	Minősítés	Sorszám	Ország	Minősítés
1.	Dánia	10	46.	Brazília	4
2.	Finnország	9	47.	Fehéroroszország	3
3.	Svédország	9	48.	Szlovákia	3
4.	Új-Zéland	9	49.	Jamaica	3
5.	Izland	9	50.	Marokkó	3
6.	Kanada	9	51.	El Salvador	3
7.	Szingapúr	9	52.	Kína	3
8.	Hollandia	9	53.	Zambia	3
9.	Norvégia	9	54.	Törökország	3
10.	Svájc	9	55.	Ghána	3
11.	Ausztrália	8	56.	Mexikó	3
12.	Luxemburg	8	57.	Fülöp-szigetek	3
13.	Egyesült Királyság	8	58.	Szenegál	3
14.	Írország	8	59.	Elefántcsontpart	3
15.	Németország	7	60.	Guatemala	3
16.	Hongkong	7	61.	Argentína	3
17.	Ausztria	7	62.	Nicaragua	3
18.	Egyesült Államok	7	63.	Románia	3
19.	Izrael	7	64.	Thaiföld	3
20.	Chile	6	65.	Jugoszlávia	3
21.	Franciaország	6	66.	Bulgária	2
22.	Portugália	6	67.	Egyiptom	2
23.	Botswana	6	68.	India	2
24.	Spanyolország	6	69.	Bolívia	2
25.	Japán	5	70.	Ukrajna	2
26.	Észtország	5	70.	Lettország	2
27.	Costa Rica	5	72.	Pakisztán	2
28.	Belgium	5	73.	Uganda	2
29.	Malajzia	5	74.	Kenya	2
30.	Namíbia	5	75.	Vietnam	2
31.	Tajvan	5	76.	Oroszország	2
32.	Dél-Afrika	5	77.	Ecuador	2
33.	Magyarország	5	78.	Venezuela	2
34.	Mauritius	5	79.	Kolumbia	2
35.	Tunézia	5	80.	Indonézia	2
36.	Görögország	4	81.	Nigéria	1
37.	Csehország	4	82.	Tanzánia	1
38.	Jordánia	4	83.	Honduras	1
39.	Olaszország	4	84.	Paraguay	1
40.	Lengyelország	4	85.	Kamerun	1
41.	Peru	4			
42.	Uruguay	4			
43.	Dél-Korea	4			
44.	Zimbabwe	4			
45.	Malawi	4			

¹ Transparency International. <http://www.de>
 © Transparency International & Göttingen University. A táblázat közzététele a jogtulajdonos megjelölésével lehetséges.
 Utolsó változás: 1999. március 3.

A korrupció HEUNHindexe¹

Ország ²	Korrupcióindex
Dánia	4
Finnország	10
Izland	12
Svédország	19
Svájc	24
Norvégia	25
Skócia	33
Anglia és Wales	34
Írország	35
Hollandia	37
Luxemburg	48
Franciaország	49
Ausztria	52
Németország (Ny.)	52
Szlovénia	52
Macedónia	55
Németország	56
Észtország	61
Málta	63
Fehéroroszország	65
Románia	67
Ukrajna	68
Belgium	72
Portugália	72
Spanyolország	72
Lengyelország	74
Magyarország	74
Csehország	76
Szlovákia	77
Albánia	78
Horvátország	84
Lettország	86
Litvánia	86
Görögország	88
Olaszország	93
Törökország	93
Bulgária	94
Oroszország	95
Grúzia	98
Kirgizisztán	98

1 Kangaspunta – Joutsen – Ollus – Nevala: i. m. 493. o. (kivonat). A 0–25 index „nagyon alacsony”, a 26–40 „a közepesnél alacsonyabb”, a 41–60 „közepes”, a 61–75 „a közepesnél magasabb”, a 76–100 pedig „nagyon magas” bűnözési mutatóknak számít

2 Az index növekvő sorrendjében

A pénzmosás legfőbb 50 forrás-országa (1995)¹

Sorrend	Forrás-ország	Mennyiség (millió USD)	Az összes %-a
1.	USA	1 320 228	46,3
2.	Olaszország	150 054	5,3
3.	Oroszország	147 187	5,2
4.	Kína	131 360	4,6
5.	Németország	128 266	4,5
6.	Franciaország	124 748	4,4
7.	Románia	115 585	4,1
8.	Kanada	82 374	2,9
9.	Egyesült Királyság	68 740	2,4
10.	Hongkong	62 856	2,2
11.	Spanyolország	56 287	2,0
12.	Thaiföld	32 834	1,2
13.	Dél-Korea	21 240	0,7
14.	Mexikó	21 119	0,7
15.	Ausztria	20 231	0,7
16.	Lengyelország	19 714	0,7
17.	Fülöp-szigetek	18 867	0,7
18.	Hollandia	18 362	0,6
19.	Japán	16 975	0,6
20.	Brazília	16 786	0,6
21.	Magyarország²	16 471	0,6
22.	Ukrajna	15 094	0,5
23.	Svédország	14 492	0,5
24.	Malajzia	14 078	0,5
25.	Fehéroroszország	12 768	0,4
26.	Svájc	12 348	0,4
27.	Csehország	11 178	0,4
28.	Portugália	10 344	0,4
29.	Dél-Afrika	9971	0,3
30.	Myanmar	8927	0,3
31.	Észak-Korea	7446	0,3
32.	Belgium	6860	0,2
33.	Norvégia	6795	0,2
34.	Finnország	6068	0,2
35.	Argentína	5864	0,2
36.	Jugoszlávia	5578	0,2
37.	Üzbegisztán	5463	0,2
38.	Szingapúr	5329	0,2
39.	Vietnam	5288	0,2
40.	Dánia	5151	0,2
41.	Szaúd-Arábia	4078	0,1

19. számú táblázat folytatása

Sorrend	Forrás-ország	Mennyiség (millió USD)	Az összes %-a
42.	Ausztrália	3877	0,1
43.	Izrael	3601	0,1
44.	Irán	3561	0,1
45.	Örményország	3312	0,1
46.	Görögország	3200	0,1
47.	Venezuela	3184	0,1
48.	India	2971	0,1
49.	Törökország	2714	0,1
50.	Litvánia	2504	0,1

1 John Walker: Crime Trends Analysis. Quantifying Global Money Laundering.
www.ozemail.com.au/~born1820/mlmethod.htm

2 Ebből Magyarország belső piacán mosott: 9882,8 millió dollár, külföldön mosott: 6588,5 millió dollár

20. számú táblázat folytatása

Sorrend	Célország	Mennyiség (millió USD)	Az összes %-a
26.	Andorra	25 615	0,9
27.	Portugália	22 868	0,8
28.	Dél-Korea	19 914	0,7
29.	Japán	19 508	0,7
30.	Norvégia	18 513	0,6
31.	Brunei	18 447	0,6
32.	Barbados	18 383	0,6
33.	Dánia	18 191	0,6
34.	Monaco	17 381	0,6
35.	Svédország	17 005	0,6
36.	Szingapúr	16 284	0,6
37.	Lengyelország	15 600	0,5
38.	Fülöp-szigetek	15 376	0,5
39.	Csehország	15 316	0,5
40.	Fehéroroszország	14 954	0,5
41.	Brazília	14 781	0,5
42.	Magyarország²	14 719	0,5
43.	Izland	13 959	0,5
44.	Ukrajna	12 889	0,5
45.	Malajzia	12 099	0,4
46.	Belize	11 635	0,4
47.	Gibraltár	11 040	0,4
48.	Finnország	10 308	0,4
49.	Costa Rica	10 261	0,4
50.	Szt. Vincent	10 081	0,4

1 John Walker: Crime Trends Analysis. Quantifying Global Money Laundering
www.ozemail.com.au/~born1820/mlmethod.htm

2 Ebből 9882,8 millió dollár az országon belül keletkezett, 4836 millió dollár behozott

20. számú táblázat

A pénzmosás legfőbb 50 célországa (1995)¹

Sorrend	Célország	Mennyiség (millió USD)	Az összes %-a
1.	USA	538 145	18,9
2.	Kajmán-szigetek	138 329	4,9
3.	Oroszország	120 493	4,2
4.	Olaszország	105 688	3,7
5.	Kína	94 726	3,3
6.	Románia	89 595	3,1
7.	Kanada	85 444	3,0
8.	Vatikánváros	80 596	2,8
9.	Luxemburg	78 468	2,8
10.	Franciaország	68 471	2,4
11.	Bahamák	66 398	2,3
12.	Németország	61 315	2,2
13.	Svájc	58 993	2,1
14.	Bermudák	52 887	1,9
15.	Hollandia	49 591	1,7
16.	Liechtenstein	48 949	1,7
17.	Ausztria	48 376	1,7
18.	Hongkong	44 519	1,6
19.	Egyesült Királyság	44 478	1,6
20.	Spanyolország	35 461	1,2
21.	Írország	31 829	1,1
22.	Thaiföld	28 097	1,0
23.	Tajvan	27 611	1,0
24.	Belgium	26 127	0,9
25.	Mexikó	25 083	0,9

A belföldön szerzett és ugyanott mosott pénz

Sorrend	Ország	Összeg (millió USD)
1.	Egyesült Államok	52 8091
2.	Oroszország	11 8927
3.	Olaszország	94 834
4.	Kína	94 579
5.	Románia	87 845
6.	Franciaország	57 883
7.	Németország	47 202
8.	Spanyolország	28 819
9.	Thaiföld	24 953
10.	Hongkong	23 634
11.	Kanada	21 747
12.	Egyesült Királyság	20 897
13.	Mexikó	15 544
14.	Dél-Korea	14 103
15.	Fülöp-szigetek	13 886
16.	Lengyelország	12 459
17.	Ukrajna	11 713
18.	Brazília	11 415
19.	Magyarország	9883
20.	Japán	9099
21.	Fehéroroszország	8785
22.	Ausztria	8093
23.	Myanmar	7077
24.	Csehország	6886
25.	Észak-Korea	5904
26.	Dél-Afrika	5823
27.	Hollandia	5141
28.	Portugália	4965

A pénzmosásra szánt eszközök mozgása (millió USD)¹⁾

Magyarországról	1995	Magyarországra
43,7 →	Albánia	→ 5,9
1,7 →	Algéria	→ 0,4
63,7 →	Andorra	→ 0,1
0,2 →	Argentína	→ 2,1
0,7 →	Ausztrália	→ 4,9
1078,6 →	Ausztria	→ 147,1
5,5 →	Azerbajdzsán	→ 1,1
5,3 →	Sp. Azori-szigetek	→ 0,0
1,9 →	Bahamák	→ 0,0
8,0 →	Bahrein	→ 0,0
1,5 →	Barbados	→ 0,0
67,9 →	Belgium	→ 2,0
3,2 →	Bermudák	→ 0,1
0,1 →	Bhután	→ 0,0
0,1 →	Bolívia	→ 0,2
75,7 →	Bosznia	→ 26,4
0,4 →	Brazília	→ 9,3
1,5 →	Brunei	→ 0,0
39,6 →	Bulgária	→ 9,3
26,9 →	Ciprus	→ 0,1
281,4 →	Csehország	→ 77,0
91,9 →	Dánia	→ 18,9
0,2 →	Dél-Afrika	→ 9,9
0,4 →	Dél-Korea	→ 5,8
2,6 →	Egyesült Államok	→ 1471,7
5,8 →	E. Arab Emírátságok	→ 0,1
61,5 →	Egyesült Királyság	→ 110,8
0,1 →	Észak-Korea	→ 1,3
33,8 →	Észtország	→ 1,9
89,4 →	Fehéroroszország	→
40,1 →	Finnország	→ 31,6
47,3 →	Franciaország	→ 134,2
0,1 →	Fülöp-szigetek	→ 2,6
1,2 →	Gabon	→ 0,3
15,1 →	Gibraltár	→ 0,0
3,2 →	Görögország	→ 0,0
41,0 →	Zöldfoki-szigetek	→ 17,9
6,1 →	Grúzia	→ 1,0
164,8 →	Hollandia	→ 18,1
2,7 →	Hongkong	→ 31,4
131,0 →	Horvátország	→ 11,1
0,0 →	India	→ 1,9
37,2 →	Írország	→ 0,3
12,3 →	Izland	→ 0,8
11,8 →	Izrael	→ 7,7
1,2 →	Japán	→ 9,6
1,6 →	Jordán	→ 0,3
151,9 →	Jugoszlávia	→ 77,0
3,8 →	Kajmán-szigetek	→ 0,0
1,9 →	Kanada	→ 139,4
6,9 →	Kanári-szigetek	→ 0,0

Kábítószerrel visszaélés¹

Ország ²	100 000 lakosra jutó gyakorisága					Mennyiségének változása (%)	
	1993	1994	1995	1996	1997	1990-96	1996-97
Norvégia	298,79	312,07	507,28	607,33	759,16		25
Svájc	541,01	566,55	585,14	590,99	762,38	114	29
Skócia	354,19	378,28	484,32	467,59	551,76	146	18
Belgium		141,18	304,79	363,20	479,72		32
Svédország	467,20	350,51	322,53	349,02	307,14	13	-12
Dánia	369,29	300,83	290,47	282,93	135,80	4	-52
Spanyolország		191,26	204,10	247,12	229,82		-7
Németország	150,58	162,60	1094,07	228,37	239,79	39	5
Ausztria	169,17	148,44	143,62	183,65	207,00	167	13
Finnország	78,50	116,71	177,32	153,61	162,83	201	6
Franciaország	112,46	122,16	135,95	131,21	143,02	32	9
Irország	107,58	113,43	107,67	100,86	172,47	53	71
Olaszország	58,59			68,49	72,60		6
Észak-Irország	50,91	80,43	88,85	67,89	61,78	396	-9
Oroszország	35,80	50,43	53,89	65,41	79,15	496	21
Portugália	68,56	68,64	64,71	62,49	54,37		-13
Anglia és Wales	24,81	35,57	41,25	42,90	45,07		5
Hollandia	19,68	26,26	22,47	42,37	80,50	7	90
Görögország	15,14	17,55	27,85	40,42	56,59	108	40
Szlovénia	14,34	20,71	22,99	34,19		240	
Csehország		4,21	10,95	19,76	22,13		12
Lengyelország	15,91	14,23	12,92	19,05	38,29	314	101
Lettország	8,47	10,91	10,82	14,67		281	
Albánia	0,44	1,45	11,15	12,04			
Észtország	1,78	2,21	3,46	7,91		1144	
Magyarország	2,16	2,48	4,17	4,31	9,22	1294	102

¹ Az angol statisztika alapján² 1996. év gyakorisági sorrendjébenDrog-halál az Európai Unió országában¹

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Ausztria					20	36	70	121	130	140
Belgium	12	20	17	37	49	96	85	75	76	46
Dánia	150	109	140	135	123	115	188	208	210	264
Egyesült Királyság				1212	1189	1280	1369	1421		
Finnország	4	14	15	12	24	38	62	57	50	66
Franciaország	172	185	228	236	318	350	411	499	454	564
Görögország	10	28	56	62	72	66	79	79	78	146
Hollandia	28	39	16	25	27	32	41	36	31	37
Irország						44	44	53	42	
Luxemburg	1	3	5	4	8	9	17	17	14	29
Németország	324	348	442	670	991	1491	2125	2099	1738	1624
Olaszország	242	292	543	809	974	1161	1383	1217	888	840
Portugália		18	22	33	52	82	143	155	100	142
Spanyolország ²	143	163	234	337	455	455	579	556	442	388
Svédország	150	138	141	125	113	143	147	175	181	205

¹ Annual Report on the State of the Drugs Problem in the European Union. 1995. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Lizsaban, 1996. 15. o. alapján² 16 nagyváros adataiDrog-halál Magyarországon 1996-ban¹

A halál oka	Balesetszerű mérgezés			Szándékos öngyilkosság		
	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes
a X. Nemzetközi Betegségi és Haláloki Részletes Névjegyzék alapján						
Drog okozta mentális és viselkedési zavarok következtében (opiátok, kannabisz és származékai, nyugtatók és alatók, kokain, egyéb stimulánsok, egyéb pszichoaktív anyagok és dependenciát nem okozó szerek)	0	0	0	-	-	-
Antiepilepticum, alatók, nyugtatók és pszichotróp gyógyszerek	6	3	9	68	136	204
Narkotikumok és psychodislepítikumok	10	3	13	12	18	27
Egyéb és külön meg nem nevezett drogok, gyógyszerek és biológiai anyagok	4	3	7	94	11	205
Szerves oldószerek és szénhidrogének halogénszármazékai	4	2	6	3	1	4
ÖSSZESEN	24	11	35	177	166	440

¹ Demográfiai évkönyv. KSH. Budapest, 1998. adatai alapján

Nyomozási eredményesség 1996 (%)¹

Ország ²	Szándékos emberölés	Erőszakos közösülés	Rablás	Beltrés	Gépkocsilopás	Összes bncselekmény
Grúzia	85,90	95,90	73,20	63,20	39,40	87,00
Görögország	76,70	66,10	23,80	8,80	5,60	78,30
Horvátország	93,50	92,60	48,40	46,20	64,50	75,20
Törökország	86,69	96,16	58,63		13,82	67,94
Szlovénia	95,19	88,24	68,86	32,88	26,37	65,44
Finnország	83,80	49,20	36,10			65,20
Fehérorsrország	85,90		65,50	70,20	88,70	63,40
Ukrajna	80,00	82,10	47,40		35,70	59,40
Moldávia	74,00	84,80	36,70	43,30	19,70	58,70
Macedónia	94,60	82,00	67,00		73,80	55,00
Lengyelország	87,70	87,10	51,60	16,80	10,90	53,70
Ausztria	92,00	74,90	71,90	22,10	24,00	51,10
Németország	92,10	75,90	47,40	14,10	23,70	49,00
Bulgária	82,70	90,60	48,50	30,60	17,00	47,70
Magyarország	88,70	57,70	50,10	26,30	7,83 ³	47,60
Szlovákia	79,50	93,20	70,30	32,40	19,50	45,40
Lettország	67,70	71,50	35,80	24,80	13,30	44,20
Litvánia	76,90	79,90	30,10	29,30	15,40	41,30
Írország	77,00	82,00	95,29	34,00	38,78	41,00
Norvégia	78,00	23,00	24,00		17,00	39,00

Ország ²	Szándékos emberölés	Erőszakos közösülés	Rablás	Beltrés	Gépkocsilopás	Összes bncselekmény
Skócia	87,00	83,00	29,00	17,00	25,00	37,00
Luxemburg	25,00	97,56	29,88	10,58	6,47	36,66
Portugália	45,40	43,70	17,10	12,20	49,20	34,40
Észak-Írország	63,00	81,00	16,00	18,00	15,00	34,00
Észtország	70,00	79,80	28,40	22,60	27,80	32,50
Franciaország	74,90	87,10	21,90	11,80	9,60	30,20
Anglia és Wales	93,00	77,00	26,00	21,00	19,00	27,00
Spanyolország	90,26	74,54	19,81	15,04	15,41	25,74
Olaszország	58,92		18,72		3,64	25,16
Svédország	49,00	36,00	19,00	6,00	9,00	25,00
Dánia	90,00	64,00	44,00	10,00	14,00	20,00
Hollandia	66,00	55,00	25,00	8,00	11,00	17,00
Csehország	84,60	83,19		25,00	18,55	
Átlag	78,05	75,31	42,03	24,90	24,33	41,04

1 International Crime Statistics. Interpol, 1996. alapján

2 Az összes bncselekmény nyomozási eredményességének sorrendjében.

3 ERÜBS-adatbázis (az Interpol-statisztikában – tévedésből – a jármű önkényes elvételének adata szerepel)

Fogvatartottak és bv-helyek 1996¹

Ország ²	Fogvatartottak száma		Bv-helyek 100 000 lakosra ³
	100 000 lakosra	100 bv-helyre	
Ukrajna	425,0	109,4	
Lettország	405,0	104,1	390
Litvánia	323,0	89,4	366
Moldávia	263,0		291
Csehország	202,0	111,5	
Románia	194,0	144,3	128
Lengyelország	148,5	87,9	169
Szlovákia	144,0	83,8	
Portugália	140,0	157,5	91
Magyarország	129,0	114,7	108
Bulgária	126,4	83,9	156
Anglia	106,8	104,4	98
Luxemburg	104,4	91,1	
Skócia	101,0	102,7	107
Franciaország	89,9	109,9	84
Törökország	87,4	73,7	125
Svájc	85,4	87,6	92
Olaszország	85,0	118,3	60
Ausztria	84,0	85,8	105
Németország	82,6	95,0	
Belgium	75,6	111,6	50
Hollandia	75,2	96,9	76
Svédország	65,0	93,7	58
Írország	62,3	96,9	63
Málta	62,0	73,1	67
Dánia	61,0	86,9	74
Finnország	57,8	75,8	75
Norvégia	52,4	83,6	
Görögország	51,0	122,4	41
Macedónia	50,0	40,9	140
Horvátország	45,0		83
Ciprus	35,1	97,9	33
Szlovénia	31,0	55,2	55
ÁTLAG	122,0	96,5	113,4

1 A SPACE alapján

2 A 100 000 lakosra jutó fogva tartottak szerinti sorrendben

3 1995. IX. 1.

28. számú táblázat

A fogvatartottak 100 000 lakosra jutó gyakorisága a volt szocialista országokban¹

Ország ²	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Oroszország																		
Lettország	490	495	540	590	625	660	630	565	430	330	325	320	315	320		694	713	407
Ukrajna																	405	415
Fehéroroszország ³	215	240	265	270	295	310	300	260	190	145	140	165	215	290				300
Észtország	405	490	510	540	550	565	565	530	380	295	285	280	305	290			323	356
Litvánia	325	345	365	390	410	415	415	395	315	245	230	235	245	265	342	356	263	
Moldávia	355	370	410	455	505	520	525	515	400	320	275	255	265	245			194	197
Románia	145	145	210	240	200	260	265	195	70	125	110	175	195	200		206	202	209
Csehország	255	275	280	285	290	270	280	275	230	215	80	125	135	160	182	188	148	148
Lengyelország	280	210	220	230	205	295	265	240	180	105	130	156	160	160	163		129	136
Magyarország	165	175	185	200	205	220	235	215	200	155	120	145	155	130	128	122	144	138
Szlovákia	240	240	260	275	255	250	235	265	280	225	225	85	120	125	139	147	126	142
Bulgária	155	160	135	160	175	170	190	180	150	140	125	80	90	95		103		
Horvátország	85	85	90	75	75	75	70	70	60	60	30	20	30	35			45	47
Albánia	35	30	20	25	15	30	45	50	60	60	90	45	30	25				

1 Walsley, Roy: Prison Systems in Central and Eastern Europe. Progress, Problems and the International Standards. HEUNI, Helsinki, 1996 alapján

2 1993. év gyakorisági sorrendjében, Oroszország adatának extrapolálásával

3 Csak a felhítkozók

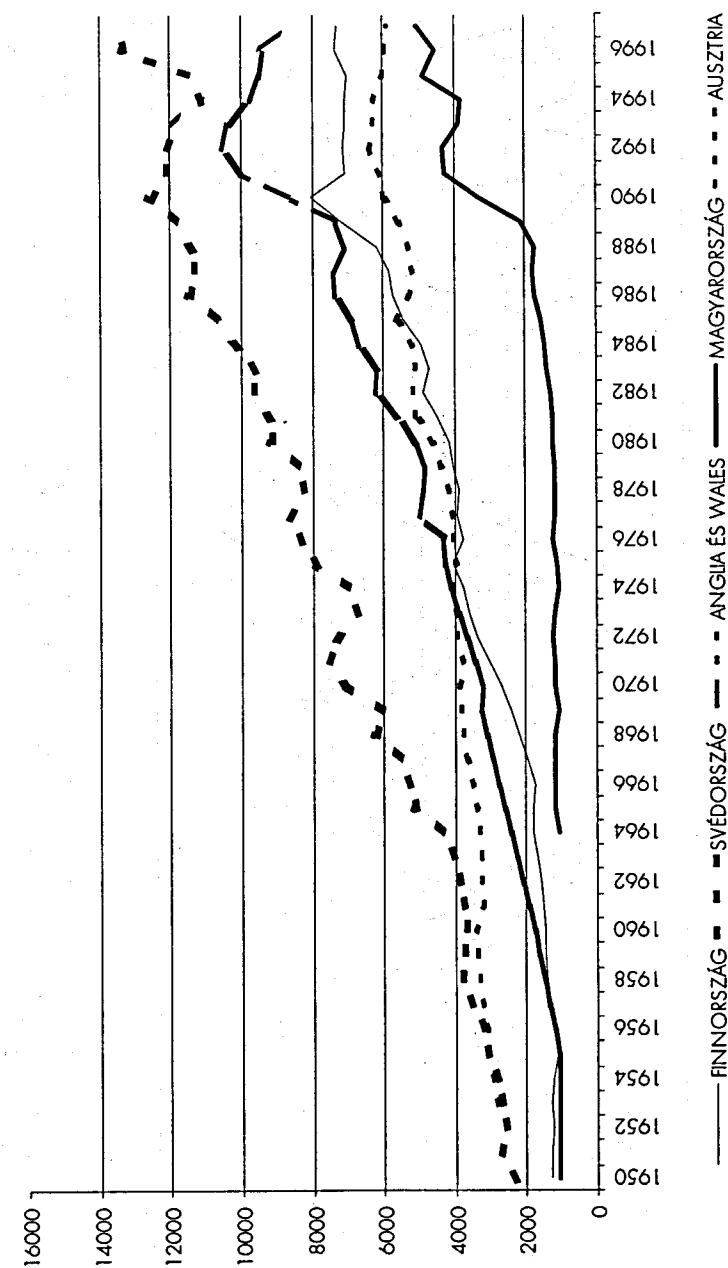
A fogvatartottak féléiben kiszabott szabadságvesztésének tartama 1996. IX. 1. [%]¹

Ország ²	12 hóig	1–5 év	5 év felett
Norvégia	61	31	9
Svédország	43	36	21
Hollandia	39	44	17
Svájc	39	41	20
Csehország	33	46	18
Franciaország	31	36	33
Ausztria	29	46	25
Szlovákia	26	49	25
Írország	19	53	28
Anglia és Wales	16	49	35
Észak-Írország	15	22	63
Magyarország	15	51	34
Szlovénia	15	58	27
Olaszország	14	41	46
Törökország	13	33	54
Belgium	8	53	39
Bulgária	7	54	39
Románia	7	61	32
Litvánia	3	69	28
Portugália	3	43	54
Ukrajna	3	58	39
Lettország	0	61	39
ÁTLAG	20	47	33

¹ A SPACE-statisztika alapján² Az egy évnél rövidebb szabadságvesztés arányának csökkenő sorrendjében

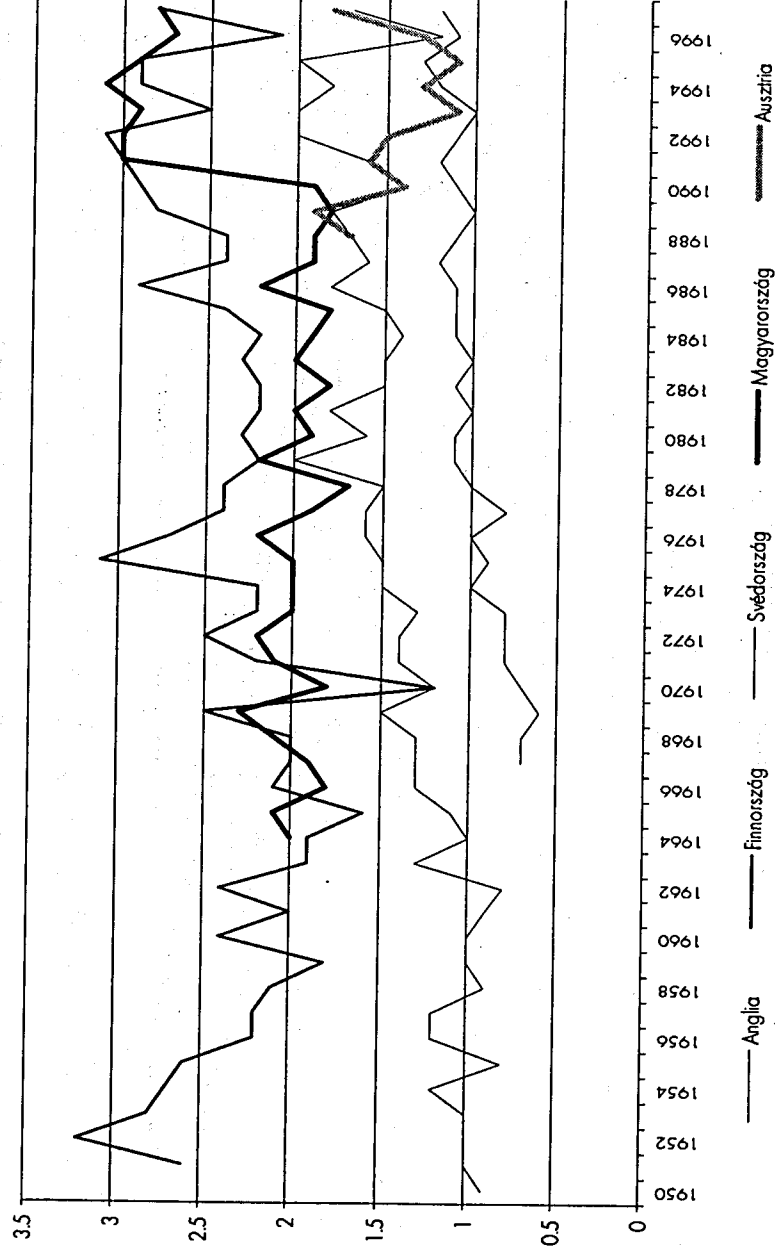
1. számú ábra

Az ismertetett bűncselekmények 100 000 főre jutó gyakorisága

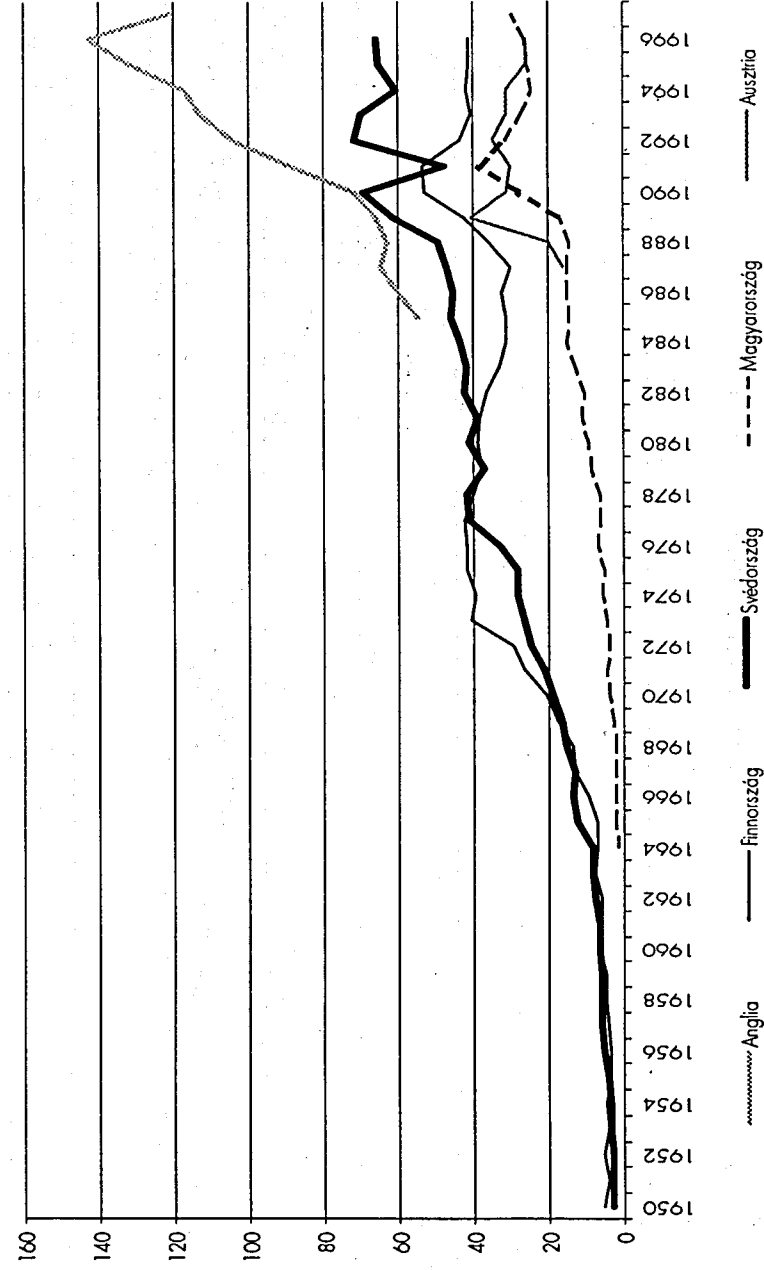
2. számú ábra

A befejezett szándékos emberölések 100 000 főre jutó gyakorisága

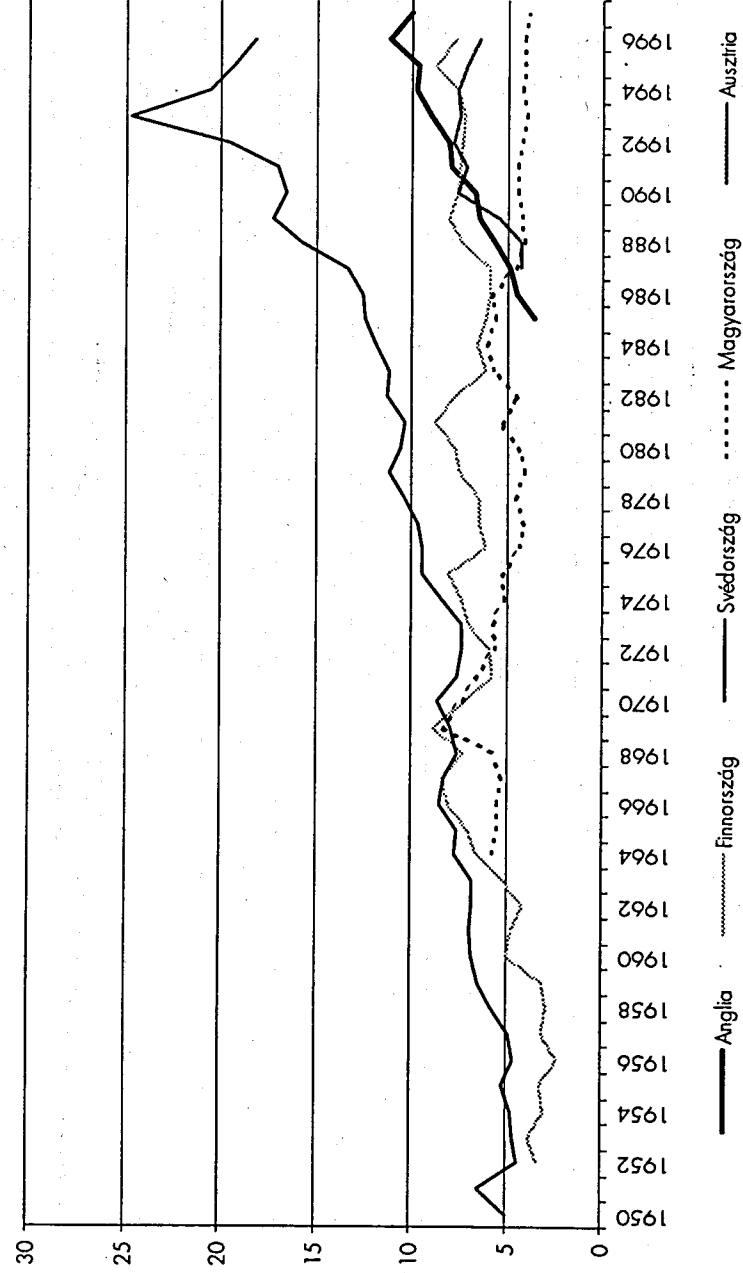
3. számú ábra

A rablások 100 000 főre jutó gyakorisága

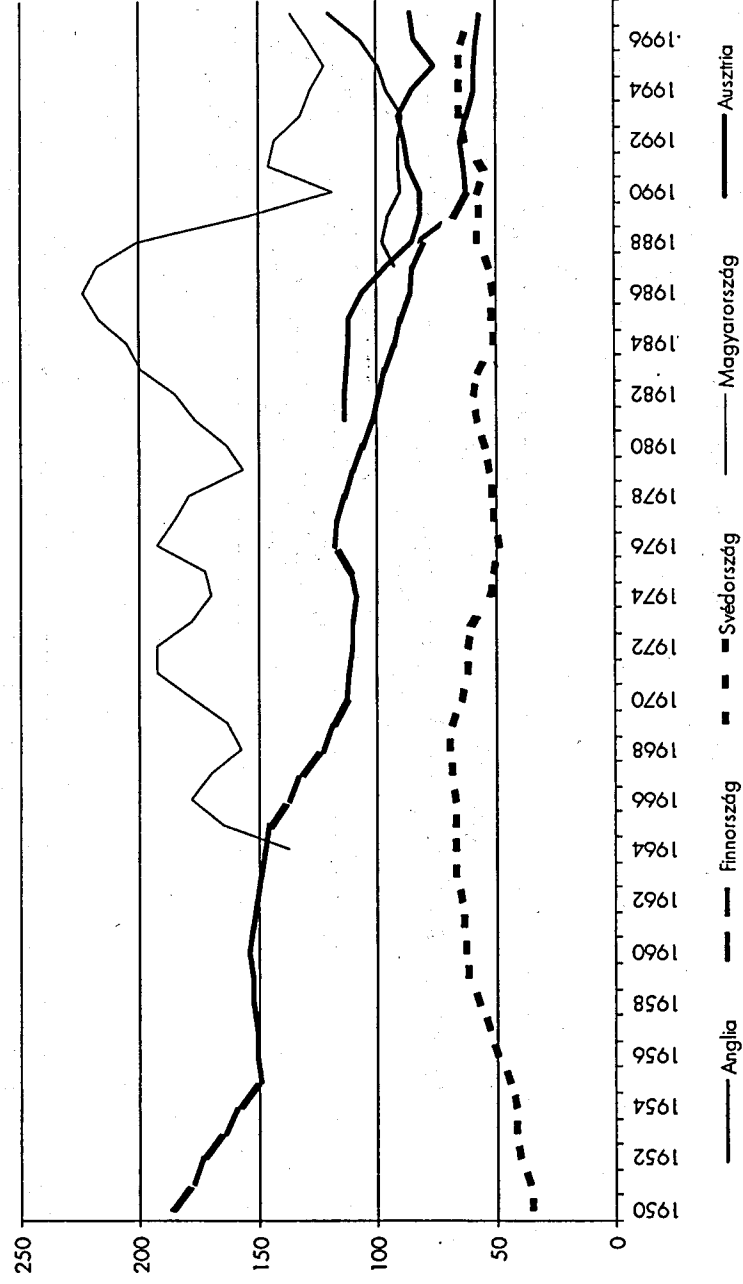
4. számú ábra

Az erőszakos közösztételek 100 000 főre jutó gyakorisága

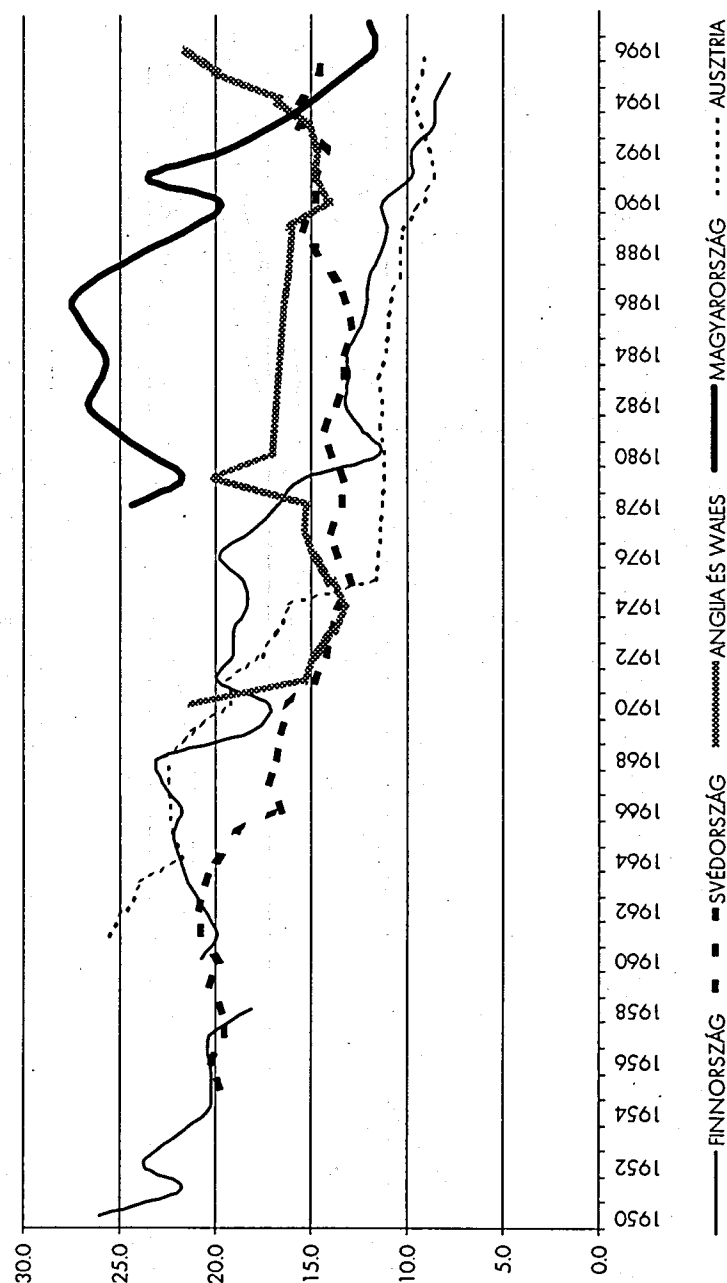

5. számú ábra

A fogyasztóhűség 100 000 főre jutó gyakorisága

A kiszabott büntetésekben végrehajtott szabadságvesztés [%]

A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI

- Kertész Imre: A nyomozás tervszerűsége a siker elengedhetetlen feltétele. *Rendőrségi Szemle*, 1953/1., 53–77. o.
- Kertész Imre: Az alibi vizsgálatának néhány gyakorlati kérdéséhez. *Rendőrségi Szemle*, 1954/1., 22–32. o.
- Kertész Imre: Balta nyomainak azonosítása. *Rendőrségi Szemle*, 1959/10., 788–794. o.
- Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok néhány kérdése. *Jogtudományi Közöny*, 1960/3., 143–154. o.
- Kertész Imre: A felismertetés néhány kérdéséről. *Rendőrségi Szemle*, 1961/10., 785–792. o.
- Imre Kertész: Taktika i pszihologicseskijje osnovu doprosza na predvarityelnom szledsztvii. Disszertacija ucenoj sztepenyi kandidata juridicseszkih nauk. Moszkva. MGU. p. 14.
- Kertész Imre: A bűncselekmények megelőzésének vitás kérdései a szovjet jogi irodalomban. *Rendőrségi Szemle*, 1962/3., 224–233. o.
- Kertész Imre: Egy érdekes pszichológiai kísérlet. *Rendőrségi Szemle*, 1962/6., 564–568. o.
- Kertész Imre: A helyszínelésről folytatott kriminalisztikai vitáról. *Rendőrségi Szemle*, 1962/6., 564–568. o.
- Kertész Imre: Egy érdekes kriminálpszichológiai kísérlet. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1963/1., 130–137. o.
- Kertész Imre: A gondolkodás szerepe a vallomás kialakulásában. In: *Pszichológiai tanulmányok* 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 627–639. o.
- Kertész Imre: Hozzászólás dr. Székely János „A szakértői intézmény erősítse a szocialista törvényességet” című tanulmányához. *Belügyi Szemle*, 1963/4., 77–80. o.
- Kertész Imre: Kriminalisztika és pszichológia. *Belügyi Szemle*, 1963/5., 4–13. o.
- Kertész Imre: Kriminalisztikai Tanulmányok. Könyvismertetés. *Belügyi Szemle*, 1963/3., 91–97. o.
- Kertész Imre: A krimináltechnika fejlesztésének néhány időszerű kérdése. *Belügyi Szemle*, 1963/10., 5–13. o.
- Kertész Imre: A tanú ismételt kihallgatása. *Kriminalisztikai Tanulmányok* 2. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963, 107–119. o.
- Imre Kertész: Aktualne problemy rozwoju techniki kryminalistycznej. *Problemy Kryminalistyki*, 1964/48., pp. 275–280.
- Kertész Imre: A „bizottsági”, „komplex” és együttesen adott szakértői véleményekről. *Kriminalisztikai Tanulmányok* 3. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964, 58–74. o.
- Kertész Imre: A bűnügyi technika jelentősége segítségnyújtás elmulasztása bűntettének nyomozásánál. Előadás a 2. Közüti Közlekedésjogi Konferencián (Siófok, 1964. szeptember 26–27.). *Belügyi Szemle*, 1964/2., 46–47. o.
- Kertész Imre: Ekspertyza kompleksowa. Materiały 2. Międzynarodowego Sympozjum Kryminalistiki Państw Socjalistycznych. Warszawa 3–9 kwietnia 1964. Wyd. Zakładu Kryminalistiki KGMO. 1965, pp. 99–109.
- Kertész Imre: A gyanús halálesetek helyszíni szemléről. *Belügyi Szemle*, 1964/9., 21–27. o.
- Kertész Imre: A 2. Nemzetközi Kriminalisztikai Szimpózium. *Belügyi Szemle*, 1964/6., 48–57. o.
- Kertész Imre: Pszichológus a büntetőeljárásban. *Pszichológiai tanulmányok* 6. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 523–535. o.
- Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965, 326. o.

Kertész Imre: Kriminálisztika és pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1965/1–2., 28–36. o.

Kertész Imre: A különféle szakértői vizsgálatokkal kapcsolatos tudnivalók. Szakértők igénybevétele a nyomozás során. Szerk.: Katona Géza. BŰM Kiadó, Budapest, 1965, 39–203. o.

Kertész Imre: A magyar bűnügyi technika fejlődése. *Belügyi Szemle*, 1965/1. 30–43. o.

Kertész Imre: Szilárd anyagok közlekedési balesetknél keletkező felkondééseinek spektográfiai és spektrofotometriai vizsgálata. Közúti Forgalmbiztonsági Konferencia (Budapest, 1965. november 2–6.). BŰM Kiadó, Budapest, 1965, 70–72. o.

Imre Kertész: Taktika i pszihologicsezkije osznovü doprosza. *Juridiceszkaja Literatura*. Moszkva, 1965, p.163.

Arató Máttyás – Kertész Imre: Kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a kézírás vizsgálatában. *Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság 2. tudományos nagygyűlése* (1965. október 25–27.). Előadás-kivonatok. MTA, Budapest, 1965, 2–3. o.

Kertész Imre: A fiatalok bűnözésének jellemzői a kapitalista államokban. *Belügyi Szemle*, 1966/2., 18–25. o.

Kertész Imre: Hozzászólás a Közlekedésbiztonsági Konferencián (1965. november 2.). *Belügyi Szemle*, 1966/2., 58. o.

Kertész Imre: A kriminálpszichológia alkalmazási lehetőségei a bűnüldözésben és a megelőzésben. Vitaindító előadás a Kriminológiai Tanácskozáson (1965. december 6–7.). *Belügyi Szemle*, 1966/2., 66–67. o.

Kertész Imre: A kriminálpszichológiai kutatómunka néhány aktuális problémája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1966/4., 627–639. o.

Arató Máttyás – Kertész Imre: Kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a kézírás vizsgálatában. *Belügyi Szemle*, 1966/1., 27–40. o.

Máttyás Arató – Imre Kertész: Die Möglichkeiten der Anwendung kybernetischen Methoden bei der Untersuchung von Handschriften. *Forum der Kriminalistik*, 1966/11., S. 40–45.

Kertész Imre – Leiszner László: Elszenesedett okmányok szövegének helyreállítása hamvasztásos (izzításos) eljárással. *Belügyi Szemle*, 1966/12., 30–38. o.

Kertész Imre – Leiszner László: Infravörös lumineszcencia alkalmazása technikai okmányvizsgálatoknál. *Belügyi Szemle*, 1966/3., 42–51. o.

Kertész Imre: A fiatalok bűnözése és a megelőzés kérdései a kapitalista államokban. 4. Nemzetközi Kriminálisztikai Szimpózium (Budapest, 1966. október). BŰM Kiadó, Budapest, 1967, 183–221. o.

Imre Kertész: Forschungsgebiete der Kriminalpsychologie. *Kriminalistik und Forensische Wissenschaften*. Berlin, 1967, S. 57–65.

Kertész Imre: Könyvismeretetés: Volkov, B. S.: Problema voli i ugovnaja otvetszvennoszty. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1967, 149–151. o.

Kertész Imre: Napjaink burzsoá kriminológiája a fiatalok bűnözésének okairól. *Belügyi Szemle*, 1967/5., 3–11. o.

Imre Kertész: Psychology and Legal Liability of Medical Resolution. 7th Congress of the International Academy of Legal Medicine and of Social Medicine. (Budapest, 4–7. October 1967). Abstracts. p. 313.

Kertész Imre: A szovjet milícia bűnügyi-technikai szerveinek 50 éve. *Belügyi Szemle*, 1967/11., 50–57. o.

Imre Kertész: Zur Entwicklung der kriminaltechnischen Arbeit in der ungarischen Polizei. *Forum der Kriminalistik*, 1967/9., S. 38–40.

Kertész Imre – Arató Máttyás: Kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a kézírás vizsgálatában. *Pszichológiai tanulmányok* 10. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 701–705. o.

Kertész Imre – Koltai Sándor: Kihallgatás. BŰM Kiadó, Budapest, 1967, 263 o.

Imre Kertész: Ekspertiza alkogolnogo opjanneniya. *Szovjetszkaja Milicija*. 1968/11., pp. 60–65.

Imre Kertész: Presztupnoszty nyeszoversennoletnüh v kapitaliszticeszkij sztrana i jejo preduprezszyenyije. VNIIOF. Moszkva, 1968, pp. 33.

Imre Kertész: Vyvoj kriminalistické techniky u Maďarské Policie. *Kriminalistický Prehled*. 1968/2., pp. 61–65.

Katona Géza – Kertész Imre: A bűn nyomában. Fejezetek a kriminálisztika történetéből. Minerva, Budapest, 1968, 354. o.

Kertész Imre – Leiszner László: Vosztanovlenye tekszta szozsjonnüh dokumentov prokalivanyijem. 5. Mezdunarodnüh Kriminaliszticeszkij Szimpozium, Moszkva, 1968, pp. 1–8.

Imre Kertész: Braterska wespółpraca i niewzruszona przyjaźń. *Problemy Kryminalistyki*, 1969/80–81., pp. 476–478.

Belkin, Rafail Szamuilovics – Kertész Imre: A valódi írat fogalmának kriminálisztikai aspektusai. *Bűnügyi Technikai Közlemények*, 1969, 116–124. o.

Imre Kertész: Opüt insztituta naznacsenyija iszpütatelnogo szroka v Vengerszkaj Narodnoj Reszpublike. 6. Mezdunarodnüh Kriminaliszticeszkij Szimpozium, Sofija, 1969, p. 6.

Kertész Imre: Bűnügyi technikai számvetés. *Belügyi Szemle*, 1970/3., 11–17. o.

Imre Kertész: Ekspertnoje iszledovanyije mikrorazmernüh i szubmikrorazmernüh osztatkov materiala v kode rasszledovanyija ugovnüh presztupilenij. 7. Mezdunarodnüh Kriminaliszticeszkij Szimpozium, Bukarest, 1970, számozás nélkül

Kertész Imre: A metodológia és a metodika kérdései a kriminálpszichológiában. In: *Pszichológiai Tanulmányok*. 12. kötet. A pszichológia módszerei. 1970, 487–501. o.

Imre Kertész: Niekol'ko problémov teórie kriminalistickéj identifikacie. *Československá Kriminalistika*, 1970/4., pp. 314–318.

Imre Kertész: Spolupráca kriminalistických orgánov Československej socialistickej republiky a Maďarskej ľudovej republiky. *Československá Kriminalistika*, 1970/2., pp. 93–94.

Imre Kertész: Zu einigen Problemen der kriminalpsychologischen Methodologie. *Kriminalistik und Forensische Wissenschaften*, 1970/1., S. 63–68.

Kertész Imre – Leiszner László – Hámori Vilmosné: A makrokörnyezet használati tárgyain levő mikroméretű anyagmaradványok vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 1970/11., 121–128. o.

Imre Kertész: Badania mikrośladów i submikrośladów. *Problemy Kryminalistyki*, 1970/93., pp. 686–694.

Kertész Imre: A bűnügyi technika és a tudomány. *Belügyi Szemle*, 1971/8., 8–12. o.

Kertész Imre: Az igazságügyi lélektan kérdései a Szovjet Pszichológusok Társaságának 4. össz-szövetségi kongresszusán. (Tbiliszi, 1971.) *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1972/1., 93–95. o.

Kertész Imre: A mintavétel és a minták a büntetőeljárás jogban. *Magyar Jog*, 1971/9., 532–535. o.

Imre Kertész: Niekol'ko problémov teórie kriminalistickéj identifikacie. 2. *Československá Kriminalistika*, 1971/1. pp. 55–56.

Kertész Imre: A származékos tárgyi bizonyítékok. *Jogtudományi Közöny*, 1971/11., 510–514. o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyíték elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminálisztika tudományában. Doktor értekezés tézisei. Budapest, 1971, 31 o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyíték elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminálisztika tudományában. Doktor értekezés. Kézirat. Budapest, 1971, 530 o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyíték prioritásának problémája. *Jogtudományi Közöny*, 1971/10., 447–450. o.

Imre Kertész: Znalecké zkoumání mikroskopických a submikroskopických zbytku látek při vyšetřování kriminálních trestných činů. *Československá Kriminalistika*, 1971/2., pp. 152–156.

Kertész Imre – Leiszner László – Hámori Vilmosné: A makrokörnyezet használati tárgyakon levő szubmikroszkópikus méretű anyagmaradványainak vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 1971/2., 107–112. o.

Imre Kertész – László Leisztner – Vilmosné Hámori: Mittelbare Personenidentifizierung auf grund einer Untersuchung von Materialrückständen im Mikroausmaß. *Forum der Kriminalistik*, 1971/2., S. 94–95.

Imre Kertész – László Leisztner – Vilmosné Hámori: Untersuchung von Mikrospuren an Gegenständen der Makroumgebung. *Forum der Kriminalistik*, 1971/9., S. 430–432.

Kertész Imre: A kriminalisztikai azonosításmélet. In: *Bűnügyi Technikai Közlemények*, 1972, 31–50. o.

Kertész Imre: A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok matematikai módszerei. In: Kovács József (szerk.): Számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban. Az 1972. május 5–6-án rendezett konferencia anyaga. 2. köt. ELTE Budapest, 1971, 385–408. o.

Kertész Imre: A nyomozócsoport munkájának hálódigramos tervezése. *Belügyi Szemle*, 1972/3., 8–16. o.

Kertész Imre: A pszichológiai szakértői vizsgálatok módszertanának egyes büntető eljárásjogi kérdései. *Magyar Jog*, 1972/11., 657–661. o.

Kertész Imre: A pszichológus szakértők feladatai a büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 1972/2., 246–253. o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárásjog és a kriminalisztika tudományában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 461 o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok és a kriminálpszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1972/2., 246–253. o.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok meghatározásának kérdései. *Belügyi Szemle*, 1972/5., 49–53. o.

Kertész Imre: A bűncselekmények megelőzésének módszertana. In: Rudas György (szerk.): *Kriminalisztika. Különös rész. (Metodika)* 1. köt. BM Kiadó, Budapest, 1973, 47–75. o.

Kertész Imre: Az egyes bűncselekményfajták nyomozástana. In: Rudas György (szerk.): *Kriminalisztika. Különös rész. (Metodika)* 1. köt. BM Kiadó, Budapest, 1973, 5–11. o.

Kertész Imre: A nyomozócsoport munkájának szervezése és tervezése. In: Rudas György (szerk.): *Kriminalisztika. Különös rész. (Metodika)* 1. köt. BM Kiadó, Budapest, 1973, 15–43. o.

Imre Kertész: Osznovü teorii vescuetszvennüh dokazatyelsztv. MVD. Moszkva, 1973, p. 102

Imre Kertész: Einige Möglichkeiten zur Ermittlung von Persönlichkeitszügen des Täters durch die Untersuchung von Sachbeweisen. *Forum der Kriminalistik. Sonderheft 5*. 1973. S. 17–27.

Kertész Imre: A nyom és az anyagmaradvány fogalma. *Belügyi Szemle*, 1973/2., 11–17. o.

Kertész Imre: A szaktanácsadó. *Jogtudományi Közöny*, 1973/12., 635–640. o.

Imre Kertész – László Leisztner: Proceßschema zur Ermittlung und Untersuchung von Mikrospuren. Internationales Kriminalistisches Symposium Sozialistischer Länder. Wissenschaftliche Beiträge. Berlin, 1973 [old. szám nélkül]

Imre Kertész – László Leisztner: Szkema processza vüjavlenija i iszledovanyija osztatkov mikroszkopicseszkgó i szubmikroszkopicseszkgó razmera (OMR). 9. Mezsdunarodnűj Kriminaliszticeszkij Szimpozium Szocialiszticeszkij Sztan, Nauhnűj dokladü. Berlin, 1973 (old. szám nélkül)

Imre Kertész – László Leisztner: Proceßschema zur Ermittlung und Untersuchung von Mikrospuren. *Forum der Kriminalistik*, 1973/2., S. 67–74.

Kertész Imre: A bizonyítékok elmélete a szovjet büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 1974/6., 322–323. o.

Kertész Imre: A büntetőeljárásban részt vevő szakértők és szaktanácsadók alkalmazásáról. *Belügyi Szemle*, 1974/3., 37–44. o.

Kertész Imre: Az információ és a bizonyíték. *Belügyi Szemle*, 1974/6., 2–9. o.

Kertész Imre: A kriminalisztika magyarországi előzményei. *Belügyi Szemle*, 1974/1., 40–42. o.

Kertész Imre: The Psychologist in Criminal Procedure. *Acta Juridica Acad. Sci. Hung.*, 1974/16., pp. 253–257.

Kertész Imre: A szakvélemény „objektívizálása”. 2. Országos Igazságügyi Szakértői Értekezlet (Budapest, 1974. október 11–12.), Az orvos szakértői és a kriminalisztikai szekció előadásai. Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1974, 53. o.

Imre Kertész: Współprace Instytutu Techniki Kryminalistycznej MSW Węgierskiej Republiki Ludowej z Zakładem Kryminalistyki KGMO. *Problemy Kryminalistyki*, 1974/111., pp. 487–491.

Imre Kertész: Las informaciones policíacas y la obtención de pruebas. 10. Simposio internacional de criminalística de países socialistas. Tomo 2., La Habana (old. szám nélkül)

Imre Kertész: Die subjektiven und objektiven Seiten der Sachverständigenuntersuchungen in der Rechtspflege. *Kriminalistik und forensische Wissenschaften*, 1975/22., S. 5–54.

Kertész Imre: A szakértői vizsgálatok objektívizálása. *Belügyi Szemle*, 1975/3., 3–10. o.

Kertész Imre: Szubjektív és objektív elemek az igazságügyi szakértői vizsgálatokban. *Jogtudományi Közöny*, 1975/9., 504–509. o.

Kertész Imre: Igazságügyi kriminalisztikai szakértői vizsgálatok és vélemények. In: Molnár Gyula (szerk.): Az igazságügyi szakértői vizsgálatok kézikönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976, 367–441. o.

Imre Kertész: Niektóre zagadnienia analizy mikrośladów. 11. Międzynarodowe Sympozjum Kryminalistyki Socjalistycznych Ziemi. Warszawa, 1976, pp. 129–133.

Imre Kertész: Nyekotorűje voproszű iszledovanyija osztatkov materialov, imjejuszcsh mikrorazmerű. 11. Mezsdunarodnűj Kriminaliszticeszkij Szimpozium Szocialiszticeszkij Sztan, Varsava, 6–10. szeptjabrja 1976, Referatű delegacii Vengerszkój Narodnoj Reszpubliki. Warszawa, 1976, pp. 31–35.

Imre Kertész: Niektóre zagadnienia badania mikrośladów. *Problemy Kryminalistyki*, 1976/124., pp. 716–718.

Kertész Imre: A rendőrségi információk és a bizonyítás. *Kriminálinformatika és prognosztika*. 10. Nemzetközi Kriminalisztikai Szimpózium. Havanna, 1975. BM Kiadó, Budapest, 1976, 269–276. o.

Kertész Imre: A bűnüldözés korszerűsítéséért. *Belügyi Szemle*, 1977/8., 63–64. o.

Imre Kertész: Nyekotorűje novűje javlenija tamozsennűh presztuplenij v oblasztyi mezsdunarodnűh avtoperevozok. 12. Mezsdunarodnűj Kriminaliszticeszkij Szimpozium Szocialiszticeszkij Sztan, Brno, 1977

Imre Kertész: Nekteré nové jevy v pasovani pri meznárodni nákladni auto-mobilové dopravě. 12. Mezinárodní Kriminalistické Symposium Socialistických Zemi, Brno, 1977

Imre Kertész: Szubjektívnyie i objektívnyie elementy v kriminaliszticeszkój ekszpertize. *Acta Juridica Acad. Sci. Hung.*, 1977/1–2., pp. 113–134.

Kertész Imre: A szocialista törvényesség és a bűnüldözés hatékonysága. *Belügyi Szemle*, 1977/1., 49–57. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technikai munka fejlesztéséről. *Belügyi Szemle*, 1978/9., 28–32. o.

Imre Kertész: La Restitution des Documents Carbonisés par un Traitement de Calcination (Thermique), Communications du Colloque International de Textologie à Mátrafüred. MTA, Budapest, 1978, pp. 81–87.

Gödöny József – Kertész Imre – Király Tibor: La protection des droits de l'homme dans la procédure pénale. *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1978/3., pp. 135–146.

Kertész Imre: A Belügyminisztérium szerveinél folyó tudományos kutatómunka néhány elméleti és módszertani sajátossága. A belügyi tudományos kutatások időszerei kérdései. BM Kiadó, Budapest, 1979, 107–126. o.

Imre Kertész: Einige Fragen der sozialistischen Gesetzlichkeit und der Straftatenbekämpfung. *Kriminalistik und forensische Wissenschaften*, 1979/37., S. 89–101.

Kertész Imre: A kriminalisztikai gondolkodás a helyszínen (különös tekintettel a szakértők közreműködésére). Rendőrorvosi Tudományos Ülések. Összeáll.: Krajcsovics Pál, Gábor István. BM Kiadó, Budapest, 1979, 23–30. o.

Arató Máttyás – Kertész Imre: A valószínűség és a közvetett bizonyíték. In: **Vargha László (szerk.):** A valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban. (Pécs, 1979. október 4–5.) Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 1981, 577–567. o.

Gödöny József – Kertész Imre – Király Tibor: Az emberi-állampolgári jogok garanciái a magyar büntetőeljárásban. *Jogtudományi Közöny.* 1979/6., 315–320. o.

Katona Géza – Kertész Imre: A bűn nyomában (fejezetek a kriminalisztika történelméből). 2. átd. kiadás. Minerva, Budapest. 1979, 380 o.

Kertész Imre: A kriminális személyek társadalmi háttere. In: **Miltényi Károly – Münnich Iván (szerk.):** Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. Statisztikai Kiadó, Budapest, 1980, 129–140. o.

Imre Kertész: Der Schutz des Menschenrechte im Strafverfahren. Internationale Strafrechtsvereinigung. 12. Internationale Strafrechtskongress (Hamburg 16–22. September 1979.).

In: **Jeschek, Hans-Heinrich (Hrsg.).** NOMOS Verlag, Baden-Baden, 1980, S. 286–288.

Imre Kertész: Sachbeweis und personeller Beweis. *Kriminalistik und forensische Wissenschaften*, 1980/40., S. 7–25.

Imre Kertész: Tendencje rozwojowe węgierskiej techniki kryminalistycznej. *Problemy Kryminalistyki*, 1980/147–148., pp. 558–567.

Lidija Mihajlovna Karnejeva – Imre Kertész: Doprosz. *Szovjetszkaja Milicija*, 1980/12., pp. 33–36.

Karneeva, Lidija Mihajlovna – Kertész Imre: Systém základních taktických postupu při výslechu a algoritmus jejich použití. *Československá Kriminalistika*, 1980/4., pp. 315–323.

Kertész Imre: A bűnözés társadalmi háttere. *Jogtudományi Közöny*, 1981/2., 81–87. o.

Imre Kertész: Szubjektívünje i objektívünje elementü v kriminaliszticeszkaj eksperize. Aktualnünje problemü dokazüvanyija v szovjetszkom ugovnom processze. **Karneeva, L. M. – Lipec, A. Ja. – Vinogradov, S. V. (eds.):** MVD SSSR VNII. Moszkva, 1981, pp. 78–79.

Kertész Imre: A szocialista országok belügyminisztériumainak 13. Nemzetközi Szimpozionja. *Belügyi Szemle*, 1981/11., 43–46. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technikai munka szerepe az ismeretlen tetteses ügyek felderítésében. *BM ORFK Tájékoztató*, 1982/1., 27–30. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technikai munkáról. *Belügyi Szemle*, 1982/7., 18–24. o.

Kertész Imre: A mikroméretű anyagmaradványok vizsgálata. 1. rész. *Jogpolitika*, 1982/6., 15. o.

Kertész Imre: A mikroméretű anyagmaradványok vizsgálata. 2. rész. *Jogpolitika*, 1983/1., 15. o.

István Bakonyi – Gyula Gyöngyi – Imre Kertész: Structures and Methods of the International and Regional Cooperation in the Field of Criminal Cases. In: **Márta Bittó (ed.):** Hungarian National Reports in 13th International Congress of Penal Law. MTA, Budapest, 1983, pp. 243–293.

István Bakonyi – Gyula Gyöngyi – Imre Kertész: Structures et méthodes de la coopération internationale et régionale en matière pénale. In: **Márta Bittó (ed.):** Rapports Nationaux Hongroise au 13. Congress International de Droit Pénal. MTA, Budapest, 1983, pp. 111–141.

Karnejeva, Lidija Mihajlovna – Kertész Imre: A kihallgatás. In: **Illár Sándor (szerk.):** Kriminálaktika. BM Kiadó, Budapest, 1983, 85–155. o.

Géza Katona – Imre Kertész: Po szledam presztuplenija. Ocserki iz isztorii kriminalistiki. *Juridiceszkaja Literatura*. Moszkva, 1982, 191 s.

Kertész Imre: Bevezetés a krimináltechnikába. In: **Illár Sándor (szerk.):** Krimináltechnika. BM Kiadó, Budapest, 1984, 5–26. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technika a fejlett tőkés államokban. *Bűnügyi Technikai Közlemények*, 1984, 254–305. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technika fejlődési tendenciái. Országos Igazságügyi Szakértői Értekezlet kriminalisztikai szekció rezüméi. Budapest, 1984, 1–2. o.

Kertész Imre: Merre tart a bűnügyi technika? *Belügyi Szemle*, 1985/4., 16–23. o.

Karnejeva, Lidija Mihajlovna – Kertész Imre: A bizonyítékok forrásai a szovjet és a magyar büntetőeljárás jogban. *Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó*, Budapest. 1985, 288 o.

Karnejeva, Lidija Mihajlovna – Imre Kertész: Isztocsniki dokazatyelsztv po szovjetszkomu i vengerskomu zakonodatyelsztvu. *Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó–Juridiceszkaja Literatura*, Budapest–Moszkva, 1985, p. 135

Lontainé Santora Zsófia – Györflyné Illés Angéla – Kertész Imre: Kísérletek az ujjnyomok vércsoport antigénjének kimutatására. *Belügyi Szemle*, 1985/3., 40–43. o.

Kertész Imre: Igazságügyi kriminalisztikai szakértői vizsgálatok és vélemények. In: **Molnár Gyula (szerk.):** Az igazságügyi szakértői vizsgálatok kézikönyve. 2. átd. bőv. kiad. *Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1986, 383–473. o.

Imre Kertész: Pravki szredsztva za borba sz recsidivnata presztapnosztv v Ungarszkata Narodna Republika. Materiali na 15. kriminaliszticeszki szimpozium na NRV ot szocialiszticeszkaj sztran. Varna 1985. ot 1 do 3 oktomvri. Minisztersztvo na Votresnite Raboti. Szofija, 1986, pp. 330–340.

Imre Kertész: Preszledvaneto po „goresi” szledi i nakazatyelno-proceszualnijat zakon. Neotlozsn szledszitveni dejsztvija. Materiali ot nauhnopracticeszkata konferencija po kriminalisztika. Szofija, juni 1984. g. Minisztersztvo na Votresnite Raboti. Szofija, 1986, pp. 18–24.

Imre Kertész: Tendencija razvitija kriminaliszticeszkaj tehnyiki i szudebnaj ekspertzü v ekonomiceszki razvitüth kapitaliszticeszkaj goszdarsztvah. *Kriminalisztika szocialiszticeszkaj sztran*.

Koldin, V. Ja. (ed.): *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1986, pp. 360–379.

Imre Kertész – Koruhov, Ju. G.: Iszledovanyije vnyesnego sztroenyija objektov. In: **Koldin, V. Ja. (ed.):** *Kriminalisztika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1986, pp. 360–379.

Imre Kertész – Orlova, V. F.: Iszledovanyije funkcionalno-dinamiceszkaj komplekszov. In: **Koldin, V. Ja. (ed.):** *Kriminalisztika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1986, pp. 396–412.

Imre Kertész – Palszkisz, E. B.: Fiksztacija i udosztverenijje kriminaliszticeszkaj informacii. In: **Koldin, V. Ja. (ed.):** *Kriminalisztika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1986, pp. 457–474.

Imre Kertész – Szamügin, L. D.: Poisz isztocsnikov kriminaliszticeszkaj informacii. In: **Koldin, V. Ja. (ed.):** *Kriminalisztika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1986, pp. 447–457.

Kertész Imre: A bűnügyi nyilvántartás és a bűnügyi technika fejlesztésének összefüggései. In: *Múlt, jelen, jövő a kriminál-informatikában. Tanulmányok a bűnügyi nyilvántartás centenáriuma és az egységes kriminálstatistika két évtizede alkalmából.* BM Kiadó, Budapest, 1987, 100–103. o.

Kertész Imre: A bűnügyi technikai munka a bűnüldözés szerves része. *Belügyi Szemle*, 1987/12., 15–20. o.

Karnejeva, Lidija Mihajlovna – Imre Kertész: Szisztéma takticeszkaj priemov i algoritm ih realizacii. In: **Polevoj, N. S. (ed.):** *Pravovaja kibernetika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1987, pp. 327–334.

Imre Kertész – László Leisztner: Algoritm vüjavlenijja objektov mikroszkopiceszkajgo i szub-mikroszkopiceszkajgo razmera. In: **Polevoj, N. S. (ed.):** *Pravovaja kibernetika szocialiszticeszkaj sztran*. *Juridiceszkaja Literatura*, Moszkva, 1987, pp. 335–339.

Kertész Imre: A Nemzetközi Kriminológiai Társaság 38. Szimpozionja. *Kriminológiai Közlemények*. 20., 1988, Melléklet. 6. lap.

Kertész Imre: Vita a relative határozatlan tartamú szabadságelvonásról a Magyar Tudományos Akadémián. *Belügyi Szemle*, 1988/4., 48–50. o.

Géza Katona – Imre Kertész: Po szledite' na presztplenijata. Gyerzsavno izdatyelsztvo „Tehnyika”. Szofija, 1988, p. 371

Imre Kertész: Kriminaliszticeszkaja tehnyika v razvitih kapitaliszticeszkih sztrana. M. Ju. SZSZSR NIIEH. Moszkva, 1989, p. 79.

Karnyjeva, L. M. – Kertész, I.: Problemü szvidetyelszkogo immuniteta. *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo*, 1989/6., pp. 57–64.

Kertész Imre: Rendőrség, rendőrállam, jogállam. I. rész. *Belügyi Szemle*, 1989/10., 3–11. o.

Kertész Imre: Rendőrség, rendőrállam, jogállam. II. rész. *Belügyi Szemle*, 1989/11., 3–11. o.

Kertész Imre: Rendőrség, rendőrállam, jogállam. III. rész. *Belügyi Szemle*, 1990/3., 3–8. o.

Kertész Imre: Rendőrség, rendőrállam, jogállam. IV. rész. *Belügyi Szemle*, 1990/4., 10–18. o.

Kertész Imre: A kihallgatás alapvető taktikai fogásainak rendszere és alkalmazásának algoritmusai. In: Kovácsné Nagy Katalin (szerk.): A jogi informatika egyes közép- és kelet-európai országokban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 396–406. o.

Kertész Imre: A bünyügyi tudósítás és a személyi jogok védelme. *Belügyi Szemle*, 1990/11., 14–24. o.

Kertész Imre: A poligráfós vizsgálat helye a büntetőeljárásban. I. rész. *Főiskolai Figyelő*, Budapest, 1990/2., 14–24. o.

Kertész Imre: Az Európa Tanács és a büntetőpolitika. *Rendészeti Szemle*, 1991/1., 38–41. o.

Kertész Imre: Piaccgazdaság és gazdasági bűnözés. *Rendészeti Szemle*, 1991/3., 34–40. o.

Kertész Imre: Ügyészégi közhelyek. *Magyar Jog*, 1991/3., 143–148. o.

Kertész Imre: A poligráfós vizsgálat helye a büntetőeljárásban. II. rész. *Főiskolai Figyelő*, 1991/1., 3–19. o.

Kertész Imre: Szabad sajtó – igazságos bíróság. *Magyar Közigazgatás*, 1991/7., 588–602. o.

Kertész Imre – Stauber József: Ausztria és Magyarország a bünyügyi statisztika tükrében. *Rendészeti Szemle*, 1991/8., 9–20. o.

Kertész Imre – Bócz Endre: A letartóztatási meghallgatás zártláncú televíziós rendszer segítségével. *Rendészeti Szemle*, 1991/9., 9–16. o.

Imre Kertész – József Stauber: Österreich und Ungarn im Spiegel der Kriminalstatistik. *Österreichische Richterzeitung*, Heft 2/1992, S. 113–119.

Kertész Imre: Az ügyész utasíthatósága. *Magyar Jog*, 1992/3., 137–144. o.

Kertész Imre: Számítógéppel támogatott kriminalisztikai szakértői vizsgálatok. In: dr. Stauber József – Pusztainé dr. Jakab Róza (szerk.): *Kriminalinfo '91*. Budapest, 1992, 151–156. o.

Imre Kertész: Computer supported expert investigations in criminalistics. In: József Stauber – Róza Jakab (eds.): *Kriminalinfo '91*. Issue of Conference. Budapest, 1992, pp. 145–150.

Kertész Imre: Kép- és hangtechnikai eszközök a büntetőeljárásban. In: Tóth Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992, 315–324. o.

Kertész Imre – Pusztai László: Quo vadis büntetőeljárás? *Jogtudományi Közöny*, 1992/3–4., 172–181. o.

Kertész Imre: A koronaügyész. *Jogtudományi Közöny*, 1992/7–8., 321–330. o.

Kertész Imre: Diogenész lámpása vagy elektronikus vállatpad. *Magyar Jog*, 1992/11., 649–657. o.

Kertész Imre: A tanú védelemre szorul. *Magyar Jog*, 1993/4.

Kertész Imre: A számítógépes hamisítás. *Rendészeti Szemle*, 1993/4., 13–20. o.

Kertész Imre – Pusztai László: A komputer bűnözés és az információk technológiával kapcsolatos egyéb bűnözési fajták. *Ügyészégi Értesítő*, 1993/1., 10–19. o.

Imre Kertész – László Pusztai: Computer Crimes and Other Crimes against Information Technology in Hungary. *International Review of Penal Law*, 1993/1–2., pp. 375–388.

Kertész Imre: Bevezetés a krimináltechnikába. In: Illár Sándor (szerk.): *Krimináltechnika I*. Rendőrtiszt Főiskola, 1993, 5–26. o.

Kertész Imre: Megállapodás az elkövetővel. *Rendészeti Szemle*, 1993/10., 14–23. o.

Kertész Imre: A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium és az ügyészégek. *Magyar Jog*, 1993/10., 594–602. o.

Kertész Imre: A szervezett bűnözés visszaszorításának kérdései az NSZK és az USA büntetőjogában. „A szervezett bűnözés Magyarországon” című témakör 1993-as kutatási szakaszának anyagai. BM ORFK Rendészeti Kutatóintézet, 1994, 113–130. o.

Kertész Imre: Pillantás a világ „hátsó udvarára”. *Rendészeti Szemle*, 1994/5., 4–20. o.

Kertész Imre – Jordán Miklós: Nemzetközi bíróság a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértéséért felelősök megbüntetésére. *Ügyészégi Értesítő*, 1994/1., 8–20. o.

Imre Kertész – László Pusztai: Computer Crimes and Other Crimes against Information Technology in Hungary. In: Sieber, U. (ed.): *Information Technology Crime*. Heymanns, Köln–Berlin–Bonn–München, 1994, pp. 249–261.

Kertész Imre: Törvénykezésünk szigora. *Magyar Jog*, 1994/9., 519–525. o.

Kertész Imre: A rendőri kihallgatás. In: Illár Sándor (szerk.): *Krimináltaktika*. Rendőrtiszt Főiskola, 1994, 200–279. o.

Imre Kertész: Die Entwicklung des Strafsystems des StGB und der Strafzumessungspraxis in Ungarn. Beiträge aus dem Symposium Kriminalität als gesamteuropäische Herausforderung (17–20. Dezember 1993, Budapest). Deutsche Stiftung für internationale rechtliche Zusammenarbeit e. V. Bonn, 1994, pp. 1–5.

Killias, Martin – Rau, Wolfgang – Barclay, Gordon – Hofer, Hanns v. – Kertész, Imre – Kommer, Max – Jehle, Jörg-Martin – Lewis, Chris – Tournier, Pierre: *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics*. Council of Europe, Strasbourg, 1995, p. 194.

Kertész Imre: Az ítélezés vezérfonala. *Ügyészégi Értesítő*, 1995/1–2., 17–23. o.

Kertész Imre: Antiszilánk. *Ügyészeti Lapja*, 1995/3., 78–80. o.

Kertész Imre: A korrupció ellen – büntetőjogi eszközökkel. *Magyar Jog*, 1995/6., 350–357. o.

Kertész Imre: Közszoigolati ügyészeg Manhattanben. *Ügyészeti Lapja*, 1995/4., 62–71. o.

Kertész Imre: A hatóság becsülete. *Jogtudományi Közöny*, 1995/7–8., 322–335. o.

Kertész Imre: Új törvény az erőszakos bűnözés ellenőrzéséről az USA-ban. *Belügyi Szemle*, 1995/9., 11–22. o.

Kertész Imre: Kábítószer-bűnözés I. rész. *Belügyi Szemle*, 1995/11., 17–34. o.

Kertész Imre: Kábítószer-bűnözés II. rész. *Belügyi Szemle*, 1995/12., 11–24. o.

Kertész Imre: Kábítószer-bűnözés III. rész. *Belügyi Szemle*, 1996/1., 11–21. o.

Kertész Imre: Ügyészibíráskodás? *Magyar Jog*, 1996/1., 1–8. o.

Kertész Imre: A legalitás eróziója, az opportunitás inváziója. *Emlékkönyv dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. *Acta Jur. et Pol.*, Szeged, 1996, 151–158. o.

Kertész Imre: A bünyügyi statisztika nemzetközi összehasonlításának lehetőségei. *Statisztikai Szemle*, 1996/1., 16–34. o.

Stauber Józseffel: Magyarország Európa bünyügyi térképén *Magyar Jog*, 1996/9., 519–530. o.

Stauber Józseffel: A bűn kockázata, a szabadságvesztés hozama. *Magyar Jog*, 1996/10., 577–590. o.

Stauber Józseffel: Tényállások inflációja. *Ügyészeti Lapja*, 1996/5., 48–55. o.

Kertész Imre: Vagyoneklobzás és pénzbüntetés: a német és az osztrák példa. *Európai Tükör*, 1997/2., 63–68. o.

- Kertész Imre:** Jogharmonizáció a büntető anyagi és eljárásjog területén. *Európai Tükör*, 1997/29., 58–86. o.
- Kertész Imre:** A szervezett bűnözés és a büntetőjog harmonizációja az Európai Unióban (büntető eljárásjog). *Európai Tükör*, 1997/29., 87–111. o.
- Kertész Imre:** A bűnözés jelene – a jövő rajtállása. A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulójára. OKKri, 1997, 122–129. o.
- Imre Kertész:** The attitudes towards punishment – comparison of answers of survey respondents, judges and prosecutors Caring for Victims. Official Abstract Book of 9th International World Symposium on Victimology. The Hague, 1997, p. 45
- Kertész Imre:** Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében I. rész. *Belügyi Szemle*, 1997/3., 39–49. o.
- Kertész Imre:** Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében II. rész. Az ENSZ áldozattá válási felmérése 1996-ban Budapesten. *Belügyi Szemle*, 1997/4., 52–64. o.
- Kertész Imre:** Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében IV. rész. Budapesti bűncselekmények áldozatai I. rész. *Belügyi Szemle*, 1997/5., 56–65. o.
- Kertész Imre:** Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében V. rész. Budapesti bűncselekmények áldozatai II. rész. *Belügyi Szemle*, 1997/6., 69–79. o.
- Kertész Imre:** Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében VI. rész. Budapestiek a rendőrségről és félelmeikről III. rész. *Belügyi Szemle*, 1997/7–8., 135–146. o.
- Kertész Imre:** Kábítószer-bűnözés az európai büntetőjogban. *Belügyi Szemle*, 1997/11., 7–20. o.
- Kertész Imre:** Igazságszolgáltatás és közvélemény. *Magyar Jog*, 1997/10., 577–588. o.
- Kertész Imre:** Gépjárműlopás a statisztika mérlegén. In: **Katona Géza (szerk.):** Nemzetközi gépjárműbűnözés, RTF, 1997
- Kertész Imre:** A közvélemény igazságszolgáltatása. *Belügyi Szemle*, 1998/1., 56–72. o.
- Kertész Imre:** A kriminológia új tankönyve. *Kriminológiai Közlemények* 56. 1998, 47–57. o.
- Kertész Imre:** Gondolatok egy új tankönyv ürügyén a magyar kriminológiáról. *Belügyi Szemle*, 1998/7–8., 140–152. o.
- Kertész Imre:** A tükör görbe vagy a királynő csúnya? *Magyar Jog*, 1998/2.
- Imre Kertész:** The International Crime Victim Survey in Budapest (Hungary) 1996. In: **Oksanna Hatalak – Anna Alvazzi del Frate – Ugljesa Zvekic (eds.):** The International Crime Victim Survey in Countries in Transition. UNICRI. Rome, 1998, pp. 241–266.
- Kertész Imre:** A bűn európai útjain. *Belügyi Szemle*, 1999/9., 45–100. o.
- Kertész Imre:** A jogközelítés a büntetőjog (anyagi és eljárásjogi) területén az Európai Unióban. In: **Masika Edit – Harmati Gergely (szerk.):** Egységes belbiztonsági és jogi térség Európában. ISM, Budapest, 1999, 279–288. o.
- Imre Kertész – István Szikinger:** Changing Patterns of Culture and its Organisation of the Police in a Society of Transition. 12th Criminological Colloquium. Council of Europe, Strasbourg, 1999, p. 28
- Szikinger Istvánnal:** Évolution de l'organisation policière et de la culture policière dans une société en transition. Douzième colloque criminologique. Strasbourg, 1999, p. 27
- Zvekic, Ugljesa – Kertész Imre:** Bűncselekmények áldozatai a rendszerváltás országaiban. Nemzetközi vizsgálat eredményei. UNICRI–BM Kiadó, Róma–Budapest, 2000. 124 o.

B 17 14 63